HANNU

SOIKKANEN

**Sosialis-
min
tulo
Suo-
meen**

WSOY

**SOSIALISMIN TULO
SUOMEEN**

HANNU SOIKKANEN

SOSIALISMIN TULO SUOMEEN

Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan
vaaleihin asti

PORVOO · HELSINKI
WERNER SÖDERSTRÖM
OSAKEYHTIÖ

*Werner Söderström Osakeyhtiön
kirjapainossa Porvoossa
1961*

ESIPUHE

Suomen työväenliikkeen alkuvaiheita on käsitelty useassa tutkimuksessa, joista tahtoisin erityisesti mainita Jarl von Schoultzin vuonna 1924 ilmestyneen väitöskirjan *Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia*. Niiden pohjalta on työni noussut. Uutta olen yrittänyt tuoda esille valaisemalla sosialismia suomalaisessa kentässä ja pyrkimällä kartoittamaan sosialismin leviämistä sekä myös sen laajojen kannattajajoukkojen piirissä saamaa sisältöä. Voimieni puute on estänyt tutkimuksen ulottamisen sosialismin vaikutukseen ammattiyhdistysliikkeen alkuvaiheissa ja osuustoimintaliikkeessä.

Työni valmistuessa on minulla aihetta kiittää ensinnäkin professori EINAR W. JUVA, joka on antanut minulle tutkijakoulutuksen sekä kannustanut ratkaisevasti yrityksiäni. Professori MIKKO JUVA on ohjannut työtäni alusta saakka ja edistänyt valppailla neuvoillaan tutkimukseni valmistumista. Toinen esitarkastaja, professori VILHO NIITEMAA, on antanut useita tärkeitä ohjeita, jotka olen kykyjeni mukaan koettanut ottaa huomioon.

Lukuissa on se joukko, jota olen työni kuluessa joutunut vaivamaan ja jolle olen erittäin kiitollinen. Heistä suurimman panoksen ovat antaneet professori HEIKKI WARIS, joka on lukenut tutkimukseni alkuosan, valtiotieteen maisteri OLAVI RIIHINEN, joka on lukenut sen kokonaan ja jolta olen saanut useita työhöni liittyviä oivalluksia, sekä filosofian lisensiaatti VEIKKO HUTTUNEN, joka on lukenut koko työn ja tärkeitä osin parantanut sen kieliasua. Vielä tahtoisin mainita ns. Tannerin seminaarin, nuorten tutkijain joukon, johon minulla on ollut ilo kuulua.

Arkistojen ja kirjastojen henkilökuntaan olen joutunut vuosien

kuluessa jatkuvasti turvautumaan. Suurimman taakan ovat tässä suhteessa kantaneet Työväenarkiston entinen hoitaja, maisteri HELVI RAATIKAINEN ja arkiston virkailija EEVA KAUKINEN.

Tutkimuksen on tehnyt mahdolliseksi Turun Yliopiston Kanslerin minulle kaksi kertaa myöntämä nuorten tieteenharjoittajien apuraha sekä Emil Aaltosen Säätiön, Kansan Sivistysrahaston ja Historiallisen Seuran apurahat.

Olen erittäin kiitollinen Werner Söderström Osakeyhtiölle siitä, että se on ottanut työni kustannusohjelmaansa.

Lopuksi tahtoisin kiittää vanhempiani ja vaimoani, jotka ovat minua ratkaisevasti tukeneet.

Helsingissä maaliskuun 12 päivänä 1961

Hannu Soikkanen

Sisällys

I. SUOMALAINEN YHTEISKUNTA 1800-LUVUN LOPULLA	1
1. Yhteiskunnallinen maaperä	1
a. Sääty-yhteiskunnan jäänteet	1
b. Teollisuusväestö	4
c. Maatalousväestö	7
2. Henkinen maaperä	10
a. Uskonnolliset katsomukset	10
b. Liberalismi ja yhtenäiskulttuurin murtuminen	12
c. Kirjallinen realismi	13
d. Perinteellisten katsomusten ja tapojen murtuminen	16
e. Suomalais-kansallinen ja ruotsalais-kansallinen liike	17
f. Kansakoulu ja kansansivistystyö	19
g. Wrightiläinen työväenliike	21
II. SOSIALISMIN LEVIÄMINEN 1800-LUVUN LOPPUPUOLELLA	28
1. Sosialismin sisältö	28
2. Väylät ulkomailta Suomeen	31
III. MURROS TYÖVÄENLIIKKEESSÄ (1889—1899)	40
1. Luottamus wrightiläisiin johtajiin horjuu	40
2. Ensimmäiset sosialistit	44
3. Sosialismi saa jalansijaa Helsingin työväenyhdistyksessä	47
4. »Työmiehen» perustaminen	49
5. Nousu wrightiläisyyttä vastaan Turussa ja Tampereella	52
6. Radikaalisen ajattelutavan leviäminen	54
7. Pyrkimys poliittiseen itsenäisyyteen	57
8. Sosialististen aatteiden leviäminen 1890-luvun lopulla	60
9. Työväenpuolue syntyy	64
IV. SUURLAKKOA KOHTI	72
1. Sosialismin edellytysten muuttuminen	72
a. Poliittisten tapahtumien vaikutus	72
b. Teollinen ympäristö	76
c. Maatalousympäristö	80
2. Kärki omaksuu marxilaisuuden	82
a. Sosialismin peruspiirteet hyväksytään	82
b. Sosialismi puolueen ohjelmaan	85
c. Aatesisällön jäsentyminen	91
d. Marxilainen moraalikäsitys	93

3. Erimielisyyksiä	97
a. Vuosisadan vaihteen ammattiyhdistyskiista	97
b. Erimielisyyksiä poliittisesta toimintatavasta	100
4. Sovellutus eri elämänaloille	112
a. Yhteiskunnalliset kysymykset — teorian ja käytännön ristiriita	112
b. Äänioikeuskysymys	119
c. Maatalous	124
d. Kansallisuusaate ja Venäjän kysymys	131
e. Kulttuurikysymykset	137
f. Uskonto ja kirkko	140
Kirkon ja työväenliikkeen kohtaaminen 140 — Pyrkimys su-	
lauttaa kristinusko ja sosialismi 143 — Kärkiryhmä omaksuu	
kirkon- ja kristinuskon vastaisia käsityksiä 149 — Työväenliike	
omaksuu avoimesti kirkon vastaiset tunnuksot 155 — Teosofia	
työväenliikkeessä 158	
5. Sosialismin leviämiskanavat	161
a. Lehdistö	161
b. Kirjallisuus	174
c. Puheet ja kuulopuheet	178
6. Alueellinen ja yhteiskunnallinen leviäminen	182
a. Koko maa	182
b. Johtavat keskuksot (Helsinki, Tampere ja Turku)	184
c. Muut kaupungit	186
d. Maaseudun teollisuuskeskuksot	195
e. Maatalousympäristö	201
f. Sivistyneistö	207
g. Ruotsinkielinen väestö	215
h. Naisten osuus	217
i. Muu järjestötoiminta	221
V. SOSIALISMIN LÄPIMURTO SUURLAKOSTA YKSIKAMARI-	
SEEN EDUSKUNTAAN	224
1. Työväenliikkeen johto	224
a. Suurlakon poliittinen vaikutus	224
b. Suurlakon vaikutus sosialistiseen ajatteluun	231
c. Väkivaltainen toiminta	235
Väkivallan hyväksyminen ja ihailu 235 — Punakaarti 241 —	
Maanalaiset järjestöt 248	
d. Väkivaltaista toimintaa vastaan	252
e. Osallistuminen vallankäyttöön porvarillisessa yhteiskunnassa 257	
Säätyvaltiopäivien vaalikysymys suurlakon jälkeen 257 — Ka-	
rin asia 261 — Revisionismin vaikutus 266	
f. Valtataistelu puolueessa	270
Kurikan kysymys 170 — Vanhat ja nuoret 272 — Oikeus-lehti	
278	
g. Oulun puoluekokous	280
2. Vaikeita kysymyksiä	284
a. Maatalousongelma	284
b. Ruotsalaisten erohankkeet	291

c. Kirkko ja uskonto	295
Kirkon- ja uskonnonvastaisuuden leviäminen 295 — Varovai- suutta 299 — Vastaliike — kristillinen työväenliike 305 — Us- kontokysymys vaalitaistelussa 310	
3. Kenttä	313
a. Suurlakon luomat edellytykset	313
b. Aatteen leviämiskanavat laajenevat	321
Lehdistön kasvu 321 — Kirjallisuustulva 331 — Puhujat 335	
c. Puolueen jäsenmäärä	338
Koko maa 338 — Kaupungit 340 — Koko maaseutuväestö 343 — Maaseudun teollisuuskeskukset 344 — Maatalousväestö 345 — Sivistyneistö 348 — Ruotsinkielinen väestö 354 — Naiset 356	
d. Vaalikannatus	357
Vaalitaistelun pääpiirteet 357 — Koko maa 363 — Kaupungit 367 — Maatalousväestö 368 — Kannatuksen alueellinen jakau- tuminen 370	
YLEISKATSAUS KEHITYKSEEN	390
Lähdeviitteet	394
Lähteet	429
Henkilöhakemisto	444

I. Suomalainen yhteiskunta 1800-luvun lopulla

1. YHTEISKUNNALLINEN MAAPERÄ

a. Sääty-yhteiskunnan jäänteet

Sääty-yhteiskunnan hajoamisprosessi oli alkanut jo 1700-luvulla. Sieltä lähtien olivat varsinkin aatelissäädyn erioikeudet murtuneet. Toisaalta vasta vuonna 1789 oli talonpojille annettu omat privilegionsa ja näin saatu lopullisesti valmiiksi nelisäätyinen yhteiskunta, joka toisilta osin oli samaan aikaan jo hajoamassa ja jossa eri säätyjä erottavat raja-aidat olivat madaltumassa. 1800-luvun lopulle tultaessa tämä muutosten sarja oli vienyt siihen, että aatelisto ja muu herrasväki muodostivat miltei yhtenäisen kokonaisuuden, säätyläiset. Tällöin syvin jakaja oli erottamassa säätyläisiä, herrasväkeä ja vallasväkeä, rahvaasta, yhteisestä kansasta. Maaseudulla oli raja, joka aikaisemmin oli erottanut säätyläiset ja talonpojat, käynyt hämäräksi. Se oli paljolta siirtynyt alemmaksi. Talonpojat ja säätyläiset kuuluivat samaan ryhmään, torpparit sekä erilaiset maataloustyöläiset toiseen. Entiset ja uudet sosiaaliset kerrostumat ja ryhmittymät menivät kuitenkin sekaisin, ja eri puolilla maata säätyrajojen paikka ja syvyys vaihtelivat.

Huolimatta sääty-yhteiskunnan varsin pitkälle ehtineestä hajoamisesta oli useitakin jäänteitä siitä havaittavissa. Ehkä selvin ja arvokkain säätyetuoikeus oli aatelin, papiston, porvariston ja maanomistajien osuus valtiovallan käyttöön säätyvaltiopäivillä. Tosin vuosisadan lopulle tultaessa oli jonkin verran lievennetty valtiopäivävaalien äänioikeuden sääty-yhteiskunnallista luonnetta, mutta oikeus valtiopäiväedustukseen oli kaikissa tapauksissa vain pienellä ryhmällä. Tätä erioikeutta vastaan olivat käyneet sekä liberalismiin että suomalais-kansallisen liikkeen tuomat käsitykset. Mutta ennen kaikkea nämä privilegiot olivat ristiriidassa sosialismin

sisällön kanssa ja ne muodostivat selvän hyökkäys- ja ärtymyskohteen, jonka pohjalta voitiin osoittaa »vanhan yhteiskunnan» epäoikeudenmukaisuus.

Myös kunnallinen äänivalta oli rajoitettu niin, että sen piiristä oli suljettu suuri osa väestöä. Kaupungeissa tosin vuoden 1873 kunnallisasetus oli poistanut vanhoja säätyerioikeuksia, mutta äänioikeus oli vielä kaukana yleisestä ja yhtäläisestä. Maaseudulla taas vuoden 1865 asetus takasi talonpojille yksinvallan kunnalliselämissä. Äänioikeus oli sidottu maanomistukseen tai kruununtilan hallintaan. Äänivallan suuruus oli riippuvainen tilan koosta, mutta suuren kartanon omistajakaan ei päässyt yksin sanelemaan päätöstä, sillä kunnallisasetus kielsi ketään äänestämästä suuremmalla kuin kuudennella osalla annetuista äänistä. Kunnallisen vallan demokraattisuus oli näin ollen riippuvainen maaomaisuuden jakautumisesta. Seuduilla, missä oli suurtiloja ja niillä runsaasti torppareita sekä maataloustyöntekijöitä ja siellä, missä tilojen koko oli kovin erisuuruinen, näytti äänivallan jakautuminen liberalismiin ja sosialismin tasa-arvoisuusvaatimusten pohjalta erittäin epäoikeudenmukaiselta ja ärsyttävältä.

Korkeimpia virkapaikkojakaan ei enää 1800-luvun lopulla täytetty syntyperän perusteella, mutta ainakin jonkinlainen ansio syntyperä edelleen oli. 1870-luvulta alkaen, ensiksi suomalaiskansallisen liikkeen vaikutuksesta, säätykierto oli vahvistunut ja nopeutunut. Sääty-yhteiskunnan piirteiden heikkeneminen ei silti ollut paljoakaan tasoittanut eroa säätyläisten ja rahvaan välillä. Sivistystaso ja elämäntavat poikkesivat toisistaan, ja vielä monin paikoin kielikin teki tämän eron selvemmäksi: säätyläisten kieli oli ruotsi ja yhteisen kansan suomi. Usein samaan uomaan kuului vielä vastakohta rikkaat—köyhät. Herrasväki muodosti oman sulkeutuneen seurustelupiirinsä ja »epäsäätyisiä» avioliittoja paheksuttiin.

Jako kahteen säätyyn oli siis ainakin eräissä osissa maata tavatoman jyrkkä. Esim. Helsingissä vuonna 1883 epäiltiin, voisiko raitiovaunu kulkea, ellei siinä olisi eri luokkia herrasväkeä ja työväkeä varten. Asiaa koskevan mietinnön mukaan nämä näet eivät olleet tottuneet olemaan yhdessä. Samana vuonna eräs pohjalai-

nen talonpoikainen valtiopäivämies oli puolestaan sitä mieltä, että Helsingissä erot olivat vähäisemmät kuin maaseudulla, jossa »moni herrasmies pitää rahvaanmiestä ja työmiestä alempana olentona, jolla tuskin on ihmisarvoa». Kahtiajaon toteuttaminen suurimmissa kaupungeissa toimeenpannuissa väestönlaskennoissa kävi kuitenkin vaikeaksi, joten jako ei suinkaan ollut kovin selväpiirteinen. Nimenomaan kaupungeissa alkoikin muodostua väliluokkaa säätyläisten ja työväestön vedenjakajan tienoille.¹

Maaseudulla, erittäinkin niillä paikkakunnilla, joilla oli kartanoita, esiintyi paljon jäänteitä sääty-yhteiskunnan ajoilta. Nousemistaan vauraudessaan kartanoiden tasolle talonpoikaiset suurtilalliset omaksuivat hekin vaikutteita näiltä suhteissaan torppareihin ja työntekijöihinsä. Eräässä herraskartanossa Hämeessä oli vaatimuksena, että torpparin piti aina kulkea hattu kourassa päärakennuksen rappusten ohi riippumatta siitä, istuiko siellä herrasväkeä vai ei.² Toisissa saattoi isäntä tai vouti antaa ruumiillista kuritusta, »rahetta kynsille»; tätä tapaa esiintyi vielä 1890-luvulla.³ Olikin olemassa erityinen kartanomentaaliteetti, johon kuului kartanonherran luja patriarkallinen suhtautuminen alustalaisiinsa.

Sosialistiselle julistukselle tarjosi syvä uoma säätyläisten ja rahvaan välillä erinomaisen hyökkäysten kohteen. Sääty-yhteiskunnan vallitessa oli privilegioita pidetty luonnollisina. Hajoamisprosessi merkitsi myös sääty-yhteiskuntaa tukevan katsomusjärjestelmän heikkenemistä. Sosialismin mahdollisuuksien kannalta oli keskeistä se, missä määrin työväestö, rahvas, torpparit ym. pitivät luonnollisina ja oikeutettuina näitä etuoikeuksia ja jäänteitä sekä miten pitkälle olivat sääty-yhteiskuntaa tukevat katsomukset murtuneet vuosisadan lopulle tultaessa. Toisaalla oli merkkejä horjumattomasta patriarkallisesta asennoitumisesta. Esim. vanhasta torpparista kartano saattoi edelleen olla ihmeellisen ja oudon elämäntavan sekä korkeamman kulttuurin ilmentymä, ja niin hän piti aivan luonnollisena, että hän otti kunnioittavasti hatun päästään saapuaan päivätöihin sen alueelle.⁴ Torpparit ja muut alustalaiset voivat kartanon alueista käyttää nöyrästi nimitystä »lääni» ja »rälssi» sekä itsestään ilmauksia »meidän herran talonpojat», »alamaiset» ja

»alamaiskansa» — ja tähän osoitti alistumista patriarkalliseen holhoukseen.⁵

Mutta oli myös merkkejä sääty-yhteiskuntaan kuuluvien arvo-
tusten romahtamisesta. Kartanokulttuurin jäänteet ja muodot
herättivät ärtymystä ja tyytymättömyyttä. Torpparit syylistyivät
»uppiniskaisuuteen» ja »röyhkeyteen».⁶ Toisaalta juuri sääty-yh-
teiskunnan jäänteiden säilyminen ja sitä kannattavan katsomus-
järjestelmän iskostuminen vallasväen mieliin, toisaalta tämän jär-
jestelmän murtuminen työväestön ja maalaisrahaan piirissä jo
ennen sosialismin tuloa loivat edullista maaperää socialistisille aja-
tuksille.

b. Teollisuusväestö

Maahamme alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen syntyä uudenai-
kaista teollisuutta. Skandinaviaan verrattuna liikkeellelähtö tapah-
tui myöhään, ja teollisuuden laajeneminen kävi varsin hitaasti.
Maatalousvaltaisuus ja siihen liittynyt elintason alaisuus olivatkin
luonteenomaisia suomalaiselle yhteiskunnalle koko tutkimuksen
käsittämänä ajanjaksona. Työväenliikkeen kannalta teollisuus-
väestö muodosti luonnollisimman ja aktiivisimman kannattajajou-
kon. Se oli useistakin syistä helpommin organisoitavissa kuin maa-
talouden piirissä työskentelevät, hajallaan asuvat ja heikossa ta-
loudellisessa, sosiaalisessa ja sivistyksellisessä asemassa olevat torp-
parit, tilattomat ja maanviljelytoläiset.

TAULUKKO 1.

Suomen teollisuuden työntekijät ja toimihenkilöt vuosina 1885—1908⁷
Tuhansia

Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä
1885	28.6	1890	42.3	1895	47.3	1900	74.7	1905	81.4
1886	30.0	1891	43.3	1896	52.8	1901	72.6	1906	86.8
1887	31.5	1892	42.0	1897	58.8	1902	71.8	1907	93.6
1888	33.2	1893	41.3	1898	67.4	1903	75.8	1908	91.0
1889	38.9	1894	42.7	1899	72.3	1904	76.4		

Huomattavin teollisuuden laajentumiskausi ennen ensimmäistä maailmansotaa oli niin absoluuttisesti kuin suhteellisestikin 1890-luvun loppujakso. Tämä aika merkitsi tietysti syvää murrosta koko yhteiskunnassa. Vuosina 1895—1900 teollisuuden työllisyys lisääntyi vuosittain keskimäärin 9.6 prosenttia, ja ajanjaksona 1885—1900 keskimääräinen lisäys oli 6.5 prosenttia. 1900-luvun puolella lisäys suhteellisesti hidastui.

Jossain määrin epävarmojen tietojen mukaan hankki vuonna 1880 elantonsa teollisuudesta ja käsityöstä 7.4 prosenttia koko väestöstä. Vuoden 1910 osalta tämä luku oli 15.2 prosenttia, joten nousua oli todella tapahtunut. Ero Ruotsiin nähden oli selvä, sillä vastaavat luvut siellä olivat 17.4 vuonna 1880 ja 32.0 vuonna 1910. Suomen työväenliikkeen teollisuuden piirissä oleva kannattajapohja oli siis suhteellisesti paljon kapeampi kuin Ruotsissa. Vuodelta 1910 on olemassa ensimmäiset tarkat tiedot, ja tällöin varsinaisen teollisuustyöväestön määrä oli 116 000.⁸ Tästä piiristä Suomen työväenliike rekrytoi aktiivisimman kannattajajoukkonsa.

Suomen teollisuudessa oli tekijöitä, jotka vaikeuttivat työväenliikkeen pyrkimyksiä organisoida työntekijät riveihinsä. Puunjalostustehtaat, eritoten sahat, olivat hajallaan maaseudulla. Oli selvää, että kaukana toisistaan oleviin yhdyskuntiin oli vaikea aivan uusia sosialistisia aatteita edustavien työväenjärjestöjen tunkeutua. Pienissä suljetuissa yhdyskunnissa voitiin kauan torjua sosialistiset aatteet. Niissä vallitsivat sitä paitsi patriarkalliset suhteet työnantajien ja työntekijöiden välillä, ja henkilökohtainen kosketus vahvisti näitä suhteita. Kun teollisuus oli vielä nuorta ja sen piirissä työskentelevät työntekijät vain vähän aikaa työssä-olleeita tai ainakin ensi polven teollisuustyöntekijöitä, niin heidän piirissään vaikuttivat perinnäiset, maatalousyhteiskunnasta peräisin olevat katsomukset.⁹ Työ oli, varsinkin sahoilla, kausiluonteista ja työntekijöiden pääosalla ammattitaito alhainen, mitkä seikat estivät yhteenkuuluvuuden tunteen syntymistä. Työväenliikkeen mahdollisten aktiivien pohjaa kavensi edelleen se, että vuonna 1910 teollisuustyöväestöstä oli 26 prosenttia naisia, mikä oli huomattavasti enemmän kuin Skandinaviassa. Naiset näet ovat olleet vai-

keammin organisoitavissa ja tiukemmin perinteellisiin katsomuksiin sidottuja kuin miehet.¹⁰

Vuosisadan lopulle tultaessa olivat kaupungit ja teollisuuskeskukset koonneet työväestöä. Vuonna 1870 kuului Helsingissä »työväkeen» noin 12 000 henkeä. Tämä merkitsi sitä, että noin 40 prosenttia kaupungin siviiliväestöstä oli ruumiillisen työn tekijöitä ja heidän perheitään.¹¹ Näistä monet olivat »toisen polven» työntekijäkuntaa, jonka piirissä eivät perinteelliset katsomukset olleet niin lujassa kuin maaseudulla. Tampereella oli vielä selvempi tehdaskaupungin leima, ja myös Turkuun oli kokoontunut teollisuusväestöä huomattava määrä. Näistä kaupungeista muodostuivatkin sittemmin radikaaliset keskukset, joissa sosialismi sai ensinnä jalansijaa. Myös Viipurissa, Oulussa, Kotkassa ja Porissa oli työväenliikkeellä luonnollista maaperää. Maaseudun teollisuuskeskuksissa »ruukinpatriarkallisuus» säilyi pitempään. Sielläkin silti yritykset kasvoivat, työntekijät vaihtuivat, kosketus työnantajaan höltyi ja samalla tapahtui sosiaalista sekä psykologista etäännymistä. Ensiksi alettiin kuitenkin Helsingissä, Tampereella ja Turussa asetella vastakohtaa: työnantaja—työntekijät. Vastakkain asettelulla oli kyllä vanhempaakin pohjaa, sillä aikaisemmin oli erotettu vastaryhmät: »sivistyneet ja sivistymättömät», »paremmat ja huonommat».¹²

Kun vaatimustaso kohosi ja vertailumahdollisuudet paranivat, alkoivat teollisuustyöväestön elämänolosuhteet vaikuttaa yhä huonommilta: palkat olivat pienet, työaika pitkä, asunnot ahtaat ja epäterveelliset. Mutta entisiin oloihin verrattuna siirtyminen teollisuuden palvelukseen tuskin tiesi elintason laskua; olivathan muuttajat yleensä maaseudun tilattomia, joiden asunto-olosuhteet esim. Savossa ja Karjalassa olivat erittäin kehnot. Päinvastoin näyttää siltä, että elintaso nousi sen verran, että se pystyi synnyttämään toiveen enemmästäkin noususta. Vaatimustason kohoamista taas nopeuttivat paremmat tietojen saanti- ja vertailumahdollisuudet. Kun elintason nousu pysyi vähäisenä, niin tyytymättömyys alkoi kyteä. Palkkataso oli jatkuvasti alhainen osaksi sen takia, että maaseudulla oli runsaasti liikaväestöä.¹³ Työajan ly-

hentyminen ja elintason nousu loivat pian edellytykset yhdistystoiminnalle, joka virisi ensin »parempiosaisten» työntekijöiden piirissä.

c. Maatalousväestö

Suomalaiselle yhteiskunnalle oli 1800-luvun lopulla leimaa-antavana maatalousvaltaisuus. Tällöin sai 70—80 prosenttia väestöstä toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta. Maatalousväestö muodosti näin monta vertaa laajemman kentän kuin teollisuusväestö.

TAULUKKO 2.

*Maatalousväestön sosiaaliset kerrostumat lääneittäin vuonna 1901*¹⁴

Lääni	Maanomistaja ja kruunun- tilan haltija- ruokakuntia ¹⁵		Maanvuok- raaja- ruokak.		Maanvuok- raajaruoka- k:sta torp- pariruokak.		Maanvilje- lystyöväen ruokak. ¹⁶	
	Luku	Pros.	Luku	Pros.	Luku	Pros.	Luku	Pros.
Uudenmaan	4 620	19.5	4 776	20.1	3 819	16.1	14 297	60.4
Turun ja Porin	10 220	24.0	10 508	24.7	9 482	22.3	21 818	51.3
Hämeen	6 000	18.4	7 846	23.9	6 806	20.8	18 917	57.7
Viipurin	28 046	68.6	1 690	4.1	1 152	2.8	11 191	27.3
Mikkelin	7 005	24.3	6 149	21.4	4 857	16.9	15 613	54.3
Kuopion	11 292	26.3	7 235	16.8	5 265	12.3	24 438	56.9
Vaasan	21 561	42.4	7 461	14.7	6 611	13.0	21 695	42.8
Oulun	14 465	50.5	3 288	11.5	1 748	6.1	10 888	38.0
Koko maa	103 199	35.5	48 943	16.8	39 740	13.7	138 857	47.7

Maanomistaja- ja kruununtilanhaltijaruokakuntien, jotka sosiaaliselta asemaltaan olivat hyvin lähellä toisiaan, määrä oli muihin maatalousväestön ruokakuntiin verrattuna Viipurin läänissä kolme kertaa, Oulun läänissä yli kaksi kertaa ja Vaasankin läänissä miltei kaksi kertaa suurempi kuin muissa lääneissä. Näille lääneille, Vaasan läänin itäosia lukuunottamatta, olikin leimaa-antavaa itsenäinen pienviljelys. Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin (saaristoa lukuunottamatta) lääneille oli sitä vastoin luonteenomaista itsenäisten viljelijöiden vähäinen osuus koko maatalousväestöstä sekä

maanvuokraajaruokakuntien suuri määrä. Näitä läänejä sekä Mikkelin läänin luoteista osaa ja Vaasan läänin kaakkoista osaa voidaankin pitää varsinaisina torpparialueina. Myös Kuopion läänissä ja muualla Mikkelin läänissä oli maanvuokraus tavallista, mutta siellä vuokra maksettiin usein rahana eikä työsuorituksina kuten varsinaisilla torpparialueilla. Sen tähden Savon maanvuokrauksen luonne oli osaksi toisenlaatuinen kuin Etelä-Suomen. Tämä näkyi myös torppareiden sosiaalisessa asemassa ja suhteissa isäntäväkeen.

Vuokraviljelmien kehitys ja niiden suhde maanomistajaruokakuntiin oli seuraavanlainen:

	Maanomistaja- ruokakuntia	Lampuoteja (kokotilanvuokraajia)	Torppari- ruokakuntia
1815	75 842	6 331	31 001
1870	83 030	11 561	56 597
1901	103 199	6 956	41 987 ¹⁷

Torpparien määrä oli vuosisadan vaihteeseen tultaessa laskenut ja itsenäisten tilallisten määrä noussut koko maan huomioon ottaen. Tilallisloukan kasvusta oli kuitenkin 2/3 tapahtunut Pohjanmaalla, joten tilanne ei ollut muuttunut varsinaisilla torpparialueilla.

Suurimman osan maatalousväestöstä muodostivat maataloustyöntekijät. Heitä olikin yli puolet maatalousväestön ruokakunnista muualla paitsi Viipurin läänissä, jossa heitä oli tuntuvasti vähemmän, ja Oulun sekä Vaasan läänissä, jossa heitä oli melkoisesti vähemmän kuin muissa lääneissä. Osa maataloustyöntekijöistä oli aivan satunnaisten töiden varassa. Heidän runsas lukumääränsä selittyy osaksi siitä, että maaseudulla oli tällöin varsin paljon suhteellista liikaväestöä. Heidän taloudellinen asemansa oli huono ja epävarma. Maatalousväestön sosiaalinen rakenne ei siis johtunut yksinomaan maanomistusoloista, vaan siihen vaikutti myös liikaväestö.¹⁸

Torpparien ja maataloustyöntekijöiden taloudellinen ja oikeudellinen asema vaihteli alueellisesti. Sille oli kuitenkin aina tyypillistä epäitsenäisyys, oikeudettomuus ja epävarmuus. Torpparien elinehdot olivat vuosisadan lopulle tultaessa heikentyneet. Tähän

oli vaikuttanut metsänkätöoikeuden rajoittaminen, vuokrien kohoaminen, vuokrakauden lyhentyminen, hädät ym. Samaan aikaan kruununtilojen perinnöksiosto ja talonpoikaista omistusoikeutta rajoittavien esteiden poistaminen olivat tehneet tilallisten aseman entistä varmemmaksi. Teollisuuden laajeneminen oli nostanut maan, mutta ennen kaikkea metsien hintaa, ja tilalliset saivat lisätuloja maataloustuotannon noususta, torppareiden vuokrien kohoamisesta ja maaveron tosiasiallisesta alenemisesta. Näin syntyi vuosisadan lopulla tilanne, jota Jutikkala luonnehtii: »Se juopa, joka erotti tilalliset tilattomista, syveni ennen näkemättömän jyrkäksi. Kaikki kehitystekijät veivät toista ryhmää ylöspäin, toista alaspäin.»¹⁹ Metsätöistä tilattomille avautuvat työtilaisuudet tosin tasoittivat varsinkin myöhemmin tätä eroa. Elintason erilaisuus toi mukanaan useita rinnakkaisilmiöitä: elintavat erilaisuivat, kunnallinen ja valtiollinen elämä loivat uusia toimintakenttiä pääasiassa tilallisille jne.

Vuosisadan loppupuolella alkoi näkyä merkkejä siitä, että torpparit eivät enää tunnustaneet sääty-yhteiskuntaan kuuluvia katsomuksia. Myös patriarkalliset suhteet isäntien ja torpparien väliltä alkoivat murtua, »siellä, missä taksvärkkiä tehdään, siellä ei isännän ja torpparin välillä ole oikeaa luottamusta».²⁰ 1880-luvulta alkaen eri yhteyksissä kiinnitettiin huomiota tämän suhteen kärjistymiseen ja samalla todettiin, että se tarjosi suopeata maaperää »sosialistisille ja kommunistisille opeille». Vuonna 1888 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Tilattoman väestön oloista Kuopion läänissä» Aksel Lilius kirjoitti: ». . . ei ole kumma, jos sellaisissa oloissa tämä säätyluokka tuntee asemansa huonoksi ja alkaa mieltä sosialistiin ja kommunistisiin ajatuksiin, mutta mitään yleisen järjestyksen häiriötä ei tämän johdosta vielä ole tapahtunut».²¹ »Talollisten ja torpparien välit eivät ole hyvät, varsinkin Keuruulla ja Pihlajavedellä ovat torpparit tyytymättömiä», luonnehti Aksel Warén torpparien ja isäntien suhdetta vuonna 1893.²² »Isäntien ja palkollisten väli ei ole Savossa ja Karjalassa hyvä» tiesi kertoa selvitys Kuopion hiippakunnan seurakuntien tilasta vuodelta 1896.²³ Epäluulo »herroja» kohtaan ja sosiaalinen kaunan tunne tulivat näky-

viin nimimerkki »Torpan pojan» kirjeessä Valvojalle vuonna 1900. Kirjoittaja mainitsi sekä sosialismin että kommunismin ja arveli näiden »vallankumouksellisten suuntien saavan kannatusta ellei korjausta torpparien olosuhteissa tapahdu». ²⁴

Konkreettisia ärtymyksen kohteita oli torpparien mielissä useita. Mm. metsärahoja pidettiin epäoikeudenmukaisesti ansaittuina. Katsottiin, että ne toivat vain »yllellisyyttä ja juopottelua». ²⁵

Vuosisadan lopulla torpparien olosuhteet olivat vaikeat ja heidän asemansa epävarma. Tämän he alkoivat tajuta itsekin sekä samalla nähdä elämänsä korjauksia vaativana laajana yhteiskunnallisena kysymyksenä. ²⁶ Jo 1880-luvulla Jokioisten torpparit vaativat valtiota lunastamaan heidän maansa ja luovuttamaan ne heille vähäästä kuoletusta vastaan. ²⁷ Aktiivisuutta oman aseman parantamiseen alkoi siis esiintyä. Torpparien piiriin oli levinnyt myös toivo parempien aikojen koittamisesta, sillä siihen nivoutui käsitys piakkoin tapahtuvasta yleisestä maanjaosta, »ihmeellisestä isojaosta, jolloin talollisten liiat maat annettaisiin heille». ²⁸ Osaksi tämä toivo ehkä perustui muistoihin isojaosta. Sortovuosina sitä hallituksen toimesta vahvistettiin. Vanhaan ajatuskuvaan liittyi luontevasti sosialismin sanoma, joka jo ensimmäisissä sanomalehtien maininnoissa oli käsitetty »tavaroiden tasaamiseksi». Käsitystapa levisi sittemmin laajalle. ²⁹

2. HENKINEN MAAPERÄ

a. Uskonnolliset katsomukset

Laajojen joukkojen piirissä oli vallitsevana vanhaluterilainen kristillisuus. Sitä edusti ja levitti ennen kaikkea kirkko. Vanhaluterilaisen sääty-yhteiskuntaan ankkuroituneen käsityksen mukaan yhteiskunta oli »ylhäältä annettu», »Jumalan asettama». Jokaisen tuli pysyä sillä paikalla, minne hänet oli ylhäältä määrätty. Kärsimykset olivat rangaistus tehdyistä synneistä, ja kirkossa vallitseva

beckiläinen teologia korosti tuonpuoleista pitäen tätä maailmaa pahan vallassa olevana välitilana. Vanhaluterilaisten katsomusten ote tuli näkyviin suurina nälkävuosina. Silloin ihmiset kuolivat kohtaloonsa tyytyen ryhtymättä oman käden oikeuteen. Tosin papiston johtavat piirit vähitellen luopuivat jyrkimmistä vanhaluterilaisista katsomuksista, mutta yhteisen kirkkokansan piirissä ne säilyttivät asemansa. Ne olivat jyrkässä ristiriidassa sosialismin sisältöviiden käsitysten kanssa, joten törmäys oli odotettavissa. Näissä katsomuksissa sosialistiset aatteet tapasivatkin sittemmin varsin lujan muurin.

Suomalaisten henkistä elämää sävytti hyvin suuresti kirkko. Se edusti vuosisataisia perinteitä. Vanhat tavat sitoivat ihmiset sen toimintamuotoihin. Kristilliset käsitykset olivat kansalle selviöitä ja sosiaaliset normit suureksi osaksi kristillisiä. 1800-luvun alkupuolella kirkko oli hallinnut koko suomalaista yhteiskuntaa, ja kulttuuri oli ollut kristillistä yhtenäiskulttuuria. Kirkko oli kylläkin vuosisadan puolivälin jälkeen menettänyt yhteiskunnan alueita hallinnastaan: Kunta ja seurakunta oli erotettu, koululaitos oli itsenäistynyt ja sosiaalihuolto oli joutunut yhteiskunnan haltuun. Mutta edelleen sillä oli tehokkaita välineitä kristillisten periaatteiden säilyttämiseksi; sille kuuluivat saarnatuoli ja muut sananjuulistustilaisuudet, rippi- ja pyhäkoulut jne. 1800-luvun lopulla oli esim. pyhäkoulutyö mennyt niin voimakkaasti eteenpäin, että vuonna 1896 oli koko maassa 7 514 pyhäkoulua ja niissä 162 681 oppilasta.³⁰

Uskonnolliset katsomukset elivät voimakkaina herätysliikkeiden alueilla, ja nimenomaan niillä kristillisyyden vaikutti sosiaalisena tekijänä. Herätysliikkeiden piirissä kristillinen ajattelu oli murtanut sääty-yhteiskunnalliset katsomukset tähdentäessään tasa-arvoisuutta. Myös elintavat olivat lähes samanlaiset taloudellisesta ja sosiaalisesta asemasta riippumatta. Papisto tunnettiin kansaan kuuluvaksi, ja osittain ehkä juuri herätysliikkeiden vaikutuksesta torpparien asema oli varmempi ja palkollisten tasavertaisempi Pohjanmaalla kuin muualla.³¹ Varsinaisille suurtila- ja torppari-alueille eivät herätysliikkeet voimakkaina levinneet. Siellä, missä

ne vaikuttivat, ne muodostivat uskonnollisen muurin »jumalankielteisyydeksi» tajuttua sosialismia vastaan ja poistivat niitä ärsytys-tekijöitä, jotka muodostivat suopeaa maaperää sosialistisille aatteille. Työmiehelle kirjoitettiinkin Nivalasta vuonna 1904: »Säätyerotusta talollisten ja palkollisten välillä ei havaita, isännät poikineen tekevät töitä yhdessä muun väen kanssa ja kaikki syövät samassa pöydässä».³²

Kirkon vahva liittolainen oli koulu. Uskonnonopetus oli eritoten kansakoulussa keskeisellä sijalla, ja opettajien maailmankatsomus oli kristillisyyden sävyttämä. Myös seminaareissa vallitsi voimakas kristillis-kansallinen henki.³³

b. Liberalismi ja yhtenäiskulttuurin murtuminen

Vuosisadan puolivälin tienoilta alkoivat liberalismiin liittyvät käsitykset vaikuttaa, aluksi etupäässä sivistyneistön piirissä. Vuosisadan alkupuolelle oli ollut ominaista yhtenäiskulttuuri, joka sisälsi auktoriteettien kunnioituksen ja horjumattoman lojaalisuuden keisaria ja kirkkoa kohtaan. Liberalismi taas merkitsi hyökkäystä vanhoja auktoriteetteja ja perinteellistä kristillisyyttä vastaan. Se loi osaltaan henkiset edellytykset vanhan maatalousvaltaisen ja paikallaanpysyvän sääty-yhteiskunnan rakoilemiselle ja samalla uuden dynaamisen ja teollisen yhteiskunnan synnylle. Yhteiskunnallisen murroksen rinnakkaisilmiönä esiintyikin maailmankatsomuksellinen murros.

Vapaamielinen liike oli aluksi, samoin kuin sittemmin myös työväenliike, jyrkässä oppositioasenteessa siihen asti vallinneita auktoriteetteja vastaan. Horjuttaessaan hyökkäilyillään syvälle ihmismieliin painuneita käsityksiä liberalismi — ainakin välillisesti — raivasi tietä uudelle ja vielä vallankumouksellisemmalle aatteelle, nimittäin sosialismille. Yhteistä näille oli, että molemmat hylkäsivät tradition. Yhteisyys ulottui kuitenkin pitemmälle. Liberalismin tarjoamat uudet ajatukset, edistys-, ihmis- ja kulttuurioptimismi sekä luottamus tieteeseen ja ihmisjärkeen, olivat keskeisinä myös nousevan työväenliikkeen aatesisällössä.³⁴

Eräät työväenliikkeen tulevat johtajat saivat radikaaliset herätteensä 1880-luvun liberalismista.³⁶ Kun 1890-luvulla radikaaliset virtaukset uusromantiikan ja sortovuosien seurauksena menettivät otettaan sivistyneistön piirissä, ne jatkoivat vaikutustaan työväenliikkeessä.³⁶

c. Kirjallinen realismi

Suomessa kirjallisen realismin vaikutus alkoi ilmetä 1880-luvun puolivälissä. Mutta jo tätä ennen Kaarlo Kramsuilla oli runoissaan kuvia, joihin kätkeytyivät voimakas sosiaalinen paatos ja vallankumouksellisuus. Vuonna 1878 olivat ilmestyneet runot »Spartacus» ja »Santavuoren tappelu», joiden teemana oli sorrettujen kapina; »Käy orjuutta vastaan nyt taistelemaan» oli tosin liitetty kaukaiseen historiaan. Kramsuja on muutenkin ajatus sorrettujen noususta innoittanut voimakkaasti. Vuonna 1883 ilmestyneessä runossaan »Uusi aika» hän väläyttelee tulevaisuuden vallankumousta: »Ei luota orja enää kahleihinsa».³⁷

1880-luvulla alkoi kaunokirjallisuudessa realismin kausi. Ulkomaisina herätteiden antajina olivat mm. norjalaiset Aleksander Kielland, Jonas Lie ja Henrik Ibsen sekä ranskalainen Emile Zola. Realismin ensimmäiset ilmaukset näkyivät siinä, että ihailtiin tavallista kansaa, rahvasta, ja säätyläiset esitettiin epämiellyttävänä ja moraalittomina. Sääty-yhteiskunnasta peräisin olevat arvostukset käännettiin pälaelleen. Oli selvää, että tämä oli osaltaan murta-massa sääty-yhteiskunnan piiriin kuuluvia katsomuksia. Esim. Juhani Ahon novellissa »Muudan markkinamies» oli nähtävissä tämäntapaista arvojen uudelleen arvioimista. Vuonna 1885 ilmestyi Teuvo Pakkalan »Lapsuuteni muistelmia», jossa tuotiin esille kaupunkiköyhälistö ja sen elämän raskaus. Tässäkin työläiset esitettiin myönteisinä ja säätyläiset vastenmielisinä. Vuonna 1886 Minna Canth toi julkisuuteen kaksi selvästi realismin kauteen kuuluvaa tuotetta, näytelmän »Työmiehen vaimo» ja novellin »Köyhää kansaa». Molemmissa oli keskeisenä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vaatimus. Jo vuonna 1884 Canth oli kirjeessään maininnut luke-

neensa Henry Georgen teoksen »Sociala spörmål» (Sosiaalisia kysymyksiä) ja luonnehtinut sitä: »Socialismia, ihan puhdasta socialismia. Se on parasta, mitä olen tähän saakka lukenut. Se on mainiota.»³⁸ Vuonna 1886 hän kirjeissään kertoi saaneensa aiheita Kuopion »vaivastalosta» ja Savon radan rakennustyömaalta. Työläiset olivat hänen ilmoituksensa mukaan olleet vähällä tappaa erään insinöörin, mutta rauhoittuivat, kun hän lupasi kirjoittaa olosuhteista työmaalla.³⁹

»Työmiehen vaimon» sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vaatimus liittyi ensi sijassa naisasiaan. Kirjailija esitti käsityksen, että valitsevan yhteiskunnan lait ja moraali olivat vääriä eivätkä edustaneet oikeutta. Novellissa »Köyhää kansaa» hän toi esiin suuria epäkohtia ja epäoikeudenmukaisuutta. Niistä kärsivät oli vielä kuitenkin kuvattu nöyriksi ja passiivisiksi. Varsin toinen oli sävy vuonna 1888 ilmestyneessä näytelmässä »Kovan onnen lapsia». Siinä päähenkilö, Topra Heikki, oli kapinoitsija, joka sinkosi ankaran protestin ei ainoastaan yksityisiä epäkohtia, vaan koko yhteiskuntaa vastaan. Tosin kirjailija johdatti hänetkin huomaamaan, ettei väkivaltainen yritys oikeudenmukaisuuden toteuttamiseksi vienyt ratkaisuun. Tätä näytelmäänsä Minna Canth nimitti »socialistiseksi».⁴⁰

Voimakkaita herätteitä saatiin jatkuvasti ulkomailta. Vuoden 1885 keväällä oli ilmestynyt Ranskassa Zolan romaani »Germinal», jossa hyvin väkevästi kuvattiin työtaistelua. Suomessa Minna Canthin ohella myös muut kirjailijat kiinnittivät huomiota teollisuustyöväestön olosuhteisiin. Teuvo Pakkala julkaisi mm. »Vaaralla» (1891) ja »Elsa» (1894) -teokset, joissa työväestön olosuhteet tuotiin esille. Myötätunto oli työntekijöiden puolella säätyläisiä, herroja, vastaan. Juhani Aho käsitteli samanlaisia teemoja, samoin J. H. Erkko, jonka runo »Anarkisti» tuli julkisuuteen vuonna 1890 ja »Työkansan marssi» vuonna 1893. Muita aiheita käsitelleitä olivat Kalle Aho, Matti Kurikka — hän oli päivännyt näytelmän »Aili» Kööpenhaminassa samalla matkallaan, jolla hän sai ilmeisiä vaikutteita sosialismista — sekä Kasimir Leino. Vuonna 1891 ilmestyi K. A. Järven »Työmiehiä», jossa sympatiat olivat hyvin voimak-

kaasti työväestön puolella. Säätyläiset sitä vastoin oli esitetty erittäin kielteisessä valossa.⁴¹

Paitsi teollisuusväestöstä suomalaisen kirjallisen realismin edustajat olivat kiinnostuneita myös torpparikysymyksestä. Tähän antoivat suoranaista aihetta 1880-luvun vaikeat katovuodet Pohjois-Suomessa. Torppareiden oloja käsittelivät mm. Pietari Päivärinta, Santeri Alkio, Juhani Aho ja voimakkaalla sosiaalisella päätöksellä nimimerkki »Kyösti» (Juhani Kokko). Vuonna 1894 ilmestyi lisäksi Arvid Järnefeltin kertomus »Isännät ja torpparit» ja vuonna 1901 Maila Talvion »Pimeän pirtin hävitys», joka kuvaili hämäläisen torpparin olosuhteita ja torpparihäätöä. Maila Talvion kirja herätti suurta huomiota.⁴²

Kirjallisen realismin sisältö tiesi ankaraa sääty-yhteiskunnan arvostelua. Se nosti esille teollisuustyöväestön sekä maalaisköyhälistön ja esitti nämä myönteisessä valossa. Niiden vastakohdaksi tuotiin säätyläiset, herrat; he edustivat kaikkea viheliäisyyttä ja heidän syytään oli työväestön huono asema. Kritiikki suuntautui usein konkreettisesti virkamiehiin, papistoon ja metsäherroihin. Tämä luonnollisesti heikensi perinteellisiä katsomuksia ja arvostuksia. Kirjallinen realismi toi esiin asioita, joihin sosialistinen julistus sitten viittasi, mm. työttömyyden, työtaistelut sekä lakien ja moraalin vääryyden. Useilla kirjailijoilla vilahteli myös ajatus tulevasta muutoksesta, joka tekisi työväestön aseman aivan toiseksi. Kirjalliseen realismiin liittyi siis samoja kuvia ja samaa aatesisältöä kuin sosialismiin, mutta ei niin jäsennellyssä muodossa eikä tiiviinä kokonaisuutena. Suoranaisia yhteyksiäkin voi löytää esim. Minna Canthin tuotannon ja sosialististen aatteiden etenemisen välillä. Vuonna 1892 esitettiin Tampereen työväenyhdistyksen piirissä »Kovan onnen lapsia», ja samana vuonna Helsingin työväenyhdistyksen puhujaseuran toimesta näyteltiin mainittu kappale. Tällöin Helsingin yhdistyksen radikaalinen oppositio oli keskittynyt juuri puhujaseuraan.⁴³ Myöhemminkin Minna Canthin näytelmien avulla propagoitiin työväenliikkeen aatesisältöä.⁴⁴ Hänestä tuli auktoriteetti, johon työväenliikkeen taholta vedottiin korostettaessa yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta ja vääryyttä.⁴⁵

d. Perinteellisten katsomusten ja tapojen murtuminen

Teollistumisen aiheuttama yhteiskunnan liikkuvuus ja sen rinnakkaisilmiöinä esiintyvät uudet aatteet horjuttivat vanhaa käsitystä, että yhteiskunta olisi »ylhäältä annettu muuttumaton järjestelmä». Vuosisadan lopulla oli maalaisrahvaankin piiriin leviämässä ajatus, että yhteiskuntaa voitiin muuttaa ja että yksityisen ihmisen aktiivinen panos voi vaikuttaa muutokseen. Esille nousi sekin vaatimus, että yhteiskunnallisten olojen tuli vastata myös yksityisen ihmisen oikeustajuntaa.

Yhteiskunnallinen murros ilmeni mm. siinä, että »vanhan yhteiskunnan» tärkeimmät sosiaaliset ryhmät, perhe-, kylä- ja pitäjäyhteisö, menettivät entisen asemansa. Myös kirkko alkoi kadottaa vaikutusvaltaansa. Uskonnollisiin kysymyksiin ei reagoitu enää kollektiivisesti perhe-, kylä- ja pitäjäyhteisön puitteissa, ja siksi perinteelliset kristilliset tavat heikkenivät. Esim. kirkossakäynnin väheneminen alkoi Turun ympäristössä 1860-luvulla. Myös virkamiesten arvovalta väheni, sillä heitä ei pidetty enää muuttumattoman maailmanjärjestyksen osina. Kartanonherran holhoava patriarkallisuus rupesi vähitellen tuntumaan rasittavalta. Koko sääty-yhteiskuntaa tukeva katsomusjärjestelmä rikkoutui. Murros alkoi hitaasti ja saavutti jalansijaa lähinnä Etelä- ja Länsi-Suomessa, kun sen sijaan perinteellinen yhteiskuntajärjestys samoin kuin siihen liittyvät katsomuksetkin säilyivät pitkälle 1900-luvun puolelle Itä- ja Pohjois-Suomessa.⁴⁶

Uudenlaiset hyödykkeet tulivat varallisuuden symboleiksi. Ennen piilleet taloudelliset ja sosiaaliset erot tulivat siksi yhä selvemmin näkyviin. Vanhojen sosiaalisten ryhmien hajotessa niiden harjoittama kontrolli heikkeni, ja jäsenet saattoivat esteettömämmin tuoda taloudellisen varallisuutensa näkyviin elämäntavoissa. Teollistuminen seurausilmiöineen jyrkensi taloudellista ja sosiaalista eroa maanomistajien ja torpparien sekä tilattomien välillä. Teollisuuden massatuotteet ja niiden halpuus alkoivat tosin myöhemmin kuroa juopaa umpeen. Se kausi sattuu kuitenkin suureksi osaksi tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Juopa säätyläisiin päin oli suomalaisessa yhteiskunnassa ollut perinteellisesti syvä, ja 1800-luvun lopulla sekin alkoi synnyttää ärtymystä. Vielä enemmän sitä aiheutti uuden maanomistajayläluokan pyrkimykset sosiaalisen asemansa vahvistamiseen voimakkain itsetehostuksen keinoin. Niinpä isäntä saattoi haetuttaa torpparin lukemaan päivän tekstin osoittaakseen täten mahtiaan.⁴⁷ Sosiaalisen kontrollin heikentyessä he saattoivat kohdella torppareitaan ja palkollisiaan kovakouraisesti »yleisen mielipiteen» paheksumatta. Sosiaalinen ryhmitys osittain uuden kriteerin, varallisuuden, pohjalla toi monia muitakin sopeutumisvaikeuksia.

Maanomistajat etääntyivät taloudellisesti, sosiaalisesti ja sivistyksellisesti torppareista ja tilattomista. Myös vanhat patriarkalliset yhteydet heikkenivät: Isäntäväki ja palkolliset eivät syöneet enää samassa pöydässä, eivät nukkuneet samassa huoneessa eivätkä käyneet yhdessä saunassa. Muutto kaupunkiin, teollisuuskeskuksiin tai Amerikkaan ja myös paluu sieltä merkitsivät vanhojen katsomusten murtumista. Liikkuvuutta oli omiaan lisäämään torpparien raskaat vuokraehdot, jotka aiheuttivat sen, että Warénin laskelmien mukaan noin 1/3 torppareista jatkuvasti vaihtui.⁴⁸ Perinnäisten katsomusten, tapojen ja sosiaalisten suhteiden murtuminen loi mahdollisuuksia sosialismin juurtumiseen, ja sosialismi puolestaan oli jyrkässä ristiriidassa nimenomaan perinteellisten käsitysten kanssa.

Vanhojen sosiaalisten ryhmien sijaan kaivattiin uusia ja samoin uutta yhteyttä heikentyneiden perhe-, kylä- ja pitäjäyhteyksien tilalle. Uusien yhteyksien tarve loi pohjaa työväenliikkeelle. »Maallinen» yhdistystoiminta tunkeutui syrjäkyliin asti ja tällöin nuorisojä raattiusseurat, jotka yleensä tulivat ennen työväenliikettä, raivasivat tietä myös tälle ottaessaan yhteen jäykän kirkollisen mielipiteen kanssa.⁴⁹

e. Suomalais- ja ruotsalaiskansallinen liike

Suomalais-kansallinen liike oli aluksi suuntautunut hyvinkin voimakkaasti perinnäistä sääty-yhteiskuntaa ja byrokraattisuutta

vastaan. Siihen oli näet sisältynyt annos yhteiskunnallista radikalismia. Vuosisatainen »herraviha», joka oli syntynyt vieraskielistä virkamiehistöä kohtaan, eli liikkeessä jonkin verran. Kun suomalais-kansallinen liike sitten jakaantui vanhasuomalaisiin ja nuorsuomalaisiin, niin vanhat edustivat varsinkin myöhemmin jyrkempää suomalaisuusradikalismia. Nuorsuomalaisilla oli taas enemmän yhteiskunnallista radikaalisuutta. Suomalaisuusradikalismiin sisältyi hyvinkin voimakasta protestimielialaa silloista yhteiskuntaa vastaan. Niinpä vanhasuomalaiset osittain sosialismista saatujen vaikutteiden pohjalla saattoivat puhua »luokkataistelusta ruotsalaista sortajaluokkaa vastaan». Vuosisadan vaihteeseen tultaessa vanhasuomalaisten käsitykset yhteiskunnasta olivat hyvinkin konservatiivisia, ja ihanteena oli patriarkallinen yhteiskunta nimenomaan johdon piirissä. Suomalais-kansallisen liikkeen taholta oli osoitettu yhteiskunnallisia epäkohtia ja vaadittu niiden korjaamista. Aluksi vanhasuomalaiset olivat innokkaasti mukana työväenliikkeessä, mutta kun sen radikaalisuus kasvoi, he vetäytyivät syrjään. Nuorsuomalaiset toimivat kauemmin sen parissa tukien liikettä sosialismin jo työntyessä siihen. Vasta työväenliikkeen muuttuminen socialistiseksi työnsi heidät syrjään.

Osaksi suomalais-kansallisen liikkeen vaikutuksesta oli juopa säätyläisten ja itsenäisten talonpoikien välillä kasvamassa umpeen. Juopa oli suurelta osalta siirtynyt toiseen paikkaan tilallisten ja tilattomien väliin. Vanha talonpoikainen »herraviha» periytyi tilattomien piiriin ja suuntautui osin talonpoikiakin kohtaan. Työväenliike saattoi propagandassaan rakentaa tälle historialliselle perinteelle. Sen sijaan itsenäinen talonpoikaisväestö ei osittaisesti suomalais-kansallisen liikkeen vaikutuksesta tuntenut sosiaalista kaunaa. Sen vaatimukset oli tyydytetty. Siksi työväenliikkeellä ei ollut juuri odotettavissa kannatusta itsenäisen talonpoikaisväestön piiristä.⁶⁰

Kansallisen liikkeen aatesisältöön kuului kansallisen yhteenkuuluvuuden korostaminen. Sen ohjelmassa oli niiden syiden poistaminen, jotka aiheuttivat eripuraisuutta kansalaisten kesken, ja tällöin keskeisellä sijalla olivat yhteiskunnalliset epäkohdat.

Kuitenkin nämä uudistuspyrkimykset olivat paljolta välikappaleita ja kansallinen yhteenkuuluvuus oli päämäärä. Sosialismiin kuuluvat jyrkät muutosvaatimukset olivat tietysti omiaan synnyttämään kiistaa ja eripuraisuutta. Konflikti kansallisen liikkeen kanssa näytti sen vuoksi väistämättömältä. Sosialismin aatesisältöön kuului myös kansainvälisyyden korostaminen, mikä tietysti oli jyrkässä ristiriidassa kansallisen liikkeen tavoitteiden kanssa. Kysymys oli sosialismin leviämisen kannalta lähinnä siitä, kuinka paljon kansallinen liike oli saanut vastakaikua juuri niissä piireissä, joihin sosialistiset aatteet yhteiskunnallisella radikaalisuudellaan vetosivat, nimittäin työväestössä, torppareissa ja tilattomissa.

Suomalais-kansallisen liikkeen merkitys perustui myös siihen, että se suoritti laajaa poliittista ja sivistyksellistä herätystyötä. Sen vaikutuksesta esim. maaseudulla ryhdyttiin tilaamaan sanomalehtiä, mikä tietysti raivasi tietä työväenliikkeellekin.⁵¹

Ruotsalais-kansallinen liike pyrki yhdistämään maamme ruotsinkieliset. Tavoite oli omiaan syrjäyttämään sääty-yhteiskuntaan kuuluvat katsomukset. Tilalle pyrittiin luomaan solidaarisuuden tunne kaikkien ruotsinkielisten kesken. Sosialismi, joka korosti kielikysymyksen toisarvoisuutta ja halusi asettaa vastakkain ruotsinkielisen yläluokan ja työväestön, kohtasi ruotsalais-kansallisessa liikkeessä vastuksen. Vuonna 1891 perustettu »Arbetets Vänner»-järjestö pyrki nimenomaan vahvistamaan kielisolidaarisuutta ja poistamaan yhteiskunnallisia eturistiriitoja ruotsinkielisten piiristä. Siitä tuli varsin vakava kilpailija ruotsinkieliselle työväenliikkeelle.⁵²

f. Kansakoulu ja kansanvalistustoiminta

Kohoava kansansivistys, ensi sijassa kansakoulu, loi mahdollisuudet teollisuustyöväestön ja maaseudun torpparien sekä tilattomien taloudelliselle, sosiaaliselle ja poliittiselle heräämiselle.

Kansakouluja alettiin perustaa vuosisadan puolivälin jälkeen yksityisten ja joidenkin kuntien toimesta. Vuonna 1866 annettiin kansakouluasetus, jolla koulujen perustaminen järjestettiin. Tämänkin jälkeen eräin paikoin maaseudulla puuttui vielä halua

koulujen perustamiseen. Maalaiskunnille koulujen avaaminen oli nimittäin vapaaehtoista. Vuonna 1886 oli kouluttomia maalaiskuntia vielä lähes 100, viisi vuotta myöhemmin 70 ja vuonna 1901 vain 7. Kansakoulu oli silloin ulottanut vaikutuksensa yli koko maan.⁵³

Kansakoulun vaikutus sosiaalsiin suhteisiin oli eri tahoilla erilainen. Toisin paikoin panivat etupäässä talolliset lapsensa kouluun, jolloin sivistyksellinen juopa kasvoi tilallisten ja tilattomien välillä. Toisilla paikkakunnilla taas tilalliset osoittautuivat varovaisiksi ja tilattomien lapset aloittivat jopa innokkaasti. Tämä osoitti sivistysihanteiden heräämistä heidän vanhemmissaan ja ennakoi myös poliittista aktiivisuutta.

Kansakoulujen ja niiden oppilaiden lukumäärän kasvu oli vuosina 1871—1900 seuraavanlainen:

Lukuvuosi	Kouluja	Oppilaita	Lukuvuosi	Kouluja	Oppilaita
1871—1872	146	6 131	1889—1890	825	32 057
1879—1880	422	16 862	1899—1900	1 757	76 552 ⁵⁴

1900-luvun alussa oli maaseudun kansakoululaisten vanhemmista 39 prosenttia tilattomia. Tämä on kyllä vähemmän kuin heidän koko määränsä olisi edellyttänyt, mutta luku osoitti, että tämän alhaisen sosiaalisen kerroksen piirissä oli sivistyksellistä aktiivisuutta ja heräämistä. Kaupungeissa työväestö näytti panneen lapsensa miltei säännöllisesti kouluun; siellähän ei ollut pitkiä matkoja eikä muitakaan häirtatekijöitä. Niinpä 1890-luvun alussa kaupunkien kansakoululaisten vanhemmista kuului 62 prosenttia työväestöön ja 28 prosenttia ammattityöntekijöihin ja palvelusväkeen.⁵⁵

Kansakoulun ohella muutkin kansanvalistuspyrinnöt vaikuttivat »herättävästi». Eräät työväenliikkeen tulevat johtajat olivat mm. mukana kansanopistokurssien nimellä tunnetuilla luentosarjoilla, ja he saivat niillä tärkeitä virikkeitä lukemiseen ja tietojen hankintaan. Niinpä Eetu Salin, sosialistisen kärkiryhmän näkyvimpiä miehiä, oli mukana vuoden 1894 elokuussa Helsingissä pidetyillä yliopistollisilla lomakursseilla ja Yrjö Mäkelin, saman kärkiryh-

män jäsen, osallistui Porissa vuonna 1898 pidetyille kansanopistokursseille.⁵⁶ Sortovuosina kansanvalistustoiminta tähtäsi ratkaisevasti poliittiseen herättämiseen ja sai laajat mittasuhteet. Erityisesti yritettiin aktivoida torppariväestöä, jotta se olisi saatu immuuniksi hallitusvallan taholta määrätietoisesti levitettyjä maanjakohuja vastaan. Tämä loi tietysti edellytyksiä sosialististen aatteiden vaastanottamiselle.

g. Wrightiläinen työväenliike

Vuosisadan puolivälin jälkeen oli syntynyt yhdistystoimintaa myös työväestöön luettavien piirissä. Sen luonne oli aluksi seurallista. Hankkeet kuitenkin osoittivat, että työväestön keskuudessa oli tarvetta toimintaan ja myös mahdollisuuksia siihen. Kun vuonna 1883 Helsinkiin alettiin puuhata työväenyhdistystä, oli jo olemassa ennakkotapauksia. Ei tarvinnut siis muokata aivan »raakaa maata».

Aloitteen henkisenä johtajana oli pienteollisuudenharjoittaja Viktor Julius von Wright. Hän oli kesästä 1873 alkaen oleskellut Saksassa, erityisesti Nürnbergissä ja siellä tullut tuntemaan teollistuvan yhteiskunnan monet sosiaaliset probleemit. Hän oli joutunut kosketuksiin sosialistien kanssa, mutta saanut myös voimakkaita sosialisminvastaisia vaikutteita. Työskennellessään myöhemmin Kööpenhaminassa hän sielläkin tutustui sosialistien mielipiteisiin, mutta ratkaisevat herätteet tulivat konservatiivisen »Arbeiderforeningen av 1860»-yhdistyksen piiristä. Oleskellessaan Tanskassa von Wright liittyi jäseneksi siihen, ja se antoi hänelle ihan teet tulevaa toimintaa varten.⁵⁷

Wrightiläisen työväenliikkeen aatteellisena pohjana oli sosiaaliliberalismi, johon liittyi ihmisystävällisyys. Teollisen yhteiskunnan ilmeiset epäkohdat havaittiin korjausta vaativiksi. Painavia herätteitä oli saatu myös Saksan valtiososialisteilta; von Wright kävi nimittäin kenraalikuvernöörin aloitteesta tutkimassa työväenvakuutuskysymystä Saksassa. Liikkeen toinen tehtävä oli von Wrightin mielestä sosiaalikonservatiivinen, Vallankumouksellinen

sosialismi näytti pelottavalta ja kaiken arvokkaan kaatavalta; sen tulo oli estettävä korjaamalla sitä synnyttävät epäkohdat. Jo Pariisin kommuunista lähtien oli lehdistössä jatkuvasti kiinnitetty huomiota sosialismiin ja työväenkysymykseen. Arvovaltaisina kannanotto tässä suhteessa oli Yrjö-Koskisen vuonna 1874 Kirjalliseen Kuukauslehteen kirjoittama artikkeli »Työväen seikka». Siinä esitettiin kaksi päälinjaa: yhteiskunnallisten epäkohtien korjaaminen ja sosialismin torjuminen.⁵⁸ Ulkomaisten esimerkkien pohjalta oli tultu siihen käsitykseen, että teollisuuden mukanaan tuomat olosuhteet luovat pohjaa sosialismille. Vuonna 1883 tämä ajatus kypsyi toiminnaksi.

Kesällä vuonna 1885 von Wright teki vielä matkan Ruotsiin ja Norjaan tutkien työväen yhdistystoimintaa. Sen aikana hän tuli entistä vakuuttuneemmaksi siitä, että työväestön olosuhteisiin kohdistuva parannustoiminta ja työväen yhdistystoiminta olivat tärkeitä. Matkansa perusteella hän tuli myös siihen tulokseen, etteivät sosialistiset opit saisi suurempaa jalansijaa Skandinaviassa, eivät ainakaan Ruotsissa.⁵⁹

Wrightiläisen työväenliikkeen aatteelliseen sisältöön kuuluivat myös eräät liberalismiin demokraattisuuspyrkimykset, ennen kaikkea äänioikeuden laajentaminen. Varsin luontevasti liittyi monin paikoin suomalaisuusliikkeen yhteiskunnallinen ja kielellinen radikalismikin työväenyhdistysten tavoitteisiin.⁶⁰

Tavoitteiden pohjalta oli selvää, että wrightiläinen työväenliike oli luonteeltaan patriarkallista. Toimihenkilöinä ja työn liikkeellepanijoina olivat säätyläiset. Varsinaista työväestöäkin oli alusta pitäen mukana, erityisesti suuremmissa yhdistyksissä. Varsinkin ammattityöläisiä asia kiinnosti ja he olivat aktiivisia liikkeessä.⁶¹

Wrightiläisen työväenliikkeen toimintaperiaate, työnantajien ja -tekijöiden välinen yhteistoiminta, oli ristiriidassa perinteellisten sääty-yhteiskunnan katsomusten kanssa. Tässä suhteessa se siis oli luonteeltaan »vallankumouksellinen». Yhdistysten piirissä työväestöön kuuluvat alkoivatkin monta kertaa tavoitella toimihenkilötehtäviä mm. Helsingin työväenyhdistyksessä tulevan »sosialistisen kärkiryhmän» miehet, erityisesti viivoittaja A. Järven-

pää ja kirjansitoja Vilho Virta. He olivat vuodesta 1890 alkaen toimihenkilöinä, Järvenpää mm. johtokunnassa ja suomenkielisenä sihteerinä.⁶²

Wrightiläisen kauden merkittäviin saavutuksiin kuului järjestöverkon luominen. 1890-luvun puoliväliin saakka oli työväenyhdistyksiä miltei kaikissa kaupungeissa, eräissä maaseudun teollisuuskeskuksissa ja muutamissa maalaiskirkonkylissä. Viimeksimainituissa toiminta oli pääasiallisesti seurallista ja sivistyksellistä, joten työväenkysymys jäi syrjemmälle. Teollisuuskeskuksiksi luonnehdittavat paikat saivat työväenyhdistyksensä seuraavasti: Akaan Toijala 1889, Forssa 1889, Leppäkoski 1890, Nokia 1895, Äänekoski 1895, Imatra 1896, Kymi 1896, Taalintehdas 1896, Lempäälä 1897, Myllykoski 1897, Halla 1898 ja Terijoki 1898. Selvimmin maatalousympäristössä olivat seuraavat paikkakunnat, joille yhdistyksiä syntyi tänä aikana: Salo 1891, Teiskon Jutila 1893, Alastaro 1894, Loimaa 1894, Kuhmalahti 1895, Mäntsälä 1895, Tyrvää 1895, Huittinen 1896, Koski Tl. 1897, Kempele 1898 ja Liminka 1898. Varsinkin maaseudulla raja työväenyhdistyksen ja nuorisoseuran välillä oli epäselvä. Esim. Ilmajoen vuonna 1896 perustettu työväenyhdistys liittyi haaraosastoksi Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuraan. Kun seuraavana vuonna kuitenkin vastustettiin yhteistoimintaa nuorisoseuran kanssa vetoamalla ulkomaisiin esimerkkeihin, niin yhdistyksen nimikin muutettiin »edistysseuraksi», mutta palautettiin vuoden kuluttua takaisin työväenyhdistykseksi.⁶³

Aloite yhdistysten perustamiseen lähti tavallisesti säätyläisten taholta. Kaikissa oli kuitenkin mukana jo perustamisvaiheessa työväestöön kuuluvia. Esim. Vaasassa, jossa yhdistys perustettiin miltei rinnan Helsingin yhdistyksen kanssa, aloitteen tekijänä oli kaivertaja Matti Sippola, Suomen ensimmäisen nuorisoseuran perustaja. Perustavassa kokouksessa oli kaksi työmiestä, kivenhakaaja sekä ajuri kahden tehtailijan ja muutaman alemmän virkamiehen sekä käsityöläisen lisäksi.⁶⁴ Oulussa taas sekä perustamista valmistellut toimikunta että ensimmäinen johtokunta koostuivat työväestöön kuuluvista; vain eräs kauppias edusti »säätyläisiä».

Ehkä juuri tämä sai aikaan, että Oulun työväenyhdistyksen sävy 1880-luvun puolella oli muita radikaalisempi.⁶⁵ Hämeenlinnassa perustamisajatuksen pani liikkeelle muurari G. Orraeus, jota historiikin tekijä luonnehtii »luokkatietoiseksi» työmieheksi.⁶⁶ Mikkeliissä oli hankkeiden aktiivisin työväestöön kuuluva, nimittäin nahkatehtaantyömies V. Argillander. Pian perustamisen jälkeen hän kuitenkin muutti paikkakunnalta ja säätyläiset »valtasivat» yhdistyksen. Palattuaan takaisin Mikkeliin vuonna 1895 Argillander valittiin jälleen johtoon. Hän kuitenkin riitaantui ja vetäytyi syrjään perustaen uuden »Työväenliitto»-nimisen yhdistyksen, jonka tarkoituksena oli koota nimenomaan työväestöä. Uusi yhdistys kuoli Argillanderin muutettua uudelleen paikkakunnalta.⁶⁷ Lappeenrannassakin työväestöön kuuluvat olivat alusta pitäen johtamassa perustamishanketta.⁶⁸ Useat maaseudun teollisuuskeskusten yhdistyksistä syntyivät radikaalisemmissa merkeissä kuin kaupunkien. Forssassa ei säätyläisiä saatu mukaan, vaikka heitä pyydettiin. Siitä syystä toiminta rakentui työväestön oman aloitteen ja aktiivisuuden varaan.⁶⁹ Wrightiläiset työväenyhdistykset olivat vain osaksi merkkejä työväestön aktiivisesta toiminnasta, mutta työväestöön kuuluvia vedettiin niissä kuitenkin yhdistystoiminnan piiriin sekä toimihenkilötehtäviin.

Suuri ei ollut se joukko, jonka työväenyhdistykset aktivoivat wrightiläisenä kautena. Vuonna 1892 yhdistykset ensi kerran lähettivät tietoja jäsenmäärästään. Näiden ilmoitusten pohjalta kokonaismääräksi tuli 4 152. Ilmoitusta ei ollut kuitenkaan saapunut viideltä yhdistykseltä, joista tosin vain Turun yhdistys oli vireä. Jos näiden yhteisvahvuudeksi arvioitaisiin 500, niin koko työväenliikkeessä oli vuonna 1892 n. 4 650 henkilöä. Monien jäsenyys oli varsin muodollista laatua. Samoin monet yhdistykset toimivat heikosti. Salon ja Raahen yhdistykset suorastaan samuivat lyhyen aikaa toimittuaan, ja Kemissäkin oli vuonna 1894 vain neljä jäsentä. Vastapainona olivat kuitenkin Helsingin, Tampereen ja Turun yhdistykset, joissa jäseniä oli suhteellisen paljon ja toiminta vireätä. Helsingissä jäsenmäärä pysytteli 600—700:n tienoilla, ja Tampereella se oli vuonna 1892 peräti 1 120.⁷⁰

Maan työväenyhdistykset olivat myös keskenään yhteistoiminnassa. Vuonna 1891 oli päätetty pitää työväenyhdistysten edustajakokous, mutta kenraalikuvernööri esti hankkeen. Vuonna 1893 kokous pidettiin ja perustettiin keskuselin, Suomen Työväen Valtuuskunta. Kolme vuotta myöhemmin työväenyhdistysten edustajat kokoontuivat Tampereella lähinnä vielä »wrightiläisissä» merkeissä.

Eräänlaisena yhdistysten aktiivisuuden ja toiminnan vireyden mittarina voidaan pitää sitä, miten ne lähettivät edustajiaan näihin edustajakokouksiin. Vuonna 1893 oli Helsingissä edustettuna 20 yhdistystä, joista vain Akaan työmiehseura, Forssan Kuha ja Leppäkosken työväenyhdistys olivat maaseutuyhdistyksiä, muut olivat kaupunkiyhdistyksiä. Joensuun ja Porvoon yhdistykset eivät olleet lähettäneet edustajiaan eivätkä Raahan ja Tampereen ulkotyöväenyhdistyksen edustajat saapuneet kokoukseen. Vuonna 1896 Tampereella oli edustettuna jo 34 yhdistystä, joista Akaan, Alastaron, Forssan, Kymin, Leppäkosken, Loimaan, Mäntsälän, Nokian, Teiskon ja Tyrvään yhdistykset olivat maaseudulta. Aktiivisten yhdistysten piiri siis kasvoi, ja yhä useammat maaseutuyhdistykset tulivat joukkoon.

Työväenyhdistystoimintaa koskevien tietojen leviämislle oli ratkaisevaa sanomalehtien perustaminen asian merkeissä. Heräävää mielenkiintoa työväenkysymykseen osoittaa se, että perustettiin lehtiä, joiden nimikin viittasi tähän aiheeseen. Vuosina 1883—1886 ilmestyi Työmiehen Toveri, jossa tosin itse työväenkysymystä käsiteltiin vähän. Vaasan työväenyhdistyksen piiristä oli lähtenyt aloite, joka vuonna 1884 johti Suupohjan Työmiehen perustamiseen. Lehti ilmestyi vuosina 1884—1886 ja päähuomio suuntautui suomalaisuusasiaan, mutta työväenkysymystäkin käsiteltiin ja todettiin sen tärkeys. Eräät lehdessä olleet otsikot kertovat tästä: »Aikamme pyrinnot ja työväenkysymys», »Päivän polttavin asia» ja »Nais- ja työläiskysymys». ⁷¹

Wrightiläisen kauden tärkein lehtihanke oli kaksikielisen Työmies-Arbetaren-lehden ilmestyminen vuosina 1886—1889. Lehti ilmestyi koko ajan suomenkielisessä asussa Uuden Suomettaren

lauantailiitteenä. Sen sijaan ruotsinkielinen painos oli useiden lehtien yhteydessä: vuonna 1886 Folkvännens-lehden mukana, vuonna 1887 Finlandin, vuonna 1888 Nya Pressenin ja vuonna 1889 Lördagskvällenin yhteydessä. Lehden itsenäinen levikki oli pieni, mutta kun se ilmestyi ajan suurimpien lehtien liitteenä, nousi painos vuoden 1886 osalta 6 000—7 000:een, vuonna 1888 yli 10 000:n sekä vuonna 1889 8 000:een. Lehden lukijakunta oli tämän aikakauden laajin. Vuonna 1889 se lakkasi kuitenkin ilmestymästä lähinnä siksi, ettei ruotsinkielistä laitosta saatu kohtuullisilla ehdoilla liitetyksi mihinkään lehteen eikä ruotsinkielinen von Wright halunnut pelkästään suomenkielistä.⁷²

Vuosina 1887—1893 ilmestyi Tampereella Tampereen Sanomien liitteenä paikallisen työväenyhdistyksen toimesta sanomalehti Kansalainen. Se oli selvästi keskittynyt käsittelemään työväen kysymystä, työväenliikettä ja vastaavia ilmiöitä myös ulkomailla. Osoituksena mielenkiinnon suuntautumisesta työväenkysymykseen oli edelleen se, että vuonna 1891 ilmestyi aikakauslehti Tasa-arvoinen Työmies. Siinä huomio kiinnitettiin maalaist työväestön asemaan.

Mainitut lehdet loivat työväenlehdistö-käsitteen. Niiden vaikutuksesta vakiintui ajatus, että erityiset työväenlehdet olivat tarpeellisia, ja niiden palstoilla heräävä radikaalisuus pääsi yhä laajempien piirien tietoisuuteen. Esim. A. Järvenpää, tuleva sosialistinen johtomies, vaati Työmies-Arbetaren-lehdessä 5. 11. 1887 työmiehiä aktiivisemmin osallistumaan Helsingin työväenyhdistyksen toimintaan, koska »kaikkialla vallitseva työnpuute ja siitä seuraavat olojen häiriöt ovat nostaneet työväen huomion siihen, että heidän itsensä on omia asioitaan ohjattava». Syyskuun 29. päivänä vuonna 1889 Järvenpää esitti lehdessä »todellisen työmiehen» nimissä vaatimuksen, että Helsingin työväenyhdistys oli saatava työväestön käsiin. Näiden lehtien toinen tärkeä funktio oli, että niissä käsiteltiin ulkomailla puhjenneita lakkoja sekä ulkomaista työväenliikettä ja sosialismia. Näitä ilmiöitä selostettaessa esitettiin joko ainoastaan laimeita vastalauseita tai niitä vain esiteltiin, joten lakkojen ja sosialismin kielteinen väri merkittävästi heikkeni (ks. ss. 38—39).

Mm. Työmies-Arbetaren-lehdessä todettiin Saksassa käytyä työtaistelua selvitetäessä, että »pääoma oli toisella ja työntekijät toisella puolella». ⁷³

Wrightiläisen työväenliikkeen henkiset johtajat olivat lähteneet liikkeelle nimenomaan siinä tarkoituksessa, että työväenliikkeen yhteiskunnallisia epäkohtia korjaavan toiminnan avulla saataisiin estetyksi sosialismin juurtuminen maahan. Tämä »turmiollinen liike» ja »yhteiskunnallinen tauti» oli heidän mielestään torjuttava rakentamalla vastaliike. Mutta ajattelu lähti siitä ainakin osaksi virheellisestä käsityksestä, että sosialistinen työväenliike lepäsi vain yhteiskunnallisten epäkohtien varassa. Kun näyttää ilmeiseltä, että työväenliike, sosialistinenkin, liittyi työväestön taloudellisen, sosiaalisen ja sivistyksellisen tason nousuun, niin wrightiläinen työväenliike loi tältä osalta pohjaa sosialistiselle. Sosialistinen työväenliike kasvoi sen sisässä. Wrightiläinen työväenliike rakensi organisaation, nosti esille työväenkysymyksen, äänioikeuskysymyksen, herätti työväestöä kiinnostumaan valtiollisesta ja kunnallisesta elämästä sekä loi jonkinlaisen radikaalisen mallin suhtautumiselle yhteiskuntaan. Vastaliikeajatus näyttää onnistuneen lähinnä eräissä pikkukaupungeissa; silloin muodostuivat »wrightiläiset perinteet», ja vallankumouksellisen työväenliikkeen oli niihin vaikea tunkeutua. Erittäin vaikeaa on tietysti arvioida, missä määrin wrightiläisyys onnistui ottamassaan tehtävässä: sosialistisen työväenliikkeen vallankumouksellisuuden laimentamisessa.

II. Sosialismin leviäminen 1800-luvun loppupuolella

1. SOSIALISMIN SISÄLTÖ

Sosialismilla oli jo 1800-luvun puolivälissä takanaan pitkä muotoutumisvaihe. Kuitenkin merkitsi »Kommunistinen manifesti» ja siitä liikkeelle lähtenyt marxilainen, tieteellinen sosialismi monessa suhteessa uutta. Suomessa sosialistisen kärkiryhmän useimmat miehet, eräitä kielitaitoisia lukuunottamatta, ammensivat teoreettiset sosialismia koskevat tietonsa Karl Kautskyn vuonna 1892 saksaksi ilmestyneestä ja vuonna 1899 suomeksi käännetystä teoksesta »Erfurtin ohjelma». Kommunistinen manifesti ja Marxin pääteos »Pääoma» ilmestyivät suomeksi huomattavasti myöhemmin. Kautskya pidettiin aikanaan tarkimmin Marxin käsityksiä seuraavana teoreetikkona, joten se aatekokonaisuus, johon Suomen työväenliikkeen tulevat sosialistiset johtajat ja aktiiviset jäsenet tutustuivat ja jonka he omaksuivat, oli »yksinkertaistettua» marxilaisuutta.

Marxilainen sosialismi muodosti varsin yhtenäisen loogisen kokonaisuuden. Sellaisena se vastasi yhtenäisen maailmankatsomuksen tarvetta. Se oli rakennettu kokoamalla tilastomateriaalia pääasiassa englantilaisesta teollistuvasta yhteiskunnasta. Lisäksi kautta historian kulun oli poimittu esimerkkejä ajatuslinjojen tueksi.

Marxin käsitykset kytkeytyivät läheisesti ajan tieteellisten virtausten yleislinjaan. Hallitseva pyrkimyshän oli selittää kaikki ilmiöt yhdestä perusmuuttujasta käsin, Marx »taloudellisista tekijöistä». Toinen johtava piirre oli rohkeiden kehityslinjojen vetäminen tulevaisuuteen, »taloudellinen kehitys johtaa». Tässä kohden marxilaisuus sai liittolaisekseen luonnontieteet, erityisesti darwinismin. Näin marxilaisella sosialismilla oli tieteellinen leima, »uudempi tiede osoittaa». Siinä oli toisaalta järkeen vetoava osa,

toisaalta marxilaiseen sosialismiin sisältyi runsaasti tunteisiin vetoavaa ainesta. »Sortajat—sorretut», »riistäjät—riistetyt» yms. olivat vahvasti emotionaalisia käsitteitä. Kahdenlainen ulottuvuus olikin voimatekijä kannatuksen saavuttamisessa.

Marxilaisen sosialismin keskeisiin kohtiin kuului edelleen predestinaatioajatus, »luonnonlain välttämättömyydellä» tapahtumat vievät sosialistiseen yhteiskuntaan, »porvariston häviö ja proletariaatin voitto ovat yhtä väistämättömiä». Tämänlaatuinen ennaltamääräytyminen loi tietysti kannattajiin vakuuttavaa toivoa! Kuitenkaan se ei tehnyt heistä fatalisteja, sillä marxilaisuudella oli tässäkin kohden kahdenlainen ulottuvuus. Työväestön tuli olla aktiivisesti mukana siinä kehityskulussa, joka johti sosialistiseen yhteiskuntaan.

Marxilainen eskatologia oli sangen vaikuttava: »Vanhan porvarillisen yhteiskunnan sijaan luokkineen ja luokkavastakohtineen tulee yhtymä, jossa kunkin yksilön vapaa kehitys on kaikkien vapaan kehityksen edellytyksenä» ja »samalla kun kansakunnan keskuudesta häviää luokkien vastakohtaisuus, samalla häviää kansakuntien vihamielinen asenne toisiinsa». Ajatus tulevasta yhteiskunnasta ei niinkään paljon askarruttanut johtavia teoreetikkoja kuin aatteen varsinaisia levittäjiä. Vastakohta sen hetken ja tulevien olojen välillä luotiin mahdollisimman jyrkäksi. Oli selvää, että tämän vastakohdan korostaminen oli psykologisesti mielekästä.

Kehityksen kannattavaksi tekijäksi marxilainen sosialismi esitti proletariaatin, mikä merkitsi suurta osien vaihtumista ajattelutavassa. Olihan yrittäjiä ja sivistyneistöä pidetty kehitystä määräävinä ja eteenpäin vievinä. Työväestölle tämä tarjosi lohduttavan näkökohdan.

Marxin mukaan juuri viime vuosisadan puolivälin jälkeen oli siirtyminen kapitalistisesta yhteiskunnasta sosialistiseen lähellä, ja siirtymisprosessi tapahtuisi hänen esittämiään muotoja noudattaen. Hänen mukaansa kehittyvän tekniikan ja tuotantovälineiden yksityisomistuksen vaatimukset menivät jyrkästi ristiin. Tuotantotapa — lähinnä tekniikka — muuttui, mutta tuotantosuhteet, tuotantovälineiden omistus säilyi ennallaan. Tällainen jännityskohta

johtaisi peruuttamattomasti Marxin mukaan tuotantovälineiden omistuksen siirtymiseen yhteiskunnan haltuun.

Marxin mukaan yhteiskuntaan muodostui kaksi luokkaa, nimittäin tuotantovälineiden omistajat, »porvarit» eli »kapitalistit» ja »työväestö» eli »proletariaatti», joiden intressit olivat vastakkaiset. Kun kapitalistit riistivät osan työväestön työn tuloksista, niin heidän asemansa parani työväestön aseman kurjistuessa. Kehittyvä tekniikka loi samanaikaisesti edellytykset suurtuotannolle, joka kukisti pienyritykset. Näitten haltijat joutuivat työväestön riveihin, joiden määrä kasvoi kapitalistien vähetessä. Tässä vastakohdassa oli eräältä puolen nähty kehitys kohti vallankumousta ja sosialistista yhteiskuntaa.

Keskeisiin marxilaisiin käsityksiin kuuluivat myös opit luokkataistelusta ja vallankumouksesta. Luokkataistelussa nähtiin historiallisen tapahtumisen ponnin; »koko tähänastisen yhteiskunnan historia on ollut luokkataistelujen historiaa». Käsitteeseen sisällytettiin sekin ajatus, että oli vältettävä kompromisseja ja aina pidettävä mielessä kokonaisratkaisu, vallankumous. Vallankumousajatus taas sisälsi uskon totaaliseen ja ratkaisevaan muutokseen. Kun kaikki ilmiöt viime kädessä johtuivat taloudellisista tekijöistä, niin muutokset tällä tasolla säteilivät muillekin. Tuotantovälineiden ottaminen yhteiskunnan haltuun merkitsi kaiken vääristyneen korjaantumista oikeaksi ja palautumista terveelle pohjalle.

Marxilainen sosialismi antoi työväestölle yhtenäisen maailmankatsomuksen, joka oli vastakohta sille epävarmalle taloudelliselle asemalle, missä se eli. Toisen puolen marxilaisuudessa muodosti sen psykologinen voima ja tarttuvuus. Marxilainen käsite-apparaatti oli mielekäs kokonaisuus, jonka useilla käsitteillä oli iskevä nimi esim. »riisto», »sorto», »anastaminen», »polkeminen» ja »nylkeminen».

Marxin esittämät ajatukset saivat varsin nopeasti ehdottoman totuuden leiman. Kun hänen väläyttelemänsä vallankumous kuitenkin viipyi ja kun teollistumisen jatkuessa, tuottavuuden kohoessa ja sosiaalipoliittisen lainsäädännön kehittyessä käsitys työväestön aseman absoluuttisesta kurjistumisesta ei näyttänyt pitä-

vän paikkaansa, ruvettiin työväenliikkeenkin piirissä asettamaan Marxin eräiden ajatusten totuus kyseenalaiseksi. 1800-luvun lopulla saksalainen Eduard Bernstein vaati korjausta hänen erinäisiin käsityksiinsä. Tämä synnytti tietysti laajoja erimielisyyksiä liikkeessä, ja kysymys keskittyi ennen kaikkea työväenliikkeen menettelytapaan. Kriisi oli parhaillaan käynnissä, kun sosialistiset vaikutteet alkoivat päästä hallitseviksi Suomen työväenliikkeessä.

Sosialismi törmäsi yhteen ajan toisten valtavirtausten kanssa. Kun Kommunistisessa manifestissa todettiin, ettei »työläisellä ole isänmaata», se joutui ristiriitaan kansallisuusaatteen kanssa. Se kielsi sen lisäksi uskonnolta itsenäisen arvon ja törmäsi yhteen liberalismiin kanssa. Tämä kaikki aiheutti ankaraa taistelua ja vaikeita ristiriitoja kannattajien piirissä.¹

2. VÄYLÄT ULKOMAILTA SUOMEEN

Kommunistinen manifesti vuonna 1848 oli herättänyt suurta huomiota ja aiheuttanut liikehdintää sosialististen tunnusten ympärillä. Suomesta olivat perinteellisesti parhaimmat yhteydet Saksaan ja Skandinaviaan, joten sosialismin eteneminen nimenomaisesti näissä maissa merkitsi sen tuloa verrattain hyvien tietoyhteyksien päähän Suomesta.

Saksassa työväenliikkeen määrätietoinen toiminta alkoi 1860-luvulla ja vuonna 1863 perustettiin Saksan työväenpuolue. Saman kymmenluvun lopulla omaksuttiin avoimesti sosialistiset tunnukset, kun perustettiin sosiaalidemokraattinen puolue. Seuraava vuosikymmen tiesi kovaa taistelua aatesisällön yksityiskohdista, ja yleisenä suuntana oli tarkkeneva pitäytyminen Marxin esittämiin käsityksiin. 1880-luku merkitsi valtiovallan taholta tulevaa ankaraa hyökkäystä liikettä vastaan. Saksan vahva mies, Bismarck, kävi lujin ottein työväenliikkeen kimppuun. Ns. sosialistilakien avulla työväenpuolue julistettiin laittomaksi, sen järjestöt hajotettiin, lehdet lakkautettiin ja toimihenkilöitä vangittiin sekä kar-

kotettiin. Kun 12 vuotta myöhemmin vuonna 1890 kyseiset lait lakkasivat olemasta voimassa, voitiin todeta, että liike ja aate olivat kestäneet tulikokeensa. Ne olivat nyt huomionarvoisia tekijöitä saksalaisessa yhteiskunnassa.

Erfurtin kokouksessa vuonna 1891 Saksan työväenliike määritteli tehtävänsä ja tavoitteensa. Ohjelman runkona olivat marxilaiset peruskäsitteet. Ne oli ohjelmassa esitetty jäsenytyneenä kokonaisuutena ja niille oli annettu erehtymättömyyden leima.²

Saksan työväenliikkeestä sai herätteitä 1860-luvulla syntynyt Tanskan työväenliike. Sosiaalidemokraattinen puolue perustettiin Tanskaan 1870-luvulla, ja vuonna 1888 Kööpenhaminassa pidetyssä kokouksessa määriteltiin liikkeen tavoitteet ja menettelytapa. Aatesisällön keskeisenä kohtana oli tuotantovälineiden saattaminen yhteiskunnan haltuun. Kun 1890-luvulla puolueen kannatus kansankäräjien vaaleissa jatkuvasti kasvoi, niin kävi selväksi, että sosialistisilla aatteilla oli suopea maaperä ja että liike kehittyi yhä merkittävämmäksi tekijäksi yhteiskunnassa.

Norjassa oli jo 1840-luvun lopulla työväestön keskuudessa toimintaa, joka tähtäsi perusteellisiin muutoksiin yhteiskunnassa. Seuraavina vuosikymmeninä työväen yhdistystoiminta kehittyi, mutta radikaalisuus heikkeni. 1880-luvun alusta sosialistiset aatteet saivat jalansijaa ja vuonna 1885 Osloon perustettiin sosiaalidemokraattinen työväenyhdistys. Sen toimesta ryhdyttiin julkaisemaan lehteä, Vort Arbeide, josta tuli tärkeä välikappale aatteen levittämisessä. Vuonna 1887 järjestäytyi Norjan työväenpuolue ja sosiaalidemokraatit perustivat kaksi uutta lehteä, Social-Demokraten-lehden Osloon ja Arbeidet-lehden Bergeniin. Mm. näiden välityksellä sosialismin asema jatkuvasti lujittui ja työväenliikkeeseen saatiin vedetyksi uusia joukkoja.³

Ruotsiin sosialistiset aatteet tulivat myöhemmin kuin muihin Skandinavian maihin. 1880-luvulla alkoivat ne sielläkin saada jalansijaa. Vuodesta 1885 ilmestyi Social-Demokraten, jossa entistä selvemmin esitettiin sosialistisia käsityksiä. Huhtikuussa vuonna 1889 perustettiin Ruotsin sosiaalidemokraattinen työväenpuolue, joka tosin ei vielä tällöin saanut yhtenäistä sosialismiin rakentuvaa

ohjelmaa. Aatteen levittämisen kannalta tärkeätä oli sanomalehdistön kasvu: Vuodesta 1887 ilmestyi Malmössä Arbetet sekä Göteborgissa ensin Folkets Röst ja sen lakattua vuodesta 1892 Ny Tid. Norrköpingin sosiaalidemokraattinen lehti oli nimeltään Proletären. Näiden lisäksi ilmestyi runsaasti tilapäisjulkaisuja ja kirjallisuutta.

Suomeen tulevien vaikutteiden kannalta oli nimenomaan Ruotsin työväenlehistö tärkeä, sillä taidettiinhan Suomessa työväestönkin piirissä jonkin verran ruotsia ja tilattiin ruotsalaisia lehtiä. Tulli kyllä pidätti näitä vaikeuttaen ja lamaannuttaen tilaamista. Vuonna 1889 Social-Demokraten-lehteä takavarikoitiin vain kaksi numeroa, seuraavana vuonna viisi, vuonna 1891 15, 1892 vain kaksi, 1893 kahdeksan ja 1894 kokonaista 43 numeroa. Sitten määrää pysytteli korkeana ollen vuonna 1899 67 ja 1903 82 numeroa — 1890-luvun lopulta alkaen oli tosin sosialistista julistusta kotimaisissakin lehdissä. Sama kohtalo tuli myös muiden työväenlehtien osaksi, sillä esim. Arbetet-lehteä takavarikoitiin vuonna 1889 kaksi numeroa ja seuraavana vuonna kymmenen.⁴ Takavarikot kohdistuivat sellaisiin numeroihin, joissa käsiteltiin Venäjän oloja. Sen sijaan sosialististen aatteiden levittämistä ei kovin suuresti varottu.

Sosiaalidemokraattisen puolueen rinnalla kehittyivät Ruotsissa ammattiyhdistykset. Myös niiden piirissä sosialistiset aatteet määrisivät entistä selvemmin kannanotot. 1890-luvun alussa oli suuria työtaisteluja, jotka herättivät huomiota Suomessakin. Ruotsin työväenliike oli 1890-luvulle tultaessa järjestäytynyt itsenäiseksi puolueeksi ja omaksunut sosialistiset periaatteet. Niiden pohjalta oli laadittu myös ohjelmatavoitteet. Puolueella oli laaja paikallisyhdistysten verkko ja useita sanomalehtiä. Siitä alkoi tulla tekijä, joka oli pakko huomata ruotsalaisessa yhteiskunnassa.⁵

Sekä Saksassa että Skandinavian maissa sosialistiset aatteet olivat jo 1880-luvulla saaneet siinä määrin jalansijaa, että tietoja niistä tihkui useita kanavia myöten Suomeen.

Luonnollisesti myös muiden maiden työväenliike herätti huomiota, ilmeisesti ennen kaikkea kansainvälisen sosialistisen järjestön Internationalen perustaminen Lontoossa 1864, sen ko-

koukset sekä niissä annetut julkilausumat ja järjestön toiminta. Niinpä Yrjö-Koskinen vuonna 1874 Kirjalliseen Kuukauslehteen kirjoittamassaan artikkelissa nimenomaan totesi, ettei »Internationali ole voinut tänne liittokuntiansa levittää». ⁶ Åbo Underrättelser oli jo vuonna 1871 arvioinut Internationalea: »Ei ole aliarvioitava tämän vallankumouksellisen sosialistisen liiton merkitystä, liiton, joka kuluneiden neljän, viiden vuoden aikana hämmästyttävällä nopeudella on laajentunut ja järjestäytynyt.» ⁷

Ranskaan huomion oli kiinnittänyt vuonna 1871 puhjennut kommuunikapina. Ranskan työväenliike oli tämän jälkeen tosin jonkin verran taantunut, mutta uusi nousu oli alkanut 1880-luvulla ja Saksasta oli saatu marxilaisia vaikutteita. Englannissa puolestaan herätti ammattiyhdistysliike mielenkiintoa, ja sikäläiset laajat lakkoliikkeet huomioitiin Suomenkin lehdistössä. ⁸

Venäjällä vallankumouksellisella toiminnalla oli pitkät perinteet ja työväenliikkeen alkuvaiheet ulottuivat aina 1860-luvulle. Lujat vastatoimenpiteet olivat painaneet sen maan alle, mistä johtuen myös avoin kosketus suomalaisiin puuttui. 1890-luvun puolivälistä alkaen varsinainen työväestö alkoi osallistua vallankumoukselliseen toimintaan. Siihen saakka oli aktiivinen maanalainen työ keskittynyt sivistyneistön piiriin. Vuosina 1895—1897 toimi Pietarissa useita sosiaalidemokraattisia ryhmiä, jotka yhtyivät nimellä »Pietarin taisteluliitto työläisten vapauttamiseksi». Ohjelmassa oli selvästi sosialistisia päämääriä, ja propaganda suunnattiin laajoihin työväenjoukkoihin eikä enää vain pieneen vallankumouksellisten aktiiviseen ryhmittymään. Maanalaisissa kirjapainoissa tehtiin lentolehtisiä, joita levitettiin työväestön keskuuteen, ja samalla pyrittiin järjestämään suuria joukkokokouksia. Tuloksena oli laajoja lakkoja kutomateollisuudessa vuonna 1895. Kesällä 1896 oli uusia lakkoja, joihin otti osaa arviolta 30 000 työntekijää. ⁹ Nämä sattuivat juuri samaan aikaan kuin ensimmäinen suuri lakkoaalto Suomessa.

1890-luvun puolivälissä oli Pietarissa huomattava joukko suomalaisia työntekijöitä; siellä he ilmeisesti saivat sosialistisia herätteitä. Mm. kaksi työväenliikkeen tulevaa kärkiryhmän miestä,

oululainen leipuri W. Helin ja helsinkiläinen maalari Kössi Koskinen olivat näihin aikoihin Pietarissa.¹⁰ Siellä syntynyt suomalainen metallityöläinen Oskar Engberg oli ottanut osaa maanalaisen työväenliikkeen toimintaan ja joutui 1890-luvun lopulla karkotetuksi Siperiaan samaan paikkaan kuin Lenin, jolta hän sai vaikutteita. Suurlakon jälkeen Engberg toimi Helsingissä venäläisen työväenyhdistyksen puheenjohtajana.¹¹ Vuonna 1899 oleskeli Suomessa Sveitsistä ja Englannista palannut, myös Venäjän työväenliikkeessä mukana ollut Aleksandra Kollontay, joka oli viettänyt lapsuutensa Kuusan hovissa Muolaassa. Hän tapasi Suomen työväenliikkeen johtomiehiä ja järjesteli naisten lakkoa Juseliuksen paitatehtaalla Turussa vuonna 1899 hankkien tälle tukea Pietarista. Aleksandra Kollontay käsitteli Suomen oloja ja työväenliikettä useissa kirjoituksissa, jotka ilmestyivät bolševikkien lehdessä Iskra, vuonna 1900 aikakauslehdessä Soziale Praxis ja vuonna 1902 aikakauslehdessä Nautšnoje Obozrenije. Seuraavana vuonna hän julkaisi laajan Suomen työläisten elämää käsittelevän teoksen. Sen esipuheessa hän kiitti N. R. af Ursinia, J. K. Karia ja J. V. Hellbergiä, jotka olivat työväenliikkeen silloisia johtomiehiä. Vuonna 1904 Kollontay esitteli Suomen työväenliikettä saksalaisen teoreetikon Karl Kautskyn aikakauskirjan Die Neue Zeit palstoilla ja suurlakon jälkeen hän julkaisi venäjäksi kirjasen »Suomi ja sosialismi». ¹² — Suomen kautta kulki etappiteitä, joita myöten Venäjän työväenliikkeen edustajat siirtyivät ulkomaille ja takaisin Venäjälle. Maamme työväenliikkeen jäsenet toimivat sen lisäksi yhdysmiehinä kuljetettaessa vallankumouksellisia painotuotteita mm. bolševikkien Iskra-lehteä.¹³ Yhteydet viittaavat Venäjältä saatuihin vaikutteisiin. Suurin osa kontakteista pysyy tuntemattomana, koska Venäjällä työväenliike toimi maan alla ja yhteydet siihen oli tarkein salattava.

Siirtolaisten välityksellä tuli herätteitä Amerikasta. Sosialistinen työväenpuolue (Socialist Labor Party) oli siellä perustettu jo vuonna 1876. Sen vaikutusalue oli suppea eikä suomalaisilla juuri ollut siihen yhteyksiä. Tärkeämpiä herätteitä antoi Amerikan ammattiyhdistysliike. Pohjanmaalla olivat useat työväenliikkeen

uranuurtajat Amerikan-kävijöitä. Mm. Oskari Tokoi oli Amerikassa ollessaan kuulunut Lännen kaivostyöläisten liittoon, ja juuri silloin saadut virikkeet toivat hänet työväenliikkeeseen suurlakon jälkeen.¹⁴ Matka Amerikkaan ja muuallekin ulkomaille merkitsi irrottautumista kotimaan perinteellisistä katsomuksista. Valtameren takaa tulleet rohkenivatkin ensimmäisinä ryhtyä kannattamaan uusia aatteita. He olivat myös niiden aktiivisia levittäjiä.¹⁵ Amerikan suomalaisten keskuuteen oli kyllä jo vuonna 1890 perustettu työväenyhdistys Imatra, mutta se oli hengeltään lähinnä kansallinen ja liberaalinen. Sosialistiset herätteet tulivat 1800-luvun lopulla Suomesta.¹⁶

Jo 1870-luvun alkuvuosista lähtien suomalaiset sanomalehdet sisälsivät melko säännöllisesti uutisia työväenliikkeestä, Internationalesta, lakoista ja sosialismista. Kaikkiin näihin liitettiin voimakas kielteinen arvovaraus. Sosialismi, »yhteiselämällisen taudin tunnusmerkki», esitettiin sekä vaarallisena että moraalisesti vääränä. Pariisin kommuunin tapahtumat suuntasivat entistä laajempaa huomiota sosialismiin, mutta samalla ne vahvistivat sen pelottavaa ja turmiollista leimaa, »socialdemokratein pyrinnot uhkaavat niellä koko alhaisemman kansanluokan kitaansa». ¹⁷ Varsinkin Internationalea ja sen toimintaa seurattiin useiden lehtien palstoilla.¹⁸

Tuomitsevien kirjoitusten ohella esiintyi kuitenkin selostavia, jopa ymmärtäviä kannanottoja. Vuoden 1871 elokuussa oli Uudessa Suomettaressa artikkelisarja »Sosialistien valtiotaloudelliset tuumat». Siinä myönnettiin sosialistien pyrkimys työväestön olojen kohentamiseen oikeaksi ja ymmärrettiin heidän vaatimustaan äänioikeusolojen korjaamisesta.¹⁹ Eräässä toisessa yhteydessä ihmeteltiin, että Englannissa lehdet suhtautuvat kovin suopeasti sosialismiin, »ovat laupeat lauseissaan». ²⁰ Vuonna 1873 kirjoitti A. F. Granfelt Morgonbladetiin siihen asti selkeimmän esityksen sosialistisesta liikkeestä. Artikkelissaan »Aikamme sosiaalisista liikkeistä» kirjoittaja näki työväenkysymyksen vaikeuden: »Tulevaisuus näyttää uhkaavalta ja jokainen kysyykin itseltään, miten nämä vaikeat tilanteet voidaan selvittää ja tasottaa ilman, että

ne sitä ennen aiheuttavat suunnattomia tuhoja kansan sisäisessä elämässä.»²¹ Granfelt liitti sosialismin yhteiskunnallisiin epäkohtiin, ja tältä pohjalta lähtien hän ymmärsi sitä.

Selittävä ja ymmärtävä asennoituminen oli harvinaista. Yleensä sosialismia paheksuttiin voimakkaasti. Varsinkin lakkojen moraalinen vääräys ja taloudellinen haitallisuus tuotiin väkevästi esille. Mainitussa Granfeltin kirjoituksessa lakotkin sen sijaan asetettiin laajempiin yhteiskunnallisiin puitteisiin, ja myös Helsingfors Dagblad otsikoi vuonna 1873 erään kirjoituksensa: »Taistelu työn ja pääoman välillä».²² Näkökulma ei siis aina ollut puhtaasti moraalin.

Varsin perusteellisen sosialismia ja kansainvälistä työväenliikettä käsittelevän sarjan kirjoitti Yrjö-Koskinen vuonna 1874 Kirjalliseen Kuukauslehteen. Artikkelissaan »Työväenseikka» hän lähti sosialismin vaarallisuudesta ja totesi, ettei se ollut Suomessa saanut vielä jalansijaa: »Socialismi ei ole meidän maahamme voinut rikkaruohojansa kylvää eikä Internationali ole voinut tänne liittokuntiansa levittää.» Kirjoittaja oli kuitenkin vakuuttunut, että mainitut kysymykset nousisivat meilläkin esiin: »Vaan yhtä hyvin on varma, että ne kerran meillekin tulevat ja tullessaan epäilemättä tuovat mukansa taisteluita, joita kenties ei käy välttäminen, mutta joiden kiivautta olisi terveellinen jotenkin lievittää». Yrjö-Koskisen mukaan sosialismin pohja oli aivan ilmeisesti yhteiskunnallisissa epäkohdissa, joita aiheuttivat teollisuuden syntyminen ja oppi vapaasta kilpailusta, »ekonomistalaisuus». Lääkkeen vallankumouksellista sosialismia vastaan kirjoittaja katsoi löytäneensä valtiosocialismista, sillä hän arvosti »kathederi-socialistoja», jotka vaativat valtiota puuttumaan ohjaavasti talouselämään.²³

Vuosikymmenen lopulla Jaakko Forsman käsitteli laajasti työväenliikettä ja sosialismia Uuteen Suomettareen kirjoittamassaan moniosaisessa artikkelissa »Sosialismosta erittäin Saksassa». Siinä hän esitteli mm. Marxin ajatuksia ja selosti Internationalen toimintaa. Sosialismin hän leimasi vaaralliseksi, »maanalaiseksi tuleksi, joka uhkasi hävittää ne perustukset, joihin nyky-ajan komea siivistysrakennus nojaa». Hänen mielestään oli tartuttava epäkohtiin,

jotta sosialismi ei voisi tunkeutua maahan; »tarvitaan todellakin jotain muuta kuin istua kädet ristissä vapaan kilvoittelun siunausta ylistämässä». ²⁴

Sosialismia koskevat tiedot lisääntyivät lehdistössä 1880-luvulla. Vuosikymmenen puolivälistä alkoi ilmestyä lehtiä, joissa entistä enemmän kiinnitettiin huomiota työväenkysymykseen ja joissa ei sosialismiin liitetty enää aivan yhtä jyrkän torjuvaa eikä moraalisesti paheksuvaa leimaa. Suupohjan Työmies, Työmies-Arbetaren, Kansalainen, Päivälehti, Viipurin Sanomat ja Vapaita Aatteita sisälsivät kirjoituksia, joissa sosialismiin otettiin joko laimeasti tuomitseva tai selostava, joskus jopa hyväksyväkin asenne.

Suupohjan Työmies esim. kirjoitti Amerikan työväenkysymyksestä ja selosti tässä yhteydessä »streikkejä». Samalla se totesi, että omaisuus oli keskittynyt yhä harvempien käsiin. ²⁵ Työmies-Arbetaren kiinnitti useassa yhteydessä huomiota sosialismiin ja sen leviämiseen. Vuoden 1886 lopulla Ruotsin ammattiyhdistysten piirissä sosialismiin otetut kannat saivat lehdessä huomiota osakseen. Seuraavana vuonna esiteltiin Saksan sosialistien tekemiä päätöksiä ja vuotta myöhemmin selviteltiin Kööpenhaminassa pidetyn skandinaavisen ammattiyhdistyskongressin sosialistisia ponsia. ²⁶ Uutiset olivat yleensä selostavia; vain keran lehdessä oli maininta, ettei toimitus suinkaan hyväksy kaikkea, mitä lehdessä esitellään, mutta tämä irrallinen maininta liittyi vain yhteen uutiseen. ²⁷ Tamperelaisessa Kansalaisessa taas selviteltiin mm. vuonna 1889 pidettyä Pariisin sosialistikongressia, samana vuonna ollutta Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen perustavaa kokousta ja kahta vuotta myöhemmin Norjassa sosialismin merkeissä käytyä kiistaa. ²⁸ Wrightiläisissä työväenlehdissä oli siis varsin runsaasti tietoja sosialismista, johon asennoiduttiin neutraalisti tai lievästi tuomiten.

Puolittain hyväksyvässä sävyssä esiteltiin sosialismia myös nuor-suomalaisissa ja liberaalisissa lehdissä. Esim. Viipurin Sanomissa oli vuonna 1889 viisiosainen artikkeli »Syyt sosialismin syntyyn» ja seuraavana vuonna artikkeli »Sosialismin pääpiirteet». ²⁹ Päivälehdessä oli mm. vuoden 1890 tammikuussa uutinen otsikolla »Sosia-

listien sota pääomaa vastaan» ja saman vuoden lokakuussa käsiteltiin laajasti Saksan sosialistilakeja, joita paheksuttiin.³⁰ Kuopiossa vuosina 1889—1890 ilmestyneessä Minna Canthin, A. B. Mäkelän ja N. R. af Ursinin aikakauslehdessä Vapaita Aatteita oli useitakin sosialismia sivuavia kirjoituksia. »Keisari ja sosialismi», »Syvät rivit nousevat Euroopan sivistysmaissa» ja »Sosialisti papin kauhtanassa» olivat otsikkoja, jotka kertovat sisällöstä.³¹ Lehden palstoilla esiintyivät sosialistiset käsitykset hyväksytyinä. Työmies-Arbetaren tervehtikin innokkaasti Vapaiden Aatteiden ilmentymistä.³²

Sosialismi alkoi 1880- ja 1890-lukujen taitteessa menettää »uhkaavaa» ja »turmelevaa» leimaansa. Sitä alettiin ymmärtää, jopa osittain hyväksyäkin.

III. Murros työväenliikkeessä (1889—1899)

1. LUOTTAMUS WRIGHTILÄISIIN JOHTAJIIN HORJUU

Patriarkallisen, sosiaalikonservatiivisen ja sosiaaliliberaalisen työväenliikkeen muuntuminen sosialistiseksi ja vallankumoukselliseksi tapahtui useiden yhtäaikaan vaikuttaneiden tekijöiden tuloksena. Teollistumisen seurausilmiöt alkoivat tuntua, väestön liikkuvuus lisääntyi, epäkohdat kasaantuivat ja olivat helpommin nähtävissä, tiedotustoiminta parani ja loi samalla paremmat vertailumahdollisuudet ja työntekijäin elintaso kohosi sen verran, että syntyi toiveita ja vaatimuksia sen enemmästäkin kohoamisesta. Lisäksi kohonnut elin- ja sivistystaso loi mahdollisuudet työväestön itsensä johtamalle yhdistystoiminnalle. Tähän vaikutteiden kenttään tuli tietoja sosialismista, joka näytti selittävän hyvin senhetkisen yhteiskunnallisen tilanteen. Tiedot uudesta aatteesta tulivat aluksi vain kapean kärkiryhmän ulottuville ja se omaksui niitä. Vähitellen alkoi niiden leviäminen joukkojen piiriin.

Jo 1880-luvun puolella on merkkejä sosialistisista vaikutteista. Ensimmäisenä kirjatyöntekijät saivat tietoja sosialismista ja omaksuivatkin siitä joitakin piirteitä. Heidän kärkiasemansa selittyi korkean ammattitaidon ja paremman elin- ja sivistystason pohjalta. Työn luonne kannusti lukemiseen ja henkiseen vireyteen. Lisäksi eräät ammattikunnan jäsenet olivat käyneet ulkomailla opissa. Ilmauksena uudesta asennoitumistavasta voidaan pitää mm. sitä, että vuonna 1889 neljässä Helsingin kirjapainossa kerättiin avustusta Kristianian lakkoileville ammattitovereille.¹ Toimenpide merkitsi solidaarisuuden tunteen syntymistä yli kansallisten rajojen, mikä oli keskeistä sosialismissa. Kirjatyöntekijöillä tätä tunnetta tosin vahvisti tietoisuus ammatin arvosta ja erikoisluonteesta.

Kansainväliseltä työväenliikkeeltä saatuihin vaikutteisiin viittasi vielä selvemmin vappuna vuonna 1890 Helsingin Korkeasaareen tehty mielenosoituksen luonteinen retki. Pariisissa edellisenä vuonna kokoontunut sosialistikongressi oli nimittäin kehottanut viettämään vappua työväen juhlapäivänä. Huhtikuun 20. päivänä pitämässään kokouksessa kirjatyöntekijät päättivät ottaa osaa »kansainväliseen vapunpäivän mielenosoitukseen». Tämä päätös pantiin toimeen siitä huolimatta, että von Wright asettui sitä Hufvudstadsbladetin palstoilla avoimesti vastustamaan. Näin uhmattiin von Wrightin auktoriteettia, mikä lisäsi retken mielenosoitusluonnetta. Sitä paitsi retkellä pidetyissä puheissa viitattiin 8-tuntiseen työpäivään, joka oli kansainvälisen työväenliikkeen ohjelmassa ja poikkesi wrightiläisen kauden tavoitteista. Puheissa käytettiin edelleen ilmausta »yleinen mielenosoitus» ja viitattiin myös Pariisin sosialistikongressiin, »eräässä kokouksessa viime vuonna Pariisissa». Seuraavina vuosina vappu ei sattunut enää sunnuntaiksi, ja »mielenosoitukset» pantiin toimeen vasta seuraavana sunnuntaina, mutta tämäkin poikkesi perinteellisestä wrightiläisestä tavasta, jonka mukaan »kävelyretki» tehtiin kesäkuun ensimmäisenä sunnuntaina. »Vappuretkillä» esitettiin jatkuvasti vaatimus 8-tuntisesta työpäivästä, mikä seikka antoi niille radikaalisen leiman.² Vuonna 1891 oli myös Turun työväenyhdistyksessä esillä kysymys vapun viettämisestä erikoisena »työmiesten päivänä». Tämä osoitti ulkomaisen kehityksen seuraamista, vaikka ehdotus ei saavuttanut suurtakaan kannatusta.³

1880-luvun puolivälistä perustettiin ammattiosastoja työväenyhdistysten yhteyteen. Ne merkitsivät varsinaiseen työväestöön kuuluvien lisääntyntä aktiivisuutta. Niissä murtui ensimmäisenä ajatus työnantajien ja työntekijöiden välisestä yhteistoiminnasta. Koska niissä alusta alkaen oli miltei vain työntekijöitä, nämä kohosivat nopeasti johtoon. He saattoivat määrätä osastojen hengen. Siksi itse työnväenyhdistysten johtomiesten sosiaalikonservaatiiviset pyrkimykset eivät vaikuttaneet niissä sillä tavoin kuin työväenyhdistyksissä.

Ammattikuntalaitoksen perinteisiin liittyen ammatillista yhteis-

toimintaa oli esiintynyt jo vuosisadan puolivälin jälkeen. Ensimmäinen ammattiyhdistykseksi laskettava oli vuonna 1885 perustettu kirjatyöntekijöiden ammattiyhdistys. Kaksi vuotta myöhemmin perustettiin läkki-, pelti- ja kupariseppien ammattiyhdistys sekä kirvesmiesten yhdistys. Samana vuonna Helsingin työväenyhdistyksen sääntöjä muutettiin niin, että ammattiosastojen perustaminen yhdistyksen yhteyteen kävi mahdolliseksi. Tämä avasi uuden ja helpomman tien ammatillisten yhteenliittymien perustamiselle ja mukaan saatiin sellaisiakin työntekijöitä, jotka eivät olleet liittyneet työväenyhdistykseen.

Ammattiosastoja syntyikin tämän jälkeen Helsingin työväenyhdistyksen yhteyteen nopeassa tahdissa. Vuonna 1889 perustettiin näille ammattiosastoille oma keskuselin, viisimiehininen komitea. Vuosien 1893—1898 välisenä aikana syntyi tällaisia keskuselimä myös Tampereelle, Turkuun ja Viipuriin. Vuosi 1892 oli sikäli merkityksellinen, että silloin pidettiin Helsingissä eri paikkakuntien kirjatyöntekijöiden yhdistysten neuvottelukokous. Koko maan käsittävä kirjatyöntekijöiden organisaatio oli hahmottumassa. Vuonna 1894 räätälit pitivät samantapaisen kokouksen ja vuosikymmenen lopulla oli näitä kokouksia useilla ammattialoilla. Vuoden 1894 elokuussa perustettiin Suomen kirjaltajaliitto, vaikkakin sen säännöt saatiin vasta kaksi vuotta myöhemmin lopullisesti vahvistetuksi. Vuosikymmenen lopulla aloittivat toimintansa useat koko maata käsittävät ammattiliitot.⁴ Varsinkin kirjatyöntekijöiden toiminta oli aktiivista. Helsingin kirjaltajayhdistyksen toimesta ilmestyi vuosina 1889—1890 oma lehti, Kirjapainolehti, kahden faktorin yrityksenä vuosina 1891—1894 Suomen Kirjapainolehti ja koko maan kirjaltajien lehtenä vuodesta 1893 Gutenberg. Näin 1890-luvulle tultaessa työväestön omassa piirissä ilmeni sekä halua että kykyä jatkuvaan ja määrättyihin tavoitteisiin tähtäävään toimintaan.

Osoituksena työntekijöiden asennoitumisesta tapahtuneista muutoksista olivat lakot. Ne merkitsivät työntekijöiden tyytymättömyyden purkausta, tiedostettuja etuvastakohtia sekä kuvastivat työnantajien ja työntekijöiden välisten patriarkallisten suhteiden

murtumista. Vuosisadan puolivälin jälkeen niitä alkoi esiintyä. Vuonna 1872 oli ensimmäinen lakko, joka tapahtui »järjestyneen» työväen toimesta. Silloin nimittäin Helsingin kirjaltajien lauluyhdistys organisoi ja johti lakkoa, jonka tuloksena saatiin vähäinen palkankorotus. 1880-luvulla oli lakkoja useissa kaupungeissa. Ainakin Helsingistä, Tampereelta, Viipurista, Vaasasta, Jyväskylästä ja Kotkasta on mainintoja työselkkauksista.

Lakot olivat useimmiten lyhyitä tyytymättömyyden purkauksia. Monesti ne olivat reaktioita työnantajien menettelyyn, esim. palkkojen alentamiseen. Myös ulkomaisten työnjohtajien käytös saattoi ärsyttää purkauksiin. Palkkojen kohottamiseen ja työajan lyhentämiseen tähtäävät lakot osoittivat syntyneeksi käsityksen, että työolosuhteiden parantaminen saattoi tapahtua työntekijöiden oman aktiivisen toiminnan avulla. Ajatus kärjistyi tästä vielä niin, että tavoitteluun oli ryhdyttävä niinkin suuren riskin uhalla kuin lakko. Lakkohan oli tällöin suureksi osaksi sekä lainsäädännössä että julkisessa mielipiteessä kriminalisoitu.⁵

Määrätynlaista organisoitua toimintaa esiintyi jo maalarien lakossa Helsingissä vuonna 1886. Työnantajille esitettiin ehdot kirjallisesti, lakkokokouksia pidettiin päivittäin ja asetettiin erityisiä lakkovahteja. Lakko päättyi työntekijöiden tappioon sillä kertaa, mutta vähän myöhemmin sekä työpalkat nousivat että työaika lyheni.⁶ Vielä selvemmin ja määrätietoisemmin organisoitua toimintaa oli kirjatyöntekijöiden lakon yhteydessä vuonna 1890. Lakkolaiset pitivät joka päivä kokouksia, tekivät yhteisiä kävelymatkoja ja neuvottelivat työnantajien edustajien kanssa. Kirjatyöntekijöiden mielipiteitä lakon aikana luonnehti ammattientarkastaja toteamalla, että lakkolaisten osoittama »yksimielisyyden ja uskollisen toveruuden henki ansaitsee tunnustusta ja huomiota». Samalla hän huomautti, että »useimmat nuoremmista olivat kovin kiihkoissaan».⁷

Tultaessa 1890-luvulle oli näkyvissä merkkejä, että perinteelliset suhteet työnantajien ja työntekijöiden väliltä olivat suurimmissa kaupungeissa murtumassa. »Olen näissä liikkeissä erikoisesti kirjatyöntekijöiden lakossa huomannut suuren epäluuloisuuden parem-

piosaisia yhteiskunnan luokkia kohtaan», totesi ammattientarkastaja vuonna 1890. Lähinnä suurimpien kaupunkien ammattitaitoisimmat ja aktiivisimmat työntekijät alkoi järjestäytyä. Wrightiläisessä työväenliikkeessä ilmeni seikkoja, jotka viittasivat saatuihin sosialistisiin vaikutteisiin ja varsin suureen alttiuteen omak-sua niitä.

2. ENSIMMÄISET SOSIALISTIT

Sosialistiset ajatukset olivat tunnettuja Suomessa jo 1870-luvulta lähtien. Varsinaisesta sosialistisesta maailmankatsomuksesta tuskin kuitenkaan voidaan puhua ennen 1890-luvun taitetta. Ensimmäiset vakaumukselliset sosiaalidemokraatit olivat sivistyneistöön kuuluvia, jotka matkojensa ja ulkomaisten suhteidensa välityksellä olivat joutuneet tekemisiin sosialismin kanssa.

Ajallisesti ehkä ensimmäisenä sosialistisia käsityksiä omaksui maisteri ja tuomari Axel Niklas Herlin, joka kaiken todennäköisyyden mukaan osallistui vuonna 1889 Pariisin sosialistikongressiin nimellä »Nikolaus Finn».⁸ Saksassa ollessaan hän tutustui mm. Wilhelm Liebknehtiin ja ilmeisesti myös muihin johtaviin sosialisteihin. Hänen yhteytensä saksalaisiin olivat niin kiinteät, että Wilhelm Liebknechtin poika Karl kävi Suomessa Herlinin luona keskustelemassa tämän sosialismia koskevan teoksen ilmestymisestä. Kirja painettiinkin vuonna 1894 Nürnbergissä nimellä »Das Rechtssystem der Sozialdemokratie». Teoksen peruspiirteet olivat sosialistiset, mutta huolimatta yhteyksistään Saksan johtaviin marxilaisiin eivät kirjassa esitetyt ajatukset olleet marxilaisten kriteerien mukaan »puhdasoppisia». Käsitykset viittasivat pikemmin valtiososialisteilta ja utopisteilta saatuihin vaikutteisiin. Sosialististen käsitysten tueksi vedottiin kirjassa eettisiin näkököhtiin, esiintyipä siinä Marxin käsitysten kritiikkiäkin.⁹ Yhteyksiä Suomen työväenliikkeen sosialistisiin johtajiin hänellä ei näytä

olleen. Herlinin »sosiaalidemokraattiset harrastukset» olivat ainakin Helsingin Sanomien muistokirjoituksen tekijälle hänen kuoltuaan vuonna 1906 tunnettuja, samoin kuin sekin, että hän oli julkaisut »sosiaalisen» teoksen. Lisäksi tiedettiin hänen esiintyneen puhujana.¹⁰ Sen sijaan Työmies ei näytä kiinnittäneen mitään huomiota hänen kuolemaansa, joten hänen teoksensakin näyttää jääneen Suomen työväenliikkeessä tuntemattomaksi.

Varsin aktiivisesti toimivat sen sijaan työväenliikkeen piirissä ne kolme sivistyneistöön kuuluvaa, jotka omaksuivat sosialistisia mielipiteitä 1880-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa. Nämä olivat fil. tohtori N. R. af Ursin sekä ylioppilaat, toimittajat Matti Kurikka ja A. B. Mäkelä.

af Ursinin radikaalisuuden pohjana olivat liberaaliset ja suomalaiskansalliset aatteet. Vuosina 1879—1881 ja 1883—1884 hän oli tehnyt laajoja ulkomaanmatkoja etupäässä Saksaan. Mahdollisesti hän näitten aikana sai työväenliikkeeseen liittyviä herätteitä, sillä ollessaan vuosina 1885—1888 lehtorina Viipurissa hän oli perustamassa työväenyhdistystä.¹¹ Vuonna 1888 hän muutti Turkuun ja osallistui myös siellä aktiivisesti työväenyhdistyksen toimintaan. Oman ilmoituksensa mukaan hän vuoden 1890 paikkeilla omaksui sosialistisen maailmankatsomuksen. Herätteet olivat peräisin ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sanomalehdistöstä, joita hän aktiivisesti luki. Vuosina 1889—1890 hän oli Minna Canthin ja A. B. Mäkelän kanssa toimittamassa Kuopiossa ilmestynyttä Vapaita Aatteita-nimistä aikakauslehteä. Siinä oli useita artikkeleita, joissa käsiteltiin työväenkysymystä Euroopan eri maissa ja samalla sosialismia (ks. s. 39). Lehdessä esitettiin käsityksiä, jotka yiittasivat sosialistisiin herätteisiin; mm. todettiin kilpailun vahingollisuus ja polemisoitiin valtiotalismia vastaan, mikä ehkä oli merkki marxilaisista vaikutteista.¹² Tämän jälkeen af Ursin teki selkoa ulkomaisesta työväenliikkeestä Päivälehteen kirjoittamissaan katsauksissa. Kun Työmies vuonna 1895 alkoi ilmestyä, hän seurasi siinä erityisesti anglosaksista työväenliikettä. Hänen kirjoituksensa olivat etupäässä selostavia, ja sosialistisia ajatuksia hän esitti varovasti. Turun työväenyhdistyksessä hänestä tuli radikaalisen

ja sosialistisen linjan henkinen johtaja, ja paljolta hänen persoonansa varassa olikin tämän linjan vahvistuminen yhdistyksessä.¹³

Matti Kurikka oli saanut radikaaliset herätteensä 1880-luvun Savo-karjalaisesta osakunnasta. Vuosina 1887—1888 hän oli tehnyt 13 kuukautta kestävän matkan Tanskaan, Saksaan ja Itävaltaan. Tanskassa hän joutui kosketuksiin sosialistisia mielipiteitä omanneen tohtori Proschowskyn kanssa. Suoranaisena ilmauksena vaikutteista oli Viipurin Sanomiin kirjoitettu toistakymmentä artikkelia sisältävä sarja »Sosialismin pääpiirteet».¹⁴ Toimiessaan Viipurin Sanomissa hän mm. seurasi työväenliikettä ulkomailla ja esitteli sosialismia sekä samassa yhteydessä tolstoilaisia ja teosofisia ajatuksia. Vuosina 1888—1891 hän kuului Viipurin työväenyhdistyksen johtokuntaan.¹⁵ Jouduttuaan vuonna 1894 luopumaan Viipurin Sanomista, jonka hän oli omistanut, hän toimitti yhdessä A. B. Mäkelän kanssa Itä-Suomen Sanomia Lappeenrannassa. Vuonna 1896 hänestä tuli Työmiehen toimittaja ja seuraavana vuonna päätoimittaja. Kurikka toi lehteen hyökkäävän sävyn ja pääpiirteisään sosialismiin liittyvät käsitkset.¹⁶

Myös A. B. Mäkelä oli saanut radikaaliset herätteensä 1880-luvun Savo-karjalaisesta osakunnasta. Toimiessaan useissa eri lehdissä hän hyökkäsi perinteellisiä käsityksiä vastaan. Hän toimitti mm. pilalehtiä Pilkkakirves ja Matti Meikäläinen. Vapaiden Aatteiden artikkeleista päätellen hän oli jo vuosina 1889—1890 tutustunut sosialismiin ja toimiessaan vuodesta 1892 Matti Kurikan kanssa Viipurin Sanomissa ja vuodesta 1896 Itä-Suomen Sanomissa hän oli osallisena näissä lehdissä julkaistuissa työväenkysymystä ja sosialismia käsittelevissä kirjoituksissa. Itä-Suomen Sanomissa mm. julkaistiin artikkeli »Miten Lappeenrannan työväenyhdistystä johdetaan?», jossa arvosteltiin yhdistyksen toimintaa ja johtoa.¹⁷ Vuodesta 1895, miltei ensimmäisistä Työmiehen numeroista lähtien, hän pakinoi Kaapro Jääskeläisen nimellä. Hänen pakinansa edustivat lehden radikaalisimpia ilmauksia, aiheuttivat reaktioita ja osoittivat, että hän oli viimeistään tällöin omaksunut sosialistisia käsityksiä. Vuodesta 1899 hän tuli vakinaisesti Työmiehen toimittajaksi.¹⁸ Kirjoituksissaan hän yhä avoimemmin ja selvemmin

julisti sosialismia ja hän oli katsomuksissaan huomattavasti »oikeaoppisempi» kuin Kurikka.

Ensimmäisinä sosialistisia käsityksiä omaksuivat siis sivistyneistöön kuuluvat ja kielitaitoiset, jotka pystyivät lukemaan vieras-kielistä kirjallisuutta ja olivat ulkomaanmatkoillaan saaneet herätteitä. Tämän suppean kärkijoukon piiristä aate alkoi levitä.

3. SOSIALISMI SAA JALANSIJAA HELSINGIN TYÖVÄENYHDISTYKSESSÄ

Helsingin työväenyhdistyksen piirissä syntyi 1890-luvun alussa pieni oppositior ryhmä, joka sai alkunsa suomenkielisestä puhujaseurasta. Seuran perustamiseen vuonna 1888 oli sisältynyt protesti yhdistyksen puheenjohtajaa von Wrightiä vastaan. Puhujaseura oli syntynyt suomalaisuusradikalismien merkeissä. Kielirauhaan pyrkivä von Wright oli ollut perustamista vastaan.¹⁹ Seuran aktiivisimpiin kuuluivat viivoittaja A. Järvenpää ja kirjansitoja Vilho Virta. Näistä Järvenpää oli jo Työmies-Arbetaren-lehden palstoilla edustanut eräänlaista radikaalista oppositiota.²⁰

Avointa kritiikkiä Helsingin työväenyhdistyksen toimintaa vastaan esitettiin 15. päivänä lokakuuta vuonna 1893 pidetyssä kokouksessa. Eräät tässä yhteydessä käytetyt ilmaukset viittaavat sosialistisiin vaikutteisiin. Niinpä todettiin, ettei Helsingin työväenyhdistys eivätkä työväenyhdistykset yleensä vastanneet tar koitustaan. Syinä tähän esitettiin työväen »kehittymätön tila, se, ettei työväestö ole saanut tarpeeksi kärsiä, työväestön oikeudeton asema sekä työväen ohjelman hajanaisuus ja maltillisuus». Parannuskeinoksi ehdotettiin mm. »jyrkempää esiintymistä». Radikaalisen linjan aktiivisin edustaja näyttää olleen Vilho Virta, sillä hänen tehtäväkseen jäi laatia päätöslauselmaehdotus »jyrkempien» puolesta.²¹ Molemmat johtavat oppositiomiehet joutuivat erimieli-syyksiin von Wrightin kanssa.²²

Myös »oppositiomiehet» alkoivat päästä asemiin. Vilho Virta valittiin vuoden 1893 syyskuussa pidetyssä työväenyhdistysten edustajakokouksessa vastaperustettuun keskuselimeen, työväenvaltuuskuntaan, varajäseneksi. Tässä ominaisuudessa hän joutui ottamaan osaa moniin valtuuskunnan kokouksiin, joissa myös toinen johtava »oppositiomies», A. Järvenpää, oli mukana ns. neuvottelevana jäsenenä. Molemmat olivat läsnä kokouksissa, joissa käsiteltiin vuonna 1893 Karhulassa ja seuraavana vuonna Varkaudessa puhjenneita työselkkauksia.²³ Näin työnantajien ja työntekijöiden väliset ristiriidat tulivat heille tutuiksi, ja he joutuivat ottamaan kantaa niihin.

1890-luvun puoliväliin tultaessa Helsingin työväenyhdistyksen sosialistinen oppositior ryhmä kasvoi ja tuli yhä kiinteämmäksi. Vilho Virta palasi »stipendimatkaltaan» Saksasta ja toi sieltä tuoreita vaikutteita sosialismista. Täten »villioppi» sai uusia aktiivisia tunnustajia.²⁴ Ryhmään voitiin lukea Järvenpään ja Virran lisäksi mm. muurari V. Aaltonen, opettaja A. H. Karvonen, josta kyllä sittemmin tuli perustuslaillinen, maalari Kössi Koskinen, suutari Eetu Salin, tähän aikaan kirjakaupassa työskennellyt Taavi Tainio, sorvari Otto Tiuppa ja kirjaltaja J. A. Ylén. Näiden »rähisijöiden» aktiivisimpia olivat Koskinen, Salin ja Tainio, joita uusina miehinä eivät wrightiläiset perinteet eikä johtajien auktoriteetti sitoneet sillä tavoin kuin kauemmin yhdistyksen piirissä toimineita.

Muutkin kuin Virta saivat ratkaisevaa »uskon vahvistusta» ulkomailta. Koskinen kierteli vuosina 1893—1895 ensin Venäjällä, lähinnä Pietarissa, ja sen jälkeen Ruotsissa, Saksassa ja Itävallassa. Vuosina 1896—1897 hän uudelleen oleskeli Ruotsissa.²⁵ Salinille taas Helsingin suutarit olivat koonneet »stipendin» siitä hyvästä, että hän kesällä johti heidän voittoisaa lakkoaan. Sen turvin hän syksyllä 1896 matkusti Tukholmaan, työskenteli siellä eräässä suutarinverstaassa ja oli Ruotsin suutarien ammattiliiton jäsen. Tukholmasta käsin hän kierteli eri puolilla Ruotsia ja pistäytyi mahdollisesti Saksaankin. Työmiehelle lähettämässään kirjeessä hän kertoi vaikutelmiaan Ruotsin työväenliikkeestä ja toi samalla esille innostuksensa sosialismiin.²⁶ Myös Tainio ja Karvonen saivat

vaikutteita suoraan alkulähteiltä. Tainio vaelteli Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa, kun taas Karvonen pistäytyi Saksassa. Lisäksi kerrotaan, että nämä kolme aktiivisinta, Koskinen, Salin ja Tainio, olisivat kohdanneet Tukholmassa ja tehneet siellä saamiensa virikkeiden innoittamina päätöksen ryhtyä levittämään sosialismia kotimaassa.²⁷

Helsingin sosialistit alkoivat yhdistyksen piirissä yhä rohkeammin ja entistä ohjelmallisemmin tuoda esille ajatuksiaan. Vuoden 1895 helmikuussa A. Järvenpää ehdotti yhdistyksessä käsiteltäväksi kysymystä: mitä olisi tehtävä, että »oikea tietoisuus sosialismin perustarkoituksesta tulisi maan ns. sivistyneeseen väestöön». Mainittu kysymys jätettiin kuitenkin ottamatta keskusteltavaksi äänin 25—10.²⁸ Samana vuonna vappuna 40 helsinkiläistä suutaria teki Eetu Salinin innoittamina kävelyretken Pasilaan, ja syksyllä 1896 Salinia Ruotsin matkalle saattamaan saapuneet kajauttivat huudon: »Eläköön sosialismi!»²⁹ Samaan aikaan nämä henkilöt aktiivisuutensa ansiosta saivat yhä enemmän tehtäviä yhdistyksen piirissä. Niinpä vuoden 1895 alussa asetettiin komitea, johon kuuluivat Järvenpää, Salin ja Virta.³⁰

4. »TYÖMIEHEN» PERUSTAMINEN

Sosialistisen kärkiryhmän tehtävänä oli omaksumiensa aatteiden levittäminen. Tässä mielessä sanomalehti oli parhaimpia väyliä. Sen aikaansaamista puuhasi aktiivisimmin Vilho Virta. Ulkomailla liikkeessaan hän oli huomannut työväenlehistön voiman ja merkityksen. Ulkomailla käyneet olivat sitä paitsi tuoneet mukanaan lehtiä ja jotkut tilasivatkin niitä, etupäässä ruotsalaista Social-Demokratenia. Tosin tulli pidätti tilattuja lehtiä, joskaan ei siksi, että niissä käsiteltiin sosialismia, vaan siksi, että niissä puututtiin Venäjän asioihin.³¹

Ajatus oman äänenkannattajan perustamisesta vahvistui. Kesällä 1894 olivat A. Järvenpää ja Vilho Virta toimittaneet monis-

tettua lehteä, joka kuvasteli »radikaalisen opposition» mielipiteitä. Tammikuussa 1895 lehtihanke oli kypsytynyt siihen pisteeseen, että ajatusta toteuttamaan valittiin johtokunta. Sen jäsenet olivat etupäässä »sosialistisen tartunnan» saaneita: Vilho Virta, A. Järvepää, koneenhoitaja V. Sohlman, maalari D. Sihvonen, räätäli K. Jokela ja opettaja A. H. Karvonen. Maaseutuedustajina olivat kirjapainonomistaja J. V. Hellberg Tampereelta sekä toimittaja K. Rehnström Kotkasta; edellinen oli Tampereen muodostuvan sosialistisen kärkijoukon johtavia miehiä, jälkimmäinen suomalaisuusradikaali.³²

Uuden lehden, Työmiehen, näytenumero ilmestyi 14. 2. 1895. Maaliskuun 2. päivästä alkaen se tuli säännöllisesti kerran viikossa. Päätoimittajana oli opettaja A. H. Karvonen. Muutaman numeron ilmestyttyä lehden ympärille kokoontunut »sosialistien» joukko oli tyytymätön, sillä heidän mielestään se ei ollut tarpeeksi radikaali. Kuitenkin työväenliikkeen ulkopuolella Työmies leimattiin sosialistiseksi lehdeksi. Ensín eräs virkamies yksityisesti varoitti päätoimittajaa, ja sittemmin lehti sai oikein virallisen varoituksen, jonka perusteena oli lehden »sosialistisuus». Myös eräät lehdessä esiintyneet kirjoitukset aiheuttivat reaktioita työväenliikkeen ulkopuolella; ruotsalaiset pahentuivat erääseen A. B. Mäkelän (Kaapro Jääskeläisen) pakinaan, samoin A. Järvenpään (Kolistajan) pakina ensimmäisessä numerossa aiheutti suuttumusta. Syytteet sosialismista tulivat etupäässä af Ursinin eri maiden työväenliikettä selostavien kirjoitusten johdosta.³³

Lehdessä seurattiin varsin tarkoin ulkomaiden työväenliikettä. Niinpä jo huhtikuussa 1895 oli af Ursinin kirjoittama kaksiosainen artikkeli »Sosialismi Saksassa».³⁴ Toukokuussa oli artikkeli »Työväenkysymyksestä Englannissa» ja kesäkuussa moniosainen artikkelisarja Englannin työväen olosuhteista 19. vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla. Melko säännöllisesti ilmestyikin lehdessä näitä af Ursinin katsauksia ulkomaiden työväenliikkeisiin. Kesäkuussa 1896 oli esim. artikkeli »Belgian työväenpuolue», joka nimenomaisesti aiheutti mainitun syytöksen siitä, että lehti oli sosialistinen.³⁵

Myös ulkomailla liikkeessaan lehden piiriin kuuluvat lähettivät matkoiltaan selostuksia, joissa selviteltiin työväenliikettä, viitattiinpa eräissä sosialismiinkin. Vuoden 1895 aikana Kaarlo Sohlman kirjoitteli Berliinistä ja selosti uutta kumouslakiehdotusta todeten, että »sillä ajkotaan laittaa esteitä ajanmukaiselle työväenliikkeelle, joka täällä niin kuin muuallakin on kääntynyt sosialismiin päin».³⁶ Seuraavan vuoden lopulla Eetu Salin kirjoitteli Tukholmasta ja Kössi Koskinen Pohjois-Ruotsista. Molemmat viittasivat sosialismiin hyväksyvässä sävyssä. Työväenliikettä esitteli kirjeissään Berliinistä myös A. H. Karvonen.³⁷

Kotimaisia kysymyksiä käsiteltäessä lehti suhtautui kauan varsin varovasti sosialismiin eikä pyrkinyt sitä edustamaan. Lehteen alkoi tosin vähitellen tulla artikkeleita, joiden eräät ilmaukset viittasivat socialistisiin käsityksiin. Esim. 17. 4. 1897 oli kirjoitus otsikolla »Varallisuus kasaantuu yksiin käsiin» ja 22. 1. 1898 »Hyöty puolinaisista parannuksista».

Työmiehen välityksellä uuden aatteen siemenet levisivät. Lehden levikki tosin ei ollut näinä murrosvuosina kovin suuri, mutta se tavoitti ilmeisesti juuri työväestön aktiivisinta ainesta. Sitä paitsi levikille oli luonteenomaista, että se kasvoi koko ajan. Työmiehen levikki oli vuosina 1895—1898 seuraavanlainen:

Vuosi	Levikki	Levikki
	maaliskuulla	lopulla vuotta
1895	1 000	1 800
1896	2 000	2 100
1897	2 500	2 500
1898	3 000	3 600

Alussa levikki kasvoi nopeasti, mutta vuonna 1896 nousu oli hitaampaa. Vuosina 1897—1898 siinä ehkä näkyi jo monissa yhdistyksissä alkanut radikaalisemman suunnan murtautuminen.

Työmiehen ympärille ryhmittyivät Helsingin työväenyhdistyksen radikaalit ja sosialistit. Uutena miehenä alkoi nousta esille Edvard Valpas. Jo vuonna 1895 hän oli muurarien ammattiosaston kokouksessa selostanut ruotsalaisten ja suomalaisten

»työväenharrastusten» eroa, mikä osoitti, että hän seurasi aina-kin ruotsalaista työväenliikettä.³⁹

Vuonna 1897 opettaja A. H. Karvonen, Työmiehen siihenastinen päätoimittaja, vetäytyi syrjään. Tämä tapahtui osittain siksi, ettei hänellä opettajantoimensa takia ollut riittävästi aikaa eikä kaupungin kansakouluhallinnon taholta suinkaan katseltu suopeasti hänen toimintaansa. Myös Karvosen mielipiteet alkoivat yhä selvemmin poiketa lehden takana olevan sosialistisen ryhmittymän mielipiteistä. Hänen tilalleen valittiin, huolimatta N. R. af Ursinin vastustuksesta, Matti Kurikka. Valintaa vastaan af Ursin protestoi luopumalla Työmiehen aputoimittajan tehtävistä. Hänen mielestään Kurikan teosofiset ja tolstoilaiset ajatukset olivat sekaannusta aiheuttavia ja hänen innokas kirkonvastaisuutensa hyödytöntä.⁴⁰

Kurikan tulo merkitsi aktiivisen radikaalisuuden linjan alkua lehden palstoilla. Kurikan sosialismi ei ollut selväpiirteisesti »oikeaoppista», mutta hyökkäävä ja arvosteleva leima tuli hänen mukanaan lehteen.

5. NOUSU WRIGHTILÄISYYTTÄ VASTAAN TURUSSA JA TAMPEREELLA

Myös Turussa ja Tampereella alkoi herätä tyytymättömyyttä »wrightiläisiä» johtajia kohtaan. Vuoden 1896 kuluessa syntyi molempien yhdistysten piirissä avoin konflikti, joka vaati selvää kannanottoa puolesta tai vastaan. Tampereelle oli, ilmauksena epä-määräisestä radikaalisuudesta, syntynyt jo vuonna 1893 erityinen ulkotyöväenyhdistys, joka oli vetänyt piiriinsä miltei yksinomaan työväestöön kuuluvia jäseniä. Kun vuonna 1896 valittiin edustajia työväenyhdistysten edustajakokoukseen, syntyi juuri Tampereella suuria erimielisyyksiä. Ensinnä valittiin yhdistyksen silloisen johdon hallitsemassa kokouksessa lähinnä vanhoillisiin kuuluvat edustajat,

mutta jäsenistön taholta lähteneen aloitteen pohjalta pidettiin uusi kokous, jossa valittiin aivan uudet miehet. Näiden uusien joukossa oli J. V. Hellberg.

Koska kokous pidettiin Tampereella, saattoivat molemmat edustajaryhmät pyrkiä sinne ja asiasta syntyi tietysti kiistaa. Radikaalisen ryhmän edustajaoikeuksien puolesta puhui hyvin määrätietoisesti Tampereen ulkotyöväenyhdistyksen edustaja maalari Fr. Rosenqvist. Ilmeisesti juuri hänen puheensa vaikutti sen, että kokous hyväksyi edustajiksi viimeksivalitut radikaalit äänin 30—17.⁴¹ Muutenkin mainittu Rosenqvist oli kokouksessa radikaalisen opposition äänitorvi. Hän oli jyrkästi yhden äänen kannalla äänioikeuskysymyksessä; työpäivän lyhentämistä hän vaati ankarassa äänilajissa ja oli sitä mieltä, että sen ajamiseksi oli ponsissa suositeltava lakkoa.⁴²

Edustajajupakka aiheutti, että Tampereen yhdistyksestä vetäytyivät vanhasuomalaisten leiriin kuuluvat pois. Kauan ei kestänyt, ennen kuin nuorsuomalaistenkin piiriin kuuluvat jättivät yhdistyksen, ja se merkitsi, että johto jäi työväestön ja sosialistien käsiin. Tulevat sosialistiset johtajat olivatkin jo eri yhteyksissä esiintyneet aktiivisesti ja myös johtotehtävissä. Esim. J. V. Hellberg ja Heikki Lindroos olivat kuuluneet kolmemiehiseen lähetystöön, joka oli käynyt esittämässä senaatille ja eri virastoille äänioikeuden saamista tehdastyöväelle. Tämä oli tapahtunut jo vuonna 1893. Näin yhdistyksen johdon joutuminen sosialistien käsiin ei suinkaan merkinnyt toimintakyvyn suurempaa heikkenemistä.⁴³

Myös Turun työväenyhdistyksen piirissä sattui vuoden 1896 aikana riitoja, joiden pohjana oli »sosialismin» tulo yhdistyksen piiriin. Kiistojen seurauksena säätyläiset alkoivat vetäytyä yhdistyksestä ja johto joutui kokonaan sosialistien käsiin. Kehitystä nopeutti se, että kaksi sivistyneistöön kuuluvaa, nimittäin tohtori N. R. af Ursin ja opettaja J. K. Kari, lukeutuivat radikaaliin siipeen, af Ursin oli jo vuodesta 1892 alkaen ollut yhdistyksen puheenjohtaja. Kun Karista vuonna 1896 tuli vielä yhdistyksen sihteeri ja kun samana vuonna johtokunnassa oli sosialistisen kärki-

ryhmän miehiä, faktori J. A. Salminen ja puuseppä K. F. Hellstén, oli yhdistyksen johto selvästi sosialistien käsissä. Kun yhdistys seuraavan vuoden keväällä täytti kymmenen vuotta, piti Kari juhlaesitelmän sosialistisesta liikkeestä ja sen etenemisestä Keski-Euroopassa, mikä luonnehti aatteellisia virtauksia yhdistyksen johdon piirissä.⁴⁴

Vuoden 1896 lopulla oli siis Helsingin ohella myös Turussa ja Tampereella sosialistinen keskus.

6. RADIKAALISEN AJATTELUTAVAN LEVIÄMINEN

Sosialismiin liittyvät käsitykset alkoivat vuosikymmenen puolivälin jälkeen levitä yhä laajempien piirien keskuuteen. Teolismuminen vaikutuksineen rikkoi perinteellistä patriarkallista suhdetta työnantajien ja työntekijöiden väliltä. Uuden asennoitumistavan leviämisestä kertoivat lakot. Niitä oli 1890-luvun alkupuolella taloudellisen laskukauden johdosta hyvin vähän. Merkittävimpiä näistä olivat Hallan lakko vuonna 1893 ja Varkauden lakko vuonna 1894. Hallassa lakon aiheutti norjalaisen työnjohdon epäpsykologinen työläisten käsittelytapa, ja Varkaudessa kysymys oli tyytymättömyydestä työnantajan holhoavaa menettelyä kohtaan.

Vuonna 1895 alkoi suhdanne kääntyä nousuun. Tällöin taloudelliset mahdollisuudet lakkoihin paranivat. Samanaikaisesti tärkeimmissä työväenyhdistyksissä tapahtunut wrightiläisyyden murtuminen loi niille psykologiset edellytykset. Myös Työmiehessä ja osittain Päivälehdessä annettu henkinen tuki rohkaisi lakkoihin. Niinpä Työmiehessä 18. 4. 1896 kirjoitettiin otsikolla »Työlakkojen johdosta» ja korostettiin lakkojen oikeutusta. Vielä paheksuttiin kuitenkin sitä, että »eräät maltittomat työmiehet olivat koettaneet pakottaa työssä olevia jäämään pois työstä». Tilanteen kiristyminen ja työnantajien vastatoimenpiteet aiheuttivat sen, että lehden varovainen kanta jyrkkeni. Muutaman viikon kuluttua

Työmies kirjoitti lakkojen johdosta otsikoilla »Sota alkaa saada vaarallisen luonteen» ja »Ei näy auttavan sovinnollisuus». ⁴⁵

Vuodesta 1896 tulikin todellinen lakkovuosi, sillä niiden lukumäärä kohosi 19:ään. Suurimmat puhkesivat Helsingissä ja liittyivät ainakin osaksi sekä työväenyhdistyksessä että ammattiyhdistyksissä vallalle päässeeseen radikaaliseen suuntaukseen. Merkittävin oli huhtikuussa 1896 puhjennut rakennustyöläisten lakko. Se käsitti noin 1 000 työntekijää ja kesti kolme kuukautta. Mielialat kärjistyivät erityisesti siksi, että työnantajat tuottivat lakon murtajiksi venäläisiä työntekijöitä. Mielialojen kiristymistä kuvaa sekin, että lakkolaiset suunnittelivat tänne värvättyjen venäläisten polttamista parakkeihinsa. ⁴⁶ Venäläisten hankkiminen lakon murtajiksi heikensi kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta työväenyhdistyksen ja ammattiosastojen jäsenten keskuudessa. ⁴⁷ Työnantajan menettely pani ilmeisesti alulle tosin hitaasti etenevän katsomusten muutoksen.

Useiden työväenliikkeen tulevien johtomiesten toiminta liittyi vuoden 1896 lakkotapahtumiin. Matti Hälleberg (Paasivuori) oli Helsingin kirvesmiesten ammattiosaston johtokunnan varajäsen ja mukana lakossa. Myös Edvard Valpas oli jo ennen lakkoa ollut aktiivisesti mukana Helsingin muurarien ammattiyhdistystoiminnassa. Lakkoon joutuivat lisäksi työväenyhdistyksessä johtotehtäviin noussut maalari Kössi Koskinen ja tulevat sosialistiset johtajat, kirvesmiehet Salomon Hellstén ja Matti Haikarainen. Taavi Tainio erotettiin työpaikastaan lakosta esittämiensä mielipiteiden vuoksi. Paavo Leppänen oli taas juuri saapunut Helsinkiin. ⁴⁸

Helsingin työväenyhdistyksessä lakko joudutti radikaalistumista. Se myös terävöitti ja toi esille piilevänä olleita mielipiteiden eroja. Asiaa tutkimaan asetettiin yhdistyksen taholta komitea, joka päätyi sille kannalle, että työntekijät olivat syypäitä lakkoon. Kesäkuun lopulla pidetyssä yhdistyksen kokouksessa muutettiin A. Järvenpään aloitteesta mietintöä kuitenkin niin, että syy työntekijöiden ja työnantajien välisten hyvien suhteiden katkeamiseen, josta osoitukseksi lakko, todettiin oli työnantajissa. Muutetussa

muodossa mietinnössä nimittäin todettiin: »Syy siihen, etteivät työnantajat ole antautuneet yhteistoimintaan työmiesten kanssa lankeaa työnantajille, he kun eivät ole katsoneet eivätkä vielääkään katso työmiehellä sellaisessa asiassa kuin työajan määräämisessä olevan mitään sanomista. Kun työmiehet useita vuosia sitten esittivät ehdotuksen yhteistoiminnan aikaansaamisesta, kieltäytyivät työnantajat, jopa muutama loukkaavalla tavalla eivätkä siitä eivätkä sen jälkeen ole mitään tehneet yhteistyön aikaansaamiseksi.»⁴⁹

Syksyllä 1896 asetettiin lakkoa tutkimaan uusi komitea, joka päätyi sellaiseen ratkaisuun, että molemmat olivat syypäitä. Kuitenkin yhdistys päätti äänin 18—9, että syy oli yksinomaan työnantajissa. Radikaalisempi linja oli siis yhdistyksessä enemmistönä. Päätöstä vastaan pani vastalauseensa von Wright, ja häneen yhtyivät mm. Johansson ja Groundstroem. Kaksi viimeksimärittua oli Tampereen kokouksessa valittu työväenvaltuuskuntaan nuorsuomalaisina radikaaleina, mutta jo nyt he olivat oppositiossa Helsingin työväenyhdistyksessä esille työntyvää, lukumääräisesti hallitsevaa ja vielä radikaalisempaa suuntausta vastaan.⁵⁰ Tämänkin jälkeen lakkokysymystä käsiteltiin yhdistyksen piirissä. Lokuussa 1896 pidetyssä kokouksessa näet muutettiin konservatiivisen lakkoa tutkineen komitean arvostelua lakosta vielä kerran. Komitean arviointi, että lakko »ei ollut viisas», muutettiin kuuluvaksi »ei ollut hyvin valmisteltu». Joulukuun lopussa von Wright ehdotti, että sovinnollisuuden nimessä tyydyttäisiin 10 1/2-tuntiseen työpäivään, kun rakennustyöläisten lakossa oli taisteltu 10-tuntisen työpäivän puolesta. Ehdotus ei saanut kannatusta ja von Wright pani vastalauseensa.⁵¹ Näin hän joutui useissa eri yhteyksissä olemaan eri mieltä enemmistön kanssa, ja hänen auktoriteettinsa pahasti horjui yhdistyksen piirissä.

Uutta lakoissa oli työntekijäin lisääntyvä aktiivisuus ja keskinäinen solidaarisuus.⁵² Ne olivatkin enimmäkseen hyökkäyslakkoja, ts. pyrkimyksiä uusien etujen ja tavoitteiden saavuttamiseen, ja monet niistä päättyivät lakkolaisten voittoon.

TAULUKKO 3.

Työtaistelujen tulokset vuosina 1890—1898

Vuosi	Työntekijäin voitto	Työnantajain voitto	Kompromissi	Tuntematon	Yht.
1890	—	1	—	—	1
1891	2	2	2	1	7
1892	—	1	—	2	3
1893	—	2	—	—	2
1894	—	1	—	—	1
1895	—	2	—	1	3
1896	6	5	5	3	19
1897	7	7	—	—	14
1898	12	3	2	5	22

Vuoden 1896 aikana lakkoihin otti osaa kaikkiaan noin 2 000 työntekijää, joten niillä oli jo joukkoliikkeen leima. Seuraavina vuosina yhä useammat lakot päättyivät työntekijöiden voittoon, mikä lisäsi uskoa tällaisten voimatoimenpiteiden tehokkuuteen. Niiden yhteydessä syntyi myös työväenyhdistyksissä erimielisyyksiä. Yhdistysten vanhoillinen ja säätyläisistä kokoonpantu johto otti kielteisen kannan työselkkauksiin. Esim. Työmiehen palstoilla syntyi vuonna 1897 puuseppien lakon johdosta avointa lehtipolemiikka Salinin ja von Wrightin välillä. Tällaiset avoimet kiistat olivat omiaan horjuttamaan vanhojen johtajien asemaa.⁵⁴

7. PYRKIMYS POLIITTISEEN ITSENÄISYYTEEN

Työväestön alkava poliittinen herääminen ilmeni haluna osallistua valtiolliseen ja kunnalliseen elämään. Suomenkielisten ja ruotsinkielisten kiivas taistelu aiheutti monissa kaupungeissa sen, että molemmat koettivat vetää työväenyhdistyksiä ja niiden jäseniä puolelleen. Niinpä Turussa työväenyhdistys oli ensi kerran vaaleissa mukana vuonna 1889, ja silloin sen taholta asetettiin lähinnä af Ursinin toimesta osallistumiselle ehtojakin.⁵⁵ Mukana-olo vaalitaisteluissa kasvatti entistä itsenäisempään toimintaan.

Esim. vuoden 1893 valtiopäivämiesvaaleissa Turun työväenyhdistyksellä oli oma ehdokaslistansa, jossa oli sekä suomen- että ruotsinkielisiä työväenyhdistykseen suopeasti suhtautuvia. Lista edusti siis eräänlaista työväenyhdistyksen linjaa. Se poikkesi perinteellisen kielijaon pohjalta. Keskeisenä hahmona itsenäisyyspyrkimyksissä oli tohtori N. R. af Ursin. Hänen arvovaltansa perustalta selittyy se seikka, että juuri Turussa alettiin ensimmäisenä tapailla itsenäistä menettelyä.

Ajatus alueeltaan laajemmasta, itsenäisestä työväenpuolueesta alkoi nousta esille eri yhteyksissä. Vuonna 1894 Helsingissä pidetyssä kirjatyöntekijöiden kokouksessa toivottiin »vahvaa työväenpuoluetta». ⁵⁶ Huhtikuussa 1895 sosialisti Vilho Virta kirjoitti Turusta Työmiehelle: »Täällä työväki on huomannut, että he muodostavat itse puolueen.» ⁵⁷ Pariissa muussakin yhteydessä ajatus erityisestä työväenpuolueesta pulpahti esille, ennen kuin af Ursin helmikuun lopulla 1896 kirjoitti Työmiehessä, että kesällä Tampereella pidettävän työväenyhdistysten edustajakokouksen tärkein kysymys oli ehdottomasti: »Tuleeko Suomen työväen muodostaa oma puolue omalla ohjelmalla?» ⁵⁸ Ennen Tampereen kokouksen alkamista neljä työväenyhdistystä ja yksi ammattiosasto tekivät ehdotuksen puolueen perustamisasian ottamisesta kokouksen ohjelmaan. Mainitut yhdistykset olivat Oulun, Tampereen ja Turun työväenyhdistykset sekä Tampereen ulkotyöväenyhdistys, joka piti asiaa »tärkeänä», ja Helsingin kivenhakkaajien ammattiosasto. ⁵⁹

Tästä huolimatta asia ei tullut virallisesti esille Tampereen kokouksessa, sillä kokouksen johtavassa komiteassa se hylättiin äänin 6—5. Asian esilleottamista kannattavat »uuden suunnan miehet» olivat von Wrightin erosta suuressa määrin hämmentyneet ja pyrkivät kompromissiin sekä luopuivat määrätietoisesti ajamasta asiaa. Kokouksen jälkeen af Ursin kirjoitti Työmiehessä oman puolueen tärkeydestä ja kehotti pitämään asiaa vireillä. ⁶⁰ Ajatus oli siis sosialistisen kärkiryhmän piirissä selvänä tavoitteena.

Johtavien paikallisyhdistysten piirissä työväestön itsenäinen menettely valtiopäivä- ja kunnallisvaaleissa alkoi hahmottua ja

vakiintua. Turku oli jälleen edelläkävijä. Vuonna 1896 toiminta tuli entistä määrätietoisemmaksi, sillä työväenyhdistys päätti kehottaa jäseniään jäämään kokonaan pois valtiopäivämiesvaaleista, elleivät muut puolueet ottaisi listoilleen heidän ehdottamaansa henkilöä. Päätös tehtiin äänin 52—10 ja sitä edelsi väittely. Kun työväenyhdistyksen asettamiin ehtoihin ei suostuttu, oli seurauksena vaalilakko. Kaupungin valtuusmiesvaaleissa työväenyhdistys asetti ehdokkaikseen kaksi »sosialistia», opettaja J. K. Karin ja faktori J. A. Salmisen. Kun heitä ei kelpuutettu suomalaisten eikä ruotsalaisten listoille, olivat yhdistyksen jäsenet vaalilakossa. Määrätietoinen itsenäinen toiminta vahvisti työväenpuolueen käsitettä, ja talvella 1898 sellainen päätettiin perustaa Turkuun. Asia jäi kuitenkin päätökseen eikä sitä vielä viety eteenpäin.⁶¹

Tampereella itsenäistymisprosessi alkoi myöhemmin ja hitaammin kuin Turussa. Vuoden 1896 valtuustovaaleissa asetettiin omia ehdokkaita, tosin toisten puolueiden listoille. Valtiopäivävaaleissa ei työväenyhdistys liittoutunutkaan enää suomenkielisten kanssa, vaan »talonomistajien ja liikemiesten», ja tämän päätöksen yhteydessä puhuttiin »innostuneesta ja itsenäisestä työmiehistöstä». Seuraavana vuonna asetettiin valtuustovaaleissa oma lista neuvottelematta muiden kanssa.⁶² Näin Tampereenkin työväenyhdistyksen ympärille oli muodostunut oma poliittinen ryhmittymä.

Vuonna 1897 Helsingin työväenyhdistys päätti olla osallistumatta valtuustovaaleihin. Perustelut osoittivat määrätietoista radikaalisuutta. Vaalilakkopäätöstä puolustettiin siten, että vedottiin äänioikeusolojen epädemokraattisuuteen ja samalla esitettiin uhkaus, ettei tulevaisuudessakaan osallistuttaisi vaaleihin niin epäoikeudenmukaisten äänioikeusolojen vallitessa. Tähdennettiin myös sitä, että sellaisten olosuhteiden aikana työväestö ei voi kantaa vastuuta.⁶³ Vaalilakon protestileima jäi kuitenkin vähäiseksi sen takia, että myös suomalainen puolue oli äänioikeusoloja vastustaen lakossa.

8. SOSIALISTISTEN AATTEIDEN LEVIÄMINEN 1890-LUVUN LOPULLA

Vuosikymmenen kaksi viimeistä vuotta merkitsivät murrosta työväenliikkeessämme. Tällöin sosialistisia ajatuksia omaksunut kärkiryhmä laajeni ja sai haltuunsa liikkeen johdon. Sen lisäksi useissa paikallisyhdistyksissä uudet voimat pääsivät määrääviksi.

Sosialismin leviämisessä kärkiryhmän piiriä laajemmalle oli Työmiehellä tärkeä osuutensa. Matti Kurikka ei päätoimittajana pyrkinyt kaihtamaan avoimia konflikteja, vaan juuri hänen hyökkäävä esitystapansa johti sellaisiin. Ne olivat omiaan nopeuttamaan murrosta. Työmieheissä esiintyi yhä kärkevämpää yhteiskunnan arvostelua.⁶⁴ Myös sosialistisia käsityksiä alettiin esitellä yhä avoimemmin ja kirjoituksissa alkoi vilahdella sosialistista terminologiaa. Esim. heinäkuussa 1898 oli Työmieheissä artikkeli otsikolla »Mikä on sosialismi?», jossa sosialismi määriteltiin seuraavasti: »Sosialismin idealina on, että rikkaudet jaetaan oikeudenmukaisesti tehdyn hyödyn mukaan.»⁶⁵ Heinä-elokuussa samana vuonna oli lehdessä pitkä artikkelisarja otsikolla »Sosialismi ja sen kehitys». Näissä kirjoituksissa esiintyi marxilaista terminologiaa ja eräitä marxilaisen sosialismin keskeisiä ajatuksia, mm. käsitys kilpailun haitoista ja työntekijäin aseman kurjistumisesta. Samaan aikaan lehdessä tuotiin yhä tärkeämpänä esille vaatimus työväestön yhteenliittymisestä ja tähdennettiin, että vain lakkojen ja painostuskeinojen avulla voitiin työväestön asemaa parantaa. Esim. syyskuussa 1898 Työmies otsikoi asiaa koskevan kirjoituksensa »Voima voimaa vastaan».⁶⁷

Yleisen mielenkiinnon suuntautuminen työväenkysymykseen oli työväenliikkeen kannalta tärkeätä. Tässä kohden sille tuli avuksi professori Ivar A. Heikelin kirja »Kielipuolueet ja työväenkysymys». Siinä nimittäin todettiin, että kielikysymys oli menettänyt ajankoh-taisuuttaan ja tilalle oli noussut työväenkysymys. Mielenkiinnon suuntautuminen pois kielikysymyksestä olikin eräs työväenliikkeen nousun ehto, sillä kielitaisteluun liittyi myös yhteiskunnallista ra-

dikaalisuutta, joka näin purkautui työväenliikkeen ulkopuolella. Sekä Kurikka että af Ursin ottivat Työmieheissä innostuneesti vastaan Heikelin kirjan.⁶⁸

Sosialistiset käsitykset tulivat Työmiehen palstoilla esille myös siten, että sosialistiset kirkkimiehet selostivat lehdessä innokkaasti ulkomaista työväenliikettä. Mm. Kössi Koskinen kirjoitti vuoden 1899 alussa kaksiosaisen artikkelin »Miten Saksan työväenpuolue syntyi?» ja viikkoa myöhemmin selostuksen Lassallen vaikutuksesta Saksan työväenliikkeeseen sekä helmikuussa samana vuonna artikkelin »Sosialismi Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa».⁶⁹ Taavi Tainio teki selkoa Ruotsin sosialistisista nuorisoseuroista. Touku-kuussa oli lehdessä kirjoitus otsikolla »Sosialismi ja sosialistinen liike maailman sivistysmaissa».⁷⁰ Myös vuodesta 1893 ilmestyneessä Työväen Kalenterissa oli katsauksia ulkomaiden työväenliikkeeseen. Näiden kirjoittajina olivat tosin lähinnä nuorsuomalaisiin kuuluvat, joiden asennoituminen sosialistiseen työväenliikkeeseen oli torjuvaa.⁷¹

Kansan Lehden ja Länsi-Suomen Työmiehen perustaminen tiesi uusien väylien avautumista sosialististen aatteiden levittämistyössä. Samalla kävi selville, että Turussa ja Tampereella oli riittävä maaperä lehdille, oli siis sekä lehtityöhön kykeneviä että tilaajia. Kansan Lehden näytenumerot ilmestyivät 15. 12. 1898 ja 18. 2. 1899, ja maaliskuun 2. päivästä alkaen lehti ilmestyi kolme kertaa viikossa. Länsi-Suomen Työmiehen näytenumero ilmestyi 19. 12. 1898 ja säännöllinen tulo alkoi jo 14. päivästä tammikuuta 1899, mutta vain kerran viikossa. Perustetut sanomalehdet olivat tärkeitä välikappaleita sosialismin levittämistyössä ja loivat pohjaa itsenäisen työväenpuolueen syntymiselle.

Lehdistön rinnalla oli tärkeä myös kirjallisuus. Vuoden 1897 Työväen Kalenteri oli merkittävä siinä suhteessa, että kalenterissa julkaistiin työväenkysymystä koskeneeseen kirjoituskilpailuun osaaottaneet kirjoitukset. Nämä toivat esille aatteellisen tilanteen kirkkiryhmän ulkopuolellakin, ja samalla niiden julkaiseminen merkitsi kirjoituksissa esiintyneiden käsitysten leviämistä. Ensimmäisen palkinnon voitti työväenliikkeen sosialistiseen kirkkiryhmään kuuluva

kirjansitoja Vilho Virta. Hän tähdensi eroa suurten kaupunkien työväenyhdistysten ja pienten kaupunkien yhdistysten välillä, edellisissä olivat työväestöön kuuluvat johdossa, jälkimmäisissä säätyläiset. Tämän seikan vaikutus tuntui kirjoittajan mielestä niiden linjassa; suurten kaupunkien yhdistykset olivat radikaalisia ja pienten konservatiivisia. Ero alkoi tulla tiedostetuksi ja julki-seksi. Kirjoituksessa painotettiin myös ammatillisen yhteenliittymisen tärkeyttä ja usko tällaisen joukkoliikkeen voimaan näkyi. Kirjoittaja oli sitä mieltä, ettei »nelinurkkaisen» säätyeduskunnan kautta ollut mitään saatavissa. — Toisen palkinnon saaneessa Vihtori Viitasen artikkelissa oli ehkä merkittävintä lause, joka osoitti kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen heikkenemistä työväenliikkeen aktiivien piirissä: »... suurilla tuloilla voidaan hyvin puhua isänmaanrakkaudesta ja politiseerata kielikysymyksestä.»⁷² Kirjoituksesta kävi selville voimakas oppositioasenne kansallisuusliikettä ja suomalaisuusliikettä vastaan. Kolmannen palkinnon saaneessa työmies Seth Heikkilän kirjoituksessa esiintyivät marxilaiset käsitteet selvimpinä. Hän käytteli mm. ilmauksia »kapitalisti», »luokkaetu», »pääoman hyväksi puserretaan» jne.⁷³ Kirjoitukset osoittivat, että sosialistiset käsitykset ja marxilainen terminologiakin alkoivat tulla tunnetuiksi ja hyväksytyiksi työväenliikkeen aktiivien piirissä. Vihtori Viitanen ja Seth Heikkilä eivät näet vielä tällöin kuuluneet varsinaiseen johtoryhmään. Heikkilä oli kyllä osallistunut vuoden 1896 rakennustyöväen lakkoon.

Muitakin sosialististen käsitysten kannalta tärkeitä kirjoja ilmes-tyi murroksen kautena 1898—1899. Vuoden 1898 puolella ilmes-tyivät Blatchfordin »Iloinen Englanti eli yhteiskunta sellaisena kuin se on ja kuin sen tulisi olla» ja Sombartin »Sosialismi ja sosiaa-
linen liike 19:nnellä vuosisadalla». Edellinen toi vallitsevan yh-teiskunnan varjopuolet mahdollisimman synkkinä esille ja maa-lasi tulevaisen yhteiskunnan ihanaksi. Jälkimmäisessä tunnettu sosiaalihistorian tutkija korosti työväenliikkeen merkitystä ja suu-reksi osaksi hyväksyi sosialismin. Vuoden 1898 aikana ilmestyi myös useita lentokirjasia, joilla oli vaikutusta. Eetu Salin kir-joitti kirjasen »Miksi työväestö tahtoo valtaa?», Taavi Tainio suo-

mensi esitelmän »Voiko säästäväisyys pelastaa työväestön?» ja Kössi Koskinen kirjoitti työväenyhdistysten ja ammattiyhdistysten tarpeellisuudesta ja tarkoituksesta. Myös Matti Kurikka laati useita kirjasia ja Tampereen työväenyhdistyksen toimesta ilmestyi kehoitus järjestäytymiseen. Vuodesta 1897 alkaen oli ilmestynyt af Ursinin »Työväenkysymyksiä», joissa esiteltiin työväen ongelmia ja työväenliikettä eri puolilla maailmaa. Useimmat sosialistisen linjan tulevista johtajista olivat kirjoittaneet Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toimesta vuoden 1898 lopulla julkaistuun »alpumiin» »Vuosisadan kynnyksellä». Kirjoittajien joukossa olivat mm. Kössi Koskinen, Matti Kurikka, Paavo Leppänen, A. B. Mäkelä, Eetu Salin, Aatto Sirén, Otto Tiuppa, N. R. af Ursin ja Edvard Valpas.

Seuraavana vuonna ilmestyivät Kautskyn »Erfurtin ohjelma» ja Tainion mukaillen suomentama »Työmiehen katkismus», joiden vaikutus sosialististen aatteiden leviämiseen ja sosialististen käsitysten selkiintymiseen oli ilmeinen. Tähän mennessä julkaistu kirjallisuus muokkasi maaperää Turun kokouksessa johtoon pääselle sosialistiselle suunnalle.

Tärkeä väylä sosialististen aatteiden etenemisessä olivat myös »työväenagitaattorit». Tampereen kokouksessa oli tosin torjuttu hanke tällaisen puhujan palkkaamisesta, mutta työväen valtuuskunnalle oli annettu tehtäväksi asian hoitaminen. Työmiehessä Taavi Tainio vaati vuoden 1897 kesällä puhujien asettamista, ja saman vuoden lopulla Päivälehti antoi hänelle tehtäväksi puhujamatkan teon. Työväen valtuuskunta taas lähetti Eetu Salinin kierrokselle kesällä 1898. Tainio puhui vuoden 1898 alussa mm. Mäntässä, Forssassa ja Toijalassa ja jatkoi sittemmin matkaansa Kymenlaaksoon. Eetu Salin taas aloitti matkansa Kymenlaaksoista ja siirtyi sieltä Vuoksenlaaksoon, josta matka suuntautui Savoon mm. Mikkeliin, Varkauteen, Kuopioon ja Juantehtaalle sekä myöhemmin Lahteen ja Hankoon. Varsinkin Kymenlaaksossa, jossa molemmat esiintyivät, alkoi radikaalisempi suuntaus nosta päätään.⁷⁴

Vuosina 1897—1899 sosialistiset aatteet levisivät suppean kär-

kijoukon piiristä vähän laajemmalle ja tähän vaikutti uusien väylien avautuminen. Pohja itsenäiselle työväenliikkeelle ja sosialismin tulolle liikkeen aatesisällöksi oli muodostunut.

9. TYÖVÄENPUOLUE SYNTYY

Kolmessa keskuksessa, Helsingissä, Tampereella ja Turussa olivat työväenyhdistykset toimineet itsenäisesti kunnallisissa ja valtiollisissa vaaleissa. Niinpä vuoden 1898 syksyllä näihin keskuksiin muodostuivat omat paikalliset ja itsenäiset työväenpuolueet. Saman vuoden kesäkuussa oli Matti Kurikka ottanut Työmieheissä esille puolueen perustamisen tarpeellisuuden ja samassa yhteydessä hän oli kaavaillut puolueelle ohjelmaakin.⁷⁵

Vuoden 1898 syksyllä poliittiset tapahtumat jouduttivat työväenpuolueen syntyä. Kysymys työväestön osallistumisesta valtiopäivävaaliin tuli entistä tärkeämmäksi, sillä paine Venäjän puolelta oli alkanut ja yhtenäistä rintamaa ulospäin kaivattiin. Myös valtiopäivillä esille tuleva asevelvollisuusasia oli työväenliikkeen kannalta tärkeä. Mutta äänioikeusolojen pohjalta työväenyhdistysten jäsenillä ei ollut moniakaan mahdollisuuksia vaikuttaa vaalien tulokseen eikä useimmilla ollut edes äänioikeutta, mikä synnytti voimakasta ärtymystä.

Lokakuussa 1898 järjestettiin Helsingissä useita kokouksia, joissa pohdittiin työväestön osallistumista vaaleihin. Mielenpiteet törmäsivät jyrkästi vastakkain, ja radikaalista vaalilakkolinjaa edustivat lähinnä Matti Kurikka, Eetu Salin ja Taavi Tainio. Nuorsuomalaiset radikaalit, ennen kaikkea Groundstroem ja Karvonen, vaativat osanottoa ja heidän kannalleen kallistuivat työväenvaltuuskunnassa mukana olevat »sosialistitkin», Orrela ja Järvenpää. Mutta näiden henkilöiden arvovallasta huolimatta kokousten enemmistö asettui Kurikan, Salinin ja Tainion kannalle. Kokouksessa päätettiin, että »kehoitetaan kaikkia äänioikeutettuja ottamaan osaa väli-aikaisten valtiopäivien vaaliin sillä ehdolla, että kaikki puolueet

luopuvat yksityisistä puolue-eduistaan asettamalla yhteisen lautakunnan, joka asettaa ehdokkaat siten, että kaikki kansanluokat tulevat siellä suhteellisesti väkilukunsa mukaan edustetuksi». Jollei tähän suostuttaisi, kehoitettaisiin niitäkin, joilla oli äänioikeus, pysyttelemään poissa vaaleista.⁷⁶ Julkilausuma ja kokouksessa esitetyt mielipiteet osoittivat, että työväenliikkeen edustajat vaativat tasavertaisuutta autonomian puolustamisessa. Äänioikeus-uudistuksen viipyminen oli heikentänyt kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta ja lisännyt radikaalisuutta.

Viikkoa myöhemmin oli uusi kokous, jossa asetettiin yhteiselle listalle tarjottavat ehdokkaat. Radikaalisimmat jo epäilivät, etteivät nämä ehdokkaat, Boldt, Hammar, Lindroth, Groundstroem ja Karvonen enää olleet »mahdollisia työväen luottamusta nauttimaan». He olivat nimittäin selvästi asettuneet vastustamaan vaalilakkoajatusta sekä itsenäistä työväenpuoluetta. Samassa kokouksessa nousikin voimakkaana esille vaatimus oman puolueen perustamisesta: »Siitä holhouksesta, jossa on oltu, on tehtävä loppu», lausui kirvesmies Haikarainen; »häpeä, että työväki kulkee yläluokan talutusnuorassa», totesi eräs toinen. Tuloksena oli itsenäisen paikallisen työväenpuolueen perustamispäätös: »Kieltääkseen julkisesti vallassaolijoilta kaiken holhoomis- ja kansan nimissä esiintymis-oikeuden julistautuu siitä syystä työväestö ainakin mitä pääkaupunkiin tulee itsenäiseksi puolueeksi.»⁷⁷

Itsenäisen työväenpuolueen perustaminen ja siinä yhteydessä käytetty kärkevä sanonta aiheuttivat, ettei työväestön asettamia ehdokkaita huolittu ruotsalaisen puolueen listoille, jonne niitä tarjottiin. Seurauksena oli vaalilakko ja hyökkäyksiä työväenliikettä vastaan sen johdosta, että se oli »pettänyt isänmaallisen rintaman». Tämä tietysti vahvisti itsenäisyyden tunnetta ja radikaalisuutta työväenliikkeessä. Niinpä Taavi Tainio, Eetu Salin, A. Rinne ja Otto Tiuppa olivat lehdessä panneet julkisen vastalauseen Groundstroemia, Järvenpäättä, Karvosta ja Orrelaa vastaan sen johdosta, että nämä olivat »työväenvaltuuskunnassa vastustaneet työväen itsenäistymispyrkimyksiä».⁷⁸

Vaalilakkopäätös aiheutti kirpeätä mielipiteiden vaihtoa, mutta

Helsingin työväenyhdistyksen kokouksessa se sai taakseen selvän enemmistön. Äänin 70—22 päätös nimittäin hyväksyttiin. Vastalauseeksi erosi yhdistyksestä neljä kauan mukana ollutta henkilöä, nimittäin von Wright, Karvonen, Groundstroem ja työnjohtaja Numberg. Tämä tiesi yhdistyksen joutumista yhä selvemmin sosialistien käsiin. Samaan aikaan se oli pystynyt vetämään piiriinsä uusia, ilmeisesti juuri työväestöön kuuluvia jäseniä, mikä osaltaan selittää radikaalistumisen. Yhdistyksen jäsenmäärä oli näet kasvanut vuodesta 1897 vuoteen 1898 899:stä 1 811:een.⁷⁹

Turussa itsenäinen työväenpuolue oli muodollisesti perustettu jo edellisenä talvena, mutta päätöksestä ei ollut vedetty mitään käytännöllisiä johtopäätöksiä, ennen kuin vuoden 1898 syksyllä muodostettiin paikallinen puoluehallinto.⁸⁰ Myös Tampereelle perustettiin lokakuussa 1898 paikallinen työväenpuolue. Työväestö oli siellä ollut valmis yhteistoimintaan valtiopäivävaalien merkeissä ja asettanut ehdokkaakseen J. V. Hellbergin, joka kuului sosialistiseen kärkiryhmään. Hellberg ei kuitenkaan kelvannut listoille, vaan työväenyhdistyksen ehdokkaaksi haluttiin kuten ennenkin Eero Erkköä, jota kuitenkin työväen kokouksessa kannatti vain yksi ainoa. Seurauksena oli vaalilakko, jota perusteltiin työväestön taholta toteamalla: »... emme tahdo alistua vallassaolijoiden leikkikaluksi.»⁸¹ Nuorsuomalaiset radikaalit eivät siis enää nauttineet paljonkaan kannatusta työväenliikkeen radikaalisten keskusten piirissä.

Työväenliikkeen itsenäistymispyrkimyksiä vahvisti liikkeen taholta keväällä 1898 organisoitu juomalakko. Se oli synnyttänyt tunnon joukkoliikkeen voimasta. Olihan asian merkeissä keväällä saatu Helsingissä koolle 6 000 henkeä, ja syksyyn mennessä juomalakkoon oli yhtynyt 78 000 henkeä.

Vuoden 1898 syksyllä oli kolmeen johtavaan keskukseseen, Helsinkiin, Tampereelle ja Turkuun perustettu paikalliset työväenpuolueet. Ajatus koko maan käsittävästä puolueesta oli noussut esille jo vuonna 1894 ja Tampereen kokouksessa sillä oli ollut merkittävää kannatusta. Työväenliikkeen johto oli näissä radikaalisissa keskuksissa joutunut sosialistien käsiin. Kun vielä syksyn

1898 vaalilakko aiheutti käymistilan työväenliikkeessä ja lakko-päätöksestä oli seurauksena ankaria hyökkäyksiä työväenliikettä vastaan, niin tarvittiin vain aikaa ja uusi konfliktitilanne, jotta itsenäinen ja koko maan käsittävä työväenpuolue pääsi synty-mään.

Helmikuun manifesti toi ratkaisevan muutoksen. Sen luomalla poliittisesti jännittyneellä ilmapiirillä oli huomattavan aktivoiva vaikutus. Mielenkiinto heräsi sellaisissakin piireissä, jotka eivät aikaisemmin olleet millään tavoin kiinnostuneet politiikasta. Manifestin vastapainoksi suunniteltiin adressin kokoamista. Tätä varten koolle kutsuttuun kokoukseen ja asetettuun toimikuntaan ei kuitenkaan kutsuttu työväenjohtajia, eritoten ei Matti Kurikkaa. Syynä oli syksyn 1898 vaalilakko, jota oli työväenliikkeen ulko-puolella pidetty kansallisen rintaman hajottamisena. Tästä kat-keroituneena Matti Kurikka kirjoitti 3. 3. 1899 Työmieheen pää-kiroituksen »Haaksirikkoon jouduttua», jossa hän vaati, että työ-väestön oli kieltäydyttävä kirjoittamasta nimiään adressiin ellei heitä kohdeltaisi tasavertaisesti. Artikkelin ärsyttävin kohta kuu-lui: »Myyköön yläluokka kansallisuutensa, jos se tahtoo, niinkuin se on kaikki muutkin ihanteensa myynyt, tahi tulkoot sen jäsenet oppimaan sitä elämänfilosofiaa, joka ei riipu rahasta eikä kivää-reistä. Mutta jokainen valistunut työläinen pysyköön visusti eril-lään niistä salaperäisistä papereista, joihin heidän nimeään tullaan ensi sunnuntaina onkimaan.»⁸²

Helmikuun manifestin luomassa poliittisesti epävarmassa ilma-piirissä ja kansallistunnon kohotessa voimakkaasti tapahtuman johdosta Kurikan menettely herätti reaktion. Sanomalehdet, mm. aikaisemmin työväenliikkeeseen suopeasti suhtautunut Päivälehti, hyökkäsivät kiivaasti Kurikkaa, Työmiestä ja koko työväenlii-kettä vastaan. Kurikka joutui väkivallan kohteeksi, ja Työmiestä vastaan suunnattiin painostustoimenpiteitä, sille annettiin häätö vuokratuista toimitushuoneista ja siltä katkaistiin sähkö. Nämä tapahtumat herättivät tietysti suurta huomiota työväenliikkeen piirissä ja mielipiteet jakaantuivat joko Kurikkaa vastaan tai hä-nen puolestaan.

Aikaisemmin vain kolmen yhdistyksen piirissä tapahtunut murros alkoi näkyä muuallakin. Mm. Vaasassa saatiin kyllä aikaan Kurikan menettelyä paheksuva päätös, mutta vain yhden äänen enemmistöllä, ja päätös aiheutti kaksi vastalauseetta.⁸³ Selvä jakautuminen ryhmittymiin tapahtui asian ympärillä Viipurissakin. Aluksi Kurikan vastustajat olivat selvänä enemmistönä, sillä ensimmäisen kerran asian ollessa esillä Kurikan menettely tuomittiin äänin 35—13. Seuraavalla kerralla tämä tapahtui vain neljän äänen enemmistöllä, joten Kurikan kannattajat olivat toimineet aktiivisesti ja saaneet lisää jäseniä taakseen.⁸⁴ Myös eräissä pikkukaupungeissa, joissa wrightiläinen patriarkallisuus näytti olevan murtoamatonta, syntyi asian merkeissä liikehdintää. Hämeenlinnassa syntyi kiivas keskustelu, vaikkakin Kurikan kannattajat olivat vain pienenä vähemmistönä.⁸⁵ Kurikan puolesta tuli Työmieheen useita julkilausumia eri puolilta maata mm. Espoosta, Jyväskylältä, Kotkasta, Kuopiosta, Nokialta, Oulusta, Pihlavasta, Valkeakoskelta jne.⁸⁶ Ei ole selvillä, miten toimitus näitä julkilausumia hankki. Siksi niiden todistusarvo on hyvin kyseenalainen.

Kurikan tapaus vaikutti sekä työväenliikkeen sisällä että sen ulkopuolella aktiivoivasti. Mm. eräät tulevat työväenliikkeen johtomiehet alkoivat tällöin kiinnostua liikkeestä.⁸⁷ Tapaus terävoitti piilleitä mielipiteiden eroja ja joudutti sekä laajensi alkanutta murrosta.

Kun työväenyhdistyksiltä pyydettiin tapahtuman johdosta lausuntoja ja kun voimakasta mielipiteiden muokkausta harjoitettiin, niin vahvistettiin samalla ajatusta itsenäisestä työväenpuolueesta. Turussa heinäkuussa 1899 pidettyyn työväenyhdistysten edustajakokoukseen valittiinkin useita innokkaita Kurikan puolustajia ja itsenäisen puolueen kannattajia sekä sosialistisista mielipiteistään tunnettuja, mm. N. R. af Ursin, Eetu Salin, Taavi Tainio ja Matti Kurikka.

Jo kokouksen alussa suoritettu johtavan komitean vaali osoitti, että uudet miehet olivat nousemassa liikkeen johtoon. Eniten ääniä saivat nimittäin Kari (66), Salin (60) ja Tainio (48), jotka kaikki olivat jo sosialisteina tunnettuja. Sitten tuli nuorsuomalainen tohtori

Lyly 44 äänellä, ja muita komiteaan valittuja olivat leipuri W. Helin Oulusta, muurari A. Nieminen Tampereelta, puuseppä M. Vuolukka myös Oulusta ja pienimmällä äänimäärällä nuorsuomalainen tohtori S. Ingman (Ivalo). Vain Lyly ja Ingman edustivat vanhaa johtoryhmää. Muut olivat enemmän tai vähemmän sosialistisia mielipiteitä omaksuneita. Puheenjohtajiksi valittiin myös kaksi jo selvästi sosialistiksi tunnustautunutta, af Ursin ja Hellberg.

Puolueen perustaminen sai loppujen lopuksi varsin vähän vastustusta osakseen; se nimittäin hyväksyttiin lopullisesti äänin 55—3 ja lykkäysehdotus hylättiin äänin 53—5. Vastalauseen pani vain Kuopion työväenyhdistyksen edustaja, kivenhakkaaja Pulkkinen. Muut katsoivat tässä vaiheessa vastarinnan turhaksi. Keskustelussa olivat perustamista vastustaneet työväen valtuuskunnan nuorsuomalaiseen johtoon kuuluvat tohtori Ingman, opettaja Karvonen ja maisteri Grounstroem. Heihin yhtyivät eri muodoissa mm. Haminan, Kuopion, Lappeenrannan, Mathildedalin, Savonlinnan ja Sortavalan edustajat sekä eräs Vaasan edustajista, Viipurin useimmat edustajat, erityisesti tohtori Lyly, joka oli opposition henkinen johtaja, Viipurin Talikkalan sekä Uudenkaupungin edustajat. Näihin yhdistyksiin eivät sosialistiset aatteet olleet vielä levinneet tai sitten niiden johto oli vielä ei-sosialistisen ryhmän käsissä. Viipuria lukuunottamatta ne olivat etupäässä pikkukaupunkien yhdistyksiä.

Selvästi ja aktiivisesti sosialistisen linjan kannattajia olivat Helsingin, Turun, Tampereen ja Oulun yhdistysten edustajat. Sen lisäksi Viipurin edustaja, puuseppä A. Käärme kangas, Kotkan edustaja, räätäli A. Markkanen, Porin edustaja, suutari Yrjö Mäkelin ja Vaasan edustaja, räätäli J. E. Lillnix esiintyivät sosialismiin viittaavin käsityksin. Sosialistisen linjan henkisenä tukena oli kokouksessa Ruotsin työväenliikkeen johtaja Hjalmar Branting. Toisaalta hän tuki sosialisteja kokouksessa, mutta toisaalta kehotti varovaisuuteen. Lähinnä hänen kehotuksestaan ohjelmasta tulikin varovainen eikä siinä suoraan lausuttu julki sosialistisia tunnuk-
sia.

Ohjelman johdannossa tehtiin vain epämääräinen viittaus sosia-

listisiin periaatteisiin, kun Suomen työväenliike aatteellisesti kytkettiin kansainväliseen työväenliikkeeseen: »Suomen työväenpuolue, joka perustuu yleisen työväenliikkeen periaatteisiin yhteiskuntakehityksen suhteen, pyrkii kaikissa suhteissa Suomen työväen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen vapauttamiseen.» Varovaisuus osoitti, ettei sosialistinen kärkiryhmä arvioinut kannatustaan kovinkaan laajaksi. Niinpä Salin halusi säilyttää puolueessa myös »liberaaliset työväenkannattajat», ja siinä mielessä hän oli valmis sellaiseen kompromissiin, että vanha työväenvaltuuskunta olisi säilytetty perustettavan puoluehallinnon rinnalla.⁸⁸

Kokouksessa käydyistä keskusteluista ilmeni, että enemmistönä oleva ryhmä oli omaksunut sosialistisen yleiskäsityksen ja käytteli puheissaan sosialistista terminologiaa. Jo avajaispuheessa af Ursin hahmotteli pääpiirteissään marxilaisen käsityksen historian kulukselta. Hänen puheessaan vilahtelivat sosialistiset käsitteet »köyhälistö», »proletariaatti», »etuoikeudet», kapitalismi» ym. Tampereen työväenyhdistyksen edustaja, savenvalaja Enqvist, vaati ohjelmaan otettavaksi selvän sosialistisen vaatimuksen: »maa ja tuotannon välikappaleet ovat otettavat valtion huostaan». Muis-sakin puheenvuoroissa esiintyi sosialistisia piirteitä; Matti Kurikka käytti sanoja »kapitalistinen anarkia», »rahavalta» ja »pappisvalta». Vaasan edustaja Lillnix puhui »yläluokasta» ja Kotkan edustaja Markkanen sekä Helsingin ulkotyöväenyhdistyksen edustaja Vatanen »rahavallasta».⁸⁹

Myös työväenlehistössä esiintyi samaan aikaan entistä selvemmin marxilaisia käsityksiä ja terminologiaa. Esim. Työmiehen eräät otsikot keväältä ja kesältä 1899 osoittavat tämän. Huhtikuussa lehti otsikoi »Sosialismi ja työväenlaute», toukokuun alussa »Luokkaviha» ja heinäkuussa »Sosialistinen yhteiskunta» sekä »Sosialistisen yhteiskunnan kynnyksellä».⁹⁰ Kansan Lehden eräät otsikot samalta ajalta kertovat myös marxilaisten käsitysten omaksumisesta: »Luokkataistelun huippu» ja »Mietteitä työväenliikkeestä ja luokkataistelusta».⁹¹

Vuosisadan lopulle tultaessa sosialismi oli omaksuttu työväenliikkeen kärkiryhmän piirissä, Senkin jäsenten mielissä se oli vielä

joko epämääräinen kokonaisuus tai vain yksityiskohtaisia ja konkreettisia vaatimuksia sisältävä. Seuraavat vuodet tiesivät aatesisällön jäsentymistä, eri alojen kysymysten käsittelyä omaksuttujen periaatteiden valossa ja aatteen leviämistä kärjestä joukkojen piiriin.

IV. Suurlakkoa kohti

1. SOSIALISMIN EDELLYTYSTEN MUUTTUMINEN

a. Poliittisten tapahtumien vaikutus

Sosialismin leviämisen edellytyksenä oli perinteellisen vanhaluterilaisen ja sääty-yhteiskunnallisen käsitystavan horjuminen. Tähän katsomusjärjestelmään kuului lojaliteetti keisaria ja Jumalan asettamaa esivaltaa kohtaan. Vallankumouksellinen sosialismi merkitsi mm. jumalallisen esivalta-käsitteen kieltämistä ja lakien sekä moraalin absoluuttisuuden epäämistä. Siihen sisältyi päinvastoin näiden suhteellisuuden korostaminen. Sortovuosien poliittiset tapahtumat loivat tilanteen, jossa perinnäinen vanhaluterilainen käsitys »ylhäältä asetetusta» ja oikeudenmukaisesta esivallasta menetti pohjansa. Uskollisuus keisaria kohtaan asetettiin kovalle koetukselle. Ristiriitaisessa tilanteessa lakien arvovalta, lainkuuliaisuus ja lakien sitovuus menettivät entisen sisältönsä. Myös moraalin absoluuttisuus joutui monessa suhteessa vastakkain tilanteen vaatimusten kanssa.

Helmikuun manifestissa katsottiin keisarin rikkoneen lupauksensa ja syöneen sanansa. Tämä järkytti osaltaan erästä perinteellisen käsityksen keskeistä kohtaa, nimittäin luottamusta keisariin. Kun helmikuun manifestin vastapainoksi koottiin 10 päivän kuluessa yli 500 000 nimeä, niin se osoitti suurta poliittista aktivoitumista, vaikka tietysti oli niitäkin kirjoittajia, jotka eivät tajuneet asian sisältöä. Mutta varmasti perinteellinen käsitys tässä yhteydessä asetettiin kyseenalaiseksi entistä laajemmissa piireissä. Aikaisemmin liberalismi oli jo horjuttanut tätä säätyläisväestön keskuudessa. Keräyspuuhan yhteydessä alhaisimmalla sosiaalisella ja sivistyksellisellä tasolla olevat maaseudun torpparit ja tilattomat näyttävät tosin pysytelleen varsin passiivisina.¹ Esiin-

tyipä aktiivista perinteellisten käsitysten puolustamistakin. Pohjanmaalla varakkaat talollisetkin olivat sitä mieltä, että puuha oli saanut alkunsa »Suomen herrojen hädästä». »Keisari tahtoi vain ottaa pois heiltä liikaa valtaa ja käyttää sitä suoraan sivu herrojen ja herrainpäivien kansan hyväksi.»²

Kirjoittaessaan nimensä suureen adressiin usea syrjäseutujenkin pieneläjä tunsi panneensa protestin keisarin vilpillistä menettelyä vastaan. Adressin perinteellistä katsomusta murtava vaikutus oli ilmeinen ja laajalle ulottuva. Helmikuun manifestin synnyttämällä tilanteella oli yhteyttä työväenliikkeessä samaan aikaan tapahtuneeseen katsomusten muutokseen. Marxilainen käsitys, että lait ovat »luokkalakeja» ja vallassaolevan luokan välikappaleita köyhälistön sortamiseksi, löi itsensä varsin nopeasti läpi. Työväenlehdissä asetettiin juuri manifestin jälkeen yhä useammin kyseenalaiseksi lakien pyhyys ja sitovuus mm. siksi, ettei työväestö ollut osallisena niiden säätämisessä. Eräät Työmiehen otsikot vuodelta 1899 — »Lain pyhyys», »Herroiltako oikeutta», »Teidän lakinne ja teidän oikeutenne», »Kenen sitten tulee kunnioittaa lakia ja oikeutta»³ — tuovat esille tämän uuden katsomuksen, jonka leviämistä sortovuosien poliittinen tilanne joudutti.

Suuri addressi mursi myös perinteellisiä säätyrajoja. Kelpasihan sinne jokaisen nimi, niin rikkaan kuin köyhän, vieläpä yhtä painavana. Oli selvää, että tämä oli omiaan kohottamaan köyhempien itsetuntoa.

Paljon jyrkemmin kuin suuren adressin yhteydessä joutuivat laajat joukot vastarintaan esivaltaa vastaan asevelvollisuuslakioissa. Silloin syntyi voimakasta ristiriitaista painostusta eri suuntiin. Perinteellisen asennoitumisen vahva tuki, kirkko, otti — tosin paljolta arkkipiispan auktoriteetin vaikutuksesta — perinteelliselle katsomukselle uskollisen kannan: ei ollut asetettava esivaltaa vastaan. Tämä kannanotto herätti kuitenkin myös kirkon piirissä vastustusta, ja jotkut papeista asettuivat uhmaamaan laittomaksi tunnettua esivaltaa kieltäytymällä lukemasta kutsuntakuulutuksia. Ristiriitainen kanta kirkon omassakin piirissä lisäsi moraalista epätietoisuutta.

Laittomien asevelvollisuuskutsuntojen vaikutus ulottui laajaan nuorukaisjoukkoon välittömästi. Vuoden 1902 kutsunnoissa oli kutsuttuja 25 080, joista jäi pois, siis asettui uhmaamaan esivaltaa, 14 587 eli lähes 60 prosenttia. Myöhemmin näistä taipui painostuksen edessä ja ilmoitti katuvansa tekoaan 3 237. Loppuun asti teki vastarintaa 11 350. Vuotta myöhemmin kutsuttuja oli 23 389 ja näistä jäi pois 7 511, joista sittemmin 10 prosenttia nöyrytyi. Vuonna 1904 kutsuntoihin saapuneita oli jo enemmän, sillä tiukat vastatoimenpiteet heikensivät vastarintaa.⁴ Kaikissa tapauksissa suuri osa näiden ikäluokkien nuorista tunsii asettuneensa vääryyttä vastaan. Ajatus, että oikeustajuntaa loukkaavaa esivallankin käskyä oli uskallettava uhmata, toteutui konkreettisesti ja tuli laajalti hyväksytyksi. Se loi vallankumouksellista mielialaa.

Vastarinta oli voimakkainta toisaalta Uudenmaan läänissä, toisaalta pohjoisissa lääneissä, Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneissä. Näillä syrjäseuduilla kutsuntalakkojen poliittisesti herättävä vaikutus oli suuri. Tosin siellä vastarinta-assenne purkautui myöhemminkin paljolta perustuslaillisuutena eikä sosialismina ja työväenliikkeenä. Perustuslaillisuudella oli siellä radikaalista leimaa.

Useissa tapauksissa vastarinta-assenne oli hyvin konkreettista ja kärjistynyttä. Mm. Pohjois-Savossa poliisit hätyyttelivät vuoden 1903 kutsunnasta poisjääneitä ja pakottivat nuorukaiset rohkeaan ja jyrkkään asennoitumiseen. Laittomien kuulutusten lukemista häirittiin kirkoissa, ja useissa kuntakokouksissa oltiin suostumatta vaatimuksiin, vaikka kuntien maksettavaksi oli määrätty suuria uhkasakkoja.⁵

Kun Japanin sodan sytyttyä hallituksen oli pakko hellittää otettaan ja kun kutsunnat lakkautettiin, niin tämä yleisesti laskettiin tiukan vastarinnan voitoksi. Se kasvatti uskoa joukkoliikkeen voimaan. Tämä tietysti sopi hyvin yhteen sosialismista saatujen käsitysten kanssa.

Kutsuntalakkojen ohella esim. virkamiesten erottaminen ja uusien laajalti halveksittujen asettaminen sijaan mursi vanhaa katsomusjärjestelmää, jonka mukaan virkamiehet kuuluivat johonkin »ikuiseseen», horjumattomaan systeemiin.

Ajatus, että oikeustajuntaa loukkaavat teot voidaan maksaa väkivallalla, oli ristiriidassa perinteellisen kristillisen moraalin kanssa ja liittyi läheisesti marxilaiseen moraalikäsitelyyn. Poliittisen tilanteen pohjalta nousi selvästi esille ajatus moraalin relatiivisuudesta, mikä oli olennainen osa marxilaista moraalikäsitelyä. Niinpä Aktiivisen vastustuspuolueen äänenkannattajan moraalin relatiivisuutta korostava ja väkivaltaa ihaileva julistus, »... uusi siveyskäsky on: tapa ne, jotka pitävät meidät tässä alennustilassa», oli sisällöltään hyvin samanlainen kuin Kommunistisen manifestin julistus.⁶ Aktivistien piirissä tuotiin esille poliittisen vallankumouksen ajatus: tsaarinvallasta on kaadettava. Myös työväenliikkeessä sai samaan aikaan yhä laajempaa kannatusta vallankumousajatus, jonka sisältö tosin oli hiukan toinen, lähinnä sosiaalinen.⁷

Laajalti vaikuttivat mielipiteisiin myös eräät yksityiset teot. Kun Eugen Schauman ampui Bobrikovin ja kun se hyväksyttiin yleisesti, niin samalla hyväksyttiin ajatus, että oikeustajuntaa loukkaavat teot voitaisiin kostaa väkivallalla. Schaumanin teon ihailuun vaikutti osaksi se, että hän sovitti hengellään menettelystä. Kun ylioppilas Lennart Hohenthal helmikuussa 1905 ampui myöntöväisyyden ylimmän lainvalvojan Soisalon-Soinisen, oli siinä pohjana jo se ajatus, että poliittinen vastustaja voitiin väkivalloin raivata tieltä. Väkivallasta oli tulemassa poliittisessa taistelussa hyväksytty välikappale. Samaa ajatusta vahvisti edelleen kolme myrhayritystä vihattuja venäläisiä virkamiehiä vastaan vuoden 1905 kuluessa sekä työmies Kalle Procopén suorittama santarmieversti Kramarenkon murha Viipurissa. Myös eräät koulunuorison piiriin perustetut järjestöt toimittivat pois päiviltä ainakin pari venäläisen hallitusvallan palveluksessa olevaa.⁸

Väkivallan hyväksyminen ja ihailu loivat pohjaa marxilaiselle vallankumousajatukselle, jolle annettiin vähitellen väkivaltainen sisältö. Samalla versoi ajatus, että hyväksyttävän päämäärän saavuttamiseksi olivat kaikki keinot luvallisia. Tosin työväenliikkeen vanhempi polvi ei hyväksynyt väkivaltaa. Esim. Edvard Valpas paheksui kirjassaan »Mikä menettelytapa?» poliittisia mur-

hia: »Hirvittävinä ovat tunnetut ns. poliittiset murhat. Näistä petomaisuuksista on jo pakko puhua Suomessakin.»⁹

Perustuslaillisten passiivisen vastarinnan ajatus loi pohjaa uskolle rauhallisen joukkoliikkeen voimaan ja antoi samalla vastarintaihanteen ja -mallin. Sen sijaan perustuslaillisuuteen kuuluva lain absoluuttisuuden korostaminen ja tarkka pitäytyminen kirjoitettuun lakiin olivat ristiriidassa sosialistisen vallankumousajatuksen kanssa. Marxilainen sosialismi ja perustuslaillisuuden ideologia joutuivatkin törmäämään vastakkain, ja ilmeisesti perustuslaillisuudesta muodostui merkittävä este sosialismin leviämismiselle.

Vanhasuomalaisten myöntöväisyyskanta vahvisti toisaalta perinteellistä käsitystä esivallan arvosta, mutta toisaalta siihen sisältyvään poliittisen tarkoituksenmukaisuuden korostamiseen liittyi moraalinen relatiivisuusajatus. Sitä paitsi vanhasuomalaisuus sisälsi suomalaisuusradikalismia. Nämä seikat selittävät sen, että jo ennen suurlakkoa, mutta erityisesti sen jälkeen suomettarelaiten piiristä oli lyhyt matka sosialismiin ja erittäinkin vallankumoukselliseen sosialismiin.

Sortovuosien poliittinen tilanne raivasi tietä sosialismille ja työväenliikkeelle kahdella linjalla: Toisaalta henkinen ilmapiiri tuli suopeaksi sosialismin aatesisältöön kuuluville katsomuksille, toisaalta tapahtui poliittista heräämistä ja aktiivisuuden lisääntymistä juuri niiden piirissä, jotka olivat työväenliikkeen luonnollista kannattajakuntaa.

b. Teollinen ympäristö

Työnantajien ja työntekijöiden välisten patriarkallisten suhteiden murtuminen jatkui. Yritysten kasvu, muuttoliikkeen vilkastuminen ja tiedotusyhteyksien paraneminen vaikuttivat tähän. Lakot olivat ilmauksena suhteen muuttumisesta. Työtaistelut vaikuttivat myös mielipiteisiin. Niiden yhteydessä passiivisetkin työntekijät olivat pakotetut kannanottoihin; sanomalehtien välityksellä niistä levisi tietoja ja tällöin syntyivät jyrkät mielipide-

rintamat puolesta ja vastaan. Näin työväestön piirissä vahvistui käsitys vastaryhmän olemassaolosta ja se taas oli keskeinen kohta sosialistisessa julistuksessa.

TAULUKKO 4.

Työnseisauksien tapahtumapaikat ja niihin osallistuneet työntekijät vuosina 1899—1905¹⁰

Vuosi	Helsinki	Turku	Tampere	Muut kaup.	Maaseutu	Koko maan kás.	Yht.	Työnseisaukset, joihin osallistuneista tietoja	Osallistuneiden määrä
1899	11	5	1	8	8	—	33	10	1 116
1900	5	3	6	3	2	—	19	7	1 099
1901	3	1	—	5	7	—	16	7	458
1902	8	—	2	8	6	—	24	9	581
1903	15	2	3	23	25	—	65	22	1 644
1904	11	—	3	7	15	—	36	16	3 171
1905	39	1	7	32	13	1	93	34	3 601

Työnseisauksien vähäinen lukumäärä vuosina 1900—1902 selittyi vaikean taloudellisen lamakauden pohjalta. Laajan työttömyyden vuoksi ei ollut mahdollisuutta lakkoihin. Venäläisen hallitusvallan tiukat valvontatoimenpiteet aiheuttivat sitä paitsi jonkin verran poliittista ja sosiaalista passiivisuutta. Vuosien 1903—1905 suurempi lakkoherkkyys johtui osaksi taloudellisten suhdanteiden paranemisesta, mutta osaksi sen takana oli työväenliikkeen ja sosialististen aatteiden kannalta edullisempi ilmapiiri. Näinä vuosina lakkoja esiintyi entistä enemmän suurten keskusten ulkopuolellakin.

Erityisesti maaseudun teollisuuskeskuksissa työnantajat yrittivät säilyttää holhoavan suhteensa työntekijöihin. Työväenlehdistö ja puhujat olivat vaarana tällaisen asennoitumistavan säilymiselle. Sen tähden Työmiestä ei suvaittu tehtaiden luku-
saleissa eikä sitä toimitettu tehtaiden järjestämän postinkannon yhteydessä. Tällaisia esimerkkejä mainittiin mm. Kymistä, Män-

tästä, Lauritsalasta ja Taalintehtaalta. Eetu Salin ei kerran saanut puhua Kaukaalla eikä Taavi Tainio saanut huoneistoa puhetilaisuutta varten Kuusankoskelta.¹¹ Tällaiset vastatoimenpiteet tietysti vaikeuttivat sosialististen aatteiden leviämistä, ja muutamien paikoin niiden johdosta ilmeni passiivisuutta, mutta toisissa tapauksissa ne näyttävät herättäneen voimakkaan vastarinta-asenteen, josta seurauksena oli entistä suurempi aktiivisuus.

Suurinta huomiota herättivät ne tapaukset, joissa työnantaja pyrki pakolla säilyttämään patriarkallisen suhteensa työntekijöihin ja voimakeinoin estämään työväenyhdistyksen synnyn ja siihen liittymisen. Vuoden 1901 syyskuussa Fiskarsin ja Billnäsän tehtailla Pohjan pitäjässä työnantaja koetti estää työväenyhdistykseen liittymisen työsulun avulla. Työväenlehtien reagointi tapahtumaan oli erittäin voimakas ja puoluehallinnon toimesta yhdistykset antoivat paheksumislausuntonsa. Monissa yhdistyksissä ilmeni spontaanistakin reagointia tapahtuman johdosta.¹² Vaikka työtaistelu päättyi työntekijäin tappioon ja oikeus kuulua työväenyhdistykseen jäi saavuttamatta, niin ensimmäisissä vaaleissa sosiaalidemokraatit saivat Pohjan pitäjässä enemmän ääniä kuin millään ruotsinkielisellä paikkakunnalla, nimittäin 54.1 prosenttia äänistä. Yleensä sosiaalidemokraatit menestyivät heikosti ruotsinkielisillä alueilla. Näyttää siltä, että työtaistelulla oli aktivoiva vaikutus, joka ilmeni suurena vaalikannatuksena.

Vuoden 1903 aikana oli kiistaa työväen yhdistymisoikeudesta Karkkilassa ja Varkaudessa. Varkaudessa tapahtumat johtivat pitkäaikaiseen työselkkaukseen. Suljetussa maaseudun teollisuuskeskuksessa työnantaja yritti säilyttää perinteellisen holhoavan suhteensa. Lakko päättyi Varkaudessakin työntekijöiden tappioon, mikä johtui siitä, että sen takana oli vain pieni aktiivien joukko ja lisäksi asuminen työnantajan asunnoissa teki työntekijät hänestä riippuvaisiksi. Tappioon päättynyt lakko lamaannutti työntekijöiden yhdistyshankkeita aina suurlakkoon saakka. Mutta muualla Suomessa tämän työtaistelun vaikutus oli ilmeisen herättävä, sillä työväenlehdet käsittelivät sitä laajasti ja työväenyhdistyksissä, esim. Kuusankoskella ja Vaasassa, kerättiin lakkolaisille avustusta.¹³

Vuonna 1901 Hyvinkään puuvillatehtaalla puhkesi lakko ja samoin tapahtui vuoden 1904 syksyllä Voikkaalla. Molemmat olivat sikäli merkityksellisiä, että viranomaisten toimesta tartuttiin lakkoihin työntekijöitä vastaan. Hyvinkäällä lakkolaiset nimittäin yrittivät estää työnhaluisia menemästä työhön ja vastavedoksi paikalle kutsuttiin sotaväkeä. Voikkaalla pidätettiin Valkealan (Voikkaan) työväenyhdistyksen puheenjohtaja Frans Tila ja yhdistyksen asiakirjoja takavarikoitiin. Lakon aiheena oli erään saksalaisen työnjohtajan käytös naistyöntekijöitä kohtaan, mistä se laajeni käsittämään kysymyksen työntekijöiden oikeudesta määrätä asioista, joita työnantaja piti toimivaltaansa kuuluvina. Lakolle oli tyypillistä, että työntekijät kokivat voimakkaasti moraalisen oikeuden olevan heidän puolellaan. Tähän vaikutti osaltaan se, että lakkolaiset saivat ymmärtämystä ja myötätuntoa työväenliikkeen ulkopuoleltakin. Mm. Viipurilaisessa osakunnassa todettiin asiasta keskusteltaessa, että »tämä työväestön taistelu oli suurta inhimillistä taistelua».¹⁴ Lakko herätti sanomalehdissä laajaa huomiota ja aiheutti jyrkkiä mielipiteitä puolesta ja vastaan, mikä oli omiaan luomaan kaksi vastaryhmää. Lakossa olleiden solidaarisuuden tunne oli varsin voimakas, ja lisäksi useissa työväenyhdistyksissä aktiiviset jäsenet samastivat itsensä lakossa olleiden kanssa.¹⁵

Voimatoimenpiteet työläisiä vastaan Hyvinkäällä ja Voikkaalla herättivät suurta suuttumusta. Nimenomaan Voikkaan lakon pohjalta työväenlehdissä tähdennettiin aito marxilaiseen tapaan, että oli olemassa erikoinen luokkamoraali; Työmies kirjoittikin vuoden 1904 joulukuussa otsikolla »Luokkamoraali». Sen, ettei lakossa olevien oikeutettu taistelu saanut tunnustusta, katsottiin olevan todisteena luokkamoraalista.¹⁶ Kaikissa tapauksissa työtaistelut, erityisesti Voikkaan lakko, kärjistikivät vastakohtia ja loivat pohjaa käsitykselle, että oli yhtenäinen työväestölle vihamielinen vastaryhmä. Mm. Kansan Lehti, jossa oli puollettu kansallista yhteisrintamaa ja käytetty vähemmän kärjistettyjä ilmauksia kuin Työmiehessä, kirjoitti otsikolla »Kapitalistien kätyrilehdet ja Voikkaan lakko».¹⁷

c. Maatalousympäristö

Vuime vuosisadan lopulta suurlakkoon saakka teollistumisen vaikutukset yhä syvenivät maatalousyhteiskunnankin piirissä. Ilmeisesti tilallisten kohoava elin- ja sivistystaso etääntyi yhä selvemmin paikallaan polkevasta torpparien sekä tilattomien elin- ja sivistystasosta. Näin syntynyt sosiaalinen kuilu oli tullut ainakin joissakin torpparipiireissä tiedostetuksi. Niinpä Länsi-Suomen Työmiehelle kirjoitettiin helmikuun alussa 1901 paheksuvasti, että isäntäväki ja palkolliset syövät eri pöydissä ja erilaista ruokaa. Maito viedään niin tarkkaan meijeriin, ettei siitä riitä ensinkään velliin. Tytär on käynyt kansanopiston ja oppinut siellä halveksimaan piikoja ja poika ei enää kansanopiston käytyään ruoki hevosia, vaan kaikki aika menee nuorisoseurassa. Kansanopisto on saanut aikaan sen, että vierashuoneita koristetaan ja talontyttäret käyvät lauluharjoituksissa.¹⁸

Maaseudulla näkyi merkkejä siitä, että torpparien ja tilattomien piirissä syntyi käsitys kahden vastakkaisen ryhmän olemassaolosta. Useissa eri yhteyksissä tuotiin esille käsiteparit »herrat—työläiset», »rikkaat—köyhät», »ylhäisö—alhaiso», »tilalliset—tilattomat» jne. Yhä enemmän nähtiin kaikki paha vastaryhmässä ja kaikki hyvä omassa ryhmässä. Sen lisäksi alkoi ilmetä voimakasta samastamisen tunnetta kaikkien tilattomien kesken.¹⁹

Konkreettisia tyytymättömyyden ja kaunan kohteita oli useitakin: vaikea työttömyys vuosisadan alkuvuosina, metsänkäyttö-, kalastus- ja metsästysoikeuksien rajoitukset, joita maanomistajien taholta alettiin yhä tiukemmin valvoa, ja torpparihäädöt. Metsänkäyttö-, kalastus- ja metsästysoikeuksien tiukempi valvonta ja rikkomusten aiheuttamat rettelöt tuntuivat torppareista ja tilattomista siltä, että oli menetetty jo saavutettuja oikeuksia. Nimenomaan torpparihäätöjen yhteydessä maanomistajat tunnettiin ulkoryhmäksi, johon alettiin suhtautua yhä vihamielisemmin.²⁰

Tyytymättömyys purkautui aktiiviseksi toiminnaksi ennen kaikkea lakoissa. Erityisesti maataloudessa, jossa perinteelliset katsomukset olivat vahvimmat ja henkilökohtainen kosketus piti yllä

patriarkallisia suhteita, lakko merkitsi voimakasta tyytymättömyyden patoutumaa ja rajua vanhojen katsomusten murtumista. Vuodelta 1898 on tieto maanviljelystyöntekijöiden lakosta Hämeenkyrössä ja lakon uhasta Anjalassa.²¹ Kesällä 1902 oli muonamiesten ja torpparien lakko Nastolan Kaiskolan kartanossa. Siellä samoin kuin Hämeenkyrössäkin lakkolaiset esittivät selviä vaatimuksia.²² Kesällä 1903 oli liikehdintää useammallakin suurtilalla. Avoimiksi työtaisteluiksi tilanne kiristyi Tuusulan Vanhankylän kartanossa, Jokioisten kartanossa kahteen otteeseen, Somerolla Ävikin kartanossa ja Paimiossa Meltolan tilalla. Lakot eivät olleet enää vain lyhyitä tyytymättömyyden purkauksia, vaan Jokioisten ensimmäinen lakko kesti 15 päivää, Someron 13 päivää ja Paimion viikon. Kolmessa saatiin konkreettisia tuloksia: työpäivä lyheni. Lisäksi eri puolilla maata torpparit saivat joitakin vaatimuksiaan läpi ilman lakkoakin, ja jotkut isännät oma-aloitteisesti lyhensivät työpäivää niin, että ehkä kaikkiaan noin 100 tilalla työpäivän pituus lyheni mainittuna vuonna.²³

Vuoden 1904 talvella oli tukinajajien lakko Miesjoella sekä laajat metsätyölakot Ilomantsissa ja Korpiselässä. Molemmissa lakkomiljöö kuului osaksi maatalouden piiriin. Niihin osallistui useita satoja miehiä. Vuoden 1905 alussa oli metsätyölakko Nastolan Uudessakylässä. Kesän 1905 »vallankumouksellinen» ilma-
piiri tuntui jo Ypäjän Kartanokylässä puhjenneessa torpparien ja maataloustyöläisten lakossa. Se koski 400—500 henkilöä. Mieli-
alat kiristyivät kaksi viikkoa kestäneen lakon aikana niin, että vähäisiä väkivaltaisuuksiakin sattui.²⁴

Työtaistelut näyttävät vaikuttaneen innostavasti työväenliikkeen kannatukseen. Jokioisissa esim. alettiin juuri lakon kestäessä vuonna 1903 puuhata paikkakunnalle työväenyhdistystä ja Somerolla, toisella lakkopaikkakunnalla, oli työväenyhdistyksessä lokakuussa 1906 kokonaista 406 jäsentä, mikä oli suuri määrä maatalousympäristössä toimivalle yhdistykselle. Myös sosiaalidemokraattien kannatus ensimmäisissä vaaleissa oli korkea juuri näillä lakkopaikkakunnilla, Ypäjällä 79.6 prosenttia äänistä, Jokioisissa 77.1, Ilomantsissa 70.6, Somerolla 59.6, Tuusulassa 57.8, Korpise-

lässä 47.8 ja Paimiossa 40.4. Tosin Ypjä ja Jokioinen olivat mitä tyypillisintä suurtila-aluetta, jossa itsenäisten maanomistajien määrä oli poikkeuksellisen pieni, Jokioisissa vain kuusi ruokakuntaa eli 1.4 prosenttia ja Ypjäällä vain neljä eli 4.9 prosenttia kaikista ruokakunnista. Siksi sosialismilla oli siellä erittäin suopea maaperä. Näyttää ilmeiseltä, että työtaistelut vaikuttivat poliittisesti herättävästi ja samalla loivat ilmapiirin, joka oli sosialistisille aatteille edullinen.

Sattuneet lakot osoittivat, että ainakin suurtiloilla oli torppareiden ja maataloustyöntekijöiden piirissä tyytymättömyyttä. Oli selvää, että vain eräissä kärjistyneissä tapauksissa tyytymättömyys purkautui lakkoihin, joiden tiellä oli tässä miljöössä useita esteitä.

Monin paikoin torppariseuduilla näyttää toive »yleisestä maanjaosta» eläneen edelleen. Helmikuun manifestin jälkeen tätä toivetta ja huhua tsaarinvallan taholta luultavasti vahvistettiin. Laukkuryssät, kiertävät kulkukauppiaat, levittivät ajatusta, että »Venäjän lain voimaantullessa suoritetaan yleinen maanjako». Ainakin Hämeessä odotus oli hyvin yleinen, ja Kuorevedellä asian merkeissä kokoonnuttiinkin ja laadittiin adressi.²⁵ Myös Savossa ja Karjalassa näyttää liikkuneen näitä huhuja, sillä Ilomantsissa eräs tilattoman vaimo ilmaisi käsityksensä kuultuaan, ettei maanjakoa tulekaan: »Vai herrain ja talollisten puolelle se keisari menikin».²⁶ Ajatus maanjaosta kulki varsin joustavasti rinnan sosialismin antamien lupausten kanssa, ja suurlakon katsottiin avaavan mahdollisuuden sosialistisen isojaon toteuttamiselle.²⁷

2. KÄRKI OMAKSUU MARXILAISUUDEN

a. Sosialismin peruspiirteet hyväksytään

Vuosisadan lopulla työväenliikkeessä vaikuttivat eri tahoilta peräisin olevat ja ristiriitaisetkin aatevirtaukset. Murroskautena oltiin halukkaita omaksumaan kaikki, mikä poikkesi perinteellisistä käsityksistä. Myös Matti Kurikka Työmiehen päätoimittajana vai-

kutti tämän aatteellisen monitahoisuuden syntyamiseen ja jatkumiseen. Nimenomaan hän oli tuonut sosialististen käsitysten rinnalle tolstoilaisia ja teosofisia oppeja. Oppi-isinään hän korosti rinnakkain Marxia ja Jeesusta. Eetilliset ja uskonnolliset kysymykset olivat silloin paljon esillä Työmieheissä.¹

Vuosisadan lopussa alkoivat kuitenkin marxilaiseen sosialismiin liittyvät keskeiset kohdat tulla työväenliikkeen kärkiryhmän ajattelussa hallitseviksi. Vuonna 1899 suomennettiin nimittäin Kautskyn »Erfurtin ohjelma», jossa sosialistiset käsitykset tuotiin varsin selvästi ja johdonmukaisesti esille. Keskeisenä kohtana tässä »oikeaoppisessa» sosialismissa oli, että yhteiskunnallisten epäkohtien syynä pidettiin koko talousjärjestelmää, kapitalistista yhteiskuntaa, joka perustuu tuotantovälineiden yksityisomistukseen. Niinpä Eetu Salin totesi vuoden 1899 alussa, että syynä köyhien ja rikkaiden väliseen eroon oli tuotantojärjestelmä. Sosialismi oli hänen mukaansa oppia siitä, kuinka »tuotanto olisi järjestettävä, jotta jokaisella olisi mahdollisuus ansaita leipänsä rehellisellä tavalla». Enää ei työväenliikkeen kärkiryhmä etsinyt selitystä yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja epäkohtiin eetillisistä näkökohdista. Psykologiset selitykset, ihmisten itsekkyyks ja rikkaiden omanvoitonpyynti, väistyivät ja tilalle asetettiin yksityisomistukseen perustuva tuotantojärjestelmä. Tosin varsinkin työväenliikkeen veteraanit koko tutkittavana aikana vetosivat sosialismia puolustaessaan myös eetillisiin näkökohtiin.

Toiseksi »oikeaoppisen» sosialismin keskeiseksi kohdaksi alkoi kiteytyä käsitys, että tapahtumien kulku vie kohti sosialistista yhteiskuntaa välttämättömyyden pakosta. Mm. Taavi Tainio tähdensi vuonna 1899 ilmestyneessä »Työmiehen katkismuksessa» tätä »välttämättä», »varmasti» -näkökohtaa.³ Tällainen predestinaatio-käsitys vahvisti kannattajien uskoa.

Kärkimiesten maailmankatsomusta lujitti edelleen se, että sosialististen käsitysten nähtiin olevan sopusoinnussa tieteen tulosten kanssa. Aikakauden johtava vaatimus oli tieteellisyys, ja sen katsottiin koko voimallaan tukevan sosialismia.⁴ Työväenlehdissä oltiin innokkaita etsimään tukea marxilaisille käsityksille ja vä-

häisetkin esimerkit tähän suuntaan yleistettiin rohkeasti. Myös ulkomaiden teoreetikoilta lainattiin historiallisia esimerkkejä sosialistisen kehityskäsityksen tueksi. Näin työväenliikkeemme kärki tuli vakuuttuneeksi sosialismin totuudellisuudesta.⁵

Sosialististen käsitysten totuutta oli omiaan vahvistamaan vuosisadan alkuvuosien vaikea laskukausi, joka ilmeni työttömyytenä, palkkojen alentamisena ja elintason laskuna. Kun vuonna 1902 oli vielä maata kohdannut vaikea kato ja sen seurauksena esiintyi paikoitellen suorastaan nälänhätää, niin oltiin vakuuttuneita kurjistumisteorian paikkansapitävyydestä.⁶ Työväenlehtiin pääsi kuitenkin joitakin kirjoituksia, jotka tässä suhteessa edustivat kriittisempää kantaa.⁷

Aatesisallön yksityiskohdista käyty keskustelu kosketteli paljon luokkataisteluaajatusta. Se oli työväenliikkeen menettelytavan avain. Kompromisseja karttaen oli pyrittävä lopulliseen kokonaisratkaisuun, joka merkitsi sitä, että valtio ottaisi tuotantovälineet haltuunsa. Vähitellen muovautui »oikeaksi sosialismiksi» se, ettei tyydyttäisi osauudistuksiin, vaan pyrittäisiin aina »luonnonmullistuksen» omaiseen totaaliseen muutokseen, vallankumoukseen. Tässä nähtiinkin vaikein kilvoittelun kohde, jossa monet tulisivat sortumaan.⁸

Luokkataisteluaajatus oli kuitenkin ristiriidassa sen 1890-luvulla työväenliikkeessä muodostuneen käsityksen kanssa, että sosialismi merkitsi jonkinlaista yleistä ihmisrakkauden oppia, joka oli kaikkea väkivaltaa vastaan. Matti Kurikka oli kirjoituksillaan vahvistanut tätä suuntausta. Näiden kahden käsityksen kohtaamisesta oli seurauksena, että luokkataistelulle annettiin rauhallinen sisältö eikä »se ylittänyt siveellisuuden rajoja».⁹ Kuitenkin ajatus luokkataistelun väkivaltaisesta sisällöstä vahvistui erityisesti suurlakon jälkeen ja vastaavasti ajatus sosialismista yleisen ihmisrakkauden oppina heikkeni.

Työväenliikkeemme aatesisältö muovautui vuosisadan alkuvuosina siihen suuntaan, että rationaalinen aines työntyi etualalle. Edelleen tosin todisteltiin sosialistisen kehityksen tarpeellisuutta vetoamalla eettisiin syihin, mutta erityisesti nuoremmat, lähempänä

suurlakkoa mukaan tulleet hylkäsivät nämä motiivit. Heille sosialismi oli yhtenäinen historiallisen tapahtumisen selittävä maailmankatsomus, johon eivät oikeusnäkökohdat vaikuttaneet.¹⁰

Huolimatta kärkiryhmän käsitysten rationaalisuudesta esiintyi jatkuvasti voimakasta tunteeseen ja mielikuvitukseen vetoavaa socialistista julistusta, jonka keskeisenä kohtana oli värikkään ja kiehtovan kuvan luominen tulevasta yhteiskunnasta. Kansanpsykologisesti tämä propaganda oli varsin tehokasta. Vaikutelma luokattomasta yhteiskunnasta, »paratiisista nykyiseen verrattuna», liittyi luontevasti perinteelliseen kuvaan taivaasta ja tuhatvuotisesta valtakunnasta. Aihetta viljeltiin socialistisessa kirjallisuudessa paljon.¹¹

Työväenliikkeeseen liittyi myös voimakas edistys- ja kasvatusoptimismi. Suoraviivaisesti todettiin, että ihminen oli ympäristönsä tuote. Kun se saataisiin suotuisaksi, niin hänestä tulisi hyvä ja onnellinen. Käsityksessä piili osittain protesti perinteellistä kristillistä ajattelua vastaan, joka korosti ihmisen turmeltuneisuutta.¹²

Puolueen kärkiryhmän käsityksille oli tyypillistä, että ne varsin tarkoin sopivat yhteen Marxin ja Kautskyn mielipiteitten kanssa. Heistä tulikin hallitsevia auktoriteetteja.¹³ Tosin laajemmissa kannattajajoukoissa esiintyi edelleen »harhaoppeja». Niinpä vuonna 1901 oli Kansan Lehdessä parikin kirjoitusta, joissa arvosteltiin Tainion ja Salinin »leipäsosialismia» ja »alastonta materialismia» ja niiden tilalle haluttiin asettaa »aatetta». ¹⁴ Poikkeavat käsitykset alkoivat kuitenkin vähetä, ja keskeiset marxilaiset ajatukset iskostuivat aktiivisen kannattajakunnan mieliin.

b. Sosialismi puolueen ohjelmaan

Vuosisadan vaihteessa oli työväenliikkeemme kärki omaksunut marxilaisen sosialismin keskeiset opinkappaleet yhteiskunnan taloudellisesta kehityksestä. Siksi oli ymmärrettävää, että nimen muuttaminen sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi ja ohjelman johdanto-osan asettaminen marxilaisiin puitteisiin otettiin esille Viipurissa heinäkuussa 1901 pidetyssä puoluekokouksessa. Asiasta

syntyi erimielisyyttä sikäli, että eräät, kaikkein aktiivisimmin Eetu Salin ja Taavi Tainio, vaativat heti muutettavaksi puolueen nimen ja samalla Tainio esitti luonnoksen uuden puolueohjelman johdannoksi. Siinä todettiin mm.: »Nykyisen yhteiskunnan taloudellinen kehitys, joka perustuu tuotantovälikappaleiden yksityisomistukseen, muuttaa köyhälistöksi yhä lukuisampia joukkoja, samalla kun muutamien harvojen huostaan tämän tuotantojärjestelmän vallitessa karttuu yhä enemmän omaisuutta, jonka avulla taas voimakkaammin puristavat köyhälistöä ja hankkivat itsellensä yhteiskunnallista valtaa sekä aineellisia etuja. Köyhälistöjoukkojen elämisen epävarmuuden, kurjuuden, sorron, orjuutuksen ja nylkemisen lisääntymisestä seuraa aina katkerammaksi käyvä luokkataistelu...» Ehdotuksessa oli siis lyhyesti ja karkein piirtein hahmoteltu marxilainen käsitys yhteiskunnan kehityksestä.

Puoluekokouksessa kuitenkin johtava komitea päätyi kielteiselle kannalle siihen nähden, että puolueen nimi ja ohjelman johdanto olisi muutettu heti. Johtavaan komiteaan kuului useita jäseniä, jotka suhtautuivat varovaisesti ajatukseen, että tässä vaiheessa olisi sosialistiset tunnukset omaksuttu aivan avoimesti. Komitean päätöksestä huolimatta esitti Tainio ohjelmavaliokunnan nimissä ehdotuksensa. Äänin 21—18 se kuitenkin hylättiin. Samalla päätettiin asettaa komitea valmistelemaan sekä nimenmuutosta että ohjelman uudistamista, ja tämän kaiken piti tapahtua seuraavaan puoluekokoukseen.

Salinin ja Tainion ohella nimen muuttamista viipymättä puolusti voimakkain äänenpainoin Lahden työväenyhdistyksen edustaja K. O. Tanner: »Yhdistyksemme eivät paheksu, vaikka muutamme nimen, sillä niiden jäsenet ovat jo sosialidemokraatteja. Täällä joukossamme on ehkä niitä, jotka eivät tahdo olla sosialisteja ja tahtovat lykkäystä.»¹⁵ Nimen muuttamista heti puolustivat myös Hangon ruotsinkielisen yhdistyksen edustaja N. Savander ja Viipurin edustaja J. Juusonen. Varovaisesti suhtautuivat ainakin heti tapahtuvaan avoimesti sosialististen tunnusten ottamiseen Tampereen ulkotyöväenyhdistystä edustava J. V. Hellberg, Helsingin ruotsinkielistä yhdistystä edustava Reino Drockila ja Pirkkalaa

edustava Kössi Koskinen. Heidän kannalleen asettuivat Viipurin edustaja S. Laitinen, Viipurin Talikkalan edustaja Hj. Hellman, Turun edustajat J. H. Jokinen ja M. Saarinen sekä Sörnäisten edustajat Alina Sopanen ja A. Partti.¹⁶ Merkittävää oli, että eräät entiset radikaalit suhtautuivat varovasti rohkeisiin otteisiin ja uudet miehet K. O. Tanner ja N. Savander olivat valmiit hyväksymään puolueen nimen muuttamisen heti. Tästä lähin maaseudun äsken liikkeeseen tulleet edustajat olivatkin mielipiteissään yleensä radikaalisempia kuin liikkeessä kauemmin mukana olleet.

Puolueohjelman johdanto-osan muokkaaminen seuraavaa puoluekokousta varten jäi lopuksi puoluehallinnon tehtäväksi. Ehdotuksen laati Erfurtin ohjelman perusteella puoluesihteerin J. K. Kari. Kun asia oli vuoden 1903 alussa puoluehallinnon käsiteltävänä, niin Kössi Koskinen ja turkulainen J. Lindström olivat sitä mieltä, että nimitys »työväenpuolue» oli säilytettävä, koska sana »sosialidemokraattinen» oli outo. Reino Drockila ehdotti nimeen määresanaa »sosialistinen», mutta ei saanut kannatusta. Itse ohjelmaehdotuksessa tamperelainen A. Nieminen ei hyväksynyt relatiiviseen lakikäsitykseen viittaavia sanoja: »... jonka (ohjelman) toteuttamiseksi se (puolue) käyttää kaikkia tarkoituksenmukaisia ja kansan luonnollista oikeudentunnetta vastaavia keinoja». Nieminen ehdotti nämä sanat korvattavaksi lain absoluuttisuutta korostavalla ilmauksella »laillisia keinoja». Drockila taas vastusti luokkataistelujatituksen tähdentämistä ehdottamalla poistettavaksi sanat: »... vastustamaan tarmokkaasti kaikkea luokkavastakohtien himmentämistä sekä työntekijäin käyttämistä porvarillisten puolueiden hyväksi». Häenkään ei saanut kannatusta.¹⁷

Ennen Forssan kokousta ohjelmaehdotusta käsiteltiin kaikissa jäsenyhdistyksissä. Vain Limingan yhdistys asettui vastustavalle kannalle ohjelman koko yleiseen osaan nähden. Se ehdotti myös nimen pysyttämistä ennallaan. Erityisesti se vaati poistettavaksi samaa lakien relatiivisuutta korostavaa kohtaa kuin A. Nieminen puoluehallinnossa ja korvattavaksi sen »laillisia keinoja» tähdentävällä ilmauksella. Arvostelua ohjelmaehdotuksen yleiseen osaan kohdisti myös Helsingin ruotsalainen työväenyhdistys, jonka

mielestä se oli liian vaikeatajuinen. Tampereen yhdistys teki muutosehdotuksen, jossa voimakkaammin korostettiin sosialistisen ohjelman hyödyllisyyttä kaikille, koko yhteiskunnalle, eikä vain työväestölle.¹⁸ Sitä paitsi eri yhdistykset esittivät lisäyksiään ohjelman yksityiskohtaisiin vaatimuksiin, erityisesti uskontopykälään (ks. ss. 155—156).

Itse kokouksessa ohjelman yleinen osa sai varsin vähän vastustusta. Pääkriittikkona esiintyi Edvard Valpas. Hänen mielestään ei ollut edullista puolueen kannatuksen vuoksi, että aatteellista linjaa ohjelmaehdotuksen esittämällä tavalla tiukennettaisiin. Hänen mukaansa oli viisainta pysyä »väljässä ohjelmassa». Sen voisivat hyväksyä nekin, jotka eivät edustaneet »puhdasta sosialidemokratiaa». Puolueen repeämisen vaara tulisi uhkaamaan »kristillisten sosialistien» ja »kansallissosialistien» taholta. Hänen mukaansa 2/3 työväenlehdissä esitetyistä käsityksistä oli harhaoppisia. Näillä perusteilla hän ehdotti ohjelman muutoksen lykkäämistä.¹⁹

Mikään ei viittaa siihen, että Valppaalla olisi ollut kristillisiä tai kansallisuutta korostavia mielipiteitä. Tosin hänen oikeaoppisesti kautskylaiset käsityksensä saivat vahvimmat herätteensä lokakuussa 1903 — siis vasta Forssan kokouksen jälkeen — Dresdenin puoluekokoukseen tehdyltä matkalta. Valppaan asennoituminen selittyi osaksi poliittisesta varovaisuudesta, joka oli hänelle tyypillistä. Hänellä oli kyky erottaa toisistaan propaganda ja reaaliset mahdollisuudet. Hän oli selvillä kristinuskon ja kirkon voimakkaasta otteesta työväenliikkeen kannattajakuntaan. Vaikka mitään repeämää ei Forssan päätösten johdosta syntynyt ja vasta suurlakon jälkeen muodostui kysymyksen ympäriltä vastaliike, kristillinen työväenliike, niin ensimmäisissä yksikamarisen eduskunnan vaaleissa, joissa vedottiin laajoihin joukkoihin eikä vain puolueen aktiiveihin, ohjelman kirkon ja uskonnon vastaiseksi tulkittu leima vähensi puolueen kannatusta. Näin tapahtui siitä huolimatta, että vaaliohjelmasta poistettiin kirkkoa ja uskontoa koskevat kohdat. Kansallisuuskysymys ei aiheuttanut repeämää, mutta kylläkin vaikeita ristiriitoja puolueessa. Näin ollen myöhempi kehitys osoitti, että Valpas oli osaksi oikeassa. Valp-

paaseen vaikutti ilmeisesti myös se, että Kansan Lehden päätoimitaja ja hänen kiistakumppaninsa Yrjö Mäkelin kohosi kokouksen johtavaksi hahmoksi, erityisesti äänioikeusjulistuksen perusteella. Sen sijaan hän itse kärsi selvän tappion; vain 8 edustajaa kannatti hänen lykkäysehdotustaan ja 63 oli vastaan.²⁰

Forssan kokouksessa puolueen nimi muutettiin sosiaalidemokraattiseksi ja hyväksyttiin sosialistisille pääperiaatteille rakentuva ohjelman johdanto. Siinä todettiin aluksi: »Sosialidemokraattinen puolue Suomessa pyrkii samoin kuin sosialidemokraattiset puolueet muissakin maissa vapauttamaan koko kansan taloudellisen riippuvaisuuden, valtiollisen alaikäisyyden ja henkisen holhuunalaisuuden kahleista.» Näin tuotiin esille ajatus, että puolue liittyi läheisesti muiden maiden sosiaalidemokraattisiin puolueisiin. Korostettiin myös, etteivät »työtätekevän kerrostien sorronalaiseen asemaan» ole syynä »yksityiset valtiolliset laitokset», vaan se, että »tuotantovälikappaleiden omistaminen on tullut yksien yksinoikeudeksi». Seuraavassa kappaleessa hahmoteltiin tulevaksi uskottu yhteiskunnallinen kehitys marxilaisten käsitysten pohjalta: »Yhä kohoava teknillinen edistys, yhä kasvava tuotannon ja omaisuuden sekä kaiken taloudellisen vallan keskittyminen kapitalistien ja kapitalistiryhmien käsiin vaikuttaa, että yhä suuremmat joukot, ennen itsenäisiä pikkuteollisuudenharjoittajia ja pikkutilallisia menettävät tuotannonvälikappaleensa ja joutuvat milloin palkkatyöläisinä, milloin velkataakan alaisiksi sortuneina joko suorastaan tai välillisesti kapitalisteista riippuviksi. Köyhälistön joukko kasvaa ja samassa kasvaa myöskin riistäminen yleensä, jonka kautta yhä laajempain työtätekevän kansankerrosten elämänehdot joutuvat jyrkkään ristiriitaan niiden oman yhä nousevan tuotantokyvyn sekä sen kautta syntyvän yhteiskunnallisen varallisuuden paisumisen kanssa. Tätä kehitystä jouduttavat ja jyrkentävät kapitalistisen tuotantotavan yhtenäisyyden puutteesta johtuvat liikepulat sekä siitä seuraava työttömyys ja kurjuus.» Sen jälkeen todettiin yhteiskunnallisen kehityksen päämäärä: »Yksityistuo-
tannon syrjäytyminen tekee yksityisomistuksenkin tarpeettomaksi ja vahingolliseksi, samalla kuin kehitys luo välttämättömät hen-

kiset ja aineelliset edellytykset uusille yhteiskuntamuodoille, joiden perustuksena on, että yhteiskunta omistaa tuotannonvälikappaleet.»

Huolimatta siitä, että ohjelmassa korostettiin hahmotellun kehityksen ennaltamääräytymisluonnetta, tuotiin esille työväenliikkeen ratkaiseva vaikutus tapahtumien kulkuun: »Ainoastaan luokkatietoisuuteen herännyt ja luokkataisteluun järjestäytyneet köyhälistö voi olla tämän välttämättömän kehityksen kannattajana.» Sosiaalidemokraattisen puolueen varsinaiseksi tehtäväksi todettiin juuri työväen herättäminen poliittiseen aktiivisuuteen: »Köyhälistön järjestäminen, sen kohottaminen tajumaan asemansa ja tehtävänsä, sen tekeminen henkisesti ja aineellisesti taistelukykyiseksi on siis sosialidemokraattisen puolueen Suomessa varsinaisena ohjelmana, jonka toteuttamiseksi se käyttää kaikkia tarkoituksenmukaisia ja kansan luonnollista oikeudentunnetta vastaavia keinoja.» Seuraavassa kappaleessa tuotiin esille luokkataisteluajatus ja samalla korostettiin, että kompromisseja oli vältettävä. »Sosialidemokraattinen puolue Suomessa tulee aina kaikissa valtiollisissa ja taloudellisissa kysymyksissä valvomaan köyhälistön luokkaetuja ja vastustamaan tarmokkaasti kaikkea luokkavastakohtien himmentämistä sekä työntekijäin käyttämistä porvarillisten puolueiden hyväksi, joiden kanssa puolue voi yhtyä yhteistoimintaan ainoastaan silloin, kun se voi tapahtua puolueohjelmaa sivuuttamatta.»

Lopuksi johdannossa tähdennettiin puolueen kansainvälistä luonnetta toteamalla mm., että »taistelun riistämistä vastaan tulee olla kansainvälistä samoin kuin riistäminenkin on». Lisäksi tuomitettiin »kaikki kansojen etuoikeudet, samoin kuin syntyperän, sukupuolen ja varallisuuden etuoikeudet, lausuntovapauden sorto, sekä kaikki valtiollinen ja kirkollinen holhonta», ja vaadittiin »työntekijäluokan elämän laillista suojelemista» sekä »köyhälistölle kaikilla julkisen elämän aloilla mahdollisimman suurta vaikutusvaltaa». ²¹

Ohjelman hyväksyminen merkitsi sitä, että työväenliikkeen aatteellinen linja selkiintyi ja täsmällistyi. Forssan kokouksessa useat edustajat olivat jo omaksuneet keskeiset sosialistiset käsi-

tykset siinä määrin, että niistä poikkeaminen sai aikaan reaktion ja harhaoppisuuden leiman. Niinpä kun Kössi Koskinen, joka kuului 1890-luvun sosialistiseen kärkiryhmään, alusti Forssan kokouksessa maatalouskysymyksestä esittäen sen marxilaisesta kannasta poikkeavan käsityksen, että maaseudun tilattomat olivat itse osittain syyvät huonoon asemaansa passiivisuutensa takia, hänet leimattiin »porvarilliseksi», »puolueen vastustajaksi», »ei sosiaalidemokraatiksi» jne.²²

d. Aatesisällön jäsentyminen

Erityisesti Forssan kokouksen jälkeen alkoi työväenlehdistössä sosialismin ja sosialististen käsitteiden sisällön selvittäminen. Yhä useammin otettiin lähtökohdaksi Marxin tai Kautskyn mielipiteet, ja lähinnä heille annettiin auktoriteetin asema. Vain heidän mielipiteensä saivat oikeaoppisen leiman.²³ Aatesisällön käsittelylle olikin tyypillistä auktoriteettien etsiminen. Entistä tarkemmin pyrittiin hahmottelemaan liikkeen aatesisältö ja samalla vakuutautumaan, että se oli sopusoinnussa näiden teoreetikkojen mielipiteiden kanssa. Omiin havaintoihin vedottiin peräti harvoin.

Teoreettisen harrastuksen lisääntymiseen oli toisaalta syynä uusien, nuorten ja akateemisen koulutuksen saaneiden voimien tulo liikkeeseen. Sosialistisen ajattelun kannalta heistä näyttävät olleen merkittävimmät Yrjö Sirola, Sulo Vuolijoki ja O. V. Kuusinen. Sirola oli astunut Kansan Lehden palvelukseen jo vuonna 1904, sen sijaan Vuolijoki ja Kuusinen alkoivat esiintyä työväenlehtien palstoilla vasta vuonna 1905.

Aikaisemmin sosialismi oli esitetty joko epämääräisenä kokonaisuohjelmana tai sitten lähinnä konkreettisia vaatimuksia sisältävänä. Nyt sitä pyrittiin selvittelemään ennen kaikkea yhtenäisenä loogisena kokonaisuutena. Yhä useammin viitattiin ns. materialistiseen historian käsitykseen. Samassa yhteydessä korostettiin voimakkaasti historiallisen tapahtumisen monistista luonnetta, ts. että se on selitettävissä yhdestä muuttujasta, taloudellisista teki-

jöistä, käsin. Esim. Yrjö Sirola kirjoitti vuonna 1904: »Historia on kertomus kansanluokkain ja kansain käymistä leipätaisteluista ja se taistelu, joka on edessä, näyttää viimeiseltä.»²⁴

Pyrkimys luoda marxilaisesta sosialismista kaikki asiat selittävä maailmankatsomus tuli näkyviin mm. siinä, että sitä yritettiin soveltaa mahdollisimman monille aloille. Esim. Edvard Valpas, joka aina tunsu tarvetta esiintyä »oikeaoppisena» marxilaisena, sovelsi näitä kaavoja sukupuolielämään todeten mm.: »Osassa köyhälistöä on siitä syystä yksityisomistuksellinen sukupuolimoraali. Palkat tuppaavat elinkustannuksiin verraten olemaan niin pieniä, että yhden ei riitä lähimainkaan perhettä turvaamaan. Kun tuon lisäksi yksityisomistuksellisen avioliiton kannalla olevat pitävät avioliiton ulkopuolella sattuneita sukupuolilyhtymisiä epäsiiveellisinä, niin on selvää, että kapitalistinen järjestelmä pakottaa suuret määrät köyhälistöä elämään sukupuoliasiaan nähden tilassa, jota yksi tai toinen ihmisryhmä pitää epäsiiveellisenä.»²⁵ Valppaan ajattelun lähtökohtana oli Bebelin »Nainen ja sosialismi», mutta omintakeista kirjoituksessa oli pyrkimys mahdollisimman tarkasti siirtää marxilaisia käsityksiä sukupuolielämän alalle.

Erittäin tärkeätä nuorille akateemisille sosialisteille näytti olevan, että sosialistiset teoriat saisivat tieteellisyyden leiman. Pyrkimyksenä oli saattaa ne sopusointuun tieteen tulosten, nimenomaan luonnontieteiden kanssa. Erityisesti pyrittiin osoittamaan, että marxilaisuus ja darwinismi olivat täysin sopusoinnussa keskenään. Tällä kohden kysymys oli sikäli kiusallinen, että darwinismista pisimmälle menevät maailmankatsomukselliset johtopäätökset vetänyt Ernst Hæckel oli jyrkästi sitä mieltä, että sosialismin ja darwinismin periaatteet olivat keskenään ristiriitaisia. Suomessaakin näitä yritettiin useassa artikkelissa saattaa sopusointuun. Tavallisin ratkaisu sosialistien taholla oli, että olemassaolon taistelu ja luokkataistelu samastettiin. Tässä kohden oli merkittävää apua italialaisen rikosoikeuden tutkijan Enrico Ferrin teoksesta »Sosialismi ja uuden ajan tiede», jossa kirjoittaja pyrki varsin laajalti esimerkkejä ottaen osoittamaan, että marxilaisuus ja darwinismi olivat samansuuntaiset. Tämän pohjalta nuoret sosialistit tulivat

siihen varmaan vakaumukseen, että koko uusin tiede tuki sosialistisia teorioita.²⁶

Myös Marxin käsityksiä puolustettiin esitettyjä arvosteluja vastaan. Usein Marxin ja Kautskyn ajatuksia osoitettiin todeksi vetoamalla heidän omiin sanoihinsa. Eniten kritiikkiä aiheutti kurjistumisteoria, jonka kirjaimellinen paikkansapitävyys vaikutti kyseenalaiselta. Tällöin Kautsky toi esille suhteellisen kurjistumisen käsitteen, jolla innokkaasti operoitiin Marxin puolesta Suomessakin. Esim. nuori sosialisti Timo Helenius (Korpimaa) todisteli kurjistumisteorian paikkansapitävyyttä: »Tulee näet huomata, että köyhyys on suhteellinen, relatiivinen käsite... ja todellisuudessa voimmekin väittää, että köyhyys on lisääntynyt, sillä työpalkkojen kohoaminen ei ole ollut suhteellinen yleisen varallisuuden kasvamiseen. Siten pitää yhä paikkansa sosialismin suuren teoreetikon Kaarlo Marxin kurjistumisoppi huolimatta siitä, että porvarilliset taloustieteilijät ovat panneet parhaansa kumotakseen sitä.»²⁷

Marxilainen terminologia alkoi yhä enemmän hallita työväenlehdissä esiintyneitä kirjoituksia. Samoin työväenliikkeen piirissä harrastettu ajattelu ohjautui yhä kiinteämmin marxilaisiin uomiin. Marxilaiset peruskäsitteet hyväksyttiin ehdottomiksi totuuksiksi eikä niitä yleensä asetettu epäilyn alaisiksi.

e. Marxilainen moraalikäsitely

Vallankumouksellisen työväenliikkeen aatesisältöön kuului käsitys moraalisten normien suhteellisuudesta. Marxilaisen ajattelun mukaan moraalit olivat »luokkamoraalia» ja lait »luokkalakeja». Ei ollut olemassa mitään absoluuttisia sääntöjä, joita olisi noudatettava ja joita noudatettaisiin. Kaikki ihmisten käytöstä ohjailevat normit olivat johdettavissa poliittisista ja taloudellisista tarkoitusten mukaisuusnäkökohdista. Tältä pohjalta nousi ajatus, että työväenliike ja sen menestyminen olivat sellaisia tavoitteita, jotka loivat omat moraaliset norminsa ja joihin voitaisiin pyrkiä nou-

dattamalla sellaisia menettelytapoja, jotka olivat ristiriidassa valitsevien moraalikäsitysten kanssa.

Muutokset asennoitumistavassa työväenliikkeen piirissä tapahtuivat siten, että ensin asetettiin kyseenalaiseksi lakien ja moraalisten normien ehdottomuus ja sitten vähitellen luotiin uusi moraal, jonka lähtökohtana oli työväenliikkeen menestyminen. Marxilaisten käsitysten leviäminen viime vuosisadan lopulla merkitsi samalla moraalien suhteellisuusajatuksen tuloa. Näiden käsitysten rinnalla tätä ajatusta vahvistivat sortovuodet. Silloisessa poliittisessa tilanteessa moraaliset normit olivat hyvinkin ristiriitaisia. Toiset esim. pakottivat nousemaan laittomaksi ja vääräksi tunnettua esivaltaa vastaan, toiset taas perinteellisten käsitysten mukaan korostivat esivallan tottelemisen tärkeyttä. Tilanne oli ilmeisesti omiaan luomaan suopeaa maaperää marxilaisten moraalikäsitysten omaksumiselle (ks. ss. 73—75).

Helmikuun manifestin jälkeen alkoi työväenlehdissä esiintyä kirjoituksia, joissa korostettiin lakien relatiivisuutta, niiden »luokkaluonnetta» ja sitä, että ne olivat ihmisten säätämiä ja nimenomaan säätäjien etuja silmällä pitäen tehtyjä. N. R. af Ursin kirjoitti 16. 8. 1899 Työmieheen artikkelin »Lain pyhyys», jossa hän painotti sitä, etteivät lait olleet kaikille samoja, vaan että yhteiskunnallinen ja taloudellinen asema ratkaisi oikeuden edessä. Pari viikkoa myöhemmin lehdessä oli A. B. Mäkelän artikkeli »Herroiltako oikeutta», jossa ehdotettiin, että työväestön tulisi keskinäisiä asioita selvitellessään korvata tuomioistuimet erikoisilla omilla sovinto- ja toveri-oikeuksilla, koska silloin ei oltaisi sidottuja »lain kirjaimeen».²⁸ Mäkelän mukaan kirjoitettu laki ja yksilön oikeustaju olivat ristiriidassa keskenään ja viimeksi mainitun piti olla ratkaiseva, koska oikeustajunnan pohjalta tehty päätös oli »oikeudenmukaisempi ja puolueettomampi». Yhä johdonmukaisemmin alettiin työväenlehdissä esittää käsitystä, että lait olivat säädetyt hallitsevan luokan taloudellisia etuja silmälläpitäen. Niinpä Työmieheessä kirjoitettiin 20. 9. 1899: »Kun ne, joita ei mikään — paitsi kenties oma häveliäisyytensä — ole estänyt laatimasta lakia niin mieleiseksensä ja itselleen mukavaksi kuin suinkin on syntinen sielunsa sietänyt,

kun hekään eivät edes näiden lakien avulla luule saavuttavansa tarkoituksiaan, vaan niitä täytyy tuon tuostakin venyttellä eri suuntiin, niin tämä mitä tärkeimmin todistaa koko lainsäädännön mahdottomuutta, jossa lait ja niiden käytäntö ovat aseina valtiolliseen ja yhteiskunnalliseen luokkataisteluun.»²⁹ Eräät oikeuden päätökset, erityisesti Työmiehen joissakin kunnianloukkausjutuissa saamat tuomiot ja varsinkin Voikkaan lakon yhteydessä sattuneiden vähäisten väkivaltaisuuksien johdosta annetut tuomiot, vahvistivat käsityksiä lakien ja oikeuden »luokkaluonteesta».³⁰

Samoissa yhteyksissä esitettiin ajatus moraalisten normien suhteellisuudesta. Valpas kirjoitti vuoden 1904 lopulla Työmiehessä otsikolla »Luokkamoraali»: »Satojen vuosien kuluessa ovat ne ajatukset siveellisyydestä ja oikeudesta, jotka hänen (kapitalistin) toimintaansa ohjaavat vähin erin kerrostuneet hänen sisäiseen olemukseensa ja päässeet siellä vallitseviksi voimiksi. Sillä onhan katkismusmoraalia saarnattu jo lähes pari vuosituhatta.»³¹ Arvostelu suunnattiin siis kristillistä moraalikäsitystä vastaan. Siihen kuuluivat keskeisinä nöyryys, rauha ja rakkaus. Niiden vastapainoksi haluttiin asettaa luokkataistelu, luokkaviha ja luokkatunne. Toisaalta arvosteltiin, etteivät kristilliset moraalikäsitteet olleet saaneet kannatusta ja yleistä hyväksymistä. Kristilliset moraalinormit haluttiin säilyttää ryhmän keskeisinä, siis työväenliikkeessä toimivien suhteissa toisiinsa. Mutta ulkoryhmään, siis kapitalisteihin ja porvareihin nähden oli omaksuttava uudet normit, jotka sallivat vihan, taistelun ja väkivallan. Toisaalta kyllä väläytettiin sellaistaakin näkökohtaa, että sosialistisessa yhteiskunnassa toteutuisi juuri kristillinen moraali.³²

Moraalisten normien suhteellisuuden pohjalta nousi väkivallan ihailu ja ajatus, että uuden yhteiskunnan luomisessa ja toiminnassa työväenliikkeen hyväksi oli otettava huomioon vain tarkoituksenmukaisuusnäkökohdat. Laajojen kansankerrostojen oikeustajuntaa loukkaavat olot voitaisiin korjata ja kärsityt vääryydet kostaa moraalisisista näkökohdista piittaamatta, väkivallan avulla. Ajan poliittiset tapahtumat, mm. sattuneet valtiolliset murhat, vahvistivat tätä käsitystä. Erityisesti näyttivät nuoret, joiden mielipiteet

olivat muotoutuneet sortovuosien ilmapiirissä ja jotka tulivat työväenliikkeeseen vasta ennen suurlakkoa, olleen halukkaita omaksumaan vain tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia korostavia ajatuksia. Eräät näistä nuorista, jotka ihailivat väkivaltaista vallankumousta, olivat lähtöisin vanhasuomalaisen piiristä ja »myöntävyisyysmiehiä». Myöntävyisyyskannan poliittinen tarkoituksenmukaisuus saattoi antaa jonkinlaisen lähtökohdan heidän asennoitumiselleen.

Myös työväenliikkeen vanhempien jäsenten piirissä viitattiin joskus »uuteen moraaliin», ja moraaliset normit nähtiin suhteellisina, mutta miltei poikkeuksetta heillä oli yksi ehdoton sääntö: he eivät hyväksyneet fyysillistä väkivaltaa. Edvard Valpaskin, joka poliittisen menettelytavan suhteen oli valmis hylkäämään moraaliset normit, tunsu suorastaan kammoa fyysillistä väkivaltaa kohtaan.³³

Suhteessa väkivaltaan sosialistinen työväenliike oli käynyt ulkomailla taistelua toisellakin linjalla, nimittäin anarkismia vastaan. Anarkismi oli korostanut yksityisten väkivallantöiden merkitystä vanhan järjestelmän kaatamisessa, valtiovallan hävittämistä ja mahdollisimman suurta vapautta, ja edusti näin sosialistien silmissä erittäin väärää ja vaarallista katsomusta, nimittäin individualismia. Suomen työväenliikkeen piirissä tuomittiin anarkismi, ja tähän sanaan näyttää sisällytetyn yleensä väkivaltainen toiminta; myöhemmin se käsitettiin lähinnä yksityisiä väkivallantekoja sisältäväksi.³⁴ Suomessa kysymys ei tullut varsinaisesti ongelmalliseksi ennen suurlakkoa, jolloin jouduttiin ottamaan kantaa maanalaisten järjestöjen toimesta tehtyihin väkivallantöihin.

Ajatus moraalin relatiivisuudesta ulotettiin myös poliittisen toiminnan ulkopuolelle. Niinpä jo ennen suurlakkoa esitettiin se aito marxilainen käsitys, että koko silloinen yhteiskunta oli epäsiiveellinen ja moraalisesti väärä.³⁵ Kaikki poikkeava käyttäytyminen — myös rikollisuus — katsottiin yhteiskunnallisista oloista johtuvaksi ja tulevaisuuden yhteiskunnassa helposti poistettavissa olevaksi.³⁶ Samat ajatukset sovellettiin myös sukupuolimoraaliin, jonka relatiivisuutta tähdennettiin osittain siksi, että käsitys oli

ristiriidassa perinteellisten kristillisten mielipiteiden kanssa. Tässä kohden saatiin merkittävää tukea ruotsinkielisiltä kulttuuriradi-kaaleilta. Edward Westermarckin tutkimuksiin vedottiin usein. Lisäksi vuonna 1904 ilmestyi suomeksi Bebelin teos »Nainen ja sosialismi», joka sai sensuurin vaatimuksesta nimen »Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys». Kirjassaan Bebel esitti, että sukupuolisiveellisyys oli kehityksenalaista ja että kapitalistisessa yhteiskunnassa nainen joutui aina alistettuun asemaan joko avio-liitossa tai prostituutiossa. Bebelin kirjassa oli useita kohtia, joiden perusteella voitiin katsoa hänen puolustavan relatiivista sukupuoli-moraalia. Ajatus relatiivisesta sukupuolimoraalista sai jonkin ver-ran kannatusta työväenliikkeessä, mm. työläisnaisten piirissä toi-minut ylioppilas Elvira Willman asettui sitä kannattamaan. Yleensä työväenliikkeessä toimivat naiset olivat perinteellisten käsitysten kannalla ja vallankumouksellisen asenteen omaksuminen tässä kohden oli vähäistä. Juuri naisten piirissä alkoikin ensimmäisenä sopeutuminen silloisen yhteiskunnan vallitseviin käsityksiin.³⁷

3. ERIMIELISYYKSIÄ

a. Vuosisadan vaihteen ammattiyhdistyskiista

Välittömästi Turun kokouksen jälkeen syntyi kärkiryhmän pii-rissä erimielisyyksiä. Niiden periaatteellisena pohjana oli kysymys ammatillisen toiminnan asemasta työväenliikkeessämme. Suo-messa luetuin sosialismin teoreetikko Karl Kautsky suhtautui var-sin viileästi ammattiyhdistystoimintaan. Hän piti sitä poliittisen liikkeen rinnalla melko vähäpätöisenä sosialismin toteuttamisessa.¹ Hänen käsityksensä olivat omaksuneet Turkuun sijoitetun puolue-hallinnon johtavat miehet N. R. af Ursin ja J. K. Kari. Sen lisäksi Turussa, Tampereella ja Oulussa olivat työväenyhdistykset aktii-visesti olleet valtiopäivä- ja kunnallisvaalitoiminnassa mukana. Näin oli luotu pohjaa käsitykselle, että työväen vetäminen vaali-

toimintaan ja vaikuttaminen siihen oli ehdottomasti tärkeintä. Sen sijaan helsinkiläiset, erityisesti Eetu Salin, joka oli ollut henkisenä johtajana ammattiosastoissa, järjestellyt suutarien lakkoa Helsingissä sekä toiminut lakonvälittäjänä Hallassa, olivat vaikuuttuneet ammattiyhdistystoiminnan tärkeydestä. Heidän mielestään puutteelliset äänioikeusolot eivät tarjonneet riittävästi mahdollisuuksia poliittiseen toimintaan. Erimielisyyksien taustana oli lisäksi paikkakuntien välinen vastakohta. Toisella puolella oli Helsinki, toisella Turku ja Tampere. Paikkakuntien vastakohta vaikuttikin voimakkaasti. Kiistaan liittyi myös puhdas valtataistelu: Turkulaisten johtajat, fil. tohtori N. R. af Ursin sekä opettaja ja ylioppilas J. K. Kari tuntuivat työmiehistä nousseiden helsinkiläisjohtajien piirissä sosiaalisesti ja psykologisesti varsin etäisiltä. Seikka oli omiaan synnyttämään oppositiota heidän ohjaamaansa ja heidän hallitsemaansa puoluehallintoa kohtaan.

Erimielisyydet alkoivat jo Turun kokouksessa. Siellä Eetu Salin oli ehdottanut, että asetettaisiin komitea tehtävänään ammattiyhdistyskongressin koollekutsuminen. Hän oli ollut valmis säilyttämään myös wrightiläisen kauden johtoelimen, työväen valtuuskunnan, lähinnä ammattiyhdistyslinjan johdossa. Molemmat ehdotukset olivat äänestyksissä jääneet selvään vähemmistöön. Puoluehallinnon paikaksi oli valittu Turku, mikä ei tietenkään ollut helsinkiläisten mieleen. Tämän johdosta Eetu Salin ja A. B. Mäkelä kieltäytyivät puoluehallinnon jäsenyydestä.²

Kun puoluehallinto helsinkiläisten mielestä viivytteli ammattiyhdistyskongressin koollekutsumisessa, he ryhtyivät Turun kokouksen päätöksen sivuuttaen ja puoluehallinnon syrjäyttäen puuhaamaan kokousta Helsinkiin. Puoluehallinnolle tuli nyt kova kiire kutsua oma kongressinsa koolle Tampereelle. Tässä yhteydessä käytiin ankaraa sanasotaa työväenlehtien palstoilla. Vastakohdat Helsinki—Turku ja Tampere sekä Työmies—Kansan Lehti ja Länsi-Suomen Työmies syvenivät. Riidassa katkesivat eräät persoonalliset suhteet; tämä seikka vaikutti työväenliikkeessä pitkään. Voimakas aggressiivisuus tuli nimittäin näkyviin näissä keskinäisissäkin erimielisyyksissä.³ Valtataistelun kovuuteen oli osaksi syynä se,

että aatteellisen johtajan asema oli tavoiteltu ja merkitsi työväestöstä nousseille johtajille ainoaa kohoamisen väylää ja samalla tiesi huomattavaa sosiaalista arvonnantoa ainakin heidän omassa piirissään.

Helsinkiläisten toimesta järjestetty kokous pidettiin 28—30. päivinä joulukuuta 1899. Kokouksessa päätettiin perustaa ammattijärjestö, jonka puheenjohtajaksi valittiin metallityöntekijä Heikki Arvonen Helsingistä. Johtokunnan varajäseniksi tulivat helsinkiläislinjan henkiset johtajat, Salin ja Valpas. Puoluehallinnon toimesta järjestettiin myös ammattijärjestön perustava kokous Tampereelle. Johtavina hahmoina olivat N. R. af Ursin, J. V. Hellberg ja Matti Vuolukka. Tämän kilpailevan järjestön puheenjohtajaksi valittiin Hellberg ja johtokunnan varajäseniksi mm. Vuolukka ja Mäkelin.⁴ Järjestöjen välillä alkoi nyt ankara taistelu. Tämä vaikutti osaltaan siihen, ettei kummastakaan tullut elinkelpoista.

Ammattiyhdistyskiistassa oli paljolta kysymys myös N. R. af Ursinin persoonasta puoluehallinnon puheenjohtajana. Hänen taakseen asettuivat varauksettomasti mm. Matti Vuolukka, Mäkelin ja Oulun työväenyhdistys.⁵ Helsinkiläisistä aktiivisimpiin kuului Edvard Valpas. Erimielisyyksistä alkoi nousta esille myös Yrjö Mäkelinin ja Edvard Valppaan välinen henkilökohtainen taistelu, joka sävytti työväenliikettä koko tutkittavana aikana. Valppaasta tuli vuoden 1900 syksyllä Työmiehen päätoimittaja; Yrjö Mäkelinistä Kansan Lehti sai päätoimittajan samana vuonna. Molemmilla oli nyt forum, jossa henkilökohtaisetkin antipatiat sekoittuivat aatteellisiin erimielisyyksiin ja säteilivät lehtien välityksellä varsin laajalle. Vuosisadan vaihteen ammattiyhdistyskiista loikin pohjaa rintamanmuodostukselle, joka oli erittäin selvä vuoden 1904 puoluekokouksessa Helsingissä ja vuoden 1905 puoluekokouksessa Tampereella. Merkittävää oli, että Oulun työväenyhdistys tässä kiistassa asettui turkulaisen puoluehallinnon kannalle, siis samalle kannalle kuin Mäkelin. Sama jako toistui selvästi myöhemmissäkin tilanteissa.

Erimielisyyksien seurauksena N. R. af Ursin vetäytyi puoluehallinnon puheenjohtajan paikalta ja kiista laimeni.⁶ Työväenliik-

keen itsenäistyessä valtasuhteet kärkiryhmän piirissä olivat epäselvät, mikä selittää osaksi riidan taustaa. af Ursin, jolle tietojensa, oppiarvonsa ja pitkäaikaisen toimintansa perusteella näytti kuuluvan puoluejohtajan asema, vetäytyi syrjään. Hänen väistymisensä ei kuitenkaan tapahtunut yksin ammattiyhdistysriidan vuoksi, vaan vuoden 1900 alussa hän joutui erimielisyyksiin myös puoluehallinnon turkulaisten jäsenten kanssa. Kiistan aiheena oli af Ursinin pyrkimys määrätä suvereenisesti puoluejohdon menettelytapa Porin työväenyhdistykseen liittyneen rettelön suhteen. Asiallisesti erimielisyys oli varsin pieni, mutta siitä paisui valtakysymys puoluehallinnon ja puheenjohtajan, af Ursinin, välillä. Vain tamperelainen Vuolukka asettui hänen tuekseen. Kun puheenjohtaja ei arvovallallaan saanut jäseniä taivutetuksi kannalleen, hän ilmoitti eroavansa.⁷ af Ursin pyrki saavuttamaan patriarkallisen aseman puolueessa, ja tämän johdosta hän joutui konfliktiin puoluehallinnon turkulaistenkin jäsenten kanssa.

b. Erimielisyyksiä poliittisesta toimintatavasta

Itsenäistyneen työväenliikkeen poliittisesta toimintalinjasta muodostui monien erimielisyyksien aihe. Työväenliikkeen kärkiryhmä oli omaksunut ylimmäksi auktoriteetiksi marxilaisen sosialismin opit. Niissä annettiin toimintalinjaksi luokkataistelu ja korostettiin nimenomaan sen asettamien vaatimusten huomioon ottamista kaikissa tilanteissa. Luokkataisteluajatuksen katsottiin ennen kaikkea sisältävän pidättymisen yhteistoiminnasta porvarillisten ryhmien kanssa. Tältä pohjalta lähtien näyttivät osallistuminen valtiopäivävaaleihin ja yritykset vaikuttaa niiden tuloksiin vääräoppisilta. Äänioikeusolosuhteet olivat nimittäin sellaiset, että työväenliike saattoi saada edustajiaan valtiopäiville vain liittymällä yhteistoimintaan jonkin muun puolueen kanssa. Ainoaksi hyväksytyksi toimintatavaksi näytti tulevan mielenosoitusten järjestäminen ja sosialististen aatteiden levittäminen. Väkivaltaiseen esiintymiseen tähtäävää maanalaista toimintaa venäläisten esimerkin mukaan ei

pidetty mahdollisena eikä tarpeellisena, koska työväenliike sai täällä toimia julkisesti, vaikkakin tsaarinvallan taholta asetettiin vähäisiä esteitä. Sitä paitsi maanalaista toimintaa ei pidetty sosialistisista periaatteista luodun kuvan mukaan oikeanakaan. Tähän vaikutti se, että Kautsky antoi vähän arvoa tällaiselle toiminnalle.

Vaikka Kautskyn luokkataistelua korostavat ajatukset olivatkin saavuttamassa työväenliikkeemme piirissä oikeaksi tunnustetun aseman, niin hänen mielipiteidensä soveltaminen nimenomaan autonomian puolustamiseen oli vaikeata. Venäläistyttämistoimenpiteet synnyttivät näet entistä voimakkaampaa kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta. Työväenliikkeen edustajat olivat suhtautumisessaan venäläistyttämistoimenpiteisiin samoilla linjoilla perustuslaillisten kanssa, ja näin ollen molempien suuntien edustajien välille alkoi syntyä yhteistoimintaa. Sen syntymistä helpotti sekin, että nuorsuomalaiset olivat myöhempään mukana työväenliikkeessä kuin vanhasuomalaiset ja esim. äänioikeuskysymyksessä edustaneet radikaalisempaa suuntaa. Lisäksi yhteistoiminta-ajatukselle voitiin saada teoreettistakin tukea. Saksassa Bernstein ja Ranskassa Jaurès olivat asettaneet ainakin luokkataisteluajatusten kirjaimellisen tulkinnan kyseenalaiseksi. Heidän mielestään työväenliike voisi toimia yhdessä muiden puolueiden kanssa, mikäli se veisi lähemmäksi työväenliikkeen asettamia tavoitteita. Suomessa vaikutti paljon se, että Bernsteinin ajatukset, revisionismi, saivat suopean vastaanoton Ruotsissa. Siellä ne alkoivat nopeasti vaikuttaa työväenliikkeen menettelytapaan.⁸

Menettelytapakysymyksen kohdalla vaikuttivat siis useat eri suuntiin vetävät aatteelliset virikkeet. Tämä selittää sen, että asiasta syntyi kovia kiistoja.

Viipurin kokouksessa kysymys oli muotoutunut vielä varsin hämärästi, mutta ongelma sisältyi siellä puhjenneseen kiistaan, joka koski sitä, oliko valistustoimintaa suunnattava muuallekin kuin vain työväestön piiriin. »Oikeaoppisen marxilaisuuden» mukaan vain työväestöllä oli edellytyksiä ottaa vastaan sosialistiset opit. »Ei minkään maan työväenhistoria todista, että vallassa-

olevilta puolueilta olisi saatu etuja ilman pakkoa.» Näillä sanoilla Tampereen ulkotyöväenyhdistyksen edustaja A. Nieminen ilmaisi käsityksen, että valistustoiminnan suuntaaminen työväestön ryhmän ulkopuolelle oli hyödytöntä.⁹

Vastakkaisen käsityksen mukaan myös työväestöön kuulumattoimiin voitiin vaikuttaa. Selvimmin tätä kantaa edusti Viipurin kokouksessa *Arbetaren*-lehden silloinen toimittaja, ruotsinkielisten edustajana ollut Reino Drockila. Ruotsinkielisellä taholla oli juuri syntymässä työväenliikkeen edustajien ja ylioppilaspiirien yhteistoimintaa perustuslaillisuuden ja kulttuuriradikalismin pohjalta. Myös Drockilan puheenvuorossa oli selvä viittaus revisionismista saatuihin aatteellisiin herätteisiin. Hän nimittäin totesi kiistan Kautskyn ja Bernsteinin riidan rinnakkaisilmiöksi.¹⁰ Drockilan ajatuksiin yhtyivät, tosin varovaisesti, K. F. Hellstén Turusta ja Matti Vuolukka Tampereelta. Selvemmin Drockilaan yhtyivät Viipurin edustajat L. Ahlgren, O. Hamström ja S. Laitinen. Heidän kannanottonsa määräytyivät etupäässä wrightiläisten perinteiden pohjalta. Hamström oli nimittäin Turun kokouksessa vastustanut puolueen perustamista, ja Ahlgren perusteli kantaansa Viipurissa: »Ensimmäinen totuudensaarnaaja Kristus sanoi, että totuutta on saarnattava kaikessa maailmassa kaikille luoduille.»¹¹ Lausunto osoitti, etteivät marxilaiset käsitykset olleet määräävinä hänen ajattelussaan.

Kokous päättyi lähinnä puhdasoppiseksi tulkittavaan kannanottoon, ts. agitaatio oli suunnattava vain työväestön piiriin. Jyrkän luokkataistelujatuksen voitto selittyy etupäässä siltä pohjalta, että liikkeen silloiset johtavat miehet, Yrjö Mäkelin, Eetu Salin ja Taavi Tainio, asettuivat sille kannalle.¹²

Viipurin kokouksen jälkeen venäläistämistoimenpiteet lähensivät työväenliikettä ja perustuslaillisia. Useat työväenliikkeen aktiivit olivat mukana passiivisessa vastarinnassa, erityisesti innostamassa nuoria asevelvollisuuslakkoihin. Toimeliaimpia oli Reino Drockila, joka oli sen takia vangittunakin. Muista mainittakoon Savossa agitaattoreina toimineet P. J. Mömmö ja Otto Piisinen sekä naiskagaalin puhujana ollut Sandra Reinholdsson.¹³ Kagaalin

toimesta tuettiin työväenliikkeen pyrkimyksiä uusien yhdistysten perustamiseksi erityisesti torpparialueille, jotteivät tsaarinvaltan taholta levitetyt maanjakohuhut olisi saaneet kannatusta. Niinpä Emil Saastamoinen, joka kagaalin toimeksiannosta koetti Hämeen torpparialueilla saada kansaa kiinnostumaan poliittisista kysymyksistä, kirjoitti kagaalin johtoon kuuluvalla tohtori Adolf Törngrenille: »Jo ensinnäkin hämäläisluonteen tylsämielinen tyytyväisyys oleviin oloihin vaikuttaa sen, etten täällä ensi alussa luultu saavani mitään aikaan. Kun useassakin seudussa, jotka juuri kipeimmin kaipaisivat herätystä, asukkaat ovat suurien tilojen torppareita, niin jo herrojensa pelosta ovat he kokouksiin saapumatta. Näin kävi esim. Tottijärvellä ja Laukossa, joihin me toimittaja Mäkelinin kanssa koetimme perustaa työväenyhdistystä.»¹⁴ Tämä yhteistoiminta ja yhteenkuuluvuuden tunne heikensivät marxilaista luokkataisteluaajatusta.

Myös revisionismista saatiin edelleen vaikutteita. Vuoden 1901 marraskuussa oli Länsi-Suomen Työmieheissä artikkeli Jaurès'sta, ja siinä nimenomaan tähdennettiin hänen lausuntoaan, että sosialismi tulee toteutumaan kansallisuuden puitteissa. Sama artikkeli esiintyi myös Kansan Lehdessä.¹⁵ Lisäksi Kansan Lehdessä selviteltiin syyskuussa 1902 kahdessa artikkelissa Bernsteinin ajatuksia.¹⁶ Varsinkin ruotsinkielisen Arbetaren-lehden palstoilla oli ilmauksia, jotka viittasivat revisionismista saatuihin vaikutteisiin ja samalla osoittivat tältä pohjalta lähtevää asennoitumista menettelytapakysymykseen. Lehti nimittäin kirjoitti syyskuussa 1902: »... moderni sosiaalidemokratia ei aio toteuttaa tulevaisuuden valtiota vallankumouksen, vaan kehityksen tietä sillä tavoin kuin historialliset olosuhteet sen sallivat.»¹⁷ Myös Jaurès sai hyväksyvää huomiota osakseen.¹⁸

Toisaalta ilmeni tekijöitä, jotka vahvistivat jyrkän luokkataisteluaajatuksen kannatusta. Wrightiläiset perinteet heikkenivät edelleen ja marxilaiset vahvistuivat. Esim. Kansan Lehdessä oli syyskuussa 1902 kaksi artikkelia otsikolla »Porvarillisen yhteiskunnan häviö» ja tammikuussa 1903 kirjoitus otsikolla »Onko sosialismi ilman luokkataistelua mahdollista?», joissa luokkataistelun

käsityksen luovuttamattomuus ja tärkeys tuotiin selvästi esille.¹⁹ Myös ruotsinkielisten teollisuusmiesten, joista monet kuuluivat perustuslaillisten johtoon, yhteiskunnallinen konservatiivisuus ja tältä pohjalta lähteneet toimenpiteet työväenyhdistyksiä vastaan heikensivät yhteistoiminta-ajatuksen perustaa. Samoin vaikutti vuosisadan alun taloudellinen laskukausi, jonka seurauksena oli vaikea työttömyys. Esim. Kansan Lehti kirjoitti lokakuussa 1902 otsikolla »Nälkä», ja artikkelista kävi selville erityisesti teollisuuspiireihin suuntautunut katkeruus.²⁰

Forssan kokous vaikutti tilanteeseen sikäli, että siellä hyväksyttiin Mäkelinin käsialaa oleva radikaalinen äänioikeusjulistus, jossa valtiopäiviltä evättiin oikeus edustaa Suomen kansaa ja jossa kiellettiin sen säätämien lakien sitovuus työväenliikkeeseen nähden. Näin radikaaliset ilmaukset horjuttivat yhteistyöajatusta. Ruotsinkielisestä työväenliikkeestä vetäytyivät kulttuuriradikaalit, ja yhteistyön pohja kapeni.²¹ Merkittävää oli, että äänioikeusjulistus oli Mäkelinin käsialaa ja Valpas edusti varovaisempaa kantaa. Tosin julistuksen pohjasävy oli patrioottinen, Mäkelinin peruskatso-
musten mukainen.

Menettelytapakysymys jouduttiin ratkaisemaan konkreettisessa tilanteessa, kun tuli tieto valtiopäivien kutsumisesta koolle. Jo vuoden 1904 alussa Valpas kiirehti ehdottamaan ylimääräisen puoluekokouksen kokoontumista asian johdosta. Hänen mielestään kokouksessa piti edistää yhtenäisen menettelytavan löytämistä koko puolueelle.²² Ehdotusta vastusti Kansan Lehdessä Yrjö Mäkelin. Hänen mukaansa Forssassa oli hahmoteltu selvä linja. Hän esitti myös ajatuksen, että valtiopäiville oli saatava oma mies, jota ajatusta hänen mukaansa Edvard Valpas vastusti.²³ Mäkelin halusi tuoda esille ja säilyttää Forssan kokouksen päätökset, joiden muotoilemisessa hän oli ollut johtavana.

Syksyllä vaalien lähestyessä mielipiteet alkoivat selvemmin poiketa toisistaan. Mäkelinin mielestä vaaleihin oli otettava osaa yhdessä perustuslaillisten kanssa ja tällä tavoin tuettava autonomiaa. Samalla oli omien miesten välityksellä esitettävä työväestön vaatimuksia valtiopäiville. Mäkelinin kanta sai tukea Tampereen,

Turun ja Oulun työväenyhdistyksien piiristä. Hänen omiin mieliteisiinsä oli vaikuttanut mm. se, että hän oli vuoden 1904 maaliskuussa osallistunut kagaalin järjestämään Bodenin kokoukseen ja siellä tutustunut perustuslaillisten johtaviin miehiin. Jaako Kemppainen Oulun työväenyhdistyksestä oli myös ollut samassa kokouksessa, mikä osaltaan selittää oululaisten kannan.²⁴ Turun, Tampereen ja Oulun työväenyhdistykset olivat aktiivisesti osallistuneet vaalitaisteluun ja vaaleihin, joten se oli niiden perinteellinen menettelytapa. Se merkitsi myös mahdollisuutta tuntea ainakin jollain tavoin vaikuttavansa asioihin. Turkulaisen puoluehallinnon piiristä taas oltiin kosketuksessa Ruotsin työväenliikkeeseen, ennen kaikkea sen johtajaan Hjalmar Brantingiin, mikä oli mahdollisesti avannut revisionististen vaikutteiden väylän.²⁵

Valppaan ja helsinkiläisten mielestä oli joko liityttävä siihen ryhmittymään, joka suostui työväen vaatimuksiin, tai oltava kokonaan vaalilakossa. Helsinkiläisten kannanottoon sisältyi nimenomainen protesti perustuslaillisia vastaan, heille ei myöskään autonomian puolustaminen ollut niin keskeistä kuin turkulaisille, tamperelaisille ja oululaisille. Valppaan taipuminen »oikeaoppisille kautskylaisille linjoille» selittyy siten, että hän oli jo vuonna 1902 osallistunut Saksan ammattiyhdistysten kongressiin ja vuoden 1903 syyskuussa Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen puoluekokoukseen Dresdenissä. Siellä Kautskyn puheenvuorot jyrkän luokkataistelulinjan puolesta olivat tehneet hyvin vakuuttavan vaikutuksen, ja Bernsteinin mielipiteet oli tuomittu äänin 288—11. Tämä oli tehnyt Valppaan vakuuttuneeksi Kautskyn käsitysten totuudesta.²⁶ Helsingin työväenyhdistyksellä ei sitä paitsi ollut mahdollisuuksia vaikuttaa vaalien tuloksiin, mikä seikka oli heikentänyt mielenkiintoa niihin. Myös Varkaudessa vuoden vaihteessa työväestön yhdistymisoikeudesta syntynyt työtaistelu oli heikentänyt yhteistoiminnan pohjaa nimenomaan perustuslaillisten kanssa.

Syyskuussa tehtiin puoluehallinnon kokouksessa yhden äänen enemmistöllä päätös puoluekokouksen koollekutsumisesta. Ko-

kouksen ajankohta oli valittu nimenomaan niin, etteivät tampere-laiset — ennen kaikkea ei Yrjö Mäkelin — voineet osallistua kokoukseen. Mäkelin oli nimittäin kesällä ehdottanut asian merkeissä puoluehallinnon kokousta, mutta silloin helsinkiläiset pitivät sitä tarpeetomana. Nyt helsinkiläiset saivat yhden äänen enemmistön ja samalla voivat määrätä mieleisensä miehet alustajiksi.²⁷ Oli selvää, ettei tämä tasoitannut erimielisyyksiä. Menettely herätti voimakkaan reaktion Kansan Lehdessä, ja se esitti ehdotuksen, ettei puoluekokoukseen lähetettäisi ensinkään edustajia. Kansan Lehden mielipiteitä seuraili Länsi-Suomen Työmies. Kiistan taakse kätkeytyi yhä selvemmin paikkakuntien ja henkilöiden, ennen kaikkea Mäkelinin ja Valppaan, välistä valtataistelua. He eivät vuosisadan vaihteen ammattiyhdistysriidan jälkeen olleet juuri koskaan yhtä mieltä. Kansan Lehti kirjoittikin, että oli vihdoin aika näyttää helsinkiläisille, etteivät »nyörit ole Helsingissä».²⁸

Pitkän empimisen jälkeen tamperelaiset lähettivät edustajansa puoluekokoukseen. Kokouksen aloittaessa työskentelynsä helsinkiläiset olivat vahvemmissa asemissa. Kokousta edeltäneessä sanomalehtipolemiikissa Valpas oli osoittanut, että hänen käsityksensä olivat sopusoinnussa Kautskyn ja Saksan puolueen edustaman linjan kanssa. Molemmat olivat Suomessa arvostettuja auktoriteetteja.²⁹ Mäkelinin asemaa taas heikensi jo ennakoon se, että hän oli Tampereella johtanut lähetystä, joka kävi kiertomatalla olleen uuden kenraalikuvernöörin luona. Tälle Mäkelin oli esittänyt työväestön toivomuksia ja luvannut samalla vastapainoksi uskollisuutta hallitsijaa kohtaan. Mäkelinin menettely tarjosi alttiin propagandakohteen, ja se oli helposti osoitettavissa harhaoppiseksi nimenomaan uskollisuuden lupauksen osalta.³⁰ Näin oli siitä huolimatta, että hän oli kenraalikuvernöörille arvostellut sortotoimenpiteitä ja varsinkin perustuslaillisten taholla oli tekoa pidetty rohkeana.³¹ Mäkelinin ja tamperelaisten toiminta joutui kovan hyökkäyksen kohteeksi myös vastakkaiselta taholta, sillä työläisaktivistien ryhmittymä oli levittänyt Proletaarikomitean nimellä lentolehtisiä, joissa arvosteltiin Mäkeliniä henkilökohtaisesti ja samalla tuomittiin hänen menettelynsä sosialistille sopimattomaksi,

Puoluekokouksen molemmat alustajat, Edvard Valpas ja Eetu Salin, olivat turkulais-tamperelaista linjaa vastaan. Nimenomaan Valppaan alustus oli tehokas, sillä hän juuri vetosi ulkomaisiin auktoriteetteihin kantansa tueksi.³² Työväenliikkeessä tunnettiin tähän aikaan voimakasta tarvetta seurata ulkomaisia esikuvia. Alustajien kannanottojen vaikutusta lisäsi edelleen se, että kokouksessa oli edustettuna huomattava joukko maaseutuyhdistyksiä, jotka olivat ensi kertaa mukana ja joiden käsitykset olivat vasta muotoutumassa. Joka tapauksessa Valppaan suosittelema menettelytapa sai taakseen selvän enemmistön. Äänin 55—15 näet päätettiin, että puolue liittoutuu sen puolueen kanssa, joka hyväksyy yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Tämä päätös syntyi vastoin tamperelaisenemmistöisen valiokunnan ehdotusta, joka sisälsi kannan, että jokaiselle yhdistykselle olisi annettava vapaat kädet menetellä haluamallaan tavalla. Valpas oli erityisesti Dresdenin kokouksesta saamiensa vaikutteiden pohjalta vaatinut yhtenäistä menettelytapaa. Valppaan voittoa lisäsi sekin, että Salinin ehdotus yleisestä ja ehdottomasta vaalilakosta hylättiin äänin 65—27.³³

Valpas oli siis saanut korvauksen Forssan kokouksessa kärsimälleen tappiolle. Puolueen linja oli hahmoteltu hänen ehdotuksensa mukaan.

Valppaan ehdotuksen pohjalla muodostunut puoluekokouksen päätös oli tähdätty tamperelaisia, turkulaisia ja oululaisia vastaan, jotka olivat olleet valmiit yhtymään perustuslaillisiin siksi, että nämä edustivat jyrkkää kantaa tsaarinvaltaa vastaan. Päätöksessä ei tehty eroa perustuslaillisten ja vanhasuomalaisen välillä, ja se oli isku sekä tamperelaislinjaa että perustuslaillisia vastaan. Myöskään ei asetettu autonomian puolustusta äänioikeuskysymyksen edelle. Kun perustuslailliset olivat vain eräissä paikallisissa kokouksissa hyväksyneet yleisen äänioikeuden periaatteen, niin Valpas saattoi ilmoittaa, etteivät he olleet täyttäneet puoluekokouksen asettamaa ehtoa ja näin ollen liittoutuminen vaaleissa heidän kanssaan oli päätöksen rikkomista.³⁴ Kun vanhasuomalaiset vielä kiiruhtivat kokouksessaan lokakuun 6. ja 7. päivinä hyväksymään tavoitteekseen yleisen ja yhtäläisen äänioi-

keuden, oli Valppaalla ja hänen kannattajillaan lisää argumentteja puolellaan. Jo puoluekokouksessa oli Mikkelin työväenyhdistyksen edustaja asettunut varauksettomasti kannattamaan yhteistoimintaa suomettarelaiden kanssa, ja samanlaisia evästyksiä olivat saaneet myös Nokian ja Sortavalan edustajat.³⁵ Tämä osoitti, että suomalaisuusradikalismilla oli edelleen vastakaikua työväenliikkeessä.

Jo puoluekokouksessa aktiivisimmat tamperelaislinjan kannattajat olivat sitä mieltä, ettei tehty päätös sido heitä. Välittömästi tuli myös tieto, että puoluesihteerin J. K. Kari oli, huolimatta kieltäytymisestään, ennen puoluekokousta tehdyn sopimuksen pohjalta valittu perustuslaillisten edustajaksi Oulusta. Tämä herätti kiivasta sananvaihtoa puolin ja toisin.³⁶ Tampereella työväenyhdistys päätti äänin 49—34 osallistua vaaliin huolimatta puoluekokouksen päätöksestä. Perustuslailliset ottivatkin siellä listoilleen kaksi työväenyhdistyksen ehdokasta, nimittäin Yrjö Mäkelinin ja kaupanhoitaja Heikki Lindroosin. Mutta Forssan äänioikeusjulistus oli antanut Mäkelinille niin radikaalisen leiman, että hänen syrjäyttämisekseen muodostettiin eräiden perustuslaillisten taholta erityinen lista. Hanke onnistui ja Mäkelin jäi pois, mikä tiesi tappiota sekä hänelle itselleen että hänen edustamalleen suunnalle.

Turussa päätettiin äänin 23—14 muodollisesti noudattaa puoluekokouksen päätöstä, mutta asiaa koskeva julkilausuma muokattiin sellaiseksi, että se tosiasiaa merkitsi vaaleihin osallistumiskehotusta. Puoluehallinnon jäsen, faktori J. A. Salminen, olikin sittemmin perustuslaillisten listoilla ja tuli valituksi. Kotkassa perustuslailliset olivat asettaneet listoilleen Yrjö Mäkelinin.

Kotkan työväenyhdistyksessä vaikutti tähän aikaan myöhemmin tunnettu suomettarelainen K. N. Rantakari, ja hänen onnistui puoluekokouksen päätökseen vedoten saada työväenyhdistys pysymään vaalien ulkopuolella. Näin suomettarelainen lista sai niukan voiton ja Mäkelin tuli sielläkin syrjäytetyksi. Helsingissä taas perustuslaillisesta asennoitumisestaan tunnettu ruotsalainen työväenyhdistys oli valmis osallistumaan vaaleihin yhdessä perustus-

laillisten kanssa, mutta nämä eivät huolineet listoilleen yhdistyksen asettamia ehdokkaita, nimittäin faktori Reino Drockilaa ja maisteri M. Holmbergia. Tämäkin merkitsi vaikeaa tappiota yhteistoimintalinjalle.

Eräät muutkin työväenyhdistykset liittyivät yhteistoimintaan perustuslaillisten kanssa tai kannattivat osallistumista vaaleihin. Eetu Salinkin, joka oli ollut ehdottoman vaalilakon kannalla, toimi aktiivisesti Porissa perustuslaillisten ehdokkaan hyväksi tuoden täten esille sympatiansa heitä kohtaan.³⁷ Kemissä työväenyhdistys kannatti perustuslaillisten ehdokasta sen jälkeen, kun tämä oli hyväksynyt yleisen äänioikeuden. Heinolassa työväenyhdistys kannatti raittiussväen ehdokasta samasta syystä, ja Haminassa puoluekokouksen päätöstä tulkittiin niin, että siellä nähtiin sen velvoittavan ottamaan osaa vaaleihin sen jälkeen, kun paikallinen perustuslaillisten ehdokas oli hyväksynyt yleisen äänioikeuden. Käkisalmen ja Savonlinnan yhdistykset eivät olleet puolueen jäseniä, joten niiden liittyminen perustuslaillisiin ei rikkonut päätöstä. Myös Kansan Lehden vaikutuspiirissä olevat maa-seutuyhdistykset kannattivat kokouksissaan osallistumista vaaleihin, vaikka ne eivät voineetkaan vaikuttaa tuloksiin. Tamperealaisten kannanottoja seurailivat Jämsän, Forssan, Lempäälän, Pispalan, Messukylän, Teiskon ja Viialan työväenyhdistykset.³⁸

Valppaan ajatus yhtenäisestä ja kaikkien yhdistysten noudattamasta puoluekokouksessa hahmotellusta menettelytavasta ei ollut toteutunut. Jäsenyhdistykset eivät tunteneet puoluekokouksen päätöstä sitovaksi. Tämä merkitsi tietysti tappiota Valppaalle. Mutta yhteistyölinja kärsi iskun siinä, ettei Mäkelin tullut valituksi eivätkä perustuslailliset huolineet ruotsalaisten ehdokkaita Helsingissä listoilleen.

Keskustelu menettelytavasta jatkui vaalien jälkeenkin. Mäkeliniä ja hänen linjaansa puolusti aktiivisimmin Reino Drockila. Käsitystensä tueksi hän vetosi ranskalaisen Millerandin esimerkkiin. Drockilan mielestä Millerand oli hallituksessa ollessaan tehnyt käytännöllistä työtä, ja samalla tavalla sitä tekisivät työväenliikkeen

edustajat meilläkin valtiopäivillä.³⁹ Työläisaktivistien ryhmään kuuluva Matti Turkia taas arvosteli ankarasti Mäkeliniä ja piti puoluekokouksen päätöksen sivuuttamista tuomittavana.⁴⁰ Yleisesti kiistaa käytiin siten, että molemmat syyttelivät toisiaan yhteistoiminnasta, toiset perustuslaillisten, toiset suomettarelaisten kanssa. Kansan Lehdessä tuotiin varsin avoimesti esille sympatioita perustuslaillisia kohtaan, ja Työmiehellä korostettiin suomettarelaisten äänioikeuspäätöksen arvoa. Aktiivisin »suomettarelaislinjalla» oli Kaarlo Luoto.⁴¹ Esimerkkinä polemiikista voidaan mainita, että Länsi-Suomen Työmies puhui »sosialistilehdistä», joiksi se laski Uuden Suomettaren, Etelä-Suomen ja Työmiehenkin.⁴²

Vuoden 1904 lopulla Edvard Valpas osallistui menettelytapakeskusteluun kirjasellaan »Mikä menettelytapa?» Siinä hän viittasi Saksasta saamiinsa herätteisiin ja katsoi, että saksalaiset kannanotot velvoittivat myös suomalaisia. Hänen mielestään puolueelle oli saatava yhtenäinen menettelytapa. Kantansa tueksi Valpas vetosi mm. Bebeliin ja Liebknehtiin. Kirja sisälsi myös henkilökohtaisia hyökkäyksiä Mäkeliniä ja Drockilaa vastaan. Mäkelinin toimintaa Valpas luonnehti: »Oletteko kuullut hirvittävämmällä ja inhottavammalla tavalla häväistävän koti- ja ulkomaalaisia yhteensä miljooneja, köyhiä ja köyhien tilan parantamisen edistäjiä. Hirvittävämpää häväistystä saattaa tuskin keksiä. Eivät meidän vastustajammekaan pura moista lukuunottamatta muutamia siiveellisessä suhteessa kaikkein kurjimpia mätälehtiä. Kansan Lehti on vienyt räikeällä tavalla niistä voiton. Yrjö Mäkelin on siten tunkeutunut porvarien työväenliikettä häväisemään palkkaamien rosakakirjailijoiden tointa itselleen kilpailemaan, ja tuo työväenliikkeen palkkalaisena.»⁴³ Valppaan tunnepitoisten ja loukkaavien sanojen käyttö oli työväenliikkeen kannattajakunnan silloisen sivistystason huomioon ottaen varsin tehokasta. Joka tapauksessa hänen asemansa suurlakkoa kohti tultaessa vahvistui. Työmies tarjosi hänelle mainion väylän propagoida käsityksiään ja lyödä vastustajiaan.

Kirjasessaan Valpas suuntasi iskunsa myös työläisaktivisteihin,

joiden maanalainen, väkivaltainen ja tsaarinvaltaa ärsyttävä toiminta ei häntä miellyttänyt: »Eräs proletaarikomitea levitti kuten lehdessä kerrottiin murhaa taistelukeinona puoltavia sepustuksia. Moista petomaista koetettiin kytkeä järjestyneen työväen toimintaan.»⁴⁴

Tamperelaisten ajatus yhteistyöstä perustuslaillisten kanssa heikkeni edelleen Voikkaan lakon vaikutuksesta. Passiivisessa vastarinnassa mukana ollut Reino Drockila pyrki nimittäin tehtaan johdon puheille, mutta häntä ei otettu vastaan. Siksi tamperelaistenkin keskuudessa epäluuloisuus perustuslaillisia teollisuuspiirejä kohtaan syveni, ja perustuslaillisten johtoon kuuluneen ja lakossa välittäjänä esiintyneen lakitieteen tohtori Heikki Renvallin katsottiin asettuneen työnantajan puolelle. Kansan Lehti kirjoittikin katke-roituneena lakon johdosta.⁴⁵

Menettelytapakiistaa sävytti vuonna 1905 se, että Työmiehen ja Valppaan linja alkoi saada selvempää suomettarelaista väriä. Tämä johtui osaksi Arbetaren-lehden ja Kansan Lehden propagandasta. Myös Työmiehen silloiset toimittajat, varsinkin Kaarlo Luoto ja Eero Haapalainen, esiintyivät suomettarelaisuutta ja myöntyväisyyskantaa ymmärtävinä. Eero Haapalainen esim. teki osakunnassaan ehdotuksen seppeleen laskemisesta aktivisti Hohenhalin ampuman prokuraattori⁷ Soisalon-Soinisen haudalle.⁴⁶ Teon motiivina oli kai jonkinlainen protesti aktivismia vastaan myöntyväisyys suunnan puolesta. Suomettarelainen leima Työmieheissä vahvistui, kun ylioppilas Sulo Vuolijoki kevästä 1905 alkoi esiintyä lehden palstoilla. Hänhän oli ollut yksi niistä kymmenestä vanhasuomalaisesta ylioppilaasta, jotka olivat allekirjoittaneet kehotuksen mennä kutsuntaan. Myös Valppaan hyökkäykset perustuslaillisia sekä ruotsinkielisiä vastaan ja varovaisempi suhtautuminen tsaarinvaltaan loivat pohjaa käsitykselle hänen suomettarelaisuudestaan. Varovaisena Valpas oli sitä mieltä, että uhka Työmiehen lakkauttamisesta oli torjuttava ja kaikin mahdollisin keinoin pidettävä väylä auki sosialismin levittämiseksi. Hän oli keväällä 1904 ollut mukana työläisaktivistien perustavassa kokouksessa, mutta vetäytynyt siitä syrjään pitäen toimintaa ilmeisesti epärealistisena.⁴⁷

Työmiehen »myöntyväisyyslinja» aiheutti suuttumusta useammallakin taholla. Työläisaktivistien johtaja Matti Turkia hyökkäsi Valpasta vastaan syyttäen tätä suomettarelaisuudesta.⁴⁸ Ärtyneitä olivat myös ruotsalaisen työväenliikkeen edustajat.⁴⁹ Hyökkäävimmin esiintyi tietysti vanha kiistakumppani Yrjö Mäkelin, joka juuri suurlakon aattona kirjoitti Kansan Lehteen artikkelin »Työväenpuolue pesutupaan». Siinä hän syytti Valpasta, Luotoa ja Haapalaista yhteistoiminnasta suomettarelaisten kanssa ja nimenomaan Luodon ja Haapalaisen kohdalla vihjaili yhteistoimintaan tsaarinvallankin edustajien kanssa.⁵⁰ Kirjoitus ei ehtinyt synnyttää reaktioita, sillä suurlakko tuli väliin ja muutti tilanteen.

Työväenliikkeen johdon piirissä oli katkeria erimielisyyksiä menettelytavoista. Niiden takana olivat erilaiset arviot tilanteesta, erilaiset aatteelliset vaikutteet ja osaltaan valtataistelukin. Työväenliikkeen rajoitetut valintamahdollisuudet toimintaan nähdessä, esim. äänioikeusolot, estivät kiistoja hajoittamasta liikettä pahemmin. Ne rajoittuivat miltei kokonaan suppean kärkiryhmän piiriin.

4. SOVELLUTUS ERI ELÄMÄNALOILLE

a. Yhteiskunnalliset kysymykset — teorian ja käytännön ristiriita

Sosialismin tultua Suomen työväenliikkeen aatteelliseksi sisällöksi suhtautuminen yhteiskuntaan määräytyi pääasiassa Marxin esittämien käsitysten pohjalta. Suomessa nämä omaksuttiin etupäässä Kautskyn välittämänä ja tulkitsemina. Hänen vuonna 1899 suomeksi käännetty teoksensa »Erfurtin ohjelma» tuli suuntaa-antavaksi.

Johtavana periaatteena oli, että yksityisomistukseen perustuva kapitalistinen yhteiskunta nähtiin pahana. Se oli välitila, joka oli pian väistytävä yhteisomistukseen perustuvan sosialistisen yhteis-

kunnan tieltä. Kapitalismi oli »kurjuuden ja sorron lähde». Sen vastakohtana sosialistinen yhteiskunta oli »korkeimman hyvinvoinnin ja kaikinpuolisen sopusointuisan täydellisyyden lähde».¹

Kurjistumisteorian mukaan työväestön asema oli jatkuvasti huononemassa. Samanaikaisesti lähestyi odotettu kapitalistisen yhteiskunnan kukistuminen. Kun työväestön aseman jatkuva heikkeneminen oli yhtenä käyteaineena vanhan yhteiskunnan kumoamisessa, niin marxilaiset teoreetikot suhtautuivat melko penseästi sosiaalipoliittiseen toimintaan: »He (työläiset) alkoot pitääkö yhteiskunnallisia uudistuksia liian suuressa arvossa, alköötäkä toivoko, että vallitsevat olot voivat niiden kautta muodostua heitä tyydyttäväksi. Yhdeksän kymmenesosaa uudistusehdotuksista ei ainoastaan ole hyödyttämiä, vaan suorastaan vahingoksi nyljetyille; pahimmat ovat ne ehdotukset, jotka koettavat pelastaa uhatun omaisuusjärjestelmän siten, että sovittavat tuotantovoimat tämän mukaan, tahtovat tehdä viime vuosisadan kehityksen olemattomaksi.»² Toisaalta myönnettiin, että työväestön taloudelliset ja poliittiset järjestöt olivat saavuttaneet työväenluokalle etuja. Nämä olivat torjuneet »kapitalistisen nylkemisen» vahingollisia vaikutuksia. Samalla hankitut etuisuudet olivat kuitenkin pakottaneet kapitalistit lisäämään kilpailua ja jouduttamaan kehitystä, joka johti pientuotannon häviämiseen ja toi siirtymisen sosialistiseen yhteiskuntaan yhä lähemmäksi. Työväenliikkeen piirissä esiintyviä pyrkimyksiä työajan lyhentämiseen ja palkkojen parantamiseen ei pidetty suinkaan tarpeettomina eikä missään tapauksessa vahingollisina, niin kuin kurjistumisteoriasta olisi voinut suoraviivaisesti päätellä. Koko ajan oli kuitenkin muistettava, että ne olivat vain vähäpätöisiä välitavoitteita. Erityisen uhkaavana marxilaiset teoreetikot pitivät sitä mahdollisuutta, että vain niihin tyydyttäisiin. Heidän mielestään oli pyrittävä totaaliseseen ratkaisuun. Se vaati tuotannon välikappaleiden siirtämistä yhteiskunnan, lähinnä valtion, haltuun. Poliittinen valta olisi tällöin työväenliikkeen edustajilla.³

Itse työväenliikkeessä tulivat kysymykset työajasta ja palkasta keskeisiksi. Laajan jäsenjoukon keskuudessa nämä ongelmat saivat

ilmeisesti paljon huomattavamman sijan kuin suppean ja aktiivisen kirkkiryhmän piirissä. Koko työväenliikkeen aatesisältö konkretisoitiin usein lähinnä työaikaa ja palkkaa koskeviin kysymyksiin. Työaikaongelma kohosi sikäli etualalle, että kansainvälinen työväenliike oli hyväksynyt tavoitteeksi 8-tuntisen työpäivän. Suomessa se vuosisadan vaihteessa tuntui varsin kaukaiselta. Päämäärän etäisyys oli omiaan luomaan liikkeelle radikaalisen leiman. Työajan lyheneminen merkitsi sitä paitsi parempia edellytyksiä yhdistystoiminnalle, ja se tajuttiin työväenliikkeen johdon keskuudessa.

Kysymys lainsäädäntöteitse määrätystä pisimmästä työajasta oli ollut esillä jo vuoden 1877 valtiopäivillä. Rajaksi oli ehdotettu 12 tunnin työpäivää. Ehdotus oli hylätty kaikissa säädyissä. Ajatus lainsäädännön välityksellä määrättävästä pisimmästä työajasta oli aikaisemmin torjuttu myös teollisuuden harjoittajien kokouksissa, vaikka ei tosin yksimielisesti. Vuoden 1893 työväenyhdistysten edustajakokouksessa tavoitteeksi asetettiin työpäivän lyhentäminen lainsäädännön välityksellä. Vuoden 1896 Tampereen kokouksessa jouduttiin toteamaan, että asia ei ollut tätä tietä eteenpäin vietävissä. von Wright asettui kannattamaan 10-tuntista työpäivää. Parhaina keinoina sen saavuttamiseksi hän piti vetoamista yleisöön ja työnantajiin erittäinkin siinä mielessä, että korostettaisiin heille uudistuksesta tulevaa hyötyä. Lakkoa asian perille ajamiseksi hän piti vaarallisena. Se ei soveltunut hänen patriarkalliseen näkemykseensä, vaikkei hän periaatteellisesti ollut täysin kielteisellä kannalla siihenkään nähden.⁴ Lakkoa taistelussa työajan lyhentämiseksi ja työehtojen parantamiseksi sekä pyrkimystä 8-tuntiseen työpäivään kannattivat Tampereen kokouksessa sosialistisia ajatuksia omaksuneet. Turun työväenyhdistyksen edustaja, »salvumies» Rönkkö oli sitä mieltä, että liittyen kansainvälisen työväenliikkeen vaatimuksiin oli päämääräksi asetettava 8-tuntinen työpäivä. Tampereen työväenyhdistyksen edustaja, maalari Fr. Rosenqvist, ja Viipurin edustaja, puuseppä A. Käärme kangas, puolustivat eri yhteyksissä lakkoa keinona tavoitteiden toteuttamisessa.⁵

Turun kokouksessa hyväksyttiin 8-tuntinen työpäivä päämää-

räksi. Tavoitteen aatteellisen taustan toi esille Eetu Salin todetessaan, että »sosialidemokraattien vaatimuksena kaikissa maissa oli: työpäivä 8-tuntiseksi». Hänen mielipiteeseensä yhtyivät useimmat kokouksen sosialistit. Mm. ruotsinmaalainen Weüdel viittasi siihen, että tämä oli työväestön vaatimuksena yli koko sivistyneen maailman. Kuitenkin sosialistisiakin mielipiteitä omaavista eräät katsoivat, että vaatimus 8-tuntisesta työpäivästä oli vielä liian uusi. Siksi oli väliaikaisesti tyydyttävä 10-tuntiseen. Tällaisen näkökohdan esitti Helsingin ulkotyöväenyhdistyksen edustaja A. Vatanen. Kanta tuli kokouksen päätökseksi.⁶ Forssan kokouksessa vuonna 1903 esitettiin, että oli vielä tyydyttävä vaatimaan 10-tuntista työpäivää.⁷ Useimmissa puheenvuoroissa kuitenkin todettiin, että oli pysyttävä 8-tuntisen työpäivän kannalla, koska se kerran oli ohjelmassa. Jotkut olivat sitä mieltä, että maatalouden piirissä voitaisiin tyytyä 10-tuntiseen.⁸ Maatalous- ja teollisuustyöväestön erottamista toisistaan ei pidetty kuitenkaan oikeana eikä tarkoituksenmukaisena. Forssan kokouksessa hyväksyttyyn ohjelmaan tulikin vaatimus 8-tuntisesta työpäivästä. Sen lisäksi todettiin, että epäterveellisissä oloissa työpäivän pitäisi olla lyhyempi. Vaatimus tuntui silloisissa oloissa varsin kaukaiselta tavoitteelta. Siksi se antoi työväenliikkeestä sellaisen kuvan, kuin tämä aivan ratkaisevasti muuttaisi yhteiskuntaa.

Työaikakäsymyksen ohella myös palkkakäsymys oli työväestölle ajankohtainen ja konkreettinen. Tavoitteeksi tuli alimman palkan määrääminen lainsäädäntöteitse ei ainoastaan valtion ja kuntain, vaan myös yksityisten töissä. Turun kokouksessa oli jossain määrin erimielisyyttä siitä, oliko lainsäädännön avulla mahdollista vaikuttaa yksityisten töissä maksettaviin palkkoihin. Se oli toisten mielestä ammattiyhdistysten asia. Selvä enemmistö oli sillä kannalla, että lainsäädännön avulla oli määrättävä alin palkka myös näissä.⁹ Tällaisena vaatimus sisältyikin sekä Turussa että Forssassa hyväksyttyyn ohjelmaan.

Turussa laadittuun ja sittemmin Forssassa täydennettyyn ohjelmaan tuli monia varsin laajoja sosiaalipoliittisia vaatimuksia. Ne olivat suureksi osaksi muotoutuneet Saksan sosialidemokraattisen

puolueen Erfurtin kokouksessa hyväksytyn ohjelman pohjalla. Turussa vahvistetussa ohjelmassa esitettiin mm. maksutonta oikeudenkäyntiä ja lääkärinapua. Forssan kokouksessa oli vaatimuksia laajennettu ja täydennetty. Vaadittiin »maksutonta oikeudenkäyttöä ja oikeusapua ja korvausta viattomasti syytetyille, vangituille ja tuomituille». Ohjelmassa esitettiin myös »terveydenhoitoa valtion ja kuntain asiaksi sekä maksutonta lääkärinapua ja lääkkeitä sekä synnytysapua ja maksutonta hautausta».

Turun kokouksessa kysymys vanhuudenvakuutuksesta aiheutti keskustelua. Alustuksessaan tohtori August Ramsay asettui kannattamaan paikallisia kassoja. Nämä voisivat saada tukea osakkaiden suorittamien maksujen lisäksi valtiolta. Hän suositteli sen ohella henkivakuutuksia. Alustus aiheutti arvostelua. Kokouksessa asetuttiin vaatimaan yleistä vanhuudenvakuutusta. Jotkut olivat sitä mieltä, että vakuutetut itse voisivat osallistua kustannuksiin. Tyypillisesti sosialistisen mielipiteen tulkitsi Eetu Salin, joka totesi, että vakuutus oli pantava toimeen ilman työväestön osallistumismaksuja. Hänen mielestään valtio pystyi siihen, jos vain tahtoi. Kokouksen päätökseksi tuli pakollisen vanhuudenvakuutuksen vaatiminen. Jokaisen 18 vuotta täyttäneen tuli osallistua maksuihin tulojensa mukaan. Eläkkeen saanti olisi kuitenkin erilaisista maksuista huolimatta pysytettävä samansuuruisena.¹⁰

Turun kokouksessa hyväksytyssä 13 kohtaa käsittävässä yleisohjelmassa oli vaatimus työväen vakuutuksen ottamisesta valtion huostaan. Sen lisäksi oli laadittu asiaa koskevat tarkemmat ponnet. Forssan ohjelmassa ei yleisten vaatimusten joukossa ollut mitään vakuutusta koskevaa. Työväen suojelua koskevissa vaatimuksissa korostettiin kyllä kaikkiin työntekijöihin ulottuvan »kansanvakuutuksen» aikaansaamista. Sen tuli käsittää sairaus-, tapaturma-, vanhuus-, ansiokyvyttömyys- ja työttömyysvakuutukset sekä leskiä ja orpolapsia koskeva vakuutus. Varat olisi suoritettava yleisellä tulo-, varallisuus- ja perintöverolla kerätyistä varoista. Ikäraja, mistä alkaen vanhuudenvakuutusta oli maksettava, aiheutti Forssan kokouksessa mielipiteiden vaihtoa. Asiaa pohtimaan asetettu valiokunta oli ehdottanut 60 vuotta ikärajaksi. Useimmat

edustajat katsoivat 55 vuotta olevan sopiva rajapyykiksi, olipa viisi edustajaa 50 vuoden kannalla. Mutta esim. Eetu Salin pysyi 60 vuoden kannalla siitä huolimatta, että enemmistö oli selvästi asettunut 55 vuoden kannalle.¹¹ Päätökseksi tuli, että vanhuuden-vakuutusta oli vaadittava 55 ikävuodesta alkaen.

Keskustelua syntyi myös siitä, oliko työväestön itsensä osallistuttava eläkemaksuihin. Tämän kannattajia oli, mutta he jäivät selvään vähemmistöön.¹² Työväenliikkeen edustajien kannanotoille oli tunnusomaista voimakas usko pitkälle menevien sosiaalipoliittisten ohjelmien mahdollisuuteen. Kustannuskysymyksiä pidettiin varsin toisarvoisina. Näytettiin ajateltavan, että varsin suppeata rikkaiden piiriä ankarasti verottamalla saataisiin helposti kokoon tarvittavat varat. Näin rohkeisiin mielipiteisiin vaikutti sekin, että kokouksen ilmapiiri ikäänkuin vaati kannattamaan pitkälle meneviä uudistuksia.¹³

Kun vuosisadan alkuvuodet olivat vaikeita työttömyysaikoja, niin oli Forssan kokouksessa esillä myös työllisyysongelma. Alustuksessaan M. Hälleberg (Paasivuori) asettui sille kannalle, että yhteiskunnassa, jossa tuotanto perustui yksityisomaisuuteen ja vapaaseen kilpailuun, työttömyyden torjuminen oli periaatteessa mahdotonta. Alustaja esitti kyllä toimenpiteitä, jotka poistaisivat työttömyyttä: työpäivän lyhentämisen 8-tuntiseksi, ylityön sallimisen ainoastaan poikkeustapauksissa, alimman tuntipalkan määrittämisen, työttömyysvakuutuksen aikaansaamisen, kunnallisten työnvälitystoimistojen perustamisen sekä valtion ja kunnan toimesta järjestettävien yleisten töiden aikaansaamisen. Hän ehdotti myös yhteistoiminnalliselle pohjalle muodostettavia maanviljelyssiirtoloita, joita valtio tukisi lainoin.¹⁴ Puoluehallinto veloitettiin Forssan kokouksessa tehdyssä päätöksessä kääntymään hallituksen puoleen ja anomaan työttömyysvakuutusrahaston perustamista.¹⁵

Sekä Turussa että Forssassa hyväksytyissä ohjelmissa kiinnitettiin huomiota verotukseen. Välillisten verojen poistamista vaadittiin. Forssan kokouksessa lisättiin näihin myös »henkilölliset» verot, jotka oli korvattava »yleisellä asteittain nousevalla tulove-

rolla». Verotuksen johtaviksi periaatteiksi katsottiin, että »ansioton arvonnousu, korkotulot ja perintö» oli verotettava ankarammin kuin »omasta ansiosta tai työstä johtuvat tulot».

Korostettaessa ihmisten tasa-arvoisuutta työväenliikkeessä jouduttiin kiinnittämään huomiota naisen asemaan. Turussa hyväksytyssä ohjelmassa vaadittiin miehen ja naisen »täydellistä yhdenvertaisuutta». Forssassa oli kohtaa kuitenkin laajennettu. Siellä vaadittiin »kaikkien rajoitusten poistamista, jotka asettavat naisen yleis- ja yksityisoikeudellisessa suhteessa ala-arvoisempaan asemaan kuin miehen». Erityisesti Forssan kokouksessa tähdennettiin myös naistyövoiman vaatimaa suojelulainsäädäntöä. Tällöin korostettiin synnytysloman tärkeyttä. Oli selvää, että naisetustajat esiintyivät aktiivisina tässä kysymyksessä. Naisten osalta tahdottiin myös yötyön kieltämistä.¹⁶

Työväen suojelulainsäädännön alalla vaadittiin nuorisoa koskevia suojelumääräyksiä. Alle 14 vuotiailta oli kiellettävä kaikenlainen ansiotyö. Lapsia (14—16-vuotiaat) ja nuoria (16—18-vuotiaat) varten oli säädettävä suojelumääräyksiä. Niiden noudattamista oli tarkoin valvottava. Sitä varten tahdottiin ammattien tarkastuksen tehostamista sekä lisää ammattien tarkastajia.

Suhtautuminen yhteiskuntaan oli työväenliikkeen piirissä samanaikaisesti kahdenlaista: Vedoten sosialistisiin oppeihin ja teoreetikoihin tähdennettiin, että työväestön aseman parantaminen kapitalistisessa yhteiskunnassa oli mahdotonta. Kurjistumisteoriaa pidettiin totuutena. Samaan aikaan työväenliikkeen taholta kuitenkin innokkaasti vaadittiin kauaskantoisia sosiaalipoliittisia uudistuksia. Niiden toteuttamismahdollisuutta ei asetettu kyseenalaiseksi. Päinvastoin katsottiin, että ne voitiin panna toimeen, jos oli hyvää tahtoa. Varsin innokkaina, jopa toiveikkaina vedottiin näissä kysymyksissä sekä senaattiin että valtiopäiviin.

Forssan ohjelman yleisessä osassa lausuttiin julki selvä ennustus ja usko, että kapitalistinen yhteiskunta romahtaisi ja tapahtuisi suuri totaalinen ratkaisu osaksi sen tähden, että työväestön asema jatkuvasti kurjistui. Kuitenkin toisaalta sekä ohjelman yksityiskohdissa että erityisesti keskusteluissa korostettiin käytännöllisiä

työväestön aseman parantamiseen tähtääviä tavoitteita. Aivan ilmeisesti näyttiin uskovan niiden toteuttamismahdollisuuksiin sekä annettiin niille huomattava arvo. Oli selvää, että käytännölliset, konkreettiset ja lyhytjännitteiset tavoitteet olivat merkityksellisiä juuri kannattajien vuoksi. Ohjelman »eskatologinen» puoli ja käytännölliset vaatimukset olivatkin ristiriidassa. Tämä seikka heikensi jonkin verran pyrkimystä konkreettisiin parannusvaatimuksiin, ja samalla lähiajan tavoitteet vähensivät suuren kokonaisvaltaisen ratkaisun, vallankumouksen, odotusta ja arvoa. Vain tulevaisuudessa tapahtuvia muutoksia korostava ohjelma olisi sittenkin joukkokannatuksen kannalta ollut varsin heikko, ja toisaalta suuria, ratkaisevia muutoksia lupaava ohjelma antoi uskoa ja innoittavia näkyjä. Sehän tarjosi tarpeeksi pitkäjännitteisen ja kaukana olevan tavoitteen. Kaksijakoisuus saattoi sen tähden olla myös voima. Vasta silloin, kun työväenliike pääsi osalliseksi vallankäytöstä ja saattoi todella vaikuttaa konkreettisten lähitavoitteiden saavuttamiseen, tämä marxilaiseen sosialismiin sisältyvä kaksitahoisuus muodostui hajottavaksi tekijäksi ja alkoi luoda vaikeita ristiriitoja. Jo suurlakon jälkeen alkoi nousta esille »oikeaoppisten» piirissä pelko, että »tyydyttäisiin pikkuparannuksiin» ja eskatologia menettäisi merkitystään. Erityisen epäilevästi tässä kohden suhtauduttiin ammattiyhdistysliikkeeseen, jota nimenomaan tämän vaaran katsottiin uhkaavan.¹⁷

b. Äänioikeuskysymys

Viime vuosisadan lopulla nelisäätyinen eduskunta vastasi yhä huonommin yhteiskuntamme todellisia voimasuhteita. Laaja maa-seudun torpparien ja tilattomien joukko sekä määrältään huomattava teollisuustyöväestö olivat ilman äänioikeutta. Työväenliikkeessä tuli näin ollen keskeiseksi tavoitteeksi äänioikeuden laajentaminen. Pohjana tähän tähtäävillä pyrkimyksillä olivat liberalismiin demokraattisuusvaatimukset, suomalaisuusliikkeen tavoitteet ruotsinkielisten ylivallan murtamiseksi sekä sosialismista johdetut

ajatukset. Johtava teoreetikko Karl Kautsky oli nimenomaan tähdentänyt äänioikeuden merkitystä työväenliikkeelle.¹⁸

Jo alusta pitäen oli työväenliikkeessä wrightiläisenäkin kautena ollut esillä ajatus äänioikeuden laajentamisesta. Tampereen kokouksessa vuonna 1896 oli osittain juuri tämän kysymyksen johdosta syntynyt repeämä. Nuorsuomalaiset radikaalit ja sosialistisia käsityksiä omaksuneet olivat yhdessä vaatineet »mies ja ääni»-periaatteen toteuttamista. Sen sijaan konservatiivit, lähinnä vanhasuomalaiset, kannattivat kymmenen äänen ottamista ylärajaksi. Tämä aiheutti työväenliikkeen johdossa ensimmäisen selvän repeämän; konservatiivit vetäytyivät syrjään.¹⁹

Turun kokouksessa vuonna 1899 olivat tavoitteet jo huomattavasti kauempana. Alustuksessaan nuorsuomalaisiin kuuluva tohtori S. Ingman (Ivalo) oli sitä mieltä, että Tampereen kokouksessa asetetut tavoitteet, »mies- ja ääni»-periaatteen toteuttaminen porvaris- ja talonpoikaissäädystä, olisivat vielä riittäviä. Mutta kokouksen sosialistit eivät tyytyneet tähän. Ensimmäisenä A. B. Mäkelä esitti vaatimuksia, jotka tähtäsivät pitemmälle. Hänen mielestään naisille oli saatava äänioikeus, lisäksi sensus oli kokonaan poistettava. Vain lukutaitoa hän saattoi ajatella sensukseksi, mutta ei missään tapauksessa varallisuutta. Suurin muutos tapahtui kuitenkin siinä, ettei hän tyytynyt enää vanhaan säätyeduskuntaan. Hänen mielestään oli saatava yksikamarinen eduskunta. Tavoitteeseen olisi pyrittävä itsenäisenä puolueena. Jos muut liittyisivät näihin vaatimuksiin, niin hyvä olisi.²⁰ Kokouksen sosialistit yhtyivät Mäkelän esittämiin käsityksiin. Taavi Tainion mielestä oli vaadittava »yleinen, yhtäläinen ja välitön äänioikeus kaikille». Tehokas keino vaatimusten perille ajamisessa oli hänen mukaansa työlakko. Sitä kannatti myös Eetu Salin. Sen sijaan toiset uuden suunnan miehet epäilivät yleisen lakon mahdollisuuksia.²¹

Turun kokouksessa hyväksytyn ohjelman yleisosaan tuli vaatimus yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta kaikille 21 vuotta täytäneille kaikissa vaaleissa ja äänestyksissä. Kyseessä olevaa asiaa koskevilla ponsissa vaadittiin nelisäätyisen edustuslaitoksen muuttamista yksi- tai kaksikamariseksi. Sen lisäksi vaadittiin eduskun-

nan oikeuksien laajentamista tosin jossain määrin epäselvällä lauseella: »lainsäädäntö- ja itseverottamisoikeus kansalle eduskunnan kautta». Paras keino tavoitteisiin pääsemiseksi oli kokouksen mielestä suuren joukkoanomuksen jättäminen valtiopäiville. Ohjelman mukaan oli annettava myös porvarillisille yhdistyksille mahdollisuus liittyä anomuksiin, mikäli ne hyväksyivät työväenliikkeen äänioikeusvaatimukset. Puoluehallinto velvoitettiin panemaan toimeen mielenosoituksia ja järjestämään äänioikeusasiaa koskevia kokouksia ja esitelmiä sekä levittämään asiaan liittyvää kirjallisuutta. Siltä varalta, etteivät nämä toimenpiteet auttaisi, viitattiin myös yleisen työlakon mahdollisuuteen. Todettiin, että se olisi nimenomaan viimeinen keino.²² Ajatus »yleisestä työlakosta» äänioikeustaistelussa käytettävänä aseena oli saatu Belgiasta. Tähän Belgian esimerkkiin vedottiin myös kokouksessa käydyssä keskustelussa.²³

Sortovuosien poliittisen tilanteenkaan takia äänioikeusasia ei edistynyt. Siksi Viipurin kokouksessa kysymys oli ennen kaikkea siitä, miten äänioikeusasiaa oli ajettava. Anomuksien jättäminen valtiopäiville ei näyttänyt tuovan ratkaisua. Alustuksessaan K. F. Hellstén oli sitä mieltä, että yleislakko oli ainoa tehokas keino vaatimusten perilleviemiseksi. Keskustelu koskettelikin etupäässä lakon toteuttamismahdollisuuksia. Eetu Salin oli jyrkimmin lakon kannalla, ja lujasti hän myös uskoi sen toteuttamismahdollisuuksiin. Hän ja Kössi Koskinen vetosivat Belgian esimerkkiin, joka heidän mielestään vaikutti rohkaisevalta. Edvard Valpas sen sijaan suhtautui epäillen lakon toteuttamiseen. Hänen mielestään uhkauksen, jota oli mahdoton toteuttaa, ottaminen ohjelmaan oli epäviisasta. Se aiheuttaisi hajaannusta kannattajien keskuudessa ja vastustajat alkaisivat aliarvioida työväenliikettä. Keskustelussa tuli näkyviin Valppaan varovainen ja tarkoin reaaliset mahdollisuudet huomioonottava arviointi. Äänestyksessä hän joutui kuitenkin selvästi tappiolle.²⁴

Äänioikeuskysymyksen ratkaisun lykkääntyminen aiheutti jyrkentymistä työväenliikkeen kannanotoissa. Otettaan lujittavat sosialistiset mielipiteet, sortovuosien poliittinen tilanne ja paikoil-

leen juuttunut äänioikeusasia saivat työväenliikkeessä vakiintumaan käsityksen, etteivät säätyvaltiopäivät olleet kelvolliset edustamaan Suomen kansaa. Forssan kokouksessa ajatus tuli korostetusti esille äänioikeusasiassa hyväksytyssä julkilausumassa: »Tämä asiain tila voi johtaa siihen, ettei työväki tunne mitään siveellistä velvollisuutta maan valtiollisten, yhteiskunnallisten ja taloudellisten olojen tukemiseen, kun sillä ei ole valtiollista, yhteiskunnallista eikä näitä seuraavaa taloudellista vaikutusvaltaa, joka valta yksinomaan voi riittävässä määrässä kasvattaa edesvastuun ja veloituksen tunteen.»²⁵ Julkilausuma oli Mäkelinin käsialaa. Selvästi siinä tuotiin esiin ajatus, etteivät säätyvaltiopäivien säätämät lait sitoneet työväenliikettä. Näin ratkaisun viipyminen äänioikeuskysymyksessä ja poliittisen vallan puuttuminen työväestöltä kasvattivat vallankumouksellisuutta sekä lakien ja moraalien relatiivisuuden tähdentämistä.

Mäkelin oli alustuksessaan esittänyt myös sen ajatuksen, ettei työväenliike silloisten äänioikeusolojen vallitessa voinut tuntea vastuuta edes taloudellisesta kehityksestä. Kanta tuli esille kokouksen hyväksymässä äänioikeusjulistuksessa, vaikkakin lievennettynä. Edvard Valpas arvosteli kohtaa ja katsoi, että ainakin taloudellisesta kehityksestä täytyi työväenliikkeen tuntea vastuuta. Hänen vastalauseeseensa yhtyi kuitenkin vain Kotkan edustaja, räätäli Vilho Pylkkö, jonka mielipiteet lähtivät wrightiläisyyden pohjalta.²⁶ Ajatus yleisen äänioikeuden vaatimuksen läpiviemisestä laajalla lakkotaistelulla vakiintui kokouksessa, ja tarkoitusta varten päätettiin ryhtyä keräämään erikoista rahastoa.²⁷ Valppaan oppositioasenne selittyy toisaalta hänen varovaisuutensa pohjalta, toisaalta siitä, että nimenomaan Mäkelin oli laatinut äänioikeusjulistuksen ja — ammattiyhdistysriidasta alkaen hän ja Mäkelin olivat yleensä aina eri mieltä. Merkittävää oli, että Valppaan kanta voitiin tällä kerralla tulkita vähemmän »jyrkäksi» kuin Mäkelinin.

Ennen suurlakkoa ei äänioikeuskysymyksessä päästy mihinkään ratkaisuun. Työväenliikkeen toimesta järjestettiin asian merkeissä mielenosoituksia. Niihin onnistuttiin saamaan mukaan suuria väkijoukkoja, mikä osoitti, että asia oli jo tullut tärkeäksi laajoille

piireille ja sen yhteydessä pystyttiin saamaan liikkeelle sellaisiakin, jotka muuten olivat passiivisia.

Tilannetta kiristi perustuslaillisten vuosien 1904—1905 valtiopäivillä tekemä päätös olla käsittelemättä perustuslakikysymyksiä niin kauan kuin »suureen anomukseen» ei ollut tullut vastausta. Päätös merkitsi äänioikeusasian lykkääntymistä, ja työväenliikkeen piirissä se käsitettiin tahalliseksi viivyttelyksi. Sen toimesta järjestettiin asian johdosta suuria mielenosoituksia, mm. senaatin torille Helsingissä helmikuun 19. päivänä ja maaliskuun 14. päivän iltana. Kun jälkimmäiseen kokoukseen saapui tieto, että porvaris- ja aatelissäädyt vedoten vallitsevaan laittomuustilanteeseen olivat lykanneet äänioikeusasian seuraavaan kokoukseen, oli suutumusreaktio mielenosoittajien piirissä voimakas. Ilman Valppaan rauhoittavaa puhetta olisi tilanne voinut johtaa väkivaltaisuuksiin, mikä osoitti, että yleisen äänioikeuden vaatimus oli keskeisimpiä työväenliikkeen kannattajajoukoissa. Sitä pidettiin luovuttamattomana sekä välttämättömänä, ja sen viipyminen aiheutti voimakasta tyytymättömyyttä ja radikalisoitumista. Yleisen äänioikeuden periaate olikin hyväksytty varsin laajoissa piireissä myös työväenliikkeen ulkopuolella, mm. noilla valtiopäivillä se hyväksyttiin talonpoikaissäädystä ja rajoitetumpana pappissäädystä. Vain perustuslaillisen käsityksen pohjalta lähtenyt jarrutus lykkäsi ratkaisua ja vaikeutti tilannetta.

Työväenliikkeessä nähtiin, että yhtäläisessä äänioikeudessa toteutui valtiollisen tasa-arvoisuuden periaate. Samalla sen toteuttamista pidettiin välikappaleena työväestön poliittisen vallan saavuttamiseksi. Marxilaisiin käsityksiin nojaten oltiin sitä mieltä, että yleisen äänioikeuden toteuduttua työväenliike saisi helposti valtaosan äänestäjistä kannattajikseen. Näin yleinen äänioikeus avaisi työväenliikkeen johdolle tien valtaan. Tällöin ilmeisesti suuresti yliarvioitiin sosialismin vähävaraisille antamien taloudellisten lupausten merkitystä ja väheksyttiin lähinnä eräisiin tunnetekijöihin, mm. uskontoon, yksityisomistukseen ja yleensä perinteisiin, liittyviä näkökohtia.

Äänioikeuteen liittyivät läheisesti myös muut valtiolliset oikeu-

det ja vapaudet. Tärkeimpiä olivat luonnollisesti puhe-, paino- ja kokoontumisvapaus. Niiden merkitystä oli korostanut mm. Karl Kautsky, joka ei paljontakaan antanut arvoa maanalaiselle toiminnalle.²⁸ Sekä Turun että Forssan kokouksissa hyväksytyissä ohjelmissa vaadittiin »täydellistä yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja painovapautta». Useille sosialistisille teoreetikoille ko. vapaudet ja yleinen äänioikeus olivat lähinnä välikappaleita työväenliikkeen tiellä poliittiseen valtaan. Sen sijaan Suomen työväenliikkeen piirissä elivät sosialististen käsitysten ohella myös liberalismin periaatteet, jotka korostivat näiden vapauksien arvoa päämääränä. Niinpä Työmieheissä kirjoitettiin toukokuussa 1905: »Sana vapauden sorto on työväenasian sortamista ja työväen painamista henkiseen pimeyteen. Sentähden Suomen herännyt työväki ei mitenkään tahdo enää loukattavan sitä, vaan se vaatii täydellistä vapaata sanaa, jota eivät kahlehti mitkään hallitusherrat, oikut eikä päähänpistot ja jonka väärinkäytöstä ollaan vastuuvellvollisia ainoastaan laillisen tuomioistuimen edessä.»²⁹

c. *Maatalous*

Maataloudesta muodostui työväenliikkeellemme vaikea kysymys. Työväenliikkeen taholla oltiin selvillä siitä, että vielä kauan valtaosa kansastamme saisi toimeentulonsa maataloudesta. Näin ollen työväenliikkeestä voi tulla laaja joukkoliike vain, jos se pystyi saamaan vastakaikua torpparien, maaseudun tilattomien ja mahdollisesti pientilallistenkin piirissä. Tiedettiin, että maanomistuskysymys oli vaikein ja laajakantoisin sen ajan yhteiskunnallisista ongelmistamme. Työväenliikkeen kannalta kysymyksen teki erityisen vaikeaksi se seikka, ettei sosialistisista teoreetikoista näytännyt paljontakaan olevan apua ratkaisuun pyrittäessä. Marx oli suhteellisen vähän käsitellyt maataloutta sivuuttaen sen toisarvoisena; talonpojat eivät hänen mukaansa olleet missään historian vaiheessa kehitystä johtava tekijä. Kautskyn Erfurtin ohjelmassa taas todettiin muutosten maatalouden alalla kulkevan samaan suuntaan kuin teollisuuden, siis maaomaisuuden jatkuvaan ka-

saantumiseen, mutta suhtautuminen maatalouskysymykseen oli ylimalkainen. Kautskyn kirjassa »Sosialidemokratia ja maatalouskysymys» suhtauduttiin maatalouteen varsin penseästi. Sen mukaan maatalous oli menettämässä merkitystään, ja sosiaalidemokraattien oli rakennettava voiton toiveensa teollisuuden aseman vahvistumiseen. Huonosti näytti Suomen olosuhteisiin sopivan varoitus, ettei maatalousproletariaatissa ole herätettävä toivetta itsenäiseksi maanviljelijäksi pääsystä. Kiusallinen oli maatalousmaan kannalta hänen käsityksensä, että pienviljelijöiden suojeleminen oli vaarallista, koska se estäisi teollisuuden nousua, joka kuitenkin olisi tärkein tuotannon muoto sekä kapitalistisessa että sosialistisessa yhteiskunnassa. Lupaavalta ei myöskään tuntunut Kautskyn ajatus, ettei sosiaalidemokraattinen puolue kykenisi agraaripuolueiden kanssa kilpailemaan maanviljelijöiden suosiosta, vaan pysyisi kaupunkipuolueena.³⁰ Kautskyn mukaan lukuisat pienviljelijät tulisivat ilomieliin luopumaan tiloistaan ja siirtymään sosialistiseen maanviljelykseen. Tämä oppi-isän lupaama toiveikas näköala antoi tietysti uskoa.³¹

Sombartin teoksessa »Sosialismi ja sosiaalinen liike 19:n neljällä vuosisadalla» viitattiin maatalouden aiheuttamien ongelmien vaikeuteen ja myös ristiriitaisiin käsityksiin sosialistien omassa piirissä.³²

Tampereen kokouksessa oli todettu torpparien ja tilattomien vaikea asema ja tämän vaikutus teollisuustyöväestöön. Maaseudulta jatkuvasti kaupunkeihin ja teollisuuskeskuksiin virtaava väestö aiheutti näet työttömyyttä ja palkkojen alentumista. Parhaana ratkaisuna pidettiin sitä, että torppareista ja tilattomasta väestöstä tehtäisiin valtion ja kuntien tuen avulla itsenäisiä maanviljelijöitä. Oulun työväenyhdistyksen edustaja, leipuri V. Helin, joka kokouksessa edusti radikaalisia piirejä, korosti oman tilan saannin merkitystä; hänen mielestään torpparina oleminen ei heidän asemaansa parantaisi.³³

Työmiehessä alkoi ennen Turun kokousta esiintyä käsityksiä, joissa ilmeni pyrkimys saattaa sosialismin yleiset periaatteet ja työväenliikkeen kanta maatalouskysymyksestä sopusointuun. Matti

Kurikka esim. kirjoitti lehdessä useassa yhteydessä, kuinka pikkutilalliset olivat tuomitut häviämään. Myös palstatilojen hankkiminen olisi virheellistä paikkaustyötä, sillä maat tulivat joka tapauksessa keskittymään suurviljelijöiden käsiin.³⁴ Nämä mielipiteet eivät kuitenkaan saaneet työväenlehdissä varauksetonta kannatusta.³⁵

Turun kokouksessa Eetu Salin vaati torpparikysymystä ratkaistavaksi »sosialistisella tavalla», ts. kaikki maa oli otettava valtiolle »eikä tuumaakaan yksityisille». Hänen mielestään torpparien asema ei voinut muuten parantua.³⁶ Salinin lausunto osoitti sosialististen teorioiden vaikutuksen vahvistumista ja pyrkimystä nähdä kaikki elämänalat niiden valaistuksessa. Hänen kantansa sai osakseen arvostelua. Sen katsottiin liittyvän hallitusvallan toimesta levitettyihin maanjakohuhuihin.³⁷ Kokouksessa asetetun valiokunnan mietinnössä viitattiin ristiriitaisiin käsityksiin, jotka koskivat kehitystä maatalouden alalla. Samalla todettiin, ettei ole tarpeellista ratkaista, »onko syytä luulla torpparilaitoksen ajanmukaisemmaksi paranneltuna kestäväen suurkapitalismin vaikutuksia, joiden alaisiksi meidänkin maamme on uusien kulkuneuvojen ja luottolaitosten sekä muiden uudenaikaisten keksintöjen kautta joutunut, vai onko torpparilaitos katsottava vanhentuneeksi järjestelmäksi, joka tulee mahdottomaksi niin pian kuin työn ja pääoman taistelu kaikessa ankaruudessaan sydänsaloillekin ulottuu».³⁸

Periaatteellisesta epätietoisuudesta huolimatta kokouksen päätöksissä esitettiin pitkälle meneviä vaatimuksia torpparien aseman parantamiseksi. Lyhimmäksi vuokra-ajaksi vaadittiin 50 vuotta. Sen lisäksi tahdottiin kirjallisia sopimuksia, vuokraajalle korvauksia mahdollisesti tekemistään parannuksista vuokrauden päättyessä jne.

Kun sosialistiset teoriat vakiinnuttivat asemansa työväenliikkeen aatesisällössä, nousi entistä keskeisemmäksi kysymys: miten on parasta soveltaa sosialismin periaatteita maatalouskysymyseen? Viipurin kokouksessa vuonna 1901 asiasta syntyi pitkä keskustelu, mikä osoitti, että työväenliikkeen piirissä tunnettiin tarvetta saattaa maatalouskysymys sosialististen teorioiden kanssa

sopusointuun. Tältä pohjalta oli työväenlehdissä esiintynyt mielipiteitä maan yksityisomistusta vastaan. Sosialististen periaatteiden katsottiin vaativan sen poistamista.³⁹ Tätä kantaa puolusti Viipurin kokouksessa mm. M. Hälleberg (Paasivuori), joka totesi: »Päämääräämme ei saavuteta siten, että yksityisomaisuutta koottaan. Päinvastoin olisi maan yksityisomistus poistettava, se on ainoa tehokas keino.» Hänelle oli tärkeätä sosialististen periaatteiden noudattaminen. Lisäksi hän vetosi siihen, että vain varakkaimmat pystyisivät lunastamaan maansa omaksi, mutta hekin velkaantuisivat pahasti.⁴⁰ Myös Valpas suhtautui epäillen yksityisomistukseen perustuvaan pienviljelykseen todeten mm.: »Semmoisella nimellisen yksityisomistuksen keinotekoisella kannattamisella voinee lisätä tämän kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän ikää ja sen mukana työväen kidutuskautta.» Hänellä ei kuitenkaan ollut ehdotonta mielipidettä asiasta, vaan hänen mielestään oli asiaa tutkittava ja koottava tilastoja.⁴¹ Sen sijaan sosialistiset teoriat määrisivät Hangon työväenyhdistyksen edustajan N. Savanderin kannan paljon selvemmin: »On aina pidettävä silmällä lopullista päämäärää, että maa on saatava yhteiskunnan omaisuudeksi. On keksittävä vain välillisiä keinoja, joiden kautta murrosaika tulee helpommaksi mökkiläisille ja maalaistyöväestölle. Sellaisena olisi suositeltava esimerkiksi pitkäaikaiset kontrahdit.» Häneen yhtyi Hankoniemen työväenyhdistyksen edustaja R. Malin.⁴²

Useimmissa puheenvuoroissa asetuttiin kuitenkin pienviljelyksen ja pienviljelijöiden itsensä omistamien tilojen kannalle. Niinpä alustaja, Kansan Lehden toimittaja Kaarlo Sandelin (Salmela), piti sosialistisia käsityksiä maan yhteisomistuksesta »pilventakaisina». Hänen mielestään ne olivat omiaan »hämmentämään käsitteitä niiden keskuudessa, joiden aseman korjaamisesta oli kysymys». Näin ollen tilattomien ja torppareiden pyrkimyksiä päästä itsenäisiksi maanviljelijöiksi oli tuettava.⁴³ Häneen yhtyivät mm. Kössi Koskinen ja Taavi Tainio sekä eräät muut. Tainio viittasi mm. sellaiseen epäsosialistiseen käsitykseen kuin yksityisomistuksen innoittavaan vaikutukseen todeten: »Mutta jos sama torppari viljeli itse omistamaansa maata, laittaisi hän erämaasta saman ajan

kuluessa puutarhan.»⁴⁴ Koskinen taas puhui siitä, että sosialistiset teoreetikot Saksassakin olivat kysymyksen suhteen eri mieltä.⁴⁵ Muissakin puheenvuoroissa tähdennettiin käytännöllisiä toimenpiteitä torpparien aseman vahvistamiseksi ja tilattoman väestön auttamiseksi oman tilan hankinnassa.

Asiaa käsitelleen valiokunnan mietinnössä tuli edelleen esille epävarmuus periaatteellisesta kysymyksestä, yksityisomistus vaiko valtion omistus. Mietinnössä todettiin mm.: »Tällainen menettely (valtion omistus) olisi periaatteellisestikin oikeampi kuin toimiminen maaomaisuuden hankkimiseksi yksityisille. Tosin ei tätäkään voitane varsinaisesti vääräksi leimata.» Kokouksen hyväksymissä ja valiokunnan ehdottamissa ponsissa tämä vaihtoehto oli tasavertaisempi. Niissä vaadittiin lainoja »joko valtion tahi yksityisten pikkuviljelijäin omaisuudeksi jäävien palstojen ostamista, rakennusten, maanviljelyskalujen ym. hankkimista varten».⁴⁶

Työväenlehdissä esiintyi Viipurin kokouksen jälkeen runsaasti tietoja torpparien hädöistä sekä torpparien ja tilattomien huonosta asemasta.⁴⁷ Samassa yhteydessä heidän oloihinsa vaadittiin perusteellista parannusta.⁴⁸ Maan yksityisomistus asetettiin yhä useammin kyseenalaiseksi ja kuvattiin sen turmiollista vaikutusta. Samoin vaadittiin sosiaalidemokraattiselle puolueelle johdonmuksista maatalousohjelmaa.⁴⁹

Forssan kokouksessa maatalouskysymyksen alusti Kössi Koskinen. Hänen mielipiteensä poikkesivat sosialistisista teorioista sikäli, että hän näki suurena syynä tilattoman väestön huonoon asemaan sivistyksen puutteen sekä syntyperäisen huolettomuuden ja velttouden. Syy ei siis ollut ensi sijassa järjestelmässä, vaan heissä itsessään. Hänen mielestään maataloudessa eivät päteneet samat lait kuin teollisuudessa. Tältä pohjalta oli kaikin tavoin tuettava sekä yksityisen että valtion maan palstoittamista viljelykseen, torppareiden suojelemista ja maanviljelijöiden ammattitaidon lisäämistä sekä osuustoiminnan kehittämistä.⁵⁰

Alustus poikkesi niin paljon jo vakiintuneista sosialistisista käsityksistä, että se aiheutti voimakkaan reaktion. Tainio arvosteli ankarasti Koskisen esittämiä ajatuksia, varsinkin sitä, että tilatto-

milla ei olisikaan erityistä halua nousta huonosta asemastaan. Tainion mukaan tilattomilla oli voimakas halu päästä maatilkun omistajaksi. Maata ei kuitenkaan ollut saatavissa. Alustuksessa esitetty käsitys, että työvoiman siirtyminen maataloudesta teollisuuden piiriin oli merkinä maatalouden noususta, ei pitänyt Tainion mielestä paikkaansa, vaan se oli huolestuttava seikka ja merkinä maatalouden rappiosta. Maatalous kykenisi helposti maksamaan paljon suurempia palkkoja, vaikka Koskisen mukaan se ei siihen kyennyt.⁵¹ Useissa muissakin puheenvuoroissa kritikoitiin alustajan käsityksiä. Erityisesti korostettiin, että maattomalla väestöllä oli kyllä voimakas tarve asemansa parantamiseen ja maaomaisuuden hankkimiseen, mutta maata ei ollut tarjolla.⁵² Eräät jopa vaativat, ettei alustajaa »enää tunnustettaisi sosialidemokraatiksi, vaan puolueen vastustajaksi».⁵³ Mielipiteet eivät kuitenkaan johtuneet pelkästään socialististen käsitysten lujudesta, vaan tarpeesta myötäillä kokouksen johtavien henkilöiden mielipiteitä.⁵⁴

Kokouksessa hyväksytyssä ohjelmassa olivat sosialistiset periaatteet sikäli määräävinä, että ohjelman yleissävy oli maan yksityisomistusta vastaan. Siinä todettiin, ettei valtion ja kuntain omistamia tiloja saanut myydä eikä lahjoittaa. Ne oli kuitenkin saatettava viljeltäviksi, vaikkakaan ei omistusoikeudella. Pakollisesti myytäväksi joutuneet maatilat, kosket ja kaivot oli arvioidusta hinnasta otettava valtion haltuun. Myös kunnilla oli ohjelman mukaan oikeus pakkolunastuksella hankkia yksityisten tiloja tai osia niistä. Sen lisäksi vaadittiin metsästys- ja kalastusoikeutta maanomistuksesta riippumattomaksi. Yksityistä maanomistusta vastaan kokouksessa esiintyivät erityisesti Eetu Salin ja Juho Heitto. Salin totesi, että maattomalla väestöllä oli voimakas halu päästä maaomaisuuden haltijaksi. Puolueohjelman pohjalta avautuivat kuitenkin näköalat, jotka poikkesivat tilatoman väestön keskuudessa vallitsevasta mielipiteestä. Heidän piirissään oli sen vuoksi tehtävä voimakasta propagandaa socialististen käsitysten puolesta.⁵⁵ Päinvastaista kantaa edusti Liimingan työväenyhdistyksen edustaja. Hänen mielestään Pohjan-

maalta oli selviä todisteita siitä, etteivät valtion vuokratalot menestyneet.⁵⁶

Huolimatta siitä, että Forssan kokouksessa päädyttiin maan yksityisomistusta vastustavalle kannalle sekä korostettiin valtion ja kuntain suorittamaa maanhankintaa, vallitsi selvä ristiriita kokouksessa hyväksytyn ohjelman periaatteellisen puolen ja maatalousohjelman yksityiskohtien välillä. Periaatteellisessa osassa todettiin omaisuuden keskittyminen ja se, että pikkutilalliset tulisivat menettämään tuotantovälineensä. Maatalousohjelmassa taas pyrittiin monin tavoin vahvistamaan pienviljelyksen asemaa.

Forssan kokouksessa mainittua ristiriitaa yritettiin ratkaista tuomalla esiin ajatus maanviljelysosuuskunnista. Itsenäisten pienviljelijöiden pitkälle kehitetty osuustoiminnallinen yhteistoiminta oli asian alustajan, leipuri W. Helinin, mielestä ratkaisu koko maatalousongelmaan. Ehdotus ei juuri herättänyt vastakaikua ja käytännölliset toimenpiteet asian eteenpäin viemiseksi lykättiin.⁵⁷ Ajatus pysyi kuitenkin jatkuvasti esillä. Vuoden 1904 Työväen Joululehdessä Santeri Alkio, joka tähän aikaan oli lähellä työväenliikettä ja omaksunut sosialistisia ajatuksia, katsoi, että »kapitalistinen suurtuotanto hävittää pienviljelijät». Kehitystä voitaisiin kuitenkin ehkäistä pienviljelijöiden yhteistoiminnan avulla. Alkion kirjoituksen mukaan oli siis pyrittävä estämään kehityskulku, joka nimenomaan sosialistisessa historiakäsityksessä sekä myös Forssan ohjelman yleisessä osassa edellytettiin tapahtuvaksi.⁵⁸

Suurlakon lähetessä maaseudun tilattomat sekä torpparit alkoivat liikehtiä. Työväenliike oli saanut heidän piirissään kannatusta, koska se oli esittänyt radikaalisia parannusehdotuksia torpparien asemaan. Siksi maatalouskysymys tuli yhä keskeisemmäksi.

Teorian ja käytännöllisen toiminnan vaatimien suuntaviivojen välillä vallitsi kuitenkin edelleen syvä ristiriita. Tilastoista voitiin Suomenkin kohdalla havaita sekä maanviljelysmaan että metsien keskittymistä yhä harvempien omistajien käsiin, mutta myös aivan päinvastaista kehitystä, eritoten Pohjanmaalla. Maatalousongelma siirtyikin ratkaisemattomana suurlakon jälkeiseen aikaan.

d. Kansallisuusaate ja Venäjän kysymys

Marxilaiseen sosialismiin kuului kansainvälisyyden korostaminen ja kansallisuuden arvon miltei täydellinen kieltäminen. Sen mukaan ei ainakaan heikossa taloudellisessa asemassa oleva työväestö voinut kokea arvokkaana kuulumista tiettyyn kansaan. Suomessa oli kuitenkin vuosisadan lopulla levinnyt laajoihinkin piireihin suomalaisuuden arvostusta. Oli muodostunut tunne, että eroamme naapureistamme, jopa ratkaisevasti eduksemme. Ennen kaikkea venäläisiä pidettiin sekä ruumiillisilta että henkisiltä kyvyiltään heikompina.⁵⁹ Myös suomalais-kansallinen liike oli vaikuttanut työväestön kärkiryhmän mielipiteisiin osittain siksi, että liikkeen kuului yhteiskunnallista radikaalisuutta. Näin heräävässä työväenliikkeessä ja työväestön piirissä olikin ennen sosialismin tuloa melko voimakasta kansallisen yhteenkuuluvuuden tunnetta. Esim. selostaessaan vuonna 1896 Kotkassa tehtyä mielenosoitusretkeä Työmies tähdensi, että tällöin vallitsi »isänmaallinen tunnelma». ⁶⁰ Venäläistämispolitiikka oli tietysti omiaan vahvistamaan tätä kansallisuuden korostusta. Näyttää siltä, että juuri työväestön aktiivisimman aineksen piirissä sortotoimenpiteet synnyttivät voimakkaimpia reaktioita — »keisari ja Bobrikov pitää tappaa» — jotka eräin paikoin kärjistyivät suorastaan venäläisvihaksi.⁶¹ Kansallisuudella oli vuosisadan lopulla positiivinen arvovaraus työväestön kärkiryhmän piirissä.

Sosialismin rinnalla heikensivät eräät yhteiskunnalliset ja poliittiset kiistat kansallista tunnetta. Tällä tavoin vaikutti erityisesti se, että vuoden 1896 suurena lakkokesänä työnantajat toivat lakonmurtajiksi venäläisiä rakennustyöläisiä. Tapahtuman johdosta Työmies kirjoitti: »Mutta perinpohjaisemmin verä kuohuttavaa mieltä on herättänyt — toivottavasti muissakin — puhe työväen tuomisesta maan rajojen ulkopuolelta...»⁶² Vuonna 1899 työnantajat uudelleen toivat venäläisiä lakonmurtajia, mikä seikka tuona murrosvuotena vaikutti herkästi. Niinpä työväenliikkeen taholta alettiin asettaa kyseenalaiseksi ensin työnantajien isänmaallisuus ja sitten koko isänmaallisuuden arvo; »meidän vallassaolijat

syöttävät meille isänmaallista pajuköyttä . . .»⁶³ Työväenliikkeessä työnantajien menettely vahvisti käsitystä marxilaisen sosialismin totuudellisuudesta siinä, että sosialismi korosti »kapitalistien» kansainvälistä yhteenkuuluvuutta.⁶⁴ Työnantajien ja työntekijöiden suhteiden kiristyminen yleensä heikensi kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta. Työnantajien taholta esitettiin usein työntekijöiden aloittaessa lakon syytös, että työntekijät rikkoivat näin kansallisen rintaman. Tämä herätti ärtymystä työväenliikkeessä. Vastaväitteeksi esitettiin, että työnantajat vastustaessaan työntekijöiden oikeutettuja vaatimuksia syyllistyivät kansallisen yhteisrintaman rikkomiseen. Tällaista kiistaa käytiin mm. vuosisadan alussa kirjatyöntekijöiden lakon yhteydessä.⁶⁵

Kurikan menettely ja sen aiheuttama konflikti suuren adressin kokoamista suunniteltaessa heikensivät myös kansallista tunnetta. Matti Kurikan menettelyn puolusteluthan leimattiin työväenliikkeen ulkopuolella kansallisen rintaman pettämiseksi. Tosin työväenliikkeen sosialistitkaan eivät kaikki hyväksyneet Kurikan menettelyä. Mm. Kössi Koskinen paheksui sitä Helsingin työväenyhdistyksen kokouksessa. Hänen lähtökohtansa oli tällöin kansallistunne.⁶⁶ Myös Taavi Tainio piti Kurikan menettelyä epäviisaana, mutta hänen asennoitumiseensa vaikutti pikemminkin pyrkimys syrjäyttää »harhaoppinen» Kurikka Työmiehen päätoimitajan paikalta.⁶⁷ Huolimatta siitä, että Kurikan puolustaminen loi »epäisänmaallisen» leiman, työväenliikkeen aktiiviset jäsenet allekirjoittivat julkilausumia hänen puolestaan ja muutenkin eri yhteyksissä avoimesti puolustivat hänen menettelyään. Työväenlehdissä alkoi esiintyä kirjoituksia, joissa entinen selviö, isänmaallisuus, asetettiin kyseenalaiseksi. Sen vastapainoksi tuotiin työväestön kansainvälinen yhteenkuuluvuus. Samalla ylempien sosiaaliryhmien isänmaallisuus saatettiin epäilyksenalaiseksi. Asian polttavuutta ja ongelmallisuutta osoittaa sen runsas käsittely.⁶⁸

Sosialistisessa kirjallisuudessa ei juuri annettu merkitystä kansallisille näkökohdille. Työväenliikkeen piirissä paljon luetussa Werner Sombartin teoksessa »Sosialismi ja sosiaalinen liike 19:nneellä

vuosisadalla» todettiin tosin kansallisuusaatteen suuri vaikutus, mutta siinäkin esitettiin käsitys, että vallassaolevat luokat olivat tämän aatteen kannattajia ja kohtelivat köyhälistöä aatteen pettäjinä.⁶⁹ Näin sosialististen käsitysten leviäminen merkitsi samalla kansallisuuden arvon ja merkityksen heikkenemistä. Tämä tuli näkyviin mm. kansallisten symbolien väistymisessä työväenliikkeestä. Vielä Turun kokouksessa vuonna 1899 kohotettiin sosialisteihin luettavan puuseppä Hoikan ehdotuksesta eläköön-huuto isänmaalle ja kokouksen päätteeksi laulettiin Maamme-laulu. Viipurin kokouksessa vuonna 1901 sen sijaan huudettiin eläköötä työväenliikkeelle ja päätökseksi laulettiin Työväenmarssi.⁷⁰

Jatkuvasti esiintyi kuitenkin myös tarvetta saattaa kansallisuusaate ja sosialismi sopusointuun. Näiden välillä oleva ristiriita koettiin epämiellyttävänä, ja lisäksi se oli kannatuksen vuoksi haitallinen. Työväenlehdissä esiintyikin juuri vuosisadan alussa kirjoituksia, joissa yritettiin osoittaa, että sosialismi ja kansallisuusaate olivat keskenään sopusoinnussa. Esim. Kansan Lehdessä oli vuoden 1902 syksyllä kolme artikkelia käsittävä sarja otsikolla »Sosialismi ja kansallisuusaate». Siinä tähdennettiin, että samanlaisesti voi olla sekä sosialisti että hyvä suomalainen.⁷¹ Tarve saattaa nämä kaksi sopusointuun näytti suurlakkoon tultaessa jatkuvasti heikkenevän.

Vuoden 1903 aikana alkoi työväenliikkeen kärkiryhmissä muovautua kaksi eri linjaa. Eräänä jakajana näiden muodostumisessa oli suhtautuminen kansallisuusaatteeseen ja Venäjän kysymykseen. Forssan kokouksessa hyväksytyn radikaalisen äänioikeusjulistuksen oli laatinut Yrjö Mäkelin. Se sisälsi kyllä paljon sellaista, joka heikensi kansallista yhteenkuuluvuutta ja rintamaamme ulospäin — mm. julistuksessa kiellettiin valtiopäivien oikeus edustaa Suomen kansaa, seikka, johon venäläiseltä taholta oli viitattu — mutta lähtökohta julistuksessa oli voimakkaasti patrioottinen, todettiinhan siinä mm.: »... katsoo puolue ollen osattomain ja yhteiskunnallista sortoa kärsiväin puolue itsensä vapaaksi siitä tuomiosta, jonka historia kerran tulee antamaan tälle kansalle siitä heikkoudesta, jota se on osoittanut taistelussa olemassaolonsa puolesta.»⁷² Huo-

limatta radikaalisuudestaan julistuksen laatija Yrjö Mäkelin oli tunneperäinen patriootti, jolle Suomen sisäisen itsehallinnon puolustaminen oli sittenkin tärkeintä. Oikeuksistamme oli hänen mielestään tiukasti pidettävä kiinni ja se vaati liittoutumista perustuslaillisten kanssa. Mäkelinin mielestä oli arvotonta käyttää hyväkseen tsaarinvallan taholta työväenliikkeelle annettuja vapauksia.

Monessa suhteessa vastakkaisen linjan merkittävin mies oli Edvard Valpas. Hän oli paljon suuremmassa määrin teoreetikko kuin Mäkelin, ja hänelle sosialistiset periaatteet merkitsivät huomattavasti enemmän, varsinkin sen jälkeen kun hän oli osallistunut Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen kokoukseen Dresdenissä syksyllä 1903. Hänelle luokkataisteluaajatus oli luovuttamaton oikeaoppisuuden tae. Koska perustuslaillisiin kuului ruotsinkielisiä teollisuuspiirejä, »kapitalisteja», oli yhteistoiminta heidän kanssaan mahdollisimman harhaoppista. Valppaan mielestä oli käytettävä myös tsaarinvallan taktillisia laskelmia. Venäjän hallitus oli näet pyrkinyt käyttämään hyväkseen vastakohtaa työväenliikkeen ja porvarillisten, erityisesti perustuslaillisten, välillä. Samaan aikaan kun porvarillisia sanomalehtiä lakkautettiin ja perustuslaillisten johtomiehiä karkotettiin, työväenlehdet saivat ilmestyä vapaasti ja käyttää terävääkin sanontaa, kun se vain suuntautui kotimaisiin »kapitalisteihin», perustuslaillisiin. Kesken tiukimman rajoitusten kauden oli Viipurissa saanut kokoontua puoluekokous. Siellä käytettiin sosialistista kieltä, ja tästä huolimatta kokouksen pöytäkirja sai ilmestyä. Kenraalikuvernöörin kansliassa »vaarallisten separatistien» joukkoon pääsi työväenliikkeen miehistä vain »mäkeliniläinen» Matti Vuolukka.⁷³ Tsaarinvallan taholta oli lisäksi kiinnitetty huomiota torpparien ja tilattomien asemaan, sekä järjestetty vaikeana työttömyystalvena 1902 kansankeittiöitä ja avustuksia. Kun tämä ei ollut tuottanut sanottavasti tuloksia, oli vuonna 1903 merkkejä siitä, että otetta työväenliikkeeseen kiristettäisiin; mm. vuoden 1903 puoluekokous ei saanut kokoontua Oulussa, vaan pienellä paikkakunnalla, Forssassa.⁷⁴ Valppaan mielestä tsaarinvallan antamaa tilaisuutta sosialismin levittämiseen oli käytettävä hyväksi, sillä se oli hänen mukaansa keskeisintä, Kiristynyt ote

vuodesta 1903 alkaen edellytti erityistä varovaisuutta suhteessa tsaarinvaltaan.

Avoin yhteentörmäys tapahtui linjojen välillä Helsingin ylimääräisessä puoluekokouksessa syksyllä 1904. Riitakysymys oli kiteytynyt muotoon: oliko otettava osaa valtiopäivävaaleihin? Osanottoa kannattavien yhtenä perusteena mielipiteelleen oli, että ottamalla osaa vaaleihin turvattiin perustuslaillinen enemmistö valtiopäiville, ja perustuslaillinen enemmistö olisi lujempi autonomian puolustuksessa. Osallistumalla torjuttaisiin myös venäläisten taholta esitetty väite, etteivät valtiopäivät edustaneet Suomen kansaa. Vaaleihin osallistuminen tukisi näin monin tavoin autonomian puolustusta. Selvimmin juuri näihin näkökohtiin viittasi puheenvuorossaan Kössi Koskinen, joka ei enää aktiivisesti ollut mukana työväenliikkeessä eikä edustajanakaan, mutta joka sai puheenvuoron. Hänen mielestään valinta oli suoritettava kahden pahan, venäläisen yksinvallan ja suomalaisen harvainvallan, välillä. Lakopäätös heikentäisi suomalaista harvainvaltaa ja olisi selvästi edullinen venäläisten pyrkimyksille. Valtiopäiviä oli kaikin tavoin tuettava taistelussa venäläisiä vastaan nimenomaan siksi, että ne sittenkin edustivat suomalaisia intressejä.⁷⁵ Hänen mielestään oli siis jotain yhteistä suomalaista, mikä oli työväenliikkeellekin erittäin arvokasta. Hänen esittämiinsä näkökohtiin yhtyi Tampereen työväenyhdistyksen edustaja H. Lindroos⁷⁶, ja eräät muutkin viittasivat näihin näkökohtiin puolustaessaan osanottoa vaaleihin.⁷⁷

Vaaleihin osallistumista vastustavat näkivät siinä sosialististen periaatteiden rikkomista ja säätyvaltiopäivien tukemista. Luokkataisteluajatus oli heikentänyt heidän kansallista yhteenkuuluvuuden tunnettaan, mutta kysymys ei heilläkään noussut siltä pohjalta, että he olisivat kokonaan hylänneet kansalliset arvot ja rintaman.⁷⁸

Puoluekokouksen päätökseksi tuli Valppaan esittämä ehdollinen osallistuminen vaaleihin, ts. oli tuettava sitä puoluetta, joka suosituisi ottamaan yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden ohjelmaansa. Mäkelinin linjalle tämä oli pettymys sikäli, että päätöksessä ei tehty eroa perustuslaillisten ja suomettarelaiten välillä. Päätös merkitsi irtaantumista näistä näkökohdista. Työväenliikkeen omat

tavoitteet oli siinä asetettu etualalle. Koska puolueet eivät olleet vielä hyväksyneet yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta porvaris- ja talonpoikaissäädyissä ohjelmaansa, niin Valppaan kanta merkitsi tosiasiaassa vaalilakkoa. Työväenliikkeelle se merkitsi huomattavaa propagandavoittoa. Tämän jälkeen luokkataistelua korostavat sosialistiset käsitykset saivat yhä selvempää jalansijaa ja työnsivät syrjään kansallisuutta korostavia ajatuksia (ks. ss. 106—109).

Tämänkin jälkeen työväenliikkeessä esiintyi mielipiteitä, joista kävi selville jyrkkä perustuslaillinen kanta ja samalla kansallisten näkökohtien arvostaminen. Mm. työläisaktivistien johtoon kuuluva Matti Turkia arvosteli Valppaan kantaa kesällä 1905. Hänen mielestään työväenliikkeen keskeisin tehtävä oli autonomian puolustaminen.⁷⁹ Porvarillisten aktivistien ja perustuslaillisten yhteiskunnallinen radikalismi antoi pohjaa tällä taholla muodostuneelle kansalliselle yhteenkuuluvuuden tunteelle.⁸⁰ Voimakas patrioottinen asennoituminen tuli näkyviin mm. siinä, että työväenliikkeessä aktiivisesti toimineet naiset, Ida Ahlstedt ja Miina Sillanpää, osallistuivat kagaalin kokoukseen ja käyttivät siellä puheenvuoron, josta kävi selville kansallinen ajattelutapa. Edellämainitut sekä Alma Malander olivat mukana perustuslaillisten kokouksessa 13. päivänä syyskuuta vuonna 1905. Kun venäläiset sotilaat hajottivat kokouksen, mainitut henkilöt olivat sen jälkeen jatkokokouksessa Seurahuoneella ja käyttivät siellä innostuneet puheenvuorot. Niitä leimasi voimakas yhteenkuuluvuuden tunne.⁸¹

Korostetusti autonomian puolustus oli etualalla ruotsinkielisten työväenliikkeen edustajien keskuudessa. Jo kielelliset näkökohdat sitoivat heidät perustuslaillisiin. Heidän piirissään jalansijaa saaneet revisionistiset vaikutteet vahvistivat kansallisia arvoja. Bernstein oli Marxia kritikoidessaan nimenomaan tähdentänyt, että tämä oli antanut liian vähän arvoa kansallisille näkökohdille. »Kansallinen linja» sai näin teoreettistakin tukea. Myös ranskalaisen Jaurès'n mielipiteet ja toiminta antoivat samaan suuntaan käyviä herätteitä.⁸²

Kansallisuuden erilainen arvostus sai työväenliikkeessä aikaan varsin jyrkkää erimielisyyttä. Sekä Valpas että Mäkelin, erimielii-

syyksien johtavat miehet, kävivät tuimasti toistensa kimppuun. Valppaan mukaan Mäkelin oli pettänyt sosialistiset periaatteet, ja Mäkelinin mukaan Valpas oli pettänyt kansallisuuden ja ryhtynyt yhteistoimintaan tsaarinvallan kanssa.⁸³ Suurlakko muutti sitten tilannetta.

e. Kulttuurikysymykset

Vuosisadan vaihteen henkiselle elämälle oli varsin tyypillistä kulttuuroptimismi. Tunnettiin eletävän aivan uuden aikakauden kynnyksellä. Erityisen voimakasta tämä oli työväenliikkeessä, joka oli paljolta perinyt liberalismin edistysuskon. Tähän tuli lisäksi marxilaiselta pohjalta syntynyt käsitys, että kun yhteiskunta sosialismiin siirtymisen kautta uudistuu totaalisesti, myös koko kulttuurielämä ja ihminen uudistuvat. Porvarillinen kulttuuri nähtiin tässä valossa turmeltuneeksi ja vääristyneeksi.⁸⁴ Marxilainen käsitys porvarillisen kulttuurin rappiosta yhdistyi työväenliikkeessä kansan tuntemaan perinteelliseen epäluuloon sille psykologisesti ja sosiaalisesti kaukaisia ilmiöitä kohtaan. Sosialistinen käsitys »porvarillisesta tuhlarisivistyksestä» ja kansan piirissä tunnettu vastenmielisyyys »herrojen kotkotuksia» kohtaan liittyivät varsin luontevasti yhteen. Esim. nimimerkki Työntekijä käytti Työmiehessä ilmauksia »aikakautemme sivistyksen kukka» ja »nykyaikainen sivistys, kulttuurikukkineen», jotka osoittivat ennakkoluuloa kulttuuria kohtaan ja sen arvon kieltämistä. Artikkelin otsikkona oli »Sukupuolitaudit ja sivistys», ja siinä asetettiin jyrkästi vastakkain »turmeltunut sivistyneistö» ja »puhdas kansa».⁸⁵

Marxilainen sosialismi tarjosi yhtenäisen kokonaisuuden. Se sulki pois ja piti arvottomana sitä, mitä »herrat, kapitalistit ja sivistyneet» olivat luoneet ja mitä nämä pitivät arvokkaana. Oli selvää, että nimenomaan tässä kohden marxilaisen sosialismin käsitykset saivat suopean vastaanoton alemmuuden tunteen vallassa elävän työväestön keskuudessa.

Wrightiläisenä kautena oli silloisilla johtajilla pyrkimyksenä

pysyttää työväenliike suureksi osaksi vain sivistyskysymysten parissa. Sosialismin saadessa jalansijaa ruvettiin kulttuurikysymyksiä pitämään varsin toisarvoisina osittain siksi, että haluttiin irtautua kaikesta wrightiläisyydestä. Tähän saatiin tukea marxilaisesta sosialismista; olivathan ne sen mukaan sekundäärisiä taloudellisiin kysymyksiin verrattuna. Erityisesti laajojen kannatajajoukkojen piirissä ne tuntuivat toisarvoisilta, ja työväenlehdissä näitä kysymyksiä käsiteltiinkin suhteellisen vähän.

Vaikka työväenliikkeen piirissä suhtauduttiin ns. porvarilliseen kulttuuriin väheksyen, niin kuitenkin etsittiin sen piiristä auktoriteetteja, joihin voitiin vedota. Tässä suhteessa tarjosi työväenliikkeelle mainiota ainesta kirjallinen realismi. Sen ulkomaisista edustajista mainittiin useimmin Emile Zola ja Henrik Ibsen.⁸⁶ Kotimaisista kirjailijoista Minna Canth oli arvostetuin; hänen näytelmiään esitettiin runsaasti työväenyhdistysten tilaisuuksissa. Muita auktoriteetteja kulttuurikysymyksissä olivat mm. Rousseau, Voltaire, Ruskin ja Kierkegaard.⁸⁷ Suurinta huomiota sai osakseen ehkä Tolstoi. Hänen käsityksiään esitettiin jatkuvasti työväenlehtien palstoilla. Tolstoi-harrastus oli alkanut Kurikan vaikutuksesta. Se jatkui kuitenkin myös sen jälkeen, kun Kurikka vuonna 1899 oli mennyt Amerikkaan. Huomiota herättää, että monet Tolstoin käsitykset olivat varsin vastakkaisia sosialistisille periaatteille ja silti hänen ajatuksiaan esitettiin laajasti useissa yhteyksissä. Hänen yhteiskuntakritiikkinsä sekä hyökkäyksensä kirkkoa vastaan tarjosivat näet materiaalia työväenliikkeenkin käsitysten tueksi.⁸⁸ Tolstoin ohella kiinnitettiin huomiota hänen suomalaisen oppilaaseensa, Arvid Järnefeltiin.⁸⁹

Arvostetuimmat auktoriteetit sosialististen teoreetikkojen ohella olivat kuitenkin luonnontieteilijät. Näistä vedettiin esiin ennen kaikkea Darwin sekä hänen teoriansa maailmankatsomukselliselle alalle soveltaneet Büchner ja Häckel. Toisaalta heihin vedottiin siksi, että heidän käsityksensä olivat ristiriidassa perinteellisten kristillisten katsomusten kanssa, toisaalta siksi, että kehitysajatuksen katsottiin tukevan sosialistisia käsityksiä yhteiskunnan muuttumisesta. Työväenliikkeen piirissä oli yleensä voimakasta

tarvetta saada auktoriteetteja. Nopeasti eteenpäin mennyt luonnontiede soveltui sellaiseksi hyvin.⁹⁰

Kansallisia suurmiehiämmeäkään ei kokonaan syrjäytetty, vaan tahdottiin esiintyä heidän aatteellisina perillisinään. Erityisesti tämä koski Lönnrotia ja Snellmania, joiden arvoa useassa yhteydessä korostettiin. Sen sijaan Runebergiin ja hänen edustamaansa kansalliseen romantiikkaan suhtauduttiin eräissä tapauksissa kielteisesti.⁹¹

Käytännölliset ohjelmavaatimukset koskivat ennen kaikkea koulua. Tampereen kokouksessa vuonna 1896 hyväksytyssä »Suomen Työväen ohjelmassa» vaadittiin yleistä koulupakkoa sekä maksutonta opetusta niissä oppilaitoksissa, joiden tarkoituksena oli yleisen kansalaissivistyksen alkeiden antaminen. Sen lisäksi vaadittiin niiden esteiden poistamista, jotka vaikeuttivat kansakoulusta oppikouluun siirtymistä. Tällaisena tekijänä oli se, että oppikoulu pohjautui enemmän valmistavan koulun kuin kansakoulun kurssiin. Korostettiin, että kaikkien olisi käytävä kansakoulua. Rikkaiden ja köyhien lasten oli oltava ainakin jonkin aikaa samassa koulussa.⁹² Turussa vuonna 1899 hyväksytyssä työväenpuolueen ohjelman viidennessä pykälässä toistettiin vaatimus yleisestä koulupakosta. Vaadittiin myös maksutonta opetusta, nyt kaikissa oppilaitoksissa. Kansakoulu oli järjestettävä ylempien oppilaitosten pohjakouluksi, millä tarkoitettiin ns. valmistavien koulujen poistamista.

Turun kokouksessa ilmeni suurta innostusta työväenopistokysymykseen. Opistoilta odotettiin hyvin paljon.⁹³ Seuraavina vuosina koulukeskustelu suuntautui uskonnon opetuksen poistamisvaatimukseen sekä yhteiskuntaopin ja kansantalouden tuntimäärän lisäämiseen. Turun kokouksessa oli päätetty äänin 28—22 jättää työväenopistojen ohjelmasta kirkkohistorian opetus.⁹⁴ Forssan kokouksessa hyväksyttiin Erfurtin ohjelman kuudes pykälä, uskonnon opetuksen poistaminen kouluista. Asiaa käsittelevän valiokunnan ehdotuksen mukaan olisi sen sijasta opetettava kristillistä moraalia, »Kristuksen yksinkertaista rakkaudenoppia». Ehdotus kuitenkin hylättiin.⁹⁵ Ajatus kristillisten moraalikäsitteidenkin opettamisesta

sai siis väistyä. Forssan kokouksen jälkeen pyrittiin työväen lehdisissä voimakkaasti muokkaamaan mielipiteitä kannattajajoukkojen piirissä suopeaksi tälle päätökselle. Uskonnon opetuksen poistaminen merkitsisi kristillisten käsitysten heikkenemistä. Samalla saisivat jalansijaa materialistinen ja luonnontieteellinen maailmankatsomus. Työväenliikkeen johtajien mielestä nämä merkitsivät välttämättöntä pohjaa uuden »sosialistisen kulttuurin» syntymiselle.⁹⁶

Työväenliikkeen piirissä katsottiin kansantalouden, yhteiskuntaopin ja siveysopin opetus kouluissa tärkeäksi avaimeksi, joka toisaalta edistäisi sosialismin leviämistä ja toisaalta ratkaisisi monet yhteiskuntaa ja ihmisiä koskevat ongelmat. Erityisesti pidettiin seminaareissa ja yliopistoissa näiden aineiden opettamista välttämättömänä. Nimenomaisesti sen piti tapahtua sosialistisessa hengessä.⁹⁷

Useissa paikallisyhdistyksissä versoi edellytykset huomioonottaen vilkas sivistys- ja kulttuuritoiminta: näyteltiin, perustettiin soittokuntia, laulukuoroja, urheiluseuroja jne. Vain harvoin tällä tasolla tuotiin esille oppositioasenne »porvarillista kulttuuria» kohtaan. Toiminta näyttää kummunneen omasta luomisvoimasta eikä näissä puitteissa asetettu yleensä vastaryhmää, jota vastaan toiminta olisi suuntautunut.⁹⁸

f. Uskonto ja kirkko

KIRKON JA TYÖVÄENLIIKKEEN KOHTAAMINEN

Kun työväenliike 1890-luvulla menetti patriarkallisen luonteensa ja kun siitä tuli vähitellen syviin yhteiskunnallisiin muutoksiin tähtäävä liike, niin sen yhteiskuntakäsitys poikkesi kirkon edustajien silloisesta käsityksestä. Useat kirkon miehet pitivät yhteiskuntaa Jumalan muuttumattomaksi luomana; paikallaanpysyvänä se katsottiin luovuttamattoman kristilliseksi. Niinpä Työmiehessä esiintyneiden tietojen mukaan Oulun kirkon saarnatuolista lausuttiin keväällä 1896: »He (työväenliikkeen edustajat) pitävät koukouksia, käsittelevät heille kuulumattomia asioita, tekevät työ-

lakkoja, taistelevat Herran asettamia inhimillisiä säätyjä ja sääntöjä vastaan. He kaivavat kuin myyrät yhteiskunnan peruspylväitä.»⁹⁹ Saarnan pohjana oli kuva patriarkallisesta yhteiskunnasta, jonka Jumala oli luonut juuri sellaiseksi ja muuttumattomaksi. Muutosyritykset leimattiin siinä kapinaksi itseään Jumalaa vastaan. Työväenliikkeen piirissä oli sitä vastoin keskeisenä ajatus, että yhteiskuntaa voidaan määrätietoisesti ihmisten toimesta muovata ja että vähäväkinenkin voi joukon jäsenenä olla tätä edistämässä. Työväenliikkeen ja kirkon edustajien käsitykset poikkesivat niin paljon, että törmäys oli odotettavissa.

Työmies selosti — tosin ilmeisesti kärjistäen — edellä mainittua saarnaa vuoden 1896 keväällä ja protestoi siinä esitettyjä käsityksiä vastaan. Laajempaa huomiota aiheuttanut konflikti syntyi työväenliikkeen ja kirkon edustajien erilaisten yhteiskunnallisten mielipiteiden pohjalta syyskuussa 1896. Tällöin Porvoon piispa Herman Råbergh, lähtien patriarkallisen ajattelun pohjalta, arvosteli työväenliikettä: »Tämä (lakot) on ulkomaiden vaarallisen esi-merkin seuraamista, koska siihen ei meillä ole aihetta, sillä työväestön asema on täällä paljon parempi kuin ulkomailla. Säästäväisyys kohottaa, mutta tuhlaus vähentää, on valitettavaa, että työväestö jäljittelee varakkaampia luokkia. Rikkaita ja köyhiä on aina ollut ja tulee aina olemaan. Mutta kristillisen rakkauden tulee vaikuttaa niin, että epätasaisuudet häviävät, mutta siihen ei ole pyrittävä väkivallan avulla.»¹⁰⁰ Piispan torjuvaan ja tuomitsevaan asenteeseen työväenliikkeeseen nähden vaikutti, paitsi perinteellinen käsitys yhteiskunnasta, myös jo aikaisemmin syntynyt näkemys, että työväenliike oli olemukseltaan kirkon ja kristinuskon vastainen. Tämä käsitys oli syntynyt Saksasta saatujen vaikutelmien pohjalta. Siellähän sosiaalidemokraattisen liikkeen johtajat olivat ateistisen maailmankatsomuksensa perustalta hyökänneet sekä kirkkoa että kristinuskoa vastaan. Niinpä Herman Råbergh oli jo vuonna 1878 kirjoittanut, että »sosialismin syvimmat juuret ulottuvat Saksan kansan keskuudessa laajalle levinneeseen jumalattomuuteen ja uskonnolliseen välinpitämättömyyteen».¹⁰¹ Turun pappeinkokouksessa vuonna 1890 oli silloinen arkkipiispa T. T.

Renvall lausunut mm., että »sosialismi on mitä jyrkimmin ristiriidassa kristillisen maailmankatsomuksen kanssa».¹⁰² Vuonna 1892 Porvoon pappeinkokouksessa oli piispa Råbergh taas, luonnehtiesaan kirkollista tilannetta Saksassa, todennut, että »sosialidemokratia oli seurausta joukkojen luopumisesta kristinuskosta ja sellaisena rangaistus jumalattomuudesta».¹⁰³ Näin kirkon edustajilla oli vakaumus työväenliikkeen jumalattomuudesta ennen kuin sosialistiset piirteet työntyivät esille Suomen työväenliikkeessä.¹⁰⁴ Piispa Råberghin Porvoon pappeinkokouksessa vuonna 1896 esittämään lausuntoon antoivat aiheen saman vuoden kesällä puhjenneet lakot. Ne tuntuivat monien mielestä todella horjuttavan järjestyneen yhteiskunnan perusteita.

Työmiehessä piispan lausunto synnytti voimakkaan reaktion. Piispan esittämien käsitysten vastapainoksi tähdennettiin, että kristinuskon oli vaikutettava juuri tässä elämässä. Arvostelu ei siis suuntautunut itse kristinuskoa, vaan piispan siitä esittämää käsitystä vastaan. Päinvastoin korostettiin työväenliikkeen edustamien aatteiden ja kristinuskon samansisältöisyyttä. Kristinusko oli tuonut maailmaan tasa-arvoisuuden, jota työväenliikekin ajoi. Kristillinen seurakunta oli alussa muodostanut kommunistisen yhteisön, ja samaan suuntaan käyviä tavoitteita oli myös työväenliikkeellä. Lisäksi sekä kristinusko että työväenliike korostivat köyhien merkitystä ja arvoa.¹⁰⁵ Piispan lausunnon pohjalta lähtien tähdennettiin, että piispan ja kirkon edustama oppi ei ollutkaan »oikeata, alkuperäistä eikä aitoa kristinuskoa». Työmiehessä ruvettiinkin tästä lähtien erottamaan kirkon oppi ja »todellinen» kristinusko.¹⁰⁶

Konflikti oli alkuna papiston ja kirkon vastaiselle kirjoittelulle Työmiehessä. Tätä suuntaa vahvisti edelleen se, että Haminassa oli Työmiehen mukaan vuoden 1897 keväällä esitetty saarnassa samantapaisia ajatuksia kuin Porvoon piispa oli esittänyt pappeinkokouksessa.¹⁰⁷

Kirkon ja papiston vastainen mieliala oli työväenliikkeessä 1890-luvun puolivälin jälkeen levinnyt vain suppean kärkiryhmän piiriin. Saman ajankohdan vaiheilta on näet useita ilmauksia pe-

rinteellisten kristillisten ja kirkollisten käsitysten horjumattomuudesta paikallisyhdistysten piirissä. Niinpä esim. Turun työväenyhdistyksen 10-vuotisjuhla vuonna 1896 aloitettiin virrellä, ja Hangon työväenyhdistys esitti samana vuonna vaatimuksen suomenkielisen jumalanpalveluksen saamiseksi kaupunkiin.¹⁰⁸

Horjuttavasti perinteellisiin kristillisiin käsityksiin ja tapoihin jäsenistönkin piirissä vaikutti pyhätyö rautateillä ja puunjalostusteollisuudessa. Perinteelliset käsitykset lepopäivän pyhittämisestä eivät väistyneet kivuttomasti, vaan esim. Työmiehelle lähetettiin Kuusankoskelta ja Leppäkoskelta vetoomuksia, joissa uskonnollisiin syihin viitaten valitettiin pyhätyötä ja katsottiin se lepopäivän väärinkäyttämiseksi.¹⁰⁹

PYRKIMYS SULAUTTAA KRISTINUSKO JA SOSIALISMI

Työväenliikkeen monet toimintamuodot samoin kuin sen aatesäältä, sosialismi, olivat ristiriidassa perinteellisten kristillisten käsitysten kanssa. Niiden kohtaaminen ei suinkaan aina johtanut siihen, että toinen olisi kokonaan hylätty ja toinen omaksuttu. Tämä johtui osaltaan siitä, että kristillisillä käsityksillä oli erittäin syvät juuret mielissä. Kirkolla oli saarnatuolinsa ja monipuolisen opetustoimintansa avulla jatkuvasti hyvät mahdollisuudet vaikuttaa. Kristilliset peruskäsitteet olivat lujasti ankkuroituneet opetusmaailmaan. Työväenliikkeen aktiivisten kannattajienkin oli vaikea reväistä itseään irti perinteellisistä kristillisistä katsomuksista ja omaksua niiden tilalle »loppuun ajatellut» marxilaiset käsitykset. Työväenliikkeen kannatuksen takia oli sosialistismielisen kärkijoukon epätarkoituksenmukaista korostaa kristinuskon vastaisuutta. Päinvastoin esitettiin viime vuosisadan lopun murrosvuosina määrätietoisesti, että työväenliikkeen periaatteet olivat sopusoinnussa uskonnon kanssa. Yleensä tähän kuitenkin liitettiin käsitys, että kirkko oli poikennut »aidosta kristinuskosta».¹¹⁰ Ajatus ei ollut syntynyt pelkästään propagandiselta pohjalta, vaan se kuvasti myös mielipiteitä työväenliikkeen piirissä.

Käsitys, että sosialismi toteutti yhteiskunnassa kristinuskoon

sisältyvät periaatteet ja että molemmat sen tähden liittyivät läheisesti yhteen, oli voimakas vuosisadan lopun murroksessa. Taavi Tainion Työmiehessä ilmestyneet artikkelit, joissa kiellettiin kristinuskon totuus, aiheuttivat vastakirjoituksen juuri tämän näkemyksen pohjalta.¹¹¹ Sosialististen käsitysten selkiytyessä ja voittaessa alaa kristinuskon periaatteet joutuivat syrjään aluksi työväenliikkeen kärjen piirissä. Sen sijaan ne elivät pitempään ja voimakkaampina tavallisen kannattajakunnan ja aivan erityisesti maalaisyhdistysten piirissä.¹¹² Korostetusti kristillinen sävy oli vuonna 1900 Kotkassa ilmestyneessä Itä-Suomen Työmiehessä. Siinä olleissa kirjoituksissa esiintyivät usein mm. ilmaukset »suuri Nasarealainen» ja »vaatimuksemme ovat sopusoinnussa Suuren Mestarin opin kanssa».¹¹³ Voimakkaan tunneväriytyksen omaavissa tavoissa kristilliset piirteet säilyivät työväenliikkeen kärjenkin käyttäminä pitempään ja syvempinä. Joulun yhteyteen liittyvissä kirjoituksissa oli kristillistä ajattelua ja kristinuskoon liittyviä symboleja vielä senkin jälkeen, kun niistä muuten oli luovuttu. Tosin puhtaasti kristilliset ilmaisut vähenivät suurlakon lähetessä.¹⁴⁴

Varsinkin Forssan kokouksen jälkeen työväenliikkeen johdon taholta asetettiin useissa yhteyksissä koko kristinuskon kyseenalaiseksi. Jatkuvasti työväenlehtien palstoilla esiintyi kuitenkin ajatuksia, että »aito ja todellinen» kristinuskon sekä sosialismi ovat sopusoinnussa toistensa kanssa ja että työväenliikkeen taholta ei kielletä uskonnon arvoa. Työväenliikkeen toimesta julkaistiin kirjallisuuttakin, jossa arvosteltiin perinteellisiä kristillisiä käsityksiä sekä kirkkoa, mutta joissa korostettiin itse kristinuskon merkitystä ja totuutta. Vuonna 1900 ilmestyi Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön kustantamana ja A. B. Mäkelän suomentamana F. W. Farrarin teos »Piplia, sen arvo ja uskottavuus». Kirjassa tähdennettiin kristillisen etiikan arvoa. Samansuuntaisia ajatuksia esiintyi vuonna 1903 Turun työväenyhdistyksen kustannuksella ilmestyneessä ja Taavi Tainion suomentamassa J. J. Lachmanin kirjasessa »Kristinuskon ja sosialismi». Siinä todettiin molemmat pyrkimyksiltään rinnakkaisiksi, ja molemmat suhtautuivat kirjoittajan mukaan vi-

hamielisesti vallitsevaan yhteiskuntaan. Kristillis-sosialistiset käsitykset elivät siis marxilaisten käsitysten rinnalla. Työväenliikkeen kärkiryhmänkin taholta niitä vahvistettiin. Esim. Valpas kirjoitti vuonna 1901 Työmieheen artikkelin, jossa hän torjui väitteet, että sosialismi merkitsisi uskonnon kieltämistä, ateismia.¹¹⁵

Forssan kokouksen jälkeen kristillis-sosialistinen virtaus heikkeni, ainakin työväenlehtien palstoilla. Kristinuskon ja sosialismin yhteisiä piirteitä tosin korostettiin eräissä lähetetyissä kirjoituksissa, mikä osoitti ajatusten elävän kannattajakunnan piirissä.¹¹⁶

Kääntyminen suuremman yleisön kuin varsinaisten työväenliikkeen aktiivien puoleen aiheutti sen, että kristillis-sosialistiset näkemykset tulivat esille myös taktillisessa mielessä. Vuoden 1905 kuluessa järjestetyissä muutamissa keskustelutilaisuuksissa, joissa työväenliikkeen ja kirkon edustajat yleisön edessä väittelivät, eivät työväenliikkeen miehet pyrkineetkään kaatamaan kristinuskoa. Hyökkäykset kohdistettiin kirkkoon ja papistoon. Itse kristinuskon sen sijaan sanottiin olevan sosialismin kanssa sopusoinnussa. Eräissä puheenvuoroissa välähti kylläkin ajatuksia, joissa kiellettiin myös uskonnon totuus ja arvo. Yleisenä linjana kuitenkin oli Kuopion väittelykokouksen julkilausuma: »Työväenliike ja Kristuksen opin mukainen uskonto eivät vastusta toisiaan.» Selostuksista päätellen tämä oli suurimmaksi osaksi myös kuulijakunnan kanta.¹¹⁷ Eräissä työväenlehdissä korostettiinkin varovaista suhtautumista uskontoon.¹¹⁸

Useissa yhteyksissä ilmeni vielä Forssan kokouksen jälkeen, että kristillisillä käsityksillä ja myös kirkolla oli edelleen arvovaltaa työväenliikkeen aktiivienkin keskuudessa. Forssan kokouksessa viidennen pykälän hyväksyminen oli tapahtunut vain kärkiryhmän piiristä määrätietoisesti suoritetun mielipidemuokkauksen tuloksena. Vuosisadan vaihteessa työväenlehtien palstoilla, erityisesti maaseudulta tulleissa kirjeissä, oli ollut ilmaisia, jotka viittasivat kristilliseen maailmankatsomukseen sekä kristillisten tapojen ja normien noudattamiseen.¹¹⁹ Forssan kokoukseen oli tullut Viipurista

sähkösanoma, jossa toivotettiin »Korkeimman siunausta töillenne köyhälistön vapauttamiseksi rahavallan ikeestä».¹²⁰ Myös paikallisyhdistyksissä esiintyi mielipiteitä, jotka osoittivat kristillisten käsitysten elävän: Imatralla päätettiin vuokrata yhdistyksen huoneisto evankelis-luterilaisille saarnamiehille; samalla päätettiin heiltä kuitenkin vaatia tuomiokapitulin todistus. Näin asetuttiin selvästi kirkolliselle linjalle lahkoja vastaan. Hämeenlinnassa käsiteltiin posteljoonien ja rautatieläisten sunnuntaityötä lähtökohdaksi seikka, että tämä vieroitti heidät käymästä kirkossa.¹²¹ Samoissa yhdistyksissä esiintyi kyllä vuoden lopulla heräävään kirkon vastaisuuteen viittaavia mielipiteitä. Myös työväenlehtien palstoille pääsi edelleen kirjoituksia, joista ilmeni kunnioitus kristinuskoa, kirkkoa ja papistoa kohtaan.¹²² Vuoden 1905 alussa oli sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelma käsiteltävänä Kuopion kirjaltajayhdistyksessä. Siellä hyväksyttiin kaikki muu paitsi viides pykälä. Sen yhteydessä todettiin, että useat yhdistyksen jäsenet kävivät kirkossa, viljelivät Sanaa kotona ja jotkut kuuluivat NMKY:een. Nekään, jotka tahtoivat hyväksyä kohdan, eivät olleet uskontoa vastaan. He vain tahtoivat painottaa sitä, että väärinkäytökset vähenisivät ja suurempi vapaus toteutuisi, jos kirkko ja valtio erotettaisiin.¹²³

Työväenliikkeen kannattajajoukon piirissä sosialismi ja kristinusko pyrkivät sulautumaan kokonaisuudeksi. Tähän suuntaan oli olemassa selvää tarvetta. Oli mahdoton irtautua kokonaan entisestä, mutta samalla haluttiin omaksua sosialismin lupaukset. Niinpä Forssan kokouksen jälkeen oli niitä, joille kuuluminen työväenliikkeeseen ja siinä toimiminen eivät olleet millään tavoin protesti kristinuskoa, kirkkoa ja papistoa vastaan.

Työväenliikkeen jäsenten suhtautuminen kirkkoon ja kristinuskoon selittyy osittain kirkon edustajien kannanottojen pohjalta. Radikaalistuva työväenliike kohtasi varsin jäykän kirkon. Useissa yhteyksissä sen johtavat henkilöt, erityisesti piispa Råbergh, korostivat käsitystään patriarkallisesta yhteiskunnasta. Kristillinen rakkaus, niin arveli piispa, poistaisi ja tasoittaisi epäkohdita. Vain uskonnollinen herätys pystyisi uudistamaan yhteis-

kunnan.¹²⁴ Tällaisen näkemyksen pohjalta oli kirkon piirissä jouduttu yhteiskunnalliseen konservatiivisuuteen.

Uskonnollisiin herätysliikkeisiin liittyi yhteiskunnallisia ja sosiaalisia eroja tasoittava vaikutus. Torpparien asema olikin tosiasiallisesti parempi Pohjanmaalla kuin muualla. Todennäköisesti herätysliikkeiden vuoksi papisto tunnettiin siellä kansaan kuuluvaksi ja kirkko omaksi. Kirkonkin piirissä oli viitattu työväenkysymyksen tärkeyteen. Jo Vaasassa vuonna 1885 pidetyssä pappeinkokouksessa olivat eräät osanottajat korostaneet yhteiskunnallisten reformien tärkeyttä ja todenneet, ettei työväestön kurjuus ollut Luojan määräämä. Herätteet oli saatu Saksan alkavasta kristillis-sosialistisesta liikkeestä.¹²⁵ Kirkon taholta kiinnitettiin huomiota myös yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Valtalinjana pysyi kuitenkin se näkemys, että niiden korjaaminen voi lähteä vain uskonnolliselta pohjalta.

Nuori teologipolvi omaksui 1890-luvulla uusia näkemyksiä. Huomio kiintyi enemmän tämänpuoleiseen, ja etiikka sai keskeisemmän sijan kuin aikaisemmin. Tässä piirissä tajuttiin sosiaalisten kysymysten merkitys ja myös työväenliikkeen yhteiskunnallinen pohja. Kristillis-sosialistiset pyrkimykset sekä Englannissa että Saksassa saivat osakseen mielenkiintoa ja hyväksymistä. Tästä olivat osoituksena pastori Martti Ruuthin Valvojaan kirjoittamat artikkelit sekä Englannin että Saksan kristillis-sosialistisista liikkeistä.¹²⁶ Vaikutteet eivät kuitenkaan johtaneet riittävän radikaaliseen ja aktiiviseen toimintaan. Heräävät kristillis-sosialistiset pyrkimykset sautuivat juuri wrightiläisyyden ja sosialismin murrokseen. Siksi ne saivat »wrightiläisyyden» leiman, eikä niillä ollut juurtumismahdollisuuksia.

Sosialismin haaste ja ulkomailta saadut kristillis-sosialistiset vaikutteet aiheuttivat kuitenkin sen, että kirkon edustajat tunnustivat useissa yhteyksissä työväenliikkeen yhteiskunnallisen oikeutuksen. Työväenliikettä ei enää nähty pelkästään ideologiselta tasolta. Vuonna 1902 pidetyissä Turun ja Porvoon pappeinkokouksissa sekä arkkipiispa Gustaf Johansson että piispa Herman Råbergh myönsivät oikeiksi eräitä työväenliikkeen yhteiskunnal-

lisiä tavoitteita. Molemmat pitivät kuitenkin sitä uskonnon ja kirkon vastaisena. Kannanmäärittelyksi tuli, ettei kristitty voi olla sosiaalidemokraatti. Ottaen huomioon arkkipiispan arvovallan kirkkomme piirissä voi kannanottoa pitää ohjeellisenä. Arkkipiispan olivat vaikuttaneet — paitsi Suomen työväenliikkeestä tehdyt havainnot — erityisesti Saksan työväenliikkeestä saadut vaikutelmat. Kirkkomme johto näki kaikesta päätellen työväenliikkeemme uskonnon ja kirkon vastaisempana kuin se ehkä tosiasiassa vielä olikaan.

Ennen Forssan kokousta työväenlehdissä oltiin valmiit arvostamaan pappien lausuntoja, joissa myönnettiin työväenliikkeen yhteiskunnallisten tavoitteiden oikeutus. Sitä paitsi eräistä papeista annettiin arvolause »köyhien auttaja».¹²⁷ Lausumat osoittavat, etteivät ainakaan vielä silloin työväenliikkeen siteet kirkkoon ja papistoon olleet täysin katkenneet.

Merkittävää vastapuolen mielipiteiden omaksumista tapahtui niissä väittelykokouksissa, joita järjestettiin ennen suurlakkoa »työväenliike ja uskonto» — teeman ympärillä. Kuopiossa helmikuussa 1905 pidetyssä tilaisuudessa tuomiorovasti Schwartzberg totesi, ettei kristinuskosta aseta esteitä työväestön yhteenliittymiselle eikä yhteisomistukselle. Toisin sanoen kristinuskosta ei hänen mielestään ollut sidottu mihinkään määrättyyn yhteiskuntajärjestykseen. Työväenliikettä edustava alustaja, vahtimestari Antti Mäkelin totesi, etteivät työväenliike ja kristinuskosta olleet ristiriidassa. Eräissä puheenvuoroissa tähdennettiin myös kristinuskon yhteiskuntaa uudistavaa vaikutusta.¹²⁸ Riihimäen kokouksessa lokakuussa 1905 asettui papiston edustaja, kirkkoherra Murén kannattamaan kirkon ja valtion eroa omaksuen täten erään työväenliikkeen vaatimuksesta. Työväenliikkeen edustajien taholta taas ei kristinuskosta asetettu kyseenalaiseksi, ei varsinkaan sen etiikkaa.¹²⁹ Työväenliikkeen aatesisältö vaikutti siis kirkon edustajien mielipiteisiin, eivätkä työväenliikkeen kärkiryhmän miehetkään joutuessaan kosketuksiin liikkeen aktiiviryhmän ulkopuolella olevien kanssa voineet sivuuttaa kristinuskon ja kirkon otetta ihmismieliin.

KÄRKIRYHMÄ OMAKSUU KIRKON- JA KRISTINUSKON-
VASTAISIA KÄSITYKSIÄ

Vuodesta 1896 alkaen käydyt avoimet kiistat kirkon edustajien ja Työmieheen kirjoittavien välillä heijastuivat lehden lukijakuntaan ja synnyttivät työväenjärjestöjen aktiivisissa jäsenissä kirkon vastaista mielialaa. Toinen kirkon- ja uskonnonvastaisten vaikutteiden väylä olivat samaan aikaan ulkomailta tulevat sosialistiset opit. Olihan jo vuosikymmenen puolella välissä Helsingin työväenyhdistyksen piirissä selviä merkkejä siitä, että eräät johtoryhmään kuuluvat, mm. Eetu Salin, Taavi Tainio ja A. Järvenpää, olivat omaksuneet teoreettisia sosialistisia käsityksiä.¹³⁰ Aluksi sosialismia sovellettiin taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen elämään, mutta helposti se laajeni kaikki elämänalueet käsittäväksi yhtenäiseksi maailmankatsomukseksi, jonka puitteissa ei enää asetettu kyseenalaiseksi vain kirkkoa ja papistoa, vaan myös itse uskonto. Sitä paitsi silloisista sosialistisista johtomiehistä eräät olivat tehneet matkoja Skandinaviaan ja Saksaan, missä heidän täytyi huomata jo selvä uskonnonvastainenkin asennoituminen työväenliikkeen aktiivisten järjestöihmisten piirissä. Kolmantena kirkon ja uskonnon vastaisten ajatusten lähtökohtana olivat 1880-luvun liberaaliset ja ateistiset virtaukset, jotka aluksi olivat saaneet jalansijaa vain sivistyneistön piirissä, mutta jotka 1890-luvulla saivat vastakaikua myös työväestön keskuudessa, ennen kaikkea työväenliikkeen johtoryhmässä. Niiden välittäjinä olivat mm. Matti Kurikka ja A. B. Mäkelä sekä A. F. Tanner. Syksystä 1897 oli maisteri A. F. Tanner mukana Helsingin työväenyhdistyksen toiminnassa, ja tällöin hän perusti erikoisen Tietoyhdistyksen, jossa hän sunnuntaisin luennoi luonnontieteistä tuoden esille darwinistisen maailmankatsomuksensa. Hänen esittämänsä materialistinen maailmankatsomus saikin suopean vastaanoton yhdistyksen aktiivisten jäsenten piirissä.¹³¹

Matti Kurikan tulo Työmiehen toimittajaksi ja sittemmin vuonna 1897 päätoimittajaksi merkitsi aktiivisen ja ohjelmallisen kirkonvastaisen linjan alkua Työmiehessä. Hänen hyökkäystensä taus-

tana eivät olleet niinkään sosialistiset kuin tolstoilaiset ja teosofiset opit.¹³² Matti Kurikka toi jatkuvasti vuosina 1897—1899 Työmieheissä esille papiston- ja kirkonvastaisen kantansa ja myös kirkon opista poikkeavan käsityksensä kristinuskosta.¹³³ Voimakkaan kirkkoa arvostelewan mielialan ilmauksia nousi muualtakin, jopa niin, että Kurikan oli laimennettava erästä Tampereelta Työmiehelle lähetettyä kirkkoa ja papistoa vastaan suunnattua hyökkäystä toteamalla, ettei ollut sopiva aika sellaisen julkaisemiseen lehdes-
sä.¹³⁴ Hyökkäysten kärki oli selvästi suunnattu kirkkolaitosta vastaan, sen sijaan itse kristinuskoa ei vielä asetettu kyseenalaiseksi. Tosin vuoden 1897 elokuussa oli Työmieheissä ruotsalaisesta Arbetet-lehdestä lainattu kymmenen käskyn parodia, joka kohdistui itse kristinuskoon.¹³⁵ Tapauksen merkitystä vähentää se, että kirjoitus oli lainattu eikä itsenäisesti syntynyt.

Vuodesta 1898 alkoi Työmieheissä esiintyä säännöllisesti kirjoituksia, jotka osoittivat kirkon- ja papistonvastaisen ärtymyksen leviämistä työväenliikkeen kärkimiesten piiriin ympäri maata. Konkreettisia tyytymättömyyden kohteita oli useita. Ehkä useimmin arvosteltiin kirkollisissa vaaleissa noudatettua varallisuuteen perustuvaa ääniasteikkoa. Niinpä Työmies kirjoitti 16. 4. 1898: »Yksi muu kammottava epäkohta on täällä irvistänyt esiin ja tehnyt sangen ikävän vaikutuksen — ja taas äänestysoikeuden käyttämisessä. Kysymys on kirkonkokouksen varallisuuteen perustuvasta rajattomasta äänimäärästä.» Kirjoitus oli lähetetty Oulusta. Kirkolliskokouksen päätös, jonka mukaan isäntä sai papinvaalissa äänestää palvelijansa puolesta, leimattiin »hävyttömäksi periaatteeksi» ja todettiin, että palvelija oli asetettu »elukan asemaan» ja papisto asettunut »kukkarovallan palvelijaksi».¹³⁶ Myös se, että »uskovaiset» pysyttelivät työväenyhdistysten ulkopuolella, herätti tyytymättömyyttä.¹³⁷ Akaassa pappi oli kieltäytynyt tule-
masta vihkimään työväentalolle, ja sitä vastaan polemisoitiin otsikolla »Farisealaisuutta».¹³⁸ Orimattilassa oli taas sieltä tulleen kirjeen mukaan pappi arvostellut saarnassaan työväenliikettä.¹³⁹

Vuoden 1898 kuluessa työväenliikkeen esin nousevat sosialistiset johtajat arvostelivat avoimesti kirkkoa ja papistoa. Porissa

Yrjö Mäkelin totesi kansansivistyksellisten luentokurssien päättäjäisissä, että »uskonnolla yritetään balsamoida mätähaavoja». »Jeesuksen siveysopin» nimissä hän kävi »Mooseksen ja pastori Wallinin siveysopin» kimppuun.¹⁴⁰ Eetu Salin arvosteli Työmieheissä erästä pastori Elis Bergrothin lausuntoa ja totesi siinä yhteydessä, että »papisto sen sijaan, että heidän velvollisuutensa olisi puolustaa köyhän oikeutta antautuu sekä saarnoissaan että sanomalehdistössä pääoman vilpittömäksi palvelijaksi». ¹⁴¹ Taavi Tainio taas asetti kyseenalaiseksi erään kristinuskon keskeisistä kohdista toteamalla, että »kirkko julisti ihmisyyden apostolin (Jeesuksen) Jumalaksi». Kirkon hän leimasi aito marxilaisen käsityksen mukaan »kapitalismin palvelijaksi». ¹⁴²

Vuoteen 1899 tultaessa olivat työväenliikkeen sosialistiset johtomiehet avoimesti asettuneet kirkkoa vastaan ja esittäneet käsityksiä, jotka poikkesivat sen opista. Sen sijaan ei kristinuskon totuutta kokonaisuudessaan eikä varsinkaan sen etiikkaa ollut asetettu ainakaan julkisesti kyseenalaiseksi.

Kristillisistä käsityksistä poikkeavat ajatukset olivat toistaiseksi levinneet varsin suppeaan ryhmään. Sitä osoittaa Tainion kirjoituksen aiheuttama reaktio. Varsin kiivaassa sävyssä nimittäin kiistettiin Työmiehelle lähetetyssä kirjeessä Tainion sanat »kirkko julisti Jeesuksen Jumalaksi». Siinä todettiin, että kysymyksessä ei ollut kirkon julistus, vaan Raamatun ilmoittama totuus. Sen lisäksi kirjoittaja korosti taivaan reaalisuutta ja kuolemanjälkeisen elämän merkitystä myös työväestölle. Ne olivat hänen mielestään kohdat, joista ei voitu luopua. Kristinuskon totuus ja arvo olivat hänen mielestään ehdottomat, mutta kirjoituksessa oli tästä huolimatta hyvinkin voimakas kirkon vastainen henki. Se puolestaan oli levinnyt jo laajemmalle työväenliikkeen aktiivien piiriin. ¹⁴³

Vuosi 1899 aloitti huomattavan murroksen suhteessa uskontoon ja kirkkoon. Sortokauden luomassa tilanteessa syntyi uusia edellytyksiä kirkon ja uskonnon vastaisen sosialismin leviämislle. Kansan silmissä Jumalan edustaja, keisari, oli pettänyt lupauksensa. Siksi oli suuressa adressissa noustu keisaria ja esivaltaa vastaan. Vielä selvemmin ja konkreettisemmin tämä tapahtui asevelvolli-

suuslakoissa. Myös laki, jota oli perinteellisesti pidetty alkuperältään jumalallisena, menetti sortovuosina tällaisen leiman. Sortovuodet merkitsivätkin huomattavaa sekularisoitumista, sillä sekä laki että esivalta menettivät uskonnollista luonnettaan.¹⁴⁴

Vuoden 1899 kuluessa työväenliikkeen sosialistinen kärkiryhmä kielsi yhä selvemmin ei ainoastaan kirkon ja kristinuskon, vaan myös yleensä kaiken uskonnon arvon. Aktiivisin oli tässä suhteessa Taavi Tainio. Hänen mielestään keskeisin asia oli luokkataistelujäritys. Sosialismi siis korvautti uskonnon; »valistunutta työväkeä ei saa uskomaan mihinkään opinkappaleisiin, olkoonpa ne sitten teosofisia, tolstoilaisia tai Farrarin raamatun selityksen mukaisia».¹⁴⁵ Osoituksena siitä, että sosialistinen kärkiryhmä oli kaukana joukkojen edellä, oli, että Tainion kirjoitus nytkin aiheutti reaktion. Työmieheen lähetetyssä kirjoituksessa leimattiin Tainion kanta ateismiksi ja materialismiksi sekä torjuttiin se jyrkästi. Kirjoituksessa katsottiin luovuttamattomiksi kristillisiksi arvoiksi sielun kuolemattomuus, tuleva elämä, Raamatun ja kirkon opin totuus, syntitelmus sekä puhdistava yliluonnollinen lunastusoppi.¹⁴⁶ Tainion kirjoituksen kärki oli tähdätty myös Kurikan edustamaa tolstoilaisuutta ja teosofiaa vastaan. Tämä ei suinkaan luopunut käsityksistään, vaan toi jatkuvasti esille Työmiehen palstoilla tolstoilaiset ja teosofiset näkemyksensä. Kurikan toiminta olikin alkuna teosofiselle vaikutukselle työväenliikkeessä.¹⁴⁷

Turun kokouksessa heinäkuussa 1899 oli työväenliikkeemme sosialistisille kärkimiehille vaikea ongelma: Otetaanko perustetun puolueen ohjelmaan jotain kirkkoa ja uskontoa koskevaa vai ei? Luonnos laadittiin suureksi osaksi Erfurtin ohjelman pohjalla. Tämän kuudennessa pykälässä oli vaatimus kirkon ja valtion erotamisesta, uskonnon julistamisesta yksityisasiaksi ja uskonnon opetuksen poistamisesta kouluista. Esikuva velvoitti ottamaan mainitun pykälän. Kokouksen kulusta kävi kuitenkin selväksi, että suurin osa kärkiryhmästäkin piti mainitun pykälän ottamista ohjelmaan kannatuksen vuoksi epäviisaana. Ohjelmavaliokunnassa kysymys päätettiin jättää kokonaan, sillä »se oli vaikea ja arkaluontoinen». Aktiivisimmin ko. kohtaa vaati Eetu Salin. Hänen

liittyi Matti Kurikka, joka olisi halunnut ohjelmaan »mainintaa kirkon valheista». Kokouksen puheenjohtaja af Ursin ei antanut edes puheenvuoroa Salinille. Taktillisesti pyrittiin siis mahdollisimman vähin äänin sivuuttamaan mainittu kohta.¹⁴⁸ Kokouksen enemmistön kirkon vastaisuutta osoittaa se, että ehdotus kirkkohistorian opetuksen ottamisesta työväenopistojen ohjelmaan hylättiin Matti Kurikan aloitteesta äänin 28—22. Pääöstä vastaan pani tosin vastalauseensa savenvalaja K. Enqvist Tampereelta. Merkittävää oli, että hän siellä kuului sosialistisiin johtomiehiin.¹⁴⁹

Vuosisadan vaihteen tienoilta työväenliikkeen kärkiryhmä alkoi yhä aktiivisemmin tuoda esille ei ainoastaan kirkon-, vaan myös uskonnonvastaisia käsityksiään. Vuonna 1899 ilmestyi Taavi Tainion »Työmiehen katkismus». Siinä määriteltiin uskonto »tarpeeksi löytää yliluonnollisia selityksiä luonnon salaisuuksiin». Näin ollen siis tähdennettiin, että uskonto oli immanenttinen, ihmisten luoma ja ihmisten tarpeista syntynyt. Kirjasessa todettiin, että sosialismi vastustaa sellaista uskontoa, jota käytetään kansan »pysyttämiseksi sorronalaisuudessa, tietämättömyydessä ja alhaisessa asemassa. Uskonnon palvelijat ovat usein suurkapitalistien kätyreitä selittäessään köyhyyden ja kurjuuden kuuluvan jumalalliseen maailmanjärjestykseen.» Katkismuksessaan Tainio toi esille täysin marxilaisen käsityksen, että uskonto oli edistyksen este ja kapitalismin liittolainen sekä palvelija. Lähinnä taktillisena on kai pidettävä kirjassa esitettyä ajatusta, ettei sosialismi vastusta uskontoa sinänsä.¹⁵⁰ Samalla tavoin asetettiin vastakkain uskonto ja yhteiskunnallinen sekä sivistyksellinen kehitys Valppaan paljon luetussa kirjasssa »Työläisnuorisokuvaan».¹⁵¹ Näin kaksi liikkeen johtavaa miestä oli paljon luetuissa kirjoissaan varsin selvästi kieltänyt uskonnon positiivisen arvon.

Samanlaisia kirjoituksia ilmestyi myös työväenlehtien palstoille. Niissä todistelu kristinuskoa vastaan lähti kahdelta pohjalta. Toisaalta esitettiin käsitys, että luonnontieteet olivat saattaneet epäilyksenalaiseksi keskeisten kristillisten opinkappaleiden totuudellisuuden. Niinpä lokakuussa 1902 julkaistiin Kansan Lehdessä kaksiosainen Ernst Häckelin kirjasta lainattu artikkeli otsikolla

»Tiede ja kristinusko», ja mainitulle artikkelille motoksi oli etsitty Eduard von Hartmanin sanat: »Kristinuskon perusprinsiipit ja uudenaikainen sivistys seisovat sovittamattomassa ristiriidassa keskenään.» Lisäksi artikkelin toisen osan loppuun oli sijoitettu toimituksen taholta »jokaiselle totuuteen ja valoon pyrkivälle» kehoitus lukea Häckelin teos, joka pian ilmestyisi ruotsiksi.¹⁵³ Seuraavan kuukauden aikana ilmestyi Kansan Lehdessä vielä Ludvig Büchnerin kirjan pohjalta laaja jatkoartikkeli otsikolla »Mitä on materialismi?», jossa selvästi asetettiin vastakohta »nykyaikainen» tiede ja uskonto.¹⁵³ Työväenlehdissä alkoikin tästä lähin olla jatkuvasti Häckelin ja Büchnerin kirjoituksia. Toisaalta kristinuskon korostamaa nöyryyttä ja tyytyväisyyttä pidettiin työväenliikkeen kannalta vahingollisena sekä eettisesti vääränä. Eräiltä kohdin asetettiin kyseenalaiseksi siis kristillinen etiikkakin, vaikkei sitä tehty selvästi ja määrätietoisesti. Esim. Työväen Kevätlehdessä julkaistiin vuonna 1900 vastaavasta saksalaisesta lehdestä lainatut »Kymmenen käskyä työmiehille», joissa julistettiin eräänlaista työn sankaruutta. Kansan Lehdessä hyökättiin vuoden 1900 elokuussa otsikolla »Raamattu keppihevosenä kapitalistien kätyreillä» sitä vastaan, että kristinusko antoi nöyryyden ja passiivisuuden ihanteet. Työmieheissä taas saman vuoden lokakuussa oli hyökkäys kristillistä nöyryysajatusta vastaan otsikolla »Kaksi kapitalismin liittolaista uskonto ja alkoholi».¹⁵⁴

Kirjallisuudessa ja lehdissä esitetyt käsitykset kristinuskon ja luonnontieteiden ristiriidasta sekä kristillisen etiikan soveltumattomuudesta työväenliikkeen toimintaan levisivät näitä julkaisuja lukevien piiriin. Mutta tämä kristinuskon keskeisten kohtien totuuden kieltäminen jäi sittenkin vielä varsin suppeaan kärkeijoukkoon. Sen sijaan papiston ja kirkon vastaista asennoitumista ilmeni sekä maaseudulta työväenlehdille tulleissa tiedoissa että sieltä lähetetyissä kirjoituksissa. Mm. Länsi-Suomen Työmieheissä valittiin joulukuussa 1901 pappilan rakennusten kalleutta, ja edellisen vuoden heinäkuussa oli Kansan Lehdelle Tyrväältä moitittu pappien suuria palkkoja.¹⁵⁵ Papistoa arvosteleva mieliala levisi siis sekä maantieteellisesti että myös kaupungeista maaseudulle.

TYÖVÄENLIIKE OMAKSUU AVOIMESTI KIRKON-
VASTAISET TUNNUKSET

Vuonna 1903 Forssan kokouksessa oli tarkoitus hyväksyä työväenpuolueelle yhä tiukemmin marxilaiseen sosialismiin pitäytyvä ohjelma. Yleisen osan hahmottelu lähti nimenomaan tältä pohjalta. Työväenliikkeemme kärki oli suureksi osaksi omaksunut kirkonvastaiset käsitykset. Siksi oli odotettavissa, että ohjelmassa otettaisiin huomioon mallina pidetystä Erfurtin ohjelmasta myös sen uskontoa koskeva pykälä.

Luonnos oli ennakolta paikallisyhdistysten tarkastettavana ja ne antoivat siitä lausuntonsa. Viides pykälä — siis uskontoa koskeva — oli oikeastaan ainoa, joka aiheutti laajempaa arvostelua. Näin kävi siitäkin huolimatta, että työväenlehdissä oli ennakolta esiintynyt mielipidemuokkausta tähän suuntaan. Kirkkoa oli arvosteltu ja kristinuskon totuus kielletty lähtien marxilaisista perusteista.¹⁵⁵ Sen lisäksi oli suomennettu Bebelin teos »Uskonnollista väittelyä», jossa tähänastista määrätietoisemmin esitettiin suomenkielisessä asussa kristinuskon marxilaisen käsityksen mukaan: »Kristinoppi oli ihmistyötä kuten kaikki muutkin uskonnot ja hallitsevat luokat olivat ruvenneet hallitsemaan sen avulla.» Bebelin mielestä ei kristinuskon ansiotilillä ollut kerrassaan mitään.¹⁵⁶

Ohjelmaehdotuksen uskontopykälän osakseen saama arvostelu osoitti, että kristinuskon- ja kirkonvastainen asennoituminen ei suinkaan ollut vielä lyönyt itseään läpi monien paikallisyhdistysten aktiivienkaan keskuudessa. Kohtaa vaativat kokonaan poistettavaksi Imatran, Jyväskylän ja Limingan yhdistykset. Imatralla kantaa perusteltiin sillä, että pykälä koski »uskonnollisia asioita» ts. se oli yhdistyksen toimivallan ulkopuolella.¹⁵⁷ Useat yhdistykset esittivät pykälään lievennyksiä. Heinolan työväenyhdistys ehdotti, että vaatimus uskonnon opetuksen poistamisesta oli jätettävä ohjelmasta. Tampereen, Pispalan, Talikkalan ja Viipurin työväenyhdistykset ehdottivat, että vain pakollinen uskonnon opetus oli poistettava. Pirkkalan työväenyhdistys suositteli sellaista ratkaisua, että valtion kustannuksella olisi pidettävä yllä oppilaitoksia, missä

uskonopissa saisivat tietoja ne, jotka niitä haluaisivat. Oulussa oli myös päädytty uskonnon opetuksen poistamispöytäkirjan lievennykseen. Tulos oli kompromissi neljässä kokouksessa käydystä väittelystä. Päätöksen mukaan »dogmillinen uskonnonopetus oli poistettava, mutta historiallinen säilytettävä».¹⁵⁸ Hangon ruotsalaisen työväenyhdistyksen ohjelmakohtaa koskevassa lausunnossa samastettiin uskonto ja sosialismi, mutta korostettiin puolueettomuutta eri uskontokuntiin nähden. »Sosialismin perusteena on juuri uskonto eli tasa-arvoisuus, veljeys ja rakkaus», todettiin Hangon vastauksessa.¹⁵⁹ Niissäkin yhdistyksissä, joissa pykälä hyväksyttiin sellaisenaan, se tapahtui yleensä kiistelyn jälkeen ja useissa yhdistyksissä huomattavan vähemmistön vastustaessa. Esim. Kotkassa päätös syntyi äänin 38—26.¹⁶⁰

Pykälän vastustus oli merkittävää nimenomaan sen takia, että kysymyksessä olivat vain sosiaalidemokraattiseen puolueeseen liittyneet yhdistykset, siis vain ne, joissa sosialistiset ajatukset olivat ainakin jollain tavoin päässeet voitolle. Yleensä kokouksiinkin olivat osallistuneet vain aktiivisimmat. Näin ollen puolueenkin piirissä oli varsin paljon niitä, jotka pitivät sekä kirkon että myös uskonnon vastaiseksi tulkittua pykälää vääränä tai epäviisaana. Vastustuksen vuoksi varovainen ja reaaliset mahdollisuudet tarkoin punnitseva Valpas piti epätarkoituksenmukaisena hyväksyä ohjelmakohtaa. Hänen mielestään juuri uskontopykälä aiheuttaisi liikkeessä hajaannusta.¹⁶¹

Itse Forssan kokouksessa ohjelmakohta hyväksyttiin varsin kiuttomasti, sillä Eetu Salin ei antanut sen vastustajille puheenvuoroa. Opetuskysymyksen kohdalla poistettiin viittaus kristilliseen etiikkaan. Yrjö Mäkelinin ehdotuksesta nimittäin jätettiin ohjelmavaliokunnan laatimasta mietinnöstä pois seuraava kohta: »Sijaan on asetettava Kristuksen yksinkertainen rakkaudenoppi, jonka opettamiseen ei tarvita kuin yksi tunti viikossa. Tästä muutoksesta ylijäävät tunnit on käytettävä yhteiskuntaopin opetukseen.» Poistamisehdotus hyväksyttiin äänin 42—26. Päätös aiheutti vastalauseen, johon yhtyi neljä edustajaa. Uskontopykälää kohtaan esiintyi kokouksessa enemmän vastustusta kuin pöytä-

kirjasta voi päätellä. Mutta kokouksen johtavat henkilöt, erityisesti Eetu Salin ja Yrjö Mäkelin, toimivat määrätietoisesti siihen suuntaan, että pykälä hyväksyttiin mahdollisimman vähin äänin. Heidän auktoriteettinsa mursi opposition. Vastalausehanke jouduttiin toteuttamaan niin nopeasti, etteivät esim. kaikki halukkaat voineet siihen yhtyä.¹⁶²

Puolue oli nyt avoimesti omaksunut kirkon vastaiset tunnukset. Laajoissa piireissä ohjelman viides pykälä sai myös uskonnon vastaisen leiman, vaikkei se sisältänytkaan mitään periaatteessa uskontoa vastaan. Kun ohjelmakohta oli liikkeen aktiivienkin piirissä herättänyt vastustusta, niin alettiin työväenlehdissä mielipidemuokkaus ohjelmakohdan puolesta. Entistä johdonmukaisemmin esitettiin lehtien palstoilla käsitystä, että luonnontieteellinen tieto oli kumonnut uskonnon totuuden. Innokkaasti etsittiin luonnontieteellisten tosiasioiden ja kristinuskon välisiä ristiriitaisuuksia. Työväenlehtien otsikot Forssan kokouksen jälkeen puhuvat tästä pyrkimyksestä: *Kansan Lehti* 20. 8. 1903 »Jumala ja perkele», *Työmies* 21. 4. 1904 »Ihmisen alkuperä», *Kansan Lehti* 3 ja 6. 9. 1904 »Luonnontieteiden merkitys maailmankatsomukselle» ja *Työmiehen Illanvietto* 1905 »Sananen filosofien uskonnosta». Aktiivisimpia kynäkäyttäjiä tällä alalla olivat nuoret, juuri liikkeeseen tulleet akateemisen koulutuksen saaneet, nimittäin Yrjö Sirola, Väinö Jokinen, Sulo Vuolijoki ja O. V. Kuusinen.

Uutta oli, että kristillinen etiikka asetettiin yhä useammissa kirjoituksissa kyseenalaiseksi. Kristilliset ihanteet, nöyryys ja rakkaus, olivat sopimattomia työväestön suorittaessa suurta tehtäväänsä. Ne opettivat vain passiivisuutta ja alistumista.¹⁶³ Tavallissimmin kristillistä etiikkaa kuitenkin vielä arvostettiin, se vain haluttiin erottaa itse kristinuskosta.¹⁶⁴

Ohjelmaan otettua uskonnon opetuksen poistamisvaatimusta tuettiin määrätietoisesti lehdistössä, ja tässä kohden saatiin tukea erityisesti ruotsinkielisiltä kulttuuriradikaaleilta. Esim. Gunnar Castrénin *Euterpe*ssa esittämä vaatimus uskonnon opetuksen poistamisesta lainattiin työväenlehtiin.¹⁶⁵

Osaksi kai työväenlehtien mielipidemuokkauksen tuloksena alkoi

myös paikallisyhdistyksissä ilmetä kirkonvastaista asennoitumista.¹⁶⁶ Tämän syntymiseen vaikutti osaltaan kirkon ottama myöntöväisyysskanta laittomiin asevelvollisuuskutsuntoihin nähden. Oltiin sitä mieltä, että kirkko oli siinä asettunut asemansa säilyttämiseksi vääryyden puolelle. Menettelyn katsottiin todistaneen oikeaksi marxilaisen käsityksen kirkosta vallassaolijoiden palvelijana. Työväenlehtiin lainattiin Severi Nymanin kiistakirjoitusta arkkipiispa Gustaf Johanssonia vastaan. Siinä kirjoittaja arvosteli kirkon johdon menettelyä otsikolla »Heikkojen vaiko väkvien Jumala».¹⁶⁷

Sortovuosien poliittinen tilanne ja kirkon silloinen menettely sekä teollistuminen seurausilmiöineen heikensivät perinteellisiä kristillisiä katsomuksia. Työväenlehtien määrätietoinen kirkonvastainen kirjoittelu sai innokastakin vastakaikua, mutta ilmeisesti vain suppean aktiivisten jäsenten ryhmän piirissä.

TEOSOFIA TYÖVÄENLIIKKEESSÄ

Teosofian vaikutus työväenliikkeessä alkoi lähinnä Matti Kurikan välityksellä. 1890-luvun alkupuolella hänen ajatuksensa olivat peräisin etupäässä tolstoilaisuudesta, mutta vuosikymmenen lopulla ne olivat teosofian sävyttämiä. Työmiehen päätoimittajana hänellä oli mahdollisuus levittää ajatuksiaan työväenliikkeen kannattajien piiriin. Esim. vuonna 1898 oli Työmieheessä hänen kirjoituksensa »Kaksi ateistia», joka oli ilmestynyt jo vuonna 1894. Se oli varsin selvää teosofista julistusta. Samana vuonna hän kirjoitti toimittamaansa albumiin »Vuossadan kynnyksellä» kaksi selvästi teosofista artikkelia: »Kehitysvirta» ja »Teosofin miete».¹⁶⁸ Teosofiset virikkeet saivat ainakin jonkin verran kannatusta työväenliikkeessä.

Teosofisia ajatuksia työväenliikkeen piiriin levitti myös Jean Boldtin ja Pekka Ervastian vuonna 1901 julkaisema lehti Uusi Aika. Siinä oli hallitsevana teosofinen julistus. Sen lisäksi siinä pyrittiin yhdistämään sosialismi ja teosofia sekä esitettiin tolstoilaisuudestakin saatuja vaikutteita.¹⁶⁹ Lehden piirissä toimivista

Jean Boldt oli aktiivisesti mukana ruotsinkielisessä työväenliikkeessä. Kurikan kiistan yhteydessä hän oli voimakkaasti korostanut kansallisia näkökohtia. Lehteen kirjoittaneista myös Vihtori Kosonen oli aktiivinen työväenliikkeessä, samoin suurlakon aikana ja Viaporin kapinan yhteydessä johtavaan asemaan kohonnut Johan Kock.¹⁷⁰

Uusi Aika ei jaksanut elää kuin vuoden, joten sen vaikutus jäi vähäiseksi. Samanaikaisesti teosofia kuitenkin levisi työväenliikkeessä toista väylää myöten. Vuoden 1901 heinäkuussa tuli Työmiehen aputoimittajaksi Veikko Palomaa, joka oli jo tätä ennen saanut teosofisia herätteitä. Pekka Ervast oli keväällä 1901 pitänyt teosofisia luentoja Helsingin työväenyhdistyksessä. Palomaa oli silloin saanut ratkaisevaa vahvistusta käsityksilleen. Helsingin työväenyhdistyksen piiristä teosofit joutuivat siirtymään Sörnäisten työväenyhdistykseen, missä Ervast, Palomaa ja rouva Maria Ramstedt pitivät säännöllisesti luentojaan.¹⁷¹ Julistus saavutti niin paljon kannatusta, että yhdistys oli teosofien käsissä vielä vuonna 1906. Silloin se valitsi edustajakseen Oulun puoluekokoukseen Matti Kurikan, joka oli selvästi ilmaissut teosofisen maailmankatsomuksensa ja joka oli jo tällöin myös puolueen taholta tuomittu.

Huomattavaa teosofisen julistuksen väylää merkitsi aikakauslehti Työmiehen Illanvieton ilmestyminen. Sitä julkaistiin vuoden 1902 alusta Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toimesta. Lehden toimittajiksi tulivat teosofisen herätyksen saaneet Veikko Palomaa ja A. B. Sarlin. Pääasiallisena sisältönä oli teosofian esittely. Pekka Ervastin kirjoituksia esiintyi miltei jokaisessa lehdessä. Kolmannessa numerossa hän selvitteli kysymystä teosofia ja sosialismi, kuudennessa sosialismi ja materialismi. Tällöin hän totesi mm., ettei työväenliike tule toimeen ilman uskontoa.¹⁷² Teosofisia käsityksiä esiintyi myös muiden työväenlehtien palstoilla, etupäässä Veikko Palomaan toimesta.¹⁷³

Vuoden 1902 syksyllä työväenliikkeen sosialistisen kärkiryhmän piirissä syntyi reaktio. Ryhmän käsityksiä valaisi hyvin Matti Hällebergin (Paasivuoren) artikkeli Työmiehessä. Siinä hän totesi,

että Pekka Ervast tarjosi meille »teosofisia korulauseita» uskonnoksi. »Meillähän on omammel me uskomme, että kaikkalainen kurjuus voidaan poistaa maailmasta sosialidemokratian avulla.» Sen lisäksi kirjoittaja korosti, että sosiaalidemokratia perustuu tieteeseen ja sen asettamat päämäärät toteutetaan luokkataistelun avulla.¹⁷⁴ Myös muissa työväenlehdissä esitettiin vaatimuksia teosofian sulkemisesta työväenlehtien palstoilta.¹⁷⁵

Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön kokouksessa joulukuun alussa 1902 päätettiin äänin 82—21, että Työmiehen Illanvieron linja oli muutettava puhtaasti sosialistiseksi. Merkittävää oli, että 21 kokouksen osanottajaa tunsikin ainakin jonkinlaista sympatiaa teosofiaa kohtaan. Päätöksen johdosta lehti muuttui jossain määrin, ja sen palstoille tuli eräitä Kautskyn artikkeleita. Vuosina 1903 ja 1904 Veikko Palomaa ja A. B. Sarlin kirjoittelivat edelleen teosofiseen henkeen, ja lehdessä oli vielä useita Pekka Ervastinkin kirjoituksia.¹⁷⁶ Avoin teosofian julistaminen työväenlehtien palstoilla päättyi, kun A. B. Sarlin vuonna 1904 erotettiin Työmiehen Illanvieron toimituksesta.¹⁷⁷

Huolimatta puolueen johdon tuomiosta teosofia eli edelleen työväenliikkeen aktiivien piirissä. Siitä ei kuitenkaan enää paljon puhuttu eikä sitä aktiivisesti levitetty. Oli selvää, että useat teosofishenkiset artikkelit Työmiehen Illanvieron ja muidenkin työväenlehtien palstoilla olivat tänä maailmankatsomuksen muotoutumisen kautena vaikuttaneet lukijoihin.¹⁷⁸

Teosofia sai varsinkin vuosisadan alkuvuosina suopean vastaanoton työväenliikkeessä. Viehtymystä teosofiaan lisäsi sen rationaalisuus ja poikkeaminen perinteellisistä kristillisistä käsityksistä. Se täytti kristinuskon jättämän tyhjiön. Teosofiasta ja sosialismista ei muodostunut kuitenkaan elinkelpoista synteesiä, ja näin ollen teosofia jäi vain suppeaan piiriin. Lähinnä se vaikutti Sörnäisten ja Viipurin yhdistyksissä. Molemmissa sen elinvoima liittyi Matti Kurikan persoonaan. Ainakin Viipurissa eräät vuosisadan vaihteen tienoilla työväenliikkeessä toimineet säilyttivät teosofisen maailmankatsomuksensa huolimatta siitä, että puolueen taholta se julistettiin harhaopiksi.¹⁷⁹

5. SOSIALISMIN LEVIÄMISKANAVAT

a. Lehdistö

Murrosvuonna 1899 oli jo kaikilla kolmella radikaalisella keskuk-sella, Helsingillä, Tampereella ja Turulla omat työväenlehtensä. Ensimmäisenä sortokautena lehdistöä sitoi tiukka sensuuri, joka miltei kokonaan esti valtiollisen kysymyksen käsittelyn. Sen sijaan sosialismia ja hyökkäyksiä kotimaisia porvarillisia piirejä, eritoten perustuslaillisia vastaan sai esittää varsin vapaasti. Tosin sosialis-min julistamisessa täytyi sanat valita varoen. Yhtään työväenleh-teä ei kuitenkaan lakkautettu, ja ne joutuivat huomattavasti vä-hemmän kärsimään sensuurista kuin monet porvarilliset, mikä seikka johtui hallitusvallan taktillisista laskelmista. Sen sijaan uusien lehtien perustamisluvan saanti osoittautui vaikeaksi.¹

TAULUKKO 5.

Koko työväenlehdistön, Työmiehen ja Kansan Lehden levikit vuosina 1899—1905²

Vuosi	Koko työväenlehdistö	Työmies	Kansan Lehti
1899	6 600	4 200— 5 000	800
1900	8 500	4 500— 5 700	2 500
1901	9 500	5 000— 5 700	3 200
1902	12 000	6 000— 7 200	4 000
1903	16 000	7 200—10 000	4 800
1904	18 000	8 500—11 000	5 200
1905	25 000	9 700—17 000	6 500

Tiedot koko työväenlehdistön ja Kansan Lehden levikeistä ovat peräisin yhdestä lähteestä, puoluesihtööri Yrjö Sirolan vuonna 1908 tekemistä laskelmista. Nämä numerot edustavat painosmäärän keskiarvoa pitkäähköltä ajalta vuoden loppupuolella. Sen sijaan Työmiehen levikistä on tietoja useassa lähteessä, ja eri lähteiden ilmoittamat luvut poikkeavat toisistaan. Taulukkoon numero 5 on otettu alin ja korkein arvio. Suuret erot selittyvät osaksi siten, että pienempi määrä koskee levikkiä vuoden alkupuolella ja suurempi vuoden lopulla. Työmiehen osalta tulee siten esille

ainakin jonkin verran vuoden aikana tapahtunutta kasvua. Tämä pitää paikkansa erityisesti suurlakkovuoteen nähden. Sitä paitsi lehden painos vaihteli paljon eri ajankohtina, ja tärkeiden tapahtumien yhteydessä irtonumeroiden myynti nousi suuresti. Tietoja Työmiehen levikistä on mm. lehden taloudenhoitajan laatimassa kirjoituksessa sekä lehteä kustantaneen yhtiön vuosikertomuksissa.

Levikkinumeroista voi todeta, että työväenlehtien painokset kasvoivat koko ajan vuodesta 1899 suurlakkovuoteen 1905. Kasvu oli nopeinta juuri suurlakkovuonna ja ilmeisesti heti lakon jälkeen. Nopea kasvu oli alkanut kuitenkin jo ennen lakkoa. Numeroiden pohjalta voi päätellä myös Työmiehen hallitsevan aseman, vastasihan levikki yli puolta koko työväenlehistön levikistä. Sen tähden siinä esitettyjen kannanottojen vaikutus oli suuri koko työväenliikkeeseen. Voi sanoa, että Työmies määräsi suureksi osaksi työväenliikkeen linjan ja sävyn. Tosin myös Kansan Lehdellä oli selvästi oma melko laaja lukijakuntansa sekä levikkipiirinsä, ja näin ollen myös sen esittämillä mielipiteillä oli vaikutus alaa. Sen sijaan muiden työväenlehtien vaikutus jäi ulottuvuudeltaan suppeaksi.

Työmiehen alueellisesta leviämisestä on olemassa tarkkoja tietoja marraskuulta vuonna 1903.³ Levikki oli tällöin keskittynyt pääasiassa Uudenmaan ja Viipurin lääneihin. Uudellemaalle oli tietysti parhaimmat yhteydet Helsingistä, joten se oli luonnollisinta levikkialuetta. Viipurin läänissä taas ei ollut — Kotkassa ja Viipurissa tehtyjen yritysten epäonnistuttua — omaa työväenlehteä. Uudenmaan läänin osuus oli 3 947 kappaletta eli 52.2 prosenttia koko levikistä. Viipurin läänin osalle tuli 2 193 kappaletta, siis 29.0 prosenttia. Uudellamaalla Työmiehen levikki oli suureksi osaksi keskittynyt Helsinkiin, sillä tilaajille meni siellä 2 345 kappaletta (31.0 %) ja irtonumeroina myytiin 900 kappaletta (11.9 %), joten muun Uudenmaan osalle jäi vain 702 kappaletta (9.3 %). Työmiehen murtautuminen Uudenmaan läänin maaseudulle oli vielä tapahtumatta. Samoin oli laita Viipurin läänin osalta. Tosin molemmissa oli paikkakuntia, joihin vuonna 1903 tilattiin huomattavatkin määrät lehteä. Eniten Työmiestä tuli Uudenmaan läänissä, Helsinkiä lukuunottamatta, ja Viipurin läänissä seuraaville paikkakunnille:

Hanko	127	Viipuri	768
Pyhäjärvi	80	Kotka + Kymi	411
Porvoo	78	Valkeala	181
Nurmijärvi	76	Kivennapa	139
Tuusula	76	Lappee	119
Helsingin p.	40	Jääski	117
Lohja	28	Ruokolahti	70
Pernaja	28	Muolaa	53
Kirkkonummi	23	Pyhtää	43
Iitti	22	Hiitola	41
Mäntsälä	22	Impilahti	28
Vihti	17	Johannes	27

Lehti oli saanut jalansijaa lähinnä kaupungeissa, maaseudun teollisuuskeskuksissa ja Helsingin välittömässä ympäristössä. Sen sijaan varsinaiselle agraarialueelle Työmies ei ollut vielä tunkeutunut. Edellä mainittujen kuntien vastapainona oli Uudenmaan läänissä 10 kuntaa, joihin ei tullut yhtään Työmiestä ja viisi sellaista, joihin tuli vain yksi. Viipurin läänissä vastaavia kuntia oli 21 ja neljä.

Hämeen sekä Turun ja Porin läänissä tuntui paikallisten lehtien, Kansan Lehden ja Länsi-Suomen Työmiehen kilpailu. Näissä lääneissä tuli eniten Työmiestä seuraaviin kuntiin:

Hollola	80	Turku	73
Forssa	56	Pori	56
Tampere	38	Taalintehdas	13
Hausjärvi	37	Ahlainen	5
Nastola	37	Kokemäki	5
Hämeenlinna	19	Reposaari	5
Orivesi	17	Tyrvää	5
Jämsä	13		
Kärkölä	12		

Kaupunkeihin, kaupunkien liepeille ja sellaisiin maalaiskuntiin, joissa oli teollisuutta, Työmiestä tuli näissäkin lääneissä. Turun ja Porin läänissä oli kokonaista 87 kuntaa, johon ei lehteä tullut yhtään kappaletta ja 22 kuntaan tuli vain yksi. Hämeessä taas ei lehteä tullut 14 kuntaan, vaikkakin niihin saattoi tulla Kansan Lehteä.

Muissa lääneissä ei Kansan Lehden ja Länsi-Suomen Työmiehen kilpailu tuntunut; siinä etäisyys oli ratkaiseva tekijä. Ilmeisesti työväenlehdistä tilattiin juuri Työmiestä johtavana lehtenä. Sitä tuli eniten Mikkelin, Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneissä seuraaviin kuntiin:

Mikkeli	27	Vaasa	105
Heinola	21	Kokkola	30
Sääminki	16	Laukaa	30
Rantasalmi	8	Seinäjoki	30
Mäntyharju	7	Jyväskylä	19
Kuopio	76	Oulu	36
Leppävirta	48	Kajaani	25
Iisalmi	38	Alavieska	10
Värtsilä	14	Kalajoki	6
Kontiolahti	8	Simo	5

Näissä etäisissä lääneissä Työmies oli kuten muuallakin levinnyt pääasiassa kaupunkeihin ja sellaisiin maalaiskuntiin, joissa oli teollisuutta. Huomiota herättää kuitenkin Laukaa, jossa ilmeisesti torpparit tai tilattomat olivat hankkineet lehteä. Tässä Keski-Suomen pitäjässä sosiaalidemokraatit menestyivätkin hyvin ensimmäisissä vaaleissa. Moniin syrjäisiin pitäjiin ei sitä vastoin Työmiestä eikä ilmeisesti muutakaan työväenlehteä tullut ollenkaan. Mikkelin läänissä näitä kuntia oli 10, Kuopion läänissä 14, Vaasan 48 ja Oulun 50.

Matti Kurikka oli päätoimittajakautenaan luonut Työmiehestä todella hyökkäävän lehden, ja samaa linjaa jatkoi A. B. Mäkelä. Vuonna 1900 tuli lehden päätoimittajaksi Edvard Valpas, joka painoi siihen oman leimansa. Hän piti oikeana, että lehti keskittyi vain sosialismin julistamiseen ja käytti hyväkseen tsaarinvallan taktillisia laskelmia työväenliikkeen suhteen. Valpas tiesi, että valtiollisten kysymysten jättäminen syrjään ja perustuslaillisten arvostelu sekä luokkataisteluajatusten tähdentäminen takasivat lehdelle vapaat mahdollisuudet sosialismin esittelemiseen. Se oli hänen mielestään tärkeintä ja valtiollinen kysymys sen rinnalla vähemmän tärkeätä.

Tilanteen taktilliset vaatimukset ja marxilaiset periaatteet soveltuivat hyvin yhteen. Valppaan pyrkimys oli luoda lehdestä »oikeaoppisen» sosiaalidemokratian edustaja. Keskeinen ajatus oli luokkataistelu, ja se merkitsi pysyttäytymistä erillään muista ryhmistä ja kieltäytymistä yhteistoiminnasta niiden kanssa.

Valppaan kirjoitustavalle oli ominaista voimakkaiden affektipitoisten sanojen käyttö. »Helsingissä on herroja, jotka kamarissaan istuen eivät luule muiden tekevän sen enempää» ja »Ruotsinmieliset näyttävät usein Suomessa ilveilyä: länsimaisen sivistyksen edustajat» ovat pari näytettä Valppaan ivailevasta tyylistä. Hän käytti paljon kielikuvia, joiden tarkoituksena oli luoda kuvaa ulkoryhmästä ja herättää sitä kohtaan vihamielisyyttä. »Herrat», »anastajat», »anastajaluokat» olivat käsitteitä, jotka usein vilahtelivat hänen kirjoituksissaan.⁴ Huolimatta tunteeseen vetoavasta esitystavastaan Valpas oli toiminnassaan hyvin varovainen ja tarkkaan reaaliset mahdollisuudet arvioiva. Sitä paitsi hän osasi tarpeen tullen kirjoittaa ilman tällaista tunnelatausta, mikä osoitti, että propagandistinen ote oli tietoisesti omaksuttu.

Vuosisadan vaihteen jälkeen olivat Valppaan rinnalla Työmiehen toimituksessa V. Palomaa ja A. B. Sarlin, jotka olivat omaksuneet teosofisia vaikutteita ja yrittivät tuoda niitä lehdenkin palstoille. Siksi ei yhteistyö Valppaan kanssa oikein sujunut. Vuonna 1903 astuivat Työmiehen toimitukseen Eero Haapalainen ja Kaarlo Luoto, joista tuli uskollisia Valppaan linjan edustajia. Tämän linjan tuntomerkkeihin kuuluivat luokkataisteluajatuksen korostaminen, kielteinen suhtautuminen yhteistoimintaan perustuslaillisten kanssa, hyökkäykset ruotsinkielisiä vastaan, myönteinen asennoituminen suomettarelaisiin ja varovainen suhtautuminen tsaarinvaltaan. Keväällä 1905 alkoi Työmieheen kirjoitella Sulo Vuolijoki ja syksystä alkaen O. V. Kuusinen. Kummatkin omaksuivat vaikutteita Valppaalta sekä kirjoitustyyliinsä että poliittiseen ajattelutapaansa. Se tapahtui luontevasti, olivathan he tulleet suomettarelaisten leiristä. Työmiehen asemaa muihin työväenlehtiin nähden vahvasti sekin seikka, että lehden ympärille ryhmittyneet pystyivät seuraamaan vieraskielistä kirjallisuutta ja vetoamaan ulkomaisiin

auktoriteetteihin. Karl Kautskyn aikakauslehti Neue Zeit tuli Työmiehen toimitukseen, ja lehden kirjoittelussa pyrittiin mahdollisimman uskollisesti seuraamaan Neue Zeitissa viitoitettua linjaa.⁵

Työmiehen jälkeen oli levikiltään suurin ja muutenkin merkittävin Kansan Lehti Tampereella. Lehden perustamispuuhissa oli ollut johtavana henkilönä kirjapainonomistaja J. V. Hellberg Tampereelta, ja hän oli vähän aikaa sen toimittajanakin. Seuraava toimittaja oli maalari Kössi Koskinen, joka joutui pian riitoihin Hellbergin kanssa ja väistymään lehdestä. Elokuusta 1899 alkaen oli toimittajana M. Vuolukka vuoden 1900 lokakuuhun ja uudelleen vuoden 1901 syksystä vuoden 1904 huhtikuuhun. Jo näiden henkilöiden vaikutuksesta Kansan Lehden linja alkoi hahmottua Työmiehen linjasta poikkeavaksi. Hellbergistä tuli nimittäin myöhemmin perustuslaillinen, ja Kössi Koskinen oli Kurikan tapauksen yhteydessä edustanut »kansallista linjaa» sekä arvostellut Kurikan menettelyä. Myöhemminkin hän oli sitä mieltä, että autonomiamme puolustus oli työväenliikkeen keskeisin tehtävä. Häinkin vetäytyi sittemmin työväenliikkeestä syrjään. M. Vuolukka taas oli ammattiyhdistysriidassa asettunut turkulaisen puoluejohton kannalle ja arvostellut voimakkaasti helsinkiläisiä.⁶ Kansan Lehden linja oli siis muovautumassa jo ennen kuin Yrjö Mäkelin marraskuussa 1900 tuli sen toimittajaksi. Hän painoi kuitenkin selvästi oman leimansa lehteen, jatkaen tosin jo hahmoutumassa olevaa suuntaa. Mäkelinin johtavia periaatteita olivat oikeudenmukaisuus ja voimakas kansallistunne. Nimenomaan alkuaikoina sosialismin teoreettinen puoli oli lehdessä vähemmän edustettuna. Hän toimi läheisessä yhteistyössä perustuslaillisten kanssa, jopa niin, että hän suunnitteli syksyllä 1904 siirtymistä perustuslailliseen oululaiseen Kalevaan toimittajaksi.⁷

Kilpailua Työmiehen kanssa esiintyi alusta pitäen, ja ammattiyhdistyskiistassa vuosisadan vaihteessa lehdet olivat eri puolilla. Selvät erimielisyydet tulivat näkyviin vasta vuoden 1904 alusta. Kansan Lehti asettui varsin varauksettomasti kannattamaan yhteistoimintaa perustuslaillisten kanssa ja korosti kansallista yhteen-

kuuluvuuden tunnetta. Eräät lehden palstoilla esiintyneet ajatukset viittasivat myös revisionismista saatuihin herätteisiin. Niinpä lehti kirjoitti vuoden 1904 syyskuussa: »Aika, jolloin kieltooperäisen toiminnan avulla voitiin asiaamme ajaa alkaa olla menneisyyteen painumassa.»⁸ Lehdessä pidettiin esikuvallisena ranskalaisen Jaurès'n toimintaa. Mäkelinin kohdalla ulkomaiset esikuvat tuskin sentään olivat ratkaisevia. Hänen käsityksensä pohjautuivat — kuten jo mainittiin — oikeudenmukaisuuden ja kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteeseen. Vuodesta 1904 alkaen teoreettinen panos lehdessä kuitenkin vahvistui. Tällöin nimittäin Yrjö Sirola astui toimitukseen. Perustuslaillisten piiristä tulleen ja Mäkelinin vaikutuksen alaisena hän omaksui aluksi menettelytapakysymyksissä lehdessä vallinneen linjan.

Työmiehen ja Kansan Lehden välillä käytiin kilpailua johtavan lehden asemasta. Vaaka alkoi kallistua Työmiehen eduksi. Tähän vaikutti sekin, että Työmies ilmestyi kuusi kertaa viikossa ja Kansan Lehti vain kolme kertaa. Näyttää myös siltä, että mitä lähemmäksi suurlakkoa tultiin, sitä enemmän Kansan Lehden patriootin yhteistyölinja menetti kannatustaan.⁹

Edellä mainittujen rinnalla Länsi-Suomen Työmies jäi sekä levittäänsä että muutenkin vaikutukseltaan vähäisemmäksi.

Lehden vastaava toimittaja oli aina vuoteen 1905 asti puuseppä K. F. Hellstén, joka oli samalla puoluehallinnon puheenjohtaja. Kantavana voimana oli aluksi N. R. af Ursin, mutta hän vetäytyi syrjään ammattiyhdistyskiistan aikoihin. Sen jälkeen puoluehallinnon sihteeri J. K. Kari ja vuosisadan alussa Turkuun muuttanut Taavi Tainio olivat leimaa-antavia henkilöitä lehden piirissä. Tainio joutui vuonna 1904 lähtemään tsaarinvallan toimenpiteitä pakoon Amerikkaan, mikä heikensi lehteä. Puolueen sisäisissä kiistakysymyksissä Länsi-Suomen Työmies noudatti samaa linjaa kuin Kansan Lehti, ja yhdessä ne olivat Työmiestä vastaan. Lehden vähäisempi vaikutus johtui osaltaan siitä, että se elokuuhun 1900 asti ilmestyi vain kaksi ja siitä alkaen kolme kertaa viikossa.¹⁰

Oli varsin luonnollista, että seuraava yritys työväenlehden perustamiseksi tehtiin Itä-Suomessa, Kotkassa. Olihan työväenliike

jo juurtunut Kymen- ja Vuoksenlaaksoon. Hanke pääsi Kotkassa ensimmäisen näytenumeron asteelle 9. 6. 1899, ja toinen näytenu-
mero tuli julkisuuteen 11. 4. 1900. Lehti, Itä-Suomen Työmies,
alkoi säännöllisen ilmestymisensä 2. 5. 1900 kaksi kertaa viikossa.
Ilmestyminen kuitenkin lakkasi jo saman vuoden marraskuussa.
Itä-Suomen Työmiehen toimittajina olivat räätälit Vilho Pylkkö
ja Vilho Pylvänen, jotka edustivat jonkinlaista kristillis-sosiaalista
linjaa. Lehti korosti nimittäin tilausilmoituksessaan »työväestön
saamista hereille ja järjestäytymistä yhdistyksiksi ja ammattiosas-
toiksi» ja lupasi »suvaitsevaisuutta» uskonnollisissa asioissa sekä
tähdensi, että »hengellisille liikkeille oli oltava myötätuntoinen». Sen linja ei eräiden Kotkan työväenyhdistyksessä vaikuttavien
mielestä ollut tarpeeksi »jyrkkä», joten siltä taholta arvosteltiin
lehteä. Toisaalta painoviranomaiset taas Kotkan maistraatin keho-
tuksesta syyttivät sitä kiihotuksesta. Tähän ristiriitaiseen painos-
tukseen Itä-Suomen Työmies sitten kaatui.¹¹

Ajallisesti seuraava yritys työväenlehden aikaansaamiseksi teh-
tiin Lahdessa. Näytenu-
numero ilmestyi Lahden Uutisten nimellä
17. 3. 1900, ja vastaavana toimittajana oli Lahden työväenyhdis-
tyksen johtoon kuuluva K. O. Tanner, joka Viipurin kokouksessa
vuonna 1901 esiintyi hyvinkin »jyrkkänä». Lehden ohjelmajulistus
oli osittain painoviranomaisia silmällä pitäen varovainen: »Köyhä-
listön tila on saatava paranemaan ja siinä kohden lehti tulee työ-
kentelemään parhaansa mukaan pitäen tunnuslauseenaan: täysi
osa kullekin.» Varovaisuus ei kuitenkaan auttanut, sillä painoviran-
omaiset eivät antaneet ilmestymislupaa.¹²

Vuoden 1900 lopulla ruotsinkieliset julkaisivat Helsingissä näy-
tenumeron nimellä Arbetaren. Jo aikaisemmin lehdestä oli ilmestyy-
nyt näytenu-
numero nimellä Proletären, mutta ilmestymisluvan eh-
doksi pantiin nimen muuttaminen. Vuoden 1901 alusta se ilmestyi
säännöllisesti, tosin vain kerran viikossa. Vuoden 1905 alusta se
laajennettiin kolme kertaa viikossa ilmestyväksi, mutta pian
kävi selville, että laskelmat olivat liian optimistisia, ja seuraa-
vassa toukokuussa oli pakko palata »kerta viikkoon». Levikki
oli koko ajan pieni ja lehden talous hyvin epävarmalla poh-

jalla. Osaltaan sen heikkoon menekkiin vaikutti sekin, että kilpailijaksi oli perustettu Helsinkiin Reeni Roineen toimittama sosiaalikonservatiivinen *Folket*, jota useat työnantajat tilasivat työntekijöilleen. Sen onnistui ainakin jonkin verran viedä tilaajia *Arbetaren*-lehdeksi. Työväenliike pääsi yleensäkin kovin hitaasti juurtumaan ruotsinkielisille alueille. Ruotsinkieliset kaupungit olivat väestöltään säätyläisvaltaisia, ja ruotsinkielisyys oli työväestönkin piirissä sellainen sosiaalisen arvon ja ylemmyyden tunnus, joka esti samastumasta työväestön kanssa.

Arbetaren-lehden vastaavana toimittajana oli vuosina 1901—1903 Reino Drockila, sitten puuseppä Anders Käcklund ja vuoden 1905 aikana ylioppilaat K. H. Wiik ja K. G. Nyman. Sen piirissä toimivat edellä mainittujen lisäksi seppä Gustaf Wistbacka sekä ruotsinmaalainen metallityömies Axel Weüdel, jonka kuitenkin oli pakko vuonna 1902 poistua maasta. Näiden rinnalla lehteä avusti joukko nuoria akateemisia kulttuuriradikaaleja, jotka vuosisadan alkuvuosina olivat lähellä ruotsinkielistä työväenliikettä (ks. s. 209 s). Mm. Arvid Mörnestä suunniteltiin lehden päätoimittajaa, ja Gunnar Landtman osallistui aktiivisesti parin numeron toimittamiseen. Vuoden 1903 lopulla useat heistä vetäytyivät syrjään sekä työväenliikkeestä että *Arbetaren*-lehdestä.¹³

Samoin kuin ruotsinkielinen työväenliike erosi *Arbetaren*-lehtikin kannanotoissaan melkoisesti vastaavista suomenkielisistä, erityisesti Työmiehestä. Lehti oli jyrkästi perustuslaillinen, ja siinä näkyi vaikutteita revisionismista. Valppaan hyökkäykset perustuslaillisia vastaan ja eräät suomalaisuusradikalismiin viittaavat ilmaukset aiheuttivat kipakoita vastalauseita.¹⁴

Ajallisesti seuraava hanke työväenlehden perustamiseksi lähti liikkeelle Viipurista, mikä olikin luonnollista, sillä kotkalaisen Itä-Suomen Työmiehen lakattua ilmestymästä oli koko Itä-Suomi vailla työväenlehteä. Viipurin Sanomat olivat kyllä tyydyttäneet radikaalisen lehden tarvetta. Mutta vuonna 1900 syntyi erimielisyyksiä sosialistisen leiman saavan yhdistyksen ja Viipurin Sanomien välille. Niinpä alettiin puuhata kaupunkiin työväenlehteä, ja vuotta myöhemmin eli 1. 6. 1901 ilmestyi Karjalan Työmiehen näytenu-

mero. Päätoimittajaksi oli merkitty A. B. Mäkelä ja avustajiksi useita tunnettuja työväenliikkeen kärke miehiä. Vaikka näytenu-
meron sisältö oli varovainen, ei lehdelle saatu ilmestymislupaa. Näytenumeroa tosin painettiin 7 000 kappaletta, ja sitä jaettiin ilmaiseksi. Jo siitäkin syystä, ettei painolupaa saatu, näytenumero herätti huomiota.¹⁵

Sensuurin ollessa kireimmillään tehtiin Vaasassa vuoden 1903 keväällä yritys työväenlehden perustamiseksi. Pohjolan Työmiehen näytenumero ilmestyi 11. 4. 1903, ja päätoimittajaksi oli merkitty N. Wallenius (Valavaara). Lehden ohjelmakirjoitus viittasi avoimesti sosialistisiin tunnuksiin. Siinä näet todettiin, että lehden tarkoituksena oli »työväen kohottaminen luokkatietoiseksi». Painolupaa ei saatu, joten yritys jäi näytenumeroon. Ajatus työväenlehtien perustamisen tarpeellisuudesta eli edelleen; Kansan Lehdessä ehdotettiin vuoden 1904 tammikuussa uusia lehtiä Ouluun, Poriin ja Viipuriin.¹⁷

Kun paino-olot sittemmin keventyivät, lähtivätkin ensimmäiset lehtihankkeet Viipurista ja Kotkasta. Viipurilaisen Työn näytenumero ilmestyi 17. 12. 1904, ja tammikuun puolivälistä lehti ilmestyi kerran viikossa kesäkuuhun asti. Vielä elokuussa saatiin aikaan yksi numero, mutta säännöllinen ilmestyminen siirtyi suurlakon yli. Lehtihanke kaatui sisäisiin erimielisyyksiin kysymyksen ollessa mm. päätoimittajan asemasta. Lehden sosialistinen julistus oli varsin selvää: »Työ tulee kaikissa valtiollisissa ja taloudellisissa kysymyksissä valvomaan köyhälistön luokkaetuja ja vastustamaan tarmokkaasti luokkavastakohtien himmentämistä.» Lehden toimittajina olivat kesällä Vihtori Viitanen ja Emil Lehén.¹⁸

Vuoden 1905 kesällä Kotkassa tehty yritys kilpistyi vielä paino-
viranomaisiin. Eteenpäin-lehden näytenumero ilmestyi 25. 7. 1905. Vastaavana toimittaja oli V. Andersin (Airola).¹⁹

Vuonna 1902 alkoi ilmestyä ensimmäinen sosiaalidemokraattinen aikakauslehti, Työmiehen Illanvietto. Siinä oli työväenliikettä koskevien artikkelien ohella myös kaunokirjallista aineistoa. Lehden toimittaminen tuli Työmiehen toimituksessa työskentelevien V. Palomaan ja A. B. Sarlinin osalle. Kun he olivat näihin aikoihin

kokeneet teosofisen herätyksen, niin teosofialla oli varsinkin alkuaikoina hallitseva osuus lehdessä (ks. ss. 159—160). Tosin vuoden 1902 lopulla jo päätettiin lehteä kustantavan Työväen Sanomalehti Osakeyhtiön kokouksessa, että teosofiset artikkelit oli karsittava lehden palstoilta. Päätöksestä ei ollut paljoakaan apua, koska samat miehet jäivät toimittamaan lehteä. Vasta kun A. B. Sarlin oli vuonna 1904 erotettu sen toimituksesta, teosofia jäi pois. Osittain teosofisesta sisällöstä, osittain lehden ympärillä käydyistä kiivaista kiistoista johtui, ettei sen levikki vastannut alkuunkaan odotuksia. Vuoden 1902 lopulla oli kyllä tilaajia 2 610 kappaletta, mutta kahta vuotta myöhemmin enää 1 097. Päinvastoin kuin muissa työväenlehdissä levikin määrä laski. Suurlakkokaan ei pystynyt tuomaan asiaan muutosta, ja lehti lakkasi ilmestymästä vuoden 1906 lopulla. Tarkoitus oli samalla tehdä tilaa Sosialistiselle Aikakauslehdelle.²⁰

Sosialismiin kuuluvia ajatuksia esiintyi myös ammattiyhdistysten tähän aikaan ilmestyneissä lehdissä. Selvemman sosialistisen leiman ne saivat vasta suurlakon jälkeen. Vuodesta 1893 ilmestyi kirjatyöntekijöiden Gutenberg, jonka sosialistisuus rajoittui tiukkaan kirjatyöntekijöiden etujen puolustamiseen sekä koti- ja ulkomaisten työtaistelujen selostamiseen ja tukemiseen.²¹ Vuonna 1899 ilmestyi suutarien Jalkineseppä, jossa oli selvempää sosialistista sävyä. Tähän vaikutti sekin seikka, että sosialistinen kärkimies ja radikaali Eetu Salin toimi suutarina ja oli aktiivisesti mukana heidän ammatillisessa toiminnassaan. Niinpä lehdessä selostettiin Salinin puhetta, jossa hän asetti yhteiskunnallisen kehityksen päämääräksi sen, että »valtio tahi kunta ottaa tuotannon huostaansa». Lakkoja selostettiin laajasti otsikolla »Työn ja pääoman taistelu», ja sanonta lehdessä oli väliin hyökkäävää ja radikaalissävyyistä: »... tuo likaluontoinen porvari onkin valmis kiskomaan vaikka sielun työmiehen sisästä».²² Jalkineseppä jaksoi kuitenkin ilmestyä vain vuoden. Vuodesta 1899 alkaen ilmestyi vaatetustyöntekijöiden Vaatturi, joka oli etupäässä vain ammatillinen.²³

Radikaalista sävyä ja sosialistisia ajatuksia esiintyi rauta- ja metallityöntekijöiden äänenkannattajassa Ilmarisessa, joka ilmestyi vuosina 1900—1901. Lehdessä kehoitettiin »viljelemään kir-

jallisuutta ja sanomalehtiä, jotka selvittävät työväen-aatetta». Tietoja lakoista oli myös sen palstoilla. Radikaalista leimaa leh-teen painoi metallityöläinen Heikki Arvonen, joka kuului työväen- liikkeen sosialistiseen kärkiryhmään ja jonka kirjoituksissa erityi- sesti oli sosialismiin kuuluvia käsityksiä. Hän esitti mm. papiston ja kirkon vastaisia mielipiteitä, »erityisellä lajilla näitä virkamiehiä nimittäin papit, rovestit ja piispat, toimenä on — pitää kansaa pi- meydessä». Myös kurjistumisteorian mukainen ajatus vilahtaa hänen kirjoituksissaan, »pääomanomistajat tulevat yhä rikkaam- miksi, jota vastoin työväestö vaipuu yhä suurempaan köyhyyyteen».²⁴

Myös työläisnaisliikkeen piirissä ryhdyttiin lehtihankkeisiin. Vuonna 1903 päätettiin ryhtyä julkaisemaan kaksi kertaa kuukau- dessa ilmestyvää Yhteistyöhön-nimistä lehteä. Näytekappaleet painettiin, mutta julkaisulupaa ei saatu. Viipurissa naiset julkaisivat parikin tilapäislehteä, nimittäin vuonna 1903 Naisten Lehti-nimisen ja seuraavana vuonna Kevään Esikoisen.²⁵ Vuoden 1905 touko- kuusta alkoi ilmestyä Palvelijatar-lehti. Sen päätoimittajana oli aktiivisesti työväenliikkeessä toimiva Miina Sillanpää. Kun useim- mat avustajat olivat työläisnaisliikkeen piiristä, niin lehdellä oli sosialistinen leima.²⁶

Edellisten lisäksi ilmestyi useita tilapäis- ja juhlaulkaisuja, joissa oli sosialistisia mielipiteitä. Laajan levikin saivat mm. Työväen Joululehti ja Työväen Kevätlehti. Niissä kirjoittivat koko työväenliikkeen parhaat kynämiehet ja sosialismin tuntijat.

Paitsi varsinaisissa työväenlehdissä esiteltiin työväenliikettä ja sosialismia miltei kaikissa päivälehdissä ja useissa aikakausleh- dissäkin. Varsinkin sen jälkeen kun työväenliikkeestä oli tullut sosialistinen, oli useimpien ulkopuolisten lehtien asennoitumisessa liikkeeseen kielteinen arvovaraus. Niiden asenne muuttui suo- rastaan hyökkääväksi työtaistelujen sekä Kurikan-kysymyksen yhteydessä ja sosialistisen julistuksen käyttäessä kovin kärjek- kaitä ilmauksia.

Mutta edelleen esiintyi työväenliikkeeseen ja myös sosialismiin nähden selostavaa ja ymmärtävääkin asennoitumista. Tietoja sekä liikkeestä että sen aatesisällöstä esiteltiin ilman arvovarausta.

Tätä linjaa edustivat — varsinkin aikaisemmin — nuorsuomalaiset Päivälehti ja Viipurin Sanomat. Myös vanhasuomalaisella taholla ymmärrettiin työväenliikkeen tavoitteita. Näin oli laita erityisesti Vihtori Peltosen (Linnankosken) Uusimaa-lehdessä ja suurlakon tie-noilla Viipuri-lehdessä, jossa toimittajina olivat työväenliikkeessä mukana olleet Anton Huotari ja Väinö Tanner.²⁷ Varsin pitkälle menevää yhteiskunnallista radikalismia sekä ymmärtämystä työväenliikkeen vallankumouksellisuuttakin kohtaan esiintyi passiivisen vastarinnan maanalaisissa lehdissä, Fria Ordissa ja Vapaissa Lehtisissä. Vielä astetta jyrkempää se oli aktiivisen vastustuspuolueen äänenkannattajassa Vapaudessa.

Suorastaan sosialistisen leiman saivat eräät lehdet, joissa toimittajina oli näitä ajatuksia omaksuneita henkilöitä. Tällainen oli vuonna 1903 nuorsuomalainen Kotkan Sanomat, jonka toimittajana oli Yrjö Sirola ja joka lakkautettiin saman vuoden lopulla. Lehden otsikot ilmentävät varsin hyvin tätä leimaa: »Jean Jaurès — sosialisti ja Ranskan edustajahuoneen varapresidentti», »Työväen yhteenliittymisoikeus», »Sosialismin tarkoituksia», ja »Nainen — Bebelin kirjan esipuhe».²⁸ Myös Kullervo Manner lisäsi jo ennestään radikaaliselle Uusimaa-lehdelle selvää sosialistista sävyä ennen suurlakkoa. Esim. 27. 1. 1905 oli siinä kirjoitus otsikolla »Enemmän myötätuntoisuutta työväenliikkeessä». Samalla tavoin Santeri Nuorteva vaikutti Forssan Sanomissa.

Myös eräissä aikakauslehdissä esiintyi suopeutta työväenliikettä kohtaan, jopa sosialistisia käsityksiäkin. Tällainen oli mm. Hämeenlinnassa vuodesta 1901 ilmestynyt kaunokirjallinen aikakauslehti Kanerva. Sen kustantaja Aug. Boman oli toiminut Hämeenlinnan työväenyhdistyksen piirissä, mutta selvästi sosialismiin viittaavia ajatuksia lehdessä alettiin esittää vuoden 1904 lopulta. Silloin se joutui Veljeys-nimisen ylioppilaspiirin käsiin; jäsenistä olivat silloin »sosialisteja» ylioppilas Väinö Jokinen ja dipl. insinööri Severi Alanne. Sensuuri tosin poisti lehdestä eräitä sosialismiin liittyviä artikkeleita. Sen levikki oli vuoden 1905 alussa 1 500 kappaletta, saman vuoden lopussa jo 2 500.²⁹

Sosialismia ymmärtäviä kirjoituksia esiintyi myös kahdessa po-

liittisesti ja muutenkin täysin vastakkaista kantaa edustavassa lehdessä, nimittäin nuorten suomettarelaiden Raatajassa ja ruotsalaisten kulttuuriradikaalien Euterpessa.³⁰ Raatajaan oli esim. lainattu Werner Sombartin kirjoitus »Työväen ammattijärjestöt».³¹ Lehdessä tuli näkyviin se varsin lyhyt etäisyys, mikä oli suomettarelaisuusradikalismista sosialismiin. Euterpen sosialismiin ja työväenliikkeeseen liittyvät artikkelit taas osoittivat ruotsinkielisen kulttuuriradikalismin ja työväenliikkeen aatesisällön kosketuskoh-
tia.

Työväenliikkeessä vallalle pääsevä ja kärjistynyt luokkataistelua-
ajatus vaikutti kuitenkin sen, ettei näitä myötätunnon ja ymmärtä-
myksen ilmaisuja paljonkaan arvostettu, pikemminkin niissä nähtiin vaarallinen kilpailija, johon suhtauduttiin torjuvasti.³²

b. Kirjallisuus

Eräät työväenliikkeen ensimmäiset kärkimiehet, ennen muita tohtori N. R. af Ursin, ylioppilas ja opettaja J. K. Kari sekä ylioppilaat ja toimittajat Matti Kurikka ja A. B. Mäkelä, pystyivät seuraamaan ulkomaista kirjallisuutta; ruotsinkielistä lukivat jo huomattavasti useammat. Suurin osa johtoryhmääkin oli kuitenkin vain suomen-
netuista kirjoista saatujen tietojen varassa. Työväen omista riveistä nousseista oppikoulua käyneet Edvard Valpas ja Taavi Tainio ymmärsivät kai jonkin verran saksaa, samoin Kössi Koskinen. Eetu Salin sai taas ruotsista selvää.

Murrosvuosina 1898—1899 suomennettiin joukko kirjoja, joiden välityksellä työväenliikkeen aatesisältö levisi. Aatteellisen linjan kannalta tärkein oli Kautskyn »Erfurtin ohjelma», joka ilmestyi Karin suomentamana. Muut aatteen leviämisen kannalta merkittävimmät olivat: Sombartin »Sosialismi ja sosiaalinen liike 19:nnellä vuosisadalla», Blatchfordin »Illoinen Englanti eli yhteiskunta sellaisena kuin se on ja sellaisena kuin sen tulisi olla», Herknerin »Työväenkysymys», af Ursinin »Työväenkysymyksiä», joka ilmestyi useina vihkoina, sekä Tainion »Työmiehen katkismus».³³ Työväen-

liikkeen keskeisiä kysymyksiä käsittelevää kirjallisuutta ehti siis ilmestyä ennen sensuurin tiukentumista, mikä oli liikkeen kannalta tärkeää.

Mainittujen kirjojen sisältö ja ilmeisesti myös vaikutus oli erilainen. »Erfurtin ohjelman» pohjalla sai loogisesti perustellun käsityksen historian kulusta. Sombartin teos taas vetosi lukijaansa historiallisten esimerkkien runsaudella, ja Herknerin sekä af Ursinin kirjoissa esiteltiin teollisuuden mukanaan tuomia epäkohtia mahdollisimman totuudenmukaisesti. Suurimman levikin ja todennäköisesti myös laajimman vaikutuksen sai Tainion ulkomaisten esikuvien pohjalla laadittu »Työmiehen katkismus». Siinä sosialismin pääkohdat tuotiin esiin yksinkertaisessa ja propagandistisesti tehokkaassa muodossa. Kirjasta otettiin nimittäin kaikkiaan neljä painosta, ensimmäinen vuonna 1899, ja se myytiin nopeasti loppuun, vaikka painos käsitti 2 000 kappaletta. Muita kirjoja painettiin vain 1 000 kappaletta.³⁴ Blatchfordin kirjan »Iloinen Englanti . . .» teho perustui taas siihen, että se oli helpopolukuinen. Siinä nimittäin maalattiin kaunokirjallisessa asussa silloinen yhteiskunta synkin värein ja tulevaisuuden sosialistinen mahdollisimman valoisin vivahtein. Kirjan suosiota osoittaa, että siitä otettiin vuonna 1903 toinen painos.

Vuonna 1902 ilmestyi Edvard Bellamyn teos »Vuonna 2 000», ja seuraavana vuonna yritettiin saada julkisuuteen saman tekijän »Yhdenvertaisuutta», mutta sensuuri esti sen ilmestymisen. Samaan luokkaan kuului jo vuonna 1900 ilmestynyt William Morrisin »Ihan-nemaa». Bellamyn teoksesta otettiin miltei 6 000 kappaleen painos, josta oli vuoden lopulla myymättä vain 900 kappaletta. Ylen rohkein värein piirretyt kuvitelmat tulevasta sosialistisesta yhteiskunnasta saivat perin innostuneen vastaanoton.³⁵

Muita merkittäviä sosialismia julistavia kirjoja oli mm. laaja »Sosialismin historian» ensimmäinen osa, joka ilmestyi vihkoina vuoden 1900 kuluessa ja jonka tekijä oli Karl Kautsky, Edvard Valppaan »Työläisnuorisio mukaan», joka ilmestyi seuraavana vuonna, ja saman tekijän vuonna 1904 ilmestynyt »Mikä menettelytapa?» Molemmissa kirjasissa Valppaan tunteeseen vetoava ja iskevä sa-

nonta olivat omiaan antamaan niille tehokkuutta. Myös W. Liebknechtin kirjaseen »Hyökkäystä ja puolustusta», joka ilmestyi turkulaisten lentokirjassarjassa, vedottiin usein, samoin Bebelin »Nainen ja sosialismi»-teokseen sekä vuonna 1905 ilmestyneeseen Ferrin »Sosialismi ja uuden ajan tiede»-kirjaan. Nimenomaan viimeksi mainittu vahvisti käsitystä sosialististen oppien totuudesta. Siinä tuotiin näet laajasti esille seikkoja, jotka tukivat sosialismia.

Kirkonvastaista linjaa edustivat vuonna 1900 ilmestynyt Farrarin »Piplia, sen arvo ja uskottavuus», vuonna 1903 ilmestynyt Bebelin »Uskonnollista väittelyä» sekä samana vuonna julkisuuteen tullut Lachmanin »Kristinuskon ja sosialismi». Kirjat erosivat sikäli toisistaan, että Farrarin ja Lachmanin teoksissa arvosteltiin vain kirkkoa, mutta kristinuskon totuutta ei asetettu kyseenalaiseksi. Bebelin kirjasessa sen sijaan kiellettiin koko kristinuskon arvo. Lachmanin ja Bebelin kirjojen suomentamisen tarkoituksena oli mielipiteiden muokkaaminen Forssassa hyväksyttyä uskontopykälää varten.

Aatteen levityksen kannalta olivat tehokkaimpia suppeat ja halvat lentokirjaset, joita julkaistiin eri yhdistysten toimesta. Arvokkain oli ehkä Turussa ilmestynyt »Lentokirjasia työväelle»-niminen sarja, joka käsitti seitsemän kirjasta. Sarja ilmestyi vuosina 1900—1903, ja siihen kuuluvista kirjasista otettiin useitakin uusintapainoksia. Sarjaan sisältyivät mm. edellämainitut Liebknechtin ja Lachmanin teokset. Siihen kuuluivat myös sosialistista yhteiskuntaa, ammattiyhdistysliikettä sekä 8-tuntista työpäivää käsittelevät kirjaset ja kaksi maatalousväestölle osoitettua kirjasta. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toimesta ilmestyi vuonna 1904 Helsingissä lentokirjassarja, johon sisältyvien kirjasten painos vaihteli 2 000—5 000 kappaleeseen.³⁶ Tampereella ja Kuopiossa paikalliset komiteat julkaisivat lentokirjasia, joissa kiinnitettiin huomiota työväestön asemaan, työpäivän pituuteen, poliittiseen tilanteeseen ja äänioikeuskysymykseen. Naisten vetämiseksi työväenliikkeeseen ilmestyi vuosina 1903—1905 viisi kirjasta käsittävä sarja. Näissä kirjasissa naisasiaa kytkettiin työväenliikkeeseen ja korostettiin, ettei kapitalistisen yhteiskunnan vallitessa naisten asemaa voi parantaa.

Propaganda-arvoltaan oli huomattava myös Forssan puoluekokouksen äänioikeusasiasta antama julistus. Senhän oli kirjoittanut Mäkelin lennokkaalla kynällään. Heti kokouksen jälkeen julistusta levitettiin runsaasti, mm. Hämeenlinnan työväenyhdistys tilasi sitä 1 000 kappaletta.³⁷ Äänioikeusasiaan liittyi vielä vuonna 1904 hallituksen vaalilakiehdotuksen johdosta levitetty lentolehtinen »Pelätäänkö kahdenkin säädyn kansanvaltaistuttamista».

Työväenliikkeen aatesisältöön kuuluvia asioita levittivät myös puoluekokousten painetut pöytäkirjat ja se lukuisa kalenteri- ja albumikirjallisuus, joka ilmestyi eri järjestöjen ja yksityistenkin kustantamana. Näille julkaisuille olivat tyypillisiä suuret painokset. Sitä paitsi niissä saivat työväenliikkeen tulevat kynämiehet tuotteitaan julkisuuteen ja samalla harjaannusta. Vuodesta 1893 ilmestyi »Työväen Kalenteri» ja vuodesta 1898 Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön kustannuksella albumi »Uuden ajan kynnyksellä». Vuodesta 1904 ilmestyi Tampereella M. Vuolukan kustantamana kalenteri »Eteenpäin», ja N. R. af Ursin toimitti albumia »Koitarta». Lisäksi useat ammattiyhdistykset toimittivat omia kalentereitaan ja niissä oli kirjoituksia, jotka liittyivät sosialismiin. Painokseltaan suurin oli näistä kalentereista »Uuden ajan kynnyksellä»; jo vuonna 1901 sitä painettiin 5 000 kappaletta ja seuraavana vuonna 5 480 kappaletta. Erityisesti näistä mainittiin, että ne myytiin kaikki. Vuoden 1903 osalle tuli jo 9 000 kappaleen painos, ja vuoden päästä määrä oli noussut taas 1 000:lla.³⁸

Näiden lisäksi työväenliikkeen piirissä ja muuallakin kustannettiin kaunokirjallisuutta, jonka sisältö liittyi työväenliikkeeseen tai loi suopeata maaperää sosialistisille ajatuksille. Esim. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön kustantamana ilmestyi vuonna 1904 työväenliikkeessä aktiivisesti toimineen K. O. Tannerin kaunokirjallinen teos »Ryysyläisen vaakuna».

Sensuurin jarruttava vaikutus tuntui kirjojen ilmestymisessä monin tavoin. Jo painetuista kirjoista esti sensuuri julkaisemasta ainakin af Ursinin toimittamaa »Tulevaisuutta kohti» ja Bellamyn »Yhdenvertaisuus»-teosta. Molempien ilmestyminen siirtyi suurlakon yli. af Ursinin teos sisälsi johtavien sosialististen teo-

reetikkojen lyhyitä kirjoitelmia, joten se oli työväenliikkeen ideologian kannalta erittäin arvokas. Sensuurin vaatimuksesta Bebelin kirjan »Nainen ja sosialismi» nimeksi tuli »Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys» ja hinta niin korkeaksi, että vain harvat voivat sen hankkia. Sitä paitsi ennakkoon pyrittiin ottamaan huomioon sensuurin mielipiteet ja lieventämään sanontaa sekä tarjoamaan kirjoja, joiden sisällön ei uskottu aiheuttavan vastustusta. Siksi useat sosialismin johtavat teokset — mm. »Kommunistinen manifesti» — jäivät julkaisematta ennen suurlakkoa.

c. Puheet ja kuulopuheet

Puhuttu sana oli tehokas keino uusien aatteiden levittämisessä. Se liittyi parhaiten myös perinteisiin. Kansa oli syrjäseuduillakin tottunut käymään sanankuulotilaisuuksissa. Sen sijaan lukeminen oli oudompaa eikä kaikkien taitokaan riittänyt siihen. Työväenliikkeen kiertävien puhujien toiminta sopeutui varsin luontevasti perinteelliseen tapaan. Niinpä monin paikoin naispuoliset kuulijat saapuivat virsikirjat käsissä puhetilaisuuksiin, ja työväenliikkeen ehkä kansanomaisin puhuja, työmies A. Vatanen, käytti puhetilaisuuksistaan »seurojen» nimeä, liittäen ne näin herätysliikkeiden piirissä käytettyyn sananjulistusperinteeseen.³⁹ Työväestön omasta piiristä olevien puhujien kansanomaisuus pääsi erityisesti puhutussa sanassa oikeuksiinsa. Kuulijakuntaan saatiin läheisempi yhteys ja samalla se voitiin paremmin aktivoida toimintaan. Useat syrjäseutujen yhdistykset saivatkin alkunsa juuri tällaisesta puhetilaisuudesta. Myös työväenliikkeen omassa piirissä oivallettiin puhutun sanan tehokkuus. Eetu Salin totesi asiaa koskevassa alustuksessaan Turun kokouksessa: »... kaikista parhaiten tajuaa ja tottelee työväestö suullista puhetta, jos puhe vaan on suoraa kieltä työn ja pääoman, köyhälistön ja kapitalistien välisistä suhteista, jos puheissa esitetään koristelemattomina ne epäkohdat, jotka nykyisessä yhteiskunnassa vallitsevat.»⁴⁰ Useissa muissakin yhteyksissä esitettiin vaatimuksia puhujien hankkimisesta ja katsottiin tämä aatesisällön levittämistapa tärkeäksi.⁴¹

Vuosina 1898—1899 työväenliikkeen ehkä lahjakkaimmat »agitaattorit» Eetu Salin ja Taavi Tainio kiertelivät puhujamatkoilla laajalti Suomessa, varsinkin maaseudun teollisuuskeskuksissa. Mo-niin paikallisyhdistyksiin heidän puhujamatkansa suuntautuivat juuri sosialististen aatteiden tulon aikoihin, ja oli selvää, että heidän julistuksensa vei eteenpäin alkanutta prosessia.⁴²

Turun kokouksen jälkeen puhujatoiminta sai vakiintuneemmat puitteet. Taavi Tainio kierteli vuoden 1899 syksyllä Länsi-Suomessa; Itä-Suomessa piti kierrellä L. Nyströmin, mutta hänen matkansa pysähtyi kohta alkuunsa. Vuoden 1900 alussa Tainio puhui Karjalassa pitäen siellä 11 »esitelmää». Samaan aikaan puoluehallinnon aloitteesta suunnattiin valistusta myös naisten piiriin, sillä rouva Putkonen puhui muutamilla paikkakunnilla ja perusti näillä matkoillaan Hämeenlinnaan naisosaston ja Vaasaan palvelijatarosaston. Kesä vuonna 1900 oli sosialismin julistamisen kannalta vilkasta aikaa. Tällöin kiertelivät puhujamatkoilla Hellstén, Mäkelin, Salin, Tainio, neiti Ida Ahlstedt ja raittiusesitelmiä pitävä asioitsija Vuori. Kaikkiaan puheita pidettiin noin 100 paikkakunnalla, jotka sijaitsivat miltei ympäri maata.⁴³

Vuosisadan alkuvuosina aloitti puheiden pitämisen myös A. Vatanen, jonka puhetyyli vetosi erityisesti sivistykselliseltä ja sosiaaliselta tasoltaan heikoimpiin. Vuoden 1902 syksyllä kierteli Yrjö Mäkelin Hämeessä ja sai innostuneita kuulijoita.⁴⁴ Yksityiset työväenliikkeen johtomiehet puhuivat pyydettyinä useissakin paikallisyhdistysten järjestämissä tilaisuuksissa.

Vuoden 1902 lopulla puhujatoimintaa ryhdyttiin määrätietoisesti kehittämään. Tällöin järjestettiin Turussa erityiset »agitaattorikurssit», joille tulevien oppilaiden oli pitänyt valmistautua tehtävänsä lukemalla keskeisiä työväenliikkeeseen ja sosialismiin liittyviä kirjoja. Kursseilla esiintyivät luennoitsijoina liikkeen johtavat henkilöt, mm. Reino Drockila luennoi sosialismin historiasta, Eetu Salin ammattiyhdistysliikkeestä ja J. K. Kari työväenlainsäädännöstä. Opettajina oli myös muutamia työväenliikkeessä vähemmän mukana olleita asiantuntijoita. Kursseilla oli peräti 24 oppilasta, joista kuusi naista. Kun vielä seuraavan vuoden huh-

tikuussa Helsingissä järjestettiin samanlaiset kurssit, olikin työväenliikkeellä jo jonkinlaiset »puhujakaaderit». Vuoden 1903 keväällä kierteli kuusi puhujaa ympäri maata; mm. oululainen seppä Leo Leino puhui Pohjois-Pohjanmaalla, ja ilmoitti saaneensa runsaasti kuulijoitakin, »paitsi peräpohjolassa». N. Wallenius kierteli Etelä-Pohjanmaalla, Vilho Löfqvist Karjalassa ja Savossa, K. F. Hellstén Turun ympäristössä, Alma Malander Hämeessä ja A. Vatanen miltei kaikkialla maassa.⁴⁵ Forssan kokouksen jälkeen järjestettiin yhtäjaksoinen puhujatoiminta, ja tuloksena työstä oli uusien uusien yhdistysten syntyminen.

Puhujien työ ei suinkaan ollut helppoa. Usein, varsinkin maa-seudun teollisuuskeskuksissa, työnantajat yrittivät vaikeuttaa toimintaa. Huoneistojen saanti saatettiin estää jne. Myös viranomaisien toimesta puututtiin »agitaattorien» matkoihin. Esim. vuoden 1904 keväällä A. Vatanen oli pidätettynä kokonaisen kuukauden ja V. Löfqvist 10 päivää. Myös työväenliikkeen ja sosialismin uskonnonvastainen leima teki puhujien esiintymisen vaikeaksi erityisesti siellä, missä uskonnollisten herätysliikkeiden vaikutus oli suuri. Niinpä Varsinais-Suomessa heistä käytettiin nimitystä »antikristuksen profeetat».⁴⁶

Puhujatoiminnan takana oli monta kertaa suoranainen »lähetyksiemiä», ja useissa yhdistyksissä toimittiin aktiivisesti sosialismin levittämiseksi. Niinpä Vaasan työväenyhdistyksen metallimiesten ammattiosasto päätti lähettää oppilaan vuoden 1902 lopussa pidetuille »agitaattorikursseille». Oulun työväenyhdistyksen toimesta taas tehtiin innokkaasti retkiä ympäristön yhdistyksiin näiden aktiivisuuden kohottamiseksi. Tampereen yhdistykseen perustettiin vuonna 1903 erityinen agitaatiovaliokunta, jonka toimesta järjestettiin puhetilaisuuksia ympäristössä. Kahdesti sen palveluksessa oli päätoiminen puhuja, nimittäin helmikuusta elokuuhun 1903 ja helmikuusta toukokuuhun 1905, edellisellä kerralla Seth Heikkilä ja jälkimmäisellä Alfred Riipinen. Kuusankosken työväenyhdistys taas hankki vuonna 1904 puhujan viikoksi pitämään esitelmää.⁴⁷

Paitsi varsinainen organisoitu toiminta oli tärkeää myös epävi-

rallinen ja pienryhmissä tapahtuva aatteen esittely. Vilkas muuttoliike, yleinen liikkuvuus ja paranevat tiedotusolosuhteet loivat edellytykset tämänkaltaiselle aatteen leviämislle. Muualle muutaneet kävivät kotiseudullaan tai palasivat sinne ja esittelivät tällöin uusia vaikutteita. Muuttajat olivat sitä paitsi usein kotiseudullaan arvostettuja mielipidejohtajia, joiden esittämiä ajatuksia mielellään kuunneltiin ja omaksuttiin. Sama piti paikkansa Amerikan kävijöihin nähden.⁴⁸

Kun kiertävien puhujien koulutus perustui vain parin viikon kurssiin ja muutaman sosialismia käsittelevän kirjan lukemiseen, niin sosialismi heidän esittämäänsä yksinkertaistui ja konkretisoitui. Epäviralliset aatteen leviämistiet muunsivat luonnollisesti vielä enemmän sisältöä. Tähän vaikutti osaltaan myös kuulijoiden alhainen sivistystaso ja heidän tarpeensa.

Keskeisenä teemana kiertävien puhujien esityksissä näyttää olleen kapitalistisen yhteiskunnan »kurjuuden» ja sosialistisen »iha-
nuuden» vastakkain asettaminen. Muiden, paitsi aivan liikkeen kärkimiesten julistus mukautui kentän ymmärryksen ja tarpeiden mukaan. Siksi tällä ja sen käyttämällä kuvilla oli yhteyttä kristilliseen julistukseen. Sosialismista käytettiinkin monin paikoin »työväen evankeliumin» nimitystä. Kuva luokattomasta yhteiskunnasta tuli lähelle taivas-käsitystä. Voimakkain värein kuvattiin tulevaisuudessa tapahtuvaa osien vaihtumista ja kaikkien mittapuiden uudelleen arvioimista. Oli toinen tila, jossa »köyhät» ja »kurjat» olivat ensimmäisiä, »mahtavat» ja »rikkaat» viimeisiä.⁴⁹

Tietämykseltään rajoitetut puhujat ja epäviralliset leviämiskanavat vaikuttivat osaksi siihen, että sosialismin sisältö muuttui valuessaan kärkiryhmästä joukkojen piiriin, »maa painoi parrelleen». Sosialismi merkitsi joko epämääräistä siirtymistä johonkin parempaan tai sitten aivan konkreettisten vaatimusten toteutumista kuten lyhyempää työpäivää, parempaa palkkaa ja pienempiä torpparirasu-
tuksia. Myös »viinon poistaminen» liitettiin usein sosialismiin. Agraariympäristössä sosialismille annettiin miltei poikkeuksetta maaomaisuuden uudelleen jakoon liittyvä sisältö. Niinpä puhuttiin

»tavarantasausopista». Toinen maalaisympäristössä hallitseva sosialismin tunnus oli, että se »kieltää Jumalan ja tulevaisen elämän». ⁵⁰ Kärkiryhmän mahdollisuudet kontrolloida ja vaikuttaa sosialismin muovautumiseen olivat sen levitessä puheiden ja kuulopuheiden välityksellä vähäiset.

6. ALUEELLINEN JA YHTEISKUNNALLINEN LEVIÄMINEN

a. Koko maa

Ilmauksena työväenliikkeen ja sen aatesisällön saamasta kannatuksesta oli työväenyhdistysten perustaminen ja niihin jäseniksi liittyminen. Yhdistyksen järjestäminen osoitti paikkakunnalla olevan ainakin joitakin sellaisia, jotka olivat omaksuneet työväenliikkeen aatesisältöön kuuluvia periaatteita ja jotka aktiivisesti halusivat toimia niiden toteuttamiseksi. Jäsenyyden sisältö ja merkitys sekä sen edellyttämä aktiivisuus vaihtelivat varsin suuresti.

TAULUKKO 6.

*Työväenyhdistykset ja niiden yhteenlaskettu jäsenmäärä vuosina
1899—1905.¹*

	Yhdistyksiä	Jäseniä	Miehiä	Naisia
1899	64	9 446	8 437	1 009
1900	69	9 165	7 558	1 607
1901	31	5 849	4 052	1 063
1902	41	8 151	5 498	1 496
1903	66	13 513	10 500	3 013
1904	99	16 610	12 715	3 895
1905	177	45 298	30 663	9 575

Tilasto ei anna selvää kuvaa kehityksestä, sillä vuosien 1899 ja 1900 kohdalla ovat mukana myös Turussa vuonna 1899 perustettuun työväenpuolueeseen kuulumattomat yhdistykset, mutta eivät enää vuonna 1901 eikä sen jälkeen. Vuonna 1901 oli vielä yli puolet työ-

väenyhdistyksistä liittymättä puolueeseen. Jäsenmäärältään suurimmat yhdistykset olivat yleensä liittyneet. Siksi lasku ei henkilöluvun kohdalla ollut niin suuri kuin yhdistysten. Tämä osoittaa, että irtaantuminen wrightiläisistä perinteistä ja siirtyminen radikaalimmalle linjalle sekä sosialismiin merkitsi vaikeata murrosta liikkeessä. Vuosisadan alkuvuodet, erityisesti vuosi 1902, olivat sitä paitsi yhdistystoimintaa lamauttavia; silloin oli nimittäin vaikeata työttömyyttä ja huonosta sadosta johtunutta köyhtymistä. Myös yhä tiukentuvat venäläisen virkavallan otteet kavensivat toimintamahdollisuuksia. Kaikki nämä saivat aikaan yleistä passiivisuutta työväenliikkeessä.² Vuonna 1903 oli lamakausi mennyt jo selvästi ohi. Jäsenmäärä oli tuntuvasti kasvanut, vaikkakin puolueeseen liittyneiden yhdistysten määrä oli vielä pienempi kuin koko yhdistysmäärä vuonna 1900. Vuosi 1904 merkitsi tasaista kasvua — erityisesti yhdistysten lukumäärän kohdalla — ja vuosi 1905 nopeata sekä yhdistysten että jäsenmäärän lisääntymistä. Erityisen nopea tämä kasvu oli suurlakon yhteydessä ja sen jälkeen, mutta myös pitkin vuotta 1905 oli tapahtunut voimakasta nousua.

Naiset pysyivät työväenliikkeeseen kuten yleensäkin yhdistystoimintaan nähden passiivisempina kuin miehet. Merkittävää kuitenkin oli, että suurlakkoa kohti tultaessa heidän suhteellinen osuutensa oli selvästi kasvanut.

Työväenliikkeen saavuttama vastakaiku oli riippuvainen siitä ympäristöstä, jossa yhdistys toimi. Toisaalta työväenyhdistysverkosto laajeni alueellisesti yhä kauemmas. Toisaalta yhdistyksiä syntyi ensin suurempiin kaupunkeihin, sitten olivat vuorossa pikkukaupungit, sen jälkeen maaseudun teollisuus- ja liikekeskukset ja lopuksi maatalousympäristö, jonka osalta itsenäisen pienviljelyksen hallitsema alue osoittautui erittäin immuuniksi työväenliikkeen edustamille aatteille. Etenemistä tapahtui täten myös kaupunkimaisista ja teollisista yhteisöistä maatalousyhteisöihin. Varsin selvä ajallinen järjestys oli myös siinä, että sosialistiset käsitykset pääsivät ensin vallalle radikaalisissa keskuksissa ja vasta sitten maaseudun teollisuuskeskuksissa. Maatalousseuduillakin ne omaksuttiin ennen kuin pikkukaupunkien työväenyhdistyksissä.

b. Johtavat keskuksat (Helsinki, Tampere ja Turku)

Työväenliikkeessämme oli miltei alusta pitäen kolme johtavaa keskusta: Helsinki, Turku ja Tampere. Ne olivat 1890-luvun alkuvuosina muodostuneet niiksi radikaalisiksi keskuspaikoiksi, joissa sosialistiset ajatukset saivat ensiksi jalansijaa ja myös ensiksi pääsivät suuntaa-antaviksi. Jo 1890-luvulta alkaen näissä kaupungeissa oli ilmestynyt työväenlehtiä. Niiden vaikutusalueelle syntyi lisäksi yhdistyksiä, jotka erimielisyyksien sattuessa olivat samoilla linjoilla kuin pääyhdistys. Niinpä kysymyksen ollessa osallistumisesta vuoden 1904 valtiopäivävaaleihin kannattivat Tampereen yhdistyksen omaksumaa linjaa useat Kansan Lehden vaikutusalueella olevat yhteenliittymät.

Kun työväenpuolue vuonna 1899 Turun kokouksessa perustettiin, sijoitettiin puoluehallinto sinne. Näin tehtiin, koska siellä vaikutti puolueessa suurinta arvonantoa nauttinut fil. tohtori N. R. af Ursin. Puoluehallinnon sijoittaminen Turkuun synnytti helsinkiläisten piirissä tyytymättömyyttä. Helsinki oli maan pääkaupunki, sinne oli perustettu ensimmäinen työväenyhdistys ja puoluehallinnon edeltäjä, työväen valtuuskunta oli kokoontunut siellä. Sen lisäksi Työmies oli johtava työväenlehti, ja Helsingin työväenyhdistyksen piirissä oli varhaisimmin vaikuttanut sosialistinen oppositio, jonka parista oli noussut erittäin aktiivisia henkilöitä. Varsin hyvällä syyllä katsoivat nämä puolueen johtoasemien kuuluvan itselleen. Työväenpuolueen perustamisesta alkaen oli siis erimielisyyksiä, joiden pohjana oli taistelu määräämisvallasta paikallisessa mielessä. Helsinkiä vastaan olivat säännöllisesti Turku ja Tampere. Vuosisadan vaihteessa oli ammattiyhdistysriita, jossa helsinkiläiset yrittivät Turussa olevan puoluehallinnon vastapainoksi luoda erillistä ammattijärjestöä. Sen johtopaikat olisivat olleet heidän käsissään. Vuoden 1904 menettelytapakiistassa ryhmittäytyivät rintamat selvästi: Helsinki Turku ja Tamperetta vastaan. Paikallinen vastakohtaisuus ja valtataistelu olivat osatekijöinä erimielisyyksissä ja terävöittivät niitä.

Helsingin, Turun ja Tampereen työväenyhdistysten johtavat ase-

mat selittyvät osaksi siitä, että niiden piirissä aktiivisten jäsenten joukko oli suurin. Tämä johtui osaksi näiden yhdistysten suu-
rista jäsenmääristä.

TAULUKKO 7.

Johtavien — Helsingin, Turun ja Tampereen — työväenyhdistysten jäsenmäärät vuosina 1899—1905.³

Vuosi	Helsingin ty Jäseniä	Turun ty Jäseniä	Tampereen ty Jäseniä
1899	1 899	1 855	714
1900	1 520	1 539	1 300
1901	1 380	1 300	725
1902	1 244	1 172	540
1903	1 780	1 085	430
1904	1 757	1 113	468
1905	4 407	2 250	3 200

Jäsenmäärien muutokset osoittavat, että työväenliikkeen itsenäis-
tymisen ja sosialististen käsitysten omaksumisen aiheuttama sää-
tyläisten vetäytyminen yhdistyksistä merkitsi vaikeaa murrosta.
Niinpä Turussa ja Tampereella jäsenmäärä laski tuntuvasti vuoteen
1903 saakka ja Helsingissä vuoteen 1902. Tosin tähän vaikuttivat
myös vuosisadan alun taloudellinen laskukausi ja venäläistytttämis-
toimenpiteet.

Helsingin työväenyhdistyksen kohdalla jo vuosi 1903 merkitsi
selvää elpymistä. Turun ja Tampereen kohdalla tämä alkoi vasta
vuoden 1904 aikana. Sosialismin tulon aiheuttama epätietoisuus ja
erimielisyydet olivat ohi, taloudellinen tila parani ja poliittinen
tilanne näytti valoisammalta; mm. yhdistystoimintaa koskevia
rajoituksia helpotettiin ja sensuuri lieveni.

Helsingissä toimi varsinaisen Helsingin työväenyhdistyksen ohella
myös muita työväenyhdistyksiä. Vuonna 1895 oli perustettu Hel-
singin ulkotyöväenyhdistys. Sillä oli alusta pitäen »proletaarisempi»
leima, koska sen jäsenistö oli miltei yksinomaan työväestön piiristä.
Yhdistyksen jäsenmäärä oli 143 vuonna 1899 ja kohosi siitä 305:een
vuonna 1905. Vuonna 1895 oli perustettu Sörnäisten työväenyh-
distys ja vuonna 1899 Helsingin ruotsalainen työväenyhdistys sekä

vuonna 1903 Hermannin ja Töölön yhdistykset. Itsenäisinä kuuluivat näiden lisäksi puolueeseen raittiusyhdistys Valo, joka oli perustettu 1887, ja puuseppien ammattiosasto.⁴

Sörnäisten yhdistyksen piirissä oli teosofialla erittäin luja ote, ja Helsingin ruotsalainen työväenyhdistys oli poliittiselta linjaltaan lähellä perustuslaillisia. Molempien piirissä olivat vallitsevina mielipiteet, jotka huomattavasti poikkesivat Helsingin pääyhdistyksen suunnasta.

Turun silloisella kaupunkialueella toimi vain yksi työväenyhdistys. Tosin kaupunkiin kuulumattomalle esikaupunkialueelle oli vuonna 1897 perustettu Raunistulan työväenyhdistys, joka liittyi puolueeseen vasta vuonna 1905, ja Nummenmäelle vuonna 1899.

Tampereella oli vuonna 1893 syntynyt radikaalisuuden merkeissä ulkotyöväenyhdistys. Sen jäsenistö oli silloisesta pääyhdistyksestä poiketen koostunut yksinomaan työväestöstä. Vuonna 1902 oli perustettu Pispalan työväenyhdistys ja samana vuonna Tampereen välittömään vaikutuspiiriin Messukylän työväenyhdistys.⁵

Helsingin, Turun ja Tampereen työväenyhdistysten piirissä muokautuivat suureksi osaksi ne mielipiteet, jotka sittemmin tulivat suuntaa-antaviksi koko Suomen työväenliikkeelle. Näissä yhdistyksissä toimineista miehistä koostui Suomen työväenliikkeen johto.

c. Muut kaupungit

Kaupunkeihin olivat työväenyhdistykset syntyneet yleensä jo 1880-luvulla. Monissa niistä oli johtopaikoilla säätyläisiin kuuluvia henkilöitä. Tosin aina oli johdossa myös työväestöön luettavia. Eräissä yhdistyksissä olivat kaikki johtopaikat heidän käsissään. Pienemmissä kaupungeissa teollisuustyöväestöä oli kuitenkin vähän. Yhdistyksen ympärille ryhmittyi sen tähden etupäässä käsityöläisiä, ja kannatus jäi pieneksi.

Turun kokouksessa perustettiin työväenpuolue ja tunnustauduttiin — tosin peitetysti — sosialismin kannattajiksi. Tämä merkitsi ratkaisevaa muutosta siihen asti vallinneeseen linjaan. Työväen-

yhdistysten oli otettava kanta tapahtuneeseen. Useissa kaupunkien yhdistyksissä, joilla oli jo varsin pitkät wrightiläiset perinteet, uuden linjan omaksuminen merkitsi vaikeata murroskautta sekä pitkällisiä riitoja. Vuonna 1901 olivat Viipurin puoluekokouksessa edustettuina Haminan, Hangon sekä suomalainen että ruotsalainen, Hämeenlinnan, Kotkan, Kuopion, Oulun, Sortavalan, Viipurin ja Viipurin Talikkalan kaupunkiyhdistykset johtavien keskusten ulkopuolelta. Kuopion kohdalla oli erikoista se seikka, että sinne oli perustettu »työntekijäin» yhdistys, joka oli liittynyt myös puolueeseen. Kuopion työväenyhdistys taas pysytteli puolueen ulkopuolpuolella. Turun kokoukseen edustajansa lähettäneistä kaupunkiyhdistyksistä olivat Viipurin kokouksesta poissa ja puolueen ulkopuolella Heinolan, Joensuun, Jyväskylän, Kuopion, Lappeenrannan, Mikkelin, Savonlinnan, Uudenkaupungin, Porin ja Vaasan yhdistykset.

Oulussa oli murros tapahtunut jo ennen Turun kokousta. Siellä oli työväestön piiriin kuuluvilla alunpitäen ollut suurelta osalta johto käsissään. Vuoden 1899 alussa oli yhdistyksestä vetäytynyt tohtori Reijovaara, joka oli viimeinen säätyläisiin kuuluva yhdistyksen johtopaikoilla. Tästä lähtien johto oli sosialistien käsissä. Vain pari jäsentä ei yhdistyksen kokouksessa yhtynyt Turussa hyväksyttävään ohjelmaan.⁶ Oulun työväenyhdistyksestä tuli sittemmin kannanottojensa vuoksi varsin merkittävä. Ammattiyhdistysriidassa se asettui määrätietoisesti tukemaan turkulaista puoluehallintoa ja vuoden 1904 menettelytapakiistassa turkulais-tamperelaisia mielipiteitä. Jo ennen vuoden 1904 puoluekokousta se oli tehnyt päätöksen yhteistoiminnasta perustuslaillisten kanssa valtiopäivävaaleissa ja asettanut ehdokkaakseen J. K. Karin. Kun hän tuli myös valituksi, puolustivat oululaiset menettelyään siitä huolimatta, että Työmiehen palstoilla oli Valpas sitä arvostellut. Useissa eri yhteyksissä Oulun työväenyhdistyksen edustajat tähdensivät, että he pyrkivät käytännöllisin toimenpitein parantamaan työväestön asemaa. He näyttivät olevan valmiita muutenkin yhteistoimintaan perustuslaillisten kanssa siitä huolimatta, että kanta oli Työmiehestä osoitettu oikeaoppisista sosialistisista käsi-

tyksistä poikkeavaksi.⁷ Asennoitumistapaan vaikutti osaltaan se, että yhdistys oli alunpitäen ollut työväestön johdossa ja osallistunut vaalitoimintaan sekä se, että wrightiläisyydestä irtaantuminen oli tapahtunut vähitellen.

Välittömästi Turun kokouksen jälkeen tehtiin Kotkassa päätös puolueeseen liittymisestä. Ratkaisuun vaikutti ennen kaikkea se, että Kurikan-kiistan yhteydessä yhdistyksen piiristä vetäytyi eräitä sivistyneistöön kuuluvia voimakkaita henkilöitä, mm. toimittaja K. Rehnström (Riukuniemi). Samaan aikaan yhdistyksessä oli eräitä sosialistisia käsityksiä omaksuneita »vahvoja miehiä», ennen kaikkea Matti Turkia ja A. Markkanen. He toimivat yhtymispäätöksen hyväksymisen puolesta. Vuonna 1901 Kotkaan muutti toimittaja K. N. Rantakari, joka paljolta määräsi työväenyhdistyksen suunnan aina vuoteen 1904 saakka. Tänä aikana yhdistys oli lähellä suomettarelaisia, ja sen toiminnassa tulivat korostetusti esille suomalaisuuspyrkimykset. Vuonna 1904 se sai selvemmän sosialistisen leiman.⁸

Hämeenlinnassa päätettiin liittyä puolueeseen vuoden 1900 lokakuussa. Jo vuoden 1899 lopulla oli asiasta tehty päätös, mutta vastustajien onnistui siirtää lopullista ratkaisua. Taustana oli se seikka, että Kurikan tapauksen yhteydessä jyrkästi kansallismieliset vetäytyivät yhdistyksestä. Kurikan menettely oli tuomittu äänin 23—10, mutta jo syksyllä 1899 enemmistö oli puolueeseen liittymisen kannalla. Se ei suinkaan kuvastanut määrätietoisesti ja jyrkästi omaksuttuja sosialistisia käsityksiä, vaan wrightiläiset perinteet vaikuttivat pitkään samoin kuin sellaiset henkilöt, jotka eivät mielipiteiltään olleet sosialisteja.⁹

Haminassa liittyminen tapahtui välittömästi ennen Viipurin kokousta, jossa yhdistys oli edustettuna. Jo Kurikan asia oli aiheuttanut mielipiteitä puolesta ja vastaan. Kysymys puolueeseen liittymisestä oli tällöin, siis vuoden 1899 lopulla, kuitenkin hylätty äänin 11—5. Vuoden 1901 talvella asia tuli uudelleen esille. Yhdistyksen johto, erityisesti puheenjohtaja arvovallallaan, saneli päätöksen, jossa liittymisehdotus torjuttiin; vain kaksi aktiivisinta »sosialistia» kannatti liittymistä. Radikaalisemmat mielipi-

teet olivat kuitenkin jo saaneet jäsenistössä niin paljon jalansijaa, että erovuorossa olleita konservatiivisia johtokunnan jäseniä ei enää valittu uudelleen, ja kesällä 1901 liittymispäätös syntyi vaivatta.¹⁰

Kuopiossa Kurikan tapaus aiheutti vaikeita erimielisyyksiä. Kun menettelyn puolustajia oli arvosteltu yhdistyksen piirissä, niin he vastavetona perustivat uuden, Kuopion työntekijäin yhdistyksen. Se syntyi radikaalisuuden merkeissä ja liittyi puolueeseen ennen Viipurin kokousta, johon se osallistui. Kuopion työväenyhdistyksen sijaan pysytteli puolueen ulkopuolella, vaikka syksyllä 1901 oli tehty yritys puolueeseen liittymiseksi. Riidat aiheuttivat siinä määrin voimien ehtymistä, että molempien toiminta oli varsin hiljaista. Työntekijäin yhdistys oli radikaalisempi, sillä vuonna 1902 se järjesti vappumielenosoituksen. Jo seuraavana vuonna myös työväenyhdistys osallistui vappumielenosoituksen valmisteluihin, mikä osoitti jyrkempien mielipiteiden vallallepääsyä sielläkin. Tästä oli seurauksena, että myös toinen yhdistys vuoden 1903 lokakuussa liittyi puolueeseen, ja vuoden 1904 alussa senkin johtokunnan jäseniä voitiin pitää sosialisteina.¹¹

Viipurissa oli työväenyhdistystoiminnalla pitkät perinteet, ja yhdistys oli ollut jäsenmäärältään huomattava ja toiminnaltaan vireä. Yhdistykselle oli ollut leimaa-antavana nuorsuomalainen radikalismi. Olihan mm. Matti Kurikka tuona kautena ollut pitkään Viipurin Sanomien toimittajana ja kosketuksessa siihen. Turun kokouksessa vastusti nuorsuomalaisen suunnan edustaja tohtori J. A. Lyly, joka oli Viipurin työväenyhdistyksen henkisiä johtajia, itsenäisen puolueen perustamista ja vaati työväenliikettä aatteellisesti yhdistettäväksi perustuslaillisuuteen. Porvarillisella radikalismilla oli siis luja ote Viipurin työväenyhdistyksen piirissä, ja siirtyminen sosialismiin merkitsi vaikeampaa murrosta kuin wrightiläisyydestä. Kurikan menettely tuomittiin aikoinaan yhdistyksen kokouksessa äänin 35—13, mutta Kurikkaa vastaan suunnattu paheksumislausunto sai taakseen vain neljän äänen enemmistön. Nyt yhdistyksen piiristä vetäytyivät useimmat perustuslaillisen katsomuksen omaavat ja menettivät siten mah-

dollisuutensa vaikuttaa sen suuntaan. Näiden jättämät johtopaikat joutuivat sosialisteille. Vuoden 1901 alussa johto olikin sosialistien käsissä ja yhdistys liittyi puolueeseen. Se vastasi vuoden 1901 puoluekokouksen järjestelystä, mikä vahvisti johtoon valittujen sosialistien asemaa ja arvovaltaa.¹²

Kaupunkiyhdistyksistä liittyi puolueeseen pian Turun kokouksen jälkeen vuoden 1899 syksyllä myös Hangon (Hankoniemen) työväenyhdistys, vuoden 1900 lopulla Lahden yhdistys ja vuoden 1901 alussa Sortavalan ja Viipurin Talikkalan yhdistykset sekä Viipurin kokoukseen mukaan tullut Hangon ruotsalainen yhdistys.¹³

Viipurin kokouksen jälkeen olivat puolueen ulkopuolella merkittävistä kaupunkiyhdistyksistä lähinnä Porin ja Vaasan yhdistykset. Kurikan kiista oli kyllä tuntunut Vaasassa ja aiheuttanut siellä selviä mielipide-eroavaisuuksia. Syksyllä 1899 Vaasan yhdistyksen piirissä oli lisäksi kiistaa metallityöntekijäin ammattiosaston säännöistä. Sen vuoksi yhdistyksen piiriin tuli työväestöön kuuluvaa radikaalisempaa väkeä. Turun kokouksen jälkeen se päätti olla liittymättä työväenpuolueeseen siitäkin huolimatta, että liittymisen hyväksi työskenteli erittäin aktiivisesti räätäli J. E. Lillnix, joka oli ollut edustajana Turun kokouksessa ja siellä asettunut varauksettomasti kannattamaan puolueen perustamista. Keväällä vuonna 1901 oli liittymisasia jälleen esillä yhdistyksessä, ja vain yhden äänen enemmistöllä liittymisehdotus hylättiin. Nyt oli vain ajan kysymys, että asiassa tehtiin myönteinen päätös. Se syntyikin toukokuussa 1902 äänin 22—7. Tosin tämä ei vielä merkinnyt suinkaan sitä, että kaikki jäsenet olisivat puolueen ohjelman joka kohdassa hyväksyneet. Ohjelmaa arvosteltiinkin useaan otteeseen.¹⁴

Porissa murros oli vaikeampi kuin Vaasassa. Siellä oli heräävä sosialistinen oppositio saanut voimakkaan vahvistuksen vuonna 1898, kun Yrjö Mäkelin oli muuttanut paikkakunnalle. Hänen johdollaan yhdistyksen sosialistismieliset »kapinalliset» olivat perustaneet Luuta-nimisen salaseuran. Tämän suorittaman mielipidemuokkauksen vaikutusta oli, että Mäkelin valittiin yhdistyksen edusta-

jaksi Turun kokoukseen, missä hän tietysti asettui kannattamaan puolueen perustamista. Tämä kannanotto sekä Kurikan jupakka aiheuttivat sen, että vanhoillinen johto erotti Mäkelinin yhdistyksestä ja asiasta syntyi suorastaan oikeusjuttu. Myös puolueeseen liittymisestä käytiin koko syksy ankaraa kiistaa, mutta johto turvasi enemmistön itselleen osittain erottamisten avulla. Vuoden 1901 lopulla sosialismin kannattajat saivat uuden merkittävän vahvistuksen, sillä Eetu Salin muutti Poriin. Kuitenkin vasta vuoden 1903 huhtikuussa sosialistit miehittivät yhdistyksen johdon, ja juuri ennen Forssan kokousta se liittyi puolueeseen.¹⁵

Ennen Forssan kokousta liittyi puolueeseen myös Jyväskylän työväenyhdistys, jonka piiriin ammattiosastot olivat tuoneet työväestöä vuosina 1898—1899. Niinpä työntekijäjäsenten määrä oli Kurikan tapauksen aikana jo niin suuri, ettei paheksumislausuntoa hänen menettelynsä johdosta saatu aikaan. Turun kokouksen jälkeen alkoi kiista puolueeseen liittymisestä, ja myönteinen päätös syntyi lokakuussa 1901. Tällöin useat perustuslaillisista vetäytyivät yhdistyksestä, kun sen sijaan suomettarelaiset jäivät paikoilleen ja saivat haltuunsa sen johdon. Yhdistyksen piirissä vaikuttaviin mielipiteisiin liittyikin paljon suomalaisuusajatuksia.¹⁶

Puolueeseen liittyivät vielä ennen Forssan kokousta Heinolan, Porvoon Hamarin ja Porin Reposaaaren työväenyhdistykset, jotka lähettivät myös edustajansa kokoukseen. Tämän jälkeen ei puolueen ulkopuolella enää ollut varsinaisia suuria yhdistyksiä. Porin työväenyhdistys oli viimeinen huomattava kaupunkiyhdistys, joka liittyi puolueeseen.

Forssan kokouksen jälkeen — erityisesti vuoden 1904 kuluessa — eräissä uusissa, lähinnä pienissä kaupunkiyhdistyksissä pääsivät radikaaliset mielipiteet valalle, ja yhdistykset liittyivät puolueeseen siitä huolimatta, että puolueen nimi avoimesti viittasi sosialismiin.

Kemissä oli työväenyhdistystoiminta 1890-luvulla useana vuonna varsin hiljaista. Sosialistiset katsomukset ja herätteet alkoivat vaikuttaa vasta vuosina 1902—1903, ja silloin tapahtui murros,

jonka aikana useimmat säätyläisiin kuuluvat vetäytyivät pois. Välittömästi Forssan kokouksen jälkeen tehtiin päätös liittymisestä sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Ohjelmaa käsiteltäessä korostettiin, että uskontopykälää ei hyväksytä, vaikka puolueeseen liitytäänkin. Vuoden 1904 vappuna järjestettiin mielenosoitus, mikä viittasi entistä selvemmin sosialistisiin käsityksiin. Samana vuonna tuli yhdistyksen johtoon kirjatyöntekijä Atte Mantere, joka toimi erittäin aktiivisesti myös koko puolueen piirissä.¹⁷

Välittömästi Forssan kokouksen jälkeen liittyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen myös Lappeenrannan työväenyhdistys. Siellä ei asian merkeissä tapahtunut mitään ratkaisevaa yhteen-törmäystä. Puolueeseen liittyminen merkitsi kyllä jossain määrin radikaalistumista, mutta edelleen yhdistyksen piirissä toimi sellaisia, jotka eivät olleet sosialisteja.¹⁸

Mikkelissä sen sijaan jo Kurikan jupakka aiheutti rajankäyntiä, sillä eräät aktiivisimmat työväestöön kuuluvat puolustivat hänen menettelyään. Tällöin yhdistyksestä erosi eräitä kansallismielisiä ja konservatiivisia henkilöitä, ja työväestöön kuuluvat täyttivät johdossa heidän paikkansa. Puolueeseen liittymisehdotukseen annettiin tosin kielteinen vastaus syksyllä 1899, mutta kolme vastalauseetta osoitti, että radikaalisempiakin mielipiteitä oli tällöin yhdistyksen piirissä. Lopullinen päätös yhdistyksen liittymisestä puolueeseen syntyi vasta vuoden 1904 syksyllä. Päätöksen lykkäytymisen onnistui konservatiivinen johto saamaan aikaan eräillä muodollisilla syillä.¹⁹

Vuoden 1904 alussa liittyi puolueeseen Pietarsaaren työväenyhdistys. Se poikkesi useista muista kaupunkiyhdistyksistä sikäli, että se oli perustettu vasta maaliskuussa 1901 eikä siis syntynyt wrightiläisenä kautena.²⁰ Tämän lisäksi ennen Helsingin kokousta liittyivät puolueeseen vielä Kajaanin ja Vaasan ruotsalainen työväenyhdistys. Puolueeseen liittyminen ja osanotto puoluekokoukseen merkitsi tietynlaista aktiivisuutta sekä myös radikaalista leimaa. Tosin se ei kaikissa yhdistyksissä tiennyt selvää sosialistista asennoitumista.

Vasta suurlakon yhteydessä liittyivät puolueeseen useat pikku-

kaupunkien yhdistykset, ja monet ehtivät lähettää edustajiaan jo Tampereen ylimääräiseen puoluekokoukseen marraskuussa 1905. Näitä olivat Joensuun, Rauman, Savonlinnan ja Uudenkaupungin yhdistykset. Lisäksi perustettiin ruotsinkielisiä työväenyhdistyksiä useihin kaupunkeihin, mm. Pietarsaareen, Turkuun ja Viipuriin, ja myös ne liittyivät puolueeseen. Eräiden yhdistysten toiminta-alue käsitti vain osan kaupungista tai se sijoittui esikaupunkialueelle kuten Viipurin Sorvalin ja Viipurin Uuraan yhdistysten.

Muutamat kaupunkiyhdistykset ottivat ensi kerran osaa puoluekokoukseen vasta vuoden 1906 elokuussa Oulussa. Tällä tavalla nekin tulivat mukaan saamaan vaikutteita keskuspaikoista. Näitä olivat Kokkolan suomalainen ja ruotsalainen, Käkisalmen, Raahen, Tammisaaren, Tornion Röytän ja Uudenkaarlepyyn yhdistykset. Vielä jäi kuitenkin eräitä yhdistyksiä, jotka eivät osallistuneet puoluekokoukseen tai eivät olleet liittyneet Oulun kokoukseen mennessä puolueeseen. Loviisan työväenyhdistys liittyi puolueeseen vasta vuoden 1906 tammikuussa, mutta ei lähettänyt edustajaansa Ouluun; Maarianhaminan yhdistys sekä perustettiin että liittyi puolueeseen vasta vuonna 1906. Iisalmen, Kristiinankaupungin ja Naantalin yhdistykset liittyivät puolueeseen vuonna 1907, ja Kasikisten yhdistys mainitaan puoluetilastoissa vasta vuonna 1910. Pikkukaupunkeihin, näistä erityisesti ruotsinkielisiin, sosialistinen työväenliike syntyi siis varsin myöhään, eikä se saavuttanut niissä juuri lainkaan kannatusta.

Tiedot yhdistysten jäsenmääristä ovat varsin epämääräisiä ja epätäydellisiä. Puoluesihteerin esittämiin tiedusteluihin monet yhdistykset jättivät vastaamatta. Vuodesta 1901 alkaen koottiin tietoja vain niistä yhdistyksistä, jotka olivat liittyneet puolueeseen. Siksi monien kaupunkiyhdistysten kohdalla ei ole tietoja vahvuusluvuista siltä ajalta, jolloin ne olivat puolueen ulkopuolella. Tiedot puuttuvat monista yhdistyksistä erityisesti vuodelta 1901, mutta usein myös vuosilta 1902 ja 1903 sekä eräiden kohdalla vielä seuraavaltakin vuodelta. Jäsenmäärät näyttävät vaihtelevan eräiden kohdalla varsin huomattavasti, mikä on ilmeisesti johtunut myös aivan satunnaisista tekijöistä, ilmoitusten epätarkkuudesta, tar-

mokkaasta tai välinpitämättömästä rahastonhoitajasta, jäsenmaksujen kokoojasta tms. Suuren osan jäsenyys näyttää olleen varsin muodollista ja passiivista. Se joukko, joka kävi säännöllisesti kokouksissa, oli vain noin kymmenes osa koko jäsenmäärästä.²¹

Tosin kiistakysymysten yhteydessä — esim. päätettäessä suhtautumisesta Kurikan tapaukseen tai liittyttäessä puolueeseen tai työtaistelun sattuessa — saattoi kokouksissa olla suhteellisesti enemmän jäseniä. Kun Vaasassa oli ensimmäisen kerran esillä puolueeseen liittyminen, niin oli kokouksessa mukana 47 henkilöä. Mutta syksyllä 1905 niihin osallistui 80—150 jäsentä.²² Ennen suurlakkoa aktiivisuus yhdistysten piirissä kasvoi, ja nimenomaan lakon aikana kokouksissa oli runsaasti väkeä.

TAULUKKO 8.

Eräiden kaupunkiyhdistysten jäsenmäärät vuosina 1898—1905.²³

Vuosi	Haminan	Hangon suom.	Heinolan	Hämeen- linnan	Jyväskylän	Kotkan	Kuopion (työväen)
1898	..	..	..	..	179	144	235
1899	102	62	40	148	199	235	212
1900	102	75	54	70	95	145	168
1901	71	78	..	220	110	..	152
1902	97	83	60	232	60	140	158
1903	97	149	68	214	42	175	176
1904	175	226	86	120	17	347	237
1905	..	429	153	..	223	643	427

	Kuopion (työntekij.)	Lappeen rannan	Oulun	Porin	Sorta- valan	Viipurin	Viipurin Talikka- lan
1898	—	..	..	..	..	..	..
1899	—	138	473	370	74	857	84
1900	283	138	338	370	74	857	50
1901	293	..	300	252	96	845	..
1902	127	..	300	126	..	870	242
1903	87	380	1 077	71	71	1 253	339
1904	..	257	952	194	96	1 058	224
1905	..	926	1 371	370	..	2 091	1 222

Jäsenmäärien muutoksista käy selville, että kaupunkiyhdistyksissä, joissa johdossa olivat olleet wrightiläishenkiset säätyläiset, vuosisadan vaihteen murros — sosialististen aatteiden tunkeutuminen yhdistyksiin, Kurikan tapaus ja sen mukana työväenliikkeen kansallisen leiman heikkeneminen sekä puolueeseen liittyminen — merkitsivät useissa yhdistyksissä jyrkkää jäsenmäärien laskua. Erityisen suuri tämä lasku oli Jyväskylän ja Porin yhdistyksissä. Porissa kesti wrightiläisyyden ja sosialismin taistelu useita vuosia, ja se näytti vähentäneen yhdistyksen kannatusta. Vanhan linjan miehet vetäytyivät syrjään. Uusia työväestöön kuuluvia ei kuitenkaan saatu aktivoitua mukaan lähinnä siksi, että vanhan linjan miehet estivät varsinaisen sosialistisen propagandan teon. Huomattavaa on, että Kuopiossa konservatiivisen työväenyhdistyksen vastapainoksi perustettu työntekijäin yhdistys sai ensimmäisenä vuonna erittäin suuren kannatuksen onnistuen vetämään kilpailevan yhdistyksen piiristä jäseniä. Mutta varsin nopeasti työntekijäin yhdistyksen jäsenmäärä laski ja vaaka kallistui työväenyhdistyksen puolelle, mihin vaikutti osaltaan tämänkin radikaalistuminen. Se kuitenkin osoitti, että työväestön omasta piiristä nousseet eivät kyenneet pitämään toimintaa vireänä.

Kaupunkilaisyhdistyksiä osuus koko työväenliikkeen jäsenmäärästä, Helsingin, Tampereen ja Turun yhdistyksiä lukuunottamatta, vaihteli 30—40 prosentin välillä. Suurimmillaan, 40.7 prosenttia, se oli vuonna 1903, mutta alkoi sitten merkittävästi vähetä. Tähän vaikutti maaseudun teollisuuskeskusten ja muiden maaseutuyhdistysten osuuksien kasvu.²⁴

d. Maaseudun teollisuuskeskukset

Maaseudun teollisuus- ja liikekeskukset muodostivat työväenkysymysten kannalta katsottuna oman miljöön. Usein oli niihin kerääntynyt huomattava määrä teollisuustyöväestöä, joka loi työväenliikkeelle suotuisan maaperän. Tämän vastapainoksi oli havaittavissa myös sosialististen aatteitten juurtumista ehkäiseviä ja vaikeuttavia tekijöitä. Väestö oli yleensä äskettäin maatalouden

piiristä siirtynyttä. Siksi sen keskuudessa vaikuttivat maatalousyhteiskunnan perinteelliset arvot ja normit. Useat maaseudun teollisuuskeskukset olivat sen lisäksi suljettuja yhteisöjä, joihin uusien aatteiden oli tavattoman vaikea tunkeutua. Työnantaja oli monin paikoin rakennuttanut kirkon, koulun ja sairaalan sekä huolehti patriarkallisen holhoavasti työntekijöistään. Juuri työnantajan vähittäinen herääminen huolehtimaan työvoimastaan ja patriarkallinen asennoituminen olivat estämässä sosialististen ajatusten pääsyä kyseisiin yhteisöihin. Useilta paikoilta puuttuivat sitä paitsi järjestötoimintaan kykenevät henkilöt. Myös puunjalostus- ja sahateollisuuslaitosten sijainti hajallaan ja syrjäisillä seuduilla vaikeutti organisointia ja yhteyden pitoa johtaviin keskuksiin.

Jo wrightiläisellä kaudella oli eräisiin maaseudun teollisuus- ja liikekeskuksiin syntynyt työväenyhdistyksiä (ks. s. 23). Eräänlaisena aktiivisuuden osoituksena voidaan pitää sitä, että yhdistys lähetti miehensä edustajakokouksiin. Näissä jouduttiin kosketuksiin johtoryhmän kanssa ja saatiin uusia vaikutteita. Turun kokouksessa olivat edustettuina Akaan-Toijalan, Forssan, Kymin, Mathildedalin, Pirkkalan (Nokian), Taalintehtaan ja Valkeakosken yhdistykset. Turun kokous vaikutti mukana oleviin maaseutuedustajiin sikäli, että johtoon nouseva ryhmä esitti sosialistisia käsityksiään ja kokouksen aikana tapahtui selvä jakaantuminen sosialisteihin ja sosialismin vastustajiin. Maaseudun teollisuuskeskusten edustajat eivät kyllä juuri lainkaan esiintyneet. Vain Nokian edustaja, taloudenhoitaja Kusti Sjöblom, puolusti itsenäisen puolueen perustamista; näin hän yhtyi kokouksen sosialisteihin.²⁵ Sen sijaan Mathildedalin edustaja, opettaja Juho Torvelainen, oli puolueen perustamista vastaan liittyen täten läsnäolleeeseen nuorsuomalaiseen ryhmään.²⁶ Kokouksesta edusmiehet saivat sosialistisia vaikutteita ja veivät niitä edelleen omiin yhdistyksiinsä.²⁷

Puolueen perustaminen Turussa pakotti jäsenyhdistykset ratkaisuun: oli joko liityttävä puolueeseen tai pysyteltävä ulkopuolella. Se kiista, joka oli syntynyt Kurikan ympärille suuren adressin laadinnan yhteydessä, oli jo päästänyt radikaalisemman mielialan vallalle eräissä maaseutuyhdistyksissä. Näin oli käynyt mm.

Forssassa ja Myllykoskella. Esim. Myllykoskella sanottiin työväentaloa »Kurikkalaksi». Tästä johtuen Myllykosken työväenyhdistys liittyi puolueeseen jo vuoden 1899 lopulla ja Forssan yhdistys seuraavana vuonna. Vuoden 1902 johtokunnasta todettiin Forssassa, että kaikki olivat »sosialisteja». Siellä oli radikaalisuus aikaisemmin purkautunut uskonnollisena liikkeenä. Yhdistyksen useiden johtomiesten kohdalta lausuttiinkin, että he olivat läpikäyneet »hurjan uskonnollisen murroksen». ²⁸ Sosialistiset käsitykset pääsivät helposti vallalle myös Hallan työväenyhdistyksessä, joka oli syntynyt vuonna 1898 alunpitäenkin radikaalisuuden merkeissä; sillä ei ollut ensinkään wrightiläisiä perinteitä. ²⁹ Kovin toisenlainen oli mielipiteiden muotoutuminen Akaan-Toijalan työväenyhdistyksessä. Se ei ollut varsinainen teollisuuskeskus, joten jäsenet olivat etupäässä maaseudun käsityöläisiä ja Toijalan rautatieläisiä. Radikaalisten aatteiden oli siellä huomattavasti vaikeampi päästä hallitseviksi varsinkin, kun yhdistyksen wrightiläiset perinteet olivat vankat. Kurikka tuomittiin yksimielisesti »isänmaattomaksi», ja työväenlehdissä esiintyvää kielenkäyttöä pidettiin »kauheana ja ärsyttävänä». Protestoiden työväenliikkeen suuntausta vastaan todettiin myös, että epäkohdat eivät korjaantuneet »väkinäisyydellä, ei suurilla sanoilla eikä uhkauksilla». Vasta suurlakon jälkeen sosialismi pääsi määräämään yhdistyksen linjaa. ³⁰

Viipurin kokouksessa olivat siis mukana vain ne yhdistykset, jotka olivat ennen kokousta liittyneet puolueeseen. Viipuriin edustajansa lähettäneitä maaseudun teollisuus- ja liikekeskuksien yhdistyksiä, joissa siis radikaalinen suunta oli päässyt vallalle ja jotka olivat kyllin aktiivisia lähettääkseen edustajan, olivat Forssan, Hallan, Kymin, Lempäälän, Nokian ja Taalintehtaan yhdistykset.

Uusiakin yhdistyksiä alkoi vähitellen syntyä maaseudun teollisuuskeskuksiin. Viipurin kokouksen jälkeen perustaminen tapahtui useimmiten sosialismin merkeissä. Muutamin paikoin, lähinnä Pinjaisissa ja Fiskarsissa vuonna 1901, Karkkilassa vuonna 1903 ja Varkaudessa saman vuoden lopulla, työnantajan taholta turvaututtiin painostukseen yhdistyksen perustamisen estämiseksi. ³¹ Esim.

Varkaudessa onnistuttiin tällaiset hankkeet lykkäämään aina suurlakon jälkeiseen aikaan. Uusia yhdistyksiä syntyi kuitenkin puolueen perustamisen aiheuttaman hajaannuksen laimennuttua. Vuonna 1902 perustettiin Imatran Kiurulan (Enson), Lauritsalan, Paraisten ja Sorsakosken, vuonna 1903 Korkeakosken, Kuusankosken, Kymintehtaan, Pitkärannan, Pölläkkälän, Riihimäen ja Viialan työväenyhdistykset. Useat näistä saivat alkunsa kiertävien puhujien aloitteesta. Esim. Kuusankoskella sysäyksen antoi kaksi agitaattorin pitämää kokousta. Ensimmäisessä oli puhujana A. Vatanen, toisessa ruotsalaisen työväenliikkeen puhuja Anders Käcklund. Näiden esittämät kehotukset johtivat yhdistyksen perustamiseen elokuussa 1903. Se liittyi puolueeseen heti seuraavan vuoden alusta.³² Yhdistykset syntyivät selvästi sosialististen tunnusten alaisina, ja puolueeseen liitettiin yleensä viipymättä. Niinpä Lauritsalan yhdistys teki päätöksen puolueeseen liittymisestä heti sääntöjen vahvistamista seuranneessa kokouksessa.³³ Jäsenistö oli miltei kaikissa työväestön piiristä. Poikkeuksena oli Enson työväenyhdistys, joka vuodesta 1900 oli toiminut epävirallisesti ja perustettiin virallisesti vuoden 1902 syyskuussa; tällöin sen nimeksi tuli Imatran työväenyhdistyksen Kiurulan osasto. Siihen kuului myös työnantajapuoleen luettavia siitä huolimatta, että se liittyi puolueeseen ja lähetti edustajansa Forssan kokoukseen. Esim. yhdistyksen juhlassa 13. 12. 1903 tehtaan johtaja, eversti Standerskiöld, kohotti eläköön-huudon sosiaalidemokratialle. Vasta ensimmäisten eduskuntavaalien aikoihin työnantajapuoli ja säätyläisiin kuuluvat erosivat.³⁴ Muuttuminen selvästi sosialistiseksi yhdistykseksi tapahtui eräin paikoin hitaasti, eikä liittyminen puolueeseen suinkaan kaikkialla merkinnyt ratkaisevaa käännettä. Yhdistyksissä oli jatkuvasti jäseniä, jotka eivät hyväksyneet puolueen koko ohjelmaa, ja tietysti myös sellaisia, jotka eivät olleet siitä edes selvillä.

Forssassa vuonna 1903 oli edustettuna 13 maaseudun teollisuus- ja liikekeskuksien yhdistystä, nimittäin Forssan, Hallan, Imatran, Enson, Jämsän, Jämsänkosken, Kymin, Lauritsalan, Lempäälän, Nokian, Riihimäen, Sorsakosken ja Taalintehtaan. Edustajat

eivät kuitenkaan esiintyneet kokouksessa aktiivisesti eikä heidän keskuudestaan valittu yhtään edustajaa puoluehallintoon. Viipurin kokouksessa oli Forssan yhdistyksen edustaja J. Virtanen kyllä valittu varajäseneksi, mutta hänenkin saamansa äänimäärä oli ollut pieni. Maaseudun teollisuuskeskusten edustajat olivat siis varsin passiivisia, ja heidät syrjäytettiin puolueen johtoa valittaessa.

Selvä muutos tuli tässä suhteessa näkyviin Helsingin ylimääräisessä puoluekokouksessa vuonna 1904. Siellä maaseudun keskusten edustajat käyttivät runsaasti puheenvuoroja. He esiintyivät yleensä vaalilakon puolesta ja korostivat, ettei ole löytynyt puoluetta, joka hyväksyisi Forssan kokouksen äänioikeusohjelman. Niinpä Lauritsalan työväenyhdistyksen edustaja H. Torvinen tähdensi, että »puolue astuessaan kauppaan jonkun porvarillisen puolueen kanssa heikontaa omaa voimaansa».³⁵ Näiden yhdistysten edustajat asettuivat yleensä kannattamaan ehdotusta, jolla oli radikaalisempi leima.³⁶ He vaativat jyrkkää ja rohkeaa esiintymistä myös venäläisen hallitusvallan kokoontumisvapautta rajoittavia toimenpiteitä vastaan.³⁷ Heidän kannanottonsa vaikuttivat varsin paljon siihen, että kokouksen päätökseksi tuli Valppaan ehdotus ehdollisesta vaalilakosta; tämä oli sävyiltään radikaalisempi kuin vastassa ollut turkulais-tamperelainen ehdotus. Tässä Helsingin ylimääräisessä puoluekokouksessa useat maaseudun teollisuus- ja liikekeskusten edustajat osoittivat merkittävää aktiivisuutta ja radikaalisuutta. Heidän panoksensa kokouksessa olikin huomattavasti vahvempi kuin aikaisemmin.

Vuosina 1904 ja 1905 työväenyhdistys perustettiin miltei jokaiseen maaseudun teollisuus- ja liikekeskukseen. Vuonna 1904 perustettiin yhdistykset mm. Antreaan, Lehtoniemelle, Siuroon ja Pyhtään Stockforsiin, vuoden 1905 maaliskuussa Hyvinkäälle, heinäkuun alussa Inkeröisiin ja sen lopussa Juantehtaalalle. Suurlakon yhteydessä syntyivät nekin yhdistykset, joiden muodostamista työnantajan vastustus oli lykännyt, mm. Pohjan Pinjaisten ja Varkauden.

Vuosisadan vaihteeseen tultaessa oli työväenyhdistystoiminta jo eräissä maaseudun teollisuuskeskuksissa vakiintunut. Näiden yh-

distysten jäsenmäärä oli huomattava, eikä sosialististen aatteiden tulo merkinnyt pitkäaikaista kriisiä. Eräät, juuri vuosisadan vaihteessa perustetut yhdistykset, olivat syntyneet jo alun pitäen sosialistisissa merkeissä. Vuonna 1899 oli jäsenmäärältään ylivoimaisesti suurin Sippolan (Myllykosken) yhdistys, jossa jäseniä oli 480. Luku selittyy osittaisesti »ensimmäisen innostuksen» pohjalta, mikä useilla paikoilla aluksi kohotti jäsenmäärää. Tosin Myllykoskellakin lukumäärä nopeasti laski, mikä johtui keskushenkilön, kansakoulunopettaja Abel Minkkisen, poistumisesta paikkakunnalta sekä jyrkemman ja maltillisemman suunnan välisen taistelun synnyttämästä lamaanuttavasta vaikutuksesta.³⁸ Muita jäsenmäärältään suuria yhdistyksiä olivat vuonna 1899 Forssan (159), Pirkkalan (Nokian) (115), Mathildedalin (99), Lempäälän (95), Akaan-Toijalan (82), Valkeakosken (65), Kymin (71), Taalintehtaan (50) ja Hallan (49).³⁹

Vuoden 1900 aikana tapahtui vain vähäisiä muutoksia jäsenmäärissä. Forssan yhdistyksessä se oli noussut yhdellä, mikä osoitti, että järjestötoiminta oli paikkakunnalla jo vakiintunut eikä vuosisadan vaihteessa työväenliikkeessä tapahtunut murros vaikuttanut toimintaan. Sen sijaan eräissä muissa yhdistyksissä tapahtui jäsenmäärien laskua. Lempäälässä se laski 95:stä 90:een, Nokialla 115:stä 100:aan ja vielä tuntuvasti enemmän Valkeakoskella 65:stä 30:een sekä Mathildedalissa peräti 99:stä 20:een. Vuosisadan vaihteen murros heikensi työväenyhdistystoimintaa myös maaseudun teollisuuskeskuksissa. Vuonna 1901 puolueeseen oli liittynyt jo ainakin 9 maaseudun teollisuuskeskusten yhdistystä. Jäsenmäärän kasvu parissa yhdistyksessä taas osoitti, että nimenomaan radikaalinen ja sosialistinen työväenliike sai kannatusta ja myös sen, että työväenliike oli vakiinnuttanut näillä paikoilla asemansa. Niinpä Forssan jäsenmäärä kohosi 160:stä 236:een ja Kymin 71:stä 164:ään. Nousua tapahtui myös Jämsän, Lempäälän ja Taalintehtaan yhdistysten kohdalla, laskua Hallan, Nokian ja Valkeakosken yhdistyksissä. Vuosi 1902 merkitsi selvää nousukautta maaseudun teollisuuskeskusten työväenyhdistystoiminnassa; kaikkien yhdistysten jäsenmäärät nousivat. Puolueeseen liittyi — sa-

moinkuin myös perustettiin — uusia yhdistyksiä. Yli 100 jäsentä oli 9:ssä puolueeseen kuuluvasta 12 yhdistyksestä; näistä suurimmat jäsenmäärät olivat Forssan (287), Imatran (277), Kymin (198), Enson (136), Nokian (133) ja Jämsän (125) yhdistyksissä. Vuodesta 1903 vuoteen 1905 merkittävimpien maaseudun teollisuuskeskusten työväenyhdistysten jäsenmäärät kehittyivät seuraavasti:

	En- son	Fors- san	Hal- lan	Imat- ran	Jäm- sän	Kuus- an- kosken	Ky- min	Kymin- tehtaan	Pöllä- kälän
1903	..	357	89	302	180	..	387	..	..
1904	221	347	125	311	141	450	286	257	155
1905	367	381	394	467	570	796	1 000	818	754

	Mylly- kosken	Laurit- salan	Riihi- mäen	Sorsa- kosken	Taalin- tehtaan	Valkea- kosken	Voik- kaan	Ääne- kosken
1903	105	96	166	98	169	40	..	..
1904	136	104	46	74	115	70	300	100
1905	199	238	193	116	94	81	..	57

Eräistä maaseudun teollisuuskeskusten työväenyhdistyksistä kasvoi siis vuoden 1905 loppuun mennessä suuryhdistyksiä. Merkittävää oli, että niiden jäsenmäärän kasvu oli tapahtunut useiden kohdalla vähitellen; näin ollen jäsenistöstä osa oli kiinnittynyt järjestötoimintaan. Tosin suurlakon synnyttämän innostuksen yhteydessä tuli mukaan paljon sellaisia, jotka saatiin aktivoituiksi vain tämänkaltaisessa poikkeuksellisessa tilanteessa; he tietysti myös helpommin jättivät yhdistyksen.

e. Maatalousympäristö

Maatalousväestön sosiaalinen rakenne loi pohjan työväenliikkeen ja sosialististen aatteiden etenemiselle maaseutumiljöössä (ks. lukua Maatalousväestö ss. 7—10). Maatalousyhteiskuntamme henkisessä kentässä oli erityisesti vuosisadan vaihteen tienoilta havaittavissa merkkejä, jotka tiesivät suopeaa maaperää sosialismille (ks. lukua Sosialismin edellytysten muuttuminen ss. 72—76 ja 80—82).

Järjestötoiminnan käyntiin saanti tuli kuitenkin tuottamaan

vaikeuksia. Sosialististen aatteiden luonnollisin kannattajakunta, torpparit, maataloustyöntekijät ja muut tilattomat, oli taloudellisesti, sosiaalisesti ja sivistyksellisesti heikointa joukkoa, ja perinteelliset käsitykset elivät voimakkaimmin juuri heidän piirissään. Toimihenkilöiksi kykeneviä ei juuri ollut. Sitä paitsi he usein, varsinkin taloudellisesti ja sosiaalisesti parhaimmassa asemassa olevat torpparit, asuivat hajallaan ja kauimpina kylistä ja keskuksesta. Kovin pitkät matkat vaikeuttivat yhdistystoimintaa. Aloitteet siihen lähtivätkin kauan säätyläisten, käsityöläisten ja talollisten piiristä. Mutta vuosisadan vaihteen tienoilta alkoi näkyä merkkejä »heräämisestä», mm. Tyrvännöllä rupesivat torpparit silloin kiinnostumaan kunnalliselämästä.⁴¹ Sortovuosien innokas kansanvalistustoiminta loi edellytyksiä tälle »heräämiselle».

1890-luvun alkuvuosista lähtien oli työväenyhdistyksiä perustettu maatalousympäristöön (ks. ss. 23, 25). Niitä oli kuitenkin syntynyt etupäässä kirkonkyliin ja muihin keskuksiin, ja niin ollen yhdistyksen jäsenistö saattoi muodostua muista kuin maatalouden piirissä työskentelevistä. Esim. Teiskon-Jutilan vuonna 1893 perustetussa yhdistyksessä aktiivisimmat toimihenkilöt olivat kansakoulunopettaja ja suutari.⁴² Vuoteen 1899 mennessä oli työväenyhdistyksiä perustettu ainakin 15 paikkakunnalle, jotka voitiin luonnehtia sanalla »maatalousympäristö»: Saloon, Teiskon-Jutilaan, Alastarolle, Kauhavalle, Loimaalle, Virolahdelle, Euraan, Kuhmalahdelle, Mäntsälään, Huittisiin, Ilmajolle, Kankaanpäähän, Koskelle Tl., Liminkaan ja Kempeleelle. Vuonna 1899 perustettiin työväenyhdistykset mm. Keuruulle, Kauvatsalle, Ruoveden-Muroleelle ja Keikyään. Vuonna 1900 olivat vuorossa Kalvola, Karkku, Orimattila ja Tuusula sekä seuraavana vuonna Kivennavan-Kuokkala, Kärkölä ja Pielisjärvi. Vuonna 1902 perustettiin jo yli kymmenen yhdistystä ja määrä kasvoi nopeasti vuosi vuodelta. Useat näistä yhdistyksistä olivat perustetut sahojen tai asemanseutujen tienoille, joten maatalousväestön osuus niiden piirissä jäi pieneksi.

Maatalousympäristöön perustetut yhdistykset eivät olleet vaikeiden kulkuyhteyksien, varojen puutteen ja vähäisen aktiivisuu-

den vuoksi samalla tavoin yhteydessä työväenliikkeen johtoon kuin kaupunkien ja maaseudun teollisuuskeskusten. Tampereen kokoukseen vuonna 1896 oli tosin viisi maalaisyhdistystä lähettänyt edustajansa, mutta Turun kokouksessa tämäntyyppisiä yhdistyksiä oli mukana vain kaksi, nimittäin Limingan ja Loimaan. Työväenliikkeen sosialistisen kärkiryhmän mielipiteet eivät siis päässeet paljonkaan vaikuttamaan edustajiin eivätkä heidän kauttaan yhdistyksiin, kuten kaupunkien ja teollisuuskeskusten yhdistysten kohdalla tapahtui. Tämä maalaisyhdistysten aktiivisuuden heikkeneminen johtui ilmeisesti myös siitä, että työväenliikkeen saadessa sosialistista leimaa säätyläiset, talolliset ja käsityöläisetkin vetäytyivät jäsenyydestä, jolloin ne jäivät kovin heikkojen voimien varaan. Torpparit ja maataloustyöntekijät eivät juuri pystyneet toimihenkilötehtäviin. Viipurin kokoukseen vuonna 1901 oli vain Terijoen »maatalousympäristössä» toimiva yhdistys lähettänyt edustajansa. Vuoden 1899 tilastoissa mainitaan toiminnassa olevina työväenyhdistyksinä 15 maalaisyhdistystä, ja seuraavana vuonna tämä luku oli 17, mutta vuonna 1901, jolloin mainittiin vain puolueeseen kuuluvat yhdistykset, oli näitä neljä, Kempeleen, Keuruun, Loimaan sekä Terijoen. Näin työväenliikkeen murros, sosialismin tunkeutuminen sen piiriin ja liikkeen ympärillä käydyt kiistat, vaikutti hyvin lamauttavasti juuri maalaisyhdistysten toimintaan.

Useiden maalaisyhdistysten aatteellinen kehitys kulki huomattavasti jäljessä kaupunkien ja teollisuuskeskusten yhdistyksistä, koska niiltä puuttui kosketus työväenliikkeen kärkeen. Jo alun pitäen eräiden työväenyhdistysluonne oli epäselvä. Niinpä Kauhavan yhdistys muuttui välillä nuorisoseuraksi, ja samoin kävi Ilmajoen työväenyhdistyksen, joka välillä muutti nimensä »edistysseuraksi». ⁴³ Vuonna 1895 perustettu Euran työväenyhdistys ei ollut millään tavoin kosketuksissa ulospäin ennen kuin vasta suurlakon jälkeen. Se toimi koko ajan wrightiläisellä pohjalla ja johto oli säätyläisten sekä tilallisten käsissä. Vasta vuoden 1908 alusta yhdistys liittyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. ⁴⁴ Vuoden 1900 lokakuussa vahvistetuissa Kempeleen työväenyhdistyksen säännöissä ilmoi-

tettiin yhdistyksen tarkoituksena olevan edistää »työtätekevän väestön henkistä ja aineellista tilaa kristillissiveellisellä perustuksella». ⁴⁵ Yleensä säännöissä määriteltiin yhdistyksen tarkoituksiksi olla »paikkakunnan väestön yhdyssiteenä» ja »edistää sen parasta aineellisessa ja henkisessä suhteessa». ⁴⁶ Selvästi patriarkallisissa merkeissä alkoi vuoden 1904 helmikuussa perustetun Alavuden työväenyhdistyksen toiminta. Hankkeen takana oli merikapteeni ja sahanisännöitsijä Daniel Roos. Vasta lakon jälkeen tämäkin yhdistys liittyi puolueeseen. ⁴⁷ Vielä vuoden 1905 kesällä perustettiin Tuuloksen työväenyhdistys säätyläisten toimesta, vaikkakin aloite ja innoitus olivat lähteneet kiertävän puhujan käynnistä. Yhdistyksen johdossa olivat nimittäin pappilan nuorukaiset, kansakoulunopettaja, eräs kartanonomistaja ja joukko talollisia. ⁴⁸ Syrjässä sijaitsevilla maalaisyhdistyksissä aatteellinen kehitys oli siis hyvin erilaista ja porrastunutta. Aina suurlakkoon asti wrightiläisyys ja patriarkallisuus elivät niiden piirissä.

Vuosi 1902 merkitsi maalaisyhdistysten elpymistä ja samalla radikaalisen linjan voitollepääsyn alkua niiden piirissä. Uusia yhdistyksiä perustettiin mm. Asikkalan Riihilahteen, Eurajoelle, Hollolan Vesikansaan, Jyväskylän pitäjään, Seinäjoelle, Sääksmäen Huittulaan, Temmekselle, Urjalaan, Vehmaalle, Vesannolle ja Vihtiin. Uusia maalaisyhdistyksiä liittyi myös puolueeseen. Vuoden 1902 lopussa niitä oli jo yhdeksän ja vuoden 1903 aikana määrä kasvoi 16:een. Vuoden 1904 aikana työväenliike eteni maaseudulla jatkuvasti. Uusia yhdistyksiä perustettiin maatalousympäristöön yli 20, mm. Asikkalan k:n, Humppilan, Kangasalan, Kiuruveden, Laitilan, Lapin, Metsämaan, Nakkilan, Rantasalmen, Rymättylän, Saarijärven, Suonenjoen, Virtain ja Ähtärin yhdistykset. Varsinaisen läpimurron työväenliike suoritti vuoden 1905 aikana. Silloin maatalousympäristöön syntyi hyvin runsaasti yhdistyksiä. Painopiste sattui loppupuolelle vuotta, mutta jo alkupuolella innostunut ja suopea mieliala alkoi näkyä. Kevättalvella syntyivät yhdistykset mm. Kuolajärvelle ja Nilsiään, joten maantieteellisesti kaukanakin olevat seudut joutuivat yhdistysverkostoon.

Aktiivisuus ja kosketukset ulospäin maalaisyhdistysten piiristä

lisääntyivät. Niinpä Forssan kokoukseen lähetti yhdeksän yhdistystä edustajansa, nimittäin Kalvolan, Keuruun, Kivennavan, Kärkölän, Limingan, Salon, Terijoen, Tyrvään ja Urjalan yhdistykset. Vuoden 1904 syksyllä pidettyyn ylimääräiseen puoluekokoukseen lähetti jo kokonaista 15 maalaisyhdistystä edustajansa. Näissä kokouksissa kosketukset työväenliikkeen johtoon sekä vaikutelmat sieltä lähensivät syrjäseutujen ja keskuksien yhdistyksiä. Sosialistiset aatteet levisivät näiden kosketusten välityksellä ja ero maalaisyhdistysten ja suurten kaupunkien sekä teollisuuskeskusten yhdistysten välillä pieneni.

Vuoden 1902 kuluessa oli maalaisyhdistysten piirissä alkanut ilmetä merkkejä aktiivisuudesta, radikaalisemmasta linjasta ja sosialististen vaikutteidenkin saannista. Vihdissä esim. perustettiin vuoden 1902 syksyllä työväenyhdistys, joka tosin aluksi eli epävirallisena. Se sai niin innostuneen vastaanoton, että jäsenmäärä oli vuonna 1904 jo 432. Sen toimesta järjestettiin mm. keskustelutilaisuus niinkin maalaismiljöössä arkaluontoisesta aiheesta kuin »kristinuskon ja sosialismin». Nimismies kuitenkin hajotti yhdistyksen vuoden 1904 lopulla. Se heräsi uudelleen eloon vuoden 1905 maaliskuussa poliittisten olojen helpottuessa.⁴⁹ Kauhavalla herätettiin Kurikan kiistan yhteydessä kuollut ja lamaantunut työväenyhdistys vuoden 1903 maaliskuussa, ja saman vuoden lopulla tehtiin vielä päätös sosiaalidemokraattiseen puolueeseen liittymisestä.⁵⁰ Teiskossa vietettiin 1903 vappua aivan kansainväliseen sosialistiseen tapaan: Yhdistyksen jäsenet marssivat rivissä työväentalolle, ja siellä pidetyssä tilaisuudessa puuseppä A. Helin puhui »socialismin ja kapitalismin suhteista» ja mainitsi mm., että »maa oli anastettu yksityisomaisuudeksi».⁵¹

Maalaisyhdistysten jäsenmäärät pysyttelivät aluksi varsin pieninä, ja vain osa niistä ilmoitti jäsentensä lukumäärän puoluesihteerille. Vuodelta 1899 on tietoja kymmenestä lähinnä maalaisyhdistysten luokkaan kuuluvasta. Keikyän työväenyhdistyksessä oli tällöin 104 jäsentä, Loimaan 95, Terijoen 94, Punkalaitumen 73, Limingan 70, Huittisten 65, Virolahden 59, Mäntsälän 52, Tyrvään 37 ja Teiskon 25. On selvää, että jäsenyys monien kohdalla velvoitti

varsin vähään. Vuoden 1900 osalta oli tapahtunut muutoksia vain sikäli, että Virolahden jäsenmäärä oli laskenut 38:aan ja Teiskon 19:ään. Vuodesta 1901 ilmoittivat vain puolueeseen kuuluvat jäsenmääränsä. Sen tekivät mainittuna vuonna vain Kempeleen ja Keuruun yhdistykset, edellisessä oli 52 jäsentä ja jälkimmäisessä 29.

Vuonna 1902 jo yhdeksän yhdistystä ilmoitti jäseniensä määrän. Suurin oli Kivennavan-Kuokkalan jäsenmäärä 118, seuraavana oli Virolahti (91), sitten seurasivat: Kempele (80), Kalvola (60), Salo (57), Huittinen (39), Hollolan Vesikansa (29), Tyrvää (20) ja Keuruu (10). Joitakin yhdistyksiä oli siis tullut lisää, ja parissa oli aikaisempaan verrattuna jäsenmäärä kasvanut, kolmessa vähentynyt. Pian Turun kokouksen jälkeen puolueeseen liittynyt Loimaan yhdistys ei ollut antanut kuulua itsestään mitään. Näin ollen elpymisen merkit olivat vielä varsin vaatimattomat.

Vuosi 1903 merkitsi jäsenmäärän kannalta suurta kasvamista. Sinä vuonna ilmoitti 14 yhdistystä puoluehallinnolle vahvuutensa. Ylivoimaisesti suurin oli Vihdin yhdistys, 432 jäsentä. Suuri oli myös Urjalan yhdistyksen jäsenmäärä 210. Muita suuria yhdistyksiä olivat Terijoen (123), Limingan (109), Keuruun (91), Kempeleen (75), Pyhäjärven (67) ja Kauhavan (66). Muiden jäsenmäärä vaihteli 58:sta 27:ään. Vuodelta 1904 on tietoja puoluetilastossa 28 yhdistyksestä. Suurimmat olivat Urjalan (210), Vesannon (173), Salon (136), Keuruun (114), Limingan (109), Kempeleen (104) ja Terijoen (100). Teiskossa oli 90 jäsentä, Mäntsälässä 80, Ahlaisissa 71, Ruovedellä 66, Jokioisissa 53 sekä Haapavedellä, Kauhavalla ja Vihdissä 50. Huomiota herättää Vihdin jäsenmäärän romahdusmainen lasku. Osittain tämä selittyy siten, että yhdistys oli joutunut viranomaisten painostustoimenpiteiden kohteeksi, jolloin passiivisimmat ja arimmat olivat jättäneet sen. Pyhäjärven ja Tyrvään yhdistysten kohdalta todettiin nimenomaan, että ne olivat kuolleet, ja Urjalan sekä Teiskon osalta jäsenmäärät oli ilmeisesti otettu edellisen vuoden tilastosta, joten selviä takaiskujakin oli.

Vuosi 1905 merkitsi »läpimurtoa». Suurimpien yhdistysten jäsenmäärät olivat seuraavat vuoden 1905 lopulla:

Mäntsälän	319	Punkaharjun	220	Leppävirran	180
Karkun	303	Ruoveden	220	Yläneen	177
Lopen	278	Hiitolan	217	Ypäjän	170
Kuolajärven	238	Ähtärin	215	Saarijärven	154
Oripään	221	Lapuan	200	Keuruun	151

Maatalousympäristössäkin olevien yhdistysten oli onnistunut, ainakin tilapäisesti, vetää piiriinsä melkoisia jäsenmääriä. Johtotehtävissä olivat useimmiten käsityöläiset, mutta toimihenkilöinä alkoi olla torppareita ja tilattomiakin. Joka tapauksessa näitä heikoimmassa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa olevia oli saatu aktivoituiksi yhdistyksien jäseniksi. Yhdistyksistä herättää huomiota erityisesti kaukana Lapissa Kuolajärvellä toiminut, joka oli perustettu maaliskuussa 1905 ja jossa saman vuoden lopulla oli 238 jäsentä. Suuri innostus asiaan näyttää olleen myös Lopella, jossa yhdistys oli perustettu ensimmäisenä päivänä lokakuuta, ja Oripäässä, jossa perustaminen oli tapahtunut kolmantena päivänä syyskuuta; molemmissa oli ennen vuoden loppua jo yli 200 jäsentä.

f. Sivistyneistö

Ensimmäiset sosialistisia ajatuksia omaksuneet olivat sivistyneistöön kuuluvia. Heillä oli kielitaitoisina mahdollisuus seurata tapahtumia ulkomailla sekä sieltä tullutta lehdistöä ja kirjallisuutta. Matti Kurikalla ja A. B. Mäkelällä olivat lähtökohtana 1880-luvun radikaaliset aatteet, jotka elivät edelleen, tosin vaimentuneina. N. R. af Ursinin sosialististen katsomusten taustana oli taas suomalaisuusliikkeen radikaalisuus. Nämä molemmat aatevirtauksat vaikuttivat 1890-luvun ylioppilasosakunnissa, ja tällä vuosikymmenellä huomio alkoi suuntautua kansanvalistusajatuksen ohella myös sosiaaliin kysymyksiin. Niinpä vuonna 1893 maisteri Philip Suuronen totesi Härmäläisosakunnassa, että kieli-kysymys oli »taittanut kärkensä». Hänen mielestään »tärkein ongelma on nyt ruumiillista työtä tekevän väestön aineellisten ja henkisten elinehtojen parantaminen sekä kaupungissa että maalla».

Samana vuonna päätettiin osakunnan kansantajuisten luentojen ohjelmaan ottaa mm. sosiaalinen kysymys ja työväenvakuumusasia.⁵² Vuosikymmenen lopulla »työväenkysymys» tuli useaan otteeseen Härmäläisosakunnan piirissä esille. Tähän vaikutti ilmeisesti paljon osakunnan inspehtori, professori J. R. Danielson-Kalmari, joka oli saanut sosiaalipoliittisia herätteitä mm. Saksan valtiotalosialisteilta. Ylioppilas Onni Talas esitteli osakunnalle Henry Georgerin oppeja. Maisteri Paksula esitelmöi aiheesta »Työväen asia», ja lisäksi selostettiin Heikelin kirjaa »Kielipuolueet ja työväenkysymys» sekä Herknerrin teosta »Työväenkysymys» pariinkin otteeseen.⁵³ Kiinnostusta sosiaalisiin kysymyksiin esiintyi muidenkin osakuntien piirissä, mutta Härmäläisosakunnassa se oli määrätietoisinta ja aktiivisinta.

Suuren adressin kokoamisen yhteydessä syntynyt Kurikan jupakka heikensi tällöin voimakkaasti kansallismielisen nuoren sivistyneistön kiinnostusta ja harrastusta työväenliikkeeseen. Kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen pohjalta Kurikan menettely tuomittiin juuri ylioppilaspiireissä jyrkästi, ja hän joutui tältä taholta vainotoimenpiteiden kohteeksi. Nämä tapaukset vieroittivat itsenäistyvää työväenliikettä ja ylioppilasnuorisoa toisistaan.

Kurikan tapaus ei katkaissut kuitenkaan kokonaan kiinnostusta työväenliikkeeseen ja sosiaalisiin kysymyksiin ylioppilaiden piirissä, vaikkakin se ilmeisesti vähensi sitä. Niinpä Härmäläisosakunnassa syksyllä 1899 käsiteltiin uudelleen Herknerrin »Työväenkysymystä», ja vielä samana vuonna perustettiin Ruotsista saatujen esikuvien mukaan »yhdistys työväenasian käsittelemistä varten». Tämä yhdistys hankki tohtori N. R. af Ursinin esitelmöimään »ammattiyhdistyksistä ja työväen poliittisista yhdistyksistä».⁵⁴ Myös muissa osakunnissa ilmeni samanlaista kiinnostusta. Niinpä ylioppilas Yrjö Sirola alusti huhtikuussa 1900 Viipurilaisen osakunnan kokouksessa ylioppilaiden osallistumisesta lakonmurtajina kirjatyöntekijöiden työtaisteluun. Hänen mielestään se oli ollut epäviisasta ja kansalliselta pohjalta väärääkin. Tässä kohden Sirola sai tukea mielipiteilleen mm. osakunnan inspehtorilta.⁵⁵ Myös eräät muut Sirolan lausunnot osakunnassa viittasivat jo tällöin sosialis-

tisiin käsityksiin. Osakunnan kokouksissa käsiteltiin vielä maalaisköyhälistön huonoa asemaa ja yhteiskuntaryhmien välistä jännitystä. Lisäksi esitettiin ajatus, että osakunnan piiriin oli perustettava yhdistys, joka ottaisi kosketusta työväestöön ja työväenliikkeeseen. Ajatus ei kuitenkaan saanut riittävää kannatusta. Sen sijaan kyllä suositeltiin liittymistä nuorisoseuroihin, raittiusseuroihin ja »mikäli mahdollista suorastaan työväenyhdistyksiin». ⁵⁶

Hämäläisosakunnassa kiinnostus työväenliikettä kohtaan oli edelleen suurinta. Ylioppilas Antti Thulé (Tulenheimo) ehdotti vuoden 1901 marraskuussa, että osakuntalaiset liittyisivät Helsingin työväenyhdistykseen »opetuslapsina eikä opettajina». Inspektori Danielson-Kalmari korosti samassa yhteydessä, että työväestö oli hyväksyttävä tasa-arvoiseksi tekijäksi taloudellisessa elämässä, ja hän piti oikeutettuina vaatimuksia yksityisomaisuuden supistamisesta. ⁵⁷ Innostavasti osakuntalaisiin näytti vaikuttaneen ranskalaisen sosialistin Jaurès'n toiminta. ⁵⁸ Selviä ja tietoisesti sosialistisia kannanottoja ei osakunnassa vielä vuosisadan alussa kuitenkaan esiintynyt.

Jatkuvaan yhteistoimintaan johti ylioppilaiden kiinnostus työväenliikettä ja työväenkysymystä kohtaan ruotsinkielisissä ylioppilapiireissä, lähinnä Uusmaalaisessa osakunnassa. Ruotsinkielisten ylioppilaiden yhteiskunnallisen radikaalisuuden taustana oli toisaalta yleinen kulttuuriradikalismi, toisaalta jyrkän perustuslailisuuden pohjalta noussut yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteuttamisvaatimus. Myös hyvät yhteydet Skandinaviaan ja ulkomaisen kehityksen ja aatevirtauksien tarkka seuraaminen antoivat sysäyksen tähän toimintaan. Vuoden 1901 keväällä nimitäin perustettiin »Studenten och arbetaren»-yhdistys Ruotsista saatujen esikuvien mukaan. Siihen kuului jäseniä Helsingin ruotsinkielisestä työväenyhdistyksestä ja Uusmaalaisesta osakunnasta. Syksyllä 1902 Helsingin ruotsinkielisen työväenyhdistyksen yhteyteen perustettiin erityinen nuorisoklubi, jossa ylioppilaat olivat aktiivisimpia jäseniä. Tähän ruotsinkielisten ylioppilaiden ryhmään kuuluivat mm. Gunnar ja Ola Castrén, Leo Ehrnrooth, Herman Gummerus, Max Haneman, Einar Holmberg, Ture Jansson, Rolf

Lagerborg, Gunnar Landtman, Guss. Mattsson, Arvid Mörne, K. G. Nyman, Einar Pontán, Oskar Rosenqvist, Georg Schauman, Gunnar Takolander, Fil. Tiderman, Karl H. Wiik, Josef Volontis ja Runar C. Öhman. Piiri järjesti keskustelutilaisuuksia ja tuki Arbeteren-lehteä. Niinpä 19. 3. 1903 järjestettiin keskustelu aiheesta »työväenliike ja isänmaanrakkaus», joka teema näille jyrkästi perustuslaillisille nuorille oli erittäin läheinen. Keskustelussa korostettiin sitä, että työväestö oli muiden yhteiskuntaryhmien kanssa samassa rintamassa autonomiaamme puolustamassa ja sille oli myönnettävä samanlaiset oikeudet.⁵⁹

Näillä ruotsinkielisillä ylioppilailla oli hyvät yhteydet Ruotsiin ja osittain siitä johtui, että sinne levinneet revisionistiset ajatukset saivat täälläkin juuri heidän piirissään huomiota osakseen. Mm. Leo Ehrnrooth kirjoitti vuonna 1903 Finsk Tidskriftiin revisionismia käsittelevän artikkelin, jossa hän yhti esittelemiinsä käsityksiin. Osittain näiden sivistyneistöön kuuluvien vaikutuksesta ruotsinkielinen työväenliike poikkesikin vastaavasta suomenkielisestä; se tunnustautui perustuslailliseksi ja revisionistiset käsitykset saivat jalansijaa sen piirissä.

Forssan kokous ja siellä tehdyt päätökset, erityisesti äänioikeusjulistus, katkaisivat ruotsinkielisen sivistyneistön ja työväenliikkeen välisiä yhteyksiä. Jyrkästi perustuslaillisten ylioppilaiden keskuudessa katsottiin, että äänioikeusjulistus, jossa evättiin valtiopäiviltä oikeus edustaa Suomen kansaa ja jossa kiellettiin niiden säätämien lakien sitovan työväestöä, hajotti sisäistä rintamaamme ja heikensi autonomian puolustusta. Heidän yhteiskunnallinen radikaalisuutensa oli lähtenyt juuri siltä pohjalta, että rintama ulospäin olisi saatava lujaksi ja yhtenäiseksi. Myöskään Forssan ohjelmassa korostettu luokkataisteluaajatus ei miellyttänyt näitä sivistyneistöön kuuluvia. Helsingin ruotsinkielisessä työväenyhdistyksessä he yrittivät saada hyväksytyiksi ponnet, joissa korostettiin laillisuuden merkitystä ja tunnustettiin valtiopäivien auktoriteetti. Ne eivät kuitenkaan saaneet riittävää kannatusta. Tällöin useimmat heistä irtautuivat työväenliikkeestä. Myös Helsingin ruotsinkielisen työväenyhdistyksen yhteydessä toiminut nuorisoklubi kuoli. Ylioppilaat

väittivät, että tähän oli syynä ensi sijassa »agitaattorityyppi» Anders Käcklund, joka eri yhteyksissä tähdensi luokkataisteluaajatusta. Tämä taas poikkesi nuorten radikaalien kannasta, jonka tarkoituksena oli kansan yhdistäminen rohkeiden yhteiskunnallisten reformien avulla.⁶⁰

Forssan kokoukseen katkesi kuitenkin johtavan nuoren ruotsinkielisen sivistyneistön ja työväenliikkeen yhteistoiminta. Vieraantumista lisäsi se seikka, että suomenkielisessä työväenliikkeessä nousivat esille vanhasuomalaisten piiristä lähteneet ja myöntäväisyyskantaa edustaneet ylioppilaat Eero Haapalainen ja Sulo Vuolijoki. Kun he olivat vielä innokkaita suomalaisuusradikaaleja, niin mielipide-erot jyrkästi perustuslaillisten ja aktiivisesti ruotsinkielisten kulttuuriradikaalien ja heidän välillään olivat siinä määrin suuret, että yhteistoimintamahdollisuudet edelleen heikkenivät. Tämänkin jälkeen jäi työväenliikkeeseen eräitä ruotsinkieliseen sivistyneistöön kuuluvia, mm. Ture Jansson, K. G. Nyman, Fil. Tiderman ja K. H. Wiik. Heidän panoksensa, erityisesti Arbetaren-lehdessä, olikin muiden irtaannuttua liikkeestä entistä merkittävämpi.

Vuoden 1903 lopulla sosialistiset herätteet Hämäläisosakunnassa, päinvastoin kuin ruotsinkielisten piirissä, vahvistuivat. Tällöin nimittäin Sulo Vuolijoki esitti aivan selvästi sosialistisia ajatuksia. Hän oli yliopisto-opettajansa Hannes Gebhardin kehotuksesta kirjoittanut ensin aineen vertaillen Marxin ja Lassallen käsityksiä ja sen jälkeen laatinut Hauhon torpparioloista laudaturkirjoituksen, joka teki hänestä lopullisesti sosialistin. Lisäksi hänen vanhempi veljensä, Väinö Vuolijoki, oli matkustellut Saksassa ja esitellyt sieltä palattuaan saamiaan sosialistisia vaikutteita. Tältä taustalta käy ymmärrettäväksi, että Sulo Vuolijoki alusti osakunnan kokouksessa marraskuun lopussa vuonna 1903 aiheesta »socialismi». Tällöin hän määritteli sosialismin pyrkimykseksi saattaa yksityisomaisuus valtion hallintaan ja »vapauttaa köyhälistö pääoman valasta». Alustaja itse hyväksyi sosialismista vetämänsä johtopäätökset.

Osakunnan piirissä vallitsevien mielipiteiden kannalta oli mer-

kittävää, että Sulo Vuolijoki sai esittämilleen ajatuksille tukea sekä veljeltään Väinö Vuolijoelta että osakunnan kuraattorilta, Julius Ailiolta. Myös huhtikuussa samana vuonna valittu inspehtori, professori Allan Serlachius, suhtautui varsin suopeasti alustajan käsityksiin ja kehotti lukemaan Sombartin teoksia.⁶¹ Näin Hämmäläisosakunnan piirissä vuoden 1903 lopulla oli kaksi aktiivista sosialistisia käsityksiä omaavaa henkilöä, nimittäin Vuolijoen veljekset. Myös vuosina 1902—1905 osakunnan kuraattorina toiminut Julius Ailio osoitti jo tämän keskustelun pohjalta suhtautuvansa suopeasti sosialismiin; suurlakon jälkeen hän siirtyikin sosialistien leiriin. Myös vuosina 1903—1906 inspehtorina toiminut professori Allan Serlachius otti työväenliikkeeseen ja sosialismiin varsin ymmärtävän kannan. Osakunnan historian kirjoittaja L. A. Puntila luonnehtii hänen asennettaan: »Puheissaan hän nosti osakuntalaisien silmien eteen selvän kuvan työväenkysymyksestä sen koko laajuudessa ja väistämättömyydessä kehottaen osakuntalaisia väliittömämmin kuin ennen perehtymään työväen elämään ja oloihin, jotta sen avulla voisivat oikein arvostella työväkeä ja työväestön heikon aseman nostattamaa yhteiskunnallista kysymystä.»⁶² Serlachius mm. kirjoitti suurlakon jälkeen ainakin yhden artikkelin Työmieheen. Näin ollen osakunnan henkinen ilmapiiri oli suopea sosialistisille ja yhteiskunnallisesti radikaaleille ajatuksille. Vuonna 1904 valittiin vielä osakunnan sihteeriksi ylioppilas Erland Aarnio, josta myös tuli suurlakon jälkeen sosialisti.

Vuonna 1904 osakunnan johtavat virkailijat olivat joko sosialisteja tai ainakin varsin suopeita näille ajatuksille. Niinpä osakunnan piiristä liittyivät suurlakon aikoihin sosiaalidemokraattiseen puolueeseen mm. Linda Anttila (Tanner), Severi Alanne, Joosua Järvinen ja O. V. Kuusinen sekä edellämainitut Erland Aarnio, Julius Ailio ja Vuolijoen veljekset. Tosin esim. O. V. Kuusinen keskittyi vielä ennen suurlakkoa pääasiassa opintoihinsa ja toimi innokkaasti vain kansanvalistuksen alalla, mutta kuului kuitenkin osakunnan aktiivisimpiin jäseniin.⁶³ Vuoden 1905 alusta Sulo Vuolijoki alkoi kirjoitella työväenlehtiin ja O. V. Kuusinen jonkin verran myöhemmin. Osakunnan yleissävy oli siis suorastaan sosialistista

ajattelua tukeva ja siirtyminen sen piiristä työväenliikkeeseen luonnollista.

Lähtökohtana Hämmäläisosakunnan »sosialistisuudelle» oli osaltaan maakunnan torpparivaltaisuus. Ylioppilaat olivat kotiseudullaan tulleet tuntemaan maaseudun vaikeat sosiaaliset probleemiat, erityisesti torpparien vaikean aseman. Tämä piti paikkansa erityisesti hauholaisiin Vuolijoen veljeksiin. Sitä paitsi osakuntalaisten vanhempien yhteiskunnallinen asema oli »proletäärisempi» kuin muiden osakuntien. Hämmäläisosakunta oli myös selvimmin suomettarelainen, ja siirtyminen tästä leiristä sosialisteihin oli suurlakon yhteydessä varsin luonnollista. Ilmeisesti osakunnan suomalaisuusradikalismi, innokas kansanvalistusharrastus ja kansanopistojen puuhaaminen loivat myös osaltaan pohjaa tälle »sosialistisuudelle». ⁶⁴

Muissakin osakunnissa esiintyi ymmärtävää mielialaa työväenliikettä kohtaan. Tosin Savo-karjalaisessa osakunnassa talvella 1904 »tapettiin valtavalla enemmistöllä» ylioppilas E. Landgrenin ehdotus, että osakunnan ilmoitukset julkaistaisiin myös Työmieheissä. Saman vuoden syksyllä mieliala oli osakunnan piirissä jo siinä määrin muuttunut, että ehdotus sillä kertaa hyväksyttiin. ⁶⁵ Kun Helsingin ammatillinen paikallisjärjestö vetosi osakuntiin Voikkaan lakkoa koskevassa kysymyksessä, niin asian johdosta osakunnissa käytetyt puheenvuorot olivat lakkolaisia kohtaan suopeita. ⁶⁶ Kun leipurien lakkoa käsiteltiin osakunnissa ammatillisen paikallisjärjestön vetoomuksen pohjalta, niin mielipiteet olivat samoin suosiollisia lakossa olevia kohtaan. ⁶⁷ Työväenliikkeen edustama radikaalinen kanta äänioikeusasiassa hyväksyttiin yleisesti ylioppilasmaailmassa. ⁶⁸

Vielä muissakin osakunnissa vaikuttivat nuoret sivistyneistöön kuuluvat henkilöt, jotka sitten suurlakon yhteydessä tai jo sitä ennen siirtyivät toimimaan työväenliikkeessä. Savo-karjalaisten piirissä toimi Eero Haapalainen, joka vuodesta 1903 oli ollut Työmiehen toimituksessa ja joka oli osallistunut mm. Helsingin ylimääräiseen puoluekokoukseen 1904, ja maisteri, sittemmin tohtori Edvard Gylling, joka toimi osakunnan kuraattorinakin. Yrjö Siro-la oli mukana Viipurilaisessa osakunnassa. Varsin selvä sosialistinen

sävy oli hänen vuonna 1903 toimittamassaan nuorsuomalaisessa Kotkan Sanomat-lehdessä. Vuonna 1904 hän siirtyikin Kansan Lehteen. Jo Forssan kokouksessa oli mukana ylioppilas August Rissanen, joka toimi aktiivisesti työväenliikkeessä, varsinkin työläisaktivistien järjestössä. Vuonna 1903 Saksaan tekemällään matkalla oli saanut sosialistisia herätteitä ylioppilas Väinö Tanner, joka Helsingin kokouksessa oli Turun työväenyhdistyksen edustajana. Vuoden 1905 kevättalvesta hän oli suomettarelaisen Viipurilehden toimittajana.⁶⁹ Selviä sosialistisia mielipiteitä esitteli ylioppilas Kullervo Manner Uusimaa-lehden palstoilla jo ennen suurlakkoa. Työväen naisliikkeessä toimi jo vuosisadan alkuvuosina viipurilainen opettajatar Hilja Pärssinen, joka myös kirjoitteli hyvin aktiivisesti työväenlehtiin. Samoin jo ennen suurlakkoa ylioppilas Elvira Willman esiintyi työväenlehtien palstoilla.

Sivistyneistön edustajien määrä työväenliikkeessä oli ennen suurlakkoa vähäinen. Mutta heidän kyvystään ja koulutuksestaan johtui, että he varsin nopeasti kohosivat johtotehtäviin ja veivät liikettä eteenpäin esim. kirjoittelemalla työväenlehtiin.

Työväenliikkeen ulkopuolella vanhasuomalainen ylioppilasnuoriso oli omaksunut sosialismiin liittyviä ajatuksia. Niinpä heidän 1905 alusta ilmestyneessä lehdessään, Raatajassa, oli useita artikkeleita ja kirjoituksia, jotka aatteellisesti liittyivät sosialismiin. Lehden ensimmäisenä toimittajana oli opettaja Juho Torvelainen, ja kevästä 1905 tämä tehtävä oli ylioppilas Kyösti Wilkunan hallussa. Hän oli vuonna 1904 kirjoittanut Työmieheen joitakin artikkeleita, joissa oli tullut esille sosialistisia käsityksiä. Raatajan yhteiskunnallinen radikalismi tuli näkyviin mm. V. A. Forsnäsin (Koskenniemen) runoissa.⁷⁰ Työmiehen kanta Raatajaan nähden ei ollut kovinkaan suosiollinen. Työmies pelkäsi kilpailua, ja työväenliike tunsu jo itsensä niin vahvaksi, ettei se katsonut tarvitsevansa ulkopuolisten tukea, vaikka ulkopuolisten tukea oli vielä vuosisadan alkuvuosina pidetty arvokkaana.⁷¹ Vanhasuomalaisten yhteiskunnallinen radikalismi oli siltana sosialismiin, ja suurlakon luomassa ilmapiirissä siirtyminen tästä leiristä työväenliikkeeseen oli varsin helppoa.

Myös vanhemman sivistyneistön piirissä saivat sosialistiset ajatukset kannatusta ja vastakaikua. Professori Hannes Gebhard herrätti oppilaissaan innostusta ja harrastusta näiden aatteiden tutkimiseen. Professori J. J. Mikkola ja hänen puolisonsa Maila Mikkola (Talvio) kirjoittivat jo vuosisadan alusta työväenlehtiin. Tohtorit Väinö Wallin (Voionmaa) ja Matti Helenius (Seppälä) taas olivat raittiusliikkeen mukana tulleet lähelle työväenliikettä. Edellinen oli mm. raittiudenystävien päätoimikunnan edustajana Forssan kokouksessa, ja jälkimmäinen oli ollut työväenliikkeessä mukana jo wrightiläisenä kautena mm. toimittaen vuonna 1896 ilmestynyttä vanhasuomalaista Työväenlehteä. Niinikään tohtori Jaakko Forsman kirjoitteli artikkeleita työväenlehtiin ja kannatti tällöin useita sosialismiin liittyviä ajatuksia. Nuorsuomalaisten ja perustuslaillisten piiriin lukeutuvista Zach. Castrén käsitteli sosialismia suopeasti.

Sivistyneistön keskuudessa suopea suhtautuminen työväenliikkeeseen ja sosialismiin ilmeni lähinnä kahdella täysin vastakkaisella taholla, nimittäin toisaalta ruotsinkielisten aristokraattisten ja jyrkästi perustuslaillisten kulttuuriradikaalien taholla ja toisaalta suomettarelaisten, myöntäväisyysmielisten ja monta kertaa vaatimattomista yhteiskunnallisista oloista lähteneiden nuorten taholla. Sen sijaan perustuslaillisten nuorten piiristä vain harvat siirtyivät sosialistien leiriin ja suhtautuivat siihen ymmärtävästi. Tähän vaikutti perustuslaillisten tiukka laillisuuskanta. Lakien absoluuttisuutta korostava näkemys sopi huonosti yhteen sosialismin vallankumouksellisuutta ja lakien relatiivisuutta korostavien käsitysten kanssa. Tämä katkaisikin ruotsinkielisten radikaalien ja työväenliikkeen välisen yhteyden. Myös perustuslaillisten voimakas kansallistunto ja yksilöllisyyden korostus olivat sosialistisista käsityksistä eniten poikkeavaa.

g. Ruotsinkielinen väestö

Työväenliike sai ruotsinkielisten piirissä heikompaakaan kannatusta kuin suomenkielisten. Ruotsinkielisestä väestöstä kuului suhteellisesti lukuisampi osa säätyläisiin. Suhteellisesti suurempi osa heistä myös

asui pikkukaupungeissa, joissa radikaalistuva työväenliike ei juuri saanut jalansijaa. Ruotsinkielisyys takasi sitä paitsi työväestöllekin sosiaalista arvontantoa, mikä esti heitä samastamasta itseään suomenkielisten työntekijäin kanssa. Näin selittyy se, että patriarkaliselle pohjalle rakentuva ja wrightiläisiä perinteitä jatkava Arbetets vänner-yhdistys sai heidän keskuudessaan laajaa kannatusta.

Radikaaliset ja sosialistiset ajatukset saivat kuitenkin ruotsinkielistenkin keskuudessa vastakaikua. Erityisesti Helsingissä työskentelevät pohjalaiset kirvesmiehet omaksuivat sosialistisia käsityksiä. Huhtikuussa 1898 perustettiin Helsingin ruotsalainen työväenyhdistys. Aloitteentekijänä oli pohjalainen kirvesmies Gustaf Wistbacka. Johtoon kuuluivat lisäksi pohjalainen puuseppä Anders Käcklund, faktori Reino Drockila, hovioikeuden auskultantti Jean Boldt sekä mekaanikko Axel Weüdel. Viime mainittu oli ruotsinmaalainen, joka oli saapunut perustamisvuonna Ruotsista. Hän välitti yhdistyksen piiriin kotimaansa työväenliikettä hallitsevat sosialistiset käsitykset.

Huhtikuussa vuonna 1899 saatiin vahvistus Suomen ruotsalaisen työväenliiton säännöille. Vuoden kuluttua pidettiin ensimmäinen edustajakokous. Liitossa oli tällöin vain kolme jäsenyhdistystä: Helsingin ja Hermannin ruotsalaiset työväenyhdistykset sekä metallityöläisten ammattiosasto. Huolimatta kapeasta pohjasta lähdettiin puuhaamaan omaa lehteä. Tämä ilmestyi kesällä 1900 näytenumeronä, Proletären-nimisenä. Vuoden 1901 alussa se alkoi ilmestyä säännöllisesti nimellä Arbetaren. Aluksi päätoimittajana oli Drockila ja avustajina Weüdel ja Käcklund. Ruotsalaiseen työväenliikkeeseen liittynyt akateeminen nuoriso otti kuitenkin yhä tiukemmin lehden huostaansa. Siksi se jaksoi elää, vaikka tilaajamäärä pysytteli pienenä.

Ruotsalaisen työväenliiton jäsenyhdistysten lukumäärä kasvoi varsin hitaasti. Vuoden 1901 keväällä näitä yhdistyksiä oli seitsemän, joista viisi oli Helsingissä. Muut olivat Hangossa ja Vaasassa, joihin mainittuna vuonna oli perustettu erikoiset ruotsalaiset työväenyhdistykset. Ruotsalaisseudulle syntyi seuraavana keväänä yhdistykset Porvooseen ja Pohjan pitäjään. Vuonna 1903 perustet-

tiin Pietarsaaren ja Turun ruotsalaiset työväenyhdistykset ja ennen suurlakkoa Viipurin ruotsalainen yhdistys. Myös useat suomenkieliset yhdistykset liittyivät ruotsalaiseen työväenliittoon, sillä siten ne saivat sääntönsä vahvistetuiksi. Ruotsinkielisellä keskusjärjestöllä oli nimittäin oikeus vahvistaa jäsenyhdistyksensä sääntöjä, mitä oikeutta sosiaalidemokraattisella puolueella ei ollut. Tästä tulikin silloisissa oloissa käytetty kiertotie.

Ruotsinkielisten yhdistysten jäsenmäärät pysyttelivät varsin vaatimattomina. Niinpä Helsingin ruotsalaisessa työväenyhdistyksessä oli vuosina 1903 ja 1904 jäseniä 60 ja 67, Hangon 27 ja 21, Vaasan vuonna 1904 57 ja Viipurin ja Turun yhdistyksissä vuonna 1905 65 ja 59.

Helsingin ruotsalainen työväenyhdistys osallistui aktiivisesti työväenliikkeen yleiseen toimintaan. Niinpä sen edustaja oli mukana puoluekokouksissa vuodesta 1899 alkaen. Viipurin kokouksessa oli edustettuna myös Hangon ruotsalainen työväenyhdistys ja Helsingin ylimääräisessä kokouksessa vuonna 1904 Vaasan ruotsalainen. Oli selvää, etteivät nämä muutamat edustajat voineet millään tavoin ratkaisevasti vaikuttaa kokouksen kulkuun.

Ruotsinkielisille seuduille järjestettiin eräitä puhujamatkoja, mutta tulokset olivat ennen suurlakkoa hyvin vähäisiä.⁷²

h. Naisten osuus

Työväenliikkeen taholta yritettiin tietysti organisoida myös naiset mukaan. Työväenliikkeellä ja varsinaisella naisliikkeellä olikin monia yhtymäkohtia. Molemmat olivat suuntautuneet traditiota ja perinnäistä patriarkallista yhteiskuntakäsitystä vastaan. Molempien piirissä oli tunne, että ne taistelivat sorrettujen puolesta. Nousevan työväenliikkeen ohjelmaan sisältyi useita kohtia, jotka tähtäsivät nimenomaan naisten aseman parantamiseen. Niinpä Turun kokouksessa hyväksytyssä Suomen työväenpuolueen ohjelman yleisen osan seitsemännessä pykälässä vaadittiin »naisen ja miehen täydellistä yhdenvertaisuutta». Forssan kokouksessa hyväksytyssä Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelman johdannossa tuo-

mittiin mm. kaikki »sukupuolen etuoikeudet» ja kymmenennessä pykälässä vaadittiin »kaikkien rajoitusten poistamista, jotka asettavat naisen yleis- ja yksityisoikeudellisessa suhteessa ala-arvoisempaan asemaan kuin miehen». Lisäksi kokouksissa hyväksyttiin ohjelmiin sisältyi yksityiskohtaisia vaatimuksia naisten suojelemiseksi työelämässä ja ehdotuksia keinoiksi naisten saamiseksi mukaan työväenliikkeeseen. Mm. Turun kokouksessa hyväksytyissä ponsissa päätettiin ryhtyä »innokkaaseen agitatioonin». Työväenliikkeen ohjelmassa oli siis useita kohtia, jotka vetosivat nimenomaan naisiin.

Toisaalta oli useita tekijöitä, jotka vaikeuttivat naisten saamista liikkeen aktiivisiksi jäseniksi. Yleensäkin naisten vetäminen mukaan järjestötoimintaan on osoittautunut vaikeammaksi kuin miesten. Naiset ovat tiukemmin sidottuja koteihin, ja lisäksi heillä on vähemmän vapaa-aikaa kuin miehillä. Perinteellisesti pidettiin sopimattomana naisten osallistumista julkisiin rientoihin, ja ilmeisesti nämä perinnäiset katsomukset vaikuttivat sosiaalisesti ja sivistyksellisesti heikommalla tasolla olevien, työväestöön ja maaseudun tilattomiin kuuluvien naisten piirissä, jotka kyllä muuten olivat työväenliikkeen luonnollisinta kannattajakuntaa. Naisten taloudellinen, sosiaalinen ja sivistyksellinen asema oli vielä vuosisadan vaihteen tienoilla niin heikko, ettei aktiivisuus ja kiinnostus yhdistystoimintaan ollut herännyt, ja kykenevistä toimihenkilöistäkin oli erittäin suuri puute.⁷³

Sosialististen aatteiden vallankumouksellisuus ja työväenliikkeen taholta perinnäisiä käsityksiä vastaan suunnatut hyökkäykset eivät saavuttaneet laajempaa vastakaikua naisten piirissä, joilla näyttää olleen voimakkaampi tarve kuin miehillä etsiä tukea perinteistä ja kotoa saaduista vaikutteista. Myös työväenliikkeen kirkon- ja uskonnonvastainen leima oli omiaan vieroittamaan juuri naisia siitä. Samalla tavoin vaikutti myös lähinnä Bebelin kirjan »Nainen ja sosialismi» pohjalla luotu käsitys, että sosialismi merkitsi relatiivista sukupuolimoraalia. Kentälläkin sosialismiin liittyi usein ajatus, että sen sisältöön kuului ns. vapaa rakkaus ja että se halusi hajottaa perheen. Tämä käsitys oli yksi niistä iskulauseenomaisista

sosialismin aatesisällön tulkinnoista, joita syntyi aatteen levitessä laajojen joukkojen piiriin ja osaksi myös vastapropagandan vaikutuksesta. Työväenliikkeen johdon taholta kiistettiin ajatustapa useassa yhteydessä, mm. Taavi Tainio »Työmiehen katkismuksessaan» polemisoi sitä vastaan.⁷⁴ Tämä tulkinta sosialismista saattoi syntyä myös ajattelemalla yhteisomistuksen periaate jollain tavoin »loppuun saakka».

Relatiiviseen sukupuolimoraaliin viittaavat ajatukset synnyttivät reaktion työväenliikkeen aktiivisten naisjäsentenkin piirissä ja saivat heidän keskuudessaan vain aivan vähän ymmärtämystä. Liikkeen ulkopuolella oleviin tämä leima vaikutti siten, että he suhtautuivat torjuvasti työväenliikkeeseen ja sosialismiin.⁷⁵ Työväenliikkeen aatesisällössä oli siis kohtia, jotka nimenomaan naispuolisissa aiheuttivat kielteistä suhtautumista.

TAULUKKO 9.

Työläisnaisliiton osastojen ja työväenyhdistysten naisjäsenten määrät vuosina 1899—1905.⁷⁶

Vuosi	Osastoja	Työväenyhdistysten naisjäseniä	Prosentteina koko työväenyhdistysten jäsenmäärästä
1899	—	1 009	10.7
1900	21	1 607	17.5
1901	21	1 063	18.2
1902	29	1 496	18.4
1903	29	3 013	22.3
1904	32	3 895	24.7
1905	43	9 575	21.1

Erillinen työläisnaisliike oli vaatimatonta. Tosin vuosi 1903 merkitsi yhdistystoiminnan elpymistä, mutta jo seuraavana vuonna tapahtui jäsenmäärässä laskua, kun taas yhdistysten määrä kasvoi. Tähän vaikutti se, että useat yhdistykset jättivät jäsenmääränsä ilmoittamatta keskusliitolle, mikä seikka osaltaan kuvastaa passiivisuutta. Myöskään vuosi 1905 ei vielä sisältänyt sellaista yhdistysten ja jäsenmäärien nousua kuin muussa työväenliikkeessä. Paitsi erillisiin naisosastoihin kuului naisia työväenyhdistyksiin

muutenkin. Naisten suhteellinen osuus oli yhdistyksien koko jäsenmäärästä kasvamassa vuosina 1899—1904, mikä osoitti, että työväenliikkeen edustamat aatteet olivat leviämässä miesten piiristä myös naisten keskuuteen. Tosin vuosi 1905 merkitsi naisten osuuden vähenemistä. Tällöin maaseudun miehiä tuli niin runsaasti yhdistyksiin, että heidän osuutensa kasvoi, ja ilmeisesti juuri maaseudulla naiset pysyttelivät työväenliikkeen ulkopuolella.

Jo 1880-luvulla oli työväenyhdistysten yhteydessä ollut myös naisten toimintaa. Vuonna 1894 perustettiin ensimmäisenä Kuopion ja kahta vuotta myöhemmin Turun työväenyhdistyksen yhteyteen erityiset naisosastot. Vuosisadan vaihteen tienoilla alkoi naisosastoja ja naisten ammattiyhdistyksiä syntyä työväenliikkeen keskuspaikkoihin. Näiden osastojen ja yhdistysten ensimmäinen edustajakokous pidettiin heinäkuussa vuonna 1900 Helsingissä. Edustettuna oli 21 yhdistystä, joista kahdeksan oli helsinkiläistä, viisi turkulaista, neljä tamperelaista ja lisäksi Hangon, Viipurin, Oulun ja Forssan työväenyhdistysten naisosastot. Toiminta oli keskittynyt miltei kokonaan työväenliikkeen kolmeen johtavaan keskukseseen, ja ainoastaan yksi osasto edusti maaseutua.⁷⁷ Tässä kokouksessa perustettiin Työläisnaisliitto. Ensimmäisen liittohallinnon kotipaikaksi valittiin Viipuri lähinnä sen takia, että siellä asui opettaja Hilja Pärssinen, josta tuli liikkeen kantava voima.

Seuraava työläisnaisten edustajakokous pidettiin Turussa heinäkuussa vuonna 1902. Edustajansa lähettäneet yhdistykset olivat tälläkin kertaa pääasiassa Helsingistä, Viipurista, Turusta ja Tampereelta, sillä vain Kotkan, Kuopion, Hangon ja Forssan yhdistysten naisosastot olivat edustettuina näiden keskuspaikkakuntien ulkopuolelta.⁷⁸ Lisäksi oli vuonna 1901 perustettu Lahden ja seuraavana vuonna Kymin, Lappeenrannan ja Terijoen työväenyhdistysten naisosastot. Vuonna 1903 tuli työläisnaisliikkeeseen uusia alaosastoja Hiitolan, Hämeenlinnan, Imatran, Pietarsaaren ja Sortavalan yhdistysten naisosastot sekä Porin palvelijain ammattiosasto. Vuosina 1904—1905 perustettiin uusia osastoja mm. Antrean, Ensoon, Inkeröisiin, Kemiin, Lauritsalaan, Muolaan Pölläkkälään, Mikkeliin, Nokialle, Uuteenkaupunkiin, Ulvilan Toejoelle ja Kymin-

tehtaalle. Varsinkin eräissä maaseudun huomattavimpien teollisuuskeskusten naisosastoissa näyttää jäsenmäärästä päätellen olleen vilkasta toimintaa. Niinpä Kymintehtaan osastossa oli vuonna 1905 jäseniä 200, Imatran 144, Kymin 137 ja Enson 110.

Vuoden 1905 kesällä pidettyyn edustajakokoukseen oli 41 naisosastoa ja yhdistystä lähettänyt edustajansa. Suurin osa edustettuina olleista yhdistyksistä oli kaupungeista, ennen kaikkea Helsingistä, Tampereelta, Turusta ja Viipurista, joista oli yhteensä 21 yhdistystä. Mutta myös maaseutuyhdistykset olivat lähettäneet edustajiaan. Näitä oli kahdeksan, nimittäin Asikkalan Riilahden, Enson, Forssan, Hallan, Kymin, Lauritsalan ja Muolaan Pölläkkälän. Työläisnaisliike sai siis vähitellen jalansijaa maaseudullakin, mutta ennen suurlakkoa se oli selvästi keskittynyt johtaviin keskuksiin ja eräisiin maaseudun teollisuuspaikkakuntiin. Se kulki muusta työväenliikkeestä huomattavasti jäljessä, ja sen toiminta sekä jäsenmäärät jäivät miesten vastaaviin verrattuina vaatimattomiksi.

i. Muu järjestötoiminta

Sosialistiset aatteet levisivät myös sitä monimuotoista järjestöverkostoa pitkin, joka liittyi kiinteämmin tai höllemmin työväenliikkeeseen. Eräs näistä yhdistystoiminnan haarautumista oli nuorisoliike. Sosialismi sai jalansijaa myös nuorisoseuraliikkeessä, ja nuorisoseuroista kehittyivät sittemmin sosiaalidemokraattisten nuorisojärjestöjen alkiot. Vanhin »sosialistiseksi» nuorisojärjestöksi luettava oli vuonna 1898 perustettu Helsingin Nuorisoseura. Seuran ensimmäinen esimies oli toimittaja Matti Kurikka, ja hänen persoonansa toi seuraan radikaalista ja sosialististakin sävyä. Seuran toiminta laimeni sittemmin. Mutta vuodesta 1903 alkoi uusi nousukausi sen työssä. Esimieheksi tuli kirjailija Lauri Soini (Sauramo) joka mm. kirjoitteli hyvin aktiivisesti työväenlehtiin ja erilaisiin työväenjulkaisuihin.⁷⁹ Seuraavina vuosina seuran puheenjohtajina toimivat myöhemmin tunnetut sosialistit Oskari Jalava, Elvira

Willman ja Emil Hyvönen. Suurlakon jälkeen seura päätti lähettää viisi edustajaa vuoden 1906 joulukuussa pidettävään sosiaalidemokraattisen nuorisoliiton perustavaan kokoukseen ja silloin perustettuun liittoon liitettiin välittömästi.

Työväenyhdistysten alaisuuteen perustettiin eräitä muitakin nuorisoseuroja, mutta niiden toiminta tyrehtyi pian. Viipurin nuorisoseura eli kaksi vuotta vuonna 1900 tapahtuneesta perustamisestaan alkaen. Vuonna 1902 perustettiin Helsingin ruotsalaisen työväenyhdistyksen alaisuuteen erityinen nuoriso-osasto, mutta sekin kuoli vain vuoden toimittuaan. Samana vuonna yritettiin Viipurin Talikkalan työväenyhdistyksen yhteyteen erityistä nuoriso-osastoa, mutta hanke ei jaksanut elää lyhyen ensi-innostuksen mentyä ohi.

Vuoden 1904 lopulla lähti Tampereelta liikkeelle ajatus nuoriso-osaston perustamisesta nimenomaan työväenyhdistystoimintaan liittyen ja sosialistisin tunnuksin. Tammikuun lopulla vuonna 1905 perustettiininkin Tampereen Sosialistinen Nuorisoliitto. Helmikuussa samanlainen perustettiin Turkuun, toukokuussa Vaasaan ja syyskuussa Hämeenlinnaan, vaikka ei niin sosialistisissa merkeissä kuin Tampereelle. Vuoden 1906 lopulla perustettiin sosialististen nuorisoyhdistysten keskusliitto, Suomen Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto. Perustavassa kokouksessa oli edustettuna 17 yhdistystä ja järjestöä, joista Nokian ja Mouhijärven yhdistykset olivat maa-seudulta. Nuorisoliiton linja oli kuten esim. Ruotsissa puolueen linjaa radikaalisempi. Niinpä perustavassa kokouksessa kohotettiin eläköön-huuto »kansainväliselle sosialidemokraattiselle vallankumoukselle». Sosialistisessa nuorisoliikkeessä olivat hyvin keskeisenä asiana hyökkäykset kirkkoa vastaan. Näillä nuorilla sosialisteilla tuntui olevan voimakas tarve reväistä itsensä irti kaikesta perinteellisyydestä. Toinen hyökkäysten kohde oli sotalaivos. Keskusteluissa vaadittiin jyrkkää ja ehdotonta pasifismia. Heidän mielestään sosialistisissa periaatteissa oli pysyttävä tiukasti kiinni; niissä ei saanut olla tinkimisen varaa.⁸⁰

Myös lapsia yritettiin vetää työväenyhdistystoiminnan piiriin, ja pienestä pitäen heidät tahdottiin kasvattaa sosialistisiin käsityk-

siin. Lapsityötä varten perustettiin Ihanneliitto. Yhtenä sen tehtävänä oli kilpailu pyhäkoulun kanssa.⁸¹

Sosialistiset aatteet vaikuttivat myös raittiusliikkeen piirissä. Ensimmäinen innostava työväenliikkeen toimesta järjestetty laajamittainen joukkoliike oli juomalakko. Raittiuskysymys sijoitettiin lähelle sosialismia, molemmat vaativat yhteiskunnan uudistamista. Esim. Forssan kokoukseen otti osaa Raittiudenystävien päätoimikunnan lähetystö. Useissa raittiusyhdistyksissä oli näkyvissä sosialistisia mielipiteitä ja vaikutteita sosialismista.⁸²

Sosialistisista aatteista tuli suureksi osaksi myös ammattiyhdistysliikkeen ideologia. Sosialismi jäi siellä tosin paljolta yli-ideologiaksi, joka melko vähän vaikutti yksityisiin ratkaisuihin, mutta joka kuitenkin oli työn kannattavana voimana ja taustana.⁸³ Kirjoittajan voimien puute on estänyt ulottamasta tutkimusta koskemaan sosialismin antia ammattiyhdistysliikkeen alkuvaiheiden aatesisällölle.

Tutkimuksen ulkopuolelle on täytynyt jättää myös sosialismin panos osuustoiminnan syntyyn. Sosialistisen työväenliikkeen kärkimiehet olivat nimittäin useilla paikkakunnilla perustamassa osuuskauppoja, kulutusosuuskuntia. Erityisesti vuosisadan alussa muodostettiin myös tuotanto-osuuskuntia, joista suunniteltiin »kapitalismin kaatajia». Forssan kokouksessa väiteltiin osuustoiminnan merkityksestä sosialismin periaatteiden toteuttamisessa. Vastakkain olivat Pellervon konsulentin J. Torvelaisen mielipide, »jokainen ken yhtyy osuustoimintaan, on sosialidemokraatti» ja Valppaan kanta, jonka mukaan osuustoiminnalla oli suhteellisen vähän merkitystä sosialismin toteuttamisessa.⁸⁴

V. Sosialismin läpimurto — suurlakosta yksikamariseen eduskuntaan

1. TYÖVÄENLIIKKEEN JOHTO

a. Suurlakon poliittinen vaikutus

Suurlakon edellytysten luomisessa oli työväenliikkeellä huomattava osuus. Se oli näet jo ennen lakkoa järjestänyt mielenosoituksia, joihin oli saatu vedetyksi suuret joukot väkeä mukaan. Nimenomaan työväenliikkeen toimesta poliittisesti »heränneiden» piiri oli laajentunut. Työväenliikkeen johtajien varmuus ja usko joukkoliikkeen voimaan oli kasvanut. Kun hallituksen oli Venäjän—Japanin sodan syttymisen vuoksi hellitettävä otettaan, laskettiin tämä työväenliikkeen piirissä mielenosoituksissa ja asevelvollisuuslakoissa osoitetun vastarinta-asenteen tilille. Näin oli luotu suotuisat psykologiset edellytykset lakolle. Oli syntynyt usko ulkoparlamentaaristen painostuskeinojen tehokkuuteen.

Kansainvälisten esikuvien mukaan työväenliikkeessämme oli jo pitkän aikaa ollut esillä ajatus keskeisten vaatimusten läpiviemisestä yleisellä lakolla. Turun kokouksessa vuonna 1899 oli hyväksytty ehdotus, että äänioikeusuudistus oli tarpeen vaatiessa ajettava läpi laajan lakon avulla.¹ Viipurissa oli vuonna 1901 keskusteltu lakon toteuttamismahdollisuuksista ja päätetty ruveta valmistelemaan lakkoa.² Forssassa asia oli taas ollut esillä, mutta jäänyt vähemmälle huomiolle kuin aikaisemmin. Usko lakon toteuttamisajatukseseen oli heikentynyt.³ Mutta hallitusvallan joutuessa vuoden 1904 kuluessa perääntymään alkoi usko yleiseen lakkoon jälleen kasvaa. Olihan tapaa yritetty joltisella menestyksellä Belgiassa ja Ruotsissa. Siksi suurlakon luoma tilanne oli työväenliikkeen aktiivisille jäsenille eräällä tavoin ennakolta tuttu. Täten selittyy se, että juuri he esiintyivät lakon aktiivisina toimeenpanijoina ja useimmilla paikkakunnilla kohosivat lakkoliikkeen johtoon.

Työväenliikkeen edustajat olivat jo ennen suurlakkoa yhteydessä venäläisiin vallankumouksellisiin. Yhteydenpitoa harjoittivat työläisaktivistit, joiden keskuudessa vallitsi ajatus, että vallankumouksellinen liike Venäjällä oli voimakas ja että se kykeni horjuttamaan tsaarinvallan asemaa. Suomelle tarjoutuisi näin ollen tilaisuus vallankumoustapahtumien yhteydessä ei vain palauttaa ennen voimassa olleet oikeudet, vaan myös laajentaa oikeuksia. Tästä vedettiin se johtopäätös, että Venäjän tilannetta oli tarkoin seurattava ja pyrittävä käyttämään tsaarinvallan mahdollista heikentymistä ja Venäjän vaikeuksia aktiivisesti hyväksi.⁴

Kun suurlakko 25. päivänä lokakuuta 1905 puhkesi Venäjällä, niin Suomessa lähinnä työväenliikkeen edustajat ja aktivistit asettuivat sille kannalle, että lakkoa oli käytettävä hyväksi. Työväenliikkeen taholta ryhdyttiinkin määrätietoisesti puuhaamaan lakkoa, ja sen ansiota oli paljolta lakon aikaansaaminen Helsingin—Pietarin rataosalla. Rautatieyhteydet olivat strategisesti avainasemassa, sillä hallitus ei voinut suorittaa nopeita joukkojen siirtoja yrittäessään mahdollisesti voimakkeinoin tukahduttaa liikettä.

Suurlakon puhjetessa katsottiin passiivisen ja aktiivisen vastarinnan näyttäneen voimansa. Siksi oli luonnollista, että perustuslailliset ja työväenliikkeen toimihenkilöt asettuivat lakon alkaessa yhteistoimintaan. Jo ensimmäiseen perustuslaillisten lakon aikaiseen kokoukseen otti osaa Helsingin työväenyhdistyksen edustajana puuseppä Emil Perttilä, ja molemmin puolin asetettiin erikoiset delegaatiot hoitamaan yhteistoimintaa. Näin kummallakin taholla oli valmiutta toimia yhdessä. Mutta jo ensimmäisessä kokouksessa syntyi erimielisyyttä. Nimenomaan Helsingin työväenyhdistyksen piirissä oli aikaisemmin vastustettu yhteistoimintaa perustuslaillisten kanssa. Sitä oli pidetty vääräoppisena, ja juuri helsinkiläisethän olivat johtaneet Mäkelinin tamperelaislinjaa vastaan käytyä taistelua. Ilmeisesti juuri Helsingissä oli voimakkaimpia ennakkoluuloja perustuslaillisiin nähden. Perustuslaillisten ja sosialistien välillä oli lisäksi erimielisyyksiä lakon tavoitteista. Työväenliikkeen taholta esitetty vaatimus kansalliskokouksen koollekutsumisesta oli vallankumouksellinen, kun taas perustuslailliset pyrkivät ennen

helmikuun manifestia vallinneen tilanteen palauttamiseen. Perustuslailliset eivät myöskään ensimmäisissä yhteisissä kokouksissa asettuneet varauksettomasti kannattamaan yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta ja yksikamarista eduskuntaa. Vasta suurlakon radikaalisen ilmapiirin vaikutuksesta he siirtyivät tälle kannalle. Näin ollen käy ymmärrettäväksi, että jo ensimmäinen perustuslaillisten ja työväenliikkeen edustajien yhteinen neuvottelukokous päättyi avoimeen riitaan. Kiistaa terävöitti Amerikasta saapunut Matti Kurikka, jonka suhtautuminen perustuslaillisiin ei vuosisadan vaihteen tapahtumien jälkeen ollut kovin myönteinen. Sitä paitsi hän etsi tietä poliittisen vaikutusvallan saavuttamisen ja arvioi ankarat hyökkäykset perustuslaillisia vastaan edullisiksi tässä suhteessa.⁵ Ajatus kansallisesta yhteistoiminnasta kaatui näin Helsingissä.

Myös Tampereelta lähtenyt kansallinen yhteisrintamahanke kaatui lakon kuluessa. Siellä tällä ajatuksella olikin luonnollisempi ympäristö. Tampereella oli Yrjö Mäkelinin kynästä lähtenyt ns. punainen julistus. Pohjana hänen esityksessään oli voimakas kansallinen innostus ja usko, että tsaarinvalta nopeasti romahtaisi. Keskeisenä mainituksa julistuksessa oli Suomen oikeuksien tuntuva laajentaminen. Siinä esitettiin myös vallankumouksellinen ajatus kansalliskokouksesta ja lisäksi suunnitelma väliaikaisen hallituksen asettamisesta, joka tapahtuisi täysin tsaarin sivuuttaen. Julistuksessa nimittäin lähdettiin siitä, että tsaarinvalta kukistuu ja »Venäjän kansan parhaimmat ainekset ottavat Venäjän valtakunnan hallituksen käsiinsä». Ajatus väliaikaisesta hallituksesta oli vielä sikäli merkittävä, että työväenliikkeen edustajat olivat valmiit kansainvälisistä sosialistisista käsityksistä poiketen menemään samaan hallitukseen porvarillisten kanssa, vaikka se Helsingissä sai vielä sellaisen kokoonpanon, jossa sosialistit olivat vähemmistönä. Tämä selittyi innostuneen kansallisen tunnelman pohjalta. Niinpä punaisessa julistuksessa tuntui voimakkaana Mäkelinin patriootisuus, sillä uuden hallituksen jäsenistä siinä todettiin: Heidän tulee olla sellaisia, jotka »tietävästi kunnioittavat lakia ja oikeutta, joille isänmaamme suuri asia on kallis ja joilla on mikäli mahdollista koko kansan luottamus».⁶ Tampereella yhteistoiminta-ajatus olikin ollut

vallitseva työväenliikkeen piirissä. Tosin punaisen julistuksen toinen henkinen isä, Eetu Salin, oli ollut yhteistoiminnan vastustaja ja korostanut luokkataistelukantaa. Mutta tilanne oli omiaan kirvoittamaan myös hänessä esiin kansallisen yhteenkuuluvuuden.⁷ Tampereella punainen julistus saikin taakseen suuren kannatuksen eri piireistä.

Mutta näin ei käynyt Helsingissä, jossa perustuslaillisten ja työväestön edustajien välit olivat edelleen kiristyneet. Ajatus väliaikaisen hallituksen asettamisesta sivuuttamalla tsaari tuntui Helsingissä, jossa venäläiset sotajoukot olivat jatkuvasti muistuttamassa todellisista voimasuhteista, epärealistiselta ja uhkarohkealta. Niinpä punainen julistus ei siellä saanut likikään niin inostunutta vastaanottoa kuin Tampereella. Lisäksi siihen sisältyvä vaatimus kansalliskokouksesta oli perustuslaillisille vastenmielinen, joten he suhtautuivat viileästi koko julistukseen. Pietariin lähettämensä tunnustelijoiden välityksellä he saivat selville, että tsaarinvallalta oli siellä pääsemässä tilanteen herraksi. Näin ollen nopeat toimenpiteet olivat tarpeen, jotta jotain voitiin saavuttaa. Siksi he työskentelivät määrätietoisesti poliittisen kokemuksensa nojalla marraskuun manifestin laatimiseksi, ja sen puitteissa perustuslailliset ratkaisivat tilanteen juuri kaavailemallaan tavalla. He saivat kunnian tilanteen selvittämisestä ja miehittivät avautuvat johtopaikat.

Lakon lopulla työväenliikkeen johto vei punaisen julistuksen kansalaiskokoukseen, jossa se suuren innostuksen vallassa hyväksyttiin. Näin työväenliikkeen johdolle tuli vaikeaksi arvovaltakysymykseksi kiinni pitäminen punaisesta julistuksesta ja samalla väliaikaisesta hallituksesta. Heidän oli hankala perääntyä innostuneiden kansanjoukkojen edessä, ja lisäksi liikkeen johtoon oli tunkeutumassa uusia miehiä nimenomaan sitä apuna käyttäen, että he olivat valmiit yhä rohkeampiin otteisiin. Työväenliikkeen edustajat olivat kyllä pakotetut perääntymään. Siksi päätettiin, että väliaikaisen hallituksen nimittäminen alistettaisiin keisarille. Näin siihen ei sisällynyt enää poliittista vallankumousta. Kenraalikuvernöörin uhkaukset ja tiedot Pietarista olivat vaikuttaneet sosialis-

tien kannanottoihin, ja niin he olivat pakotetut nöyryyttävältä tuntuvaan perääntymiseen.⁸ Suuren innostuksen vallassa laadittu punainen julistus ja ajatus väliaikaisesta hallituksesta oli saanut viileän vastaanoton muiden ryhmien, eritoten perustuslaillisten, taholta. Lisäksi työväenliikkeen edustajat syrjäytettiin lakon loppuneuvotteluissa. Tältä pohjalta versoi työväenliikkeessä voimakas katkeruus sekä lakon loppuvaiheissa että sen jälkeen erityisesti perustuslaillisia kohtaan.⁹ Niinpä suurlakon keskuskomitea ilmoitti 5. 11. Poriin, että »ero sosialistien ja perustuslaillisten välillä on täydellinen».¹⁰

Punaisessa julistuksessa suunniteltua väliaikaista hallitusta, jossa kaikki ryhmät olisivat olleet edustettuina, koskevan ajatuksen romahtaminen merkitsi tappiota Yrjö Mäkelinin edustamalle »kansalliselle linjalle». Samalla se tiesi voittoa hänen vastustajalleen Edvard Valppaalle, joka jo lakon aikana oli arvostellut tätä suunnitelmaa. Hänen mielestään kokoomushallitus olisi ollut sosialistien oppien vastainen. Sitä paitsi toiminnassaan varovainen Valpas epäili näin rohkeaa yritystä.¹¹ Usko yli puoluerajojen ulottuvaan kansalliseen toimintaan kärsi kovan iskun tamperelaisten ja Mäkelininkin kohdalla. Niinpä Kansan Lehti kirjoitti suurlakon päätyttyä: »Työväen aloittama taistelu oli alkuaan täysin kansallista ja isänmaallista laatuaan, mutta nyt se muuttuu olosuhteiden pakosta luokkataisteluksi. Punainen julistus oli alkuaan kansallinen julistus, mahtava kansallisen julistuksen ilmaus, mutta herrat tekivät siitä luokkajulistuksen. Olkoon se siis tästä alkaen sitä . . . Tuo taistelu tulee kohdistumaan etupäässä perustuslaillista ryhmää vastaan.»¹² Suurlakon tapahtumat vahvistivat luokkataisteluajattusta ja käsitystä, että juuri se oli oikea menettelytapa. Samoin heikkeni kansallisuusaatteen vaikutus.

Suurlakko loi ilmapiirin, jossa radikaalisuus voitti alaa. Syntyi vallankumouksellinen mieliala. Tällöin esim. perinnäinen asennoituminen esivaltaan muuttui täysin. Sattumanvaraisestikin koontuneet kansanjoukot riisuivat aseista vihattuja santarmeja ja poliiseja. Tällaista väkijoukon aktiivista nousemista laittomaksi tunnettua esivaltaa vastaan ei tapahtunut ainoastaan kaupungeissa

ja maaseudun teollisuuskeskuksissa kuten Kuusankoskella, Kymissä ja Lohjalla, vaan myös useissa syrjäseutujen maalaiskirkonkylissä kansanjoukko pakotti nimismiehen ja poliisit taipumaan. Niinpä Orimattilasta kirjoitettiin: »Vallesmanni ja poliisit ovat sävyisiä ja santarmit poistuneet paikkakunnalta.» Erityisesti Kuopion ja Oulun läänin maalaiskunnissa oli tällaista joukkoliik ehdintää.¹³ Tiedot väkijoukkojen näin suuresta aktiivisuudesta loivat työväenliikkeeseen uskon »suoran toiminnan» mahdollisuuksiin. Kun Venäjän taholta osaksi ehkä aktivistien vaatimattomien varustustoimenpiteiden vuoksi ei aseita puututtu tilanteeseen, syntyi työväenliikkeessä käsitys, että järjestetyllä mielenosoitusluonteisella joukkoliikkeellä olisi mahdollisuuksia armeijaakin vastaan. Tämä seikka loi myös käsityksen, että vaatimukset voitaisiin viedä läpi uuden suurlakon avulla. Sitä ryhdyttiinkin välittömästi valmistelevaan. Lakon aikana nimittäin useissa yhteyksissä oli vaadittu koko sosiaalidemokraattisen ohjelman läpiviemistä, ja nyt usko tähän mahdollisuuteen vahvistui. Poliittiset tapahtumat lujittivat marxilaista käsitystä, että kompromissit olivat pahasta, ja tehokkain keino työväenliikkeen tavoitteiden toteuttamisessa oli nimenomaan ulkoparlamentaaristen painostuskeinojen käyttäminen.¹⁴

Merkittävä suurlakon seuraus oli myös punakaartin syntyminen. Työväenliikkeeseen syntyi aseellinen järjestö. Aluksi sen tehtävänä oli vain järjestyksen ylläpitäminen, ja siinä olivat edustettuina eri kansalaispiirit. Kansalliskaarti oli nimittäin suurlakon alkaessa syntynyt varsin spontaanisesti, ja siihen olivat suuren innostuksen vallassa liittyneet sekä perustuslailliset että työväenliikkeessä mukana olleet. Mutta näiden ryhmien välien kiristytessä myös kansalliskaarti hajaantui suojeluskaartiksi ja punakaartiksi. Jo kansalliskaartinimityskin oli vallankumouksellinen; viittasihan se Ranskan vallankumouksen perinteisiin. Suurlakon jälkeisessä radikaalisessa ilmapiirissä punakaartista muodostui vähitellen yhä jyrkempi, ja järjestystehtävää varten muodostetusta kaartista alkoi tulla vallankumousarmeija. Punakaartiin liittyen nousi suurlakon aikana esille ajatus väkivaltaisesta ja aseellisesta vallankumouksesta. Tällä aja-

tuksella oli juurensa marxilaisen sosialismin taistelua merkitsevissä sanonnoissa ja ilmauksissa. Myös sortovuosien luoma tilanne, jossa oikeudelliset normit olivat ristiriitaisia ja moraalin relatiivisuutta korostettiin, vahvasti väkivaltaisen toiminnan ihailua ja hyväksymistä. Suurlakko antoi ennakkotapauksen, jonka valossa ennen vain mahdollisuutena ja abstraktiona esiintynyt ajatus väkivaltaisesta vallankumouksesta näytti lupaavalta.¹⁵

Suurlakko toi Suomen työväenliikkeen edustajien tietoisuuteen uuden mahdollisuuden, nimittäin Venäjän vallankumouksen. Venäjän tapahtumien vaikutus Suomeen oli käynyt selväksi lakon aikana. Näin heräsi tarve saada lähempi kosketus Venäjän työväenliikkeeseen. Oltiin nimittäin vakuuttuneita, että Venäjän työväenliikkeen edustajat suhtautuivat suopeasti Suomen pyrkimyksiin. Tämä kiinnostus Venäjän työväenliikettä kohtaan tuli näkyviin mm. Edvard Valppaan lausunnossa Tampereen ylimääräisessä puoluekokouksessa marraskuussa 1905. Tällöin hän kertoi, että venäläisten sosiaalidemokraattien lähetystö oli käynyt hänen luonaan ja halunnut kosketusta suomalaisiin: »Venäläinen sosiaalidemokratia luo vapautta. Se jäsenluvullaan voi musertaa hallituksen telheet. Se varmaan luo pian sellaisen tilan, että sitten rauhallisilla keinoilla päästään eteenpäin. Kun siellä ja meillä on samanlainen ohjelma, voidaan periaatteelliseen yhteistoimintaan ryhtyä ja ehkäpä menetelytavatkin soveltuvat samanlaisiksi. Kun olemme sanoneet itsemme irti porvareista, on syytä etsiä uusia liittolaisia. On syytä yhtyä niihin satoihin tuhansiin ehkäpä miljooniinkin, jotka Venäjällä taistelevat vapauden puolesta. Se takaa varmemmin voittoja kuin pikkumainen yhteistoiminta porvariemme kanssa, jotka eivät omalla avullaan ole saaneet takaisin omiakaan oikeuksiaan. Kun me yhdyimme Venäjän sosiaalidemokrateihin, joiden ohjelmassa on rajamaiden sisäinen itsenäisyys, luomme kerran Suomenkin sisäisen riippumattomuuden.» Lopuksi kohotettiin vielä Valppaan aloitteesta kolminkertainen eläköön-huuto Venäjän »sosiaalidemokraattiselle työväenpuolueelle», ja tuo huuto »paisui voimakkaaksi».¹⁶ Tämä avasi uuden vaikutteiden väylän. Suurlakon jälkeen paljon Venäjän työväenliikkeen edustajia liikkui Suomessa, ja Tampereella

pidettiin vuoden 1905 joulukuussa Venäjän sosiaalidemokraattisen puolueen neljäs kongressi, johon osallistuivat kuitenkin vain bolševistisen ryhmän jäsenet.¹⁷

b. Suurlakon vaikutus sosialistiseen ajatteluun

Suurlakon jälkeen työväenliikkeessä toimi useita akateemisen koulutuksen saaneita henkilöitä. Heidän mukaantulonsa merkitsi aatesisällön tarkempaa kartoittamista. Kielitaitoisina he pystyivät seuraamaan ulkomaista sosialistista keskustelua. Useimmat heistä tutustuivat työväenliikkeen johtavien teoreetikkojen kirjoituksiin. Keskeisten kysymysten käsittelyä varten perustettiin Sosialistinen Aikakauslehti, jossa kirjoittivat nämä ns. marraskuun sosialistit.

Marraskuun sosialistien vaikutuksesta työväenliikkeen aatesisältö muuttui rationaalisemmaksi. Entistä useammin vedottiin siihen, että sosialismin periaatteet olivat sopusoinnussa tieteen tulosten kanssa ja niitä oli punnittava tieteen pohjalta. Sen sijaan vähemmän kuin aikaisemmin — nimenomaan työväenliikkeen kärkeen piirissä sen selvitellessä omia käsityksiään — vedottiin eettisiin ja tunneperäisiin näkökohtiin.¹⁸ Kannattajajoukoille suunnatussa propagandassa asia oli tietysti toinen. Tähän muutokseen vaikutti mm. Enrico Ferrin teoksen »Sosialismi ja uuden ajan tiede» ilmestyminen suomeksi.

Sosialismi nähtiin ennen kaikkea tarkoin jäsennelltyinä loogisena kokonaisuutena, jonka premissinä olivat Marxin esittämät käsitteet lähinnä Kautskyn selittäminä. Sosialismiin kuuluvia peruskäsitteitä pidettiin selviönä, eikä niiden totuutta asetettu pohdinnan alaiseksi. Käsitteistä, että kehitys oli välttämättömyyden pakosta kulkemassa kohti sosialistista yhteiskuntaa, johon siirtyminen merkitsi totaalista muutosta, vahvistui. Keskittymis-, kasaantumis- ja romahdusteoriat ja ajatus luokkataistelusta historiallisen kehityksen pontimena ja ainoana oikeana työväenliikkeen menettelytapana hyväksyttiin yhä varauksettomammin.¹⁹ Aatesisällön näiden puolien vahvistumiseen vaikutti suurlakon luoma radikaalinen ilma-

piiri ja sen aiheuttama käsitys, että perinpohjaista muutosta voitiin odottaa. Olihan lakko antanut tähän suuntaan käyvän viitteen.²⁰

Työväenliikkeen toimintalinjan kannalta tuli ratkaisevaksi Kautskyn ahkerasti viljelemä luokkataistelu-käsite. Suurlakon jälkeen siitä tuli yhä korostetummin menettelytavan avain. Käsitys yhteiskunnasta ja luokista nousi jyrkän »joko — tai»-ajattelun pohjalta. Oli olemassa kaksi luokkaa, joiden välinen juopa oli mahdollisimman suuri. Toisaalla olivat »anastajat», toisaalla »anastuksista kärsivät». Sosialistinen Aikakauslehti luonnehti tilanteen vuoden 1906 alussa: »Ne kansanluokat, jotka luonnostaan ja luokkasemansa vuoksi ovat rutivanhoillisia, pääoman turvissa kansaa riistävä kaupunkien suurporvaristo samoin suurtilalliset maalla, siis ne luokat, jotka enimmäin hyötyvät nykyisestä kurjasta yhteiskuntajärjestelmästä, ne ovat yksinään valtiollisessa taistelussa vähälukuisuuden takia heikot ja helposti voitettut. Sen vuoksi täytyy niiden luokkavaltansa säilyttämiseksi saada muista kansanluokista kannatusta. Helposti ne saavatkin usein käytyreitä pikkuporvareista ja talonpojista, mutta milloin se ei riitä, täytyy niiden haalia apua köyhälistönkin riveistä. Ne koettavat hyvällä ja pahalla, ja silloin kun ne hyvällä koettavat ovat ne vaarallisia. Ne sanovat silloin itseään 'kansanvaltaisiksi', 'vapaamielisiksi', 'jyrkiksi edistyksen miehiksi' ja milloin miksikin, houkuttelevat liittoonsa ja jollei se auta, niin matelevat ja tunkeilevat itse sosialidemokraattien liittolaisiksi, sanovat joka kysymyksessä olevansa samaa mieltä ja yhtyvänsä meidän ohjelmamme 'kaikkiin' vaatimuksiin. Ja latelevat korkealla äänellä sanoja 'köyhälistön oikeuksista'.»²¹ Voimakkaasti siis tähdennettiin, että oli oltava kokonaan, täysin sydämin työväenliikkeen puolesta. Mikään puolinen ratkaisu ei tullut kysymykseen, se oli petturuutta.

Tämän jyrkän kaksijakoisuuden pohjalta hahmottui toimintalinja. Sen mukaan työväenliikkeen oli eristädyttävä yhteistoiminnasta porvarillisten kanssa ja kartettava kompromisseja sekä kosketustakin toisin ajatteleviin. Tämä menettelytapa ilmaistiin termillä »luokkarajojen selvittäminen», jota pidettiin toivottavana ja oikeana. Sen vastakohtana oli »luokkarajojen himmentäminen»,

jolla käsitteellä oli voimakas kielteinen arvovaraus. Sosialistisessa Aikakauslehdessä luokkataisteluaajatus esitettiin näin: »Ja se sama kovan kokemuksen koettelema oppi neuvoa vielä, että jos koskaan käymme liittoon porvarillisten kanssa, niin kaivamme omaa hautaamme. Kaikkia porvarillisia yhdistävät samat luokkaedut, ja jos yhteistoiminta heidän kanssaan joskus näyttäisikin lupaavan köyhälistölle hetken pieniä etuja, niin ovat ne edut pitemmälle katsoen vain vaarallista virvatulta. Siksi: ero heistä! Avatkaamme luokkarajat selviksi ja tietäkäämme, että mitä jyrkempi on köyhälistön ja porvariston välinen kuilu, sitä lähempänä on meidän päämäärämme ja kaiken edistyksen voitto. Luokkataistelun täytyy aina olla meidän toimintamme johtavana periaatteena.»²² Tätä käsitystä propagoitiin myös lehdissä: esim. Sosialisti 2. 2. 1907 »Luokkavihaa on kannatettava, sillä se on hyve», Raivaaja 15. 3. 1907 »Porvarit sotkemassa luokkataistelumme päämääriä», Sorretun Voima 20. 3. 1907 »Anastajat ja anastuksista kärsivät» jne.

Luokkataisteluasenteen korostaminen oli psykologisesti ja sosiologisesti mielekäästä sikäli, että yhteydet toisinajattelevien kanssa olisivat heikentäneet tietoisuutta yhtenäisen vastaryhmän olemassaolosta, mikä taas oli marxilaisuuden avainkohtia. Myös oman ryhmän kiinteys olisi tällöin kärsinyt. Lisäksi äskettäin mukaan tulleiden akateemisten sosialistien oli esiinnyttävä mahdollisimman radikaalisina päästäkseen hyväksytyiksi liikkeen piirissä.

Suurlakon jälkeen alettiin entistä voimakkaammin korostaa moraalin relatiivisuutta. Erityisesti nuoremman polven piirissä levisi käsitys, että työväenliikkeen menestys oli sellainen hyvä, jonka saavuttamiseksi kaikki keinot olivat luvallisia. Ehkä voimakkaimmin tätä uutta vallankumouksellista moraalialue julistettiin Sosialistisessa Aikakauslehdessä julkaistussa venäläisen Karmolykin kirjoituksessa »Uusi vuorisaarna», jossa ihailtiin väkivaltaa, taistelua ja kovaa toimintaa. »Kurjia ovat kaikki murheelliset ja itkevät, sillä kyynelleet ovat heikkouden so. taistelusta kieltäytymisen merkkejä. Ei lohdutusta ole kyynelistä haettava, vaan taisitelemalla. Autuaita ovat vapauden puolesta taistelevat, jotka eivät itke eivätkä kaipaa lohdutusta.»²³ Ilmeisesti kosketukset venäläi-

siin vallankumouksellisiin ja sieltä tulevat vaikutteet olivat omiaan vahvistamaan moraalin relatiivisuuden käsitystä ja väkivallan ihailua. Pitkäaikainen maanalainen taistelu tsaarinvaltaa vastaan ja sen käyttämät lujat keinot työväenliikkeen tukahduttamiseksi olivat luoneet uudet moraaliset normit. Myös suomalaisissa lehdissä alkoi yhä enemmän olla väkivallan hyväksymistä ja ihailua. Luokkataistelukäsitteelle annettiin väkivaltainen sisältö, samoin vallankumous-sanalle. Varsinkin kuopiolaisessa Savon Työmieheissä ja porvoolaisessa Työläisessä sosialismi sai väkivaltaista sisältöä. Työväenliike ja vallankumous olivat niin korkeita päämääriä, että niiden eteenpäin viemiseksi kaikki mahdolliset keinot olivat hyväksyttäviä.²⁴

Työväenliikkeen ohella myös yhteiskunta nähtiin sellaisena korkeimpana hyvänä, jonka kannalta kaiken merkitystä oli arvioitava. Eri yhteyksissä esitettiin käsityksiä, että yhteiskunta ja työväenliike olivat ainoat päämäärät ja muilla oli vain välinearvoa. Myös sellainen arvo kuin ihmishengen ehdottomuus ja itseisarvo saatettiin kieltää. Niinpä esitettiin ajatus, että mielisairaat ja muutkin parantumattomasti sairaat voitiin surmata, koska ne olivat yhteiskunnan kannalta hyödyttömiä ja vain taakaksi sille. Yhteiskunnallinen hyöty oli ainoa mittari. Herätteitä tällaiseen ajatteluun oli saatu darwinismista ja ennen kaikkea Häckeliltä, joka esiteltiin tässä yhteydessä auktoriteettina.²⁵

Suurlakon jälkeen suomalainen sosialistinen ajattelu pyrki poistamaan työväenliikkeen aatesisällöstä siihen kasautuneet marxilaiselle sosialismille vieraat ainekset. Pasifismi ja tolstoilaisuudesta saadut ihmisrakkauden opit joutuivat syrjään. Sosialismin rationaalista puolta korostettiin, samoin sen loogista yhtenäisyyttä ja tieteeseen perustuvaa leimaa. Toisaalta tähdennettiin marxilaisen sosialismin totaalisuutta, sen ehdottomuutta. Yhä voimakkaampana koettiin tarve nähdä siinä kaikki asiat selittävä lopullinen totuus. Suurlakon jälkeisiin piirteisiin kuului vielä taistelua merkitsevien käsitteiden ja symbolien esille vetäminen sosialismista.

c. Väkivaltainen toiminta

VÄKIVALLAN HYVÄKSYMINEN JA IHAILU

Suurlakon jälkeen työväenliikkeessä nousi esille ajatus väkivaltaisesta kumouksesta. Suurlakon tapahtumat olivat osaltaan luoneet sille pohjaa. Käsitys väkivaltaisesta kumouksesta esiintyi erilaisissa muodoissa. Esim. Edvard Valpas piti sitä mahdollisuutena, johon voitiin joutua erityisesti silloin, kun työväenliikkeen esittämiä uudistuksia vastustettiin tai kun työväenliike joutui vainon kohteeksi. Hän suhtautui tähän mahdollisuuteen kielteisesti. Se ei ollut hänen mielestään toivottu päämäärä.²⁶ Suurlakon aikana työväenliikkeessä johtoportaaseen nousseiden nuorten mielestä väkivaltainen kumous sensijaan oli hyväksyttävä, jopa toivottava mahdollisuus. Siihen oli joidenkin mielestä määrätietoisesti pyritävä. Tämä tuli näkyviin esim. Mikko Uotisen joulukuussa 1905 Työmieheen kirjoittamassa artikkelissa »Punaiset sävelet», jossa oli suorastaan vallankumousmystiikkaa.²⁷ Väkivaltaiseen kumoukseen liittyvää odotusta ja toivoa sekä sen ihailua oli varsin runsaasti työväenliikkeen piirissä. Ehkä korostetuimmin se tuli esille Savon Työmiehen kirjoituksissa Viaporin kapinan aikoihin. Niinpä lehti kirjoitti 12. 7. 1906 otsikolla »Leijona vimmoissaan» ja 14. 7. 1906 otsikolla »Verityö». Sama sävy hallitsi esim. Työmieheissä 30. 12. 1905 otsikolla »Teurastusten vuosia» julkaistua kirjoitusta ja O. V. Kuusisen 14. 3—23. 4. 1906 Työmieheissä otsikolla »Nälkäisille ja heidän leipänsä syöjille» julkaistua artikkelisarjaa.

Syynä tähän väkivaltaa ihannoivaan julistukseen oli osaltaan sensuurin poistaminen. Näin pääsivät vapaasti purkautumaan aikaisemmin piilevinä ja tukahdutettuina olleet tarpeet ja aggressiot. Osoituksena väkivaltaisen toiminnan hyväksymisestä ja ihailusta voidaan mainita se, että Mikko Uotinen, yksi tämän ajan innokkaimpia vallankumouksellisen toiminnan ihailijoita, totesi eräästä punakaartin piirissä tapahtuneesta kostomurhasta, että murhaaja oli »tehnyt kansalaisvelvollisuutensa».²⁸ Uotisen kirjoituksessaan esittämiä ajatuksia vastaan polemisoi Työmieheissä rikosoikeuden

professori Allan Serlachius. Hänkin kyllä myönsi, että oli tilanteita, joissa kirjoitetusta laista poikkeaminen muodostui siveelliseksi välttämättömyydeksi.²⁹ Väkivallan hyväksyminen oli levinnyt, sillä Serlachiuksen kirjoitus aiheutti hyökkääviä reaktioita, joissa ainakin melko selvästi asetuttiin Uotisen kannalle.³⁰

Työväenliikkeen aatesisällössä oli myös asioita, jotka antoivat lähtökohdan väkivallan hyväksymiselle ja ihailullekin. Keskeiseen marxilaiseen käsitteistöön kuului sanoja, jotka viittasivat väkivaltaiseen toimintaan. Olivathan »taistelu» ja »luokkataistelu» ahkerimmin sosialistisessa kirjallisuudessa käytettyjä käsitteitä. Tosin näille sanoille ei aina annettu väkivaltaista sisältöä. Johtava teoreetikko Karl Kautsky ei ottanut varsinaisesti kantaa paljon pohdittuun kysymykseen, tapahtuuko siirtyminen sosialistiseen yhteiskuntaan väkivaltaisen vallankumouksen vai rauhallisen kehityksen tietä. Erfurtin ohjelmassa hän totesi, ettei »siihen (vallankumoukseen) suinkaan välttämättömästi tarvitse liittyä väkivaltaisuuksia eikä verenvuodatusta».³¹ Mutta siihen hänen mielestään hyvin saattoi liittyä niitä. Vuonna 1906 suomennetussa kirjassaan »Yhteiskunnallinen vallankumous» hän korosti vallankumousajatusta. Tämä vallankumouksen tähdentäminen antoi hyvän lähtökohdan myös väkivaltaisen vallankumouksen ja toiminnan ajatukselle.³²

Suomen työväenliikkeen piiriin juurtui myös käsityksiä, joissa korostettiin enemmän väkivaltaista toimintaa kuin, mitä Kautsky teki. Ehkä vaikuttavin oli tässä suhteessa Kaapo Murroksen kääntämänä vuonna 1906 suomeksi ilmestynyt tunnetun anarkistin Peter Krapotkinin teos »Taistelu leivästä», jossa hyväksyttiin ja ihailtiin »kovaa» toimintaa. Niinpä kirjan johdannossa todettiin mm., että työväenliikkeen »täytyy kukistaa hallitus, repiä sen lait kappaleiksi, luopua sen siveydestä, poistaa sen kätyrit ja ryhtyä omin käsin työhön käsiksi...» Kirjan tärkeimmäksi mainittiin »pakkoluovutuskysymystä» ja tähdennettiin »anarkistista kommunismia», jolla tarkoitettiin sitä, että vallankumouksen tarpeiksi voitiin rikkailta ryöstää laeista välittämättä. Lopuksi tähdennettiin, että »ainoa, mitä vallankumoukselta puuttuu, on rohkeus ja urhool-

lisuus». ³³ Kirjasta saatujen aatteiden vaikutusta voi havaita niissä maanalaisissa taistelujärjestöissä, jotka syyllistyivät vuosina 1906—1907 eri puolilla maata tapahtuneisiin yksityisiin väkivallantekoihin. ³⁴

Myös marxilaiseen sosialismiin liittyvä moraalin relatiivisuus-ajatus loi pohjaa väkivallan hyväksymiselle ja ihailulle. Kun työväenlehdissä suurlakon jälkeen yhä selvemmin kiellettiin kirjoitettujen lakien sitovuus ja rikoksien syiksi katsottiin pelkästään yhteiskunnalliset sekä taloudelliset olot ja kun moraaali nähtiin ratkaisevasti riippuvaksi yhteiskunnallisista oloista, tämä loi edellytyksiä väkivaltaiselle toiminnalle. ³⁵

Väkivaltaisen vallankumouksen ajatusta vahvistivat myös eräät ulkomaiset herätteet ja yhteydet. ³⁶ Suurlakon aikana oli jouduttu entistä läheisempään kosketukseen Venäjän työväenliikkeen kanssa. Venäjällä väkivaltaisella toiminnalla ja vastatoiminnalla oli pitkät perinteet. ³⁷ Siinä miljöössä oli Venäjän työväenliikkeen eri haaroihin syntynyt väkivaltaista toimintaa ihaileva ajattelutapa. Pissimmällä tässä suhteessa olivat sosiaalivallankumoukselliset, jotka olivat hyväksyneet yksityiset väkivallanteotkin taistelutavaksi.

Kosketukset venäläisiin ja heiltä saadut vaikutteet loivat pohjaa väkivaltaiselle toiminnalle Suomessakin. Tätä osoittaa sekin, että Suomessa maanalainen ja väkivaltaan nojautuva toimintatapa oli keskittynyt Karjalan kannakselle, erityisesti Viipuriin, missä yhteydet venäläisiin olivat läheisimmät; mm. viipurilaisen Työ-lehden kirjapainossa painettiin venäläisten vallankumouksellisten lehtiä. ³⁸

Jo ennen suurlakkoa Viipurissa oli tapahtunut pari poliittista väkivallantekoa; maaliskuussa 1905 Matti Reinikka oli yrittänyt ampua läänin venäläisen kuvernöörin, ja heinäkuussa samana vuonna työmies Kalle Procopé oli paikallisen työläisaktivistiryhmän toimeksiannosta ampunut santarmieveri Kramarenkon. ³⁹ Suurlakon jälkeen Viipurissa oli parikin maanalaista taistelujärjestöä, jotka pitivät aseharjoituksia ja suorittivat »takavarikkoja». ⁴⁰ Viipurissa tapahtui myös useita väkivaltaisuuksia, mm. ryöstömurha, jonka takana oli tällainen järjestö. Tekoihin oli osallisina mm. Viipurin ja ympäristön työväenyhdistysten aktiivisia jäseniä sekä

eräitä rautatieläisiä, joiden mukanaolo nimenomaan viittaa venäläisiin vaikutteisiin. Myös muualla Karjalassa oli samansuuntaista toimintaa. Pölläkkälässä murhattiin sahanisännöitsijä, insinööri Geffert, ja tekoon oli syylistynyt eräitä paikallisen työväenyhdistyksen ja punakaartin aktiivisia jäseniä. Myös Kannaksella toimivan maanalaisen, lähinnä porvarillisen järjestön — Karjalan Kansanmahti-nimisen — jäsenet syylistyivät tällaisiin tekoihin. Aatteelliset herätteet oli tällöinkin saatu venäläisiltä.⁴¹

Väkivaltaiselle toiminnalle Viipurissa ja muuallakin Karjalassa antoi lähtökohdan se, että viipurilainen Työ-lehti varsin pitkälle ymmärsi näitä tekoja. Lehti mm. paheksui rautatieläisten julkilausemaa, jossa tuomittiin vallankumoukselliset ryöstöt.⁴²

Maanalaisessa työssä Suomessa toimivat eräät Pietarin suomalaisen työväenyhdistyksen jäsenet, ja juuri he näyttivät olevan tällaisen väkivaltaisen vallankumouksen ihailijoita.⁴³

Toisaalta noita herätteitä tuli myös Ruotsista. Siellä oli vuonna 1903 perustettu sosiaalidemokraattinen nuorisoliitto, jonka piirissä oli saanut jalansijaa puolueen yleislinjaa radikaalisempi siipi. Tämän suunnan henkinen johtaja oli Hinke Bergegren, joka jo 1890-luvun alusta oli edustanut Ruotsin työväenliikkeessä väkivaltaista toimintaa ja vallankumousta ihailevaa kantaa. Linjan kannattajat käyttivät itsestään nuorsosialistien nimitystä. Heidän ja puolueen johdon välit kiristyivät vuonna 1905, ja lopuksi linjan johtajat erotettiin puolueesta.⁴⁴

Suomessa suurlakon yhteydessä työväenliikkeeseen tulleet nuoret tunsivat sympatiaa nuorsosialisteja kohtaan ja omaksuivat heiltä vaikutteita. Niinpä Kansan Lehdessä esiintyi nimimerkeillä »Nuorsosialisti» ja »Toinen nuorsosialisti» kaksi kirjoittajaa, jotka arvostelivat lehden päätoimittajan, Yrjö Mäkelinin, väkivaltaista toimintaa vastaan tähdättyjä kannanottoja. Nimimerkit puolustivat työväenliikkeen aseellista varustautumista ja katsoivat, että sen oli aktiivisesti osallistuttava venäläisten vallankumouksellisten toimintaan. Näillä nuorsosialistisilla kirjoittajilla ei ollut mitään aseellista vallankumousta vastaan. Tarkoituksenmukaisuusyyt sanelivat, koska sellaiseen keinoon olisi tartuttava.⁴⁵ Useissa muis-

sakin yhteyksissä puolueen nuorempi siipi osoitti ihailua ja ymmärtämystä Bergegreniä ja hänen käsityksiään kohtaan. Niinpä Timo Helenius (Korpimaa) kirjoitti vuoden 1907 Työväen Joululehteen ihailevan sävyisen artikkelin Bergegrenistä ja totesi omana arvioinaan, että hänen edustamansa aatteet »estivät sosialismia vaipumasta reformiystävällisyyteen». ⁴⁶ Nuorten radikaalien piirissä myös työväenliikkeen ulkopuolella näytti Bergegrenin toiminta herättäneen ihailua. ⁴⁷ Nuorten vallankumouksellisuus oli ainakin jossain määrin tältä taholta peräisin. ⁴⁸ Sen sijaan työväenliikkeessä kauemmin toimineiden keskuudessa eivät Bergegrenin ajatukset näytä saaneen erityistä vastakaikua. Esim. nuoriin radikaaleihin kuuluva, mutta jo kauemmin työväenliikkeessä toiminut Yrjö Sirola leimasi hänet »puolanarkistiksi». ⁴⁹

Väkivaltaisen vallankumouksen ajatus sai vahvistusta osaltaan niistä herätteistä, jotka syntyivät kosketuksesta aktivisteihin. Niinpä eräät vallankumouslinjan innokkaimmat olivat olleet mukana aktivistien toiminnassa. Näitä olivat mm. August Rissanen, luutnantti Leo Lindqvist (Laukki), joka oli mm. Voimaliiton matkustavana neuvonantajana, ja Mannerstam. Tsaarinvallan pyrkimykset venäläistyttää Suomi olivat aktivistien piirissä aiheuttaneet väkivaltaisen reaktion. Väkivallan hyväksymisen ja ihailunkin ilmapiiri oli siis sortovuosien tilanteessa laajalle levinnyt. Se ulottui työväenliikkeen ulkopuolelle, ja tämä tietysti tuki väkivaltaista linjaa myös työväenliikkeessä. ⁵⁰

Nuoret, erityisesti suomettarelaisista piireistä lähteneet olivat innokkaita vallankumouksellisia. Heitä kohtaan oli suuria ennakkoluuloja sekä suomettarelaisuuden että ylioppilassivistyksen vuoksi. Siksi heidän tarpeensa tulla hyväksytyksi oli tavallista voimakkaampi. Tämä pakotti heidät esiintymään mahdollisimman radikaalisina. Niinpä heidän ryhmäänsä kuuluva O. V. Kuusinen lausui Oulun puoluekokouksessa mm., että hän piti »tarpeellisenä varustautumista kaikilla keinoilla, yksinpä aseellisillakin». ⁵¹ Kullervo Mannerin toimittamassa porvoolaisessa Työläinen-lehdessä esiintyi tätä väkivallan ihailua. Sama henki vallitsi paljon pilalehti Kurikassa, jonka toimittamisessa oli mukana mm. Sulo Vuolijoki. ⁵²

Viipurin ohella toinen väkivaltaisen toiminnan keskus muodostui Kuopioon. Siellä oli maanalainen taistelujärjestö, josta paikallisen työväenyhdistyksen johtavat miehet ainakin olivat tietoisia ja joka pani toimeen muutamia »vallankumouksellisia ryöstöjä». Sama radikalismi heijastui Savon Työmiehen kirjoituksissa. Edelleen Oulun puoluekokouksessa Kuopion työväenyhdistyksen edustaja oli jyrkimmin eduskunnallista toimintaa vastaan ja perusteli kantaansa sillä, ettei vaalilipulla ollut missään maassa saavutettu tuloksia. Hänen mielestään tärkein toimintalinja oli yhteistyö venäläisten vallankumouksellisten kanssa ja aktiivinen osallistuminen tähän vallankumoukseen sen puhjetessa.⁵³ Kuopiolainen radikalismi tuli sittemmin näkyviin mm. sosiaalidemokraattisen nuorisoliikkeen edustajien kokouksessa vuonna 1908. Tällöin nimittäin Kuopion edustajat, myöhemmin tunnetut radikaalit Jukka Rahja ja Matti Väisänen, hyväksyivät venäläisen terroristisen toiminnan ja ihailivat sitä.⁵⁴

Kuopiolaisen aseellisen vallankumouslinjan juuret eivät ole selvät. Sielläkin suojeltiin piileskeleviä venäläisiä vallankumouksellisia ja avustettiin heitä, joten heiltä saadut vaikutteet olivat yhtenä innoittajana tähän suuntaan.⁵⁵ Sen lisäksi kuopiolaisella vallankumouksellisuudella saattaa olla yhteyksiä vanhaan radikalismiin, aina Minna Canthista alkaen. Myös kuopiolainen ja pohjois-savolainen jyrkkä perustuslaillisuus ja sen aiheuttamat vastatoimenpiteet muokkasivat maaperää tälle ajattelulle.

Suurlakon innoittamat toimintamuodot loivat myös pohjaa väkivaltaisen vallankumouksen ajatukselle. Ennen kaikkea uuden lakon valmistelu vaikutti tähän suuntaan. Tosin valmistelevan komitean enemmistö oli rauhallisen mielenosoituksen kannalla, ja lakkoa koskevista ohjeissakin varoitettiin rikkomasta lakia.⁵⁶

Punakaartin muodostuminen ja sen sotilaallinen luonne jo sellaisinaan aiheuttivat aseellisen toiminnan ihailua.⁵⁷ Sitä paitsi kaartista kehittyi vähitellen yhä enemmän hyökkäysluonteinen.⁵⁸

Myös Viaporin kapina synnytti tilanteen, joka oli suopea väkivaltaa ihannoivien ajatusten leviämislle. Tapahtuihan silloin Hakaniemen torilla yhteenotto punakaartilaisien ja suojeluskaartilais-

ten välillä. Tämän aiheuttama kiihtymys lisäsi molemmilla puolilla halua aseelliseen varustautumiseen.⁵⁹

Myös se seikka, että senaatti oli vallankumouksellisen liikehdinnän ja tapahtuneiden väkivaltaisuuksien takia vahvistanut poliisivoimia, aiheutti työväenliikkeen taholla kiihtyneen reaktion. Siellä tunnettiin voimakkaasti, tai ainakin haluttiin antaa se kuva kuin tunnettaisiin, että poliisivoimat oli tähdätty juuri työväenliikettä vastaan.⁶⁰

Vaalien lähestyessä työväenlehtien propaganda käytti sellaisia ilmauksia, jotka olivat omiaan kiihottamaan kannattajia voimakkaaseen aggressiivisuuteen. Tässä propagandassa käytettiin runsaasti väkivaltaan viittaavia sanontoja ja ilmauksia. Niinpä Työmies kirjoitti 15. 1. 1907 otsikolla »Tappakoot ennen kuin kesyttävät» ja porvoolainen Työläinen otsikolla »Kostakaa». Laukon häädöt vuoden 1907 alussa, juuri ennen vaaleja, olivat omiaan kiihdyttämään kielenkäyttöä työväenliikkeen vaalipropagandassa. Esim. mikkililäinen Vapaus kirjoitti 17. 1. 1907 otsikolla »Hirveä häätö», ja tällöin käytetyt sanonnat olivat varmasti myös luomassa selaista vihamielisyyttä ja aggressiivisuutta, että siltä pohjalta ajatus väkivaltaisesta toiminnasta ja vallankumouksesta sai vastakaikua.

PUNAKAARTI

Jo sellainen poliittinen tilanne, että vakinaisen poliisivoiman sijalla hoiti järjestystä äkkiä syntynyt organisaatio, loi vallankumouksellista tuntua. Oli selvää, että juuri kansalliskaartin piirissä vallankumoukselliselle mielialalle oli suopein maaperä. Helsingissä työväenliike sai alun pitäen määräävän aseman kansalliskaartissa, sillä sen ehdokkaista Johan Kockista ja Eero Haapalaisesta tuli päällikkö ja apulaispäällikkö. Suurlakon loppuvaiheissa, perustuslaillisten ja työväenliikkeen edustajien välien kiristyttyä, kansalliskaarti jakaantui punakaartiin ja suojeluskaartiin. Suurlakon loppuvaiheissa oli punakaarti valmis jatkamaan lakkoa. Sen keskuudessa esiintyi suorastaan sotaista innostusta, ja lakon lo-

pussa oli Helsingissä tapahtua yhteentörmäys sen ja suojeluskaartin välillä.⁶¹

Punakaarti syntyi yleensä ainakin sinne, missä oli aktiivista työväen järjestötoimintaa. Mutta merkittävää on, että kaarteja perustettiin maatalousseuduillekin, joissa työväenyhdistyksiä ei ollut ennen suurlakkoa. Kansalliskaarti perustettiin mm. Mouhijärvelle, joka oli tyyppillinen torpparipitäjä, samoin Suodenniemelle, punakaartin nimisenä. Temmeksestä ilmoitettiin vuoden 1906 talvella, että kaarti oli, mutta ei ollut aseita ja niitä kaivattiin kovasti. Lisäksi kaarteja muodostettiin monille muillekin paikkakunnille, mm. Kangasalle, Perniöön, Akaan Viialaan, Mänttään ja Kaukaan tehtaalle Ensoon. Kaartin perustamista selitettiin toisaalta siten, että se pitäisi järjestystä tulevan suurlakon aikana tai puolustaisi silloin työväkeä. Toisin paikoin, mm. Mouhijärvellä, korostettiin sitä seikkaa, että kaarti syntyi vastapainoksi »Thesleffin kaartille». ⁶² Näin ollen se oli eräin paikoin suuntautunut pääasiassa suojeluskaartia vastaan.

Punakaarti muodosti työväenliikkeessä uuden toiminta-alueen ja uuden organisaation. Kaartin jäsenistö oli monin paikoin varsin nuorta, ja useat olivat liittyneet työväenjärjestöihin vasta suurlakon aikana.⁶³ Kun lisäksi johto oli suurimmaksi osaksi uusia miehiä työväenliikkeessä, oli selvää, että sosiaalidemokraattinen puoluehallinto tunsu epäluuloa sitä kohtaan. Niinpä puoluehallinnon mallien mukaan laadituissa punakaartien säännöissä korostettiin puolustusluonnetta, ja tehtäväksi määriteltiin ensi sijassa järjestyksen ylläpitäminen ja sekä »valtion että yksityisten omaisuuden suojeleminen kaikenlaiselta väkivaltaisuukselta». Lisäksi säännöissä todettiin, että sosiaalidemokraattisen puolueen »lähimpänä tarkoituksena on luoda siveellisiä keinoja käyttämällä kansan tahtoa julkituova eduskunta» ja kaarti lupasi hajaantua, kun olot olivat rauhoittuneet ja mainittu »suojeleva» toiminta oli tarpeeton sekä eduskuntauudistus toteutettu.⁶⁴ Suunniteltua suurlakkoa varten laaditussa ohjekirjassa tähdennettiin, että punaisen kaartin oli varottava niitä, jotka yrittivät »ärsyttää kansaa maltittomiin tekoihin ja arvaamattomiin seurauksiin». Punakaartin alistumista puolueen

käskyvallan alle epäiltiin, ja niinpä kaartia uhattiin mainituissa kirjassessa: Jos kaarti ei halua noudattaa näitä sääntöjenmukaisia ohjeita, katsotaan se eronneeksi sosiaalidemokraattisesta puolueesta ja »julistetaan puolueen puolesta lakanneeksi eikä puolue ole vastuussa sen toiminnasta». ⁶⁵

Puoluehallinto yritti valvoa punakaartia niin, että aluksi kaksi sen edustajaa oli kaartin päällikkökunnan kokouksissa, mutta maaliskuun jälkeen eivät puoluehallinnon edustajat enää joutaneet näihin kokouksiin. Tällöin tehtävä siirtyi suurlakkokomitean edustajille, joilla tietystikään ei ollut samaa arvovaltaa kuin puoluehallinnon edustajilla. Muuten suurlakkokomitea oli kyllä puoluehallinnon kanssa samoilla linjoilla, ja sen enemmistö oli selvästi väkivaltaista toimintaa vastaan. ⁶⁶

Punakaartin päällikkönä oli aluksi toimittaja Kaarlo Luoto. Hän oli suurlakon aikana esiintynyt »suoran toiminnan» miehenä ja ennen lakkoa, ollessaan Työmiehen toimittajana, edustanut Valppaan linjaa ja omannut jonkin verran suomettarelaisympätiöitä, niin että Yrjö Mäkelin oli syksyllä 1905 tunnetuissa paljastuskirjoituksissaan syyttänyt häntä jopa yhteistoiminnasta santarmien kanssa. Joka tapauksessa hänen ja väkivaltaista toimintaa vastustavien puolueen veteraanien välit olivat viileät. ⁶⁷ Näin Luoto kaartin päällikkönä antoi sille radikaalista sävyä, ja samalla kaarti kasvoi yhä enemmän irti puolueesta, mitä seikkaa vanhemmat johtomiehet arvostelivat. ⁶⁸ Huhtikuussa 1906 Luoto erotettiin eräiden väärinkäytösten takia päällikön tehtävistä, ja tilalle tuli suurlakon yhteydessä pinnalle noussut Johan Kock. Hän oli uusi mies työväenliikkeessä eikä näin ollen ollut kasvanut liikkeen väkivallan vastaisiin perinteisiin. Myöhemmin hän voimakkaasti toi esille väkivaltaisen toiminnan ihailunsa ja korosti, ettei »hän ole nk. rauhallisen kehityksen mies». ⁶⁹

Näin punakaartilla oli aatteellisestikin muusta työväenliikkeestä poikkeava luonne. Sitä paitsi se erityisesti Kockin vaikutuksesta, jolla ei ollut yhteyksiä työväenliikkeeseen, itsenäistyi edelleen ja suhde suurlakkokomiteaankin höltyi. Kun suurlakkokomitean piirissä heikkeni usko, että lakolla olisi jotain saavutettavissa, niin

punakaartissa päinvastoin vahvistui ajatus aktiivisesta ja aseellisesta osallistumisesta Venäjän pian tapahtuvaksi uskottuun vallankumoukseen.⁷⁰

Huhtikuussa 1906 kaarti piti edustajakokouksensa. Läsnä oli 150 edustajaa 87 kaartista. Huomiota herättää, ettei työväenliikkeessä kauemmin toimineita ollut montakaan. Puoluehallinnon edustajina olivat P. Leppänen ja J. Kirjarinta, joista viimeksi mainittu oli äsken liikkeeseen tulleita nuoria. Kokouksessa valittu johtava toimikunta koostui henkilöistä, jotka olivat olleet varsin huomaamattomilla paikoilla ja yleensä vain vähän aikaa työväenliikkeessä. Hallitsevana hahmona oli Johan Kock.⁷¹ Näin punakaartista oli muodostumassa väylä, jota myöten uudet nuoret voimat pyrkivät johtaviin aseisiin työväenliikkeessä.

Kesää kohti punakaartin jäsenmäärä kasvoi niin, että se arvioitiin jo 25 000:ksi. Se alkoi nyt todella nousta puolueen rinnalle. Kun keisari 20. päivänä heinäkuuta vahvisti uuden vaalilain ja valtiopäiväjärjestyksen, oli kaartin säännöissä asetettu tavoite toteutettu. Nyt nousi esille kysymys: Jatkaako se toimintaansa? Näissä merkeissä kokoontui kaartin edustajakokous 21—22. 7. Tällöin todettiin varsin yksimielisesti, että työn jatkaminen oli välttämätöntä. Kokouksessa esiintyi avointa puolueen johdon arvostelua. Niinpä todettiin, että puolueen johtavat henkilöt olivat suhtautuneet punakaartiin halveksivasti. Osoituksena kaartin itsenäisyydestä oli, että vakavasti harkittiin oman lehden perustamista. Siitä kuitenkin luovuttiin taloudellisten seikkojen takia. Enää ei, kuten edellisessä kokouksessa, tähdennetty vuorovaikutusta sosiaalidemokraattisen puoluehallinnon kanssa.⁷²

Punakaarti oli siis suureksi osaksi irtautunut puolueen määräysvallasta ja suuntautunut myös sitä vastaan.⁷³ Ilmauksena tästä oli osallistuminen Viaporin kapinaan. Siinä tilanteessa punakaartin johto menetteli itsenäisesti ja yritti saada puoluehallinnonkin johtonsa alaiseksi. Punakaarti oli toiminut läheisessä yhteistyössä venäläisten vallankumouksellisten kanssa ja tältä pohjalta osallistui aktiivisesti Viaporin tapahtumiin.⁷⁴ Kaartin päällikkö Johan Kock julisti omin päin puoluehallinnon sivuuttaen Helsinkiä kos-

kevan suurlakon, ja kaartin lähetystö vaati puoluehallintoa julistamaan koko maata käsittävän lakon. Yleislakko olisikin ollut erityisesti rautateiden osalta strategisesti tärkeä, sillä se olisi estänyt hallitusta suorittamasta nopeita joukkojen siirtoja ja tiedotus-yhteyksien katkeaminen olisi vaikeuttanut myös puuttumista tilanteeseen. Tämä olisi tietysti edellyttänyt, että ainakin Viapori ja lähellä oleva laivasto olisivat joutuneet kapinallisten haltuun ja nämä olisivat voineet estää joukkojen tuonnin meritse.

Mutta sekä puoluehallinto että suurlakkokomitea asettuivat vastustamaan lakon julistamista. Osittain tämä johtui siitä, että molemmat elimet arvioivat yrityksen epävarmaksi. Niinpä suurlakkoa valmistelevalle komitealle sihteeriksi Aatu Halme oli huhtikuussa 1906 esittänyt käsityksen, etteivät venäläiset pystyisi saamaan pitkään aikaan mitään toimeksi.⁷⁵ Lisäksi päätettäessä yhteistoiminnasta venäläisten kanssa oli puoluehallinnossa nimenomaan korostettu Suomen puolueen itsemääräämisoikeutta ja riippumattomuutta näiden menettelytavoista.⁷⁶ Sekä puoluehallinto että suurlakkokomitea näyttävät olleen osaksi epätietoisia Kockin hankkeista, joten he tunsivat itsensä syrjäytetyiksi. Punakaartin johto, Kock, Mannerstam ja Boldt, olivat vieraita puolueen johdolle, ja heidän pyrkimyksensä ohittaa vallankäytössä puolueen johto ja suurlakkokomitea herätti näissä voimakasta vastarintaa. Suurlakkokomitea suostui, puoluehallinnon siirrettyä asian sille, julistamaan vain Helsinkiä koskevan lakon ja tämänkin lähinnä vain siksi, että väkivaltaisuudet vältettäisiin. Komiteassa nimittäin tähdennettiin, että »villiintymistä vastaan oli ryhdyttävä tarmokkaisiin toimenpiteisiin».⁷⁷

Elokuun 2. päivänä tapahtui Hakaniemen torilla yhteenotto punakaartin ja suojeluskaartin välillä. Se osoitti, että alun perin etupäässä tsaarinvaltaa vastaan suuntautunut punakaarti saattoi vallankumouksellisessa tilanteessa kääntää aseensa suomalaisia porvarillisia vastaan. Ajatus aseellisesta kansalaissodasta ja luokkataistelusta sekä voimakas porvarillisiin suuntautunut katkeruus sai tässä tilanteessa punakaartin piirissä laajaa kannatusta.⁷⁸ Sen sijaan suurlakkokomiteassa, joka edusti lähinnä puolueen piirissä

vallitsevia mielialoja, nämä mielipiteet jäivät vähemmistöön. Ehdottipa Heikki Jalonen komitean kokouksessa 4. päivänä elokuuta, että eri puolueista muodostettaisiin erityinen suojeluskunta, mutta ehdotus ei saanut kannatusta lähinnä sen takia, että sen arveltiin herättävän joukkojen piirissä pahaa verta.⁷⁹

Viaporin kapinan luomassa tilanteessa ei puolueen vanhoilla johtajilla ollut auktoriteettia vallankumouksellisen tunnelman tartuttamien kansanjoukkojen keskuudessa. Niinpä puolueen veteraanit ja suggeroivat puhujat Eetu Salin ja Taavi Tainio huudettiin alas heidän yrittäessään työväentalon pihalla pidetyssä kokouksessa hillitä joukkoja. Tähän vaikutti osaltaan se, että tilanetta pyrkivät käyttämään hyväkseen johdosta syrjässä olevat henkilöt saattaakseen puoluehallinnon aseman joukkojen piirissä epäilyksen alaiseksi. Punakaartin päällikkyydestä erotettu Kaarlo Luoto esiintyi aktiivisena kapinan kannattajana, samoin Eero Haapalainen, Matti Kurikka ja Jean Boldt, jotka kaikki pyrkivät vahvistamaan asemaansa ja vaikutusvaltaansa uudessa tilanteessa. Kurikka mm. asettui varauksettomasti tukemaan Kockia ja arvosteli ankarasti puoluehallintoa.⁸⁰

Kapinan epäonnistuminen merkitsi ratkaisevaa iskua punakaartille. Hakaniemen torin mellakan johdosta se menetti aktivistien kannatuksen. Tilanne tarjosi myös puolueen johdolle mahdollisuuden vapautua sen rinnalle nousseesta kaartista. Niinpä Kansan Lehdessä esitettiin vaatimus, että kaarti oli erotettava puolueesta ja lakkautettava.⁸¹ Senaatti lakkautti kuitenkin kaartin jo ennen kuin puoluekokous ehti kokoontua Oulussa. Tämä toimenpide herätti katkeruutta punakaartin piirissä ja muuallakin työväenliikkeessä. Samalla se kuitenkin vapautti sosiaalidemokraattisen puolueen johdon sille vaikeaksi käyneestä kilpailijasta.

Oulun kokouksessa punakaartikysymys joutui käsittelyn alaiseksi. Puolueen johtavat veteraanit, ennen kaikkea Eetu Salin ja Taavi Tainio, toivat esille vastenmielisyytensä sitä kohtaan. Sen lisäksi kokouksessa oltiin yleisesti sitä mieltä, että kaartin oli hajottava; osallistumista Viaporin kapinaan pidettiin epäviisaana ja yhteenottoa suojeluskaartin kanssa puolueen periaatteiden vas-

taisena.⁸² Varsinaisen arvosteluryöpyyn esti punakaartin johtavan miehen, K. Kalkkeen kirjallinen, toivomus, että arvostelusta luovut-taisiin. Niinpä kokous yksimielisesti hyväksyi punakaartit hajon-neiksi ja totesi, että eräissä osastoissa oli tehty »harkitsemattomia» tekoja. Se antoi tunnustuksen kaartin toiminnalle järjestyksen yllä-pitäjänä sekä arvosteli senaatin päätöstä kaartien hajottamisesta.⁸³ Erimielisyyttä punakaartin suhteen vähensi se, että Johan Kock oli varsin yksinvaltaisesti johtanut kaartin toimintaa Viaporin tapahtumien aikana. Hänen tililleen oli sen tähden helppo työntää kaikki syy virheistä. Punakaartin johtavan toimikunnan sihteeri J. Tuominen ja toimikunnan jäsen J. Vatanen ilmoittivat, etteivät he olleet täysin tietoisia salaisista suunnitelmista ennen kapinaa.⁸⁴

Eräät edustajat olivat Oulun kokouksessa selvästi sitä mieltä, että punakaartien toiminnan jatkaminen oli tarpeellista ja viittasi-vat siihen suuntaan, että niiden toimintaa jatkettaisiin. Tällä kan-nalla olivat ennen kaikkea Kotkan edustaja D. Eskelinen ja Ääne-kosken edustaja M. Hätinen; pari muutakin toi esille tämän mah-dollisuuden.⁸⁵

Hajottamispäätös otettiin kentällä vastaan hyvin eri tavoin. Vaasan kaarti katsoi puoluekokouksen päätöksen velvoittavan hajoamiseen.⁸⁶ Mutta esim. Suinulan kaartin kokouksessa ainakin senaatin päätökseen nähden ilmoitettiin »lyötävän jyrkästi vas-taan».⁸⁷

Jo eräistä Oulun kokouksen puheenvuoroista voi päätellä, että punakaartin toimintaa tultaisiin maanalaisena jatkamaan. Niinpä sitten työväenyhdistysten liepeillä olikin jatkuvasti maanalaisia punakaarteja, joiden piirissä pidettiin aseharjoituksia. Näitä jär-jestöjä mainitaan olleen ainakin Turussa ja erityisesti Viipurissa sekä sen ympäristössä.⁸⁸ Amerikkaan paennut Johan Kock oli sieltä käsin yhteydessä näihin järjestöihin, ja niiden piirissä romant-tisesti odotettiin hänen kerran tapahtuvaa paluutaan.⁸⁹ Vuoden 1907 heinäkuussa Kockin toimesta perustettiin Amerikkaan »Suo-men ja Venäjän vallankumouksen yhdistys», ja tämän yhdistyksen keskuskomitea muodosti erikoisen »taistelujärjestön», jolla oli jat-kuvasti yhteydet täällä maan alla toimiviin punakaarteihin. Ame-

rikassa painettiin sanomalehteä Köyhälistön Tahto ja useita lento-lehtisiä, joita sitten levitettiin tänne. Niissä oli voimakkaasti väkivaltaa ihannoiva sävy, mm. sanottiin: »Sammuttakaa tuskanne sankaritöillä, parempi lyödä alas kuin huutaa alas ja oikea toiminnan mies puhuu vähän, ajattelee paljon ja lyö navakasti.» Seuraavana vuonna myös Matti Kurikka puuhasi järjestöä, jonka tarkoituksena oli »aseellisen vastarinnan kehittäminen Venäjän hallituksen joukkoja vastaan Suomessa». Tämä »Suomi-Suoja»-niminen järjestö syntyikin, mutta ei saanut sanottavasti kannatusta.⁹⁰

Punakaartin maanalaiset järjestöt lamaantuivat nopeasti, kun ne puolueen johdon taholta tuomittiin jyrkästi ja kun mielenkiinto suuntautui vaaleihin ja alkavaan eduskunnalliseen toimintaan.

MAANALAISET JÄRJESTÖT

Välittömästi suurlakon jälkeen tapahtui useita räjähdysaine- ja asevarkauksia, ja helmikuun 26. päivänä 1906 ryöstettiin Venäjän valtakunnanpankin haarakonttori Helsingissä; tämä aloitti sarjan väkivallantöitä, jotka jatkuivat aina vuoden 1907 syksyyn. Tekojen takana oli useitakin maanalaisia järjestöjä, jotka toimivat työväenyhdistysten liepeillä ja joiden jäsenistä monet olivat työväenliikkeessä toimivia henkilöitä.

Eräänä juurena näissä »anarkistisissa» järjestöissä olivat työlaisaktivistien organisaatiot. Huhtikuussa 1904 oli Helsingin työväentalossa pidetyssä kokouksessa perustettu aktivistien järjestö. Hankkeen alkuunpanija oli Matti Turkia, ja kokouksessa olivat olleet mukana mm. Otto Tiuppa ja Edvard Valpas, joka kuitenkin vetäytyi syrjään ja joka mm. kirjasessaan »Mikä menettelytapa?» arvosteli järjestöä. Toiminta oli aloitettu puoluehallinnon luvalla ja lähinnä silmällä pitäen sitä mahdollisuutta, että tsaarinvallan taholta kiellettäisiin työväenliikkeen julkinen toiminta. Varsinkin Turkia oli tehnyt runsaasti matkoja perustaen viisi-, toisten tietojen mukaan kymmenmiehisiä ryhmiä, joiden jäsenet perustivat taas omia ryhmiään. Osa ryhmistä jäi siis johdolle kokonaan tuntemattomaksi, mikä puolestaan esti johdon kontrollin.

Toimintatapa näyttää saaneen innostuneen vastaanoton, sillä vuoden 1905 alussa jäseniä väitettiin olleen kaikkiaan 6 000, joista Helsingissä 3 000. Merkittävimpiä keskuksia Helsingin ohella olivat Tampere ja ennen kaikkea Viipuri sekä myös Vuoksenlaakson ja Kymenlaakson keskuskeskukset. Näiden järjestöjen ja porvarillisten aktivistien välillä syntyi yhteistoimintaa, ja porvarilliset aktivistit hankkivat aseita. Toiminnan johtavia henkilöitä olivat Matti Turkian ohella räätäli Jaakko Kemppainen Oulusta, suutari J. H. Saaristo Hämeenlinnasta, sukeltaja Heikki Jalonen Ensosta ja suutari Emil Saarinen Tampereelta. Yhteyttä perustetun järjestön ja porvarillisten aktivistien välillä hoitivat Timo Helenius (Korpi-maa) ja Yrjö Mäkelin.⁹¹

Suurlakon luomassa radikaalisessa ilmapiirissä työläisaktivistien eräissä »soluissa» luokkataisteluaajatus tuli hallitsevaksi, yhteydet porvarillisiin aktivisteihin katkesivat ja järjestön alkuperäiset johtajat menettivät auktoriteettiaan. Useissa osastoissa sai vastakaikua ajatus, että vanha yhteiskunta oli kaadettava yksityisten väkivallantekojen avulla ja että kaikki keinot olivat luvallisia taistelussa vallankumouksen puolesta. Järjestössä oli alusta pitäen ollut väkivaltaista toimintaa ihaileva henki. Tämä henki näyttää erityisesti päässeensä vallalle Viipurissa ja yleensä Karjalan kannaksella, jossa liike oli muutenkin vahvin ja kosketukset venäläisiin vallankumouksellisiin läheisimmät ja pitkäaikaisimmat. Lisäksi Viipurissa oli jo ennen suurlakkoa, kuten edellä on mainittu, tapahtunut tsaarinvallan edustajia vastaan suuntautuneita tekoja, siis väkivaltaiselle esiintymiselle yleisen mielipiteen hyväksymiä ennakkotapauksia (ks. ss. 237—238).

Suurlakon jälkeen tapahtui Viipurissa useitakin »anarkistisia» tekoja, mm. rautatienkasööri Hahlin murha. Tähän tekoon syyllisinä pidätettiin eräitä vasta perustetun Rautatieläisten liiton Viipurin osaston toimihenkilöitä sekä myös Viipurin ja sen esikauptunkien työväenyhdistysten aktiivisia jäseniä.⁹² Tämä osoittaa, että järjestöjen jäsenet olivat saaneet vaikutteita työväenliikkeenkin aatesisällöstä ja että toimintaa tuskin voidaan pitää puhtaasti kriminaalisena. Rautatieläisten runsas mukanaolo selittyy heidän

työskentelystään Pietarin rataosalla ja siis kosketuksistaan venäläisiin. Niinpä Rautatieläisten liiton toiminnassa oli tähän aikaan havaittavissa Venäjältä saatuja vaikutteita.⁹³

On kuitenkin ilmeistä, että »anarkistiset» aatteet olivat rautatieläisten piirissä saavuttaneet vain vähäistä kannatusta, sillä Hahlin murhan jälkeen he antoivat julkilausuman, jossa tekoa paheksuttiin. Sen sijaan Viipurin työväenliikkeessä oli toiminnalla laajempaakin kannatusta, mitä osoittaa mm. se, että Työ-lehdessä rautatieläisten julkilausumaa moitittiin.⁹⁴

Järjestöjen toinen keskus muodostui Kuopioon. Siellä juuret näyttäivät olleen perinteellisessä radikalismissa ja mahdollisesti Krapotkinin teoksesta saaduissa anarkistisissa aatteissa sekä sortovuosien jyrkän vastarinta-asenteen pohjalta muodostuneessa suoran toiminnan ihailussa. Kuopion läänissä olikin asetettu erittäin aktiivisesti vastustamaan laittomia kutsuntoja. Poliisit olivat ahdistelleet kutsunnasta poisjääneitä nuorukaisia, ja painostustoimpiteet ja uhkaukset hallitusvallan taholta olivat »herättäneet vain pilkkaa». Myös eräät työväenliikkeen edustajat olivat olleet mukana agiteeraamassa kutsuntoja vastaan, ja työväenliikkeen puhuja Pekka Mömmö oli tämän takia vangittunakin.⁹⁵

Salaisen toiminnan varsinainen aatteellinen johtaja näyttää olleen seminaarilainen J. A. Mustonen, joka suurlakon yhteydessä oli tullut mukaan työväenliikkeeseen. Hänen mielestään olojen perinpohjaiseen muutokseen tähtäävä vallankumous oli ainoa tavoittelemisen arvoinen päämäärä. Kaikki keinot, jotka veivät lähemmäksi tätä päämäärää, olivat luvallisia. Myös yksityisiin ihmisiin kohdistuvat väkivallanteot ja pyrkimykset ryöstöillä hankkia rahaa vallankumoustarkoituksiin olivat sallittuja, koska ne kerran veivät vallankumouksen asiaa eteenpäin. Mustosen ajattelua leimasi voimakas moraalinen relatiivisuuden käsitys sekä aseellisen toiminnan ihailu.⁹⁶ Kuopiolainen radikalismi tuli esille muissakin yhteyksissä, mm. Oulun kokouksessa, sosiaalidemokraattisen nuorisoliiton kokouksessa Vaasassa 1908 ja Savon Työmiehen palstoilla.⁹⁷ Maanalaiselle ja väkivaltaiselle toiminnalle oli siis Kuopiossa laajemminkin suopeata ilmapiiiriä. Tapahtuneissa väkivaltaisuuks-

sisä olivat sitä paitsi mukana tai ainakin niistä tietoisia eräät muutkin Kuopion työväenyhdistyksen johtavat henkilöt, mm. Vilho Boman, H. Kokkonen ja J. A. Partanen, joista Kokkonen tuomittiinkin osallisuudesta ja Boman oli pidätettynä. Boman ja Partanen siirtyivät sitten Amerikkaan, jossa joutuivat lehtipolemiikkiin Mustosen kanssa, ja tällöin kävi selville, että heidän mielipiteensä poikkesivat melkoisesti Mustosen mielipiteistä.⁹⁸

Kuopiolaisen järjestön varsinaiset väkivallantyytöt tapahtuivat vasta vuoden 1907 kesällä ja syksyllä. Aseellinen toiminta oli siis siellä jatkunut vaalien ja eduskunnan kokoontumisen jälkeen. Muualla ne olivat suunnanneet huomion pois maanalaisesta toiminnasta.

Yhden juuren lisää saivat nämä maanalaiset järjestöt, kun senaatti lakkautti Viaporin tapahtumien jälkeen punakaartin. Paikoin niiden toimintaa jatkettiin kiinteässä yhteydessä Amerikkaan paenneeseen Johan Kockiin. Hänestä oli tullut innokas vallankumouksen ja aseellisen toiminnan ihailija. Niinpä hän puhui halveksivasti »porvarillisista kunniakäsityksistä» ja tähdensi moraalisten näkökohtien suhteellisuutta vetoamalla siihen, että ne vaihtelivat maantieteellisten rajojen mukaan.⁹⁹

Edellisistä maanalaisista järjestöistä poikkesi huomattavasti se, jonka sosiaalidemokraattisen puolueen nuorten siipi perusti Oulun kokouksen yhteydessä pidetyssä salaisessa kokouksessa. Aloitteen tekijänä oli insinööri Severi Alanne ja innokkaasti siinä mukana mm. Sulo Vuolijoki. Järjestön aatteelliset esikuvat olivat osaksi Ruotsista, mihin viittasi nimitys »nuorsosialistit». Järjestön tehtäväksi määriteltiin valmistautuminen uuden suurlakon varalle — »on sen vuoksi ryhdyttävä nopeasti varustautumaan ratkaisevan vallankumoushetken varalle»—, ja vallankumouksen tavoitteena oli »täydellisen valtiollisen kansanvallan toteuttaminen». Venäläisiä vallankumouksellisia oli autettava, taisteltava tsaarinvaltaa vastaan sekä hankittava aseita ja harjaannuttava niiden käyttöön, mutta »mielettömiä anarkistisia tekoja ja terroristisia yrityksiä on tarmokkaasti vastustettava». Järjestön tarkoituksena olikin vetää maanalaiset ryhmät puolueen valvontaan ja toimimaan kontrollin

alaisina. Tässä kohden tavoite jäi saavuttamatta, sillä otetta hajallaan toimiviin ryhmiin oli vaikea saada. Järjestön toimesta oltiin yhteydessä venäläisiin vallankumouksellisiin, ja Helsingissä olevassa salaisessa kirjapainossa painettiin paitsi järjestön omaa lehteä Tunnussanaa, jota ehti ilmestyä vain yksi numero, myös venäläisille sotilaille levitettävää lehteä Vestnik Kazarmi. Mo-lemmissa hyökättiin ankarasti tsaarinvaltaa vastaan. Vuoden 1907 alussa kirjapaino löydettiin ja insinööri Alanne vangittiin, mutta hänen onnistui paeta Amerikkaan.¹⁰⁰ Maanalainen toiminta tyrehtyi, sillä vanhempi polvi oli kovasti sitä vastaan. Mm. Yrjö Mäkelin Kansan Lehdessä arvosteli useaan otteeseen tätä toimintaa.

Näiden järjestöjen lisäksi myös venäläiset harjoittivat Suomessa maanalaista toimintaa. Venäjän valtakunnanpankin haarakonttorin ryöstö helmikuussa 1906 oli sosiaalivallankumouksellisen joukkueen tekemä. Sen sijaan Venäjän sosiaalidemokraattiset puolueet tuomitsivat yksityiset väkivallanteot, ja kesäkuussa 1906 pidetyssä puoluekokouksessa tämä päätös uudistettiin. Toukokuussa 1907 myös Venäjän sosiaalivallankumoukselliset antoivat julistuksen, jossa he kielsivät Suomen viranomaisia ja laitoksia vastaan suuntautuneen toiminnan. Elokuussa 1907 mainittu julistus lähetettiin Suomen lehdille.¹⁰¹ Tämän jälkeen venäläiset eivät todennäköisesti olleet näiden tekojen takana.

Sen sijaan varsin usein esitettiin käsitys, että Venäjän valtiollinen poliisi olisi »provokaatiotarkoituksessa» järjestänyt näitä tekoja.¹⁰² Tietysti tsaarinvalta siinä tapauksessa, että se olisi asevoimin aikonut tukahduttaa täällä ilmenneen separatismia, olisi tarvinnut tällaisia syitä, jotta se ei olisi muun maailman silmissä kompromet- toinut pahasti itseään. Mutta mikään ei varmasti viittaa siihen, että näitä tekoja olisi siltä taholta järjestetty.

d. Väkivallasta toimintaa vastaan

Etupäässä työväenliikkeen vanhempi polvi oli periaatteessa kokonaan väkivallasta toimintaa vastaan. Osa erityisesti nuoremmista oli sitä mieltä, että tietyissä olosuhteissa lähinnä silloin, kun työ-

väenliikkeen toimintaa yritettiin estää, siitä saattoi tulla väkivaltainen. Työväenliikkeen siirtyminen vallanpitäjäksi voisi tapahtua myös väkivaltaisen kumouksen avulla. Toisten mielestä tarkoituksenmukaisuuspyyt sanelivat, oliko ryhdyttävä aseelliseen toimintaan ja aseellisen vallankumouksen valmisteluun vai tyydyttävä vain järjestö- ja parlamentaariseen toimintaan. Moraalisessa mielessä näillä teillä ei tällöin ollut eroa. Osa vastusti vain yksityisiä väkivallantekoja, jotka eivät vieneet liikettä millään tavoin eteenpäin. Hekin olivat valmiit hyväksymään aseelliseen toimintaan tähtäävät pyrkimykset ja pitivät niitä työväenliikkeen kannalta parhaina.

Ensin mainittu suhtautuminen oli ollut aikaisemmin vallitsevana. Koko wrightiläinen aatteellinen perintö sisälsi väkivallan vastaista humanismia ja filantrooppisuutta. Samaan suuntaan vaikuttivat tolstoilaisuus, teosofia ja pasifismi. Näillä oli vaikutusta työväenliikkeessä eritoten 1890-luvulla siinä murrosvaiheessa, jolloin sosialismi oli vasta muovautumassa työväenliikkeen aatesisällöksi. Tällöin sosialismi varsin yleisesti nähtiin laajana ihmisrakkauden oppina, joka toteutti kristillisen etiikan vaatimukset.¹⁰³ Tämä käsitys kyllä heikkeni suurlakkoon tultaessa, mutta se säilytti yhä otteensa niihin, jotka olivat tulleet työväenliikkeeseen mukaan 1890-luvulla. Suurlakon jälkeen kaiken väkivaltaisen toiminnan periaatteelliset vastustajat olivatkin etupäässä puolueen vanhempaa ja kauemmin mukana ollutta jäsenistöä.

Avoimesti ja varsin jyrkästi esittivät useimmat 1890-luvulla työväenliikkeeseen tulleet kärkimiehet periaatteellisen väkivallan vastaisen aatteensa. Mm. N. R. af Ursin toi useissa yhteyksissä esille rauhallista kehitystä korostavan kantansa.¹⁰⁴ Aktiivisimmin väkivaltaa vastaan esiintyivät vuosisadan alkupuolen johtajat Yrjö Mäkelin, Eetu Salin ja Taavi Tainio. Erityisen korostetusti toi tämän kannan esille Yrjö Mäkelin. Useissa yhteyksissä hän painotti moraalin absoluuttisuutta. Hänen mielestään työväenliikkeen toimintamuotojen oli oltava sopusoinnussa eettisten periaatteiden kanssa.¹⁰⁵ Syksyllä 1906 Yrjö Mäkelin ilmoitti eroavansa Kansan Lehden päätoimittajan tehtävistä, ja tähän oli osittain syynä se, että hän katsoi puoluejohdon ja myös eräiden Kansan

Lehden ympärille ryhmittyneiden suhtautuneen suopeasti tapahtuneisiin väkivallantekoihin.¹⁰⁶ Samasta syystä Mäkelin kieltäytyi asettumasta eduskuntaehdokkaaksi ja perusti yhdessä Reino Drockilan, Kössi Kaatran ja Vihtori Kososen kanssa Helsinkiin Oikeuslehden, joka ilmestyi marraskuun lopulta joulukuun loppuun 1906. Lehdessä paheksuttiin tapahtuneita väkivaltaisuuksia ja vaadittiin, että työväenliikkeen oli toiminnassaan noudatettava moraalisesti hyväksyttäviä periaatteita.¹⁰⁷ Oikeuslehden ympärillä olevat olivat kaikki kauan olleet työväenliikkeessä, Reino Drockila 1890-luvun alusta alkaen.

Selvästi ilmaisi periaatteellisen väkivallan vastaisen kantansa myös Eetu Salin. Oulun puoluekokouksessa ei hän esim. olisi antanut edustus oikeutta punakaarteille.¹⁰⁸ Alustaessaan menettelytapakysymystä hän asettui vastustamaan väkivaltaista menettelyä, arvosteli »levottomuutta haluavia suomettarelais-sosialisti-anarkisteja» ja esitti, että puolueen propaganda voisi olla vähemmän »luokkavihaa kiihdyttävää». ¹⁰⁹ Syksyllä 1906 Salin porilaisessa Sosialidemokraatissa katsoi, että puolueen toiminta poikkesi sosiaalidemokraattisista periaatteista, kun väkivaltainen toiminta hyväksyttiin. Tällä perusteella hän aluksi kieltäytyi eduskuntaehdokkuudesta.¹¹⁰ Salinin väkivallan vastainen asennoituminen oli sitäkin merkittävämpää, koska hän aina johdonmukaisesti korosti luokkataisteluasennetta ja myöhemminkin tähdensi olevansa Kautskyn kannattaja ja tuomitsi revisionismin.¹¹¹

Myös Taavi Tainio arvosteli useissa yhteyksissä punakaartia. Syksyllä 1906 hän esiintyi jyrkästi tapahtuneita väkivaltaisuuksia vastaan ja kieltäytyi aluksi eduskuntaehdokkuudesta perustellen kantaansa sillä, että puolueen johto suhtautui suopeasti väkivallantekoihin.¹¹² Puolueen vanhoista kärkimiehistä ilmaisivat periaatteellisen väkivallan vastaisen toiminnan vastaisen kantansa eri yhteyksissä myös J. K. Kari,¹¹³ Vaasan työväenyhdistyksen johtava henkilö J. E. Lillnix¹¹⁴ ja K. F. Hellstén.¹¹⁵

Jonkin verran enemmän vetosi tarkoituksenmukaisuusnäkököhtiin Edvard Valpas. Työmiehessä hän ei kovin tiukasti tuominut niitä väkivallantekoja, joita tapahtui vuosina 1906—1907. Vuoden

1906 alkupuolella hän totesi, että työväenliikkeessä väkivaltaisen toiminnan saama kannatus riippui siitä, asetuttiinko sen pyrkimyksiä vastustamaan vai ei.¹¹⁶ Oulun kokouksessa hän asettui selvästi puolustamaan parlamentaarista toimintaa, mutta ei ottanut jyrkän periaatteellista kantaa väkivaltaista toimintaa vastaan.¹¹⁷ Tässä hän liittyi Karl Kautskyn käsityksiin.

Vähemmän aikaa työväenliikkeessä ollut nuorten ryhmä katseli asiaa etupäässä tarkoituksenmukaisuuden kannalta ja päätyi siihen, ettei varsinkaan Viaporin kapinan jälkeen ollut mahdollisuuksia aseelliseen toimintaan. Heistä Yrjö Sirola hyökkäsi ankarasti yksityisiä väkivaltaisuuksia, »anarkismia», vastaan ja katsoi, ettei silloisessa poliittisessa tilanteessa muukaan väkivaltainen toiminta ollut tarkoituksenmukaista.¹¹⁸ Eräät toiset nuoret taas menivät pitemmälle, he näkivät väkivaltaisen vallankumouksen hyväksyttävänä, jopa toivottavana, ja joidenkin mielestä sitä oli määrätietoisesti valmisteltava. Mutta yksityiset väkivallanteot hekin tuomitsivat. Useimmat Oulun kokouksen osanottajista katsoivat, ettei siinä tilanteessa, jolloin parlamentaarinen toiminta juuri avautui, ollut tarkoituksenmukaista lähteä väkivaltaisen toiminnan tielle.¹¹⁹

Innokkaasti väkivaltaista toimintaa vastaan kirjoitteli Työmiehen palstoilla professori J. J. Mikkola. Koska hän ei varsinaisesti toiminut työväenliikkeessä, ei hänen sanoillaan joukkojen keskuudessa ollut ehkä kovin suurta painoa. Mutta merkittävää oli, että Työmiehen päätoimittaja Edvard Valpas jatkuvasti avasi hänelle lehden sivut käytettäväksi. Näin Valpas halusi tukea tähän aikaan työväenliikkeessä melko epäpopulääriä linjaa, mutta varovaisena ei halunnut panna omaa suosiotaan joukkojen keskuudessa alttiiksi.¹²⁰

Suurlakon jälkeenkin ilmestyi sosialistista kirjallisuutta, jossa asetuttiin vastustamaan väkivaltaisen vallankumouksen ajatusta. Tällaisia olivat mm. Enrico Ferrin »Sosialismi ja uuden ajan tiede» sekä Bebelin ja Webbin artikkelit N. R. af Ursinin toimittamassa teoksessa »Tulevaisuutta kohti». Samalla tavalla vaikuttivat nekin teokset, joissa sosialismille annettiin pasifistinen sisältö ja sosialismin toteutumisen uskottiin merkitsevän sotien ja väkivallan loppumista. Tällaisia näkökohtia sisältyi mm. Gustaf Bangin teokseen

»Sosialistinen tulevaisuusvaltio». Tosin työväenliikkeessä suurlakon jälkeen periaatteellisen pasifismin ote heikkeni, ja sen tilalle tuli ajatus kansanpuolustuksesta. Tämä taas oli alkiona tietynlaiselle sotilaallisen toiminnan ihailulle.¹²¹

Yhteistoiminta perustuslaillisten kanssa ja heiltä saadut vaikutteet vähensivät väkivaltaisen vallankumousajatuksen saamaa kannatusta. Perustuslaillisten piirissä hän korostettiin lain ja moraalin absoluuttisuutta, ja tältä pohjalta oli vaikea päätyä vallankumousajatuksen. Yhteistoiminta myös muiden ryhmien kanssa oli omiaan poistamaan niitä ennakkoluuloja, joiden pohjalta aggressiivisuus nimenomaan toisin ajattelevia kohtaan lähti. Kosketus porvarillisiin heikensi tietoisuutta vastaryhmän olemassaolosta.

Väkivaltaisen toiminnan aktiivisimpiin vastustajiin kuului juuri niitä, jotka ensimmäisenä sortokautena olivat yhteistyössä perustuslaillisten kanssa. Heistä huomattavimpia olivat Yrjö Mäkelin, Reino Drockila, Taavi Tainio, J. K. Kari ja eräät oululaiset, mm. K. Ahmala ja H. Törmä, sekä joukko ruotsinkielisessä työssä työväenliikkeessä aktiivisesti toimineita, mm. Fil. Tiderman, M. Holmberg ja K. H. Wiik.¹²²

Revisionistiset herätteet heikensivät myös ajatusta väkivaltaisesta vallankumouksesta. Revisionismissahan tähdennettiin työväenliikkeen käytännöllistä toimintaa ja todettiin sosiaaliset uudistukset sinänsä arvokkaiksi. Suomessa näiden oppien suoranaiset vaikutukset olivat tosin suhteellisen vähäiset, tai ainakin niihin vedottiin melko harvoin. N. R. af Ursin oli kesällä 1906 Saksassa matkustellessaan tavannut August Bebelin ja saanut häneltä tämänsuuntaisia virikkeitä. Hän oli yhtynyt Bebelin käsityksiin siinä, että ensin oli yhdessä porvarillisten liberaalien kanssa luotava porvarillinen valtio, joka vasta olisi sosialistisen valtion pohja.¹²³ Tämä käsitys työnsi vallankumousajatuksen syrjään. Myös Oikeuslehden eräät kannanotot viittasivat revisionismista saatuihin vaikutteisiin. Mäkelinin, Kaatran, Kososen ja varsinkin Drockilan väkivaltaista toimintaa vastaan suuntautuneet mielipiteet lähtivät osittain tältä pohjalta.¹²⁴ Selvimmin revisionistiset ajatukset olivat saaneet vastakaikua ruotsalaisen työväenliikkeen piirissä.

Lähtökohtanaan revisionismi varsinkin M. Holmberg ja K. H. Wiik arvostelivat ajatusta väkivaltaisesta vallankumouksesta.¹²⁵

Ouluun muodostui keskus, jossa korostettiin parlamentaarista toimintaa ja arvosteltiin puoluejohdon ymmärtävää suhtautumista väkivaltaiseen toimintaan. Kansan Tahdossa nimittäin hyökättiin »sitä luhua ja epäselvää kantaa vastaan, jolle Työmies on asettunut vuoden varrella tapahtuneisiin väkivallantöihin nähden».¹²⁶ Lehti arvosteli mm. puoluetuomikunnan tuomiota Oikeus-lehteen nähden ja vaati tartuttavaksi »Valppaan ja kumppanien hajoituspuuhiin».¹²⁷ Oululaiset ja Kansan Tahto saivat osakseen arvostelua eräissä muissa työväenlehdissä.¹²⁸ Pohjana oululaisten kannanotoissa oli voimakas tarve korostaa eettillisiä periaatteita.¹²⁹ Tämä moraalinen absoluuttisuuden tähdentäminen oli omiaan luomaan väkivaltaisen toiminnan vastaista ilmapiiriä. Oulussa oli sitä paitsi kauan toimittu yhteistyössä perustuslaillisten kanssa, varsin pitkään osallistuttu kunnallisiin ja valtiollisiin vaaleihin itsenäisten ratkaisujen pohjalta ja alun pitäen yhdistys oli ollut työväestön käsissä, joten yhdistyksen piirissä ei syntynyt radikaalista oppositiomielialaa.

Viaporin kapinan epäonnistuminen, siihen liittyneet yhteenotot sekä uhkaavana väikkynyt mahdollisuus, että kansanjoukot olisivat omin päin lähteneet liikehtimään, aiheuttivat aseellisen vallankumouksen kannatuksen heikkenemisen. Suurlakko oli luonut uskoa joukkoliikkeen mahdollisuuksiin aseistettua armeijaakin vastaan, mutta nyt tämä usko kärsi pahan kolauksen.¹³⁰

e. Osallistuminen vallankäyttöön porvarillisessa yhteiskunnassa

SÄÄTYVALTIOPÄIVIEN VAALIKYSYMYS SUURLAKON JÄLKEEN

Työväenliikkeen suurlakonaikainen ehdotus kansalliskokouksesta, johon valittaisiin edustajat yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalla, ei ollut toteutunut. Marraskuun manifestin lupauksen mukaisesti kutsuttiin kylläkin koolle säätyvaltiopäivät, joille piti antaa esitys uudeksi vaalilajiksi ja valtiopäiväjärjestykseksi. Työväenliikkeen oli nyt ratkaistava, miten se asiaan suhtautui. Kysymystä

kutsuttiin pohtimaan ylimääräinen puoluekokous Tampereelle 20—22. päivinä marraskuuta.

Tilanne oli sama kuin vuoden 1904 ylimääräisessä puoluekokouksessa. Vaalilakon kannalla olivat tällä kuten edelliselläkin kerralla yleensä maalaisedustajat, koska heillä ei ollut mitään mahdollisuutta vaikuttaa säätyvaltiopäivien vaaleihin. Heidän keskuudessaan oli sitä paitsi vallitsevana radikaalinen mielipidesuuntaus. Suurlakko muutti lopullisesti tilanteen sellaiseksi, että jyrkimpien menettelytapojen kannattajiin liittyivät useimmat maaseudun teollisuuskeskusten ja muiden maaseutuyhdistysten edustajat.¹³¹ Jo vuoden 1904 kokouksessa myös helsinkiläiset olivat miltei poikkeuksetta puoltaneet vaalilakkoa, ja sen he tekivät nytkin. Helsingissä työväenliikkeen ja perustuslaillisten välit olivat kiristyneet suurlakon aikana, joten sillä linjalla ei ollut yhteistyömahdollisuuksia. Sitä paitsi helsinkiläisten suunnan määräsi Työmies, ja sen linjan taas viitoitti Valpas. Hän oli useassa yhteydessä tähdentänyt luokkataisteluajutusta, joka helsinkiläisten tulkinnan mukaan vaati tässä tilanteessa vaalilakkoa.¹³²

Vaikutusvaltaisain vaalilakon ehdottajista oli kuitenkin kai Eetu Salin. Hänen mielestään eivät säätyvaltiopäivät suostuneet luovuttamaan valtaansa vapaaehtoisesti. Siksi ne oli painostettava siihen mielenosoituksin ja uuden suurlakon uhalla. Sen sijaan muutama mies säätyvaltiopäivillä ei saisi mitään aikaan.¹³³ Salin oli toiminut tarmokkaasti punaisen julistuksen laatimiseksi ja sen sisältämän väliaikaisen hallituksen toteuttamiseksi. Sen romahdettua hän näyttää kuitenkin asennoituneen jyrkästi kaikkeen yhteistyöhön porvarillisten kanssa. Merkittävää oli, että vaalilakon toinen, ilmeisesti varsin arvostettu kannattaja oli maisteri Väinö Vuolijoki. Hän perusteli mielipidettään kautskyläisten sosialistien menettelytapakysymyksissä käyttämällä sanonnalla »luokkarajat himmentyvät» vaalissa.¹³⁴ Väinö Vuolijoki oli työväenliikkeessä uusi mies, jonka jyrkkyyden voi selittää ainakin osittain »äskän kääntyneen» radikaalisuudeksi. Sitä paitsi akateemista koulutusta saaneita kohtaan tunnettiin ennakkoluuloa, jonka poistamiseksi oli pätevä keino mahdollisimman jyrkkä esiintyminen.¹³⁵

Vaalilakon kannattajat asettivat epäilyksenalaiseksi sen vastustajien sosiaalidemokraattisuuden. Nimenomaisesti väitettiin, etteivät valituiksi tulleet voisi säilyttää aatettaan.¹³⁶ Jyrkästi vaadittiin myös pitämään kiinni kokouksessa tehdyistä päätöksistä. Niitten rikkojat olisi erotettava puolueesta.¹³⁷ Tavoitteena oli selvittää ja tiukentaa puolueen linjaa.

Jo vuoden 1904 kokouksessa olivat ennen kaikkea Oulun, Tampereen ja Turun edustajat kannattaneet vaaleihin osallistumista; nyt he olivat samaa mieltä.¹³⁸ Näissä kaupungeissa oli totuttu otamaan osaa vaaleihin. Siksi katsottiin, että niiden avulla voidaan työväestö aktivoida poliittiseen toimintaan. Heistä olivat useat olleet yhteistyössä perustuslaillisten kanssa ja todenneet, että näiden piirissä oli yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella varsin huomattavaa kannatusta. Muutamat työväenliikkeen valtiopäiväedustajat voisivat vaikuttaa nimenomaisesti perustuslaillisten ajattelutapoihin; näiden näet uskottiin saavan enemmistön. Perustuslaillisten kanssa suoritettu yhteistyö oli hävittänyt heihin kohdistuvat ennakkoluulot. Tässä ilmeni kyllä se epämarxilainen käsitys, että porvarillisiin voitaisiin vaikuttaa muullakin kuin pakotteilla.

Keskustelussa Eetu Salin esitti ajatuksen, että vaaleihin osallistumista kannattavat olivat »bernsteinilaisia», siis saaneet virikkeitä revisionismista. Hän lausui mm.: »Jo pitemmän aikaa on meillä huomattu kaksi eriävää suuntaa puolueessamme. Ei se ole mikään outo ilmiö. Samalla lailla on asiantila kaikissa maissa. Nyt tekee mieleni kysyä, onko meillä lievemman suunnan edustajat edes sosiaalidemokraatteja. Eikä voida estääkään porvarillisia aineksia pääsemästä joukkoihimme. Wrightiläisen suunnan edustajia on meillä vielä vahvan puoleisesti puolueessamme. Ja he ovat porvareita. Meillä on viime aikoina ruvettu ajamaan pikkureformisuuntaa ja sanottu, että se on bernsteinilaisuutta. Ei siis ihme, että meillä tällaisilla motiiveilla koetetaan puolustaa osanottoa vaaleihin.»¹³⁹ Mäkelin toi esille vastakkaisen kannan: »Vaaliin osaaottamalla voimme siihenkin nähden toimia eduksemme, että porvaristossa radikaaliset ainekset pääsevät enemmistöön ja saavat suurempaa pontta vaatimuksilleen. Minä en voi sanoa, kuten Hälleberg, että

'mitä minä kirjoitin sen minä kirjoitin'. Mitä minä olen taktiikasta sanonut se ei sido suinkaan minua koko elinajakseni, vaan voin — Liebknechtin lailla — aivan kernaasti muuttaa taktiikkaa vaikka 24 kertaa vuorokaudessa, jos olosuhteet sen vaativat.¹⁴⁰ Jossain määrin Salinin väitteet pitivätkin paikkansa, sillä erityisesti Yrjö Mäkelinillä, Reino Drockilalla ja J. K. Karilla oli esiintynyt ajatuksia, joitten herätteet olivat revisionismissa. Nämä vaikutteet olivat kuitenkin tuskin ratkaisevia. Jo vuosisadan alusta oli ollut, kuten edellä on mainittu, vastakohta toisaalta Helsingin, toisaalta lähinnä kolmen muun kaupungin, Turun, Tampereen ja Oulun välillä. Nytkin tämä osoittautui voimakkaaksi. Vaaleihin osallistumista puolsivat erityisesti maaseutukaupunkien sekä muutamien maaseutuyhdistysten valtuutetut, ja jotkut Helsingistäkin olevat edustajat asettuivat tälle kannalle.¹⁴¹

Mielipiteiden ristiriitaisuuden vuoksi ei kokouksessa päätöslauselmaa muovaamaan asetettu valiokunta saanut aikaan yhtenäistä ehdotusta. Valiokunnassa asetui viisi jäsentä vaaleihin osallistumisen puolelle ja viisi vastaan; kaksi jäsentä oli valmiita antamaan yhdistyksille vapauden menetellä parhaaksi harkitsemallaan tavalla. Vaaleihin osallistumista kannattivat valiokunnan jäsenistä Yrjö Mäkelin, Reino Drockila, Matti Turkia, J. A. Salminen ja Keuruun työväenyhdistyksen edustaja S. Rantanen. Vaalilakon kannalla olivat Eetu Salin, Väinö Vuolijoki, Mikko Uotinen, Enson edustaja H. Jalonen ja Helsingin työväenyhdistyksen edustaja Sandra Reinholdsson. Yhdistyksille annettavaa menettelyvapautta kannattivat Helsingin työväenyhdistystä edustava August Rissanen ja Viipurin yhdistyksen valtuutettu M. Bruus (Airola). Vaikkakin valiokunnan enemmistö oli tavallaan vaaleihin osallistumisen puolella, niin kokouksen enemmistö oli vastaan; äänet jakautuivat 191—96.

Päätös sai osakseen useita vastalauseita. Kokonaista 30 edustajaa yhtyi J. K. Kariin, joka painotti vaalilakkopäätöksen aiheuttamaa hajaannusta. Oulun edustajat suuntasivat vastalauseensa kärjen maalaisedustajia vastaan, jotka heidän mielestään olivat päässeet määräämään, mitä kaupunkilaiset saivat tehdä ja mitä eivät. Sama

sävy oli Matti Turkian ja Yrjö Sirolan vastalauseessa, johon yhtyi kolme muuta. Näistä poikkesi kotkalaisten valtuutettujen F. E. Petterssonin (Kellosalmen), J. Aaltosen ja A. Kankkusen vastalause, jossa korostettiin, että Kotkassa oli suurlakon aikana syntynyt yhteistoimintaa teollisuuden edustajien ja sosiaalidemokraattien välillä. Tämän tarkoituksena oli ollut toteuttaa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, mutta puoluekokouksen päätöksen nojalla sosiaalidemokraattien olisi vetäydyttävä vastuusta. Tämä varsin saumaton yhteistyö oli syntynyt suurlakon luoman kansallisen innoituksen vallitessa, ja merkittävää oli, että Kotkan edustajat toivat tämän silloisista sosialistisista periaatteista poikkeavan käsityksensä esille puoluekokouksessa.

Toiseen suuntaan käyvän vastalauseen esittivät Helsingin työväenyhdistyksen valtuutetut. Vaaleihin osallistumista kannattavat olivat mietinnössään todenneet helsinkiläisetkin epävarmoiksi. Tämän halusivat kiistää P. Leppänen, E. Haapalainen, K. Luoto, A. Järvenpää ja varauksellisesti myös E. Perttilä.¹⁴²

Puoluekokous osoitti, että sosiaalidemokraatit olivat erimielisiä siitä, miten silloisessa poliittisessa tilanteessa oli meneteltävä. Kysymys osallistumisesta valtiopäivävaaleihin kokosi puolueessa vallinneet periaatteelliset erimielisyydet, paikallisten vastakohtien pohjalla syntyneet kiistat sekä henkilökohtaiset valtataistelut. Puoluekokouksen päätöstä ei kuitenkaan rikottu kuten vuonna 1904. Yrjö Mäkelin tosin valittiin Oulun perustuslaillisten toimesta porvarissäätyyn, mutta hänkin nimenomaan tähdensi, ettei häneltä ollut kysytty lupaa. Hän halusi antaa kannattajilleen kuvan, ettei hän rikkonut puoluekokouksen päätöstä, joka nyt tunnettiin sitovaksi.¹⁴³

KARIN KYSYMYS

Suurlakon jälkeen muodostettuun perustuslailliseen senaattiin oli mennyt turkulainen opettaja J. K. Kari, joka vuodesta 1899 oli ollut puoluehallinnon jäsen ja hoitanut puoluesihteerin tehtäviä. Päättyessään senaattiin menostaan oli Kari kutsunut koolle puolue-

hallinnon toimeenpanevan valiokunnan. Puoluehallinnon pöytäkirjojen mukaan Kari oli ilmoittanut kokoontuneille toimeenpanevan valiokunnan jäsenille, että hänelle oli tarjottu paikkaa kotimaisessa hallituksessa, ja kysynyt läsnäolijoiden mielipidettä asiasta. Tällöin kaikki yksimielisesti päättivät, että tarjous oli otettava vastaan.¹⁴⁴ Oulun kokouksessa toimeenpanevan valiokunnan jäsenet K. F. Hellstén ja J. Tuomola katsoivat, että ko. kokous oli epävirallinen, ja näin ollen Karilla ei ollut puoluehallinnon lupaa senaattiin menoon, vaan vastuu jäi yksinomaan Karille.¹⁴⁵ Siis Hellstén ja Tuomola yrittivät Oulun kokouksessa vapautua tästä vastuusta. Kun Helsingissä liikkui huhu Karin kutsumisesta senaattiin, piti työväenyhdistys kokouksen, jossa asiaa käsiteltiin ja kaikilla äänillä viittä vastaan päätettiin, että Karia oli varoitettava menemästä hallitukseen.¹⁴⁶ Helsinkiläisten »yhteistoimintaa» vastustava linja oli selvä.

Katsottuaan saaneensa puoluehallinnon luvan Kari otti tarjouksen vastaan. Tämä menettely ei ollut niinkään poikkeuksellista; olihan suurlakon aikana saanut työväenliikkeen piirissä laajaa kannatusta ajatus väliaikaisesta hallituksesta, johon oli jo valittu edustajia kaikista puolueista. Lisäksi Kari oli toiminut läheisessä yhteistyössä perustuslaillisten kanssa ja saanut vaikutteita revisionismista, mikä antoi teoreettista oikeutusta hänen ratkaisulleen.

Tampereen ylimääräisessä kokouksessa välittömästi senaatin muodostamisen jälkeen Helsingin ulkotyöväenyhdistyksen edustaja H. Koskinen yritti ottaa asian esille, mutta kokous torjui ehdotuksen. Kari joutui kokouksessa huomionosoitusten kohteeksi eikä mikään viitannut siihen, että teko olisi käsitetty puolueen periaatteiden rikkomiseksi.¹⁴⁷ Eetu Salin, joka kokouksessa tähdensi luokkataisteluperiaatetta ja vastusti osallistumista vaaleihin, puhui hänelle kiitoksen sanoja ja lisäksi kokous kohotti hänelle eläköön-huudon.¹⁴⁸ Myöskään lehdistössä ei Karin senaattiin menoa vastaan erityisemmin hyökätty, otettiinpa se ruotsinkielisessä Arbetaren-lehdessä suorastaan innokkaastikin vastaan.¹⁴⁹ Kuitenkin uudessa Tampereen kokouksessa valitussa puoluehallinnossa todettiin jo 3. 12. 1905 Karin asiasta, että »ei jyrkällä kannalla olevan

sos.dem. puolueen ole syytä luovuttaa miehiä hallitukseen». Asia päätettiin siirtää puoluekokouksen ratkaistavaksi.¹⁵⁰

Kanta Kariin nähden jyrkkeni nopeasti, sillä puolueen linja radikaalistui suurlakon jälkeen. Ajatus kansallisesta yhteistoiminnasta, jota osaltaan symbolisoi Karin meno senaattiin, oli jo punaisen julistuksen kaatuessa romahtanut. Katkeruus oli suuntautunut perustuslaillisiin ja eritoten perustuslailliseen senaattiin, jonka jäsen Kari oli. Kun perustuslaillinen senaatti joutui ottamaan vastuun myös suhteesta Venäjään, niin oli selvää, ettei se voinut noudattaa niin jyrkkää politiikkaa tsaarinvaltaa kohtaan, kuin se oppositiossa ollessaan oli vaatinut. Tällöin se menetti suosiotaan työväenliikkeessä. Lisäksi senaattiin kuului mielipiteiltään varsin konservatiivisia henkilöitä, joten Kari ei saanut uudistusesityksilleen kannatusta. Senaatin oli myös tartuttava työväenliikkeen liepeillä esiintyneisiin levottomuuksiin, nimenomaisesti Viaporin kapinan yhteydessä. Juuri ennen Oulun kokousta se julisti punaiset kaartit hajotetuiksi. Mielipiteet työväenliikkeessä kääntyivät sen vuoksi jyrkemmin senaattia vastaan. Poliittinen tilanne näytti senaatista käsin aivan toiselta kuin työväenyhdistystasolta; sen tähden Kari ymmärsi ja hyväksyikin eräitä tämän toimenpiteitä, joita oli kiiwaasti arvosteltu työväenliikkeen toimesta.¹⁵¹

Karin tapaukseen liittyvä kysymys ministerisocialismista oli aiheuttanut aikaisemmin kansainvälisessä työväenliikkeessä pitkiä pohdintoja ja lukuisia riitoja. Ongelma nousi esille vuonna 1899, jolloin ranskalainen sosialisti Alexandre Millerand meni porvarillis-radikaaliseen hallitukseen. Vaikkakin Ranskan työväenpuolueet antoivat Millerandille epäluottamuslauseen, sai hän menettelylleen myös kannatusta. Kysymystä käsiteltiin Internationalen kongressissa Pariisissa, ja tällöin päädyttiin eräänlaiseen kompromissiratkaisuun. Korostettiin, että kapitalistisen talousjärjestelmän vallitessa ei sosialistien pitänyt pyrkiä hallitukseen, koska se merkitsi porvarillisen yhteiskunnan tukemista. Kuitenkin myönnettiin, että poikkeuksellisessa tilanteessa voitaisiin osallistua hallitukseen. Sen sijaan Internationalen kongressissa Amsterdamissa vuonna 1904 painotettiin jyrkkiä luokkataistelutunnuksia; päätös tiesi tiukem-

paa asennoitumista hallitukseen menoa vastaan. Ministerisocialismi sai kannatusta ja ymmärtämystä Ranskassa Jaurès'ilta ja hänen liittyneiltä sekä Saksassa Bernsteinilta ja yleensä revisionisteilta. Sitä paitsi samana vuonna kun Oulun kokous pidettiin, menivät Ranskassa hallitukseen Aristide Briand ja René Viviani, jotka edustivat ns. riippumattomia sosialisteja. Nämä olivat etääntyneet työväenliikkeestä ja rikkoneet välinsä Jaurès'nkin sekä hänen kannattajiensa kanssa.¹⁵² Täällä arvostetuin teoreetikko Kautsky suhtautui torjuvasti ns. ministerisocialismiin. Suomessa painavat teoreettiset seikat ja kansainväliset mielipiteet olivat Karin senaattissa oloa vastaan.

Aiheen alustajana Oulun kokouksessa oli Taavi Tainio. Hän totesi, että senaattiin oltiin tyytymättömiä. Hänen mielestään ei vastaisuudessa kukaan saisi mennä sinne ilman puoluekokouksen tai puoluehallinnon lupaa. Muuten Tainion alustus tähtäsi Karin säilyttämiseen puolueessa.¹⁵³ Molemmat olivat turkulaisia ja lisäksi kauan puolueessa toimineita. Myös heidän mielipiteensä olivat samansuuntaisia; molemmat olivat ensimmäisenä sortokautena olleet yhteistyössä perustuslaillisten kanssa.

Huolimatta siitä, että Tainio saattoi alustuksellaan ohjata jossain määrin kokouksen mielipiteitä, suuri osa kokousedustajista oli Karin erottamisen kannalla. Useimmat käytetyistä puheenvuoroista suuntautuivat sekä senaattia että Karia vastaan. Tällainen oli ennen kaikkea O. V. Kuusisen puheenvuoro. Siinä hän tuomitsi Karin puolueen ulkopuolelle vedoten ulkomaisiin teoreetikoihin ja väittäen, että Bernsteinkin oli tuominnut Karin menon senaattiin. Kuusinen korosti, että Kari oli mennyt senaattiin, joka ei ollut eduskunnalle vähimmässäkään määrässä vastuunalainen. Sen lisäksi Kuusinen tähdensi senaatin virheitä, joista hänen mielestään Kari oli osaltaan vastuussa.¹⁵⁴ Kuusisen puheenvuoron taustana olivat toisaalta sosialistiset teoriat, jotka silloin puhuivat ratkaisevasti tällaista menettelyä vastaan, toisaalta se, että jyrkällä esiintymisellä nuori suomettelainen maisteri poisti niitä ennakkoluuloja, joita häntä ja muitakin puolueeseen liittyneitä akateemisia kohtaan oli havaittavissa. Viittasivathan Karin puolustajat

ja puolueen veteraanit juuri tähän käyttämällä sanontoja: »maisteri Kuusinen», »nuoret suomettarelaiset maisterit», »joku maisteri» ja »suomettarelais-sosiaali-anarkistit».¹⁵⁵

Karia vastaan esiintyivät miltei kaikki johtavat nuoret radikaalit, mm. Alanne, Korpimaa, Nuorteva ja Hörhammer, useat maaseutuyhdistysten edustajat mm. Ypäjän edustaja A. Kallioinen, Sippolan työväenyhdistyksen edustaja Fr. Tila ja Matkun yhdistyksen valtuutettu Rob. Sormunen sekä ymmärrettävistä syistä punakaartin miehet J. Tuominen ja A. Kotka.¹⁵⁶

Karin puolesta käyttivät puheenvuoron Edvard Valpas, K. Pettersson (Kellosalmi) ja H. Jalonen. He olisivat antaneet hänelle mahdollisuuden valita joko puolueen tai senaatin välillä.¹⁵⁷ Karin erottamista asettuivat vastustamaan ja hänen menettelyään puolustamaan S. Hellstén sekä oululaiset H. Törmä ja — erittäin aktiivisesti — K. Ahmala.¹⁵⁸ Tämä olikin oululaisten perinteellisen linjan mukaista, sillä he olivat kummassakin edellisessä kokouksessa puolustaneet vaaleihin osallistumista ja tarttumista vallankäyttömahdollisuuksiin.

Kokouksen päätökseksi hyväksyttiin »valtavalla enemmistöllä» mietintö, jonka olivat laatineet asiaa käsitelleessä valiokunnassa nuoret radikaalit Severi Alanne, O. V. Kuusinen ja Mikko Uotinen sekä punakaartin edustaja J. Tuominen. Siinä todettiin, että muiden maiden sosiaalidemokraatit olivat yleensä hyväksyneet periaatteen, jonka mukaisesti puoluekokouksen luvatta porvarilliseen hallitukseen mennyt jäsen ilman muuta jo täten eroaa puolueesta. Erityisesti oli tätä sovellettava Kariin, koska hän oli mennyt hallitukseen, joka ei ollut parlamentaarisesti vastuunalainen. Puolueen veteraanien joukkoon kuuluva A. Järvenpää oli laatinut oman ehdotuksensa, johon yhtyi toinen veteraani, J. E. Lillnix. He tähdensivät Karin ansioita ja huomauttivat, ettei vuoden 1905 puoluekokous ollut ottanut mitään kantaa asiaan. Tämänkin ehdotuksen mukaan katsottiin Kari kuitenkin puolueesta eronneeksi. Silloiset turkulaiset Tainio ja Rissanen eivät yhtyneet kumpaankaan esittämättä omasta puolestaan mitään muutakaan ehdotusta. Edvard Valpas, joka oli myös valiokunnan jäsen, ei ottanut ensinkään osaa asian

käsittelyyn. Hänen kannanottonsahan olivat kovin varovaisia, eikä hän mielellään ainakaan kovin aktiivisesti asettunut kannattamaan vähemmistöön jäävää mielipidettä. Kokouksen päätöstä vastaan pantiin kolme vastalausesta: Jämsän edustaja Frithiof Peltonen hyväksyi Karin menettelyn, Rautalammin edustaja Juho Suomalainen halusi jättää valinnan vapaaksi ja vaasalainen veteraani J. E. Lillnix kannatti A. Järvenpään päätöslauselmaehdotusta.¹⁵⁹

Oulun kokouksen päätyttyä sanomalehdissä väiteltiin Karin erottamisesta. Useaan otteeseen arvosteli päätöstä Taavi Tainio, mihin yhtyi August Rissanen.¹⁶⁰ Aktivistien lehdessä arvosteli ruotsalaisessa työväenliikkeessä toiminut Fil. Tiderman erottamista.¹⁶¹ Toiselta puolen taas hyökättiin Karia vastaan edelleen ja kiistettiin Tainion arvostelu.¹⁶²

Karin meno perustuslailliseen hallitukseen rikkoi niitä teoreettisia käsityksiä, jotka varsin voimakkaina vaikuttivat työväenliikkeemme kärkiryhmässä. Hänen kysymyksiinsä liittyi myös nuorten ja vanhojen välinen valtataistelu, mikä terävöitti kannanottoja tämän asian yhteydessä.

REVISIONISMIN VAIKUTUS

Revisionismi, olennaisesti Bernsteinin kirjoitusten pohjalla vuonna 1899 Saksassa syntynyt aatesuuntaus, kielsi eräiltä Marxin ajatuksilta ehdottoman totuuden arvon. Bernstein mm. kiisti Marxin käsityksen, että pelkästään taloudelliset tekijät määräisivät historian kulun. Hän kiisti myös kurjistumisteorian paikkansa pitävyyden, ja yleensäkin hän asetti epäilyksen alaiseksi koko marxilaisen predestinaatio-opin. Uudelleen arviointi pakotti eräisiin muutoksiin myös menettelytavoissa. Kun usko Marxin esittämiin ennusteisiin vallankumouksesta heikkeni, niin jokainen askel työväenliikkeen ohjelman toteuttamiseksi tuntui arvokkaalta. Parannuksia, pieniäkin, oli tavoiteltava mm. pyrkimällä yhteistoimintaan niiden kanssa, jotka olivat valmiit hyväksymään edes osan ohjelmasta. Revisionismiin tuli täten yhä selvempi tavoite pyrkiä käy-

tännöllisiin sosiaalipoliittisiin toimenpiteisiin, joiden toteuttamiseksi liittouduttiin porvarillisten radikaalien kanssa.

Ruotsissa Bernsteinin käsitykset olivat päässeet nopeasti suuntaa määrääviksi. Suomessakin ne saavuttivat suurinta vastakaikua ruotsinkielisen työväenliikkeen piirissä. Ruotsinkielisten työväenyhdistysten edustajakokouksessa Helsingissä heinäkuussa 1906 Märten Holmberg arvosteli »liian pitkälle mennyttä dogmaattista uskoa Marxin lausuntoihin luokkataistelusta, katastrofista ja työväestön aseman kurjistumisesta». Hänen mielestään Marx oli monessa kohdin erehtynyt. Samantapaisia ajatuksia esitti K. H. Wiik.¹⁶³

Suomalaisella taholla revisionistisia ajatuksia oli omaksunut ennen kaikkea N. R. af Ursin. Toimittamaansa kirjaan »Tulevaisuutta kohti» hän oli ottanut englantilaisen Sidney Webbin artikkelin, jossa tämä esitti käsityksen, että porvarillisten radikaalien kanssa voitiin liittoutua tilapäisesti silloin, kun asteittaisesti siirryttiin vanhasta yhteiskunnasta uuteen. Käsitys oli samansisältöinen Bernsteinin esittämien ajatusten kanssa. af Ursin väitti sen lisäksi Sosialistisessa Aikakauslehdessä vastatessaan Kuusisen arvosteluun, ettei deterministinen käsitystapa ollut suinkaan lopullisesti hyväksytty. Kantansa tueksi hän vetosi Jaurès'n ja Liebknechtin mielipiteisiin.¹⁶⁴ Hänen revisionismiin liittyvät ajatuksensa vahvistuivat yhä kesällä 1906 Saksaan ja Ranskaan tehdyllä matkalla. Saksassa af Ursin tapasi sekä Bebelin että Kautskyn. Tällöin hän yhtyi täysin Bebelin käsitykseen, että porvarillisten radikaalien kanssa oli luotava ensin porvarillinen valtio, joka olisi »sosialistisen valtion pohja». af Ursinin mielestä tämä oli »puhdasta Marxin oppia». Hän piti yhteistoimintaa porvarillisten kanssa »oikeaoppiseen» marxilaisuuteen kuuluvana eikä Marxin käsityksistä poikkeavana, kuten Bernstein oli oman näkemyksensä esittänyt. Kautskyn ajatuksesta af Ursin ei ollut niinkään innostunut. Suomentamaansa »Kommunistiseen manifestiin» af Ursin liitti huomautuksen, että väkivaltaisen vallankumouksen ajatus on hylätty »ainakin mitä sivistysmaihin tulee» ja että köyhälistön tulee vallata valtiovalta yleisen äänioikeuden avulla. Käsityksensä tueksi hän viittasi Engelsiin ja

Bebeliin.¹⁶⁵ Ranskassa hän suhtautui ihailevasti Briandiin ja Vivianiin, jotka olivat menneet hallitukseen.¹⁶⁶

Keväällä 1907, vaalitulosten tultua tunnetuiksi, af Ursin esitti ajatuksen, että sosiaalidemokraattien oli pyrittävä senaattiin ja yleensä saamaan käsiinsä valtaa, vaikkapa vain vähän. Hän totesi Marxin »Kommunistisessa manifestissa» olleen sitä mieltä, että siirtyminen sosialismiin tapahtui »mullistuksen» avulla; sittemmin tämä oli kuitenkin — af Ursinin mukaan — muuttanut kantaansa, samoin kuin olivat tehneet Engels ja Liebknecht. af Ursinin ihanteina olivat Millerand, Briand ja Viviani. Tältä pohjalta lähtien hän arvosteli Karin erottamista puolueesta sekä vetosi Tainioon ja Järvenpäähän, jotka olivat esittäneet samansuuntaisia ajatuksia. Tainio oli ilmaissut kantanaan, että kokoomussenaattiin oli mentävä nimenomaan silloin, kun vaara uhkasi Venäjän taholta. Tältä pohjalta oli hänen mielestään yhteistoiminta porvarillisten kanssa paikallaan. Järvenpää vaati, että sosiaalidemokraatit ottaisivat haltuunsa puhemiehen paikan eduskunnassa ja olisivat valmiit menemään myös kokoomushallitukseen, vaikka siinä olisi muidenkin puolueiden edustajia, mutta sosiaalidemokraateilla olisi enemmistö.¹⁶⁷

Järvenpään, Tainion ja af Ursinin esittämiä ajatuksia kritikoivat mm. Kuusinen, Murros ja Valpas. Taustana tässä arvostelussa oli osaltaan vastakohta vanhat—nuoret. Arvostelijat vetosivat siihen näkökohtaan, että näin menetellen rikottiin sosialismin, erityisesti puhtaan marxilaisuuden periaatteita. Kuusinen tähdensi myös sitä, että senaatti oli itsevaltiaan keisarin neuvonantajakunta eikä parlamentarismien periaatteille rakentuva, mikä seikka erityisesti sosiaalidemokraatteja esti menemästä siihen.¹⁶⁸ af Ursin ei suinkaan antanut arvostelun vaikuttaa itseensä, vaan vastauksessaan hän osoitti irtautuneensa marxilaisista opinkappaleista. »Oppikaamme ensin olemaan vähemmistönä kaikilla aloilla ja sitten enemmistönä. Jättäkäämme teoreettiset lorut sikseen ja kaikki kaavamaisuudet saksalaiseen malliin, niin kuin ovat tehneet ranskalaiset ja sveitsiläiset.»¹⁶⁹

af Ursinin ohella olivat jonkinlaisia revisionistisia herätteitä saa-

neet A. Järvenpää, Taavi Tainio ja J. K. Kari, jonka senaattiin menossa ne osaltaan vaikuttivat.¹⁷⁰ Eetu Salin, joka suhtautui revisionismiin hyvin torjuvasti, katsoi tähän ryhmään kuuluviksi mm. Karin, Tainion ja Vihtori Kososen.¹⁷¹ Myös Mäkelinin Oikeuslehdessä oli revisionismiin viittaavia ajatuksia, vaikkakaan lehden syntymisen lähtökohtana eivät olleet tällaiset teoreettiset herätteet.¹⁷² Myöhemmin leimattiin revisionisteiksi kaikki ne, jotka asettuivat kannattamaan yhteistoimintaa porvarillisten kanssa venäläistyttämistoimenpiteiden torjumiseksi. Tällöin nuorista marraskuun sosialisteista Santeri Nuorteva ja Väinö Vuolijoki saivat revisionistin nimen.¹⁷³ Epiteetti sai vähitellen halventavan ja voimakkaasti kerettiläisen kaiun. Tähän vaikutti osaltaan Valppaan määrätietoinen propaganda Työmieheissä. Hän leimasi hyvin helposti myös henkilökohtaiset vastustajansa revisionisteiksi, mikä oli varsin tehokas keino heitä vastaan. Esim. Yrjö Sirola sai vuoden 1910 kongressijupakan yhteydessä tällaisen leiman.¹⁷⁴

Revisionismista ulkomailla käytyjä kiistoja kyllä selostettiin ottamatta varsinaista kantaa. Tosin Sosialistin eräissä artikkeleissa oli revisionismia puoltavia ajatuksia, mikä selittyy siitä, että Taavi Tainio oli lehden päätoimittaja.¹⁷⁵ Sen sijaan porvarillisten aktivistiradikaalien piirissä Bernsteinin ajatukset saivat innokkaan vastaanoton.¹⁷⁶ Sosialistisen Aikakauslehden ympärille ryhmittyneessä nuorten piirissä taas asetuttiin varsin selvästi Kautskyn kannalle ja suhtauduttiin torjuvasti revisionismiin, vaikkei sitä kovin jyrkästi vielä tuomittukaan.¹⁷⁷

Yksikamarisen eduskunnan toteutuminen loi jossain määrin pohjaa revisionismiin liittyvien ajatusten omaksumiselle. Mutta toisaalta hallituksen epäparlamentaarinen luonne ja riippuvaisuus keisarista estivät kuitenkin sosiaalidemokraattien pääsyn senaattiin. Sosiaalidemokraattinen puolue säilyi osaksi käytännöllisistä syistä, koska muuhun ei ollut mahdollisuuksia, jyrkkänä oppositiopuolueena, mikä hyvin sopi yhteen Kautskyn esittämän menettelytavan kanssa. Revisionismin vaikutusta heikensi myös se, että Työmiehen päätoimittaja, Oulun kokouksessa puolueen puheenjohtajaksi valittu Edvard Valpas, oli kovasti sitä vastaan. Hänelle mai-

nitut asemat antoivat mahdollisuuden vaikuttaa paljon puolueen linjaan ja tuomita kerettiläisiksi ne kannanotot, jotka poikkesivat hänen omistaan.

f. Valtataistelu puolueessa

KURIKAN KYSYMYKSET

Matti Kurikka oli jo ennen Amerikkaan menoaan vuonna 1899 joutunut erimielisyyksiin puolueen johtohenkilöiden, lähinnä Tainion ja Salinin, kanssa. Hänen tolstoilais-teosofiset ajatuksensa poikkesivat jo kyseisenä murroskautena työväenliikkeen sosialistiseksi muovautuvasta linjasta. Varsinaisten kannattajajoukkojen piirissä hän kuitenkin pysyi arvostettuna. Amerikassa hän teki epäonnistuneen yrityksen ihanneyhteiskunnan luomiseksi Malkosaarelle. Uskonnolliset kysymykset — eritoten hyökkäykset kirkkoa ja papistoa vastaan — olivat sielläkin keskeisinä hänen toiminnassaan.¹⁷⁸ Juuri ennen suurlakkoa Matti Kurikka palasi takaisin Suomeen. Tällöin hän sai jonkin verran kannattajia Sörnäisten työväenyhdistyksen piiristä, jossa teosofiset ajatukset yhä vaikuttivat. Hän aloitti myös puheiden ja luentojen pitämisen käsitellen etupäässä avioliittoon ja uskontoon liittyviä kysymyksiä sekä idealismin ja materialismin suhdetta. Hänen luennoimistoimintaansa kiinnitettiin Kansan Lehdessä huomiota, ja Yrjö Sirola osoitti laajassa artikkelisarjassa Kurikan ajatukset sosialistisista käsityksistä poikkeaviksi.¹⁷⁹

Suurlakon aikana hän oli tapahtumissa mukana keskeisenä henkilönä. Ensin hän käyttäytymisellään vaikutti työväenliikkeen ja perustuslaillisten edustajien välien katkeamiseen. Sitten hän esiintyi kansankokouksissa innostavana ja punaista julistusta puolustavana sekä lakon loppuvaiheissa julistuksen tavoitteista täysin luopuen. Tampereen kokouksessa hän vaati, että työväenliikkeen jäsenten oli osallistuttava vaaleihin yksilöinä eikä puolueena; samalla hän kaavaili yhteistä kansallisrintamaa venäläistä hallitusvaltaa vastaan. Vuoden 1906 alusta ilmestyi hänen Elämä-niminen lehtensä,

joka sisälsi etupäässä teosofista julistusta. Erityisesti hän arvosteli marraskuun sosialisteja nimittäen heitä »katkismus- ja leipäsosialisteiksi».¹⁸⁰

Kevättalvella 1906 puoluehallinto kiertokirjeensä avulla hankki eri työväenyhdistyksiltä julkilausumia, joissa tuomittiin Kurikan menettely ja vaadittiin hänen erottamistaan puolueesta.¹⁸¹

Viaporin kapinan aikana Kurikka arvosteli ankarasti sosiaalidemokraattisen puolueen johtoa siksi, ettei se aktiivisemmin tukenut kapinayritystä. Elämä-lehdessään hän antoi varauksettoman kannatuksensa Kockille ja hyökkäsi ankarasti puoluehallintoa vastaan.¹⁸² Kapinan päättyttyä hän järjesti Kaisaniemeen kokouksen, jossa pitämässään puheessa hän hyvin kiivaassa sävyssä vaati työväenliikkeen johtajia tilille. Hän saikin kiihtyneeltä joukolta kannatusta erityisesti siihen vedotessaan, että puolueen johto oli pettänyt punakaartin ja venäläiset vallankumoukselliset. Ko. kokouksessa valittiin komitea tutkimaan puoluehallinnon menettelyä, ja siihen vaadittiin puoluehallintoa nimeämään omat edustajansa. Puolueen johto tunsikin pääsevänsä täysin tilanteen herraksi, ja voi suhtautua torjuen Kurikan taholta lähteneisiin vaatimuksiin.¹⁸³ Kurikan pääasiallisena tavoitteena näytti olevan nouseminen puoluehallintoa vastaan ja pyrkimys silloisen johdon sivuuttamiseen; niin erilaisilla perusteilla hän oli arvostellut puolueen johtoa eri kerroilla. Sekä suurlakonaikainen että Viaporin kapinan yhteydessä syntynyt kriisitilanne tarjosi ainakin jonkinlaisen mahdollisuuden hänelle yrittää kohota uudelleen työväenliikkeen kärki-ryhmään.

Oulun puoluekokoukseen Kurikka oli valittu Sörnäisten työväenyhdistyksen edustajana. Tämä yhdistys oli teosofian tukipaikka Suomen työväenliikkeessä. Kurikan menettely oli siinä määrin herättänyt vastustusta ja ärtymystä, että Oulun kokouksessa häneltä vaadittiin evättäväksi edustusoikeus ja erotettavaksi hänen puolueesta. Häntä vastaan hyökkäsivät ennen kaikkea puolueen veteraanit ja hänen vanhat kiistakumppaninsa Eetu Salin ja Taavi Tainio. Jotkut pelkäsivät hajaannusta asian johdosta ja katsoivat viisaimmaksi sovinto-oikeuden asettamisen, toiset taas olivat sitä

mieltä, että hän saisi olla edustajana, koska Sörnäisten työväenyhdistys oli hänet nimenomaan valinnut. Kurikan puolesta puhuivat vain Kirjaltajaliiton edustaja Itkonen ja Jämsän työväenyhdistyksen H. Pylväs. Kokouksen osanottajien suuri enemmistö päätti evätä Kurikan edustusoikeuden, vain 29 edustajaa sitä kannatti. Ennen kuin ehdittiin tehdä päätöstä hänen erottamisestaan, hän ilmoitti itse eroavansa puolueesta.¹⁸⁴

Aatteellisesti Kurikan edustamat käsitykset poikkesivat huomattavasti puolueen yleislinjasta. Hänen ajattelussaan teosofinen puoli oli keskeisenä, ja korostaen hän toi lehdessään esille puolueen aatesisällöstä poikkeavat käsityksensä. Mutta hänen joutumisensa puolueen ulkopuolelle tuskin johtui näistä hänen puolueen linjasta poikkeavista aatteellisista mielipiteistään, vaan siitä, että hän oli sekä suurlakon että Viaporin kapinan aikana pyrkinyt sivuuttamaan puoluejohdon ja hyökännyt sitä vastaan.

VANHAT JA NUORET

Työväenliikkeen johdon koostumiseen vaikutti paljon marraskuun sosialistien tulo liikkeeseen. Ylioppilaiden Sosialidemokraattinen Yhdistys oli perustettu 12. päivänä maaliskuuta 1905, ja saman vuoden lopussa siinä oli 40 jäsentä. Suurlakon radikaalinen ilma-piiri ja työväenliikkeen avaamat mahdollisuudet olivat vetäneet nämä nuoret liikkeeseen. Lahjojensa, koulutuksensa ja kielitaitonsa perusteella he saavuttivat nopeasti merkittävän aseman puolueen johdossa sivuuttaen useita kauan liikkeessä mukana olleita.

Eniten vaikuttivat ne nuoret, jotka ryhmittyivät Sosialistisen Aikakauslehden ympärille ja aktiivisimmin toimivat siinä. Lehden johtavina hahmoina olivat O. V. Kuusinen, Yrjö Sirola ja Sulo Vuolijoki. Juuri he nousivatkin nuorista selvimmin esille. Myös maisteri, sittemmin tohtori ja dosentti Edvard Gylling, lähinnä maatalouskysymyksissä hankkimansa asiantuntemuksen avulla, sai aseman puolueen piirissä. Aktiivisesti toimivat näistä nuorista mm. insinööri Severi Alanne, ylioppilas Eero Haapalainen, maisteri Timo Korpimaa, ylioppilas August Rissanen, toimittaja Mikko

Uotinen ja maisteri Väinö Vuolijoki. Muita tähän ryhmään kuuluvia olivat mm. Erl. Aarnio, Julius Ailio, Matti Autio, Lauri af Heurlin, Väinö Hakkila, Väinö Jokinen, Kullervo Manner, Santeri Nuorteva, Paavo Raittinen, Hannes Ryömä, Vilho Sarkanen, Pekka Supinen, Väinö Tanner ja Pertti Uotila ja ruotsinkielisiä mm. Ture Jansson, Oskar W. Johansson, K. G. Nyman ja K. H. Wiik.

Eräät nuoret olivat saavuttaneet asemia ja vaikuttaneet ratkaisuihin jo ennen suurlakkoa. Niinpä Eero Haapalainen oli jo vuoden 1904 ylimääräisessä puoluekokouksessa käyttänyt puheenvuoroja Valppaan kannan puolesta, ja tämä oli nostanut hänet ns. helsinkiläislinjan merkittäväksi tekijäksi. Yrjö Sirola oli taas vuodesta 1904 ollut Kansan Lehdessä, joten hänkin oli jo ennen lakkoa luonut asemansa puolueen kärjessä. August Rissanen oli ollut jo kauemmin mukana liikkeessä ja erityisesti vaikuttanut työläisaktivistien piirissä. Hänen panoksensa oli kuitenkin jäänyt vähäisemmäksi. Varsinaisesti nuorten läpimurto kuitenkin tapahtui suurlakon jälkeen. Väinö Vuolijoki oli Tampereen kokouksessa marraskuussa 1905 eräs vaalilakon johtavista puolustajista. Jo Tampereen kokouksessa nuoret alkoivat nousta johtoryhmään, ja he miehittivät paikkoja Turusta Helsinkiin siirtyvässä puoluehallinnossa. Sen toimeenpanevaan valiokuntaan tuli Helsingistä valituksi August Rissanen, ja varajäseneksi pääsi Eero Haapalainen. Väinö Vuolijoki sai varajäsenen paikan, mutta hän kieltäytyi tästä. Maaseutuedustajiksi puoluehallintoon valittiin näistä nuorisista Yrjö Sirola Tampereelta ja Mikko Uotinen Terijoelta. Sirola siirtyi jo joulukuussa Helsinkiin puoluesihteeriksi saaden samalla toimeenpanevasa valiokunnassa Kotkaan siirtyneen Matti Turkian paikan. Valiokunnan jäseneksi tuli myös Mikko Uotinen, joka muutti Helsinkiin. Näin nuorten asema puoluehallinnossa jatkuvasti vahvistui.

Oulun kokouksessa elokuussa 1906 nuoret valtasivat jälleen uusia paikkoja. Kokouksen johtavien hahmojen joukkoon kohosivat käydyissä keskusteluissa Severi Alanne, Timo Korpimaa, O. V. Kuusinen, August Rissanen, Yrjö Sirola ja Mikko Uotinen. Nuorten nauttimaa luottamusta osoittaa heidän saavuttamansa kannatus

esim. puolueen johtoa valittaessa. Puheenjohtajiksi he saivat ääniä seuraavasti: O. V. Kuusinen 75, Yrjö Sirola 50 ja Severi Alanne 27. Tämä tapahtui siitä huolimatta, että Sirola oli puoluesihteerin ominaisuudessa esittänyt tälle paikalle puoluehallinnon ehdokkaina Edvard Valpasta ja A. Järvenpäästä. Viimeksi mainitut tulivat tosin valituiksi, mutta nuorten — veteraanien ehdollepanosta huolimatta — saavuttama kannatus herättää huomiota. Tämän lisäksi Yrjö Sirola sivuutti suurella äänen enemmistöllä puoluesihteerin vaalissa vanhaan kaartiin kuuluvan Matti Turkian.

Puoluetoimikuntaa valittaessa ilmeni uusien mielihien nauttima arvonanto selvästi. Yrjö Sirola tuli siihen vakinaiseksi jäseneksi suurimmalla äänimäärällä ja Severi Alanne sekä O. V. Kuusinen varajäseniksi nimenomaan sivuuttaen puoluehallinnon ehdokkaat Aatu Halmeen ja E. Leinon. Varsinkin Kuusisen kannatus oli merkittävää. Myös Mikko Uotinen ja Eero Haapalainen saivat runsaasti ääniä. Puolueneuvostoon nuorista valittiin August Rissanen Turun eteläisen vaalipiirin edustajana ja Mikko Uotinen Viipurin itäisen. Rissanen valinta oli sikäli huomionarvoinen, että hän ohitti erään vanhan polven johtajan, nimittäin Taavi Tainion.

Puolueen johtoon oli siis noussut aivan uusia miehiä, jotka olivat vähän aikaa liikkeessä toimineita ja lisäksi akateemisen koulutuksensa takia poikkesivat vanhoista johtajista. Oli sen vuoksi ymmärrettävää, että entisen ja uuden johtaja-aineen välille syntyi hankaus ja epäluuloja.¹⁸⁵ Nuoren polven nousu heikensi lähinnä kolmen vanhan auktoriteetin asemaa, nimittäin Yrjö Mäkelinin, Eetu Salinin ja Taavi Tainion. Puoluehallinnon siirtäminen Turusta Helsinkiin oli pudottanut kärkiryhmästä monet Turun yhdistyksen johtomiehet kuten Seth Heikkilän, K. F. Hellsténin, J. H. Jokisen, J. K. Karin, M. Saarisen ja J. A. Salmisen. Osittain samasta syystä olivat myös eräät tamperelaiset veteraanit joutuneet syrjään, mm. Heikki Lindroos ja Matti Vuolukka. Sen sijaan Valppaan asema nuorten ja vanhojen välillä vahvistui.

Vastakohtaan nuoret—vanhat sisältyi useita mielipiteiden eroja, joita tietysti syntynyt valtataistelu terävöitti. Nuorten aktiivisiin kuuluvat Eero Haapalainen, O. V. Kuusinen ja Sulo Vuoli-

joki olivat aikaisemmin olleet suomettarelaisia. Varsinkin Haapalainen ja Sulo Vuolijoki olivat saaneet teoillaan hyvinkin selvän suomettarelaisen leiman. Se oli työväenliikkeessä varsin epäpopulääri ja rasittava menneisyys, jota vanhojen taholla pyrittiin käyttämään hyväksi. Niinpä Yrjö Mäkelin hyökkäsi puoluehallinnon kokouksessa Eero Haapalaista vastaan vedoten hänen »seppele-juttuunsa» (ks. ss. 111—112).¹⁸⁶ Mäkelin käytti heistä Kansan Lehdessä nimitystä »suomettarelaisilta haiskahtavia» ja Eetu Salin Oulun puoluekokouksessa »suomettarelais-sosiaali-anarkistit». ¹⁸⁷ Vielä vuoden 1907 lopulla Sulo Vuolijoki leimattiin Kuopiossa ilmestyneessä Savon työväen joulujulkaisussa »suomettarelaiseksi» huolimatta radikaalisuudestaan ja hyökkäyksistään näitä vastaan.¹⁸⁸ Veteraanien johtavat miehet sen sijaan olivat asennoituneet selvästi perustuslaillisesti, ja eräät, mm. Yrjö Mäkelin ja Reino Drockila, olivat olleet läheisessä yhteistyössä perustuslaillisten kanssa. Tämä oli omiaan vieraannuttamaan heitä suomettarelaisten piiristä lähteneistä nuorista; esim. Mäkelin suhtautui kielteisesti Sosialistiseen Aikakauslehteen.¹⁸⁹

Keskeisenä erimielisyyksien aiheena oli suhtautuminen väkivaltaisiin menettelytapoihin ja maanalaiseen toimintaan. Vanhat olivat yleensä jo periaatteessa väkivaltaista toimintaa vastaan, heidän mielestään se ei kuulunut »sosialidemokraattisiin menettelytapoihin». Nuoret taas katsoivat, että tarkoituksenmukaisuussyyt määräisivät asennoitumisen. Mahdollisuuksien varalta heidän mielestään oli varustauduttava asein ja tarpeen vaatiessa käytettävä niitä. Oulun kokouksessa olivat tässä yhteydessä vanhojen ja nuorten mielipiteet varsin selvästi vastakkaiset. Severi Alanne oli sitä mieltä, että vallankumouskysymys oli paljon tärkeämpi kuin eduskunta-asia. O. V. Kuusinen piti tarpeellisena varustautua myös aseellisilla keinoilla, ja August Rissanen asetti rinnakkain parlamentaarisen ja aseelliseen vallankumoukseen tähtäävän toiminnan.¹⁹⁰ Alustaessaan kysymyksen menettelytavasta Eetu Salin viittasi »levottomuuksia haluaviin suomettarelais-sosiaali-anarkisteihin» ja asettui vastustamaan väkivaltaista toimintaa. Vaasalaisen veteraanin J. E. Lillnixin mielestä oli oltava joko sosiaalide-

mokraatteja tai vallankumouksellisia, molempia ei voitu olla yhdellä kertaa.¹⁹¹

Entistä enemmän mielipiteet törmäilivät pohdittaessa suhtautumista tapahtuneisiin väkivallan töihin. Nuoret olivat osoittaneet ymmärtävänsä, vaikkakaan eivät hyväksyvänsä niitä. Vanhojen piirissä vaadittiin niiden jyrkempää tuomitsemista. Tähän liittyi läheisesti kysymys maanalaisesta toiminnasta. Nuorten taholla oli näet syntynyt ajatus, että maanalaiset järjestöt oli vedettävä työväenliikkeen piiriin perustamalla puolueen valvonnassa oleva maanalaista toimintaa harjoittava järjestö. Oulun kokouksen jälkeen asian johdosta pidettiin kokous, jossa perustettiin mainittu järjestö Severi Alanteen ja Sulo Vuolijoen ollessa hankkeen johtavina henkilöinä. Vanhat tuomitsivat ajatuksen jyrkästi, ja Kansan Lehdessä syntyi Mäkelinin ja parin »nuorsosialistin» välillä kiivas väittely asiasta.¹⁹² Mäkelin oli jo vähää aikaisemmin ilmoittanut eroavansa Kansan Lehden päätoimittajan paikalta esittäen syyksi puolueen johdon suopean suhtautumisen tapahtuneisiin väkivaltaisuuksiin ja maanalaiseen toimintaan. Hän halusi täten jättää paikan nuoriin kuuluvalla Timo Korpimaalle.¹⁹³

Samaan aikaan myös toiset johtavat veteraanit arvostelivat puolueen johdon asennoitumista. Taavi Tainio vaati väkivaltaisuuksiin osallistuneita erotettaviksi viipymättä puolueesta.¹⁹⁴ Eetu Salin totesi porilaisessa Sosialidemokraatissa, ettei »hän rupea tanssimaan enemmistön pillin mukaan, kun se poikkeaa sosialidemokraattisista periaatteista».¹⁹⁵ Myös Oulun työväenyhdistyksen johto arvosteli puolueen suhdetta väkivaltaisuuksiin, ja heidän lehtensä Kansan Tahto paheksui näitä tekoja.¹⁹⁶ Nuoret ja Työmies ilmoittivat omasta puolestaan, ettei tekojen syiden ymmärtäminen ollut vielä niiden hyväksymistä.¹⁹⁷

Samanaikaisesti veteraanien huomattavimmat, Reino Drockila, Yrjö Mäkelin, Eetu Salin, Taavi Tainio ja eräät oululaiset, kieltäytyivät eduskuntaehdokkuudesta ja ilmaisivat avoimesti oppositioasenteensa vedoten siihen, että puolueen johto oli eri linjoilla kuin he.¹⁹⁸

Mielipide-erot olivat tärkeitä, mutta kysymys ehdokaspaikoista

ilmeisesti näytteli sittenkin ratkaisevaa osaa. Suurlakon jälkeen oli käynyt selväksi, että työväenliike pystyi tarjoamaan johtajilleen taloudellisestikin merkittäviä, mutta ennen kaikkea sosiaalisesti arvostettuja asemia. Vanhat tunsivat katkeruutta, koska nuoret olivat miehittäneet suureksi osaksi puolueen johdon ja pyrkivät myös ehdokkaiksi. Näillä näytti sitä paitsi Oulun kokouksen perusteella olevan kannatusta eritoten puolueeseen äskettäin liittyneiden piirissä. Nähtävästi entisten johtajien itsensä toimittamina lehtiin ilmestyi kirjoituksia, joissa vaadittiin asetettavaksi ehdokkaiksi »vanhoja veteraaneja». Kansan Lehdessä kirjoitettiin mm.: »Kumpiako asetamme ehdokkaiksi vanhoja veteraaneja vai nousukkaita yläluokista, jotka nyt ovat jyrkkiä, mutta todellisuudessa heissä piilee halu viivyttää sosialidemokratian voittoa, suomettarelaisilta haiskahtavia nimisosialisteja vai vanhoja veteraaneja.» Porilaisessa Sosialidemokraatissa todettiin, että »vanhat sotaratsut oli osittain unohdettu ja nuorukaisia otettu mukaan».¹⁹⁹

Vanhojen kieltäytyminen ehdokkuudesta aiheutti voimakkaan reaktion nimenomaisesti maaseutulehdissä. Jyrkästi niissä tuomitettiin heidän menettelynsä.²⁰⁰ Siksi Salin ja Tainio perääntyivät, mutta Mäkelin, Drockila, Vihtori Kosonen ja Kössi Kaatra perustivat Helsinkiin Oikeus-nimisen lehden mielipiteidensä äänitorveksi.

Alkava vaalitaistelu veti huomion puoleensa, ja syksyn 1906 kriisi sekä avoin valtataistelu joutuivat taka-alalle. Nuorten ja vanhojen väliset erimielisyydet kylläkin tulivat edelleen näkyviin. Mm. Kuusinen arvosteli sitä, että Mäkelin sai Oikeus-lehden lakkattua ilmestymästä kirjoittaa Kansan Lehteen.²⁰¹ Sosialistisessa Aikakauslehdessä hän kritikoi A. Järvenpään, Taavi Tainion ja N. R. af Ursinin kantaa, jonka mukaan sosiaalidemokraattien oli pyrittävä hallitukseen.²⁰² Mielipideryhmittymät säilyivät seuraavinakin vuosina. Esim. vuonna 1910 käytiin Kööpenhaminaan valituista kongressiedustajista ankaraa kiistaa. Toisella puolella oli ennen muita Kuusinen, toisella veteraanit Paasivuori ja Turkia; Sirola asettui myös tällöin Kuusista vastaan.²⁰³ Nämä ryhmittymät muodostivat jonkinlaisen alkion vuoden 1917 linjajakoon sekä vuonna 1918 tapahtuneeseen työväenliikkeen kahtiajakoon.

Välittävässä asemassa oli Edvard Valpas, joka oli tullut työväenliikkeeseen mukaan jo 1890-luvulla. Mutta muista veteraaneista poiketen hän korosti voimakkaammin luokkataistelua ja pyrki kielitaitoisena edustamaan Saksan »oikeaoppista» sosiaalidemokratiaa. Hän oli sitä paitsi riitaantunut Mäkelin ja Salinin kanssa, joten hänen solidaarisuutensa näihin nähden oli heikentynyt. Oulun puoluekokouksessa Valpas puolsi välittävää kantaa torjuen ajatuksen aseellisen toiminnan hyödyllisyydestä. Asettuipa hän ymmärtämään senaattiin mennyttä Kariakin. Välittävän kannan tarkoituksenmukaisuus tulikin näkyviin selvästi, sillä Valpas valittiin Oulussa puolueen puheenjohtajaksi. Syksyn 1906 kiistassa hän asettui tukemaan nuoria. Nämä alkoivatkin ryhmittyä Työmiehen ympärille.

Nuorten ja vanhojen väliset erimielisyydet ja valtataistelu merkitsivät kriisiä työväenliikkeen johdossa. Uusien, vähän aikaa liikkeessä mukanaolleiden, iältään nuorien sekä sivistystasoltaan entisistä johtajista poikkeavien nopea nousu johtoportaille aiheutti jännitystä ja hankausta. Valtataistelun kovuuteen oli osittaisesti syynä se, että työmiehestä nousseille veteraaneille putoaminen johtoryhmästä merkitsi taloudellisen ja sosiaalisen tason laskua.

OIKEUS-LEHTI

Nuorten ja vanhojen välisten ristiriitojen yhtenä tuloksena oli Oikeus-lehden syntyminen. Lehden keskeiset hahmot olivat Yrjö Mäkelin ja Reino Drockila; sen piiriin kuuluivat myös Kössi Kaatra ja Vihtori Kosonen Tampereelta. Nämä miehet olivat olleet työväenliikkeessä 1890-luvulta alkaen, toimineet yhteistyössä perustuslaillisten kanssa, tähdentäneet kansallisia arvoja ja yhteenkuuluvuutta sekä saaneet ilmeisesti ainakin joitakin vaikutteita revisionismista. Sen lisäksi he olivat vastustaneet jyrkästi väkivaltaista toimintaa; erityisesti Mäkelin oli korostanut, että menettelytavoissa oli noudatettava eettillisiä periaatteita. Lehden ohjelmajulistuksessa sanottiin, että »dynamiittivarkaudet, ryöstöt, punakaartilaiden menettely ym. osoittavat puolueessa olevan

hämäräperäisiä aineksia», ja jatkettiin, kuinka »puoluetta vaihtaneiden herrasmiesten tukemina nämä ainekset ovat päässeet vaikuttamaan». Tässä ilmeni lehden toinen linja, voimakas vastenmielisyys nuoria kohtaan. Ohjelmaan sisältyi myös revisionismiin viittaava lause, että »vallankumouksia ei tehdä, vaan ne syntyvät». ²⁰⁴

Lehti tähdensi, että työväenlehdissä oli esitettävä asiat totuudenmukaisina, vältettävä perättömien tietojen antamista ja taiseltava rehellisesti eikä »jesuiittamaisella moraalilla». ²⁰⁵ Sen sanonta olikin vähemmän kärjistettyä kuin muiden työväenlehtien. Myös vastapuolen mielipiteitä selviteltiin ja tyydyttiin vain toteamaan niitten poikkeaminen omista. ²⁰⁶ Ainoastaan Valpasta vastaan hyökättiin henkilökohtaisesti ja väitettiin hänen yrittävän päästä vapaaksi edustajaehdokkuudesta, jotta hän voisi syrjästä käsin arvostella muiden toimintaa. ²⁰⁷

Lehdessä tähdennettiin erityisesti ammattiyhdistystoiminnan merkitystä ja todettiin, että kollektiiviset sopimukset ovat parantaneet työrauhaa ja vähentäneet tilapäisten lakkojen esiintymistä. Niitten ansiosta myös työntekijöiden tulot olivat nousseet ja työaika lyhentynyt. Seikat ovat sitten aiheuttaneet kulttuuritasonkin kohoamisen. ²⁰⁸ Tämä kaikki merkitsi kurjistumisteorian kieltämistä ja marxilaisten käsitysten totuuden asettamista epäilyksenalaisiksi. Lehden synty siis viittasi myös revisionismista saatuihin herätteisiin. Hankkeessa mukana ollut Kossi Kaatra piti sitä protestina kielitaitoisten nuorten Neue Zeitin pohjalla suorittamaa Mäkelinin menettelyn arvostelua vastaan. Mäkelin itse ei voinut seurata ulkomailla käytävää keskustelua, eikä hänellä sen vuoksi ollut samanlaisia mahdollisuuksia väittelyyn jouduttuaan vedota auktoriteetteihin kuin nuorilla. ²⁰⁹

Oikeus ei jaksanut ilmestyä kuin marraskuun puolivälistä joulukuun loppuun. Sen yritys valloittaa Työmieheltä tämän lukijoita oli tuomittu epäonnistumaan. Työväenliikkeestä oli tullut aatesällöltään niin yhtenäinen, että poikkeaminen hyväksytystä linjasta ja »harhaoppisen» leiman saaminen olivat erittäin raskauttavat. Sitä paitsi Valppaalla — lehden ehkä pahimmalla vastustajalla —

oli puolueen puheenjohtajana ja Työmiehen päätoimittajana varsin hyvät edellytykset nujertaa se. Myöskään Oikeus-lehden pyrkimystä asiallisempaan käsittelytapaan ja vähemmän tunnepitoisten sanojen käyttöön ei voi pitää kannatuksen kannalta edullisena. Kannatus oli saatava näet työväeltä, jonka sivistystaso oli alhainen; myös poliittisesti kiihkeä aika vaikutti asiaan. Lehden vaikutukseksi on kuitenkin laskettava se, että Työmieheessä alettiin suhtautua entistä jyrkemmin tapahtuneisiin väkivaltaisuuksiin.

g. Oulun puoluekokous

Oulun puoluekokouksen taustana oli suurlakko. Se oli tuonut puolueeseen suuret joukot uutta väkeä ja myös osoittanut, että työväenliike oli huomattava tekijä suomalaisessa yhteiskunnassa. Heinäkuun 20. päivänä oli keisari vahvistanut uuden vaalilain ja valtiopäiväjärjestyksen, jotka avasivat mahdollisuudet parlamentaariseen toimintaan. Kolme viikkoa ennen kokouksen alkua oli Viaporin kapina, joka merkitsi iskua punakaartille, aseelliselle toiminnalle ja ajatukselle, että Venäjällä pikaisesti puhkeava vallankumous ratkaisisi kaiken. Suurlakon yhteydessä oli työväenliikkeeseen tullut myös uusia lahjakkaita henkilöitä, jotka pyrkivät liikkeen johtoon. Näiden tulokkaiden ja vanhojen veteraanien keskinäinen suhde ja kilpailu vallasta tuli olemaan eräs keskeinen kohta kokouksessa.

Edustajat Oulun puoluekokoukseen oli valittu entiseen tapaan paikallisyhdistysten toimesta, ja siksi uusilla puolueeseen vasta mukaantulleilla oli varsin suuri edustus. Heidän mielipiteensä olivat paljolta puolueen kärkimiehille tuntemattomia. Runsas uusien edustajien joukko tarjosi mainiot mahdollisuudet mielipiteiden muokkaukseen, ja näin ollen monissa puheenvuoroissa propagandistinen aines oli varsin suuri.

Menettelytapakysymys oli tietysti keskeinen. Sen alusti puolueen veteraneihin kuuluva Eetu Salin. Hän totesi, että vanha jako jyrkkiin ja maltillisiin oli luonnehdittava käsitteillä »väkivaltainen kumous» tai »ilman verenvuodatusta käyvä uudistustyö». Salin

asettui kannattamaan viimeksi mainittua linjaa. Hänen mielestään puolueen oli oltava hyökkäävässä asemassa, mutta sen piti tapahtua »puhtaasti sosialidemokraattisesti», millä hän tarkoitti sitä, että oli toimittava ilman väkivaltaa ja noudattaen yleisesti hyväksyttyjä moraalisia periaatteita. Koska näytti siltä, että joukot lähtisivät erinäisissä tilanteissa omin päin liikkeelle ja turvautuisivat väkivaltaan, hän ehdotti, että puolueen propagandassa korostettaisiin enemmän sosiaalidemokraattisia periaatteita, mutta vähemmän kiihdytettäisiin luokkavihaa. Hän asettui vastustamaan sitä, että Suomen työväenliike kytkettäisiin läheisesti Venäjän vallankumoukselliseen liikkeeseen.²¹⁰ Salin nautti puolueen piirissä suurta arvontantoa, ja hänellä oli Helsingin ja Tampereen puoluekokouksien pohjalta radikaalinen leima, joten hän alustuksellaan muokkasi ilmeisesti mielipiteitä. Hänen ajatuksensa eduskunnallisen toiminnan tärkeydestä saikin miltei yksimielisen kannatuksen. Vain Kuopion työväenyhdistyksen edustaja H. Kokkonen piti avoimesti parlamentaarista toimintaa hyödyttömänä, ja L. Linnavuori taas tähdensi aseellisen vallankumouksen ensisijaista tärkeyttä.²¹¹ Etupäässä vain puolueen vanhemmat jäsenet asettuivat kuitenkin kannattamaan Salinin periaatteessa aseellista toimintaa vastustavaa kantaa ja vain moraalisten normien kanssa sopusoinnussa olevaa toimintaa.²¹² Nuorempi polvi ei yleensä ollut täysin aseellista kumousta vastaan, mutta useimpien mielestä se oli vain tällä erää hyödytön.²¹³ Vastoin Salinin kantaa tahtoivat eräät nuoremman polven edustajat kytkeä Suomen työväenliikkeen toiminnan mahdollisimman läheiseen yhteyteen Venäjän vallankumouksellisen liikkeen kanssa. Tällä kannalla oli erityisesti Severi Alanne.²¹⁴ Salinin ehdotus puolueen propagandan »laimentamisesta» jäi huomiota vaille. Kokouksen sävy oli radikaalinen, ja puheenvuoroissa käytettiin voimakkaasti affektipitoisia sanoja, joten ehdotus ei sopinut kokouksen ilmapiiriin.

Kokouksen menettelytapakysymystä koskeva päätös muovautui tarkoitusta varten asetetussa valiokunnassa. Päätös oli kompromissi, jossa periaatteellinen kysymys, että parlamentaarinen toiminta sulkisi pois aseellisen vallankumouksen, sivuutettiin. Tosin

korostettiin eduskunnallisen toiminnan tärkeyttä. Lisäksi tähden-
nettiin, ettei puolue tule liittoutumaan porvarillisten puolueiden
kanssa. Suhteessa Venäjän vallankumoukselliseen liikkeeseen otet-
tiin välittävä kanta. Toisaalta painotettiin solidaarisuutta heidän
kanssaan, toisaalta todettiin, että Suomen erikoisasemasta johtu-
vat toimintamahdollisuudet oli otettava huomioon. Kokouksen
päätyksessä asetuttiin vastustamaan suunnitelmia sotaväen luo-
miseksi, mutta sen sijaan esitettiin ajatus kansanpuolustuksesta.
Näin luovuttiin täydellisen pasifismin ja antimilitarismin ajatuk-
sesta. Se merkitsi askelta vallitsevan yhteiskunnan normien ja kä-
sitysten omaksumiseen sekä luopumista jyrkimmästä vallanku-
mouksellisuudesta, asenteesta, että työväenliike muuttaa ja arvioi
kaikki arvot uudelleen.²¹⁵ Kansanmiliisijatuksen hyväksyminen
puolueen ohjelmaan aiheutti voimakasta arvostelua sosiaalidemok-
raattisessa nuorisoliikkeessä, missä elivät voimakkaimpina jyrkkä
vallankumouksellisuus ja aatteellisten periaatteiden ehdottomuus;
heidän mielestään luopuminen pasifismista merkitsi sosialismin
pettämistä.²¹⁶

Menettelytapapäätöksen laatineeseen valiokuntaan kuuluivat
puolueen vanhemmista jäsenistä Taavi Tainio ja A. Järvenpää.
Nuorten ryhmää edustivat Severi Alanne, O. V. Kuusinen, Au-
gust Rissanen ja Mikko Uotinen. Punakaartin edustajana valiokun-
nassa oli Jussi Tuominen. Valiokunnan kokoonpano osoitti, että
nuoret antoivat ratkaisevan panoksen kokouksen kulkuun.

Saman valiokunnan ehdotuksen mukaan kokous julisti punakaar-
tit hajonneiksi. Ajatus, että aseellinen ja puolisotilaallinen järjestö
muodostaisi työväenliikkeen oleellisen toimintahaaran, oli siten
haudattu. Se oli kärsinyt Viaporin kapinassa pahan kolauksen, ja
tätä hyväkseen käyttäen aseellisen toiminnan vastustajat olivat
saaneet enemmistön puolelleen. Sitä paitsi senaatti oli lakkautta-
nut kaartin, siksi sen jatkaminen olisi pitänyt tapahtua maan alla,
mikä oli Suomen työväenliikkeelle outo toimintamuoto ja useille
vastenmielinen.

Eduskunnassa avautuva toiminta tarjosi uusia mahdollisuuksia.
Tässä kohden toteutui päämäärä, jota työväenliikkeessä oli kauan

tavoiteltu. Sekin vähensi osaltaan punakaartin suosiota. Oulun kokoukselle oli varsin tyypillistä voimakas usko eduskunnalliseen toimintaan ja siihen, että eduskunnan kautta saataisiin työväenliikettä tyydyttäviä ratkaisuja. Kotkan kokouksessa vuonna 1909 luottamus eduskuntaan oli jonkin verran heikentynyt. Niinpä muutamissa puheenvuoroissa se kiellettiin joko kokonaan tai sitten suhtauduttiin jo kriittisemmin eduskunnan mahdollisuuteen saada toteutetuksi työväenliikkeen vaatimuksia.²¹⁷

Jo Tampereen kokouksessa oli puoluehallinto päätetty siirtää Helsinkiin, ja johtoasema puolueessa oli joutunut helsinkiläisten käsiin. Tämä oli merkinnyt tappiota lähinnä Turun ja Tampereen yhdistysten johtaville henkilöille. Oulun kokouksen päätökset ja siellä valittu puolueen johto kuvastivat selvästi helsinkiläisten ja Edvard Valppaan sekä heidän edustamansa linjan saavuttamaa voittoa.²¹⁸ Valpas nimittäin valittiin suurella äänimäärällä puolueen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi. Hänen persoonassaan yhtyivät kokouksen jälkeen puolueen puheenjohtaja ja Työmiehen päätoimittaja. Tämä asema avasi hänelle erittäin suuret vaikutusmahdollisuudet. Hänen nauttimansa kannatus selittyy osaksi hänen toimestaan puolueen johtavan lehden päätoimittajana. Lisäksi hän seurusteli ahkerasti Helsingin työväenyhdistyksen aktiivisten jäsenten piirissä hankkien näin itselleen lujan kannatuksen juuri suuntaa-antavan ja monessa suhteessa vaikutusvaltaisimman perusjärjestön piirissä.²¹⁹ Hänen johtaja-asemansa edellytyksenä olivat tietysti hänen poliittiset kykynsä (ks. s. 88). Valppaan lujalta näytävä usko marxilaisiin opinkappaleisiin ei estänyt häntä näkemästä tosiasioita ohi näiden oppilauselmien.

Oulun kokouksessa suoritettiin puolueen organisaation uudelleen järjestely. Se oli omiaan lujittamaan puolueen järjestörakennetta. Tämän uudistuksen jälkeen puolue muodosti selvemmin pyramidin muotoisen organisaation. Johtoon tulivat entisen puoluehallinnon tilalle puoluetoimikunta ja puolueuuvosto. Puoluetoimikunta oli toimeenpaneva elin ja kokoontui tarpeen vaatiessa. Sen jäsenet olivat helsinkiläisiä, ja se piti yllä pysyvää virastoa palkattuine toimihenkilöineen. Puoluetoimikuntaan kuului kaksi puheenjohta-

jaa, sihteeri, rahastonhoitaja, kolme jäsentä ja neljä varajäsentä. Puolueneuvoston jäseniä olivat taas kaikki puoluetoimikunnan jäsenet ja lisäksi 20 muuta puoluekokouksen valitsemaa jäsentä, joista yksi oli jokaisesta vaalipiiristä paitsi Oulun ja Lapin; niillä oli yhteinen jäsen. Lisäksi neuvostoon kuului neljä ruotsinkielistä ja yksi venäjänkielinen edustaja. Organisaatiopyramidiin kuuluivat myös vaalipiirijärjestöt, kunnallisjärjestöt ja paikallisyhdistykset. Näin puolueen johto entisestään keskittyi ja muodostui ehkä harvainvaltaisemmaksi, sillä perusjärjestöjen jäsenistä suurin osa oli varsin passiivisia ja sivistykselliseltä ja sosiaaliselta tasoltaan heikkoja. Siksi johto keskittyi suppeaan kyvykkäiden ryhmään.²²⁰ Oulun kokouksessa alettiin jo tiukemmin suhtautua puolueen linjasta poikkeamiseen. Kurikka ja Kari erotettiin puolueesta, ja säännöissä erottamiskykälä muodosti tärkeän kohdan. Puolue sellaisenaan kohosi yhä merkittävämmäksi tekijäksi, joka selvemmin asetettiin jäsenten tahdon yläpuolelle. Kokouksessa tuli esille seikkoja, jotka viittasivat siihen, että puolueen menestys alkoi tulla osaltaan päämääräksi ja että se tunkeutui varsinaisten ohjelmallistenkin tavoitteiden rinnalle.²²¹ Nämä seikat saivat aikaan, että puolueen voima taistelevana järjestönä merkittävästi vahvistui.

2. VAIKEITA KYSYMYKSIÄ

a. Maatalouskysymys

Vasta-suurlakko oli tuonut työväenliikkeeseen huomattavan joukon maaseudun tilattomia ja torppareita. Näin ollen liikkeen kanta maatalouskysymykseen tuli entistä tärkeämmäksi. Varsinkin vaaleja ajatellen se oli keskeinen. Olihan vaaleissa vedottava juuri laajaan maatalousväestön ryhmään, joka suuruutensa vuoksi oli avainasemassa.

Tilanne maatalouskysymyksen kohdalla oli ongelmallinen sikäli,

että sosialismin periaatteista vedetyt ratkaisut ja ennusteet eivät näyttäneet ollenkaan sopivan yhteen tosiasioiden kanssa. Tosin Karl Kautskyn teos »Sosialidemokratia ja maatalouskysymys» ilmestyi vuonna 1906 suomeksi. Mutta Kautskyn penseys maataloutta kohtaan sekä sen arvioiminen merkitykseltään vähäiseksi aiheuttivat sen, ettei kirja tuonut ratkaisua maatalousasiaan.¹ Maatalousvaltaisessa Suomessa Kautskyn käsitysten ja olosuhteiden välinen ero oli siinä määrin ilmeinen, että huolimatta hänen asemastaan johtavana teoreetikkona ja auktoriteettina ei hänen mielipiteitään varauksettomasti hyväksytty, vaan ne aiheuttivat epämiellyttävänä koetun ristiriidan.²

Maatalouskysymyksen käsittelyä sosiaalidemokraattisen puolueen piirissä helpotti se, että puolueessa oli kaksi huomattavaa asiantuntijaa, nimittäin tohtori Edvard Gylling, joka väitteli torpparilaitoksesta, ja maisteri Sulo Vuolijoki, joka oli kirjoittanut tutkimuksen maanvuokraoloista Hauholla. Vuoden 1905 lopulla Gylling otti eräässä artikkelissaan esille ristiriidan, joka vallitsi Forsassa hyväksytyn ohjelman yleisen osan ja maataloutta koskevan erityiskohdan välillä. Yleisessä osassa nimittäin todettiin, että kehitys kulki maataloudessa kuten muillakin aloilla suurtuotantoa kohti ja omaisuus keskittyi yhä harvempien käsiin. Sen sijaan maataloutta koskevassa kohdassa vaadittiin pienviljelyksen edistämistä ja tukemista. Kirjoittajan mielestä tämän ristiriidan poistaminen oli tärkeätä, mutta hän ei ottanut kantaa kysymykseen, miten sen tulisi tapahtua. Hän tunnusti, että sosiaalidemokraattien piirissä asiasta oltiin eri mieltä ja sen tähden sitä oli tutkittava.³

Ongelman ratkaisun puolueen maatalousasiantuntijat katsoivat löytäneensä ns. viljelyspakosta, ts. kaikki se maa, jota omistaja ei itse viljellyt, oli pakkolunastettava yhteiskunnan haltuun ja annettava tilattomien viljeltäväksi perinnöllisellä vuokraoikeudella. Myös valtion maita oli jaettava viljeltäviksi vuokraoikeudella. Tällä tavoin katsottiin voitavan varata tilattomalle väestölle mahdollisuus kiinnittyä maahan, ja se taas vähentäisi muuttoa kaupunkeihin ja teollisuuskeskuksiin, mikä oli puolestaan painanut näissä palkkatasoa. Lisäksi viljelyspakkoajatuksella oli se tärkeä puoli,

että se oli ainakin osittain sopusoinnussa sosialististen periaatteiden kanssa, koska se rajoitti yksityistä omistusoikeutta. Kun viljeltäväksi jaettua maata ei annettaisi täydellä omistusoikeudella, vaan vuokraoikeudella, niin tämä seikka vahvisti suunnitelman sosialistista leimaa. Kuitenkin se oli jossain määrin ristiriidassa johtavien teoreetikkojen ajatusten kanssa, sillä se tuki pienviljelystä.⁴ Viljelyspakkoajatus saikin suopean vastaanoton työväenliikkeen piirissä. Toisaalta siinä nähtiin ratkaisu maanomistuskysymykseen, ja toisaalta sosialistisissa periaatteissa pysyttiin kiinni ainakin siinä määrin, että turvallisuuden tunne säilyi.

Sosiaalidemokraattien maatalousohjelmaa kiirehti se seikka, että nuorsuomalaiset ja vanhasuomalaiset vaativat valtion maiden asuttamista ja luovuttamista yksityisellä omistusoikeudella tilattomien viljeltäviksi. Sosiaalidemokraattien maatalousohjelmaa vastaan tuli täten huomattava paine muiden puolueiden laatimien ohjelmien taholta.

Maatalouskysymyksen ajankohtaisuutta lisäsi alkava torpparien liikehtiminen ja aktiivinen toiminta. Suurlakon jälkeen eri puolilla maata kokoontui paikallisia torpparikokouksia, joissa vaadittiin torpparien aseman parantamista. Kokoukset oli monin paikoin saatu koolle juuri työväenyhdistysten aloitteesta. Näin ollen oli luonnollista, että niissä yleensä yhdyttiin Forssan ohjelmassa esitettyihin parannusvaatimuksiin. Ainoa huomattavampi poikkeus oli yksityisten omistusoikeuden tähdentäminen. Tätä esitettiin mm. Elimäen, Haapamäen ja Toivakan kokouksissa.⁵ Useissa kokouksissa ehdotettiin yleisen torpparikokouksen koollekutsumista. Sitä ryhdyttiinkin puuhaamaan Tampereelle. Paikallisten kokousten pohjalta saattoi odottaa, että siellä kannatettaisiin täyttä omistusoikeutta torppareille viljelemiinsä maihin. Sosiaalidemokraattisen puolueen johto näki tärkeäksi tämän ajatuksen torjumisen. Merkitsihän se poikkeamista sosialistisista periaatteista.⁶ Osittain tässä mielessä velvoitettiin kaikki puolueen agitaattorit saapumaan yleiseen torpparikokoukseen, ja juuri heidän tehtäväkseen tuli tämän »kerettiläisen» ajatuksen kaataminen.⁷

Torpparikokous oli koolla Tampereella 11—12. päivinä huhti-

kuuta 1906. Edustajia oli 302 paikkakunnalta kokonaista 400, ja he edustivat yli 50 000 maanvuokraajaa. Kokous oli sosiaalidemokraattisen puolueen toimesta järjestetty, ja kaikki alustajat olivat puolueen johtoon kuuluvia. Lisäksi useat paikalliset torpparikoukukset olivat valinneet edustajikseen työväenliikkeen toimihenkilöitä, kiertäviä puhujia, joiden aloitteesta näitä kokouksia oli järjestetty.⁸ Siksi kokouksen johto ja sen langat olivat tiiviisti sosiaalidemokraattien käsissä. Täten selittyy sekin, että kokouksen keskeisin periaatteellinen kysymys, omistus- vaiko vuokraoikeus, ratkesi aivan ylivoimaisella äänen enemmistöllä vakaan vuokraoikeuden hyväksi. Äänestysnumerot olivat 337—27. Näin työväenliikkeen johtomiehet voivat katsoa sosialististen periaatteiden saavuttaneen murskaavan voiton. Alustuksessaan Gylling oli viitannut siihen, että vuokra-alueiden lunastus sälyttäisi kohtuuttoman raskaan taakan torpparien niskoille, jos mentäisiin yksityisen omistusoikeuden linjalle. Tämä oli ilmeisesti varsin tehokas todistuskappale. Sitä paitsi omistusoikeusajatus vastaan esiintyivät kokouksessa varsin vakuuttavan tuntuisesti puolueen kärkimiehet H. Jalonen ja Taavi Tainio.⁹ Mutta vastustustakin ilmeni. Näissä puheenvuoroissa viitattiin siihen, kuinka lamauttavaa oli olla vuokralaisena. Omistusoikeus kannusti työntekoon ja aseman parantamiseen. Lisäksi vedottiin siihen, että heidät oli nimenomaan evästetty vaatimaan täyttä omistusoikeutta ja valtion tukea lunastusasioissa.¹⁰ Asiasta mietintönsä laatineen valiokunnan ehdotukseen liittyi kahden jäsenen vastalause, jossa korostettiin »oman kodin» tunnearvoja. Lopullinen päätös kokouksessa aiheutti vastalauseen, johon yhtyi kahdeksan edustajaa. Vastalauseen tekijät olivat etupäässä Pohjanmaalta, mikä viittasi siihen, että siellä yksityisellä omistusoikeudella oli ilmeisesti vankin kannatus ja myös sosialististen käsitysten ote oli todennäköisesti heikoin.¹¹

Työväenlehdistössä torpparikokouksen päätöksen katsottiin merkitsevän sosialismin periaatteiden tunnustamista.¹² Sen sijaan Edvard Gylling selostaessaan torpparikokouksen päätöksiä viittasi varsin pidättyvästi hyväksyttyihin pääperiaatteisiin ja totesi samalla, että Pohjanmaan edustajien kanta oli poikennut muista.

Hänen mielestään tärkeämpiä olivat torpparien herääminen ja heidän esittämänsä käytännölliset vaatimukset.¹³

Yksityiskohtiin liittyvissä parannusvaatimuksissa torpparien edustajat menivät pitemmälle kuin kokouksessa mukana olleet työväenliikkeen toimihenkilöt. Näissä kohdin kokouksen johdon tehtäväksi jäi ensi sijassa torpparien vaatimusinnon pidättelemineen eikä suinkaan heidän kannustamisensa uusiin vaatimuksiin. Esim. kun pääalustaja Edvard Gylling oli sitä mieltä, että torpparien häätö oli eräissä tapauksissa sallittava, lähinnä silloin kun torppa oli taloudellisen kehityksen esteenä, niin useat edustajat olivat kaikkia häättöjä vastaan ja vaativat, että häädöt oli kokonaan kiellettävä. Kun Kössi Lindström (Kaatra) alustuksessaan ehdotti 50 vuoden vähimmäisvuokra-aikaa, niin useat torpparit vaativat määräämätöntä aikaa. He olivat myös päin vastoin kuin alustaja sitä mieltä, etteivät mitkään syyt saaneet aiheuttaa vuokraoikeuden menetystä. Alustajan mukaan torpan päästäminen rappiolle olisi ollut sellainen syy. Kun työväenliikkeen toimihenkilöt, Aatto Sirén alustuksessaan ja A. Vatanen sekä Kössi Lindström (Kaatra) asiaa käsitelleessä valiokunnassa, kannattivat vuokralain toimeenpanoa valvoviin lautakuntiin lähinnä puolueettomia asiantuntijoita, niin torpparien edustajat vaativat »kansanvaltaisempaa» valitsemistapaa. Eräiden mielestä lautakunnan puheenjohtaja oli valittava kuntakokouksessa, mikä tulikin sitten päätökseksi, mutta toisten vaatimusten mukaan peräti torppariyhdistyksissä.¹⁴

Oulun kokouksessa maatalouskysymys oli myös esillä. Alustajana oli maisteri Väinö Vuolijoki, joka totesi asiaan liittyvät suuret erimielisyydet. Hän viittasi siihen, että Marx ja Kautsky, suurimmat auktoriteetit, katsoivat pientilojen häviävän ja maaomaisuuden keskittyvän yhä harvempien käsiin ja että nämä pääperiaatteet oli otettu kaikkien maiden sosiaalidemokraattien ohjelmaan. Sitten hän totesi, että useat muut teoreetikot katsoivat pienviljelyksen säilyvän. Vuolijoen mielestä tilastoista ei saanut varmaa tukea kummallekaan kannalle. Hän myönsi, että pienviljelys oli eräin paikoin jopa vahvistunut. Hänen mielestään ei ollut mitään syytä poistaa ohjelmassa vallitsevaa ristiriitaa toisaalta yleisen osan ja

toisaalta maataloutta koskevan erityiskohdan väliltä. Hänen mukaansa kysymyksen ratkaisu löytyi viljelyspakosta, maaomaisuuden lunastamisesta valtion haltuun sekä luovuttamisesta tilattomille viljeltäväksi, ei kuitenkaan suuremmissa kuin 25 hehtaarin kappaleissa.¹⁵ Vuolijoen ehdotukset tulivatkin kokouksen päätöksiksi. Kokouksessa esiintyi kyllä oppositio, joka vaati suurempaa tukea pienviljelykselle ja pientilallisille. Tässä tarkoituksessa sen taholta vaadittiin ohjelmaan pienviljelijöiden osuustoiminnan tukemista.¹⁶

Maatalouskysymyksessä ei päästy selvään ratkaisuun. Toisaalta sosialistiset käsitykset ja arvostetuimmat teoreetikot korostivat maaomaisuuden keskittymistä ja suurviljelystä tulevan sosialistisen yhteiskunnan viljelysmuotona. Mutta toisaalta vähemmän arvostetut teoreetikot, mm. Bernstein, Bebel, David ja von Vollmar, maatalouden tila ja puolueen kannattajien mielipiteet vaativat pienviljelyn tukemista. Tähän olivat pakottamassa suomettarelaiten varsin radikaalinen torppariohjelma sekä maalaisliiton syntyminen. Pienviljelyksen tukemista ja väestön kiinnittämistä maahan, mikä sosialistisista teorioista käsin näytti »harhaoppiselta» menettelyltä, voitiin puolustaa sillä, että siten lakkaisi runsas työvoiman tarjonta teollisuudelle, »kapitalistit menettäisivät reserviarmeijansa» ja »heidät voitaisiin pakottaa kohtuulliseen tulonjakoon työväestön kanssa». ¹⁷ Voimakas ja jatkuva muuttoliike liikaväestön kanssa kamppailevalta maaseudulta olikin yhtenä syynä ammattiyhdistysliikkeen voimattomaan asemaan.¹⁸

Sen sijaan niin paljon ei voitu irtaantua sosialistisista periaatteista, että torppareille olisi tunnustettu perinnöllinen omistusoikeus vuokra-alueisiin, vaikka puolueen kannatusta ajatellen omistusoikeuden tunnustaminen olisi todennäköisesti ollut edullista. Eri-tyisesti tämä koski itsenäisiä pienviljelijöitä, joita sosiaalidemokraattisen puolueen itsenäisen maanviljelyksen vastainen leima karkotti kannattamasta sitä.¹⁹ Tämä seikka loi mahdollisuudet ja maaperää maalaisliitolle. Niinpä Santeri Alkio, joka oli perustamassa maalaisliittoa ja kävi polemiikkia työväenlehtien kanssa korostaen juuri omistusoikeuden merkitystä, oli ollut varsin lähellä työväenliikettä. Hän oli mm. kirjoittanut vuoden 1904 Työväen Joululeh-

teen artikkelin pienviljelyksestä ja tällöin käyttänyt sosialistista terminologiaa sekä lisäksi ollut perustamassa työväenyhdistystä Laihialle ja esiintynyt puhujana työväenliikkeen kokouksissa vielä suurlakon jälkeenkin.²⁰

Sosiaalidemokraattien vaalipropaganda yritti toisaalta vakuuttaa sitä, että pienviljelys tulee häviämään, kuten sosialistiset teoreetikot olivat ennustaneet. Toisaalta tähdennettiin sitä, että viljelyspakon avulla luotaisiin maattomille mahdollisuus harjoittaa maanviljelystä, jolloin syntyisi laaja pienviljelijöiden luokka. Torpareiden ehtojen parantamiseen nähden sosiaalidemokraattien ohjelma oli ylivoimainen muihin verrattuna; tässä kohden sosiaalidemokraattisella julistuksella olivatkin parhaat mahdollisuudet. Itsenäisten viljelijöiden osalta propaganda keskittyi siihen, että kapitalismin edetessä pienviljelijöiden velkataakka tuli kasvamaan.²¹ Lisäksi oli torjuttava nimenomaan maalaisliittoajatuksen henkisen isän Hannes Gebhardin väite, että maalais- ja kaupunkiköyhälistön edut olivat ristiriidassa keskenään. Tältä pohjalta lähtien hän oli nimittäin kehottanut maalaisväestöä järjestäytymään. Tämä maalais- ja kaupunkilaisväestön vastakkaisuus oli tullutkin esille eräin paikoin.²² Niinpä Yläneellä sosialistipuhujan pitämässä kokouksessa ehdotettiin »maalaispuolueen» perustamista vedoten siihen, että »maalais- ja kaupunkilaisköyhälistö olivat toistensa vihollisia», koska heidän asemansa oli erilainen. Agitaattori tietysti torjui ajatuksen, mutta se sai siitä huolimatta kannatusta. Tähän samaan näkökohtaan vetosi eräs ensimmäisen vaalitaistelun yksityisyrittäjistä, nimittäin maisteri Nuupala, joka eräänlaisen maalaissosialismin pohjalta lähtien kiivaili »saksalaismallisia kaupunkisosialisteja» vastaan. Samalla tavoin myös Santeri Alkio todisteli maalaisliiton perustamisen tärkeyttä.²³

Maatalouskysymyksen kohdalla sosiaalidemokraattien asennoituminen pysyi ristiriitaisena. Sosialistiset teoriat viittasivat yhtäälle, silloinen maatalouden tila ja kentältä tulevat vaatimukset toisaalle. Tästä ristiriidasta ei tehty ratkaisua kumpaankaan suuntaan. Niinpä esim. vaasalaisen Vapaan Sanan toimittaja Janne Hautala käydessään polemiikkia Santeri Alkion kanssa myönsi,

että sosiaalidemokraattien suhde maanviljelykseen oli »epäselvä, toiset suosivat pienviljelystä ja ns. marxilaiset suurviljelystä». Mutta kirjoittaja vetosi Gyllingin sanoihin, etteivät nämä suunnat periaatteessa eronneet toisistaan ja katsoi, että kysymys oli tällä tavoin ratkaistu.²⁴

b. Ruotsalaisten erohankkeet

Vuoden 1906 keväällä syntyi ruotsinkielisten sosiaalidemokraattien keskuudessa ajatus itsenäisen puolueen perustamisesta. Lähtökohana oli suomalaisuusradikalismien ilmeneminen työväenliikkeessä. Erityisesti suurlakon aikana ja sen jälkeen työväenliikkeen aloitteesta järjestetyissä kansalaiskokouksissa esiintyikin voimakkaita ilmauksia suomenkielisyyden puolesta. Esim. Kuolajärvellä pidetyssä kokouksessa oli hyökkäysten kärki suuntautunut »ruotsalaisiin ja niihin suomenkielisiin, jotka olivat liittyneet ruotsalaisiin». Putikossa vaadittiin »suomen kieltä pääkieleksi kaikkialla», Rautalammilla arvosteltiin ennen kaikkea »ruotsikkopuoluetta, joka edustaa suurporvaristoa» ja Hartolassa vaadittiin »suomen kieltä valtakieleksi».²⁵ Työväenlehdissä, erityisesti maaseutulehdissä, kiinnitettiin huomiota kielikysymykseen, ja tällöin kirjoitusten kärki saattoi suuntautua ruotsinkielisyyttä vastaan sinänsä.²⁶ Ruotsinkielisten kantaan vaikutti sekin, että työväenliikkeessä määrääviksi kohosivat Valpas ja hänen ympärilleen ryhmittyneet, joilla ennen suurlakkoa oli suomettarelaisympatioita. Lisäksi he olivat tuoneet esille ruotsinkielisiä vastaan suuntautuneet mielipiteensä. Myös marraskuun sosialistien johtavat hahmot, mm. Kuusinen, Manner ja Sulo Vuolijoki, olivat entisiä suomettarelaisia. Työväenliike oli sen tähden ruotsinkielisten silmissä saanut suomalaisuusliikkeen leiman.²⁷

Tältä pohjalta selittyy, että ylioppilas Fil. Tiderman julkaisi Arbetaren-lehdessä artikkelin, jossa hän ehdotti ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen puolueen muodostamista. Aloitteen perusteluna hän esitti sen, että »ahdas nationalismi» oli saanut jalansijaa suomenkielisellä taholla. Suomenkieliset olivat — Tidermanin mu-

kaan — sitä paitsi käyttäneet kirjoituksissaan ja puheissaan niin kiihottavaa kieltä, että se oli herättänyt vastenmielisyyttä ruotsinkielisten piirissä. Erotukseksi vallankumouksellisista suomalaisista olisi ruotsinkielisen puolueen selvästi tunnustauduttava parlamentaarisuuden kannalle.²⁸ Ehdotusta asettui kannattamaan innokkaasti ylioppilas K. H. Wiik.

Erittäin arvostelevasti suhtautui suomenkieliseen työväenliikkeeseen Wiik. Hänen mielestään se oli anarkistinen ja näin ollen mahdollisimman kaukana ruotsinkielisistä. Hänen mukaansa jotain »suomettarelaisesta kulttuurivihamielisyydestä» oli tarttunut työväenliikkeeseen. Reformityö oli tärkeämpää kuin epämääräiset periaatteet. Hänen mukaansa voitaisiin ryhtyä yhteistoimintaan muiden puolueiden kanssa niissä kysymyksissä, joissa oltiin yhtä mieltä. Yhteistoiminta olisi tärkeätä nimenomaisesti ruotsin kielien oikeuksien säilyttämisessä. Tässä kohden suomenkielinen työväenliike poikkesi taas ratkaisevasti ruotsinkielisestä.²⁹

Wiikin käsityksiä asettui vastustamaan Ivar Hörhammer. Hänkin oli sitä mieltä, että suomenkielisessä työväenliikkeessä oli »fenomenaanisosialisteja» ja näistä oli vaarallisin »Valpas-klikki». Hän kiisti kuitenkin Wiikin väitteen, että suomalainen työväenliike olisi »anarkistinen», ja arvosteli Wiikin sosialistisista periaatteista käyttämää ilmausta »teoreettinen fraseologia». Hänen mielestään Wiik oli ottanut liikaa vaikutteita revisionismista.³⁰ Hörhammer ei jyrkästi asettunut vastustamaan oman puolueen perustamista. Sen tekivät kuitenkin työväestöön kuuluvat ruotsinkielisen liikkeen johtohenkilöt Anders Käcklund, Robert Ågren ja Runar C. Öhman. He vetosivat oikeaoppiseen marxilaiseen käsitykseen, »etteivät kielirajat voi olla todellisia erottajia, vaan niitä ovat luokkarajat».³¹

Ruotsinkielisten piirissä käytyyn mielipiteiden vaihtoon kiinnitettiin myös suomenkielisellä taholla huomiota. Tällöin hanke tuomittiin lähinnä hajottamisena. Sosialistisiin opinkappaleisiin vedoten hanketta arvosteltiin.³² Työmiehessä kysymystä käsiteltiin varovasti ja korostettiin, ettei sosiaalidemokratian luonteeseen kuulu kielellinen sorto.³³ Sen sijaan maaseutulehdissä ruotsalaisten

pyrkimykset tuomittiin jyrkin sanoin. Savon Työmies esim. otsikoi asiaa koskevan kirjoituksen »Ruotsalaiset työmiehet herroja hännystelemässä». ³⁴

Ruotsalaisten työväenyhdistysten edustajakokouksessa heinäkuussa 1906 alustaja, maalari G. Johansson, asettui vastustamaan oman puolueen perustamista, vaikkakin suomenkielisessä työväenliikkeessä oli näkynyt »nationalismia». Kokouksessa vain K. H. Wiik oli edelleen sillä kannalla, että oman puolueen perustaminen olisi paras ratkaisu, mutta hänkin myönsi, ettei ehdotus ollut saavuttanut riittävästi vastakaikua. Ankarasti hän hyökkäsi suomettarelaisuutta vastaan pitäen sitä »Uralista lähteneenä matelemisoppina», ja sosiaalidemokratian hän luonnehti sen vastapainoksi »länsimaiseksi kulttuuriliikkeeksi». Wiikin mukaan Sosialistinen Aikakauslehti sisälsi edelleen selvää suomettarelaisuutta. ³⁵

Kokouksessa päätettiin laatia kirjelmä Oulussa kokoontuvalle puoluekokoukselle, ja siinä vastustettiin ruotsin kielen oikeuksien kaventamista ja vaadittiin edustusta puoluehallinnossa.

Kielikysymyksen vaiheille syntynyt jännitys laukesi suureksi osaksi, kun Valpas kirjoitti heinäkuun lopussa Työmieheen artikkelin, jossa hän esitti sovitteluvasti, että ruotsinkielisen vähemmistön kielelliset oikeudet oli turvattava. Tosin Valpas edelleen varsin ärsyttävästi korosti suomalaisen puolueen entisiä ansioita ja sitä, että taistelu suomen kielen oikeuksien puolesta oli ollut tärkeätä. ³⁶ Tämän lisäksi myös suomettarelaisuudesta syytetyssä Sosialistisessa Aikakauslehdessä oli artikkeleita, jossa tuomittiin kielitaistelu. ³⁷

Oulun kokouksessa tuli esille ruotsinkielisten kirjelmä, jossa esitettiin syytös, että jotkut olivat unohtaneet »työväen korkeat kansainväliset periaatteet ja koettaneet herättää vastenmielisyyttä toista kansallisuutta ja kieltä kohtaan». Tätä vaadittiin kirjelmässä tuomittavaksi. Valpas tunsii esitetyn syytöksen suuntautuvan itseensä, sillä hän käytti puheenvuoron, jossa hän katsoi, ettei ruotsalaisten esittämää väitettä ollut millään tavoin todistettu. Hän oli kyllä valmis antamaan ruotsinkielisten vaatiman lausunnon, mutta ikäänkuin vastavetona hän esitti, että vaatimus ulotettai-

siin koskemaan myös venäjän kieltä. Tämä vaatimus hyväksyttiin korostaen, että venäjän kieltä ei ole vihattava, vaikka olikin venäläisiä sortajia.³⁸

Oulun kokouksen jälkeen ei kielikysymys aiheuttanut työväenliikkeen sisällä paljonkaan kitkaa. Sen sijaan oli kysymys työväenliikkeen kannalta sikäli merkityksellinen, että suomalainen puolue ajaessaan jyrkästi suomen kielen oikeuksien laajentamista sai tässä kohden selvästi radikaalisemman leiman kuin sosiaalidemokraatit. Oli ilmeistä, että vaaleissa radikaalinen leima oli nimenomaan edullinen. Kansalaiskokouksissa, kuten edellä on mainittu, oli hyväksytty julkilausumia, jotka osoittivat, että kielikysymys eli vielä kansan keskuudessa ja että sillä oli myös propaganda-arvoa. Sosiaalidemokraattisen propagandan tehtäväksi tuli kielikysymyksen mitätöiminen ja esittäminen jo ratkaistuna.³⁹ Tämä tietysti herätti tyytyväisyyttä ruotsinkielisten sosiaalidemokraattien piirissä.⁴⁰

Kielikysymyksen merkitystä ruotsinkielisille sosiaalidemokraateille osoittaa se, että toukokuussa 1907, siis vaalien jälkeen pidetyssä edustajakokouksessa, K. H. Wiik alusti tästä kysymyksestä. Tällöin hän totesi, että sosiaalidemokraattinen puolue oli periaatteessa antanut tukensa ruotsin kielen oikeuksille. Hänen mielestään kaivattiin kuitenkin vielä yksityiskohtiin menevää määrittelyä ruotsin oikeuksien turvaamisesta. Sen lisäksi ehdotti oikeaoppisena marxilaisena pidetty Anders Käcklundkin, että suomea ja ruotsia pidettäisiin kansalliskielinä. Ehdotusta arvosteltiin ja katsottiin, että se oli sosialismin periaatteiden vastainen, koska siinä korostettiin kansallisuutta. Kokouksessa hyväksyttiin kielikysymystä koskeva julkilausuma, jossa painotettiin ruotsin kielen oikeuksien turvaamisen tärkeyttä ja tehtiin konkreettinen ehdotus kaksikielisyysperiaatteen toteuttamiseksi.⁴¹

Ruotsinkielisten edustajien kannanotot osoittivat, että ruotsin kieli oli heille varsin keskeinen arvo. Ruotsinkielisyyden säilyttäminen oli heidän kokouksissaan tärkeä, aina esiintyvä aihe. Välittömästi suurlakon jälkeen näytti siltä, että kieli yhdistävänä tekijänä oli voimakkaampi kuin aateyhteys näiden joutuessa risti-

riitaan. Sosialismiin liittyvä etuyhteisyyden korostaminen kansallisuus- ja kielirajoista välittämättä osoittautui kuitenkin tekijäksi, joka pystyi tuntuvasti poistamaan kielikysymyksen ympärille syntynyttä jännitystä.

c. Kirkko ja uskonto

KIRKON- JA USKONNONVASTAISUUDEN LEVIÄMINEN

Jo ennen suurlakkoa työväenliikkeen kärkiryhmä oli asettanut kyseenalaiseksi uskonnon totuuden. Sittenkin käsitykset vahvistuivat ja niitä ryhdyttiin entistä avoimemmin tuomaan julki lehtien palstoilla. Välittömästi suurlakon jälkeen ei enää pelätty kannatuksen menetystä sen takia, että esiinnyttiin kristinuskonvastaisin tunnuksin. Työmiehessä tähdennettiin, että vapaa-ajattelijoiden tuli pyrkiä vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen, sillä toiminta »uskonnon vastustamiseksi oli jaloa työskentelyä ja työtä ihmiskunnan tosiparhaaksi». ⁴² Tampereella perustettiin Prometheus-seura esikuvana vapaa-ajattelijoiden yhdistys, jonka keskushenkilöt olivat työväenyhdistyksen johdossa. ⁴³ Työväenliikkeen eturivi oli siis organisoimassa uskonnonvastaista toimintaa. Sen vakaa käsitys oli, että luonnontieteellisen tiedon lisääntyessä uskonto häviäisi. ⁴⁴ Tälle saatiin tukea mm. paljon luetusta Enrico Ferrin teoksesta »Sosialismi ja uuden ajan tiede», jossa uskonto katsottiin hävinneeksi luonnontieteellisen sivistyksen yleistyttyä. ⁴⁵

Hyökkäyksissä kristinuskoa vastaan käytettiin entistä ankarampaa kieltä. Vielä ennen suurlakkoa saatettiin kärjenkin piirissä tähdentää kristinuskon ja sosialismin yhteensoveltuvuutta ja tunnustaa kristinuskon merkitys mm. naisen aseman parantajana. Suurlakon jälkeen sen vaikutus useissa yhteyksissä leimattiin pelkästään negatiiviseksi. Esim. Työmiehen Illanvietossa oli useita venäläisen A. A. Issaieffin artikkeleita, joissa kristinuskko tuomittiin »pappien tietoiseksi petokseksi» ja »muutamain konnain kiristysjärjestelmäksi». ⁴⁶ Savon Työmiehessä sitä luonnehdittiin sanoilla »tiedon puute» ja »raakalaisuuden jäte». ⁴⁷

Vielä lakon jälkeenkin monissa kirjoituksissa arvostettiin kristillistä moraalia, vaikka kristinuskon totuus kiellettiin. Sosialismin periaatteissa nähtiin samoja eettisiä tavoitteita.⁴⁸ Mutta samaan aikaan alkoi esiintyä mielipiteitä, joissa kristillinen moraalikin asetettiin epäilyksenalaiseksi. Näin tapahtui mm. Sosialistisessa Aikakauslehdessä julkaistussa venäläisen Karmolykin kirjoituksessa »Uusi vuorisaarna». Keskeisten kristillisten hyveiden, lempeyden ja rakkauden, sijaan asetettiin siinä väkivalta ja viha.⁴⁹ Ilmeisesti juuri tästä kirjoituksesta saatujen vaikutteiden pohjalta Sulo Vuolijoki kielsi Hämmäläisösakunnassa pidetyssä keskustelutilaisuudessa kristillisen etiikan arvon leimaten vuorisaarnan moraalin »palkkamoraaliksi».⁵⁰

Suurlakon jälkeen työväenliikkeen kärki ilmaisi selvästi kirkon- ja uskonnonvastaisen asennoitumisensa. Sen jälkeen olikin lähinnä kysymys siitä, missä määrin tällainen asennoitumistapa suurlakon luomassa radikaalisessa ja vallankumouksellisessa ilmapiirissä oli levinnyt kannattajien keskuuteen. Ajattelun yleistymistä auttoi tehokkaasti se laaja kirkon- ja uskonnonvastainen kirjallisuus, jota julkaistiin sekä työväenliikkeen että ei-sosialististen radikaalien taholta. Työväenliikkeen ulkopuolella oli nimittäin suurlakon jälkeen kirkon- ja uskonnonvastainen mieliala merkittävästi kasvanut. Ruotsinkieliset olivat perustaneet aktiivisesti toimivan yhdistyksen, Prometheus-seuran. Sen johtaviin hahmoihin kuuluivat useat niistä ruotsinkielisistä radikaaleista, jotka vuosisadan alkuvuosina olivat olleet mukana työväenliikkeessä. Seuran tarkoituksena oli levittää kristinuskonvastaisia aatteita. Myös nuorsuomalaisten radikaalien piirissä oli samanlaista mielialaa; heidän vuosina 1905—1906 ilmestyneessä lehdessään Nuori Suomi hyökättiin jatkuvasti kirkkoa ja uskontoa vastaan. Työväenliikkeen johdon tukena kristinuskonvastaisten käsitysten esittämisessä oli siis laaja joukko sivistyneistöä. Tässä hengessä julkaistuja kirjoituksia olivat ehkä merkittävimmät August Bebelin teos »Uskonnollista väittelyä», josta vuonna 1906 otettiin uusi painos, venäläisen A. A. Issaieffin kirjanen »Sosialismi ja kristinuskko», jonka oli suomentanut Sulo Vuolijoki ja joka ilmestyi samoin vuonna 1906, sekä Robert G.

Ingersollin »Kootut teokset», jotka ilmestyivät myös vuonna 1906. Muita tähän piiriin kuuluvia teoksia olivat mm. Paul Lafarguen »Kristillinen rakkaus historiallisten tosiasioiden valossa» sekä saman tekijän »Jumalaan uskomisen syyt» ja Bangin »Kristillinen kommunismi». Suurlakon jälkeen markkinoille suorastaan tulvi tällaista kirjallisuutta, ja sitä myös paljon luettiin. Erityisen merkittävä asema oli tässä suhteessa Ingersollin teoksilla, joista tuli kirkon- ja uskonnonvastaisen ajattelun tärkein lähde.⁵¹

Papiston- ja kirkonvastainen mieliala oli levinnyt lähinnä teollisuustyöväestön piiriin erityisesti suuremmissa kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa. Ärsykkeenä näyttää olleen osittaisesti se, että »uskovaiset» eivät liittyneet yhdistyksiin eivätkä ammattiosastoihin. Heidän passiivisuutensa katsottiin johtuvan lähinnä pappien saarnoista, joissa esim. Helsingin metallityöntekijäin ammattiosaston käsinkirjoitetun lehden, Noki-Nenän, mukaan oli keskeisenä sisältönä: »Mitä enemmän kärsitte, sitä kirkkaamman kruunun saatte taivaassa.» Lehden mielestä »tämä ei mene kenenkään itse-tietoisien miehen kalloon».⁵² Marxilaisen käsityksen mukaisesti nähtiin kapitalismin tukipylväiksi »sotalaitos, poliisilaitos ja kirkko». Samassa Helsingin kivimiesten ammattiosaston lehden kirjoituksessa, jossa kirkko nähtiin oikeaoppiselta marxilaiselta pohjalta »kapitalismin tukipylvääksi», itse kristinuskoon suhtauduttiin kuitenkin kunnioittavasti. »Kristinuskoo oli ylevä», ja »sosialidemokraattien oli jätettävä se rauhaan». Sosiaalidemokratialla ja uskonnolla ei ollut mitään tekemistä toistensa kanssa, sosialismi oli nimittäin »yhteiskunnallis-taloudellis-tieteellinen» teoria. Sen sijaan kirkko oli lehden mielestä jotain toista kuin uskonto.⁵³ Näin siellä, missä suhtauduttiin hyvin aggressiivisesti kirkkoon ja papistoon, saatettiin asennoitua kunnioittavasti itse kristinuskoon.

Suurlakon jälkeen samoissa Helsingin ammattiosastojen lehdissä oli kuitenkin kirjoituksia, joissa kiellettiin myös itse uskonnon totuus. Niinpä Noki-Nenässä oli joulukuun alussa 1905 artikkeli, jossa mm. todettiin: ». . . uskonto joka ei perustu mihinkään tieteesseen ja järkeen, vaan sokeeseen uskoon alkaa menettää merkityksensä. Tiede on kumonnut uskonnon. Lunastusoppi kuivuu siihen,

että avaruus on niin laaja, että isällä olisi pitänyt olla useampia poikia.»⁵⁴ Järki ja tiede asetettiin siis ylimmiksi auktoriteeteiksi. Myös kristinuskon keskeisiin kohtiin suunnattiin hyökkäyksiä. Esim. Helsingin kattila- ja levytyöntekijöiden ammattiosaston lehdessä Paukuttajassa oli parodia Isä-meidän rukouksesta.⁵⁵

Suurlakon jälkeen ainakin Helsingin ammattiyhdistysten aktiivisten jäsenten piirissä oli levinnyt papiston- ja kirkonvastainen mieliala. Samassa ryhmässä esiintyi ajatuksia, joiden mukaan koko kristinuskko oli vailla totuusarvoa. Käsitykset eivät siis rajoittuneet vain kärkiryhmään, vaan myös perusosastojen aktiiviset jäsenet ainakin Helsingissä omaksuivat niitä.

Myös maaseudulla suurlakko merkitsi vakavaa iskua perinteellisille käsityksille. Vanhaluterilaiset katsomukset alkoivat horjua. Tämä tuli näkyviin suurlakon aikaisissa ja jälkeisissä kansalaiskokouksissa. Monissa maalaispitäjissä esitettiin vaade »kirkon ja valtion erottamisesta». Se liittyi hyväksyttyihin ponsiin mm. Alavieskassa, Kalajoella, Ylivieskassa, Kangaslamilla, Korpilahdella, Ensossa, Pälkjärvellä ja Hiitolan Nehvolan kylässä. Useimmat kokouksista pidettiin eduskuntakysymyksen merkeissä, ja aloite lähti työväenyhdistyksestä sosiaalidemokraattisen puolueen puoluehallinnon kiertokirjeen pohjalta. Varsin yleisesti niissä hyväksyttiin Forssan ohjelma. Kirkon ja valtion eroa koskeva kohta saattoi mennä muiden mukana erikoista huomiota herättämättä, joten sen ei tarvinnut merkitä nimenomaista kirkonvastaisuutta.⁵⁶

Muutamissa kokouksissa hyväksyttiin sen sijaan ponsia, jotka olivat muovautuneet paikallisten mielipiteiden mukaisiksi. Esim. Hiitolan Nehvolan kylässä ilmoitettiin, että »pappien palkat alennetaan heti, kun ensi tilaisuus sallii». Korpilahden Saalahden kylässä vaadittiin, että »pappien ynnä muiden virkamiesten palkat oli alennettava kohtuulliseksi».⁵⁷ Ilmaukset osoittivat ärtymystä, joka suuntautui papistoon. Konkreettisina tyytymättömyyden kohteina olivat useimmiten palkat. Maaseudullakin oli siis kirkon- ja papistonvastaista mielialaa, mutta sen laajuutta on vaikea arvioida. Kansalaiskokouksissa ponnet syntyivät muutaman aktiivisen henkilön aloitteesta, ja ne edustivat siksi lähinnä heidän mielipiteitään.

Eräin paikoin yhteiskunnallinen vallankumouksellisuus liittyi vanhaluterilaisiin käsityksiin. Esim. Luhangassa huudettiin eläköötä keisarille ja todettiin, että »kansaa elää kaikkivaltiaan Jumalan armosta». Tämän ohessa esitettiin kuitenkin pitkälle meneviä yhteiskunnallisia vaatimuksia. Mm. vaadittiin kaupasta ja tehtaista saatua voittoa käytettäväksi kirkon hyväksi.⁵⁸

Suurlakon radikaalisessa ilmapiirissä kirkon- ja papistonvastainen mieliala oli levinnyt myös maaseudulle. Työväenliikkeen nopea kasvu juuri maatalousympäristössä ja lähestyvät vaalit kuitenkin aiheuttivat, että sosiaalidemokraattinen puolue joutui vetoamaan sellaisten kannatukseen, jotka olivat taloudellisesti ja sosiaalisesti heikossa asemassa ja siksi hyvin alttiita omaksumaan eräitä sosialismin lupauksia. Kristilliset käsitykset elivät kuitenkin heidän piirissään, ja heissä näyttää olleen aktiivisia kirkkoihmisiäkin. Nämä seikat tekivät kysymyksen kirkosta ja uskonnosta jatkuvasti ongelmalliseksi. Siihen vaikutti osaltaan vielä vaalien lähestyminen, jolloin sosiaalidemokraattisen puolueen oli vedottava jäsenistönsä ulkopuolella oleviin, erityisesti laajaan maatalousväestön ryhmään.

VAROVAISUUTTA

Vaikkakin kirkon- ja kristinuskonvastaiset ajatukset olivat voimakkaasti levinneet suurlakon luomassa radikaalisessa ilmapiirissä, niin edelleen näkyi ilmauksia, jotka osoittivat myös työväenliikkeen kannattajien olevan kiintyneitä kristillisiin katsomuksiin ja tapoihin. Oli merkkejä siitäkin, että työväenliikkeeseen suhtauduttiin torjuvasti sen kirkon- ja uskonnonvastaisen leiman takia, vaikka muutoin hyväksyttiin liikkeen yhteiskunnalliset tavoitteet. Niinpä Keuruulla eduskuntakysymyksen merkeissä kirkossa pidetyssä kokouksessa päätökseksi laulettiin virsi.⁵⁹ Siurossa vuoden 1906 alussa pidetyssä kokouksessa kuulijat yhtyivät työväenpuhujan esittämiin käsityksiin muussa, mutta eivät siinä, mikä koski pappeja ja kirkkoa, vaikka toinenkin puhuja oli yrittänyt vaikuttaa papiston- ja kirkonvastaisten mielipiteiden syntymiseen.⁶⁰ Kun tammi-kuussa Huittisissa 1906 pidettiin työväenyhdistyksen aloitteesta

kokous, jossa keskusteltiin kirkon ja valtion erosta, niin enemmistö asettui kannattamaan jatkuvaan yhdessäoloon. Nekin, jotka kannattivat eroa, vetosivat Raamattuun. Heidän mielestään ainakaan Jeesus ei voinut hyväksyä sellaista orjuutusta, mitä tapahtui valtiokirkossa.⁶¹

Erityisen selvästi sidonnaisuus kristillisiin käsityksiin ja tapoihin ilmeni työväenlehdissä julkaistuissa kuolinilmoituksissa; niitä oli etupäässä vain maaseutulehdissä. Useissa oli kristillisen katsomuksen mukaisia ilmauksia. Käytettiin mm. sanontoja: »Herra rakkaudessaan luokseen kutsui» ja »Herra kaikkivaltiaassa viisaudessaan pois kutsui».⁶² Kuolinilmoituksiin liittyi usein raamatunlauseita ja muistosäkeitä, joista eräissä kuvastuu hyvin voimakas usko tulevaan elämään. Tämä oli kohta, jossa sosialismilla ei ollut mitään tarjottavana. Kristillinen toivo heijastuu lauseissa: »muutti taivaalliseen kotiin», »Kristus on minulle elämä ja kuolema on minulle voitto» ja »Herra antoi, Herra otti, kiitetty olkoon Herran nimi».⁶³ Tosin lehdistössä esiintyi myös kuolinilmoituksia, joissa risti oli ainoa kristillinen symboli ja joissa muistosäe viittasi nimenomaiseen luopumiseen näistä periaatteista. Sorretun Voimassa ilmoitettiin, että »luonnon lahjomaton käsi armotta pois tempasi» ja Junassa selostettiin erään aktiivisen Rautatieläisten Liiton jäsenen hautausta toteamalla: »...kun pappi oli toimittanut kirkkolain säätämät menot».⁶⁴

Kristillisten käsitysten jatkuvasta vaikutuksesta oli merkinä myös se, että sosialismiin ja kristinuskoon liittyvät käsitteet pyrkivät sulautumaan. Työväenliikkeen piirissä käytettiin erityisesti Raamatusta lainattuja käsitteitä ja kielikuvia. Sanottiin, että aivan samoin kuin kirjanoppineet alituisesti kiusasivat Kristusta, vaatii porvaristo alinomaan tyhjentyvästi selittämään sosialismin oppeja. Sosialismista alettiin käyttää ilmausta »uusi evankeliumi», ja eräät syrjäseutujen agitaattorit esiintyivät matkasaarnaajien tapaan. Niinpä Virroilla vaikutti »pappi-Manniksi» kutsuttu puhuja, joka aloitti puhetilaisuutensa virrellä, otti tekstin psalmeista ja julisti Raamatun pohjalta lähtien sosialismia.⁶⁵

Työväenlehdissä esiintyi jatkuvasti kirjoituksia, jotka olivat

ilmausta kristillisten käsitysten säilymisestä. Luonnollisesti nämä vahvistivat kristillisiä ajatuksia kannattajien piirissä. Työmieheissä oli maaliskuussa 1906 nimimerkki Torpparin kirjoitus otsikolla »Kristillinen sosialismi», jossa todettiin kristinuskoon sisältyvän »jalon tasa-arvoisuuden ja oikeuden hengen». Helmikuussa sama nimimerkki julisti Työmieheissä, että »oikeuden ja totuuden perusvaatimuksia on esitetty Kristuksen opissa ja näiden kanssa sopu-sointuun täytyy työväenliikkeenkin asettua».⁶⁶ Työläisnaisen joulukuun näytenumerossa oli artikkeli, jossa palautettiin mieliin joulunvietto maalla ja puhuttiin hyvin suurella pieteetillä joulukirkosta ja Jeesuksesta.⁶⁷

Useista muistakin yhteyksistä kävi selville, että nimenomaan naisten keskuudessa kristilliset käsitykset olivat säilyneet lujina. Mm. Arvid Järnefelt kertoo Laukon lakkoalueelta, että uskonnollinen vaimo ei hyväksynyt »miehensä maalliseen toveruuteen ja luokkataisteluun perustuvia käsityksiä».⁶⁸ Vaaleja ajatellen naisten pitäytyminen uskonnollisiin perinteisiin oli sosiaalidemokraattisen puolueen kannatuksen vuoksi tärkeätä. Työväenliike oli pystynyt vetämään piiriinsä suhteellisen vähän naispuolisia, ja kuitenkin se joutui vetoamaan naisiin, jotka olivat aktiivisesti toimivien ryhmän ulkopuolella. Tämä seikka tunnettiin työväenliikkeen kärjen piirissä. Yleensä siihen reagoitiin varovaisesti. Muutamissa se kylläkin herätti ärtymistä.⁶⁹

Suurlakon jälkeen ilmestyi myös sellaista kirjallisuutta, joka vahvisti ajatusta, ettei uskonto tulekaan häviämään niin kuin työväenliikkeen kärkiryhmän piirissä oli jo varsin yleisesti uskottu. Niissä esitettiin käsitys, että sosialismin ja kristinuskon rauhanomainen rinnakkaiselo oli mahdollinen ja nimenomaan työväenliikkeen kannalta toivottava. Sombartin teoksessa »Sosialismi ja sosiaalinen liike 19. vuosisadalla», josta ilmestyi vuonna 1906 toinen painos, todettiin, että kukaan tiedemies ei voi väittää tieteen kumon-neen uskontoa. Päinvastainen väite oli Sombartin mielestä vanhentunut.⁷⁰ Kirja oli erittäin luettu ja arvostettu työväenliikkeen piirissä, vaikkei Sombartia pidettykään »oikeaoppisena».

Vaikutukseltaan merkittävin oli norjalaisen sosialistin Olav

Kringenin teos »Mitä sosialisti sanoo kirkosta?» Se ilmestyi vuonna 1905 ensimmäisenä painoksena ja seuraavana vuonna toisena painoksena, mikä osoittaa kirjan saaneen lukijoita. Kringenin pääväittämiä oli, että luulo uskonnon häviämisestä tai vain sen vaikutuksen heikkenemisestä oli täysin väärä sekä lyhytaikaisiin ja pinnallisiin huomioihin perustuva. Hän päinvastoin esitti ajatuksen, että ihminen kaipaa uskontoa eikä voi elää ilman sitä. Tähän perustui hänen mielestään kirkon kasvava voima. Kirkolla oli takanaan pitkät perinteet, joiden vaikutusta ei voinut ainakaan yliarvioida. Tältä pohjalta hän päätyi vakaumukseen: »Jos sosialismin päämaali kulkisi uskonnon ja kirkon raunioiden yli, emme koskaan pääsisi perille.»⁷¹ Auktoriteettina Kringen käytti käsitystensä puolustamisessa mm. Liebknehtiiä.

Perusnäkemysistään lähtien Kringen hahmotteli uuden kirkkopoliittisen ohjelman. Kirkon ja valtion eroa ei ollut suinkaan vaadittava, vaan päinvastoin pyrittävä säilyttämään näitten yhteys. Kirkon ja valtion ero toisi vain pieniä keskenään kilpailevia ja riiteleviä vapaakirkkoja, joista tulisi kulttuurivihamielisiä. Hänen mielestään vain valtiokirkosta voi muodostua demokraattisille periaatteille rakentuva laitos, joka seuraisi aikaansa ja jonka piirissä jokaisella olisi yhtäläinen oikeus Sanaan ja sakramentteihin. Sosialistien ei pitänyt eristäytyä kirkosta, vaan päinvastoin pyrkiä siellä vaikuttamaan. Kringen saattoi viitata siihen, että Norjan sosiaalidemokratia oli omaksunut mainitut käsitykset ja poistanut ohjelmastaan kirkon ja valtion eroa koskevan vaatimuksen.⁷²

Teosta arvosteli Sosialistisessa Aikakauslehdessä Julius Ailio, joka luonnollisesti kiisti useimmat Kringenin ajatukset ja korosti, että Norjan sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelma lähti ennen kaikkea taktilliselta pohjalta. Ilmeistä kuitenkin on, että Kringenin käsitykset olivat jossain määrin vaikuttaneet Ailioon.⁷³ Kringenin ajatukset loivatkin pohjaa uudelle kysymyksen asettelulle ja entistä kriittisemmälle suhtautumistavalle sekä työväenliikkeen piirissä että muualla.⁷⁴

Samanlaisia ajatuksia toivat julki Hedlamin artikkeli »Kristillinen sosialismi», joka sisältyi af Ursinin toimittamaan teokseen »Tule-

vaisuutta kohti» ja Matti Seppälän artikkeli »Sosialidemokratia ja kristinusko», joka sisältyi hänen ja Voionmaan yhdessä kirjoittamaan kirjaan »Sosialismia». Myös työväenlehdissä esiintyi kirjoituksia, joiden sisältö viittasi Kringeniltä saatuihin vaikutteisiin.⁷⁵

Samaan aikaan tuli kentältä tietoa, että suhdetta uskontoon ja kirkkoon pidettiin sosiaalidemokraattisen puolueen keskeisimpänä kohtana. Niinpä Pohjanmaata ja muutakin Pohjois-Suomea kierrellyt puolueen kärkiryhmään kuuluva kirjaltaja Atte Mantere kertoi vaikutelmanaan, että »uskontokysymys herättää epäilyä ja on vastapuolueiden tehokkain valtti».⁷⁶ Pohjois-Suomen maa-seudulla kertoi eräs toinen puhuja sanotun, että »työväenaate oli hyvää», mutta uskontokysymys oli loukkauskivenä. Sosialismin kannattaminen oli samaa kuin sekä uskonnon että Jumalan kieltäminen. Suomettarelaiten ja sosialistien eroksi taas ensi sijassa nähtiin se, että suomettarelaiset halusivat pitää kirkon ja valtion yhdessä, kun sen sijaan sosialistit halusivat ne erottaa. Useissa muissa yhteyksissä todettiin uskonnon vaikutus erityisesti maalaisväestöön, ja vahvimpana yhdistäjänä uskontoon pidettiin toivoa tulevasta elämästä.⁷⁷

Oli näin ollen ymmärrettävää, että sosiaalidemokraattisen puolueen johto joutui uudelleen käsittelemään kysymyksen suhteesta kirkkoon ja uskontoon. Puoluehallinto päätti ottaa asian esille Oulun puoluekokouksessa elokuussa 1906 ja silloin mahdollisesti tarkistaa Forssan ohjelmaa. Puoluesihtööri Yrjö Sirola oli näet sitä mieltä, että uskontopykälä oli otettava »objektiivisemmän käsitteilyn alaiseksi». Hän viittasi myös siihen, että puolueen nimissä julkaistut asiaa koskevat kirjat olivat keskenään ristiriitaiset. Lachmanin kirjassa »Kristinusko ja sosialismi» pyrittiin yhdistämään nämä kaksi, mutta sen sijaan Bebelin kirja »Uskonnollista väittelyä» ja Issaijeffin teos merkitsivät koko kristinuskon kieltämistä ja ankaraa hyökkäystä sitä vastaan. Sirolan mielestä ei myöskään ollut oikein suotavaa, että puolueen nimissä levitettiin Ingersollin ja nimimerkki Monistin uskonnonvastaisia kirjoja.⁷⁸ Seuraavassa kokouksessa määrättiin jo alustajatkin uskontopykälän käsitteilyä varten Oulun kokouksessa. Matti Seppälä oli tarjoutunut alusta-

maan kristilliseltä kannalta, ja Väinö Jokinen otettiin pohjustamaan keskustelua »vapaa-uskoisuuden» kannalta.⁷⁹

Päätöksestä huolimatta uskontokysymys jätettiin kokonaan pois Oulun kokouksen ohjelmasta. Huomion suuntaamista puolueen kannatuksen kannalta niin arkaan kysymykseen pidettiin epäviisaana. Oli sitä paitsi odotettavissa, että asiasta syntyisi väittelyä, joka ei ollut omiaan kokoamaan voimia alkavaa vaalitaistelua varten. Kysymys ratkaistiin parhaiten sivuuttamalla se kokonaan. Puoluesihtööri Yrjö Sirolan hahmottelemassa vaaliohjelmassa ei esitetty Forssassa hyväksyttyä ohjelmakohtaa kirkon ja valtion erosta eikä uskonnonopetuksen poistamisesta kouluista. Ruotsinkieliset tosin ehdottivat vaaliohjelmaan lisättäviksi liberaalien päävaatimukset 1880- ja 1890-lukujen vaihteesta: »kaste- ja ehtool-lispakon poistamisen, tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamisen kouluista, pakollisen siviiliavioliiton toimeenpanon ja valtion erottamisen kirkosta». Ehdotuksen tekijöinä oli kuusi ruotsinkielistä edustajaa, mikä osoitti periaatteellisen kirkonvastaisuuden olleen voimakkainta heidän keskuudessaan.

Ohjelmavaliokunta hylkäsi ruotsinkielisten ehdotuksen, mikä osoittaa, että sen piirissä taktilliset näkökohdat sivuuttivat marxilais-periaatteelliset. Näin tunnustettiin kirkon ja kristinuskon ote kentällä, siinä joukossa, joka oli puolueen jäsenistön ulkopuolella ja johon vaaleissa vedottiin. Työväenyhdistysten taholta uskontopykälää koskevat ehdotukset eivät olisi edellyttäneet tällaista ratkaisua, sillä vain Saarijärven työväenyhdistys oli ilmoittanut, ettei se hyväksy kohtaa. Muiden muutosehdotuksissa suuntaus oli radikaalisempaan päin.⁸⁰

Oulun kokouksessa hyväksytty asennoitumistapa näkyi myös sosiaalidemokraattisessa lehdistössä. Joko koko uskontokysymys tahdottiin sivuuttaa tai tähdennettiin varovaisuutta ja tahdikkautta. Niinpä Yrjö Sirola korosti Sosialistissa julkaistussa kirjoituksessaan, että »sosialismi sinänsä ei vastusta kristinuskoa eivätkä ne ole ristiriidassa keskenään». ⁸¹ Arvostelun kärki suunnattiin jälleen miltei pelkästään kirkkoon ja siihenkin varovaisemmin. Kirkon ja valtion erottamista puolustettiin vetoamalla inhimillisyyteen ja

Raamattuun. Uskonto ja sosialismi pyrittiin näkemään varsin usein rinnakkaisina. Tämänäyttypiset kirjoitukset olivat hallitsevina erityisesti maaseutulehdissä.⁸² Varovaisuus suhteessa uskontoon levisi puolueen kapeasta kärkirymästä laajemmallekin, sillä esim. satamatyöläisten lehdessä *Satamatyömies* ilmoitettiin ohjelmakirjoituksessa pysyttävän irti uskontokysymyksestä ja jätettävän se jokaisen lukijan yksityiseksi asiaksi.⁸³ Uskontoa koskevan ongelman sivuuttaminen ei vaalitaistelua ajatellen kuitenkaan toteutunut. Vastapuoli ja eräät oman ryhmän miehet olivat valmiit ottamaan sen esille.

Taktillinen varovaisuus uskontokysymyksessä ei kärkirymän kohdalla merkinnyt muutosta periaatteellisessa asennoitumisessa. Erityisen voimakasta oli kielteinen suhtautuminen kirkkoon ja uskontoon sosiaalidemokraattisen nuorisoliikkeen piirissä. Sen kokouksessa vaadittiin lasten vapauttamista »kirkollisen homehtuneesta» uskonnonopetuksesta. Käsiteltäessä seuraavassa kokouksessa kirkkoa käytettiin alustuksessa ja keskustelussa mm. ilmauksia »valtiokirkko on kumminkin voinut kaikilla viekkailla jopa julmilla keinoilla pidättää suuren joukon veljiämme», »kirkko on sortuva hyvinkin läheisessä tulevaisuudessa omaan kehnouteensa» ja »ihmiset ovat päättäneet kukistaa ahneen ja julman kirkon . . .»⁸⁴ Sanonjen käyttö osoittaa suorastaan aggressiivisen kirkon- ja uskonnonvastaisuuden vaikuttaneen sosiaalidemokraattisen puolueen nuoren kärkirymän piirissä.

VASTALIIKE — KRISTILLINEN TYÖVÄENLIIKE

Kristillinen työväenliike syntyi välittömästi suurlakon jälkeen. Osittaisesti se oli reaktiota sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen me piirissä esiintyvistä hyökkäävästä kirkkoon ja kristinuskoon suuntautuvasta asenteesta. Liikkeen ensimmäisessä sanomalehdessä *Tähdessä* korostettiin, että kristillisten työmiesten oli perustettava omia yhdistyksiä, koska työväenliikkeessämme oli päässyt vallalle »materialistinen henki». ⁸⁵ Toisena juurena olivat Englannista

ja Saksasta saadut kristillisen työväenliikkeen perustamiseen innoittavat vaikutteet.⁸⁶

Kolmantena lähtökohtana oli kirkon ja erityisesti papiston piirissä ilmenevä uusi suhtautumistapa yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Tässä kohden oli saatu selviä vaikutteita sosialismista. Suhdetta työväenliikkeeseen ei nähty enää vain materialismin ja kristinuskon välisenä henkisenä taisteluna, vaan sosialismissa havaittiin »paljon oikeutettuaakin». Nimenomaista huomiota kiinnitettiin sen yhteiskunnallisiin syihin ja juuriin. Niinpä Sippolan kirkkoherra A. O. Blomberg (Vuorimaa), joka tässä suhteessa kuului radikaalimpiin, totesi Viipurin pappeinkokouksessa kesällä 1905: »Sosiaalinen kysymys koskee kapitalistisen tuotantomuodon ja proletariaatin välistä jättiläistaistelua. Jumalan asettama vapauden tukahduttamaton voima tässä taistelee kapitalististen voimien orjuutta vastaan. Tämä orjuus on paljon raskaampaa kuin entisajan despotismi.» Hän piti työväenliikkeen vaatimusta tuotantovälineiden ottamisesta yhteiskunnan haltuun täysin oikeutettuna. Kirkon ja työväenliikkeen joutuminen vastakkain johtui hänen mielestään osittaisesti siitäkin, etteivät papit olleet tunteneet työväenliikettä. Varsinkaan Saksan papisto, jolta tässä suhteessa oli saatu ensimmäiset vaikutteet, ei sitä tuntenut.⁸⁷

Samanlaisia ajatuksia toivat julki muutamat muut papit seuraavana vuonna Helsingin pappeinkokouksessa. Siellä mm. todettiin, että työväenliike oli seurausta »kansan heräämisestä itse-tietoisuuteen» ja että »nykyisessä yhteiskunnassa oli vain rikkaita ja heidän orjiaan». Radikaalisimpina esiintyivät pastori K. R. Ka-res — hänen mielestään Erfurtin ohjelmassa ei ollut mitään, jota kristilliseltä kannalta ei voinut hyväksyä — ja Humppilan kirkkoherra K. V. Hurmerinta, joka tähdensi, että pappien oli oltava suo-siollisia »sosialismin ihanteellisia pyrintöjä kohtaan» ja ruvettava »vastustamaan kapitalisteja, sillä kapitalistit ovat vastustaneet paljon enemmän seurakunnan hyviä pyrintöjä kuin sosialistit».⁸⁸

Kristillisestä työväenliikkeestä pyrittiin luomaan myös vastaliikettä sosiaalidemokraattiselle työväenliikkeelle. Tämänkaltaiset vaikuttimet olivat ilmeisesti määrääviä niillä, joilla oli läheisiä

yhteyksiä muihin puolueisiin. Esim. Turussa liikkeen äänenkannattajan, Tähdän, ympärille ryhmittyneillä papeilla ja maallikoilla oli kosketusta etupäässä nuor- ja vanhasuomalaisiin, mutta ei juuri ollenkaan työväenliikkeeseen.⁸⁹

Heti suurlakon jälkeen alkoi kristillisiä yhdistyksiä syntyä; esim. Tampereelle perustettiin sellainen 11. päivänä marraskuuta 1905. Kesällä 1906 pidetyssä kokouksessa oli edustettuna 26 jäsenyhdistystä ja kolme ammattiosastoa. Aloitteet yhdistymiseen lähtivät kahdelta vastakkaiselta taholta, spontaanisesti työväestön piiristä sekä ylhäältä papistosta. Liikkeen mahdollisuuksia levittää edustamia ajatuksia lisäsi kolme lehteä. Edellä mainittu Tähti oli perustettu vuonna 1905 Turkuun. Sen levikki oli huomattava, vuonna 1906 7 000 kappaletta ja vuonna 1907 10 000 kappaletta. Lokakuusta 1906 ilmestyi Tampereella Työkansa-niminen kristillisen työväenliikkeen äänenkannattaja ja vuoden 1907 alusta Helsingissä Veljeys. Liikkeen toimesta julkaistiin näitten lisäksi kirjasia.⁹⁰

Kristillisen työväenliikkeen aatteellisena pyrkimyksenä oli yhdistää kristillinen vakaumus ja sosialismiin liittyvä yhteiskunnallinen radikalismi. Sen käsitystavat noudattelivat läheisesti sosialistisia ajatuksia. Niinpä todettiin, että »sietämättömät rahavallan synnyttämät olot olivat pakottaneet perustamaan näitä yhdistyksiä». Toisessa yhteydessä viitattiin siihen, että »vain kristinusko voi kukistaa kapitalismin raa'an vallan». Alustaessaan kesän 1906 edustajakokouksessa kirkkoherra O. Vihantola vertasi »työväestön taistelua kapitalismia vastaan muinaisen Israelin taisteluun fiilistealaisia vastaan». Työkansan ohjelmakirjoituksessa taas todettiin, että »kristillisen köyhälistön oli järjestäydyttävä toteuttamaan sosialismin ihanneyhteiskuntaa... emme saa vetäytyä köyhälistön taistelusta kapitalismin sortoa vastaan».⁹¹ Kristillisellä työväenliikkeellä oli näin ollen radikaalinen yhteiskunnallinen leima, jota kannatuksen saavuttamiseksi tarvittiinkin. Liike esitti suunnilleen samoja käytännöllisiä uudistusvaatimuksia kuin sosialistinen, mutta perusteluna se vetosi oikeudenmukaisuuteen, tasa-arvoisuuteen, veljeyteen ja yhteiskunnalliseen vanhurskauteen.⁹²

Kristillisen työväenliikkeen piiriin kuuluvat arvostelivat sosiaalidemokraatteja. Pääkohde oli marxilaisen sosialismin »epäkristillisuus ja materialismi»; myös »epäkansallisuuteen» viitattiin usein. Sen lisäksi paheksuttiin luokkataisteluaajatusta ja erityisesti luokkavihaa, varsinkin silloin, kun se suuntautui yksilöihin. Voimakkaasti vastustettiin myös väkivaltaa.⁹³

Kristillisen työväenliikkeen radikaalista leimaa vähensi merkittävästi se, että sen piirissä toimi aktiivisesti eräitä suomalaisen puolueen tunnettuja edustajia. Juuri heidän vaikutuksestaan liikkeen kannanotot yhteiskunnallisissa kysymyksissä tulivat varovaisemmiksi. Niinpä vapaaherra E. S. Yrjö-Koskinen kesän 1906 edustajakokouksessa puolusti yksityisomistusta ja varoitti vetäjästä Jeesuksen sanoista yhteiskunnallisia johtopäätöksiä. Vastapainona liikkeessä oli radikaalejakin, joista huomattavin oli Antti Kaarne. Hän oli aikaisemmin toiminut työväenliikkeessä, mutta tultuaan uskonnolliseen herätykseen luopunut siitä. Hän toimi innolla kristillisessä työväenliikkeessä ja oli vuosina 1906—1907 matkapuhujana sekä vuonna 1907 liiton puheenjohtajana ja toimeenpanevan valiokunnan jäsenenä.⁹⁴

Sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen reaktio oli osittaisesti hyökkäävää; kristilliset työväenyhdistykset leimattiin »porvarillisten hajotushommiksi», »kapitalismin palvelijoiksi», »pappien petokseksi» jne.⁹⁵ Tämän rinnalla esiintyi myös huomattavasti varovaisempaa suhtautumista. Korostettiin, etteivät kristilliset työväenyhdistykset kyenneet turvaamaan työväestön taloudellisia pyrkimyksiä. Samalla tähdennettiin sosialismin ja uskonnon samankaltaisuutta. Sosialismissa ei ollut mitään, mitä kristitty ei voinut hyväksyä.⁹⁶ Kristilliseen työväenliikkeeseen suhtauduttiin tosiasiaa suopeammin kuin perustuslaillisten ja suomettarelaiten perustamiin työväenyhdistyksiin.⁹⁷

Ensimmäisissä vaaleissa kristillisellä työväenliitolla oli ehdokkaita neljässä vaalipiirissä. Koko maassa liitto sai 1.5 prosenttia annetuista äänistä, joten vakavaa kilpailijaa siitä ei sosiaalidemokraattiselle puolueelle tullut. Se ei ehtinyt organisoitua kautta maan. Kolmessa vaalipiirissä (Turun ja Porin eteläisessä, Hämeen pohjoisessa sekä

Turun ja Porin pohjoisessa) sai liike suunnilleen yhtä paljon kannatusta, yli 5 prosenttia kaikista äänistä (5.9, 5.6 ja 5.5), mikä oli hiukan yli 10 prosenttia sosiaalidemokraattien äänistä. Viipurin läänin läntisessä vaalipiirissä kannatus oli vain 2.2 prosenttia kaikista äänistä.

TAULUKKO 10.

Kunnat, joissa kristillinen työväenliike sai suhteellisesti eniten ääniä ensimmäisissä eduskuntavaaleissa (1907)⁹⁸

Kunta	Kristillisen työväenliikkeen äänet		Sosiaalidemokraattien äänet	
	määrä	pros.	määrä	pros.
Lokalahti	404	59.4	69	10.2
Uusikirkko	617	41.8	168	11.4
Luvia	325	33.3	227	23.9
Euran kappeli	127	26.6	118	24.6
Laitila	567	23.2	787	32.2
Kiukainen	293	22.7	616	47.8
Kivimaa	160	19.7	302	37.2
Harjavalta	111	15.9	236	34.0
Porin msk.	350	15.4	1 287	56.5

Vain eräissä Satakunnan ja Varsinais-Suomen rannikkopitäjissä kristillinen työväenliike pystyi uhkaamaan sosiaalidemokraatteja ja kilpailemaan todella vakavasti näiden kanssa. Sen kannatus sattui alueellisesti yhteen rukoilevaisen herätysliikkeen kanssa. Hämeessä ainoastaan Tampereella sen vaalikannatus oli huomattavampi, 11.2 prosenttia äänistä.

Kristillisestä työväenliikkeestä ei siis tullut vakavaa kilpailijaa sosiaalidemokraateille. Liike alkoi järjestyä vasta suurlakon jälkeen. Siksi se oli ratkaisevasti myöhässä, ja sen oli menestyäkseen pystytävä irrottamaan kannattajansa sosiaalidemokraateilta, mikä oli vaikeata. Sen yhteiskunnallinen radikaalisuus oli huomattavasti laimeampaa kuin sosiaalidemokraattien. Tämä johtui osaltaan siitäkin, että liikkeessä oli johtavissa asemissa henkilöitä, joilla oli konservatiiviset yhteiskuntanäkemykset ja jotka samanaikaisesti toimivat aktiivisesti porvarillisissa puolueissa. Liikkeen propaganda oli hapuilevaa, pohdiskelevaa ja selittävää eikä yhtä hyökkäävää

kuin sosiaalidemokraattien. Sosiaalidemokraattien ennen vaaleja noudattama varovaisuus kirkon ja uskonnon arvostelussa vähensi sen lisäksi niitä syitä, jotka aiheuttivat kristillisen työväenliikkeen synnyn. Liikkeestä ei muodostunutkaan sellaista yhteiskunnallisesti radikaalista, mutta samalla kristilliseen vakaumukseen nojaavaa liikettä, jolle sosiaalidemokraattien uskonnonvastainen leima näytti tarjoavan maaperää.

USKONTOKYSYMYKSIÄ VAALITAISTELUSSA

Työväenliikkeen johto tajusi puolueen uskonnonvastaisen leiman vaalikannatuksen vuoksi epäedulliseksi. Vaaliohjelmasta jätettiin tässä mielessä pois kirkkoa ja uskontoa koskevat kohdat. Yleensäkin sosiaalidemokraattien vaalipropagandan pyrkimyksenä oli vetää huomio pois uskontokysymyksestä ja mitätöidä sen poliittinen merkitys tähdentämällä, että uskonto oli »sydämen asia». ⁹⁹ Ongelman jättämistä vaalitaistelun ulkopuolelle oli Työmiehestä suositellut Matti Seppälä, joka aikaisemmin oli ollut mukana suomalaisessa puolueessa, sitten raittiusliikkeessä ja suurlakon jälkeen työväenliikkeessä. Hän oli esiintynyt sekä sosialistina että kristillisen vakaumuksen omaavana. Hänen mielestään useat henkilöt kyllä hyväksyivät sosiaalidemokraattien yhteiskunnallisen ohjelman, mutta eivät uskontopykälää. Siksi ei ollut mitään syytä loukata ihmisten uskonnollisia tunteita, kun kysymyksessä olivat yhteiskunnalliset asiat. Tältä pohjalta lähtien oli omaksuttava suopeampi asenne myös kirkkoon nähden ja »odotettava, että kirkko ryhtyy korjaamaan asioitaan». »Silloin oli oikeutettua olla sitä vastaan, kun se asettuu kapitalismin puolelle, mutta silloin ei siitä myöskään ollut mitään pelättävää», totesi kirjoittaja. ¹⁰⁰

Suomalaiselle puolueelle oli edullista, että uskontokysymys vedettiin esille vaalitaistelussa. Olihan sillä parhaat suhteet kirkkoon, ja sitä paitsi sen ehdokkaista varsin monet olivat pappeja tai muuten kristillisessä toiminnassa mukana olleita. Sillä oli sen vuoksi voimakas kirkollinen ja uskonnollinen leima. Sosiaalidemokraattien äkinäinen käänös uskontokysymyksessä tulkittiin arkuudeksi

valitsijoiden edessä ja puhtaaksi taktiikaksi, mitä se kieltämättä paljolta olikin; esiintyivähän työväenliikkeen johtomiehet edelleen ateistisen maailmankatsomuksen omaavina forumeilla, joilta ei ollut kosketusta tavalliseen kansaan. Suomalaisen puolueen propaganda pyrkikin vahvistamaan sitä kuvaa, että sosiaalidemokraattinen puolue oli uskonnonvastainen.¹⁰¹ Sosiaalidemokraatit tahtoivat pyyhkiä pois tällaisen leiman, koska sitä ei pidetty edullisena kannatukseen saamiselle. Tässä kohden he olivat selvästi puolustusasemissa. Heidän pyrkimyksensä oli osoittaa, että uskonto oli sopimaton vaalitaisteluun ja että se tahraa »todellisen uskonnollisuuden». Toiseksi he yrittivät leimata suomettarelaiten uskonnollisuuden vain vaalisyötiiksi; näiden johtoryhmä oli vieraantunut uskonnosta, mutta ei uskaltanut sitä kansalle näyttää, väittivät sosiaalidemokraatit.¹⁰²

Vaalitaistelussa syntyi näin ollen tilanne, jossa kaikki puolueet pyrkivät edustamaan »todellista uskonnollisuutta». Ateismi ja luonnontieteellinen maailmankatsomus arvioitiin täysin negatiivisiksi vaalivalteiksi. Tämä tuli näkyviin myös nuorsuomalaisen puolueen kohdalla, joka yritti vapautua uskonnonvastaisista perinteistään ja leimastaan.¹⁰³ Näin meneteltiin siitäkin huolimatta, että uskonnonvastainen asennoituminen olisi taannut erilaisten radikaalisten ryhmien tuen. Sitä olisi antanut esim. tunnettu kulttuuri-radikaali ja vapaa-ajattelijä Ernst Lampén, joka kirjoitteli uskonnon- ja kirkonvastaisia artikkeleitaan myös sosialistisiin julkaisuihin lähten tällöin käsityksissään monissa kohdin sosialismia.¹⁰⁴

Vaalitaistelun yhteydessä sosiaalidemokraatit vaativat, vaikkakaan eivät erityisen korostetusti, uskonnonopetuksen poistamista kouluista. Taavi Tainio esim. oli sitä mieltä, että pakollisen uskonnonopetuksen poistaminen olisi pitänyt ottaa myös ohjelmaan.¹⁰⁵ Vaalipropagandassa ei sitä esitetty uskonnonvastaiselta pohjalta lähtien, vaan kysymyksessä selitettiin olevan vapausperiaatteen toteuttamisen ja kaikkien kirkkokuntien, lahkojenkin, asettamisen tasavertaiseen asemaan.¹⁰⁶ Vapausperiaatteen toteuttamisen katsottiin edistävän »tosikristillisyyttä», josta sittemmin tulikin eräs vaalitaistelun käytetyimmistä käsitteistä.

Uskonnonopetuksen poistamisvaatimus tähtäsi kirkon vaiku-

tuksen heikentämiseen. Vaalipropagandassa tuotiin tämä julki, tosin varovasti. Perusteluiden mukaan kouluissa harjoitettiin sosiaalidemokratian vastaista propagandaa erityisesti uskontunneilla. Arvostelu suunnattiin opettajiin ja seminaareihin. Painotettiin myös sellaista näkökohtaa, että uskonnon- ja luonnontieteidenopetus olivat ristiriidassa toistensa kanssa ja ristiriitaisuudet vaikuttavat aina hämmäntävästi lasten mieliin.¹⁰⁷

Huolimatta toiseen suuntaan käyvistä vakuutteluista sosiaalidemokraattien uskonnonvastainen leima säilyi monin paikoin. Niinpä Suodenniemen seurakuntakertomuksessa vuonna 1907 puhuttiin erityisestä »sosialidemokraattisesta hengestä», jonka katsottiin olevan täysin vastakkainen kristinuskon periaatteille. Tammen seurakuntakertomuksessa samalta vuodelta väitettiin, että »työväen agitaattorit olivat luvanneet polttaa kirkot ja hirttää papit». Ylivieskasta kerrottiin jo ennen suurlakkoa, että »uskonnolliset piirit meitä sosialisteja vihaavat ja sanovat Jumalan kieltäjiksi», Yli-Härmässä puhuttiin »socialistipakanoista». Ilmajoella eräs saarnamies kulki työväenpuhujan perässä ja nousi joka kokouksessa vastustamaan tämän kirkonvastaisia mielipiteitä.¹⁰⁸ On ilmeistä, että puolue saamansa kuvan vuoksi menetti ääniä nimenomaan herätysliikkeiden vaikutusalueella.

Näyttää siltä, että myös sosiaalidemokraattien uskonnonvastaisuuden kieltävä propaganda osaltaan aiheutti, ettei puolueen äänestäminen kaikkialla suinkaan merkinnyt protestia uskontoa eikä kirkkoa vastaan. Huomio kiinnittyi pelkästään liikkeen yhteiskunnallisiin lupauksiin. Niinpä Kiikoisten, jossa sosiaalidemokraatit saivat 59.9 prosenttia äänistä, seurakuntakertomuksessa todettiin, ettei vaalien pohjalta kannattanut arvioida sosiaalidemokraattien »todellista kannatusta», sillä »ainoastaan aniharvat, jos kukaan kannattivat sosialismin oppia semmoisenaan... 95 prosenttia ei hyväksy sosialismin koko ohjelmaa erikoisesti ei seurakuntaelämän alalta». Mietoisten seurakuntakertomuksessa taas vakuutettiin, ettei »socialismi ole toistaiseksi vieroittanut ihmisiä kirkosta». Sosiaalidemokraattien osuus äänistä Mietoisissa oli 17.4 prosenttia.¹⁰⁹

3. KENTTÄ

a. Suurlakon luomat edellytykset

Suurlakko suorastaan räjäytti monin paikoin perinteelliset katso-mukset. Teollistumisen ja sortovuosien poliittisten tapahtumien aiheuttama patriarkallisten suhteiden mureneminen oli ollut hidas prosessi siihen verrattuna, mitä tapahtui suurlakon aikana ja sen jälkeen. Työväenliikkeessä oli aikaisemmin suurten keskusten ra-dikaalinen kärki ollut paljon edellä maaseudun johtomiehiä ja jä-senistöä. Tästä lähtien usko rohkeisiin muutoksiin ja jyrkkiin me-nettelytapoihin oli sen sijaan tyypillistä juuri maalaisyhdistysten edustajille. Uudessa ilmapiirissä sosialistiset opit lyhyessä ajassa suorittivat läpimurron myös maaseudun henkisesti ja sosiaalisesti takapajulla olevien tilattomien ja torpparien keskuudessa. Näille nopeille muutoksille suurlakko loi edellytykset.

Suurlakon aikana ja välittömästi sen jälkeen tapahtui poliittista heräämistä, jonka seurauksena voitiin koota huomattavia joukkoja erilaisiin kokouksiin ja mielenosoituksiin. Tosin työväenliikkeen taholta oli jo ennen suurlakkoa saatu varsinkin Helsingissä vede-tyksi mukaan suuria väkijoukkoja, mutta nyt ihmisiä lähti liik-keelle aivan syrjäisilläkin seuduilla. Esim. Pyhäjärvellä oli edus-kuntakysymyksen merkeissä pidetyssä kokouksessa läsnä 700 hen-keä, Lapualla suurlakon aikaisessa kansalaiskokouksessa koko-naista 3 000, Keuruulla marraskuun lopussa eduskuntakysymystä käsittelemässä 600, ja Joroisissa esitetyt vaatimukset allekirjoitti kokoustilaisuudessa 539 henkilöä. Miltei kaikkialla eduskuntaky-symyksen johdosta koollekutsutut kokoukset saivat liikkeelle ai-nakin 100—300 henkilöä.¹

Työväenliikkeen toimesta saatiin sen lisäksi organisoiduksi mm. 28. 5. ja 29. 5. 1906 Säätytalon eteen eduskunta-asian johdosta suu-ret mielenosoitukset. Myös maaseudulla pidetyissä kokouksissa valitut edustajat osallistuivat niihin. Sittenmin tosin selveni, että lyhytaikaisiin ja tilapäisiin mielenosoituksiin saatiin helposti

väkeä, mutta säännölliseen järjestötoimintaan vetäminen ja siinä mukana pysyttäminen osoittautuivat vaikeiksi.

Suurlakko loi radikaalisen ilmapiirin, jossa perinteelliset nöyryyttä, tyytyväisyyttä ja patriarkallista suhtautumista osoittavat ilmaukset lyhyessä ajassa muuttuivat vaativan ja uhkaavan sävyisiksi. Esim. Juustilassa työväenyhdistyksen ja nuorisoseuran yhteisesti eduskunta-asian johdosta järjestämän kokouksen päätöspöytäkirjassa luvattiin ryhtyä »leppymättömään taisteluun luokkaeduskunnan kukistamiseksi». Karhulan kokouksen antamassa julkilausumassa todettiin, että »kärshiväällisyytemme on lopussa». Kemissä vannottiin, että »tämä on viimeinen kerta, kun luokkapäivät tässä maassa kokoontuvat». Kokemäellä uhattiin »kansan kirouksella ja historian tuomiolla», ellei vaatimuksia hyväksyttäisi.

Suurlakon onnistuminen antoi voimakkaan uskon joukkoliikkeen mahdollisuuksiin; mielissä kangasteli uusi lakko, joka kyllä murtaisi kaiken vastarinnan. Niinpä Hartolassa julistettiin, että »ellei kansan syvistä riveistä lähteneitä vaatimuksia toteuteta, niin silloin alkaa suurlakko». Julkilausumissa kuvastui myös sellainen mielipide, että vaaditut uudistukset toteutettaisiin väkivalloin, ellei niitä muuten saavutettaisi. Lakon jälkeen ilmeni siis orastavaa väkivallan hyväksymistä laajojen joukkojenkin piirissä, uskoa senlaatuisten toiminnan mahdollisuuksiin ja katkeruutta, jonka pohjalta oltiin valmiit väkivaltaan. Niinpä Kokkolassa lausuttiin eduskuntakysymyksestä: »Elleivät säädyt toteuta eduskuntauudistusta, silloin tulemme käyttämään keinoja, joilla se saadaan.» Elisenvaarasta uhattiin: »Jos emme saa oikeuksiamme sovinnolla, niin otamme ne väkisin.»

Työnantajien esittämä uhkaus uuden suurlakon vastapainoksi julistettavasta työsulusta ei näytä nimeksikään pelottaneen voimansa tunnossa eläviä joukkoja. Itistä esim. todettiin, että »se (työsulku) vain laajentaa joukkoja ja saattaa veljet tositaistoon». Ruokolahdella aiottiin ryhtyä omankäden oikeuteenkin työsulun vaikutusten lieventämiseksi: »Jos joku tehtailija eli suuri liikemies kielsi kiusallaan työnseisauksen, niin päätettiin häneltä ottaa varoja työväen tarpeeksi, vaan ei koskea mihinkään viattomien omaisuuteen.»²

Jyrkästi kansanjoukot asettuivat esivaltaa vastaan siellä, missä sen katsottiin menetelleen väärin. Esivallan ja virkamiesten arvovalta oli suureksi osaksi romahtanut sortovuosina. Erityisesti näin oli tapahtunut siellä, missä kansa oli perustuslaillista ja oli asettunut vastustamaan laittomia asevelvollisuuskutsuntoja. Voimakainta vastarinta oli ollut Pohjois-Savossa ja Oulun läänissä. Niinpä siellä kansa sekä suurlakon aikana että sen jälkeen liikehti aktiivisesti. Esim. Lapinlahdella julistettiin 2. 11. 1905 lakko, ja ainoastaan ruokatavarakaupat, apteekki ja kirkko olivat sen ulkopuolella. Lakkokokouksia pidettiin joka päivä ja niissä oli suuret määrät väkeä. Kaikkialla Pohjois-Savossa kansaa liittyi lakkoliikkeeseen, ja kaukaisimpiin syrjäkyliinkin perustettiin omat lakkokomiteat ja kansalliskaartit sekä erotettiin »poprikoffilaiset».³ Myös Oulun läänissä asetuttiin laittomaksi tunnettua esivaltaa vastaan, ja samalla tähän liittyi voimakas vallankumouksellisuuden tunne. Vanha oli kaadettava ja uusi pystytettävä sijaan. Niinpä esim. Simossa kansa jatkoi suurlakkoa verolakon muodossa. Kun nimismies tuli perimään maksamatta jääneitä veroja ja velkoja, niin velalliset kieltäytyivät maksamasta, koska »suurlakko oli poistanut koko vanhan hapatuksen verojärjestelmineen päivineen». Kuolajärvellä lakko jatkui monta viikkoa sen jälkeen, kun se oli muualla jo loppunut. Kaikki virkamiehet erotettiin toimistaan, ja lakossa olevat käyttäytyivät uhkaavasti viranomaisia kohtaan.⁴ Tämä asennoitumistapa oli äkkiä levinnyt keskuksista kauas syrjäseuduillekin.

Lainkuuliaisuuden ehdoksi asetettiin lakien syntymistapa. Niinpä Muuruvedellä kansalaiskokouksen hyväksymissä ponsissa tähdennettiin, että »ne lait eivät sido, jotka eivät ole tehty yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden perusteella». Näin käsitys lakien ehdotomasta sitovuudesta ja arvovallasta pahasti horjui. Ajattelutapa antoi lähtökohdan esivallan uhmaamiselle, ja samaan suuntaan vaikutti tietysti vallankumouksellinen mieliala. Esim. Pyhtään nimismiehen ollessa tammikuussa 1906 toimeenpanemassa Stockforsin tehtaan konttorissa eräitä ulosottoja riisti kansanjoukko häneltä rahat, koska ulosmittaus loukkasi sen oikeudentuntoa ja koska voimakkaasti tajuttiin, että sellaisissa tapauksissa oli oikeus

asettua vastarintaan. Kuolajärvellä taas laaja lakkolaisten joukko esti nimismiestä suorittamasta eräitä lakon aikana tapahtuneiden väkivaltaisuuksien kuulusteluja.⁵

Suurlakon jälkeiseen tilanteeseen kuului myös suuri lakkoherkkyys. Siihen vaikutti osittain vallankumouksellinen mieliala. Osittain se taas riippui taloudellisista suhdanteista.

TAULUKKO 11.

Tietoja työnseisauksista vuosina 1904—1907⁶

	Helsingissä	Muissa kaupungeissa	Maaseudulla	Koko maan käsittäviä	Yhteensä	Työnseisauksien lukumäärä, joihin osallistuneista tietoja	Näihin työnseisauksiin osallistuneet
1904	11	10	15		36	16	3 171
1905	39	40	13		93	34	3 601
1906	40	47	87		174	56	17 592
1907	14	86	76	1	176	171	27 950

Huomiota kiinnittää työnseisausten lisääntyminen vuodesta 1904 vuoteen 1906, kasvoihan määrä lähes viisinkertaiseksi. Osaltaan tämä merkitsi poliittisen ja sosiaalisen jännityksen ja aktiivisuuden lisääntymistä. Merkittävää on myös Helsingin osuuden väheneminen vuosina 1906 ja 1907 sekä maaseudun ja muiden kaupunkien osuuksien kasvu. Maaseudulla oli vuonna 1906 runsaasti lakkoja, mikä seikka osaltaan ilmentää tuon vuoden vallankumouksellista ilmapiiriä ja sen leviämistä juuri maaseudulle. Lakkoissa tapahtui myös muutosta sikäli, että entiset pienet tyytymättömyyden purkaukset muuttuivat laajoiksi työtaisteluiksi. Tosin selkkauksiin osallistuneiden määrä tunnetaan vuosilta 1905 ja 1906 vain $\frac{1}{3}$ tapauksista ja etupäässä suuremmista, mutta jotain kuvaa sekin, että vuonna 1905 tunnettuihin tapauksiin osaaottaneiden keskimäärä oli 106 työntekijää ja vuonna 1906 314 työntekijää. Vuonna 1907 tuli työnseisausta kohti 163 työntekijää, mutta tällöin osaaottaneiden määrä tunnettiin miltei kaikissa tapauksissa.⁷ Mieli-piteen muodostuksen kannalta oli merkittävää myös se, että lakkoja

alkoi esiintyä maatalous- ja metsätoissakin. Vuonna 1904 näillä aloilla oli kaksi työtaistelua, 1905 niitä oli viisi ja 1906 34. Tämä osoittaa, että patriarkalliset suhteet olivat höltyneet monin paikoin ja vallankumouksellinen mieliala oli saanut jalansijaa maatalous- ja metsätyöntekijöiden piirissä. He olivat ilmeisesti sosiaalisesti alhaisimmalla tasolla, ja juuri heihin perinteelliset katsomukset olivat syvimmälle juurtuneet.

Vuoden 1905 lopulla, välittömästi suurlakon jälkeen, tapahtui maaseudun mielipiteen muodostuksen kannalta merkittäviä työtaisteluja. Ehkä laajinta huomiota herätti Laviolla Vuojoen kartanossa marraskuussa puhjennut torpparien ja maataloustyöntekijöiden lakko. Ensinnäkin lakko koski noin 800 torpparia ja työntekijää, ja lisäksi mieliala lakkolaisten piirissä kiihtyi siinä määrin, että Rauman työväenyhdistyksen sovintoon kehottavat edustajat leimattiin »susiksi lammasten vaatteissa». Lakon yhteydessä tapahtui myös eräitä, vaikkakin vähäisiä väkivaltaisuuksia. Se päättyi kuitenkin työntekijöiden tappioon, ja useat siihen osallistuneista torppareista hädettiin.⁸ Ilmeisesti tämä tappio ei vähentänyt sosiaalidemokraattien kannatusta, sillä vuoden 1907 vaaleissa he saivat 69.2 prosenttia äänistä.

Välittömästi suurlakon jälkeen oli muitakin lakkoja, jotka osoitivat uuden asennoitumisen leviämistä. Mm. Kaavilla puhkesi metsätyöntekijöiden lakko, johon osallistui 300 työntekijää ja joka kesti kokonaista 56 päivää; metsätyöntekijöiden lakko oli myös Pielisjärvellä. Samoin Muolaassa Suursaaren sahalla ja Värtsilässä rautatienrakennustyömaalla oli suuria työtaisteluja. Muolaassa mukana oli 200 työntekijää ja Värtsilässä 300. Molemmissa erimielisyyden aiheena oli arvovaltakysymys, sillä Muolaassa vaadittiin kahden työnjohtajan erottamista ja Värtsilässä taas erotetun takaisin ottamista. Molemmissa paikoissa työnantaja turvautui lakonmurtajiin ja lakko päättyi työntekijöiden tappioon.⁹ Työtaistelu loi todennäköisesti pohjaa sille väkivaltaiselle toiminnalle, jota esiintyi sittemmin Muolaan työväenyhdistyksen piirissä.

Talvella 1906 puhkesi useitakin lakkoja eri puolilla maata metsätyöntekijöiden keskuudessa. Niitä oli mm. Kuopion pitäjässä, Sal-

min Hannilassa, Viljakalassa, Joutsenossa, Kittilässä, Kuolajärvellä ja Sodankylässä. Salmin Hannilassa oli kysymyksessä oikeus kuulua työväenyhdistykseen, minkä oikeuden työnantaja lakon jälkeen joutui tunnustamaan.

Mielipiteisiin vaikuttivat laajalti ne suuret lakot, jotka puhkesivat Kemiyhtiön työmailla Kuolajärvellä ja Sodankylän Sompiossa vuoden 1905 lopulla. Kuolajärvellä lakossa oli mukana noin 1 000 työntekijää ja Sompiossa 500. Rauhattomuus työpaikoilla jatkui pitkään, ja heinäkuussa vuonna 1906 lakko puhkesi uudestaan, tällä kertaa Kemiyhtiön uittotyömailla. Mukana oli tällä kertaa 800 työntekijää. Vielä kerran eli 12. päivänä syyskuuta levoton mieliala purkautui lakoksi. Nyt oli kysymys eräiden aikaisemmissa mukanaolleiden ottamisesta töihin. Tälläkin kertaa lakkoon osallistuneiden määrä oli suuri, kokonaista 1 000 työntekijää. Nämä katkerat ja kauan kestäneet lakot päättyivät osittain työntekijöiden voittoon, osittain heidän tappioonsa. Lakkojen taustana olivat toisaalta huonot työolosuhteet, toisaalta työväenpuhujien innostuneen vastaanoton saanut julistus. Suurlakko ja työväenpuhujien vetoava sana olivat luoneet eräänlaisen »maailmanlopun tunnelman». Niinpä lakon yhteydessä käytettiin ilmauksia »kansa päättää» ja »kansan tahto on se . . .»

Työtaisteluiden yhteydessä tapahtui väkivaltaisuuksiakin, ja niitä tukahduttamaan lähetettiin poliiseja, mikä oli omiaan kärjistämään mielipiteitä. Lakot osoittivat, että syrjäseuduillakin saattoi ensimmäinen kosketus sosialistisiin aatteisiin saada aikaan suorastaan vallankumouksellisen tilanteen. Lakkojen puhkeamiseen vaikutti osaltaan se, että työväenliikkeen tunnettu »korpiagitaattori» A. Vatanen oli vuoden 1905 lopulla suunnannut matkansa sinne.¹⁰ Lakkojen vaikutus näkyi selvästi sosiaalidemokraattien vaalikannatuksessa. Kuolajärvellä, Tervolassa ja Kemissä maalaiskunnassa, jotka juuri olivat lakkoaluetta, sosiaalidemokraatit saivat suurta kannatusta (55.9, 52.7 ja 45.7 prosenttia äänistä), kun taas muualla Lapissa kannatus oli vain 10 prosentin paikkeilla ja monissa pitäjissä tuntuvasti allekin.

Vuoden 1906 keväällä lakkoliike edelleen levisi. Mm. useilla pie-

niillä maaseudun sahoilla puhkesi työtaisteluita. Tämä ilmaisi, että näilläkin entiset patriarkalliset suhteet olivat murtumassa. Samaa asiaa osoittivat vuoden 1906 kesällä puhjenneet useat maatalouslakot. Toukokuussa mainittuna vuonna puhkesi torpparilakkoja kolmella suurtilalla: Kavantsaarella, Jokioisten kartanossa ja Lempäälässä Laukon kartanossa. Mäntsälässä oli lakkolaisia 250 ja Jokioisissa 350. Torpparilakkoja oli myöhemmin kesällä Multialla, Säamingissä ja Ypäjällä sekä erimielisyyksiä ja riitaa työ- ja vuokraehdoista useilla paikkakunnilla. Lakot ja riidat osoittivat, että torpparien ja maataloustyöntekijöiden piirissä kytevä tyytymättömyys saattoi purkautua avoimeksi toiminnaksi.¹¹

Talvella 1907 lakkoherkkyys jatkui, ja useita työtaisteluita puhkesi myös metsätoissa ja sahoilla, mm. Jaakkimassa, Siikaisissa, Punkalaitumella, Kauvatsalla, Urjalassa, Parkanossa, Ikaalisissa ja Lammilla.¹²

Tampereella maaliskuussa 1906 alkanut Lapinniemen pellava-tehtaan lakko sai osakseen tavallista suurempaa huomiota. Samalla se kiristi mielipiteitä sekä loi näin pohjaa luokkataisteluajattusta korostavalle sosialismille. Samalla tavoin vaikutti Helsingissä kesällä 1906 alkanut pitkäaikainen metalliteollisuuden työsulku.

Työväenliikkeen taholta ei näihin aikoihin paljonkaan yritetty innostaa lakkoihin, vaan pikemminkin sellaisista hillitä. Tämä seikka osaltaan korostaa vuoden 1906 »vallankumouksellista» ilma-
piiriä. Niinpä ammatillisen toiminnan johtaviin miehiin kuuluva Paavo Leppänen tähdensi, että »vankasti järjestyneiden ei tarvitse rypeä työselkkauksissa». Lisäksi hän arvosteli Värtsilän lakkoa, joka oli alkanut yhden miehen erottamisen takia.¹³ Maatalouslakkojen pelättiin johtavan samanlaisiin levottomuuksiin kuin Venäjällä, ja niistä varoitettiin useassa yhteydessä. Tampereen torpparikokouksessa oli nimenomaan tehty päätös, että lakoista oli keskustoit-
kunnalle ilmoitettava kaksi viikkoa ennen, mitä ei yleensä kuiten-
kaan tehty.¹⁴ Tämä seikka osoittaa levottomuutta.

Myös innostus punakaartien perustamiseen ja tässä yhteydessä käytetyt suojeluskaartia tarkoittavat ilmaisut, »hirmukaarti», »lah-
tarikaarti» ja »poliisiarmeija», kertovat vallankumousmielialasta.¹⁵

Tässä tilanteessa ei työväenliikkeen johdon taholta ainakaan määrätietoisesti pyritty luomaan vallankumouksellista ilmapiiriä, vaan pikemminkin yritettiin ohjata liikehdintää ja hallita sitä. Lähinnä pelättiin sitä mahdollisuutta, että eduskunta-asian lykkääntyminen tai kaatuminen vaikkapa Pietarissa saisi aikaan levottomuuksia ja tämä antaisi venäläiselle hallitusvallalle ja kotimaisellekin hallitukselle tilaisuuden puuttua työväenliikkeeseen sekä ennen kaikkea venäläisille mahdollisuuden kompromettoimatta itseään maailman mielipiteen edessä sotilaallisesti puuttua Suomen tilanteeseen. Niinpä puoluehallinnon kokouksessa 27. 2. 1906 Sirola ja Turkia olivat sitä mieltä, että »katkeruus oli niin suuri, että sitä on mahdoton hillitä».

Sen sijaan Salin ja Tainio uskoivat, että liikehtiminen kyllä pysytään pitämään järjestyksessä ja jäsenet tulevat noudattamaan puolueen menettelytapoja ja karttamaan väkivaltaa.¹⁶ Samasta asiasta Sirola kirjoitti af Ursinille tammikuussa 1906, ja tällöin hän totesi, että »asema kärjistyy vaaralliseksi, anarkistisia ryhmiä syntyy, heräävä kansa on kouluttamatonta ja suggeroituu helposti Venäjän tapahtumista. Se (kanssa) ei ymmärrä diplomatiaa eikä politiikkaa ja jälkimmäistä tarvittaisiin. Suunnitelmaton kiihotus, joka oli välttämätön herättämään hidasta kansaa, on nyt öljyä tuleen ja pelkään, että se voi pyyhkäistä meidätkin. Puoluehallinto on vaikeassa asemassa. Pelkään, että kansa ajautuu verisen vallankumouksen tielle, jota se ei osaa järjestyneenä kulkea.»¹⁷ Näin siis työväenliikkeen kärki arvioi tilanteen talvella 1906 hyvin vallankumoukselliseksi, ja senkin käsityksen mukaan kannattajajoukot olivat valmiit aktiiviseen liikehdintään.

Huolimatta näin suuresta aktiivisuudesta käsitykset työväenliikkeen kannattajajoukkojen piirissä olivat varsin hämärät. Niinpä Luhangassa esitettiin eläköön-huuto »rakkaalle keisarille», Nurmijärvellä vaadittiin asioiden jättämistä keisarin käsiin ja Rantasalmella katsottiin tilanteen ratkaisun olevan siinä, että »korkeamman sivistyksen saaneet tahtoivat muiden kanssa kulkea käsi kädessä». Useissa paikoin tyytymättömyys suuntautui sosialismin kannalta toisarvoisiin kohtiin. Vaadittiin suomen kielen oikeuksien

lisäämistä ja kieltolain toteuttamista, joihin kahteen vaatimukseen konkretisoitiin koko »työväenaatteen» sisältö. Niinpä Hartolassa vaadittiin »suomen kieli valtakieleksi», Putikossa »väkijuomat hävitettäväksi» ja Kuolajärvellä »niiden kirjepainojen lakkauttamista, jotka painavat pelikortteja». ¹⁸ Pohjois-Savoa kierrellyt agitaattori Mömmö oli sitä mieltä, että eräin paikoin kansa oli halukas »huutamaan hyvä mille asialle tahansa». Kuopion ympäristön osalta hän totesi, että »siellä tarvittaisiin pitempiaikaista herätystyötä ennen kuin väestöä saisi järjestymään». ¹⁹ Näin ollen työväenliikkeellä oli kyllä suopeaa maaperää, ja erittäin innostuneita oltiin vastaanottaan uusia vallankumouksellisia ajatuksia, mutta pitkäaikaisen ja kestäväen järjestötoiminnan aikaansaaminen oli vaikeata. Joukot kylläkin voitiin vetää mielenosoituksiin ja vaaliuurnille, mutta innostus järjestötoimintaan saattoi nopeasti sammua.

b. Aatteen levityskanavat laajenevat

LEHDISTÖN KASVU

Suurlakko tiesi erään konkreettisen esteen, sensuurin, rajoittavan vaikutuksen poistumista. Sensuuri oli pyyhkinyt työväenlehdistä artikkeleita, ja lisäksi oli mm. Työmiehen kohdalla ollut lakkautusuhka, joka oli pakottanut varovaiseen sanontaan. Useat uudet työväen lehtiyrietykset olivat myös kilpistyneet painoylihallituksen epäväen lausuntoon. Jo vuoden 1904 loppupuolelta alkaen oli sensuurin ote hellittänyt, ja se oli osaltaan merkinnyt parempia mahdollisuuksia levittää sosialistisia ajatuksia. Samaan aikaan tapahtunut mielipiteiden radikaalistuminen ja eräänlaisen vallankumouksellisen ilmapiirin syntyminen olivat luoneet tilaisuuden työväenlehtien levikin suurelle kasvulle. Suurlakko merkitsi ratkaisevaa sysäystä. Niinpä Työmiehen levikki kasvoi vuoden 1905 lokakuusta vuoden 1906 maaliskuuhun 10 700:sta 20 800:aan. ²⁰

TAULUKKO 12.

*Koko työväenlehdistön, Työmiehen ja Kansan Lehden levikki vuosina 1904—1908.*²¹

Vuosi	Koko työväenlehdistö	Työmies	Kansan Lehti
1904	18 000	8 500	5 200
1905	25 000	11 000	6 500
1906	55 000	20 000	12 500
1907	95 800	22 000	12 000
1908	120 000	26 000	11 000

Kuusisen Työväen Kalenterissa esittämien laskelmien mukaan työväenlehtien (puoluelehtien) painos oli vuoden 1908 alussa 120 000 käsittäen 20 lehteä. Tämän lisäksi hänen arvionsa mukaan sosialistisia käsityksiä esitettiin seitsemässä ammattilehdessä, joiden painos oli yhteensä 11 550. Näin »sosialististen» lehtien painos vuoden 1908 alussa oli kaikkiaan 131 550.²²

Suurlakko tiesi sekä koko työväenlehdistön että myös vanhojen suurten lehtien, Työmiehen ja Kansan Lehden levikin nopeata kasvua. Työmiehen osalta nousu jatkui vielä vuonna 1908, mutta Kansan Lehden kohdalla oli laskua jo vuoden 1907 osalta. Tähän vaikuttivat maaseutulehtien kilpailu, vaali-innostuksen laukeaminen ja erityisesti Kansan Lehden osalta sen piirissä syntyneet erimielisyydet. Valppaan tulo puolueen puheenjohtajaksi ja hänen linjansa selvä voitto suurlakon jälkeen merkitsi Työmiehen aseman vahvistumista, joka kyllä näkyi levikkinumeroissakin.

TAULUKKO 13.

*Sosiaalidemokraattinen sanoma- ja aikakauslehdistö suurlakon jälkeen (1905—1907)*²³

Lehti	Paikkakunta	Ilmestymistiheys	Levikki	
			1906	1907
Työmies	Helsinki	6 kertaa	20 000	22 000
Kansan Lehti	Tampere	6 kv.	12 500	12 000
Sosialisti	Turku	6 kv.	7 000	8 500
Kansan Tahto	Oulu	6 kv.	3 800	4 000— 6 500
Työ	Viipuri	6 kv.	8 500	4 500—11 000
Eteenpäin	Kotka	3 kv.	5 500	5 900— 7 000

Sosialidemokraatti	Pori	3 kv.	5 400	7 500— 9 500
Savon Työmies	Kuopio	3 kv.	3 400	5 600
Hämeen Voima	Hämeenlinna	3 kv.	2 900	5 500— 8 000
Rajavahti	Sortavala	3 kv.	4 200	4 400
Vapaa Sana	Vaasa	3 kv.	2 700	3 800— 4 100
Itä-Hämeen Raivaaja	Heinola	3 kv.	2 200	
Raivaaja	Lahti	3 kv.		3 000— 4 000
Sorretun Voima	Jyväskylä	3 kv.	2 000	5 400— 6 300
Vapaus	Mikkeli	3 kv.		3 000— 3 400
Yhdenvertaisuus	Forssa	3 kv.		2 500
Työläinen	Porvoo	1 kv.		950— 1 200
Oikeus	Helsinki	3 kv.		
Keski-Suomen				
Sosialisti	Jyväskylä	3 kv.		
Arbetaren	Helsinki	3 kv.	2 200	
Kurikka	Helsinki			4 000
Työläisnainen	Helsinki			2 500— 3 000
Sosialistinen				
Aikakauslehti	Helsinki			1 600— 2 400
Työmiehen				
Illanvietto	Helsinki			1 100
Kanerva	Hämeenlinna			
Folktribunen	Helsinki			

Myös ammatillisten järjestöjen lehdissä tuotiin esille sosialistisia käsityksiä. Niinpä Metallityöläisen näytenumerossa todettiin, että »lehteä toimitetaan luokkataistelun hengessä». Erityisen runsaasti sosialismia ja työväenliikkeen aatesisällön esittelyä oli Rautatie-
läisten liiton Junassa. Sen toimittaja olikin suurlakon yhteydessä työväenliikkeeseen tullut, nuorten radikaalien ryhmään kuuluva hauholaian kansakoulunopettaja Voitto Eloranta. Kirjatyöntekijöiden Gutenberg sen sijaan sisälsi enemmän ammatilliseen puoleen kuuluvaa, poliittinen ja aatteellinen materiaali jäi huomattavasti vähäisemmäksi. Muita ammattiliittojen lehtiä oli vuoden 1907 alusta kerran viikossa ilmestynyt Satamatyömies, puutyöntekijöiden Lastu, muurarien Peruskivi, maalarien Viesti, leipurien Tähkä, Sahateollisuustyöläinen sekä Vaatturi. Ajurista ja Postimiehestä todettiin, että niitä toimitetaan »porvarillisen maailmankatsomuksen mukaan». ²⁴

Yhtenä edellytyksenä suurlakon jälkeen tapahtuneelle sosiaali-demokraattisen sanomalehdistön kasvulle oli nuorten akateemisen koulutuksen saaneiden henkilöiden tulo liikkeeseen. Kokonaan heidän yrityksensä oli liikkeen aatesisältöön paljon vaikuttanut Sosialistinen Aikakauslehti. He lisäsivät ratkaisevasti työväenliikkeen piirissä lehtityöhön kykenevien joukkoa. Työmiehen toimituksessa heistä työskentelivät Erl. Aarnio vuoden 1905 lopulla, syksystä 1906 Yrjö Sirola, Väinö Jokinen ja Voitto Eloranta sekä vuodesta 1907 alkaen O. V. Kuusinen. Kansan Lehdessä oli Sirola vaikuttanut vuodesta 1904, ja huhtikuussa 1906 lehteen tuli maisteri Timo Korpimaa, josta syksyllä 1906 Mäkelinin erottua tuli lehden päätoimittaja. Lisäksi Kansan Lehdessä vaikutti vuoden 1905 lopusta seuraavan vuoden syksyyn Väinö Jokinen ja lokakuusta 1906 luutnantti Leo Lindqvist (Laukki). Viipurilaisessa Työ-lehdessä toimi Eero Haapalaisen ohella nuori ylioppilas Matti Bruus (Airola) ja Sortavalassa ilmestyvässä Rajavahdissa ylioppilas Pekka Supinen, forssalaisen Yhdenvertaisuuden alullepanija oli Santeri Nuorteva, porvoalaisen Työläisen ensimmäinen toimittaja oli Kullervo Manner, kotkalaisen Eteenpäin-lehden Erl. Aarnio ja vaasalaisessa Vapaassa Sanassa oli vuoden 1907 alusta ylioppilas J. W. Keto. Suurlakon jälkeen täysin sosialistiseksi muuttuneen aikakauslehti Kanervan toimitussihteerinä oli ylioppilas Väinö Hakkila.

Ruotsinkielisellä taholla akateemiset radikaalit olivat vähitellen etääntyneet työväenliikkeestä. Tosin heistä lakon jälkeenkin Arbetaren-lehdessä olivat K. G. Nyman, Fil. Tiderman ja K. H. Wiik. Vuoden 1907 alusta ilmestyi aikakauslehti Folktribunen, ja sitä puuhaamassa olivat Ivar Hörhammer, Georg V. Johansson ja Ture Jansson.

Johtavana lehtenä pysyi Työmies sekä levikkinsä puolesta että edustamansa linjan vuoksi. Lehden suunnan määräsi edelleen päätoimittaja Edvard Valpas. Hän pyrki Työmiehestä tekemään »oikeaoppisuuden» edustajan. Tässä pyrkimyksessään hän onnistuikin varsin hyvin. Laajojen kannattajajoukkojen piirissä Työmiehen katsottiin nimenomaan edustavan »aitoa sosialismia», »aitoa marxilaisuutta». Vallankumous ja luokkataistelu olivat ne kaksi kohtaa,

joihin Valpas useimmiten vetosi. Hän ei näille käsitteille antanut kuitenkaan väkivaltaista sisältöä. Työmiehen päätoimittajan aseman avaamien vaikutusmahdollisuuksien pohjalta käy ymmärrettäväksi Valppaan asema puolueessa ja se seikka, että hänestä tuli Oulun kokouksessa puolueen puheenjohtaja. Tämä asema antoi hänelle mahdollisuudet esim. syrjäyttää Matti Seppälän ja Väinö Voionmaan puolueen ehdokaslistoilta.²⁵

Valppaan ohella Työmieheen painoivat leimansa nuoret »radikaalit», »marraskuun sosialistit». Lehdestä tuli heidän äänitorvensa syksyllä 1906 sattuneessa kiistassa puolueen eräitä veteraaneja vastaan. Työmiehen palstoilla nimittäin kirjoittivat usein O. V. Kuusinen, Yrjö Sirola ja Sulo Vuolijoki. Tämä merkitsi samalla sitä, että puolueen terävimmät ajattelijat kirjoittivat lehteen, mikä seikka osaltaan lisäsi Työmiehen ylivoimaisuutta muihin lehtiin verrattuna.²⁶

Vastakohta Kansan Lehden ja Työmiehen välillä säilyi suurlakon jälkeenkin. Yrjö Mäkelin oli lehden päätoimittajana syksyyn 1906, jolloin hän tuomitsi jyrkästi väkivaltaisen toiminnan ja hänen kantansa poikkesi huomattavasti Työmiehen edustamasta linjasta. Sen palstoilla väkivaltaa ja maanalaisia järjestöjä ymmärrettiin paljon pitemmälle. Syksyllä 1906 Mäkelin joutui tämän johdosta erimielisyyksiin Kansan Lehdessä toimivien nuorten, Väinö Jokisen ja Timo Korpimaan kanssa. Nämä erimielisyydet johtivat Mäkelinin eroon, mihin osaltaan vaikutti myös lehden vaikea taloudellinen asema.

Lokakuussa 1906 Kansan Lehden päätoimittajaksi tuli nuoriin lukeutuva ja Oulun kokouksessa väkivaltaista vallankumousta kannattanut Timo Korpimaa. Mutta lehden »revisionistinen» perinne ja kilpailu Työmiehen kanssa vaikuttivat sen, että lehden linja tämänkin jälkeen ratkaisevasti poikkesi Työmiehen vastaavasta. Uusi päätoimittaja Korpimaa puolusti lehdessään Matti Seppälää, joka Valppaan toimenpiteiden johdosta oli syrjäytetty ehdokaslistalta. Tämä tietysti aiheutti reaktion Työmieheessä. Lisäksi O. V. Kuusinen hyökkäsi Kansan Lehteä vastaan sen johdosta, että tämän entinen päätoimittaja Yrjö Mäkelin sai vuoden 1907 alussa kir-

joituksiaan lehteen, vaikka hän oli perustanut Oikeus-lehtensä Työmiehen kilpailijaksi. Myöhemmin Korpimaa omaksui yhä selvemmin Työmiehen linjasta poikkeavia käsityksiä. Vuonna 1910 hän suomens Bernsteinin pääteoksen ja kirjoitti Kansan Lehteen artikkeli-sarjan revisionismista. Vuonna 1914 hän julkaisi kirjasen »Maamme sosialidemokratia», jossa hän ankarasti arvosteli Työmiehen ympärille kokoontunutta ryhmää, eritoten Kuusista ja Manneria.²⁷

Kansan Lehdessä siis jatkui revisionistinen ja kansallinen suuntaus senkin jälkeen, kun tämän linjan alullepanija Yrjö Mäkelin oli vetäytynyt lehden piiristä. Lehden toimituskuntaan nimittäin liittyi jäseniä, jotka edustivat tämän suuntaisia katsomuksia.²⁸ He olivat Anton Huotari ja Vera Ostroumov. Huotari esim. puolusti eduskuntaryhmässä seuraavina vuosina autonomian puolustamiskysymyksessä yhteistoimintaa porvarillisten ryhmien kanssa. Tämä hän oli juuri ollut Mäkelinin keskeinen ajatus. Kotkan puoluekokouksessa 1909 taas Vera Ostroumov korosti samaa kantaa saaden puolelleen juuri Huotarin.²⁹ Nämä seikat osoittivat, että Työmiehen ja Kansan Lehden välinen vastakohta pohjautui laajempiin erimielisyyksiin kuin vain Valppaan ja Mäkelinin ristiriitaan.

Muut kuusi kertaa viikossa ilmestyvät olivat turkulainen Sosialisti, viipurilainen Työ ja oululainen Kansan Tahto. Sosialistilla oli takanaan pitkät perinteet, olihan se vuodesta 1899 talveen 1906 asti ilmestynyt Länsi-Suomen Työmiehen nimellä. Nimen muuttaminen Sosialistiksi osoittaa sitä, että mahdollisimman selvällä ja avoimella tunnustautumisella sosialismiin uskottiin saatavan suurin kannatus. — Lehden johtavaksi hahmoksi kohosi suurlakon jälkeen Amerikasta palannut Taavi Tainio. Hän, kuten turkulaiset yleensä, joutui työväenliikkeessä jonkin verran syrjään. Puoluehallinto oli siirretty Helsinkiin, ja nuoret uudet voimat olivat miehittäneet johtopaikat. Tämä kuvastui Tainion asennoitumisessa puoluejohtoa vastaan Sosialistin palstoilla. Hän arvosteli Karin Oulun kokouksessa tapahtunutta erottamista ja asettui muullakin tavoin oppositioon nuoria vastaan. — Työväenliikkeen sisäisissä kysymyksissä lehti asettui edelleen Kansan Lehden rinnalle ja poikkesi eräissä kannanotoissaan Työmiehen edustamasta linjasta. Vuoden 1907

alussa siihen tuli toimittajaksi Amerikasta palannut Kaapo Murros, joka ei pitänyt eduskuntatyötä ja vaaleja eduskunnan vähäisten valtaoikeuksien vuoksi kovin tärkeinä, vaan hän korosti ammatillisen ja tuotanto-osuuskunnallisen toiminnan merkitystä.³⁰

Työ-lehdessä vaikuttivat toimittajina nuoret radikaalit Emil Lehén, Matti Bruus (Airola) ja Eero Haapalainen. Osaksi tästä syystä sekä myös viipurilaisesta miljööstä johtuen lehden linja oli suurlakon jälkeen hyvin vallankumouksellinen ja eräissä yhteyksissä suorastaan väkivaltaa ihannoiva. Työ-lehden piiristä olivat yhteydet venäläisiin vallankumouksellisiin kiinteät, mm. Työn kirjapainossa painettiin heidän lehtiään. Näiden yhteyksien kautta saatiin vaikutteita, jotka ilmenivät lehden palstoilla. Lisäksi työväenliikkeen liepeille syntynyt maanalainen toiminta oli voimakasta juuri Viipurin kaupungissa ja koko läänissäkin, joten lehden kanta maanalaisten järjestöjen suorittamiin väkivallan töihin oli ymmärtävä.³¹

Oululainen Kansan Tahto liittyi läheisesti Oulun työväenyhdistyksen linjaan. Se oli vähemmän hyökkäävä; erittäin jyrkästi lehden piirissä asetuttiin vastustamaan tapahtuneita väkivaltaisuuksia ja vaadittiin puolueen johtoa ottamaan tiukempi kanta näihin tekoihin.³²

Johtavilla lehdillä oli selvästikin toisistaan poikkeava linjansa erityisesti kysymyksen ollessa puolueen sisäisistä tapahtumista. Sen sijaan useimmat pienemmistä lehdistä olivat kannanotoissaan varsin samansuuntaisia. Ehkä eniten poikkesi yleisestä linjasta Savon Työmies. Lehden vastaavana toimittajana oli suurlakon jälkeen Antti Mäkelin, sitten J. A. Mustonen, joka ilmeisesti paljolta määräsi näihin aikoihin lehden sävyn. Tuskin mikään muu työväenlehti niin avoimesti ihaili väkivaltaa ja julisti vallankumousta sellaisella paatoksella kuin Savon Työmies.³³ Kirjoittajien sananvalinta pyrki olemaan erikoisen suggestiivista. Niinpä lehti ohjelmakirjoituksessaan käytti seuraavanlaisia ilmaisuja: »Köyhälistö, Savon salomailla riemuitse, juhli, sillä sinä olet saanut lippusi, veressäsi, kärsimyksissäsi ja tuskissasi tahritun lippusi — Savon Työmiehen.»³⁴

Keskimmääristä suggeroivampaa ja kärjistetympää kielenkäyttöä esiintyi myös porvoolaisessa Työläisessä, jonka päätoimittajana oli

Kullervo Manner. Esimerkkeinä hänen sananvalinnastaan voidaan mainita, että vastapuolueesta hän käytti nimitystä »lauma», heidän ohjelmansa olivat »petosta», »huijausta», »onttoa» jne. Vastapuolen lehdet olivat »nukutuslehtiä». Osoituksena hänen otsikoinnistaan voidaan mainita mm. »Varokaa petteureita», »Kostakaa» ja »Hyi ammattivalehtelijat». ³⁵ Myös porilaisessa Sosialidemokraatissa Juho Rainio käytti ehkä keskimääräistä kärjistetympiä ilmaisuja.

Työväenlehtien yleisenä piirteenä olivat mahdollisimman yksipuoliset ja hyökkäävät kirjoitukset. Vastapuolueessa ei nähty mitään hyvää eikä omissa käsityksissä ja miehissä muuta kuin hyvää. Tosin keskinäisissä riidoissa käytettiin miltei yhtä aggressiivista esitystapaa. Oli ilmeistä, että kun kysymyksessä oli sivistyksellisesti ja sosiaalisesti heikossa asemassa olevien kannatuksen hakeminen, tällainen esitystapa oli tehokas.

Toiseen suuntaan kirjoitustavassa poikkesivat Helsingissä vähän aikaa ilmestynyt Oikeus-lehti ja osiltaan Sosialistinen Aikakauslehti. Molempien heikko menestys osoittaa, ettei selostava ja rationaalisin perusteisiin vetoava esitystapa saavuttanut vastakaukua. Tosin Oikeus-lehden asemaa heikensi se, että lehti oli täysin ylivoimaisen ja asemansa vakiinnuttaneen Työmiehen kilpailija. Sosialistinen Aikakauslehti taas oli työväenliikkeen piirissä tällöin heikosti menestynyttä aikakauslehtityyppeä. Molemmissa esiintyi kirjoituksia, joissa selostettiin varsin objektiivisesti vastapuolen tavoitteita ja toimintaa, esim. Oikeus-lehdessä kuvailtiin ruotsalaisen kansanpuolueen vaalikokousta ja Sosialistisessa Aikakauslehdessä O. V. Kuusinen selvitteli porvarillista puoluemuodostusta maassamme. ³⁶

Työväenlehdistö muodosti tärkeän väylän sosialististen aatteiden levityksessä. Lehdistön nopea kasvu suurlakon jälkeen liittyi sosiaalidemokraattisen puolueen kannatuksen kasvuun ja oli puolestaan taas vahvistamassa tätä kasvua. Työväenlehtien asemaa helpotti se seikka, että varsinkin maaseudun alemmat sosiaaliset ryhmät alkoivat nyt vasta tilata lehtiä, joten työväenlehtien ei tarvinnut irrottaa lukijoitaan muiden lehtien lukijakunnasta eikä vaikutuksesta, vaan ainoana tehtävänä oli saada heidät tilaajiksi ja lukijoiksi.

Suurlakon jälkeen tuli maaseudullakin yhä yleisemmäksi sanomalehtien tilaaminen. Näin tapahtui myös syrjäseuduilla. Esim. Tyrvännöllä alkoivat tällöin itselliset, jopa palkollisetkin tilata työväenlehtiä.³⁷ Työmiehen levikistä on alueellisesti tarkat tiedot vuodelta 1908. Lehden levikki oli suuri eräissä Uudenmaan läänin maalaiskunnissa, joista useimmissa tosin oli jokin teollisuuskeskus ja joista oli hyvät yhteydet Helsinkiin. Niinpä Nurmijärvellä oli vuonna 1908 Työmiehen tilaajia 479, Tuusulassa 410, Lohjalla 282, Helsingin pitäjässä 272, Vihdissä 243, Pyhäjärvellä 208 ja Pohjan pitäjässä 164. Tosin edelleen oli Uudenmaankin läänissä suomenkielisiä pitäjiä, joiden alueella levikki oli pieni: Anjalassa ei ollut yhtään tilaajaa, Jaalassa 4, Askolassa 5, Myrskylässä ja Sammatisassa 12. Tämä kyllä saattoi johtua siitä, että osa pitäjän postia tuli toisen postitoimiston kautta ja meni toisen pitäjän tiliin. Lisäksi muiden työväenlehtien kilpailu oli läänin laidoilla suurempi. Kasvu vuodesta 1903 vuoteen 1908 oli useissa pitäjissä merkittävä: Nurmijärvellä 76—479, Tuusulassa 76—410, Lohjalla 28—282, Vihdissä 17—243, Helsingin pitäjässä 40—272.³⁸

TAULUKKO 14.

*Työmiehen levikki vuosina 1903 ja 1908.*³⁹

	Levikki				Lehtiä 10 000	
	1903		1908		asukasta kohti	
	määrä	pros.	määrä	pros.	1903	1908
Helsinki tilaajille	2 345	31.0	5 005	21.7	306	614
Helsinki irtonum.	900	11.9	3 400	14.8		
Muu Uudenmaan 1.	702	9.3	3 455	15.0	33	155
Koko Uudenmaan 1.	3 947	52.2	11 860	51.5	125	330
Turun ja Porin 1.	202	2.7	1 063	4.6	5	22
Hämeen 1.	416	5.5	2 511	10.9	13	75
Vilpurin 1.	2 193	29.0	3 841	16.7	49	75
Mikkelin 1.	112	1.5	472	2.0	6	24
Kuopion 1.	232	3.1	884	3.8	7	27
Vaasan 1.	344	4.6	1 300	5.7	7	26
Oulun 1.	117	1.4	862	3.8	4	27
Rautateiden postiv.	2	—	237	1.0	—	—
Koko maa	7 565	100.0	23 030	100.0	27	76

Työmiehen levikki oli viidessä vuodessa kasvanut noin kolminkertaiseksi. Levikin alueellisessa jakaantumisessa oli tapahtunut sikäli muutosta, että Uudenmaan läänin osuus oli hiukan vähentynyt. Se, ettei Työmies laajentanut enemmän levikkialuettaan maantieteellisesti, johtui siitä, että useimpiin kaupunkeihin oli lakon jälkeen perustettu omat työväenlehtensä. Nämä tietysti kilpailivat tilaajista. Tästä seikasta selittyy, että Viipurin läänin osuus levikistä laski tuntuvasti. Ilmestyiväthän Viipurissa Työ ja Kotkassa Eteenpäin kuusi kertaa viikossa sekä Sortavalassa Rajavahti kolme kertaa viikossa. Hämeen läänin alueelle Työmies oli kyllä pystynyt tunkeutumaan, sillä olihan Helsingistä eräisiin läänin kuntiin paremmat yhteydet kuin Tampereelta, ja Kansan Lehti alkoi vasta vuoden 1906 aikana ilmestyä kuusi kertaa viikossa. Lisäksi linjaerimielisyydet Työmiehen ja Kansan Lehden välillä saattoivat vaikuttaa eräiden aktiivisimpien piirissä siihen seikkaan, että Työmies sai levikkiä Hämeessä. Sillä oli radikaalisempi leima kuin Kansan Lehdellä. Merkittävintä oli Työmiehen levikin suuri kasvu Uudenmaan läänin maaseudulla; vuonna 1908 ei lehden leviämisen painopiste ollut enää Helsingissä sillä tavoin kuin viisi vuotta aikaisemmin.

Myös oululaisen Kansan Tahdon levikin alueellisesta jakautumisesta on tietoja. Vuoden 1906 keväällä, kohta sen jälkeen kun lehti oli alkanut ilmestyä, se sai varsin laajan levikin. Lukijat olivat kuitenkin pääasiassa Pohjois-Suomen kaupungeista ja keskuksista. Lehteä nimittäin meni Ouluun 2 100 kappaletta, Oulun maalaiskuntaan 750, Kemiin 280, Raaheen 160 jne. Mutta pitkien taipaleiden takana oleville syrjäkulmillekin lehteä jo tilattiin. Sitä tuli Pudasjärvelle 102 kappaletta, Simoon 51 ja Kuusamoon 47. Huomiota herättää, että tästä huolimatta salopitäjissä, Pudasjärvellä ja Kuusamossa sosiaalidemokraattien kannatus ensimmäisissä vaaleissa oli vähäistä (1,6 ja 10,5 %). Sen sijaan parempien yhteyksien takana olevassa Simossa se oli suurempaa (34,9 %).⁴⁰ Tämä ehkä paanee epäilemään levikkitietojen luotettavuutta.

KIRJALLISUUSTULVA

Suurlakon mukana kaatuivat sensuurin asettamat esteet työväenliikkeeseen ja sosialismiin liittyvän kirjallisuuden julkaisemiselta. Näiden rajoitusten poistuminen tiesi suoranaisen kirjatulvan pääsyä julkisuuteen. Ilmestynyt kirjallisuus oli kahta päätyyppiä: toisaalta varsin laajoja työväenliikettä ja sosialismia eri puolilta käsitteleviä teoksia, toisaalta pieniä ja halpoja kirjasia, joiden esitystapa oli tiivistä, mahdollisimman suggestiivista sekä samoja asioita useaan otteeseen kertaavaa. Toisen tyypin tehtävänä oli poistaa sosialismiin ja työväenliikkeeseen suuntautuvaa tiedollista tarvetta, toisen tehtävä oli aatteen propagoiminen.

Laajemmista teoksista tärkeimpiä olivat mm. N. R. af Ursinin toimittama »Tulevaisuutta kohti» ja Enrico Ferrin teos »Sosialismi ja uuden ajan tiede»; edellisestä otettiin näet kaksi painosta ja jälkimmäisestä kolme. Molempien ensimmäinen painos ilmestyi vuoden 1905 puolella, joten ne ehtivät vaikuttaa kauimmin ennen vaaleja.

Vuoden 1906 kuluessa ilmestyi sitten useitakin kirjoja, jotka olivat tärkeitä työväenliikkeen aatesisällön muovautumisen ja tietysti myös leviämisen kannalta. Tärkeää oli »Kommunistisen manifestin» ilmestyminen. Kirjasen oli kääntänyt af Ursin ja siitä ilmestyi vuoden 1906 kuluessa kaksi painosta. Ensimmäinen käsitte 3 000 kappaletta ja toinen 6 000 kappaletta. Siinä esitettiin marxilaisen sosialismin pääkohdat lyhyessä ja iskevässä muodossa. Suomen työväenliikkeen aatteellisen linjan kannalta merkittävimpiin kuului Kautskyn »Yhteiskunnallisen vallankumouksen» ilmestyminen suomeksi. Siinä oli keskeisenä kohtana vallankumouksellisuuden korostaminen, ja tällä vallankumouksellisuudella Kautsky tarkoitti totaalista muutosta, jota ei hänen mielestään saanut päästää näköpiiristä. Suomen työväenliikkeessä nämä näkökohdat tulivat paljolta suuntaa-antaviksi.

Vuoden 1906 kuluessa ilmestyi mm. Raittiuden Ystävien kustantamana teos »Sosialismia», jossa kirjoittajina olivat Väinö Voionmaa ja Matti Helenius. Siinä he lyhyissä artikkeleissa käsitelivät

sosialismia eri puolilta korostaen kansallisia ja humanisia näkökohtia, ja näin kirjan sisältö poikkesi puolueen yleislinjasta, jossa luokkataisteluausatus oli korostetusti esillä. Sosialismia esiteltiin myös Väinö Voionmaan »Sosialidemokratian vuosisadassa», josta ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1906. Sen kustantaja oli myös työväenliikkeen ulkopuolelta, nimittäin Werner Söderström Osakeyhtiö. Tämä osoittaa, että kiinnostus työväenliikettä ja sosialismia kohtaan oli laajaa työväenliikkeen ulkopuolellakin. Muita sosialismia käsitteleviä teoksia vuodelta 1906 oli J. Sternin »Tulevaisuuden valtio» ja Georg von Gizyckin »Luentoja sosialistisesta siveysopista».

Näiden ohella ilmestyi useita teoksia, joissa selviteltiin eri elämänalueiden kysymyksiä sosialismin valossa. Suhdetta armeijaan käsitteli Bebel kirjassaan »Pois seisova sotaväki ja sijaan kansanpuolustus». Kirjassa luovuttiin periaatteellisesta pasifismista ja tilalle suositeltiin kansanmiliisiä. Näin saatiin aatteellista tukea punakaartille. Nimenomaan kahta alaa käsiteltiin laajasti, nimittäin uskontoa ja maatalouskysymystä. Molemmista esiintyi kentällä mielipiteitä, jotka poikkesivat kärkiryhmän omaksumista. Näitä poikkeavia käsityksiä pyrittiin yhdenmukaistamaan runsaan kirjallisuuden levittämisen avulla. Uskontokysymykseen liittyvää kirjallisuutta on selostettu edellä (ks. s. 296 s). Maatalouskysymystä käsittelevistä oli arvovaltaisin Kautskyn »Sosialidemokratia ja maatalouskysymys», jonka marxilais-teoreettiset, suoraviivaiset kannanotot näyttivät tosin huonosti soveltuvan maatalousvaltaiseen ja pienviljelyksen hallitsemaan Suomeen. Niinpä kotimaisella pohjalla valmistetuissa kirjasissa tätä jyrkkää kantaa huomattavasti lievennettiin, ja päähuomio kiinnitettiin torpparien olosuhteiden parantamiseen. Torpparikysymystä käsittelevistä mainittakoon mm. Kalle Hämäläisen »Tilaton väestö ja työväenliike», Voitto E(lorannan) »Torpparit eli tilanomistajain parhaat maanviljelyskoneet», torpparien keskustojen aloitteesta julkaistu Sulo Vuolijoen »Tilattomat ketä äänestätte?» ja vielä puoluehallinnon lentokirjasissakin oli ilmestynyt yksi maalaisliittoa vastaan tähdätty kirjanen.

Vuoden 1906 kuluessa ilmestyi runsaasti lentolehtiskirjallisuutta ja yleensäkin kirjasia, joiden ensisijainen tehtävä oli sosialististen käsitysten propagoiminen laajoille joukoille. Mm. »Työmiehen katkismuksesta» otettiin uusi painos.⁴¹ Puoluehallinnon lentokirjasiasarjassa ilmestyi kaikkiaan 11 kappaletta ohuita vihkosia. Näissä mm. Sirola käsitteli uuteen eduskuntaan kohdistuvia odotuksia, Sulo Vuolijoki kahdeksantuntista työpäivää ja Mikko Uotinen yhdistymis- ja kokoontumisvapautta.

Vuoden 1907 puolella ilmestyneet kirjat eivät enää paljonkaan ehtineet vaikuttaa mielipiteisiin ennen vaaleja, mutta kääntäjät ja muutkin puolueen kärkiryhmään kuuluvat tutustuivat niihin joko vieraskielisinä tai sitten heti niiden ilmestyttyä. Mainittuna vuonna ilmestyikin runsaasti kirjallisuutta, jossa selviteltiin sosialismin teoriaa. Tätä puolta edustivat mm. Marxin »Palkkatyö ja pääoma», Engelsin »Sosialismin kehitys haaveesta tieteeksi», Plechanowin »Anarkismi ja sosialismi», Vandervelden »Sosialistinen yhteiskuntajärjestelmä» ja Dietzgenin »Sosialidemokratian tulevaisuus». Lisäksi Kautskyn »Erfurtin ohjelmasta» ja Bebelin teoksesta »Nainen» ilmestyivät uudet painokset. Kaikki tämä osoitti innostusta sosialistiseen ajatteluun ja aatesisällön selvittelyyn.

Erikoiskysymyksiä käsitteleviä teoksia olivat mm. Kautskyn »Parlamentarismi, kansanlainsäädäntö ja sosialidemokratia», Bebelin »Ammattiyhdistysliike ja valtiolliset puolueet» sekä Bernsteinin »Lakko». Kahdessa viimeksimainitussa teoksessa esiintyi jonkin verran puolueen yleislinjasta poikkeavia käsityksiä. Niissä korostettiin ammattiyhdistysliikkeen käytännöllisen työn merkitystä, ja sosialismin suuret päämäärät jäivät syrjään. Kirjoista saatiin aatteellista tukea ammattiyhdistysrevisionismille, joka alkoi vasta tutkittavan kauden lopulla työntyä työväenliikkeeseen. Muita vuoden 1907 aikana käännettyjä teoksia olivat mm. Kautskyn kirja »Thomas More» sekä Werner Sombartin »Köyhälistö». Englannin ammattiyhdistysliikettä käsiteltiin paksussa kirjassa, ja kaksi teosta koski Venäjän työväenliikkeen historiaa, nimittäin Lubinin »Sosialidemokraattinen liike Venäjällä» ja Ljadovin »Venäjän sosialidemokraattisen puolueen historia I». Kirjat osoittivat uutta suun-

tautumista Suomen työväenliikkeessä. Suurlakko oli avannut vaikutteiden väylän Venäjän työväenliikkeestä.

Suurlakon jälkeen ilmestyi sellaisiakin kirjoja, jotka eivät puolueen linjan kannalta olleet »puhdasoppisia». Ehkä huomattavin näistä oli vuonna 1906 painettu, tunnetun anarkistin Peter Krapotkinin teos »Taistelu leivästä», jossa esitettiin valtiovallan vastaisia ajatuksia. Kirja loi ilmeisesti aatteellista pohjaa maanalaisille järjestöille ja yleensäkin väkivallan ihailulle työväenliikkeessä. Muita kirjoja, joissa esitettiin puolueen piirissä vakiintuneista käsityksistä poikkeavia ajatuksia, olivat mm. Edvard Bellamyn »Yhdenvertaisuus», Max Nordaun »Taloudellinen valhe», Kaapo Murroksen »Suuret haaveilijat ja heidän oppinsa» sekä Matti Kurikan kustantamat ja mukailemat kirjat ja ennen kaikkea Leo Tolstoin »Aikamme orjuus», jossa esitettiin ankaraakin sosialismin kritiikkiä. Näiden kirjojen ilmestyminen selittyy sikäli, että kustantaja oli yksityinen henkilö, Matti Vuolukka, joka tosin oli jatkuvasti aktiivisesti mukana työväenliikkeessä, mutta joka kustansi kirjallisuutta lähinnä ansaitakseen. Mainituissa kirjoissa oli kyllä paljon sellaistaikin, mikä oli samansuuntaista työväenliikkeen pyrkimyksien kanssa, mm. Tolstoin kirjassa ankarat hyökkäykset kirkkoa vastaan.

Paitsi varsinaisia »opillisia» teoksia sosialismia esiintyi myös muissa kirjallisuudenhaaroissa. Oli lentokirjasia, puoluekokousten pöytäkirjoja, juhlakirjoja, historioita jne. Suoranaista sosialismin julistamista esiintyi useissa kaunokirjallisissa teoksissa, varsinkin sellaisissa, joita olivat kirjoittaneet työväenliikkeen aktiivit. Näistä mainittakoon K. O. Tannerin »Tienraivaajat» ja Otto Tiupan »Ensitaistelujen ajoilta». Lisäksi otettiin suuret painokset erilaisista laulu- ja runokirjoista, joiden sisältö liittyi sosialismiin ja työväenliikkeeseen.

Työväenliikkeen aatesisältöön liittyvän kirjallisuuden painosten kokonaismääristä ei ole saatavissa tietoja. Vain yhden, tosin suurimman, julkaisijan osalta on olemassa lukuja painosten suuruudesta. Helsingissä toimiva Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö kustansi vuonna 1905 43 000 kappaletta työväenliikkeeseen ja sosialismiin liittyviä kirjoja ja lentolehtisiä. Tosin tästä määrästä oli 10 000 kappaletta »Kansainvälisen» sanoja, mutta myös melkoisen

laajaa kalenteria »Uuden ajan kynnyksellä» painettiin 10 000 kappaletta ja Työmiehen historiikkia 9 000 kappaletta. Vuoden 1906 aikana julkaistujen tuotteiden määrä nousi todella suuriin lukuihin. Yhteismääräksi tuli 245 000 kappaletta. Näistä tosin suurin osa oli pieniä lehtisiä ja kirjasia, puolueohjelmia 15 000, Työväen laulukirjoja 48 000 ja työväenliikettä sivuavia runovihkoja 17 000 kappaletta, mutta laajempi Tainion »Työmiehen katkismuskin» pääsi 10 000:een. Samaan aikaan puoluehallinto painatti puolueohjelmia esipuheella varustettuna 30 000 kappaletta.⁴² Seuraavan vuoden osalta oli Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön painattamien kirjasien määrä jo laskenut miltei puoleen. Vain vajaat 130 000 kappaletta tuli tätä kautta luettavaksi. Useat olivat tälläkin kertaa varsin suppeita lehtisiä, mutta laajahkoa kalenteria »Uuden ajan kynnyksellä» painettiin peräti 18 000 kappaletta.⁴³

Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö harjoitti ilmeisesti työväenliikkeen piirissä ylivoimaisesti laajinta kustannustoimintaa, mutta sen rinnalla oli useita muita, mm. suuret työväenyhdistykset, työväen lehtiosakeyhtiöt ja yksityiset henkilöt, lähinnä M. Vuolukka ja V. Kosonen, jotka kustansivat sosialistista kirjallisuutta. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiönkin toiminnasta tiedossa olevien numeroiden pohjalta voi päätellä, että sosialististen aatteiden propagointi kirjojen ja lentolehtisten välityksellä oli laajaa. Tämä osaltaan selittää sen, että äänestysprosentti ensimmäisissä vaaleissa oli korkea ja että sosiaalidemokraatit saivat suurta kannatusta ja työväenyhdistyksiin liittyi runsaasti väkeä.

PUHUJAT

Sosialististen aatteiden leviämisen kannalta oli työväenpuhujien, »agitaattorien», toiminta tärkeätä. Suurlakon jälkeen oli työväenliikkeen piirissä nähtävissä selvää »lähetysaarnajamieltä». Esim. Hollolasta tarjoutui eräs työmies kiertäväksi puhujaksi tähdentäen, ettei »hän vaadi mitään palkkaa, vaan saarnaa välillä ja tekee sitten työtä».⁴⁴ Kuusankoskella taas eräs henkilö pyysi työväenyhdistykseltä todistusta siitä, että hän oli »täydellinen so-

sialidemokraatti», joka voi pitää työväestölle puheita.⁴⁵ Toinen puoli tästä innostuksesta näkyi siinä, että monet varsinkin syrjäseutujen yhdistykset lähettivät keskuspaikkoihin puhujapyyntöjä ja olivat tällöin valmiit uhrauksiin. Esim. Suinulan yhdistys päätti kokouksessaan marraskuussa 1905 kutsua paikkakunnalle puhujan, ja huhtikuussa seuraavana vuonna »puhuja Lehtinen olikin selvittämässä työväenasiaa». Sortavalan yhdistys taas lähetti suurlakon aikana ja sen jälkeen aktiivisia jäseniään kiertämään ympäröivää maaseutua.⁴⁶

Suurta tehon lisää merkitsi se, että puolueen puhujatoiminta organisoitiin uudelleen tammikuussa 1906. Aiheen tähän antoi maaseudulta tulleiden puhujapyyntöjen runsaus. Maa jaettiin nyt erityisiin agitaatiopiireihin, joilla oli omat elimensä luottamushenkilöineen ja vakituksine piiriagitaattoreineen. Tämän lisäksi puoluehallinnolla oli omat puhujansa, joiden toiminta-ala oli laajempi. Näiden ohella toimivat vielä useat »paikallispuhujat» ja »kunnallisagitaattorit», joita paikalliset työväenyhdistykset olivat hankkineet ja palkanneet, tosin usein vain juuri vaalien aatoksi. Näitä oli esim. Kangasalla ja Kyröskoskella.⁴⁷

Puoluehallinnon »yleispuhujina» toimivat suurlakon jälkeen jonkin aikaa Vihtori Kosonen, Otto Piisinen ja seminaarilainen Jalmari Kirjarinta. Useita vuosia olivat tässä työssä olleet Vilho Lehokas ja August Vatanen. Edellinen oli suurlakosta Oulun kokoukseen pitänyt 100 esitelmää ja jälkimmäinen 200. Myös ruotsinkielisillä alueilla yritettiin puoluehallinnon toimesta järjestää agitaatiota. Robert Ågren kierteli aluksi ja hänen jälkeensä Anders Käcklund. Edellinen piti 41 esitelmää ja jälkimmäinen 130.⁴⁸

Torpparien keskustoimikunnan taholta järjestettiin puhetilaisuuksia, joiden tarkoituksena oli vetää torpparit työväenliikkeen. J. Merinen kierteli tässä tehtävässä Länsi-Suomen suurtila-alueilla ja H. Jalonen Itä-Suomessa. Vastaanotto näyttää olleen innostunutta ja Merisen käynnin jälkeen mm. Vesilahdella, Tottijärvellä ja Ypäjällä puhkesi maatalouslakkoja.⁴⁹

Vaalien lähestyessä eduskuntaehdokkaat kiertelivät tietysti ahkerasti maaseudulla, ja lisäksi jokaisessa agitaatiopiirissä oli

omat puhujansa. Näitä agitaatiopiirejä oli kokonaista 16 kappaletta. Mutta vaalien edellä eivät työväenliikkeen puhujat olleet enää sillä tavoin yksin kuin aikaisemmin; nyt oli kilpailevia puhujia, ja kilpailevia aatteita propagoitiin paljon tehokkaammin kuin aikaisemmin.

Suurlakon synnyttämän mielialan pohjalta ei ollut vaikea hankkia puhujia, mutta heidän tasonsa tuotti huolta puolueelle. Useat heistä olivat olleet vähän aikaa työväenliikkeessä, ja heidän tietonsa itse liikkeestäkin olivat vähäiset. Aluksi lehdistössäkin kiinnitettiin huomiota vain valistustyön määrään, ja juuri tässä suhteessa kehoitettiin ponnistuksiin. Mutta Oulun kokouksessa Taavi Tainio asetti paljolta epäilyksenalaiseksi puhujien pätevyuden ollen sitä mieltä, etteivät nämä tienneet, »mitä sosialidemokratia on». Samassa yhteydessä hän ehdotti erityisen agitaatioseminaarin perustamista. Myöhemminkin Tainio kritikoi puhujien toimintaa ja korosti, ettei kiihotus ollut pääasia vaan valistus.⁵⁰

Uskontokysymys ja maatalouden järjestäminen olivat agitaattorien kuten puolueenkin kannalta vaikeimmat kysymykset. Niinpä Tainio varoitti puhujia kajoamasta koko uskontokysymykseen, ja puoluehallinto taas joutui toteamaan, ettei sellaisille seuduille, joissa pienviljelijät olivat enemmistönä, ollut sopivia agitaattoreita.⁵¹

Puhujien pätevyuden kannalta oli tärkeitä, että marras-joulukuun vaihteessa 1906 pantiin Lahdessa toimeen agitaattorikurssit, ja luennoitsijoina olivat puolueen johtavat miehet Edvard Valpas, O. V. Kuusinen, Yrjö Sirola, Taavi Tainio, Sulo Vuolijoki jne. Näillä kursseilla puhujien käsitykset ainakin jonkin verran yhdenmukaistuivat ja tulivat lähemmäs kärjen mielipiteitä.⁵²

Konkreettisina tuloksina puhujien matkoista oli monin paikoin työväenyhdistysten syntyminen. Varsinkin syrjäseuduilla aloite lähti tältä taholta. Esim. Nestor Valavaara oli suurlakon jälkeen puhumassa Antreassa, ja hänen tililleen tuli tällöin viiden työväenyhdistyksen perustaminen.⁵³ P. J. Mömmö kierteli taas Pohjois-Savoa ja perusti useitakin yhdistyksiä, mutta samalla hän totesi toimitsijavaimien heikkouden. Esiintyipä puuttuvaa haluakin liittyä yhdistyksiin. Juuri nämä »ylhäältä» perustetut yhdistykset sammuiivat nopeasti ensimmäisen innostuksen mentyä ohi.⁵⁴

c. Puolueen jäsenmäärä

KOKO MAA

TAULUKKO 15.

*Sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärän kehitys vuosina
1904—1908.*

Vuosi	Yhdistyksiä	Miehiä	Naisia	Yhteensä
1904	99	12 715	3 895	16 610
1905	177	30 613	9 575	45 298
1906	937	65 017	18 986	85 027
1907	1 156	63 455	18 873	82 328
1908	1 127	54 438	16 828	71 266

Vuoden 1906 lokakuussa kerätyn piiritilaston mukaan oli jäseniä 107 164, mutta vuoden 1906 lopulla puoluetoimiston keräämien tietojen mukaan jäseniä oli vain 85 027. Kuitenkin vuoden lopulla oli lähes 200 yhdistystä jättänyt vastaamatta jäsentiedusteluun. Mainitut yhdistykset olivat etupäässä syrjäkyläjen pieniä yhdistyksiä ja ainakin jotkut niistä jo toimintansakin lopettaneita. Puolueen taholta arvioitiin vuoden 1906 lopulla »todellinen» jäsenmäärä 100 000:ksi.⁵⁵

Yhdistysten lukumäärä oli alkanut nousta jo ennen suurlakkoa, mutta vuoden 1906 kuluessa nousu oli räjähdysmäinen. Olihan vuoden 1905 lopulla työväenyhdistyksiä 177 ja vuotta myöhemmin 937. Nousu jatkui vähäisenä vielä vuonna 1907, mutta jo vuonna 1908 yhdistysten määrässä tapahtui vähennystä.

Jäsenmäärässä sen sijaan näyttää tapahtuneen pientä laskua jo vuoden 1906 lopulla, sillä vuoden 1906 lokakuussa piiritilaston mukaan jäseniä oli 107 164 ja saman vuoden lopulla noin 100 000. Tämä osoittaa, että suurlakon innoittava vaikutus oli varsin hetkellistä. Vuoden 1907 kohdalla kokonaisjäsenmäärä päinvastoin kuin yhdistysten määrä jo laski, ja lasku jatkui sitten selvänä vuonna 1908.

Työväenyhdistysten jäsenyyden merkitys ja sisältö ilmeisesti vaihtelivat. Teollisuuskaupungeissa ja maaseudun teollisuuskeskuk-

sisä se oli varsin luonnollinen käyttäytymismuoto eikä herättänyt siinä ympäristössä erityistä huomiotaakaan. Sen sijaan maaseudulla se ainakin eräin paikoin sisäsi protestin ympäristöä vastaan ja merkitsi »jumalaapelkääväisen», »lainkuuliaisen» ja »siveellisen» leiman menettämistä.⁵⁶

TAULUKKO 16.

Sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärän kehitys lääneittäin ja liitoittain vuosina 1904—1908.⁵⁷

	1904		1905		1906		1907		1908	
	määrä	pros.	määrä	pros.	määrä	pros.	määrä	pros.	määrä	pros.
Uudenmaan	4 109	24.7	9 310	20.6	13 602	15.9	14 614	17.8	11 647	16.3
Turun ja Porin	1 882	11.3	4 423	9.8	13 322	15.7	10 273	12.5	11 354	15.9
Hämeen	2 560	15.4	9 318	20.6	15 643	18.4	15 479	18.8	12 715	17.8
Viipurin	4 663	28.1	12 379	27.3	16 057	18.9	16 911	20.4	13 322	18.7
Mikkelin	266	1.6	1 265	2.8	3 018	3.5	2 633	3.2	2 043	2.9
Kuopion	482	2.9	1 965	2.9	5 152	6.1	5 820	7.1	4 745	6.7
Vaasan	1 227	7.4	2 987	6.6	7 058	8.3	7 497	9.1	6 656	9.3
Oulun	1 421	8.6	2 660	5.9	7 551	8.9	5 754	7.0	5 955	8.4
Kirjaltajain l.	—	—	1 000	2.2	1 024	1.2	1 466	1.8	1 730	2.4
Rautatiel. l.	—	—	—	—	2 600	3.1	1 888	2.3	1 099	1.6
	16 610	100.0	45 298	100.0	85 027	100.0	82 328	100.0	71 266	100.0

Sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenkannatuksen näkökulmasta paras lääni oli Viipurin lääni. Sen osuus tosin vuodesta 1904 vuoteen 1908 heikkeni, mutta siellä jäsenmäärä oli muihin lääneihin verrattuna suurin. Vahvat asemat oli puolueella myös Hämeen ja Uudenmaan lääneissä, jonkin verran heikommat Turun ja Porin läänissä. Mainitut neljä läänä erosivat varsin selvästi muista. Syynä tähän oli mm. paremmat kulku- ja tiedotusyhteydet. Maantieteellinen etäisyys jarrutti uuden aatteen tuloa sijainniltaan syrjäisiin Mikkelin, Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneihin. Lisäksi ensiksi mainituissa neljässä läänissä sijaitsivat maamme työväenliikkeen suuret keskuskeskukset, joissa mm. työväen sanomalehdet olivat ilmestyneet 1890-luvulta alkaen. Helsinki, Turku ja Tampere olivat paikkakuntia, joista vaikutteita säteili kauas maaseudulle. Viipurin läänin kohdalla taas Kotka ja Viipuri muodostuivat jo ennen suurlak-

koa työväenliikkeen merkittäviksi tukikohdiksi, ja sitä paitsi Viipurin läänissä vaikuttivat suureen jäsenmäärään Kymenlaakson ja Vuoksenlaakson teollisuusalueet, joissa poliittista heräämistä tapahtui jo vuotta tai paria ennen suurlakkoa. Oulun läänin kohdalla Oulun säteilyvaikutus tuntui ratkaisevana.

KAUPUNGIT

Sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärä ei kaupungeissa suurlakon vaikutuksesta noussut likikään samalla tavoin kuin koko maassa. Työväenyhdistykset olivat nimittäin jo ennen lakkoa perustetut miltei kaikkiin kaupunkeihin, ja lisäksi niiden oli onnistunut jo koota varsinkin teollisuuskaupungeissa piiriinsä huomattava määrä jäseniä. Puolueen jäsenmäärän kehitys oli kaupungeissa vuosina 1904—1908 seuraavanlainen:

1904	9 918
1905	24 379
1906	26 440
1907	24 969
1908	22 149

Suurlakon vaikutuksesta työväenliikkeen painopiste siirtyi kaupungeista maaseudun teollisuuskeskuksiin ja varsinaiseen maatalousympäristöön. Vuonna 1904 oli kaupunkiyhdistysten jäsenmäärä puolueessa 60 prosenttia koko jäsenmäärästä, mutta vuonna 1905 se oli laskenut 54 prosenttiin. Vuonna 1906 tilanne oli jo huomattavasti muuttunut. Kaupunkijäseniä oli puolueessa vain 31 prosenttia, ja vuoden 1907 kohdalla lasku vielä hiukan jatkui; silloin kaupunkien osuus oli 30 prosenttia. Vuonna 1908 kaupunkien osuus jälleen kuitenkin nousi ollen sinä vuonna 31 prosenttia. Tästä voi ehkä päätellä, että työväenyhdistystoiminta oli kaupungeissa jo vakiintuneempaa, joten suurlakon ja vaalien aiheuttaman innostuksen heikkeneminen ei aiheuttanut sellaista laskua kuin maaseudulla.

Työväenliike oli edelleen merkittävästi keskittynyt kolmeen

suureen keskukseen, nimittäin Helsinkiin, Turkuun ja Tampereelle. Näissä kaupungeissa yhdistystoiminta oli jo varsin vakiintunutta. Niinpä ei vuoden 1908 aikana tapahtunut jäsenmäärän lasku ollut millään tavoin romahdusmainen. Helsingin, Turun ja Tampereen yhdistysten jäsenmäärän kehitys oli vuosina 1904—1908 seuraavanlainen:

	Helsinki	Turku	Tampere
1904	2 827	1 113	600
1905	5 826	2 076	3 630
1906	6 202	2 535	3 860
1907	6 516	..	3 053
1908	5 423	3 148	2 316

Näiden kolmen keskuksen yhdistysten jäsenmäärien osuus kaupunkien koko jäsenmäärästä osoitti vuosina 1904—1908 nousua. Vuonna 1904 se oli 46 prosenttia, vuonna 1905 47 prosenttia, vuonna 1906 48 prosenttia ja vuonna 1908 50 prosenttia. Näin ollen nämä kolme keskusta olivat edelleen varsin hallitsevassa asemassa muihin kaupunkeihin verrattuna. Tosin suurlakon vaikutuksesta työväenyhdistysten jäsenmäärä kasvoi kaupungeissa ja syntyi uusia merkittäviä keskuksia, joissa yhdistystoiminta saavutti laajat mittasuhteet. Viipurin, Oulun, Vaasan, Kotkan ja Porin kaupungeissa työväenyhdistysten jäsenmäärät kohosivat vuosina 1904—1908 seuraavasti:

	Viipuri	Oulu	Vaasa	Kotka	Pori
1904	1 142	952	590	341	237
1905	2 156	1 371	1 049	643	694
1906	..	1 722	1 329	1 274	1 265
1907	2 925	1 498	923	1 115	998
1908	1 298	1 056	931	1 130	723

Näissä kaupungeissa työväenyhdistysten jäsenmäärä ylitti suurlakon luomissa olosuhteissa 1 000:n rajan. Tosin Viipurin ja Oulun kohdalla jäsenmäärä vuonna 1908 laski jo miltei samaan, missä se oli ollut vuonna 1904. Mutta molemmissa kaupungeissa se oli jo mainittuna vuonna ollut korkea, joten tapahtunut lasku merkitsi

lähinnä vain paluuta »normaaleihin» olosuhteisiin. Sen sijaan Kotkan, Porin ja Vaasan kohdalla vuoden 1908 luvut olivat huomattavasti korkeammat kuin vuoden 1904 jäsenmäärät. Nämä teollisuuskaupungit siis lähinnä kohosivat uusiksi työväenliikkeen merkittäviksi keskuksiksi.

Näiden lisäksi Lahdessa ja Pietarsaassa yhdistysten jäsenmäärät vakiintuivat korkeiksi. Tosin Lahden kohdalta ei ole tietoja vuodelta 1908, mutta vuonna 1907 sen yhdistyksessä oli 884 jäsentä ja vuonna 1908 Pietarsaassa 800 jäsentä. Pietarsaaren kohdalla kehitys oli vielä sikäli merkittävää, että jäsenmäärä oli jo vuoden 1907 osalta pudonnut 450:een, mutta nousi uudelleen näin nopeasti. Tietysti tällaiseen nousuun saattoivat vaikuttaa aivan satunnaiset tekijät, mm. se, ketä sihteeri kirjasi jäseniksi, ja jäsenhankinnan tehostuminen. Useissa muissakin kaupungeissa työväenyhdistysten jäsenmäärät nousivat suurlakon vaikutuksesta, mutta myös lasku oli vuosina 1907—1908 erittäin nopea. Näin yhdistyksiin saatiin lakon innoittamina mukaan sellaisiakin, joilla ei ollut halua omaksua sosialistisia aatteita. Monissa kaupunkien työväenyhdistyksissä sosialistiset käsitykset pääsivät selvästi hallitseviksi vasta ensimmäisen vaalitaistelun jännittämässä ilmapiirissä. Niinpä Savonlinnan työväenyhdistyksessä oli vuonna 1906 610 jäsentä ja kahta vuotta myöhemmin vain 100 jäsentä. Jyväskylässä lasku tapahtui 222:sta 42:een. Nämä olivat äärimmäisiä tapauksia, ja esim. Uudessakaupungissa oli vuoteen 1908 tapahtunut nousuakin.

Useissa pikkukaupungeissa — varsinkin ruotsinkielisissä — työväenliike saavutti suurlakon jälkeenkin vain vähäistä kannatusta. Kaikissa kaupungeissa sen herättämänä pantiin kyllä yhdistystoiminta käyntiin, mutta Kaskisten yhdistys näyttää liittyneen sosiaalidemokraattiseen puolueeseen vasta vuonna 1910. Vähäiseksi jäi useiden pikkukaupunkien yhdistysten jäsenmäärä. Niinpä Iisalmen yhdistyksessä oli vuonna 1907 vain 23 jäsentä, Uudenkaarlepyyn 30, Naantalın 33, Joensuun 45, Tornion 32 sekä Maarianhaminan 36. Tietysti kaupunkien vähäinen asukasmääräkin oli osaltaan tähän syynä, mutta pikkukaupunkimiljöö ei ollut suopea sosialistisille ja vallank umouksellisille ajatuksille.

KOKO MAASEUTUVÄESTÖ

Suurlakko merkitsi työväenliikkeen ratkaisevaa läpimurtoa maaseudulla sekä siihen hallinnollisesti kuuluvissa teollisuus- ja liikekeskuksissa että varsinaisessa maatalousympäristössä.

TAULUKKO 17.

Sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärän kehitys maaseudulla lääneittäin vuosina 1904—1908.⁵⁸

	1904		1905		1906		1907		1908	
	määrä	pros.	määrä	pros.	määrä	pros.	määrä	pros.	määrä	pros.
Uudenmaan	975	14.6	2 935	14.0	7 252	12.5	7 577	13.3	5 744	11.8
Turun ja Porin	492	7.4	1 633	7.9	9 100	15.7	8 871	15.5	7 205	14.8
Hämeen	1 600	23.9	4 479	21.4	10 660	18.4	11 198	19.7	10 188	20.9
Viipurin	2 652	39.6	7 741	37.0	14 082	24.3	12 440	21.8	10 373	21.3
Mikkelin	37	0.5	686	3.3	2 303	4.0	1 913	3.4	1 617	3.3
Kuopion	247	3.7	1 667	8.0	4 698	8.1	5 085	8.9	4 333	8.9
Vaasan	426	6.4	1 179	5.6	4 781	8.2	5 969	10.5	4 768	9.8
Oulun	263	3.0	579	2.8	5 110	8.8	3 906	6.9	4 499	9.2
Koko maaseutu	6 692	100.0	20 919	100.0	57 987	100.0	56 959	100.0	48 727	100.0

Maaseudun yhdistysten jäsenmäärä kasvoi vuodesta 1904 vuoden 1905 loppuun kolminkertaiseksi ja vuodesta 1905 vuoteen 1906 miltei kolminkertaiseksi. Huomattava on, että jäsenistön kokonaismäärä laski 1 000:lla jo vuoden 1907 osalta. Laskua tapahtui Turun ja Porin, Viipurin, Mikkelin ja Oulun läänien kohdalla. Tosin Oulun läänin osalta jäsenmäärä nousi uudelleen vuonna 1908, mikä osoitti, että näille syrjäseuduille työväenliike oli tällöin vasta tunkeutumassa ja valloittamassa uusia alueita. Mutta vuoden 1907 kohdalla tapahtunut lasku merkitsi sitä, että suurlakon luoma innostus ja vallankumouksellinen mieliala hälvenivät ja tässä ilmapiirissä liikkeeseen mukaan vedetyistä huomattava osa jäi syrjään.

Selvästi vahvin työväenliikkeen kannatus maaseudulla oli Viipurin ja Hämeen lääneissä. Viipurin läänin osalta Kymenlaakson ja Vuoksenlaakson teollisuuskeskukset muodostivat suopean maaperän, ja sinne oli viimeistään suurlakon yhteydessä syntynyt työ-

väenyhdistyksiä, joilla oli suuret jäsenmäärät. Hämeen läänin kohdalla taas torpparien ja tilattomien järjestäytyminen oli selvästi pisimmällä, ja siellä myös maatalousväestön sosiaalinen rakenne tarjosi työväenliikkeelle hyvän maaperän. Kun vuonna 1904 Uudenmaan, Hämeen ja Viipurin läänien osuus koko jäsenistöstä oli 78 prosenttia, niin se vuonna 1907 oli enää 56 prosenttia. Tämä osoittaa, että kannatus oli suhteellisesti vahvistunut niissä lääneissä, joissa se oli ollut heikoin ja samoin, kun Turun ja Porin lääni jätetään syrjään, myös maantieteellisesti kauempana olevilla seuduilla. Mikkelin, Kuopion, Vaasan ja Oulun läänien osuus koko maaseudun jäsenmäärästä kasvoi näet koko ajan. Vuoden 1904 osalta se oli 15 prosenttia, vuoden 1905 kohdalla 20, 1906 29, 1907 30 ja 1908 31. Näin siis liike maantieteellisesti meni koko ajan eteenpäin.

MAASEUDUN TEOLLISUUSKESKUKSET

Suurlakko merkitsi useissa maaseudun teollisuuskeskuksissa työväenliikkeen lopullista läpimurtoa. Niissäkin yhdyskunnissa, joissa työnantajan taholta oli avoimesti tai peitetysti vastustettu yhdistysten perustamista ja toimintaa, suurlakko pyyhkäisi nämä esteet. Maaseudun teollisuuskeskuksissa lakko synnytti innostuneen mielialan, ja suuret joukot uutta väkeä liittyivät yhdistyksiin.

TAULUKKO 18.

Maaseudun teollisuuskeskusten suurimpien yhdistysten jäsenmäärien muutokset vuosina 1904—1908.⁵⁹

	Kymin	Kymin- tehtaan	Kuusan- kosken	Muolaan- Pölläkkälän	Jämsän	Forssan	Nokian
1904	287	257	450	155	141	347	140
1905	1 000	818	796	754	570	381	548
1906	1 036	800	550	226	500	550	..
1907	429	..	810	280	110	529	55
1908	337	..	525	..	98	209	75

	Hög- forsin	Imat- ran	Var- kauden	Enson	Voik- kaan	Värt- silän	Hallan	Hyvin- kään	Juan- tehtaan
1904	—	311	—	221	300	—	125	—	—
1905	500	497	465	367	..	416	394	278	343
1906	..	..	262	225	452	..	388	381	..
1907	..	..	157	458	..	209	360	..	..
1908	..	..	..	225	..	287	169	..	..

Suurlakko siis merkitsi yhdistysten kohdalla valtavaa jäsenmäärien kasvua. Lakon jälkeen yhdistysten jäsenmäärä kasvoi kaksin-, kolmin-, jopa nelinkertaiseksi. Oli selvää, että näin suurelle joukolle ei yhdistysten piirissä pystytty varaamaan tehtäviä, joilla heidät olisi sidottu yhdistysten toimintaan. Kouliintumattomat toimihenkilöt eivät myöskään pystyneet hallitsemaan näin suuria joukkoja, se olisi vaatinut aivan toisenlaista organisatorista kykyä. Lakon luomassa innostuneessa ja vallankumouksellisessa ilmapii-
rissä yhdistyksiin tuli sellaista väkeä, jolla ei ollut mitään omakoh-
taista kosketusta työväenliikkeen aatesisältöön. Näin he olivat
valmiit ensimmäisen innostuksen mentyä ohi ja ensimmäisen jäsen-
maksun ajan koittaessa vetäytymään siitä. Täten selittyy se voi-
makas takaisku, joka eräiden yhdistysten kohdalla alkoi jo vuon-
na 1906 ja joka miltei kaikkien kohdalla tapahtui vuonna 1907 ja
kaikkienkin yhdistysten osalta vuonna 1908. Jämsän, Forssan
ja Nokian yhdistysten kohdalla jäsenmäärä oli vuonna 1908 jo
pudonnut alle vuoden 1904 tason. Tämä osoittaa, että suuri osa
työväenliikkeemme jäsenistöstä oli sellaista, joka vain poikkeuk-
sellisissa oloissa voitiin saada tilapäisesti mukaan. Tietysti työ-
väenliikkeen oma propagandakin, joka korosti totaalista, kerta-
kaikkista ratkaisua, oli omiaan synnyttämään tällaista mielialaa.

MAATALOUSVÄESTÖ

Suurlakon yhteydessä sosialistiset ajatukset entistä enemmän tun-
keutuivat maaseudun torpparien ja tilattomien ulottuville. Ne
saavuttivat siellä myös vastakaikua, ja työväenliikkeen taholta
pyrittiin nämä ryhmät organisoimaan aktiiviseen järjestötoimin-

taan. Tämä oli erittäin vaikea tehtävä, sillä asuivathan esim. torpparit useimmiten hajallaan ja vielä syrjässä kylistä. Lisäksi kykenevien toimihenkilöiden puute ja sosiaalisen ja sivistyksellisen tason alhaisuus vaikeuttivat jatkuvaa järjestötoimintaa. Työväenyhdistysten yhteyteen perustettiin erikoisia torppariosastoja. Toiset torppariyhdistykset taas olivat aivan itsenäisiä. Torppariosastojen lukumäärän kehitys oli seuraavanlainen:

1905	1906	1907	1908
15	66	79	70

Useimmat maaseudun työväenyhdistykset, vaikka jäsenistökin oli pääasiassa torppareita ja maanviljelystyöväkeä, olivat luonteeltaan tavallisten työväenyhdistysten kaltaisia. Torppariosastojen määrä pysytteli näin suhteellisen pienenä. Itsenäisinä yhdistyksinä oli vain harvoja torppariyhdistyksen nimellä kulkevia. Tällaisina mainitaan puoluetilastoissa Jyväskylän maalaiskunnan torpparien ja pientilallisten yhdistys. Se olikin jäsenmäärältään suurin, sillä siinä oli kesällä 1906 100 jäsentä. Yhdistys lähetti myös edustajansa Oulun kokoukseen, mikä osoittaa melkoista aktiivisuutta. Itsenäisiä torppariyhdistyksiä olivat vielä Hattulan torppariliitto, Laukaan Vehniän, Hämeenkyrön Vanajan ja Jokioisten Pellilän torppariyhdistykset, Tammelan torpparien nimellä kulkeva yhteenliittymä sekä Valkealan, Kimolan ja Oravalan torppariosastot. Vuoden 1908 alussa perustettiin Kemin maalaiskunnan torppari- ja mäkitupalaisyhdistys sekä samalla nimellä kulkeva yhdistys Kiiminkiin. Torppariyhdistysten jäsenmäärät olivat 20—30 välillä. Jyväskylän pitäjän yhdistyksen ohella Hattulan torppariliitto, Tammelan torpparit ja Auran torppariosasto Oulusta osoittivat niin suurta aktiivisuutta, että lähettivät oman edustajansa Oulun kokoukseen. Lisäksi neljä Kouvolan ympäristön torppariosastoa lähetti yhteisen edustajan.⁶⁰

Torpparien erillinen järjestötoiminta jäi sittenkin varsin vaatimattomaksi. Tosin torpparien keskustuomikunnan kertomuksessa vuosilta 1906—1907 lueteltiin 74 paikkakuntaa, joilla todettiin »torpparien järjestäytymistä olleen havaittavissa», mutta jatkuva

ja kiinteä järjestötoiminta näyttää monin paikoin sammuneen ensimmäisen innoituksen mentyä ohi.⁶¹ Sen sijaan Tampereen torpparikokoukseen, joka pidettiin huhtikuussa 1906, saatiin mukaan suuri joukko torppareiden edustajia. Kokouksessa oli 373 edustajaa 233 kunnasta, ja heillä oli valtuutus kaikkiaan 51 064 torpparilta ja »pienemmältä vuokralaiselta». Eri puolilla maata pidetyissä kokouksissa heidät oli ilmeisesti valittu edustamaan suurempaakin joukkoa, sillä eräiden valtakirjoissa ei ollut mainittu edustettavien määrää. Toisaalta on kyllä ilmeistä, että eräisiin valtakirjoihin edustettavien määräksi oli pantu kaikki paikkakunnan torpparit ja mäkitupalaisetkin siitä huolimatta, että näillä ei ollut mitään aktiivista kosketusta kokoukseen ja siellä tehtyihin päätöksiin. Joka tapauksessa tällaiseen tilapäiseen liikehtimiseen talven 1906 valankumouksellisen mielialan sävyttämässä ilmapiirissä saatiin torpparit suurin joukoin mukaan.

TAULUKKO 19.

*Tampereen (1906) torpparikokouksessa edustettuina olleet kunnat ja torpparit lääneittäin.*⁶²

	Kuntia		Torppareita			
	kaikk.	edustett.	kaikkiaan läänissä	edustett.	edustett. pros.	edustajia
Uudenmaan	39	23	6 695	4 281	63.9	32
Turun ja Porin	119	66	24 120	15 484	64.6	110
Hämeen	49	47	13 241	11 127	84.0	91
Viipurin	49	14	5 859	2 250	38.4	18
Mikkelin	26	19	9 427	4 961	52.6	36
Kuopion	37	19	11 112	4 769	42.9	30
Vaasan	85	29	18 657	5 994	32.1	40
Oulun	68	16	11 214	1 608	14.3	16
Koko maa	472	233	100 625	51 064	50.7	373

Oli luonnollista, että Hämeen lääni oli Tampereen kokouksessa paremmin edustettuna kuin muut läänit, olihan sen eri osista lyhyt matka. Mutta näin korkea edustusprosentti osoitti myös, että siellä järjestäytyminen ja aktiivisuus oli suurinta. Huomiota herättää, että Mikkelin ja Kuopion läänin torpparit olivat näinkin hyvin

edustettuina siitä huolimatta, että työväen järjestötoiminta näiden läänien maaseudulla oli heikonpuoleista. On vaikea arvioida, missä määrin torppareita oli karkottanut paikkakunnallisista torpparikokouksista se, että nämä oli järjestetty sosiaalidemokraattisen puolueen aloitteesta ja että niillä oli jossain määrin sosialistinen leima. Ilmeisesti tämä seikka on vaikuttanut Pohjanmaalla. Eräät Pohjanmaan edustajathan olivat Tampereen kokouksessa selvässä oppositiossa sikäli, että he edustivat yksityisomistuskantaa.

Maaseudun torpparit ja tilattomat siis pystyttiin organisoimaan varsin suurin joukoin näihin kokouksiin, joten oli odotettavissa, että heidät saataisiin myös vaaliuurnille.

SIVISTYNEISTÖ

Sosialistiset aatteet olivat jo ennen suurlakkoa saaneet kannatusta sivistyneistön piirissä. Tästä oli osoituksena mm. ylioppilaiden sosiaalidemokraattisen yhdistyksen perustaminen maaliskuun 12. päivänä 1905. Siitä tuli ylioppilasmaailman sosialistien yhdysside, ja se toimi varsin aktiivisesti sosialististen ajatusten levittämiseksi ylioppilaspireihin. Vuoden 1905 lopussa oli yhdistyksessä 40 jäsentä, joista miehiä 33 ja naisia 7. Yhdistys lähetti Tampereen ylimääräiseen puoluekokoukseen edustajakseen maisteri Väinö Vuolijoen, joka kohosi siellä yhdeksi kokouksen johtavista hahmoista.

Suurlakon aikana ylioppilaskunta oli ollut läheisessä yhteistyössä työväenjärjestöjen kanssa. Erityisen aktiivisia olivat olleet sosiaalidemokraattisen yhdistyksen jäsenet. Niinpä Hämmäläisosa-kunnan edustajina suurlakkodelegaatiossa olivat O. V. Kuusinen ja Sulo Vuolijoki; viimeksi mainittu oli juuri ennen lakkoa korostanut edustavansa sosiaalidemokraatteja ja heidän nimissään määritellyt kantansa kuraattorin vaaliin. Lakon alkaessa useat ylioppilaat kuuluivat kansalliskaartiin, mutta erimielisyyksien seurauksena olivat ylioppilaat yleensä liittyneet omana osastonaan suojeluskaartiin. Lakon loppuvaiheissa syntynyt yhteenoton uhka suojeluskaartin ja punakaartin välillä loi jännitystä ja työväenliikkeen vastaista mielialaa ylioppilaspireihin.

Yleensä suurlakon alkuaikojen yhteistoiminta ylioppilaiden ja työväenjärjestöjen edustajien välillä oli herättänyt innostusta ja tyytyväisyyttä, yhteyksien katkeaminen mielipahaa. Niinpä Viipurilaisen osakunnan kokouksessa inspehtori totesi, että »ilahduttavampia seikkoja oli ollut ylioppilaiden liittyminen työväkeen ja katkerimpia tämän yhteistoiminnan lakkaaminen». ⁶³ Aktiivisimmin esittelivät toimintaansa suurlakon aikana Hämmäläisusakunnassa sosialistit, mm. O. V. Kuusinen, joka oli ollut delegaatioissa. Ylioppilas Hakkila tiedusteli osakunnan kokouksessa delegaation suhdetta »surullisen kuuluisaan Thesleffin kaartiin», ja ylioppilaat Sulo Vuolijoki ja Vuorinen paheksuivat sitä, että »aseet oli suunnattu työväestöä vastaan». Asiaa selvittämään asetettiin komitea, johon valittiin maisterit Kuusinen ja Öhman sekä ylioppilaat Linda Anttila ja Leivo, joista Kuusinen ja Linda Anttila olivat aktiivisia sosialisteja. ⁶⁴

Hämmäläisusakunnassa esiteltiin sosialistisia mielipiteitä edelleenkin ponnekkaimmin, ja osakunnan sosialistit määräsivät paljolta keskustelujen sävyn. Edellä mainittujen lisäksi ylioppilas Erl. Aarnio toi avoimesti julki sosialistiset käsityksensä. Hän mm. puhui »rumasta työn nylkemisestä», kun osakunnassa käsiteltiin maan puolueuudostusta. Toisessa yhteydessä hän piti luokkataistelua koko ihmiskunnan historian sisällyksenä ja kansallisuustaistelua vain osana luokkataistelusta. Hän torjui myös väitteen, että sosiaalidemokraatit lietsoisivat luokkavihaa.

Varsinaiset sosialistiset »taistelijat» osakunnassa olivat kylläkin ylioppilaat Väinö Hakkila ja Sulo Vuolijoki. Hakkila vaati osakunnassa käydyssä keskustelussa mm. kirkon ja valtion erottamista, jotta »kirkko saataisiin luopumaan sosialismille vihamielisestä asenteestaan». Vuolijoki taas alusti mm. kysymyksen eduskunnasta ja torppariasiasta. Keskusteltaessa eduskunnasta hän ilmaisi mielipiteenään, että vain sosialistit noudattivat kannattajajoukkojensa toivomuksia, porvarit sen sijaan johtivat kannattajiensa mielipiteitä. Sen lisäksi hän väitti porvarien vain pakosta suostuvan uudistuksiin. Väite aiheutti tiukkoja vastalauseita mm. osakunnan kuraattorin Gunnar Suolahden taholta.

Osakuntalaisten harrastuksen ja kiinnostuksen suuntaa osoitti edelleen se, että keskustelun alaisena oli mm. sosialismin leviäminen Saksassa. Aktiiviset sosialistit olivat vähemmistönä, mutta heidän käsityksensä saivat laajaa ymmärtämystä, ja mm. uusi kuraattori Gunnar Suolahti, joka aatteellisesti liittyi vanhasuomalaiseen radikalismiin, otti osakunnassa esille sosialismiin liittyviä kysymyksiä. Osakunnan sosialistit saivat myös sikäli vahvistusta, että Julius Ailio siirtyi yhä selvemmin heidän leiriinsä ja vuonna 1906 osakuntaan liittyi Eino Pekkala.⁶⁵

Myös muissa osakunnissa oli sosialismille suopeata mielialaa. Niinpä Pohjalaisessa osakunnassa keskusteltiin työsulun kohteeksi joutuneiden metallityöläisten avustamisesta, ja asiaan suhtauduttiin varsin myönteisesti. Sen esitteli voimakkaasti työntekijöiden käsityksiä korostaen ylioppilas J. W. Keto.⁶⁶ Myös Viipurilaisessa osakunnassa saman asian merkeissä käydyssä keskustelussa esitettiin ajatuksia, joista kävi selville työväenliikkeen tavoitteiden ymmärtäminen, ja otettiin esille, kuten Savo-karjalaisessa osakunnassa ennen suurlakkoa, ehdotus, että osakunnan ilmoitukset julkaistaisiin myös Työmieheissä. Ehdotus kyllä hylättiin äänin 20—14, mutta seuraavassa kokouksessa neljä osakunnan jäsentä, nimittäin ylioppilaat Jalo Kohonen, Vilho Joutsenlahti, Antti Komonen ja Juhana Latukka panivat vastalauseen päätöksen suhteen ja korostivat, että osakunnassa oli 8 sosialistia.⁶⁷ Myös ruotsinkielisissä piireissä, erityisesti uusmaalaisessa osakunnassa vaikutti edelleen eräitä aktiivisesti sosialistisia käsityksiä tunnustavia (ks. s. 324).

Ylioppilaiden sosiaalidemokraattinen yhdistys yritti varsinkin heti suurlakon jälkeen propagoida aatteitaan. Tässä mielessä järjestettiin vuoden 1905 joulukuussa esitelmätilaisuus, jossa saksalainen tohtori, »tunnettu sosiaalidemokraatti» Adolf Lewenstein, luennoi sosialismin kulttuurinäköaloista ja Aduli Burjam naisten yhteiskunnallisista tehtävistä. Tilaisuudesta tehtiin mainosta ylioppilaspiireissä.⁶⁸

Nuorten suomettarelaiten radikaalien keskuudessa esiintyi myös suurlakon jälkeen sosialismin ja työväenliikkeen ymmärtämistä.

Niinpä heidän lehdessään Raatajassa todettiin, että sosialismi oli mahtava kulttuurivirtaus, jota vastustettiin osaksi sen takia, ettei sitä tunnettu.⁶⁹ Lehdessä suhtauduttiin suopeasti Sosialistiseen Aikakauslehteen toteamalla, että sellaisten lehtien olemassa-olo oli »lämpimästi suositeltavaa». Raataja lainasi eräitä artikkeleita Sosialistisesta Aikakauslehdestä ja esitteli muutakin sosialismiin liittyvää aineistoa mm. Werner Sombartin käsityksiä.⁷⁰ Lehdessä suhtauduttiin hyväksyen Karin, Kurikan ja Luodon erottamiseen. Se oli lehden mielestä tarpeen »monenmoista omavaltaisuutta ja itsekkyyttä vastaan».⁷¹ Raatajan suopea suhtautuminen mm. Sosialistiseen Aikakauslehteen ja Karin erottamisen hyväksyminen selittyvät osaltaan siitä, että päätoimittaja Gunnar Suolahti oli Hämäläisosakunnan kuraattori ja osakunnan aktiiviset jäsenet O. V. Kuusinen ja Sulo Vuolijoki olivat kantavia voimia lehdessä; juuri Kuusinenhan oli vaatinut Karin erottamista Oulun kokouksessa.

Samoin nuorsuomalaisten radikaalien Nuori Suomi-lehdessä, jonka ohjelmaksi esiteltiin »yhteiskunnallisten kahleiden murtamista, kirkon eroa valtiosta ja uskonnon julistamista yksityisasiaksi», suhtauduttiin innostuneesti työväenliikkeeseen ja sosialismiin. Metalliteollisuuden työnantajien tiukkoja otteita lakkoa vastaan ei hyväksytty. Sosialistista Aikakauslehteä suositeltiin luettavaksi. Varsin pitkälle ymmärrettiin myös punakaartia ja sen tavoitteita. Oikeana suhtautumistapana kaartiin tähdennettiin: »Siis herrat sanomalehtimiehet vähemmän moitteita ja paljon, hyvin paljon enemmän ymmärtämystä!»⁷² Lehdessä ymmärrettiin Viaporin kapinaan osallistuneita ja korostettiin heidän motiiviansa oikeutusta. Kapinan yhteydessä Hakaniemen torilla sattuneen mellakan johdosta vaadittiin asetettavaksi erityistä kansanmiliisiä, mikä ajatus tuli lähelle sosiaalidemokraattien esittämää kansanpuolustusajatusta.⁷⁴ Lehdessä esiintyi artikkeleita, jotka sisälsivät suorastaan sosialistisia ajatuksia.⁷⁵ Esimerkkinä radikaalisuudesta voidaan mainita Ernst Lampénin kirjoittama ihaileva artikkeli ruotsalaisesta nuorsosialistista, vallankumouksellista marxilaisuutta edustavasta Hinke Bergegrenistä.⁷⁶

Myös aktivistit olivat edelleen yhteistoiminnassa työväenliikkeen

edustajien kanssa, vaikkakin siteet erityisesti Viaporin kapinan jälkeen höltyivät. Heidänkin lehdissään ymmärrettiin työväenliikkeen tavoitteita. Esim. välittömästi suurlakon jälkeen Johannes Gummerus Framtid-lehdessä tähdensi punakaartin isänmaallista luonnetta ja katsoi, että hyökkäykset sitä vastaan johtuivat väärinkäsityksistä.⁷⁷ Myöhemmin Ola Castrén totesi lehdessä, että yhteiskunta kehittyi sosialistien ennustamaan suuntaan ja tällöin sosiaalidemokratia tuli edustamaan merkittävää voimaa. Alkavassa yhteiskunnallisessa taistelussa hän katsoi radikaalien ja sosiaalidemokraattien olevan toisella ja »kapitalistien» toisella puolella.⁷⁸

Näin nuoren polven suomettarelaiset, nuorsuomalaiset ja aktivistit suhtautuivat myönteisesti työväenliikkeeseen ja sosialismiin. Merkittävää oli, että tätä mielialaa esiintyi poliittisesti täysin vastakkaisilla tahoilla, siis suomettarelaisten, aktivistien ja myös ruotsinkielisten piirissä. Aikakauden yleinen henkinen ilmapiiri oli suopea radikaaliselle liikkeelle. Sivistyneistön kiinnostuksesta sosialismiin näkyi ilmauksia. Mm. filosofisen yhdistyksen kokouksessa oli esillä kysymys materialistisesta historiankäsityksestä. Tässä yhteydessä alustaja totesi, että suuri määrä ilmiöitä on taloudellisista seikoista riippuvaisia.⁷⁹ Yhteiskuntataloudellisessa Aikakauslehdessä Jaakko Forsman ja Martti Kovero arvostelivat eräitä sosialismia käsitteleviä kirjoja yhtyen ainakin osaksi niissä esitettyihin käsityksiin. Molemmat olivat lisäksi kirjoittaneet artikkelin myös Sosialistiseen Aikakauslehteen.⁸⁰ Professori J. J. Mikkola ja hänen puolisonsa Maila Mikkola (Talvio) kirjoittivat usein työväenlehtiin. Niiden palstoilla esiintyi myös kirjailija Ilmari Kianto.⁸¹

Ylioppilaiden sosiaalidemokraattisen yhdistyksen onnistui vetää piiriinsä uuttakin ylioppilasnuorisoa. Vuonna 1906 yhdistyksen jäsenmäärä oli edelleen 40, joista miehiä 32 ja naisia 8; vuodelta 1907 ei ole jäsenmäärästä tietoa, mutta vuoden 1908 osalta se oli kasvanut 69:ään, joista miehiä 56 ja naisia 13.⁸² Suunta kävi vuonna 1908 vielä ylöspäin päinvastoin kuin yleensä työväenjärjestöissä.

Kuitenkin voidaan todeta, että työväenliikkeen taholta kiinnitettiin sivistyneistöön suhteellisen vähän huomiota lähinnä sen

takia, että lukumääräisesti sivistyneistö oli pieni ja työväenliikkeessä vallinneen ajattelun mukaan vain laajoilla joukoilla oli merkitystä. Tosin työväenlehtien palstoilla oli joitakin artikkeleita, joissa tähdennettiin sitä, että »sivistynyt köyhälistö» oli vedettävä puolueeseen, ja tässä yhteydessä korostettiin mm. kansakoulunopettajien merkitystä.⁸³ Sosiaalidemokraattisen puolueen johdon taholta kuitenkin suhtauduttiin viileästi esim. rakennusmestari Alf. Arnbergin aloitteeseen sivistyneistöä ja keskiluokkaa edustavan sosiaalidemokraattisen järjestön aikaansaamisesta.⁸⁴

Osaltaan työväenliikkeen osoittamasta heikosta kiinnostuksesta johtui, että huolimatta tietystä myötätunnosta useimmat sivistyneistöön kuuluvat pysyttelivät passiivisina. Myös eräät kohdat työväenliikkeen aatesisällössä ja toiminnassa herättivät arvostelua. Yksilöllisyyttä korostavat aktivistiradikaalit eivät voineet ymmärtää, että puolueen linja oli määritelty kovin tiukaksi ja että jokainen poikkeaminen siitä tuomittiin harhaopiksi. Karin ja Kurikan erottaminen oli heidän mielestään »suvaitsemattomuutta ja rajoituneisuutta». He eivät voineet myöskään tajuta eivätkä hyväksyä, että sosialististen teoreetikkojen ajatukset oli niin äkkiä omaksuttu erehtymättöminä auktoriteetteina. He eivät liioin ymmärtäneet työväenliikkeessä vallitsevaa tarvetta pyrkiä muodostamaan tällaisia ehdottomia auktoriteetteja ja luomaan turvallisuutta tällä tavalla. Radikaalit leimasivatkin marxilaisen sosialismin uskonnoksi. Työväenliikkeen kärki oli näet tähdentänyt sosialistisen maailmankatsomuksen totaalisuutta.⁸⁶

Luokkataistelujatous herätti sivistyneistössä arvostelua. Samoin marxilaisten käsitysten pohjalta suoritettu jyrkkä jako kahteen luokkaan. Nuorsuomalaisten ja aktivistien taholta toivottiin työväenliikkeen kanssa yhteistä rintamaa tsaarinvaltaa vastaan, ja kun tämä ajatus ei saavuttanut kannatusta, tunnettiin pettymystä. Kansallisuusaatteen ja sosialismin olisi mielellään nähty sulautuvan yhteen. Tämän johdosta arvosteltiinkin työväenliikkeen »epäkansallista leimaa». ⁸⁷ Raatajassa sosiaalidemokraattinen puolue kuvattiin »Saksan vastaavan puolueen hännäksi». ⁸⁸ Viaporin kapina ja sen yhteydessä sattuneet väkivaltaisuuDET ja myös muut vuosien

1906—1907 aikana tapahtuneet väkivallanteot laskettiin työväenliikkeen tilille. Nämä tapahtumat vieroittivat sivistyneistöä työväenliikkeestä. Työväenlehdistössä omaksuttu mahdollisimman yksipuolinen ja tunteisiin vetoava esitystapa synnytti arvostelua.⁸⁹ Sosialististen ajatusten vaikutusta heikensi myös sosialismia arvostelevien kirjojen ilmestyminen. Näistä ilmeisesti tehokkaimmat olivat Richterin »Sosialidemokraattisia tulevaisuudenkuvia» ja Heikelin »Sosialismi, mitä se on, mitä se tahtoo ja mitä se voi?»

Sosialismi ja työväenliike saivat erityisesti heti suurlakon jälkeen merkittävää kannatusta ja ymmärtämystä liikkeen ulkopuoleltakin sivistyneistön piiristä. Mutta vuoden 1906 lopulla alkoi käydä selväksi, että liikkeen edustamat ajatukset eivät saa laajaa kannatusta sivistyneistössä.

RUOTSINKIELINEN VÄESTÖ

Suurlakko ei ruotsinkielisten keskuudessa merkinnyt likikään sellaista työväenliikkeen läpimurtoa kuin suomenkielisellä taholla. Tosin selvää elpymistä tapahtui. Heinäkuussa 1906 pidetyssä ruotsinkielisten työväenjärjestöjen edustajakokouksessa oli mukana 26 yhdistystä, joissa oli jäseniä noin 1 000. Tämä oli varsin vaatimaton määrä. Näistä yhdistyksistä oli kokonaista kahdeksan Helsingistä ja yhdeksän muista kaupungeista. Sitä paitsi Hamarin ja Valkon työväenyhdistykset toimivat aivan kaupunkien välittömässä läheisyydessä, joten Strömforsin, Marieforsin, Espoon metallityöläisten, Åminneforsin, Degerbyn ja Billnäsin yhdistykset edustivat kokouksessa maaseudulla olevia pieniä teollisuuskeskuksia. Ainoa mukana oleva Pohjanmaan maaseudulla toimiva työväenyhdistys oli Oravaisten ruotsalainen yhdistys.⁹⁰

Ensimmäisen edustajakokouksen jälkeen tapahtui selvää yhdistystoiminnan elpymistä. Tähän oli ainakin osaksi syynä tehostettu valistustyö, joka keskittyi erityisesti Uudellemaalle, Ahvenanmaalle sekä Turun ja Porin läänin alueelle. Myös Pohjanmaan pitäjissä kierteli Anders Käcklund pitämässä puheita, mutta ilman saannottavaa menestystä. Erilaista propagandakirjallisuutta painettiin

kaikkiaan 56 000 kappaletta, joista suurin määrä 30 000 oli vaali-ohjelmia, 17 000 kappaletta lentolehtistä »Työläiset, toverit! Miksi äänestämme sosialidemokraatteja?», 2 000 kappaletta Tampereen torpparikokouksen päätöksiä, joilla yritettiin vedota myös ruotsinkieliseen torppariväestöön, ja 1 000 kappaletta lentolehtistä »Kalastajaväestö ja sosialidemokraatit», joka kääntyi kalastajaväestön puoleen. Arbetaren-lehden tilaajamäärä nousi kesästä 1906, jolloin se oli 1 500 kappaletta, kevääseen 1907 3 100 kappaleeseen. Lisäksi talvella 1907 alkoi ilmestyä aikakauslehti Folktribunen, jonka tilaajamäärä oli 600.

Vuoden 1906 edustajakokouksen jälkeen oli perustettu uusia ruotsinkielisiä työväenyhdistyksiä; nyt runsaammin jo maaseudulle, mm. Pernajaan kaksi (Forsbyhyn ja Isnäsiin), Sipooseen, Siuntioon kaksi, Karjaalle, Lohjalle kaksi, Kemiöön kolme, Vestanfjärdiin, Paraisille neljä, Sundiin, Mustasaaren ja Munsalaan. Uutta olivat erikoiset kalastajayhdistykset, joita perustettiin Saltvikiin kaksi ja Koivulahdelle. Vain vähän jalansijaa työväenyhdistystoiminta sai Pohjanmaan ruotsinkielisillä alueilla. Sen sijaan Uudenmaan sekä Turun ja Porin läänin teollisuuskeskuksiin syntyi yhdistyksiä, ja toimintakin oli vilkasta. Toukokuussa 1907 pidettyyn edustajakokoukseen lähetti jo edustajansa 30 yhdistystä, mikä kyllä merkitsi vain neljän yhdistyksen lisäystä, mutta edustettujen yhdistysten jäsenmäärä oli 2 800 henkilöä. Lisäys oli lähes kolminkertainen vuoden 1906 kokoukseen verrattuna. Helsinkiläisiä yhdistyksiä oli nyt vain neljä. Uudenmaan sekä Turun ja Porin läänin pienet teollisuuskeskukset olivat hyvin edustettuina. Sen sijaan Pohjanmaan maaseudulta oli vain Mustasaaren ja Oravaisten yhdistykset. Tähän aikaan ruotsinkielisiä tai kaksikielisiä yhdistyksiä oli kaikkiaan noin 50.

Vaaleissa ruotsalaisten kannatus keskittyi selvästi Uudellemaalle. Siellä sosiaalidemokraattinen puolue sai arviolta 6 100 ruotsinkielisten ääntä, ja kaksi ruotsinkielistä edustajaa tulikin valituksi. Sen sijaan Turun ja Porin läänissä kannatus supistui noin 2 500 ruotsinkielisten ääneen. Vaasan läänissä sosiaalidemokraattien kannatus ruotsinkielisten osalta oli aivan vähäistä, ehkä noin 880

ääntä. Vaalien mentyä ohi työväenliike menetti jatkuvasti otettaan ruotsinkielisten piirissä. Useat yhdistykset lopettivat toimintansa ja toiset viettivät kituvaa elämää. Arbetaren-lehteä oli kesäkuun alusta 1907 julkaistu jokapäiväisenä, mutta jo saman vuoden syksyllä sen oli pakko lakata ilmestymästä kannatuksen puutteessa.⁹¹

Ruotsinkielisessä työväenliikkeessä säilyi vielä suurlakon jälkeen sivistyneistön vaikutus. Tämä näkyi mm. siinä, että eri yhteyksissä korostettiin sosialismia nimenomaan kulttuuri-ilmionä ja sen kulttuuria edistävää leimaa. Porvarilliseen liberalismiin ja radikalismiin liittyen keskeiseksi kohdaksi tuli uskonnon- ja kirkonvastainen toiminta sekä antimilitarismi, joka viittasi myös Ruotsin nuorsosialismista saatuihin vaikutteisiin.⁹²

NAISET

TAULUKKO 20.

*Työväenyhdistysten naisosastojen ja sosiaalidemokraattisen puolueen naisjäsenten määrän kehitys vuosina 1904—1908.*⁹³

Vuosi	Naisosastojen määrä	Puolueen naisjäsenten määrä	Prosenttinen osuus koko puolueen jäsenmäärästä
1904	32	3 895	24.7
1905	43	9 575	21.1
1906	102	18 986	22.3
1907	105	18 873	22.9
1908	126	16 828	23.6

Naisosastojen määrä oli koko ajan kasvamassa, eikä siinä tapahtunut vielä vuoden 1908 osalta vähennystä kuten koko työväenyhdistysten määrässä. Puolueen naisjäsenten määrässä sen sijaan tapahtui jo vuonna 1907 vähäistä laskua ja sitten vuonna 1908 selvempää vähennystä, mutta lasku oli suhteellisesti pienempää kuin koko puolueen jäsenmäärässä tapahtunut, sillä naisjäsenten osuus kasvoi vuodesta 1906 alkaen.

Suurlakon vaikutuksesta myös naisosastojen toiminta tuli entistä aktiivisemmaksi, ja naisosastoja perustettiin myös maaseudulle. Ennen suurlakkoa niitä oli ollut kaupungeissa ja suurimmissa

maaseudun teollisuuskeskuksissa, mutta nyt varsinaiseen maatalousympäristöönkin syntyi työväenliikkeeseen liittyvää, naisten yhdistystoimintaa. Niinpä vuoden 1906 lokakuussa pidetyssä työläisnaisten ylimääräisessä edustajakokouksessa olivat edustettuina mm. Antrean, Haapamäen, Hiitolan, Ilmajoen, Inkilän, Jaakkiman, Johanneksen, Kauvatsan, Keuruun, Mäntsälän, Perkjärven, Toejoen, Tuusulan, Vihdin ja Virkkalan työväenyhdistysten naisosastot. Näin varsin monet maaseudunkin ja myös kauempana olevien paikkakuntien osastot olivat siinä määrin aktiivisia, että lähettivät edustajansa kokoukseen Viipuriin. Suurlakon luomassa vallankumouksellisessa ilmapiirissä työläisnaisliikkeen kärkiryhmän innostus oli erittäin suuri. Tunteenomainen usko pian tapahtuviin ja ratkaiseviin muutoksiin oli juuri heidän piirissään voimakkain.⁹⁴

d. Vaalikannatus

VAALITAISTELUN PÄÄPIIRTEET

Sosiaalidemokraattien vaalimenestyksen edellytyksenä oli se, että myös syrjäseutujen heikoimmassa asemassa olevat torpparit ja tilattomat saatiin liikkeelle. Tämän vuoksi oli huomio kaikin mahdollisin tavoin suunnattava vaaleihin ja esitettävä ne tärkeinä ja käänteentekevinä. Muidenkin puolueiden propaganda tosin auttoi tässä. Vaalipuhujat kiersivät miltei joka kylässä. Lehtien vaaleista kertovat otsikot ulottuivat yli koko sivun; eräiden työväenlehtien vaalinelimet ilmestyivät jopa punaiselle paperille painettuina, mm. Sortavalassa Rajavahdin numero 11. 3. 1907 ja Forssassa Yhdenvertaisuuden numero 15. 3. 1907. Vaaleja kuvattiin »tienhaaraksi», josta lähdettiin kulkemaan aivan uutta suuntaa. Jos sosiaalidemokraatit menestyisivät, koittaisi jokin aivan uusi aikakausi. Silloin »sosialismin evankeliumi» ja »sosialismin puhdas valo» muuttaisivat kaiken entisen, nimenomaan kapitalistiseen yhteiskuntaan kuuluvan pahan hyväksi.⁹⁵ Vaaleissa oli siis tarjolla mahdollisuus täysin totaalisen muutoksen alullepanoon, kaikkien arvojen uudelleen arvioimiseen, uudelleen luomiseen.

Koska puoluevastakohtat olivat jyrkät ja pitkällisenä sensuurin kautena kaikki purkaukset olivat tukahdutetut, niin ensimmäisessä vaalitaistelussa käytettiin erittäin kärjistettyjä ilmauksia ja voimakkaita tunnelatauksia sisältäviä sanoja. Tähän vaikutti sekin, että nimenomaan sosiaalidemokraattien piirissä sekä lehtimiehet että puhujat ja kannattajat olivat tavallisia kansanmiehiä; he olivat tottuneet käyttämään voimakkaita ilmauksia ja uskoivat juuri tällaisen kielenkäytön olevan tehokkainta. Sosialismin ja työväenliikkeen perinteelliseen terminologiaankin sisältyi runsaasti voimakkaita ilmaisuja. Niinpä työväenlehtien palstoilla ja kiertävien puhujien esitelmissä vilahtelivat mm. sanonnat: »punoo hirttonuoraa itselleen», »luokkapetturi», »hirveä räökkääminen», »ammattihaureus», »kauhea peli», »räikein vale», »manttaalipohatat», »tyhjäntoimittajat», »porvarirakit», »itseks kukkarovalta» ja »lihamöhkäleet».

Vaalitaistelun keskeisenä pyrkimyksenä oli luonnollisesti oman ohjelman ja omien ehdokkaiden tukeminen sekä vastustajien mahdollisuuksien heikentäminen. Niin kuin ilmeisesti vaaleissa yleensä ei vastapuolueen ohjelmassa eikä ehdokkaissa nähty nytkään mitään hyvää ja omissa ei muuta kuin hyvää. Sosiaalidemokraatit menivät tässä suhteessa jonkin verran pitemmälle kuin muut puolueet, sillä heidän taholtaan leimattiin porvarillisten puolueiden sosiaalipoliittiset uudistuspaukset johdonmukaisesti »petokseksi». »Luokkatietoisuuteen herännyt köyhälistö tietää, että kaikki nuo porvarien lupaukset ovat seireenilauluja ja niiden tarkoituksena on köyhälistön nukuttaminen», kirjoitti mikkeliäinen Vapaus 16. 2. 1907.

Porvarillisten toiminta leimattiin moraalisesti vääräksi ja alarvoiseksi. Valpas käytti Työmiehessä ilmausta »moraalinsa menettäneet herraslehtien toimittajat».⁹⁶ Häinkin selitti, että eri porvarillisten puolueiden tarkoitus oli vain hämätä työväestöä ja että »näennäisesti» toisiaan vastaan taistelevat ryhmät olivat muodostuneet vain äänten kalastamistarkoituksessa. »Anastajaluokat järjestävät keskuudestaan eri ryhmiä», hän kirjoitti Työmiehessä. Senkin, etteivät kaikki porvarilliset hyväksyneet voimatoi-

menpiteitä työväenliikettä vastaan, hän leimasi pelkäksi taktiikaksi: »Sitä vaaraa peläten (että menettävät kannatuksensa jyrkkien toimenpiteiden takia) eivät ovelat ja viisaat anastajaluokkalaiset ole kaikki julkeasti kovin raakain kuristuskeinojen kannalla.»⁹⁷

On vaikea ratkaista kysymystä, kuinka pitkälle tämä oli tietoista propagandaa ja kuinka paljon kirjoittaja todella uskoi itse esittamiinsä käsityksiin. Juuri Valpas näet pystyi useissa tilanteissa erottamaan toisaalta propagandan ja sen tavoitteet, toisaalta reaaliset tosiasiat. Työväenliikkeen piirissä oli marxilaiset käsitykset kuitenkin omaksuttu ehdottomiksi totuuksiksi niin, että niiden epäily ja arvostelu todella tuntui valheelta, moraalisesti ala-arvoiselta; niistä poikkeavat käsitykset tunnettiin petokseksi. Sosialismi oli omaksuttu perinteellisten auktoriteettien sijaan uudeksi, ehdottomaksi totuudeksi. Sen muodostama varsin yhtenäinen looginen kokonaisuus antoi lujaa uskoa, turvallisuutta ja varmuutta. Tältä pohjalta lähti osaksi myös sosialistien valistustoiminta.

Vastapuolen vahingoksi tietysti koetettiin löytää mahdollisimman paljon todistuskappaleita. Siksi eksyttiin varsin pitkälle liioittelussa. Niinpä kuopiolainen Savon Työmies syytti nuorsuomalaista puoluetta kenraalikuvernöörin (Bobrikovin) murhasta, jolloin tämänkin sai marttyyriin sädekehää. Pääasia oli tietysti murhasyytteen työntäminen vastustajan tilille.⁹⁸ Työmieheissä taas väitettiin, että suomettarelainen puolue oli ruotsin- ja venäjänkielinen puolue.⁹⁹ Kielikysymyksen kohdalla työväenlehtien ärtyvyys oli varsin suuri siksi, että suomettarelaisten ohjelma oli selvästi radikaalisempi kuin heidän omansa.

Sosiaalidemokraattien propagandalle oli tunnusomaista jyrkästi kaksijakoinen ajattelu- ja esitystapa; asetettiin vastakkain kaksi voimakkaasti väritettyä vastakohtaa. Tavallisimmin käytettyjä käsittepareja olivat herrat—työläiset, köyhät—riikkaat, taivas—helvetti, totuus—valhe, musta—valkea ja kapitalistinen yhteiskunta—sosialistinen yhteiskunta. Esim. Savon Työmies käytti kielikuvaa: »Porvarirakkien haukunnat muodostavat heidän omaan leiriinsä mustan taustan, jota vasten sosialismin puhdas valo sitä kirkkaam-

pana ja tahrattomampana esiintyy.»¹⁰⁰ Silloinen yhteiskunta esitettiin mahdollisimman synkin värein ja leimattiin moraalisesti ala-arvoiseksi. Niinpä Työmieheissä maalaistyöväestölle osoitetussa vetoomuksessa korostettiin mm., että heidän tyttärensä olivat kapitalistisessa yhteiskunnassa pakotetut »ammattihaureuteen, myömyään pyhintään herroille... herrat ostavat tyttäriänne niillä rahoilla, jotka ovat saaneet kansalta siis myös teiltä kiskomalla. Sehän on kauheata peliä.» »Pelastajana» esitettiin sosialismi, ja tuleva yhteiskunta kuvattiin inhimillisyyden asuinsijaksi.¹⁰¹

Jyrkkä kaksijakoisuus ulottui myös puolueiden välisiin suhteisiin. Toisella puolella olivat sosialistit, toisella kaikki porvarilliset puolueet. Viimeksi mainittujen keskinäisiä erimielisyyksiä pidettiin näennäisinä ja mitättöminä, jopa tietoisien taktillisissa mielessä muodostettuina. Tätä kahtiajakoa korostettiin useissa yhteyksissä. »Anastajat ja anastuksista kärsivät» oli tavallisin käsitepari, jolla ajatusta pyrittiin selvittämään ja vahvistamaan. Valinta oli suoritettava vain kahden välillä.¹⁰²

Pohjana silloisissa käsityksissä olivat marxilaisen sosialismin eräät keskeiset kohdat. Sitä paitsi ajatus oli vaalipropagandan kannalta mielekäs, sillä se yksinkertaisti tilannetta. Tämä näkökohta oli tärkeä ajateltaessa tiedollisesti takapajulla olevaa maa-seutuväestöä. Sen lisäksi mielipiteellä oli sikäli pohjaa, että kaikki muut puolueet erosivat varsin jyrkästi sosiaalidemokraateista. Kahtiajaon pohjalta muodostui helposti voimakas tunne vihamielisestä ulkoryhmästä, joka tahtoi pelkkää pahaa ja johon oli sen tähden suhtauduttava torjuen. Niinpä jatkuvasti tähdennettiin »luokkarajojen selvinä pitämisen» tärkeyttä ja »niiden himmentämisen» vaarallisuutta.¹⁰³ Työntekijä, joka äänestäisi porvarillista ehdokasta — työväenlehtien mukaan — »punoi hirttonuoraa itselleen» ja jos hän vielä teki sen »tieten», oli se »luokkapetturuutta». Samassa yhteydessä tähdennettiin sosialisteja ja porvarillisia erottavan kuilun syvyyttä ja ylitsekäymättömyyttä; »porvari on aina porvari». Sen lisäksi korostettiin, että sosialistiset käsitykset oli omaksuttava kokonaan. Minkäänlainen puolinaisuus ei voinut tulla kysymykseen. Oli valittava joko kokonaan puolesta tai sitten vastaan.

Sosialismin totaalisuutta pidettiin hyvin tärkeänä. Kaikki kompromissit olivat sen piirissä mahdottomia.¹⁰⁴

Sosiaalidemokraattien mahdollinen, useimmiten varmana esitetty voitto nähtiin askeleena johonkin aivan uuteen. Silloin olisi »valta kansalla»; tämä oli eräs viljellyimpiä iskulauseita ensimmäisessä vaalitaistelussa. »Silloin kansa käy ohjaksiin», todettiin useassa yhteydessä. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt ainoastaan valtasuhteiden muutosta, vaan »koko ihmiskunnan onnellistuttamista». Sosiaalidemokraattien voitto tiesi vaalipropagandan mukaan »kuoliniskua porvarien itsekkäälle kukkarovallalle» ja nämä pelkäsivät »tätä hetkeä kuin kuolemaa».

Myös eräät konkreettiset kysymykset tulivat yleisluonteisen aineksen rinnalla korostetusti esille vaalitaistelussa. Sosiaalidemokraattien vetonumerona oli pitkälle menevien sosiaalipoliittisten uudistusten vaatiminen. Nämä vaatimukset liittyivät työväensuojeluun, työpalkkoihin, työaikaan, vanhuudenvakuutukseen yms. sekä torpparien aseman ratkaisuun. Näissä kohdin sosiaalidemokraatit olivat lupauksissaan muihin verrattuina ylivoimaisia. Tosin vanhuudenvakuutusta koskevan kysymyksen kohdalla toisten puolueiden taholta vedottiin rahoitusongelmaan, mutta se torjuttiin lauseilla »rahat siihen otetaan riistäjien pussista» ja »riistäjät siinä lopultakin viulut maksaa».¹⁰⁵ Ilmeisesti tällaiset iskulauseet olivat huomattavasti tehokkaampia kuin rationaalinen todistelu. Osittain sanonnat sisälsivät tietoista propagandaa, mutta voimakkaana eli työväenliikkeen piirissä myös käsitys, että tulojen tasaisempi jakautuminen tietäisi ratkaisevaa lisää alemmalla tulotasolla oleville. Sen lisäksi uskottiin, että kun tuotanto järjestettäisiin sosialististen periaatteiden mukaan, se suuresti kasvaisi.

Puolustusasemissa työväenliikkeen propaganda oli kolmessa kohdassa, muissa se yleensä hyökkäsi. Torppareille ei luvattu omistusoikeutta, ja se merkitsi porvarillisiin puolueisiin verrattuna pienempää lupausta. Suomettarelaiten radikaali torppariohjelma ja maalaisliiton syntyminen pakottivat puolustustilanteeseen. Varsinkin maaseutulehdissä palattiin kysymykseen miltei joka numerossa. Tämä osoitti asian olleen varsin kipeä. Niinpä esim. mik-

keliläinen Vapaus tunnusti, että »ohjelma on liitolla viekas» ja että »porvarillisten tärkein syötti oli maan hankkiminen tilattomalle väestölle osto- ja omistusoikeuden perusteella». ¹⁰⁶ Työväenlehtien propagandan tarkoituksena olikin tällaisen omistusoikeusnäkökohdan mitätöiminen korostamalla lunastusmaksujen kalleutta ja lupaamalla maata ilmaiseksi, tosin vuokraoikeudella, mistä kuitenkin oli vain etua eikä minkäänlaisia haittoja. ¹⁰⁷ Täysin vakuuttuneita eivät sosialistit näyttäneet itsekään olevan vuokraoikeusajatuksen saamasta kannatuksesta. Sosialistiset periaatteet ja opinkappaleet sitoivat kuitenkin tässä suhteessa. Sen lisäksi Tampereen torpparikokouksessa oli omistusoikeuden rajoitusperiaate hyväksytty selvällä enemmistöllä, tosin voimakkaasti muokaten mielipiteitä. Näiden päätösten jälkeen perääntyminen oli vaikeata.

Kielikysymyksessä sosiaalidemokraattien ohjelma oli vähemmän radikaalinen ja vähemmän suomenkieliseen, varsinkin maalaisväestöön vetoava kuin suomettarelaisten. Monissa kohdin kielellinen ero kulki sosiaalisia ja varallisuuseroja pitkin, joten suomettarelaisilla oli merkittävä propagandistinen vetonaula. Tässä kohden sosialismin periaatteet sitoivat työväenliikettä. Sen lisäksi kesällä 1906 tapahtuneet ruotsalaisten erohankkeet olivat pakottaneet varovaisuuteen. Työväenliikkeestä käsin kielikysymys tuntui toisarvoiseltakin; tämä kuva pyrittiin antamaan myös vaalitaistelussa. ¹⁰⁸

Uskontokysymyksessä kentän tarpeet ja mielipiteet pakottivat perääntymään (ks. ss. 299—305 ja 310—312). Ateistisen ja materialistisen maailmankatsomuksen omaava työväenliikkeen kärki näki viisaimmaksi olla tässä suhteessa varovainen. Niinpä vaalitaistelussa sekä ateismi että materialismi jäivät syrjään. Ne todettiin puolueen kannalta vahingollisiksi. Erityisesti maaseutuvalitsijoiden edessä kaikkikin puolueet pyrkivät niistä kilvan vapautumaan. Maaseutulehdissä, joissa tunnettiin paremmin maalaisväestön mielipiteet, pyrittiin edustamaan »todellista uskonnollisuutta», ja katsottiin koko uskontokysymys sopimattomaksi sekä liian arvokkaaksi vaalitaisteluun. Esim. Savon Työmies kirjoitti toisena vaalipäivänä: »Valheuskonnolliset ovat kehdanneet tahrata us-

konnon suurta asiaa ja sillä tavalla he ovat käyneet vetämään lo-
kaan sitä.»¹⁰⁹

Sosiaalidemokraattien tavoitteena oli mahdollisimman suurien
joukkojen vetäminen äänestämään, mikä ilmeisesti oli vaikein
puoli, ja toiseksi äänestämään heitä, mikä kaupunki- ja maalais-
köyhälistön osalta oli jo ehkä helpompaa. Heidän suggestiivinen,
kärjistetty ja voimakkaasti julistava propagoimistapansa osoittau-
tui varsin tehokkaaksi. Sosiaalidemokraattien julistuksen ja köy-
hälistön ajattelu- ja tuntemustavan välillä oli ilmeistä yhteyttä.
Tähän vaikutti suurelta osalta sekä työväenlehtien että puhujien
voimakkaalla tunnelatauksella varustettu esitystapa. Esim. Savon
Työmies kirjoitti vaaleista: »Työmies, työnainen! Uusi on aseesi.
Mutta se on verraton. Se kestää. Läimäytä oikein olan takaa sillä.
Osaa oikeaan. Porvarillisen nälkäjärjestelmän sydänytimiin saakka.
Säälimättä se ruhjo. Innolla ja inholla iske kuin raatoa. Innolla ja
vihalla iske kuin matoa. Vuosituhannet se on Sinua kidutta-
nut...»¹¹⁶

KOKO MAA

Vaaleissa sosiaalidemokraatit menestyivät niin, että tulos oli yl-
lätys muille ja osittain heille itselleenkin. Sosiaalidemokraattien
menestyksen yhtenä syynä oli se, että vaaliurnille saatiin syrjä-
seutujenkin maalaisköyhälistö. Olihan äänestysprosentti ensimmäi-
sissä yksikamarisen eduskunnan vaaleissa kokonaista 70.7, ja äänes-
tämässä kävi 899 347 henkilöä. Heidän jättämistään äänestysli-
puista hylättiin vain 8 357, mikä määrä oli suhteellisen pieni eikä
vaikuttanut paikkojen jakautumiseen. Sosiaalidemokraattien kan-
nalta oli tärkeitä, että useissa torpparipitäjissä, joissa heidän
kannatuksensa oli suurinta, myös osanotto vaaleihin oli erittäin
vilkasta. Niinpä esim. Jokioisten ja Tottijärven suurissa torppari-
pitäjissä äänestysprosentti oli 88.0 ja 87.3 ja sosiaalidemokraattien
vastaavat kannatusprosentit 77.1 ja 77.7.

TAULUKKO 21.

Vuoden 1907 eduskuntavaalien tulokset.¹¹¹

	Äänestäjiä	Pros.	Edustajia
Sosiaalidemokraattinen puolue	329 946	37.0	80
Suomalainen	243 573	27.3	59
Nuorsuomalainen	121 604	13.7	26
Ruotsalainen	112 267	12.6	24
Maalaisliitto	51 242	5.8	9
Kristillinen työväki	13 790	1.5	2
Muut puolueet	18 568	2.1	—
yht.	890 990	100.0	200

Sosiaalidemokraattinen puolue sai vaaleissa selvästi eniten ääniä. Tosin sillä taloudellisten ja yhteiskunnallisten olosuhteiden pohjalta olisi ollut mahdollisuus enempäänkin. Jos äänestämiskäyttäytymiseen olisivat vaikuttaneet vain taloudelliset ja yhteiskunnalliset tekijät, olisivat sosiaalidemokraatit saaneet ehkä enemmänkin ääniä. Edvard Gyllingin vuoden 1905 henkilöluetteloiden pohjalta (niiden perusteella laadittiin äänestysluettelot) laatimien laskelmien mukaan »köyhälistöä» oli 62.4 prosenttia ja »porvarillisia» 36.2 prosenttia; luokittelun ulkopuolelle jäi 1.4 prosenttia. Tällöin hän oli laskenut »porvarilliseen väestöön» talolliset, kruunun-tilanhaltijat, muun elinkeinon kuin maanviljelyksen itsenäiset harjoittajat, koroillaan eläjät, konttoripalvelijat, työnjohtajat ym. »käskyläiset» perheineen. »Köyhälistöön» hän oli taas lukenut torpparit ja lampuodit sekä vakinaiset työmiehet teollisuuden ja maanviljelyksen alalla ja lisäksi ne, joilla ei ollut vakinaista työtä, asuivatpa he sitten omassa tai toisten omistamassa asunnossa.¹¹² Tämän jaottelun pohjalta sosiaalidemokraateilla olisi ollut mahdollisuus saada huomattavastikin runsaammin ääniä.

Tätä tilaisuutta kavensi ilmeisesti se, etteivät taloudelliset ja sosiaaliset kysymykset pelkästään ratkaisseet puolueen valintaa. Esim. sosiaalidemokraattien uskonnon- ja kirkonvastainen leima saattoi karkottaa. Lisäksi kilpailevilla puolueilla oli ohjelmissaan kohtia, jotka vetosivat köyhiinkin. Niinpä pahimmaksi kilpailijaksi osoittautuneella suomalaisella puolueella oli radikaalinen yh-

teiskunnallinen ohjelma, ja kielikysymyksen osalta puolue oli selvästi radikaalisempi kuin sosiaalidemokraatit. Myös maalaisliiton pienviljelijöiden ja maatalouden palveluksessa olevien etujen yhteisyyttä korostava ohjelma veti »köyhälistöön» kuuluvien ääniä. On myös varsin todennäköistä, että juuri »köyhälistöön» kuuluvista suhteellisesti useimmat jättivät äänestämättä.

TAULUKKO 22.

*Sosiaalidemokraattien prosenttinen osuus äänistä vuoden 1907 eduskuntavaaleissa ja »köyhälistöön» kuuluvien määrä vuoden 1905 henkiluetteloiden pohjalta lääneittäin.*¹¹³

	Kaupungit	Maaseutu	Koko maa	»Köyhälistöä»
Uudenmaan	29.7	38.1	34.9	67.8
Turun ja Porin	27.5	40.8	38.8	71.4
Hämeen	47.4	58.6	56.8	73.5
Viipurin	39.8	31.0	31.8	43.4
Mikkelin	34.5	44.7	44.1	66.7
Kuopion	42.3	49.7	49.3	67.0
Vaasan	20.8	23.1	23.0	57.7
Oulun	43.3	22.2	24.3	58.3
Koko maa	33.3	37.6	37.0	62.4

Sosiaalidemokraattien kannatus oli siis maaseudulla suurempaa kuin kaupungeissa. Tämä selittyy helposti mm. edellä mainittujen Gyllingin laskelmien pohjalta. Sen mukaan »köyhälistöä» oli maaseudulla 63.2 prosenttia, »porvareita» 35.6 prosenttia ja luokittelemattomia 1.2 prosenttia; sen sijaan kaupungeissa »köyhälistöön» luettavia oli tämän jakoperusteen mukaan 56.0 prosenttia, »porvarillisia» 41.0 ja luokittelemattomia 3.0 prosenttia. Näin siis maaseudun sosiaalinen rakenne oli edullisempi sosiaalidemokraattiselle puolueelle, ja tästä selittyy, että se sai maaseudulla 37.6 prosenttia äänistä ja kaupungeissa 33.3 prosenttia.

Suurin sosiaalidemokraattien kannatus oli Hämeen läänissä, saihan puolue siellä kokonaista 56.8 prosenttia kaikista äänistä. Tämä tulos selittyy hyvin myös sosiaalisten kerrostumien pohjalta, sillä Hämeen läänissä oli »köyhälistöä» eniten, 73.5 prosenttia. Voimakkainta sosialistien kannatus oli läänin maaseudulla, mikä selit-

tyy siten, että maanomistajakruununtilahaltijaruokakuntia oli läänissä vuonna 1901 vain 18.4 prosenttia, kun taas vuokraajaruokakuntia oli 23.9 prosenttia ja maanviljelystyöväen ruokakuntia 57.7 prosenttia. Itsenäisten maanviljelijäruokakuntien määrä oli Hämeen läänissä pienin, joten sosiaalidemokraattien kannatus selittyy ensi sijassa tältä pohjalta. Tämän ohella vaikutti se, että eri puolille Hämettä työväenliikkeen johtavista keskuksista, Helsingistä, Tampereelta ja Turusta, olivat hyvät yhteydet, joten propagandakin oli varmasti voimaperäisintä. Kaupunkien kohdalla taas Tampere oli maan kolmanneksi punaisin kaupunki, ja tämä tietysti nosti Hämeen läänissä kannatusprosentin korkeammalle myös kaupunkien osalta. Tampereen punaisuuteen oli taas syynä sen teollisuustyöväestön suuri määrä.

Seuraavana kannatuksen voimakkuudessa oli Kuopion lääni. Sielläkin kannatus selittyy lähinnä yhteiskunnallisten suhteiden pohjalta. »Köyhälistöä» oli nimittäin 67.0 prosenttia koko väestöstä; edellä »köyhälistön» määrässä olivat Turun ja Porin lääni sekä Uudenmaan lääni, mutta niissä sosiaalidemokraattien kannatusta vähensi ruotsinkielinen väestö, joka oli osoittautunut varsin immuuniksi sosialismiin liittyville aatteille. Samalta pohjalta selittyy sekin, että Mikkelin läänissä kannatus oli suurempaa kuin Turun ja Porin sekä Uudenmaan lääneissä. Viipurin läänissä taas »köyhälistöä» oli vähiten, ja kannatuskin oli siellä pienempää kuin muissa lääneissä lukuunottamatta Vaasan lääniä, jossa ruotsinkielisyys toi oman panoksensa, ja Oulun lääniä, jossa ilmeisesti syrjäinen asema ja etäisyydet vaikuttivat siihen, ettei sosialistien kannatus ollut niin suurta kuin yhteiskunnallisen rakenteen pohjalta olisi odottanut muihin lääneihin verrattuna. Viipurin läänin »köyhälistön» vähäinen määrä selittyy siten, että siellä itsenäisiä pienviljelijöitä oli suhteellisesti runsaimmin. Tämä tuli näkyviin siinäkin, että sosiaalidemokraattien kannatus oli Viipurin läänin kaupungeissa suurempaa kuin maaseudulla, vaikka maaseudun kannatusnumeroita olivat omiaan vielä nostamaan hallinnollisesti maaseutuun kuuluvat teollisuuskeskukset, joita oli useita Kymen- ja Vuoksenlaaksossa.

KAUPUNGIT

TAULUKKO 23.

Sosiaalidemokraattien prosenttinen osuus äänistä kaupungeissa ensimmäisissä yksikamarisen eduskunnan vaaleissa (1907).¹¹⁴

Sos. dem. osuus		Sos. dem. osuus		Sos dem. osuus	
Kaupunki	pros.	Kaupunki	pros.	Kaupunki	pros.
Kotka	53.0	Pietarsaari	35.5	Vaasa	20.8
Oulu	51.4	Viipuri	35.4	Uusikaupunki	20.4
Tampere	50.6	Kajaani	33.0	Raahe	16.8
Kuopio	46.0	Joensuu	32.8	Loviisa	13.8
Pori	44.8	Iisalmi	32.6	Porvoo	10.7
Hamina	44.3	Helsinki	32.1	Naantali	10.0
Käkisalmi	43.0	Mikkeli	30.5	Kokkola	9.0
Lahti	43.0	Sortavala	28.0	Maarianhamina	9.0
Jyväskylä	40.0	Rauma	26.8	Kristiina	6.7
Savonlinna	39.8	Tornio	26.8	Uusikaarlepyy	5.4
Kemi	39.6	Hämeenlinna	23.3	Tammisaari	4.7
Lappeenranta	37.5	Hanko	23.1	Kaskinen	0.3
Heinola	36.8	Turku	22.6		

Kaupungeissa sosiaalidemokraattien kannatus näyttää olleen riippuvainen teollisuusväestön määrästä ja ruotsinkielisten osuudesta. Suurin kannatus oli suomenkielisissä teollisuuskaupungeissa, Kotkassa, Oulussa ja Tampereella, näissäkin kuitenkin huomattavasti pienempi kuin kannatus useissa maalaiskunnissa. Tästä voi päätellä, ettei kaupunkien keskiluokkaan kuuluva väestö ollut altista omaksumaan sosialismia. Puolueen kannatus rajoittui miltei kokonaan teollisuustyöväestöön.

Vähäisintä kannatus oli ruotsinkielisissä pikkukaupungeissa. Niissä ruotsinkielisyys muodosti sosialismin kannatukselle esteen, lisäksi teollisuustyöväestöä, puolueen luonnollisinta kannattajakuntaa, oli vähän, ja sitä paitsi useat näistä kaupungeista sijaitsivat laajan ruotsinkielisen asutuksen keskellä, mikä oli omiaan luomaan muurin sosialistisia aatteita vastaan. Sosiaalidemokraattien osuus ruotsinkielisissä kaupungeissa oli suurin Pietarsaareissa, jossa taas oli huomattava suomenkielinen vähemmistö ja runsaasti teollisuustyöväestöä.

MAATALOUSVÄESTÖ

TAULUKKO 24.

Maanomistajaruokakuntien ja sosiaalidemokraattien ensimmäisissä vaaleissa saamien äänien prosenttisten osuuksien välinen korrelaatio suomenkielisissä kunnissa.¹¹⁵

	Korrelaatiokerroin	Kuntia
Uudenmaan	—0.71***	15
Turun ja Porin	—0.66***	74
Hämeen	—0.83***	40
Viipurin	+0.47**	41
Mikkelin	—0.72***	26
Kuopion	+0.029	31
Vaasan	—0.76***	54
Oulun	—0.30*	63
Koko maa	—0.63***	344

Sosiaalidemokraattien kannatuksella ja maatalousväestön sosiaalisella rakenteella oli selvä korrelaationsuhde sekä koko maassa että Hämeen, Vaasan, Mikkelin, Turun ja Porin sekä Uudenmaan lääneissä. Voimakkain korrelaatio oli Hämeen läänissä, jossa maanomistajaväestön määrä oli suhteellisesti pienin ja sosiaalidemokraattien kannatus suurin koko maan huomioon ottaen. Hämeeseen oli työväenliikkeen johtavista keskuksista hyvät yhteydet, joten ilmeisesti propagandassa ei eri kuntien välillä ollut suurta eroa. Näin sosiaalidemokraattien kannatus riippui ensi sijassa maatalousväestön sosiaalisesta rakenteesta. Esim. Sahalahdella, jossa maanomistajaruokakuntia oli selvästi enemmän kuin muissa kunnissa — 45.9 prosenttia —, myös sosiaalidemokraattien kannatus oli selvästi vähäisintä, vain 22.7 prosenttia. Myös Vaasan läänin suomenkielisissä, Mikkelin, Turun ja Porin suomenkielisissä sekä Uudenmaan läänin suomenkielisissä kunnissa maatalousväestön sosiaalisen rakenteen ja sosiaalidemokraattien kannatuksen välinen korrelaatio oli voimakas. Sen sijaan Oulun läänissä sosiaalidemokraattien kannatuksen vaihtelut liittyivät heikommin maatalousväestön sosiaaliseen rakenteeseen. Läänin syrjäinen asema oli ilmeisesti aiheuttanut sen, että vaalipropaganda on ollut kovin erilaista riip-

puen yhteyksistä keskuksiin. Sosiaalidemokraattien kannatuksessa esiintyvät erot selittynevät vaalipropagandassa olleiden erojen ja syrjäisen sijainnin pohjalta. Sosialistiset aatteet eivät vielä olleet ehtineet sinne asti. Lisäksi maalaisliiton kilpailu teki sen, ettei maatalouden rakenne päässyt ratkaisevasti vaikuttamaan vaalituloksiin.

Edellä mainituista lääneistä poikkeavat merkittävästi Kuopion ja Viipurin läänit, joissa sosiaalidemokraattien kannatuksen vaihtelut kunnittain eivät selity maatalousväestön sosiaalisen rakenteen pohjalta. Kuopion läänissä on tähän seikkaan ilmeisesti vaikuttanut sama tekijä kuin Oulunkin läänissä, nimittäin useiden kuntien syrjäinen asema. Näin ollen propaganda vaihteli suurella määrällä riippuen kunnan yhteyksistä ja muista tekijöistä. Kuopion läänin maataomistamattomassa väestössä oli runsaasti maanviljelystyöväkeä, joka eli aivan satunnaisista töistä ja oli taloudellisesti ja sosiaalisesti kaikkein heikoimmalla tasolla. On ilmeistä, että juuri tämä osa jätti runsaimmin äänioikeutensa käyttämättä.

Viipurin läänissä sosialistien kannatus oli riippuvainen muista tekijöistä kuin maatalousväestön rakenteesta. Läänille oli ominaista korkea maanomistajaruokakuntien määrä ja pieni sosiaalidemokraattien kannatus maatalousväestön keskuudessa. Lisäksi läänissä oli runsaasti teollisuustyöväkeä hallinnollisesti maaseutuun kuuluvissa teollisuuskeskuksissa, ja vaikka osa näistä pitäjistä on jätetty laskuista pois, on eräissä pitäjissä teollisuustyöväkeä ollut huomattava määrä, vaikkei se koko pitäjän väestön huomioon ottaen olekaan vaikuttanut siten, että maataloudesta elävien määrä olisi laskenut alle 60 prosentin. Nämä teollisuuskeskukset ovat sitten vaikuttaneet ympäristöön, ja näin maatalousväestön sosiaalinen rakenne ei ole ollut ratkaiseva selitettäessä sosiaalidemokraattien kannatuksen vaihteluita. Viipurin läänissä oli myös torppareita erittäin vähän. Torpparit olivat ilmeisesti se maatalousväestön osa, jonka sosiaalidemokraatit saivat aktiivisimmin vaaliurnille ja vielä äänestämään heitä. Sen sijaan maanviljelystyöväki, jota Viipurinkin läänissä sentään oli huomattava määrä, 27,3 prosenttia ruokakunnista, eli heikoimmissa taloudellisissa olosuhteissa, joten

sen piiristä ilmeisesti varsin runsaasti jätettiin äänestämättä. Lisäksi he olivat selvänä vähemmistönä itsenäisiin viljelijöihin verrattuna eivätkä taloudellisesti, sosiaalisesti ja sivistyksellisesti heikkoina pystyneet luomaan työväenliikettä ja ottamaan vastaan aatteita, joita enemmistön taholta vastustettiin. Myös tilojen koko oli tasaisempi, mikä aiheutti sen, ettei sellaista kaunan tunnetta syntynyt, joka loi sosialistisille aatteille suopeata maaperää.

Ruotsinkielisyys oli tekijä, joka heikensi sosiaalidemokraattien kannatuksen ja maatalousväestön välistä korrelaatiota. Ruotsinkielisissä kunnissa sosiaalidemokraattien kannatus oli vähäistä siitä huolimatta, että varsinkin Uudenmaan läänin kunnissa oli torppareita ja maanviljelystyöväkeä runsaasti ja maanomistajaruokakuntien määrä pieni. Uudenmaan ruotsinkielisissä kunnissa korrelaatio oli vain -0.24 ja Vaasan läänin ruotsinkielisissä kunnissa $+0.076$; tämä osoitti, että sosiaalidemokraattien kannatuksen vaihtelut läänin ruotsinkielisten puitteissa oli selitettävissä muista syistä kuin maatalousväestön sosiaalisen rakenteen pohjalta.

Maatalousvaltaisten kuntien kohdalla tärkein ja perustavaa laatua olevin selitys sosiaalidemokraattien kannatukselle oli maatalousväestön sosiaalinen rakenne. Maanomistajaruokakuntien jäsenet osoittautuivat varsin immuuneiksi sosialistisille aatteille, kun taas torpparit ja maanviljelystyöväki olivat sosiaalidemokratian joukkokannatuksen pohja.

KANNATUKSEN ALUEELLINEN JAKAUTUMINEN

Sosiaalidemokraattinen puolue menestyi hyvin vuoden 1907 vaaleissa (ks. karttaa) Uudenmaan läänin pohjoisissa kunnissa (erityisesti läntisellä Uudellamaalla), Turun ja Porin läänin keski- ja pohjoisosissa, koko Hämeen läänissä (Sahalahden kuntaa lukuunottamatta), Vaasan läänin itäosissa, Mikkelin läänin läntisissä kunnissa sekä saman läänin koilliskulmassa olevissa kunnissa, suuressa osassa Kuopion lääniä sekä Viipurin ja Oulun läänien eräissä pitäjissä. Puolueen kannalta heikkoja alueita olivat Uudenmaan eteläiset pitäjät, samoin Turun ja Porin läänin eteläosat ja erityisesti saa-

risto, koko Pohjanmaa, Etelä-Karjala sekä Pohjois-Suomi. Määrävinä tekijöinä kannatuksen suuruudessa näyttää olleen maanomistajien osuus koko maatalousväestöstä, teollisuustyöväestön määrä ja ruotsinkielisyys sekä Pohjois-Suomen osalta myös syrjäinen sijainti.

Uudenmaan läänissä voimakkain sosiaalidemokraattien kannatus oli Pyhäjärven kunnassa (72.2 %). Sosiaalidemokraattien menestyksen pohjana oli toisaalta se, että kunnan väestöstä vuonna 1901 53.5 prosenttia sai toimeentulonsa teollisuudesta, Högforsin tehtaista. Lisäksi työnantaja oli vuonna 1903 pakottein estänyt työväenyhdistyksen perustamisen, mikä seikka ilmeisesti suurlakon jälkeen lisäsi radikaalisuutta työväestön keskuudessa. Myös maatalousväestön sosiaalinen rakenne loi siellä pohjaa socialistien menestykselle, sillä maataloudesta toimeentulonsa saavien ruokakuntien määrästä oli vain 12.6 prosenttia maanomistajaruokakuntia. Määrä oli koko läänin keskiarvoa pienempi, mikä oli 19.5 prosenttia. Näin useat yhtäaikaan vaikuttavat tekijät loivat pohjaa sosiaalidemokraattien kannatukselle.

Yli puolet äänistä sosiaalidemokraattinen puolue sai 11 muussa kunnassa. Näissä sosiaalidemokraattien kannatuksen perustana oli maatalousväestön rakenne. Niinpä Nurmijärvellä ja Vihdissä, joissa kannatus oli suurin (63.6 ja 63.5 %), maanomistajaruokakuntia oli pieni määrä (16.1 ja 8.9%). Lisäksi Nurmijärvellä oli teollisuustyöväestöä, mm. Hyvinkään teollisuuskeskus kuului siihen. Näistä kunnista ainoastaan Anjalassa oli suhteellisen runsaasti maanomistajaruokakuntia (30.3 %), mutta sosiaalidemokraattien kannatuksen suuruutta voi selittää Kymijoen toisella puolella sijaitsevan Myllykosken teollisuuskeskuksen vaikutuksesta käsin. Pitäjässä oli mainitun joen rannalla myös huomattava saha, jonka palveluksessa oli työväestöä. Kunnassa oli myös useita kartanoita, jotka antoivat asukkaille vertailumahdollisuuksia, joiden pohjalta vaatimustaso nousi ja sosiaalisen kaunan tunne syntyi.

Edellämainituista 11 kunnasta vain Pohja oli ruotsinkielinen, ja täten se poikkesi muista kunnista. Siellä sosiaalidemokraatit saivat 55.0 prosenttia äänistä. Tosin Pohjan pitäjässä oli melkoinen suo-

menkielinen vähemmistö, ruotsinkielisiä oli 69.0 prosenttia. Lisäksi kunnassa oli Fiskarsin ja Billnäsin konepajat, joten siellä oli teollisuustyöväestöä. Vuonna 1901 oli siellä kuten Pyhäjärvelläkin sattunut selkkaus työnantajan yrittäessä rajoittaa työväenyhdistyksen toimintaa. Kunnassa oli myös erittäin vähän maanomistajaruokakuntia maataloudesta toimeentulonsa saavien joukossa, vain 3.5 prosenttia. Näin useat tekijät loivat edellytykset sosiaalidemokraattien kannatukselle.

Muista ruotsinkielisistä kunnista vain Pernajassa ja Ruotsinpyhtäällä sosiaalidemokraatit saivat yli kolmanneksen äänistä (38.6 ja 37.9 %). Molempien kuntien alueella oli teollisuuslaitos, Pernajassa Forsbyn saha ja Ruotsinpyhtäällä Strömforsin puuhiomo. Lisäksi Ruotsinpyhtäällä oli huomattava suomenkielinen vähemmistö.

Suomenkielisistä kunnista sosiaalidemokraattien kannatus oli pienin Jaalassa ja Pukkilassa (33.8 ja 33.2 %), mikä selittyy kuntien maatalousväestön rakenteen pohjalta, sillä molemmissa oli runsaasti itsenäisiä maanviljelijöitä (33.4 ja 41.7 %).

Heikoin sosialistien menestys oli läänin ruotsinkielisissä kunnissa. Korrelaatio maanomistajaväestön määrän ja sosiaalidemokraattien kannatuksen välillä oli vain -0.24 . Sosiaalidemokraattien menestys näyttääkin olleen yhteydessä suomenkielisten määrään tai teollisuustyöväestön osuuteen. Niissäkin kunnissa, joissa oli vähän maanomistajaväestöä, esim. Bromarvissa ja Tenholassa (6.4 ja 9.8 %), sosiaalidemokraattien kannatus oli kuitenkin vähäistä (14.7 ja 7.7 %). Tämä johtui siitä, että mainituissa kunnissa ruotsinkielisten osuus oli yli 90 prosenttia. Pienin kannatus koko läänissä oli Tammissaaren maalaiskunnassa (1.7 %) ja Liljendalissa (4.6 %), joissa molemmissa ruotsinkielisten osuus myös oli 90 prosentin paikkeilla. Lisäksi Liljendalissa oli maanomistajaruokakuntien osuus läänin korkein (58.0 %).

Turun ja Porin lääni jakaantui sosiaalidemokraattien kannatuksen pohjalta kolmeen varsin selvästi toisistaan erottuvaan osaan, nimittäin Turun saaristoon, jossa kannatus oli miltei olematonta, Varsinais-Suomeen, jossa sosiaalidemokraattien osuus pysytteli

yleensä alle 50 prosentin ja Satakuntaan, jossa se oli säännöllisesti yli 50 prosenttia. Eniten sosiaalidemokraatit saivat ääniä Kankaanpäässä (77.4 %), Oripäässä (76.5 %) ja Ahlaisissa (73.1 %). Kaikissa näissä kolmessa kunnassa maanomistajaruokakuntien osuus oli läänin keskimäärää alhaisempi. Ahlaisissa se oli 12.7, Kankaanpäässä 19.3 ja Oripäässä 21.5 prosenttia. Tyypillistä näille kunnille oli myös torppariväestön suuri määrä. Oripäässä torppareita oli suhteellisesti enemmän kuin missään muussa Suomen pitäjässä, nimittäin 48.0 prosenttia kaikista ruokakunnista. Ahlaisissa tämä luku oli 39.7 ja Kankaanpäässä 32.4, kun taas koko läänin vastaava luku oli 22.3. Ilmeisesti juuri torppareita oli helpompi saada aktiivisiksi työväenliikkeen kannattajiksi kuin taloudellisesti ja sosiaalisesti paljon heikommassa asemassa olevaa maanviljelystyöväestöä. Ahlaisten ja Kankaanpään osalta kannatuksen voimakkuuteen vaikuttivat myös hyvät yhteydet Poriin, työväenliikkeen merkittävään keskukseseen.

Edellä mainittujen kolmen kunnan lisäksi sosialistit saivat äänistä yli 65 prosenttia seitsemässä pitäjässä, yli 60 prosenttia 12 pitäjässä ja yli puolet äänistä edellä mainittujen lisäksi 17 pitäjässä. Näin ollen sosiaalidemokraattinen puolue sai yli puolet äänistä kaikkiaan 39 läänin kunnassa. Näin suuren kannatuksen perustana oli pieni itsenäisten maanviljelijöiden osuus, maanomistajaruokakuntien ja sosialistien ääniosuuden välinen korrelaatio oli suomenkielisten kuntien osalta —0.66. Esim. niissä kunnissa, joissa sosiaalidemokraatit saivat yli 65 prosenttia äänistä, itsenäisten maanomistajaruokakuntien osuus vaihteli 5.1 prosentista 20.2 prosenttiin. Juuri Köyliössä, jossa itsenäisten maanomistajien osuus oli neljänneksi pienin koko maassa, vain 5.1 prosenttia, saivat sosiaalidemokraatit 68.8 prosenttia äänistä. Kahdessa tähän ryhmään kuuluvassa pitäjässä, nimittäin Ulvilassa ja Hämeenkyrössä, oli merkittävä määrä teollisuustyöväestöä, vuonna 1901 Ulvilassa 26.7 ja Hämeenkyrössä 13.8 prosenttia väestöstä. Torpparipitäjän alueella oleva teollisuuskeskus loi siis edellytykset suurelle sosialistien kannatukselle.

Satakuntaan muodostui näin laaja yhtenäinen alue, jossa sosiaali-

demokraattien kannatus oli korkea. Tämän yhtenäisen alueen sisällä kannatus oli vähäisintä Harjavallassa (34.0 %) ja Tyrvällä (37.9 %) sekä keskimääräistä pienempää Kokemäellä (47.8 %) ja Kiukaisissa (47.8 %). Näistä Harjavallassa oli maanomistajaruokakuntien osuus keskiarvoa suurempi (25.5 %), ja kannatuksen pienuus selittyy osittain tältä pohjalta. Mutta Tyrvällä, Kiukaisissa ja Kokemäellä nämä luvut olivat varsin alhaiset (16.4, 14.8 ja 16.7). Sosialistien heikko menestys tästä huolimatta saa selityksensä kristillisen työväenliikkeen kilpailusta. Se oli vienyt sosiaalidemokraattien ääniä. Kiukaisissa kristillinen työväenliike oli saanut 22.7, Harjavallassa 15.9, Kokemäellä 8.4 ja Tyrvällä 6.7 prosenttia äänistä. Lisäksi Tyrvällä kilpaili sosiaalidemokraattien kanssa oma paikallinen maalaist työväestön puolue, joka saikin 13.8 prosenttia äänistä.

Tämän alueen ulkopuolella sosiaalidemokraattien kannatus oli voimakasta vain Turun välittömässä ympäristössä, nimittäin Kaarinassa, Kuusistossa ja Maariassa. Siellä sosiaalidemokraattien osuus äänistä oli 51.4, 49.0 ja 45.1 prosenttia. Kaarinassa ja Maariassa, joihin kuului Turun esikaupunkialueita, teollisuusväestöä oli enemmän kuin maatalousväestöä. Sosiaalidemokraattien kannatuksen voimakkuuteen vaikutti ilmeisesti myös Turun läheisyys; sosiaalidemokraattinen propaganda oli siellä voimakkainta.

Kolmas läänin punainen alue oli aivan sen etelänurkassa. Siellä kannatus oli suurinta Angelnimellä (62.5 %), Kiskossa (61.0 %), Kiikalassa (50.9 %) ja Perniössä (45.3 %). Näissä kunnissa maanomistajaruokakuntien osuus oli vähäinen, Angelnimellä 18.8, Kiskossa vain 8.9, Kiikalassa 17.7 ja Perniössä 14.6 prosenttia. Lisäksi Perniössä oli huomattava määrä teollisuustyöväestöä. Kunnassa oli Mathildedalin ruukki, ja siellä oli toiminut työväenyhdistys jo vuosisadan vaihteesta. Lisäksi Uudenmaan läänin puolella olevissa naapuripitäjissä oli myös korkea sosiaalidemokraattien kannatusprosentti. Sinne pyrkikin muodostumaan laaja yhtenäinen alue, jossa kannatus oli suuri.

Sosiaalidemokraattisen puolueen kannalta heikkoja alueita olivat läänin ruotsinkieliset kunnat, ennen kaikkea saaristo, ja myös ran-

nikkoseudut aina Raumalta asti olivat sosialismille »kovaa maata». Kannatus oli vähäistä miltei koko Varsinais-Suomessa. Eriytyisen heikkoa sosiaalidemokraattien kannatus oli Ahvenanmaan ja Turun saariston ruotsinkielisissä kunnissa. Useissa kunnissa sosiaalidemokraatit eivät saaneet yhtään ääntä, ja monissa kunnissa osuus äänistä supistui muutamaan prosenttiin. Näissä pitäjissä oli toisaalta ruotsinkielisyys sosiaalidemokraattien kannatusta vähentämässä, toisaalta useimmissa näistä kunnista maanomistajaruokakuntien määrä oli korkea vaihdellen 50:stä yli 90 prosenttiin. Sosialistisia aatteita vastaan oli täten olemassa ikäänkuin kaksinkertainen muuri.

Saaristokunnista suurin kannatus oli kahdessa ahvenanmaalaisessa kunnassa, nimittäin Sundin 14.3 prosenttia ja Saltvikin 13.5 prosenttia. Molemmissa kunnissa maanomistajaruokakuntien osuus oli alhaisempi kuin useimmissa muissa, Sundissa 50.6 prosenttia ja Saltvikissa 35.1 prosenttia. Kahdessa mantereen ruotsinkielisessä kunnassa oli sosiaalidemokraattien kannatus huomattavaa, nimittäin Dragsfjärdissä ja Kemiössä (34.5 % ja 21.0 %). Dragsfjärdissä ympäristöön verrattuna suuri kannatus selittyy ensi sijassa teollisuustyöväestön määrän pohjalta; sitä oli koko pitäjän väestöstä hiukan yli 60 prosenttia vuonna 1901. Pitäjän alueella oli nimittäin Taalintehdas, jossa työväenyhdistys oli ollut toiminnassa jo vuodesta 1896 alkaen. Lisäksi kunnan maatalousväestössä oli itsenäisten maanviljelijöiden osuus pieni, vain 8,4 prosenttia. Seudulla oli siis kaksi tekijää, joiden pohjalta sosiaalidemokraattien voimakas kannatus oli ymmärrettävissä. Kuitenkin ruotsinkielisyys teki sen, ettei kannatus kohonnut suuremmaksi, vaikka teollisuustyöväestön suuri osuus ja itsenäisten maanviljelijöiden vähäinen määrä vahvistivat sosialistien asemaa. Kemiön kohdalla myös maanomistajaruokakuntien määrä oli muita ruotsinkielisiä kuntia pienempi, ja lisäksi kunnassa oli suhteellisesti enemmän suomenkielistä väestöä.

Varsinais-Suomen suomenkielisissä kunnissa sosiaalidemokraattien kannatuksen pienuus verrattuna Satakuntaan selittyy ensi sijassa itsenäisten maanviljelijöiden suuremman osuuden pohjalta.

Varsinais-Suomi muodosti yhtenäisen alueen, jossa sosiaalidemokraattien kannatus jäi säännöllisesti alle 50 prosentin, useimmissa kunnissa alle 40 prosentin. Useimpien pitäjien kohdalla se vaihteli maanomistajaväestön määrän mukaan.

Poikkeuksina tästä olivat Pertteli, Muurla ja Raisio, joissa maanomistajaväestöä oli suhteellisen vähän ja kuitenkin sosiaalidemokraattien kannatus pysytteli varsin pienenä. Maanomistajaruokakuntien osuus oli 13.7, 16.9 ja 18.4 prosenttia ja sosiaalidemokraattien osuus 24.3, 36.8 ja 14.8 prosenttia. Perttelin ja Muurlan kohdalla asia oli sikäli erikoinen, että kunnat sijaitsivat tämän alueen laidoilla ja naapurikunnissa oli vahva sosiaalidemokraattinen sävy. Sen sijaan Raisio sijaitsi alueen keskellä, mutta sieltä olivat taas hyvät yhteydet Turkuun. Tosin vuoden 1908 vaaleissa sosiaalidemokraatit lisäsivät huomattavasti kannatustaan Perttelissä ja Muurlassa, joissa sosialistien kannatus kasvoi 24.3 prosentista 34.8 prosenttiin ja 36.8 prosentista 43.0 prosenttiin. Ensimmäisten vaalien aikana sosialistinen propagandakin oli vielä ehkä varsin vähäistä, ja tämä osaltaan selittää heidän heikon menestyksensä juuri ensimmäisissä vaaleissa. Sosialistiset aatteet eivät olleet vielä tällöin ehtineet saada jalansijaa Perttelissä ja Muurlassa. Kuitenkin sosiaalidemokraattien kannatus oli tällöin vähäisempää kuin maatalousväestön rakenteen pohjalta olisi saattanut odottaa. Myös Raision kohdalla tapahtui nousua (14.8—19.6), mutta sosiaalidemokraattien kokonaisuus pysyi edelleen vähäisenä.

Erityisen vähäistä sosiaalidemokraattien kannatus oli Varsinais-Suomen saaristo- ja rannikkopitäjissä. Niinpä se oli Velkualla 2,0, Merimaskussa 2.4, Rymättylässä 6.1 ja Kaksikerrassa 6.0 prosenttia. Pieni se oli mantereellakin eräissä pitäjissä, esim. Nousiaisissa vain 7.8 prosenttia, mikä osaltaan selittyy maanomistajaväestön osuuden pohjalta. Näitä ruokakuntia oli vuonna 1901 40.8 prosenttia. Kuitenkin tämä määrä jossain muualla olisi ilmeisesti tietänyt suurempaa sosiaalidemokraattien kannatusta.

Sosiaalidemokraattien heikko menestys eräissä Satakunnan rannikkopitäjissä taas selittyy kristillisen työväenliikkeen menestyksellisen kilpailun pohjalta (ks. ss. 308—309). Esim. Luvialla,

jossa maanomistajaväestön ruokakuntia oli vain 20.4 prosenttia ja kunnassa lisäksi teollisuusväestöä 1/4 osa, oli sosiaalidemokraattien kannatus vain 23.9 prosenttia, kun taas kristillinen työväenliike sai 33.3 prosenttia äänistä.

Myös läänin parissa pohjoisessa kunnassa, Karvialla, Parkanossa ja Honkajoella, sosiaalidemokraattien osuus äänistä oli vähäisempi (25.8, 33.5 ja 45.2 %). Tämä johtui osittain keskimääräistä jonkin verran korkeammasta maanomistajaruokakuntien luvusta (30.2, 23.7 ja 21.6 %) sekä kuntien syrjäisestä sijainnista ja mahdollisesti myös yhteyksistä Pohjanmaalle päin, missä sosiaalidemokraatit menestyivät erittäin heikosti. Niinpä naapuripitäjässä Kauhajoella sosialistit saivat vain 6.9 prosenttia äänistä sekä Isojoella ja Jalasjärvellä 16.5 ja 16.2 prosenttia.

Hämeen läänissä sosiaalidemokraattien kannatus oli maan korkein. Maalaiskunnissa heidän osuutensa äänistä oli 58.6 prosenttia, ja kolme kaupunkia, Tampere, Hämeenlinna ja Lahti, mukaanluettuna oli sosiaalidemokraattien osuus hiukan pienempi, 56.8 prosenttia. Sosiaalidemokraattien menestyksen pohjana oli läänin maatalousväestön sosiaalinen rakenne. Siellä nimittäin itsenäisiä maanviljelijöitä oli vähemmän kuin muissa lääneissä, heidän osuutensa koko ruokakuntien määrästä oli vain 18.4 prosenttia. Kannatuksen vaihtelut läänin puitteissa selittyvätkin suureksi osaksi maanomistajien osuuden muutosten pohjalta. Niinpä sosiaalidemokraattien kannatuksen ja maanomistajaväestön määrän välinen korrelaatio oli voimakkain juuri Hämeen läänissä (—0.83).

Kannatus oli suurinta Humppilassa (84.1 %), Ypäjällä (79.6 %), Tottijärvellä (77.7 %), Jokioissa (77.1 %) ja Somerniemellä (74.8 %). Lisäksi 70 prosenttiin päästiin Kalvolassa. Koko Suomen kunnista Humppilassa sosiaalidemokraatit saivat suhteellisesti eniten ääniä, Ypäjä oli toisella sijalla, Tottijärvi neljännellä ja Jokioinen seitsemännellä sijalla. Näille kunnille oli tyypillistä maanomistajaruokakuntien erittäin pieni osuus. Niinpä Jokioisten osalta se oli koko maan pienin, vain 1.4 % kaikista maatalousruokakunnista, ja käsitti vain 6 perhettä. Ypäjällä itsenäisten maanviljelijöiden osuus oli koko maan kolmanneksi pienin (4.9 %), Tottijärvellä

viidenneksi pienin (5.4 %) ja Humppilassa seitsemänneksi pienin (7.6 %).

Sosiaalidemokraattien hyvä menestys selittyy myös siten, että kansa saatiin äänestämään. Niissä Hämeen läänin kunnissa, joissa sosialistien kannatus oli suurinta, myös osanotto vaaleihin oli vilkkainta, Humppilassa 85.2 prosenttia äänioikeutetuista, Ypäjällä 80.4, Tottijärvellä 87.3 ja Jokioisissa 88.0. Näissä pitäjissä ei ollut ristikkäispainetta. Sosialistien äänestäminen oli siellä torppareille ja tilattomille selviö, epätietoisuutta aiheuttavaa houlutusta ei juuri muiden puolueiden taholta esiintynyt.¹¹⁶ Aktiivisuus johtui osaltaan myös siitä, että maanvuokraajien, lampuotien ja torppareiden, osuus oli poikkeuksellisen korkea. Jokioisissa se oli 55,4 prosenttia, Ypäjällä 48.2 prosenttia, Humppilassa 39.8 prosenttia, Tottijärvellä 37.0 ja Somerniemellä 33.3 prosenttia ja Kalvolassa 42.6 prosenttia. Koko läänissä vuokraajien osuus oli 23.9 prosenttia. Näin ilmeisesti juuri lampuodit ja torpparit olivat se väestönosa, jonka sosiaalidemokraattinen puolue pystyi siellä parhaiten aktivoimaan.

Jokioisissa ja Humppilassa oli myös teollisuusväestöä (vuonna 1901 16.0 ja 13.5 %), mikä lisäsi sosiaalidemokraattien mahdollisuuksia. Lisäksi mainitut kolme pitäjää, Humppila, Ypäjä ja Jokioinen, muodostivat yhtenäisen alueen, jossa sosialistit saivat poikkeuksellisen suuren määrän äänistä. Tämän alueen kaikista osista oli hyvät yhteydet naapuripitäjässä Tammelassa olevaan Forssaan, joka oli merkittävä teollisuuskeskus ja jossa työväenyhdistystoimintaa oli ollut vuodesta 1889 alkaen. Jokioisissa oli vuonna 1903 ollut kaksi viikkoa kestävä torppari- ja maataloustyöväestön lakko ja vuoden 1906 toukokuussa jälleen torpparilakko, joka oli kestänyt miltei kaksi kuukautta. Jälkimmäiseen lakkoon oli osallistunut 350 torpparia. Ypäjällä taas oli vuoden 1905 kesällä torpparilakko, joka oli kestänyt kaksi viikkoa ja johon oli osallistunut 400—500 torpparia ja maanviljelystyöntekijää.¹¹⁷ Näiden lakkojen luomassa ilmapiirissä sosiaalidemokraattien vallankumouksellinen julistus sai kannatusta, ja maalaisköyhälistökin oli aktiivista. Tottijärven korkea kannatus taas selittyy Laukon häätöjen taustaa

vasten. Toukokuun 20. päivänä 1906 oli Laukon kartanossa puhjennut torpparilakko, johon oli osallistunut 130 torpparia. Lakon johdosta omistaja veti siihen osallistuneet oikeuteen. Heidät tuomittiin työsopimuksen rikkomisesta menettämään vuokraoikeutensa. Kun he eivät vuoden 1907 alkuun noudattaneet muuttokehoitusta, niin heidät tuomittiin hädettäväiksi. Häädöt pantiin toimeen 15—19. päivinä tammikuuta 1907, siis ensimmäisten vaalien ollessa juuri ovella. Häädetyt torpparit kokivat voimakkaasti, että moraalinen oikeus oli heidän puolellaan. Tyytymättömyys oli kytentynyt jo kauemminkin, ja myös lakkoa kerrottiin suunnitellun kolme vuotta.¹¹⁸

Häädöt tarjosivat nimenomaan sosiaalidemokraateille konkreettisen ja tunteisiin vetoavan tapauksen, jonka pohjalta he voivat esittää vaikuttavia syytöksiä silloista yhteiskuntaa vastaan. Tosin vanhasuomalaistenkin taholta tartuttiin lakkoasiaan ja arvosteltiin perustuslaillista senaattia ja virkamiehiä.¹¹⁹ Häätöjen luoma tilanne saikin tottijärveläiset tavallista innokkaammin turvautumaan vaalilippuun, äänestysprosentti oli 87.3, ja myös sosiaalidemokraatteihin, sillä heidän osuutensa äänistä oli 77.7 prosenttia.

Hämeen läänissä sosiaalidemokraatit menestyivät hyvin miltei kaikissa pitäjissä. Vähäisintä kannatus oli Sahalahdella (22.7 %) ja keskimäärää selvästi pienempi myös Eräjärvellä (42.1 %), Pälkäneellä (43.4 %) ja Vesilahdella (44.5 %). Sahalahden vähäinen kannatus selittyy hyvin maatalousväestöstä. Siellä itsenäisiä maanomistajaruokakuntia oli kokonaista 45.9 prosenttia, ja näin pitäjä erosi selvästi muusta Hämeestä. Sosialistinen julistus ei edes siellä »punaisen» alueen keskellä tehonnut maanomistajaväestöön. Sama syy vaikutti myös muissa pitäjissä, joissa kannatus oli vähäisempää.

Viipurin läänissä sosiaalidemokraatit saivat selvästi pienemmän osuuden kuin koko maassa (31.8 ja 37.0 %). Maaseudulla heidän kannatuksensa oli suhteellisesti vielä pienempää (31.0 ja 37.6 %), sen sijaan kaupungeissa sosiaalidemokraatit saivat enemmän ääniä kuin kaupungeissa yleensä (39.8 ja 33.3 %). Heidän heikkoon

menestyskseen Viipurin läänin maaseudulla oli pääasiallisena syyinä maanviljelysväestön sosiaalinen koostumus. Maanomistajaruokakuntien osuus kaikista ruokakunnista oli niin korkea kuin 51.7 prosenttia, ja lisäksi tähän ryhmään voitiin hyvin lukea myös 16.9 prosenttia kruununtilanhaltijaruokakuntia, joiden omistusoikeus oli kyllä rajoitettu, mutta jotka sosiaaliselta asemaltaan kuuluivat lähinnä maanomistajiin. Näin ollen »maanomistajaruokakuntien» osuus kohosi peräti 68.6 prosenttiin, se ylitti tuntuvasti muiden läänien vastaavan määrän. Vuokraajaruokakuntien, erityisesti torpparien, osuus oli aivan vähäinen (vuokraajaruokakuntia 4.1 % ja näistä torppariruokakuntia 2.8 %). Epäitsenäinen maatalousväestö oli miltei kokonaan maanviljelystyöväkeä, sitä oli kyllä 23.3 prosenttia kaikista ruokakunnista. Senkin määrä oli suhteellisesti vähäisempää kuin muissa lääneissä. Sosiaalidemokraattien kannatuksen perustana oli Viipurin läänin maatalousväestössä ensi sijassa maanviljelystyöväki. Tässä suhteessa se poikkesi muista lääneistä. Mainittu seikka aiheutti osaltaan sen, etteivät Viipurin läänissä sosiaalidemokraattien kannatuksen vaihtelut korreloineet maanomistajaruokakuntien määrään (ks. s. 368). Korrelaation puuttumiseen vaikutti sekin seikka, että Viipurin läänissä oli runsaasti maaseudun pieniä teollisuuskeskuksia, jotka eivät suuren maatalouspitäjän osina mahdollittaneet kovin suurta määrää koko kunnan väestöstä, mutta jotka sosiaalidemokraattien kannatuksen pohjalta olivat avainasemassa.

Suurin sosialistien osuus oli Viipurin maalaiskunnassa ja Impilahdella (66.0 ja 65.3 %). Viipurin maalaiskunta käsitti laajat esikaupunkialueet. Siellä oli teollisuusväestöä huomattava osa, ja yhteydet Viipuriin, yhteen työväenliikkeen keskuksista, olivat tietysti läheiset. Lisäksi Viipurin maalaiskunnassa oli suurtiloja, herraskartanoita, jotka vaikuttivat maatalousväestön rakenteeseen ja jotka samalla loivat vertailumahdollisuuden. Tämä vertailukohde kasvatti vaatimustasoa ja samalla tyytymättömyyttä. Impilahdella taas oli teollisuusväestöä suuri määrä, vuonna 1901 43,9 prosenttia kaikista ruokakunnista. Näiden lisäksi sosiaalidemokraatit pääsivät yli 50 prosentin Soanlahdella (52.3) ja Salmisssa (51.8), yli 45 prosen-

tin Johanneksessa (49.9), Ruskealassa (49.5), Kymissä (48.3) ja Korpiselässä (47.8). Seuraavina järjestyksessä olivat Sippola (44.4 %), Valkeala (44.3 %), Pyhtää (42.4 %) ja Miehikkälä (40.4 %).

Kaikissa näissä kunnissa, Miehikkälää lukuunottamatta, oli ainakin jokin teollisuuslaitos. Monissa teollisuusväestön määrä koko pitäjänkin väestön huomioon ottaen oli merkittävä, Kymissä 49.0 prosenttia, Valkealassa 19.2, Sippolassa 19.0 ja Pyhtäällä 16.8 prosenttia kaikista ruokakunnista. Näissä kunnissa teollisuustyöväestön onnistui vetää myös epäitsenäistä maatalousväkeä kannattamaan sosiaalidemokraatteja. Kaksi muuta tekijää, jotka kasvattivat sosiaalidemokraattien osuutta, olivat maanomistajaväestön keskimääräistä pienempi luku ja torpparien tavallista suurempi määrä. Heitä oli Karjalan olosuhteet huomioon ottaen keskimäärää runsaammin Viipurin maalaiskunnassa ja Korpiselässä. Soanlahti, Ruskeala ja Korpiselkä rajoittuivat Kuopion läänin puolella olevaan »punaiseen» alueeseen. Läänin rajan takana, Tohmajärvellä ja Ilomantsissa oli sosialistien osuus yli 70 prosenttia. Sieltä ehkä »valui» sosialismille suopeaa mielialaa.

Heikoin sosiaalidemokraattien kannatus oli Viipurin läänin osalta Suomenlahden saarilla. Osuus äänistä jäi siellä aivan vähäiseksi. (Lavansaari 0.0 %, Tytärsaari 1.9 %, Suursaari 4.3 % ja Seiskari 5.0 %). Maan saarien kalastajilla oli useimmilla oma pieni viljelmä, ja koko suurviljelys puuttui. Näissä olosuhteissa sosialismi ei saavuttanut vastakaikua. Se seikka, ettei vuonna 1903 näille saarille tullut yhtään Työmiestä eikä ilmeisesti muutakaan työväenlehteä, viittaa sosialistisen propagandan mitättömyyteen.¹²⁰

Miltei yhtä vähän kannatusta sosiaalidemokraatit saivat seuraavan neljän pitäjän muodostamalla yhtenäisellä alueella: Savitaipale (2.2 %), Lemi (2.8 %), Taipalsaari (8.7 %) ja Luumäki (10.5 %). Näissä Etelä-Karjalan pitäjissä suhteellisesti suuri osa väestöstä sai toimeentulonsa maataloudesta. Maanomistajaruokakuntien osuus oli poikkeuksellisen korkea. Se vaihteli 69.2 prosentista 78.2 prosenttiin. Myös tilakoko oli tasainen. Niinpä näissä pitäjissä viljelty maa jakaantui seuraavalla tavalla:

Pitäjä	alle 3 ha	3—10 ha	10—25 ha	25—100 ha	yli 100 ha
Savitaipale	6.5 %	60.6 %	29.8 %	1.0 %	2.1 %
Lemi	1.6 »	33.1 »	60.9 »	4.4 »	— »
Taipalsaari	4.0 »	73.4 »	21.1 »	1.5 »	— »
Luumäki	3.7 »	49.9 »	40.5 »	5.9 »	— »

Pitäjille oli siis tyypillistä, että viljelty maa oli keskittynyt miltei kokonaan pien- ja keskikokoisten viljelmien haltuun. Varsinaisen suurviljelys puuttui kokonaan muista pitäjistä paitsi Savitaipaleelta, jossa oli yksi 106 hehtaarin tila, ja sitäkin viljeli vuokraaja.

Näiden pitäjien ryhmästä jonkin verran idempänä oli toinen ryhmä, jossa sosiaalidemokraattien menestys oli myös heikko. Väliin jäävissä pitäjissä Lappeessa, Ruokolahdella ja Joutsenossa teollisuusväestön määrä nosti sosiaalidemokraattien kannatusta. Rautjärvellä (7.1 %), Uukuniemellä (11.2 %), Parikkalassa (12.5 %) ja Kirvussa (14.4 %) sosialistien osuus äänistä oli pieni.

Yhtä vähäistä kannatus oli eräissä Itä-Kannaksen pitäjissä (Valkjärvi 4.6 %, Rautu 7.5 %, Metsäpirtti 13.0 %, Heinjoki 13.7 %, Muolaa 17.1 %, Sakkola 18.6 % ja Pyhäjärvi 19.3 %). Eräille näistä pitäjistä oli tyypillistä poikkeuksellisen korkea maanomistajaruokakuntien osuus, esim. Metsäpirtti 90.6 prosenttia, Sakkola 90,2 prosenttia ja Muolaa 77.7 prosenttia.

Pitäjille oli myös tyypillistä se, että sekä viljelyksien lukumäärästä että viljellyn maan alasta suurin osa kuului pienviljelyksille tai keskikokoisille tiloille. Suurviljelyksellä ei ollut juuri mitään osuutta. Esim. Valkjärvellä tilojen määrästä 57.1 prosenttia kuului pienviljelykseen ja 35.8 prosenttia oli 10—25 hehtaarin tiloja, Raudussa vastaavat luvut olivat 53.2 ja 26.7, Rautjärvellä 70.7 ja 13.4. Koko viljellyn maan pinta-alasta näille tiloille kuului Valkjärvellä 82.2 prosenttia, Raudussa 67.2 prosenttia ja Rautjärvellä 89.0 prosenttia. Näin siis Viipurin läänissä maanomistajaväestön suuri osuus ja tilojen tasainen koko olivat ne seikat, jotka estivät sosiaalidemokraattien joukkokannatusta.

Mikkelin läänissä sosiaalidemokraattien osuus oli suurempi kuin koko maassa (44.1 ja 37.0%), vain Hämeen ja Kuopion läänit olivat siitä edellä. Kannatus oli maaseudulla suurempaa kuin kaupun-

geissa (44.7 ja 34.5 %). Maatalousväestölle oli tyypillistä maanomistajaruokakuntien suhteellisen pieni määrä ja vuokraaja- sekä maanviljelystyöväestön suhteellisen suuri osuus (24.3, 21.4 ja 54.3 %). Pääasiallisesti maanviljelyksestä toimeentulonsa saavien määrä oli korkein Mikkelin läänissä (82.0 %).

Sosiaalidemokraattien voimakkain kannatus oli keskittynyt toisaalta läänin hämäläisiin pitäjiin, ja siellä kannatus liittyi osana laajempaan alueeseen, jossa sosiaalidemokraattien kannatus oli vahvaa. Näissä hämäläisissä pitäjissä sosiaalidemokraattien osuus äänistä oli kaikissa suuri (Heinolan maalaiskunnassa 77.4 %, Luhangassa 65.7 %, Joutsassa 63.5 %, Hartolassa 61.6 %, Sysmässä 61.4 % ja Leivonmäellä 58.8 %). Näille kunnille oli samoin kuin Hämeenkin läänin kunnille tyypillistä maanomistajien määrän pienuus (7.6—16.5 %).

Toinen Mikkelin läänin »punainen» alue oli yhteydessä Kuopion läänin puolella olevan »punaisen» alueen kanssa. Näin sinnekin muodostui laaja alue, jossa sosiaalidemokraatit saivat valtaosan äänistä. Näissä pitäjissä korkein osuus sosialisteilla oli Joroisissa (72.3 %) ja sitten seurasivat Heinävesi (61.4 %), Rantasalmi (59.7 %), Sulkava (55.6 %), Kangaslampi (52.0 %) ja Enonkoski (50.4 %). Joroisten korkea kannatus selittyy toisaalta pienen maanomistajaprocentin pohjalta (13.4). Pitäjässä oli erityisen runsaasti eri ruokakuntina elävää maanviljelystyöväkeä, kokonaista 70.5 prosenttia kaikista ruokakunnista. Sitä paitsi suurtilat olivat aivan hallitsevassa asemassa, sillä yli 100 hehtaarin tilat käsittivät 41.9 prosenttia koko pitäjän viljelystä alasta ja 25—100 hehtaaria omistavat tilat 38.7 prosenttia. Näin itsenäinen pienviljelys oli pitäjässä aivan olematonta. Joroisten alueella oli vielä Lehtoniemen konepaja, ja Varkauden tehtaan vaikutus ulottui myös, sillä osa tehtaan työväestöstä asui pitäjän puolella. Muissa tähän ryhmään kuuluvissa pitäjissä kannatuksen määrä selittyy osaksi maanomistajaruokakuntien suhteellisen vähäisyyden pohjalta. Sulkavalla näitä oli kuitenkin keskimäärää huomattavasti enemmän, kokonaista 34.6 prosenttia.

Vähäisintä sosiaalidemokraattien kannatus oli läänin keskiosissa,

ja nämä kunnat muodostivat taas yhtenäisen alueen, joka poikkies selvästi läänin molemmilla laidoilla olevista alueista. Pienimmäksi sosialistien osuus jäi Haukivuorella (9.1 %), Anttolassa (16.1 %), Hirvensalmella (20.5 %), Pieksämäellä (26.2 %) ja Puumalassa (28.8 %). Yleensä näihin lukuihin vaikutti maanomistajaruokakuntien määrä, niinpä se oli Anttolassa koko läänin korkein (40.0 %). Sen sijaan Haukivuorella ei maanomistajaväestön ruokakuntia ollut paljoakaan läänin keskimäärää enemmän (25.6 ja 24.3 %). Haukivuorella äänestysprosentti oli alhainen (54.2) ja näin ollen oli mahdollista, että juuri vuokraajat ja maanviljelystyöväestö olivat jättäneet äänestämättä. Kuitenkin esim. Enonkoskella äänestysprosentti oli vain 51.6 ja maanomistajaväestön osuus suunnilleen yhtä suuri kuin Haukivuorella, mutta sosiaalidemokraattien kannatus monta kertaa korkeampi (9.1 ja 50.4 %). Erona oli se, että Enonkoskella teollisuusväestön osuus oli suurempi (vuonna 1901 19.3 %) kuin Haukivuorella (6.7 %). Lisäksi Enonkoski kuului alueeseen, jolla sosiaalidemokraattien kannatus oli voimakkaampaa, kun taas Haukivuoren ympäristökunnissa se oli heikkoa. Haukivuorella suomalainen puolue osoittautui muihin nähden täysin ylivoimaiseksi (81.7 %). Myöskään työväenyhdistystoiminta ei ollut päässyt paljonkaan juurtumaan sinne, sillä vasta vuoden 1909 puoluetilastossa pitäjästä mainitaan yksi ainoa työväenyhdistys ja siinäkin, Haukivuoren Kantalan yhdistyksessä, oli jäseniä vain 10. Sosiaalidemokraattien poikkeuksellisen vähäiseen kannatukseen saattoi vaikuttaa jokin paikallinen tekijä esim. sosiaalidemokraattisen propagandan puuttuminen, suomalaisen puolueen voimakas propaganda, suomalaiseen puolueeseen kuuluva voimakas persoona, vuokraajaväestön asema tai uskonnolliset olosuhteet.

Kuopion läänissä sosiaalidemokraattien kannatus oli suurempaa kuin koko maassa (49.3 ja 37.0 %). Hämeen läänin jälkeen kannatus oli siellä voimakkainta ja oli, kuten koko maassa, maaseudulla suurempaa kuin kaupungeissa (49.7 % ja 42.3 %). Maatalousväestön rakenne loi pohjaa näin suurelle kannatukselle. Tosin maanomistajaruokakuntia oli hiukan enemmän kuin varsinaisissa torp-

parilääneissä (26.3 %) ja vuokraajia myös jonkin verran vähemmän (16.8 %), mutta eri ruokakuntina olevaa maanviljelystyöväkeä oli poikkeuksellisen runsaasti (56.9 %), ja vain Hämeen lääni ohitti sen määrässä. Sen sijaan kannatuksen vaihtelut läänin puitteissa eivät olleet riippuvaiset maanomistajamäärän vaihteluista, sillä korrelaatiokerroin sosiaalidemokraattien kannatuksen ja maanomistajaruokakuntien osuuden välillä oli + 0.026. Näin vaihtelut läänin puitteissa selittyvät suureksi osaksi muista tekijöistä kuin maanomistajien määrästä.

Voimakkainta kannatus oli toisaalta Savon »punaiseen» alueeseen liittyvissä kunnissa (Leppävirralla 72.2 %, Tuusniemellä 70.2 %) ja eteläisen Pohjois-Karjalan muodostamalla alueella, jossa sosiaalidemokraatit useissa naapureina olevissa pitäjissä saivat valtaosan äänistä. Siellä sosialistien osuus oli useissa pitäjissä suuri (Enossa 72.2 %, Ilomantsissa 70.6 %, Tohmajärvellä 70.0 %, Kontiolahdella 64.6 %, Pälkjärvellä 62.1 %, Kiihtelysvaarassa 57.3 %). Myös eräissä Keski-Suomen »punaiseen» alueeseen liittyvissä kunnissa sosiaalidemokraatit saivat vahvan kannatuksen (Rautalammillä 62.2 %, Karttulassa 55.3 %, Hankasalmella 54.3 %, Keiteleellä 46.0 %). Useissa näistä kunnista oli merkittävä määrä teollisuusväestöä (Kontiolahdella 25.3 %, Tohmajärvellä 19.2 %, Rautalammillä 16.9 % ja Leppävirroilla 13.3 %). Vain Pälkjärvellä maanomistajaväestön osuus oli keskimääristä selvästi pienempi (16.3 %), joten korkea kannatus selittyy tältä pohjalta.

Selvästi keskimääristä pienempi sosiaalidemokraattien osuus oli Kuusjärvellä (10.6 %), Kesälahdella (23.5 %), Polvijärvellä (34.0 %), Kiuruvedellä (34.5 %), Pielavedellä (35.1 %) ja Nilsiässä (35.5 %). Näistä Kesälahden ja Polvijärven pieni kannatus selittyy maanomistajaruokakuntien suuren osuuden pohjalta (Kesälahdella 51.8 % ja Polvijärvellä 39.7 %, molemmat korkeimpia koko läänissä). Nilsiässä, Kiuruvedellä ja Pielavedellä oli maanomistajaväestön määrä selvästi läänin keskimäärää alhaisempi, ja lisäksi Nilsiässä oli Juankosken teollisuuskeskus, joten siellä sosiaalidemokraattien kannatusta heikentävien tekijöiden täytyi olla varsin ilmeiset. Tällöin nousee esille pohjoissavolaisen herännäis-

syyden vaikutus, joka oli voimakasta juuri näissä pitäjissä. Lisäksi Pohjois-Savo oli perustuslaillista, ja näissä pitäjissä perustuslailliset saivat suurimman osan äänistä. Sitä paitsi Nilsiässä ja Pie-lavedellä maalaisliittokin kilpaili ilmeisesti varsin tehokkaasti sosiaalidemokraattien kanssa. Kuopion lääni oli sikäli poikkeuksellinen, että nuorsuomalainen puolue oli sosiaalidemokraattien pahin kilpailija. Se ehkä osaltaan vaikutti, että sosiaalidemokraattien kannatus ei liittynyt maanomistajaväestön määrään.

Vaasan läänissä sosiaalidemokraattien kannatus jäi huomattavasti pienemmäksi kuin koko maassa (23.0 ja 37.0 %). Maaseudulla se oli hiukan suurempi kuin kaupungeissa (23.1 ja 20.8 %). Perustana tälle oli maanomistajaväestön suuri osuus (42.4 %). Sosiaalidemokraattien kannatuksen vaihtelut olivat riippuvaisia maanomistajaruokakuntien määrästä, sillä näiden välinen korrelaatio oli niin korkea kuin -0.80 .

Läänissä oli kaksi toisistaan ratkaisevasti eroavaa osaa, itäosa, jossa sosiaalidemokraattien kannatus oli vahvimpia koko maassa, sekä Pohjanmaa, jossa kannatus eräitä harvoja pitäjiä lukuunottamatta oli vähäistä. Läänin itäkulmassa oli laaja yhtenäinen alue, joka vielä liittyi sekä Hämeen että Kuopion lääneissä olevaan »punaiseen» alueeseen. Parhaiten sosiaalidemokraatit menestyivät Petäjävedellä (79.0 %), sitten seurasivat Laukaa (76.4 %), Jyväskylän maalaiskunta (75.1 %), Multia (72.8 %), Viitasaari (71.5 %) ja Uurainen (71.4 %). »Punaiseen» alueeseen kuuluivat vielä Sumiainen (64.2 %), Pihtipudas (64.2 %), Konginkangas (63.8 %), Pihlajavesi (58.3 %), Keuruu (57.5 %), Virrat (54.0 %), Saarijärvi (50.8 %) ja Alavus (47.1 %). Yhteistä näille kunnille oli maanomistajaruokakuntien pieni osuus koko maatalousväestöstä. Laukaan kihlakunnassa, johon useimmat pitäjät tästä ryhmästä kuuluivat, se oli vain 18.2 prosenttia, ja erityisen pieni juuri niissä kunnissa, joissa sosiaalidemokraattien kannatus oli suurinta (Petäjävesi 13.9 %, Laukaa 14.7 %, Jyväskylän maalaiskunta 15.3 %).

Toisen ryhmän sosiaalidemokraattien kannalta muodostivat Pohjanmaan Vaasan läänin suomenkieliset kunnat. Niissä sosiaalidemokraattien kannatus vaihteli suuresti. Lehtimäellä se oli 40.9

prosenttia äänistä; Halsualla ja Ullavalla sosialistit eivät saaneet yhtään ääntä. Kannatus väheni rannikolle päin mentäessä. Osittain tämä johtui siitä, että siellä maanomistajaruokakuntien osuus kasvoi. Kuitenkaan tämä ei yksin riitä selittämään sosiaalidemokraattien heikkoa menestystä Pohjanmaan puolella. Esim. Kivi-järvellä oli maanomistajaruokakuntien osuus vain 21.6 prosenttia ja sosiaalidemokraattien 25.0 prosenttia, kun »punaiseen» alueeseen kuuluvissa naapuripitäjissä saman maanomistajien määrän pohjalta kannatus nousi yli 50—60 prosentin. Samoin Karstulassa vastaavat luvut olivat ainoastaan 26.8 ja 15.2. Tällä alueella eräissä pitäjissä maanomistajaväestön osuudet olivat varsin pieniä, mutta sosiaalidemokraattien kannatus ei noussut kovinkaan korkealle. Esim. Kurikassa maanomistajaruokakuntien osuus oli 21.1 prosenttia ja sosialistien osuus 33.4 prosenttia, Ilmajoella 24.1 ja 25.5 ja Kauhajoella 24.6 ja 6.9 prosenttia. Niissä kunnissa, joissa sosiaalidemokraatit saivat poikkeuksellisen vähän ääniä, oli maanomistajaruokakuntien osuus yleensä korkea (Halsua 57.0—0.0, Ullava 64.8—0.0, Kaustinen 66.5—1.0 ja Kortesjärvi 55.1—1.0). On ilmeistä, että sosiaalidemokraattien kannatuksen heikkous ei selity pelkästään tältä pohjalta, vaan torppareiden, joita Kauhajoella oli peräti 28.2 prosenttia, asema oli toisenlainen, varmempi kuin läänin itäosissa. Lisäksi uskonnolliset herätysliikkeet vaikuttivat ilmeisesti sosiaalidemokraattien kannatusta vähentävästi.

Pohjanmaan rannikon ruotsinkielisissä kunnissa sosiaalidemokraattien kannatus jäi aivan olemattomaksi. Suurin se oli Kokkolan maalaiskunnassa, vain 3.5 prosenttia. Näissä pitäjissä suuri itse-
näisten maanviljelijöiden määrä (45.6—87.6) ja ruotsinkielisyys sekä laaja alue ympärillä, jossa sosialistien kannatus oli vähäistä, muodostivat sellaisen muurin, etteivät sosialistiset aatteet päässeet tunkeutumaan sen yli.

Oulun läänissä sosiaalidemokraattien kannatus oli Vaasan läänin jälkeen pienintä (24.3 %). Maaseudun osalta se oli koko maan pienin (22.2 %), kaupungeissa kannatus oli sen sijaan selvästi voimakkaampaa (43.3 %). Tämä selittyy osaksi maanomistajaruokakuntien suuren lukumäärän pohjalta (50.5 %), joka oli Viipurin läänin

jälkeen korkein. Vuokraajista oli huomattava osa kruununtorppien vuokraajia, joilla oli suhteellisen turvattu asema. Maanomistajaruokakuntien osuudet ja sosiaalidemokraattien kannatus olivat läänin puitteissa heikosti riippuvaisia toisistaan.

Sosiaalidemokraattien voimakas kannatus keskittyi neljälle erilliselle alueelle, nimittäin Oulun ympäristöön, Kemins ympäristöön, Kuolajärven (nyk. Sallan) pitäjään ja Kajaanin maalaiskuntaan. Oulun ympäristössä sosiaalidemokraatit menestyivät: Oulun maalaiskunta 67.4 %, Oulunsalo 70.5 %, Kempele 56.2 %, Tyrnävä 53.9 %, Haukipudas 40.9 %, Liminka 40.7 % ja Temmes 40.4 %. Kempeleellä, Limingassa ja Oulunsalossa maanomistajaruokakuntien määrä oli alhainen (22.2 %, 25.9 % ja 27.0 %), mikä osaltaan selittää sosiaalidemokraattien kannatusta. Useissa näistä kunnista oli jokin teollisuuslaitos, tavallisimman saha, ja näin ollen teollisuusväestön määrä oli merkittävä (Oulun mlk. 29.3 %, Haukipudas 27.0 %, Oulunsalo 18.4 %). Työväenliikkeellä oli erityisesti Oulussa, mutta myös sen ympäristössä jo vakiintunut asema. Oulun työväenyhdistyksen toimesta oli propagoitu »työväenaaatetta» ympäristöön, ja Liminkaan oli perustettu jo vuonna 1898 työväenyhdistys sekä Kempeleelle vuonna 1901. Näin yhteydet ja propagandan voimakkuus selittävät osaltaan sosiaalidemokraattien menestystä Oulun ympäristössä.

Toinen laajempi »punainen» alue oli muodostunut Kemins ympärille. Suurin oli kannatus Tervolassa (52.7 %), sitten seurasivat Kemins maalaiskunta (45.7 %), Ii (44.7 %), Alatornio (41.1 %) ja Simo (34.4 %). Sosiaalidemokraattien kannatus selittyy osaksi teollisuusväestön määrän pohjalta; sitä oli näissä pitäjissä vuonna 1901 suhteellisen runsaasti (Kemins mlk. 29.6 %, Alatorniossa 23.7 %, Simossa 19.2 %). Sen sijaan Tervolassa ja Iissä ei teollisuusväestön määrä ollut suuri. Tervolassa oli maanomistajaruokakuntien osuus alhaisempi kuin muissa ympäristön kunnissa (42.5 %), ja lisäksi siellä oli runsaasti maanviljelystyöväkeä (50.7 %) eikä vuokraajia kuten muissa ympäristön kunnissa. Esim. Pudasjärvellä maanomistajia oli 47 prosenttia ja vuokraajia 26.0 prosenttia, joista suurin osa kruunun metsätorppareita. Ilmeisesti he eivät täällä

olleet niin alttiita omaksumaan sosialistista julistusta kuin maanviljelystyöväki. Ratkaisevasti sosiaalidemokraattien kannatusta kohottivat kesällä 1906 Kemijoen uittotyömailla syntyneet lakot ja niiden yhteydessä tapahtunut mielipiteiden kiristyminen. Ainakin talven 1906 lakot selittävät sen, että Kuolajärvellä sosiaalidemokraattien osuus nousi 55.9 prosenttiin, kun taas naapuripitäjissä tämä määrä pysytteli pienenä (Sodankylä 13.5 %, Kuusamo 10.5 % ja Taivalkoski 2.1 %). Sinne oli puolueen toimesta lähetetty lakkoa selvittämään puhujia, jotka samalla olivat ilmeisesti tehneet voimakkaasti propagandaa (ks. s. 318). Nähtävästi juuri etäisyydet ja eri puolueiden propagandan vaihtelut vaikuttivat ratkaisevasti äänimääriin.

Kajaanin maalaiskunnassa sosiaalidemokraattien osuus nousi 50.1 prosenttiin. Siellä oli varsin runsaasti torppareita (21.0 %), ja ilmeisesti sosiaalidemokraattien vaalipropaganda oli tunkeutunut sinne ja vedonnut juuri heihin.

Sosiaalidemokraattien kannatus Oulun läänissä jäi vähäiseksi toisaalta useissa aivan etelärajalla olevissa kunnissa, toisaalta taas kauimpana sijaitsevilla. Esim. Pyhäjärvellä kannatus supistui vain 6.5 prosenttiin, vaikka maanomistajaväestöä oli suhteellisen vähän. Tämä oli sitäkin merkittävämpää, kun naapurikunnassa Vaasan läänin puolella, Pihtiputaalla, sosiaalidemokraattien osuus oli 64.2 prosenttia. Ilmeisesti aivan paikalliset tekijät saattoivat tällöin ratkaisevasti vaikuttaa vaalituloksiin. Oulun läänissä lestadiolainen herätysliike saattoi ainakin joissakin pitäjissä vaikuttaa socialisteja vastaan.

Yleiskatsaus kehitykseen

Sosialistiset aatteet olivat 1890-luvun alkuvuosista lähtien saaneet jatkuvasti laajenevaa jalansijaa. Niiden kannatusta esiintyi toisaalta teollisuustyöväestön piirissä ja ensinnä juuri siellä, joten teollistuminen loi edellytykset työväenliikkeen nousulle suureksi joukkoliikkeeksi. Toisaalta sosialistiset aatteet saivat kannatusta maatalousväestönkin piirissä, lähinnä torppareiden ja maanviljelystyöväen keskuudessa. Sen sijaan itsenäiset maanviljelijät, pienetkin tilan omistajat, olivat vähemmän alttiita omaksumaan sosialistisia käsityksiä. Sosialismi tunkeutui hitaammin maaseudulle osittain siksi, että etäisyydet vaikeuttivat uuden aatteen tuloa, mutta ilmeisesti myös siksi, että vastarinta oli siellä voimakkaampaa.

Työväenyhdistystoiminta virisi parhaassa taloudellisessa, sosiaalisessa ja sivistyksellisessä asemassa olevien ammattityöntekijöiden — ensinnä kirjatyöntekijöiden — piirissä. Siksi elin- ja sivistystason nousu merkitsi työväenliikkeelle jatkuvasti paranevia mahdollisuuksia. Se loi pohjan poliittiselle aktiivisuudelle ja edellytykset monimuotoiselle ja jatkuvalla harrastustoiminnalle työväenyhdistysten piirissä. Toisaalta vaatimustason nousu ja heikko sekä epävarma taloudellinen asema synnyttivät teollisuustyöväestön ja maalaisköyhälistön piirissä voimakkaan tyytymättömyyden ja sosiaalisen kaunan tunteen. Tämän herättämisessä sosialistisella julistuksella oli tietysti huomattava osuutensa. Tyytymättömyys, jolle sosialismi antoi varsin selvän uoman ja kohteet, oli tärkeä käytevoima liikkeelle.

Sosialismin keskeisinä kohtina olivat toiselta puolen yhtenäinen, yksinkertainen ja yhdestä selityspäätteestä nouseva kuva koko historiasta ja historiallisesta tapahtumisesta. Se tyydytti yhtenäisen maailmankatsomuksen tarvetta. Lisäksi se sisälsi voimakkaan

tulevaisuuden lupauksen ja toivon. Sosialismin juurtuminen Suomeen tapahtui niin, että ensin työväenliikkeen kärkiryhmä omaksui joitakin yksityisiä ajatuksia ja sitten aatesisältö alkoi hahmottua yhä selvemmäksi ja yhä enemmän yhteneväiseksi kansainvälisten, erityisesti Saksasta saatujen, esikuvien kanssa. Varsinkin suurlakon jälkeen liikkeen aatesisältö kiteytyi saksalaisen Karl Kautskyn käsitysten mukaiseksi. Ne saivat ehdottoman oikeaoppisuuden leiman, joten liikkeen aatteellinen sisältö kangistui ja poikkeavien käsitysten esittäminen leimattiin harhaopiksi. Näin vuosina 1906—1907 marxilaisen sosialismin keskeiset käsitykset, lähinnä ajatus luokkataistelusta, tulevasta sosialistisesta yhteiskunnasta, totaalisesta ja vallankumouksellisesta olosuhteiden ja arvojen muutoksesta, joka tapahtuisi siirryttäessä sosialistiseen yhteiskuntaan, sekä vallitsevan kapitalistisen yhteiskunnan vääryydestä, epäoikeudenmukaisuudesta ja epätarkoituksenmukaisuudesta oli omaksuttu riidattomiksi totuuksiksi. Ensimmäisiin vaaleihin mennessä vain työväenliikkeen ulkopuolella epäiltiin näitä marxilaisia selviöitä. Sen sijaan menettelytapakysymysten kohdalla oli jo varsin suuria erimielisyyksiä, jotka liittyivät kysymyksiin tapahtuvaksi uskotusta vallankumouksesta, sen luonteesta — aseellinen vallankumous vaiko rauhallinen kehitys — osallistumisesta vallankäyttöön porvarillisessa yhteiskunnassa jne. Eräissä lausunnoissa voi jo tällöin havaita keskeisten marxilaisten käsitteiden totuudellisuuden epäilyä, mikä merkitsi sitä, että aatesisältö, vaikka se oli vaikiintunut ja kangistunutkin, tulisi joutumaan paineen alaiseksi.

Sosialististen käsitysten leviäminen eri kanavia myöten suhteellisen suppean kärkiryhmän piiristä laajojen kannattajajoukkojen keskuuteen merkitsi niiden yksinkertaistumista harvoiksi iskulauseiksi tai sitten sisällön muuttumista kentän tarpeiden ja toiveiden mukaiseksi. Esim. maatalousympäristössä annettiin sosialismille lähinnä maaomaisuuden uudelleenjakoa koskeva sisältö. Näin kannattajajoukkojen ja kärkiryhmän käsitysten välillä oli varsin suuria eroja, jotka ilmeisesti aina liittyivät laajaan joukkoliikkeeseen.

Sosialistiset aatteet kohtasivat sekä samansuuntaisia että täysin vastakkaisia aatevirtauksia. Monessa suhteessa vastakkainen oli

vanhaluterilainen kristillisyys, joka nimenomaan maalaisympäristössä vaikutti voimakkaana. Tosin siihen liittyvät käsitykset, esim. ajatus yhteiskunnan muuttumattomuudesta ja patriarkallisesta luonteesta, lievenivät kirkonkin piirissä, mutta samaan aikaan marxilaiseen sosialismiin kuuluvat uskonnonvastaiset piirteet alkoivat yhä enemmän sävyttää työväenliikettä, joten konflikti kristillisten ja sosialististen käsitysten välillä jatkui. Tämä konflikti kosketti vaikeasti laajoja työväenliikkeen kannattajajoukkoja ja ratkesi useilla eri tavoilla. Tässäkin kohden liikkeen kärkiryhmä ja tavallinen kannattajakunta merkittävästi poikkesivat toisistaan.

Sosialistiset käsitykset olivat ristiriidassa myös kahden ajan johtavan aatteellisen virtauksen kanssa, nimittäin liberalismiin ja kansallisuusaatteen. Näiden aatteiden kohtaaminen aiheutti pitkällistä ja kiivasta rajankäyntiä eikä tässä kohden tutkimusjakson päättyessä näkynyt ratkaisun merkkejä.

Vuosikymmenen vaihtuessa 1880-luvusta 1890-lukuun vain eräät sivistyneistöön kuuluvat olivat omaksuneet sosialistisia käsityksiä, 17 vuotta myöhemmin 329 946 henkilöä antoi äänensä sosiaalidemokraattiselle puolueelle ilmeisesti ainakin jossain määrin hyväksyen sen aatesisällön ja myös ymmärtäen sitä. Myös kaikki ne lähes 900 000 henkilöä, jotka olivat osallistuneet vaaleihin, olivat ehkä muodostaneet jonkinlaisen käsityksen tästä aatteesta. Suurin osa Suomen kansaa oli siis joutunut ainakin jollain tavoin ottamaan kantaa sosialistisiin aatteisiin.

Sosialismi alkoi Suomessa saada jalansijaa myöhemmin kuin Länsi-Euroopan ja Skandinavian maissa. Huolimatta siitä, että itsenäinen työväenpuolue perustettiin kymmenen vuotta myöhemmin kuin Ruotsiin ja parikymmentä vuotta myöhemmin kuin Tanskaan, oli Suomessa vuonna 1907 suhteellisesti Euroopan vahvin sosialistinen puolue. Sosialististen aatteiden läpimurtautuminen oli siis poikkeuksellisen nopea, vaikka niillä oli vanhastaan voimakas kielteinen arvovaraus. Tämä johtui suureksi osaksi siitä, että sortovuodet olivat hajottaneet sääty-yhteiskunnallisen katsomusjärjestelmän.

Sosialismi eteni murrostilanteiden yhteydessä, ei vähittäisesti

eikä tasaisesti. Ensimmäinen voimakas leviämiskausi sattui vuoden 1896 lakkokesään, toinen helmikuun manifestin luomaan tilanteeseen ja kolmas — ratkaisevin — suurlakkoon. Suurlakon yhteydessä sosialismi tunkeutuikin jo maatalousympäristöön, ja täten nopeasti läpimurtautuneena se vaikutti suuresti Suomen työväenliikkeeseen sekä koko suomalaiseen yhteiskuntaan.

Lähdeviitteet

I. SUOMALAINEN YHTEISKUNTA 1800-LUVUN LOPULLA (ss. 1—27)

1. Yhteiskunnallinen maaperä

¹ *Jutikkala*, Ståndssamhällets upplösning i Finland, ss. 113—143, *Jutikkala*, Sääty-yhteiskunnan hajoaminen, ss. 263—274.

² *Warén*, Torpparioloista Suomessa, s. 385.

³ *Jutikkala*, Itähamäläinen kartanoyhteiskunta viime vuosisadalla, s. 85, *Kuusanmäki*, Elämänmenoa entisaikaan, s. 79.

⁴ *Jutikkala*, Itähamäläinen ..., s. 92.

⁵ *Warén*, Torpparioloista ..., s. 398, *von Törne*, Adertonhundratalets herrgårdskultur, ss. 181—186.

⁶ *Warén*, Torpparioloista ..., s. 387, *Jutikkala*, Itähamäläinen ... s. 84.

⁷ *Knoellinger*, Järjestösuhteet Suomen työmarkkinoilla, s. 63.

⁸ *Knoellinger*, mt. ss. 64—65. Lisäksi tietoja teollisuuden kehityksestä mm. *Alho*, Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860—1914, *Jutikkala*, Suomen teollistuminen, ss. 164—176.

⁹ *Vrt. Seppänen*, Tehdas ja ammattiyhdistys, ss. 166—169.

¹⁰ *Waris*, Ammattiyhdistysliikkeen sosiaaliset edellytykset Suomessa, ss. 4—10, *Waris*, Kuuden vuosikymmenen kuluessa. Suomen Sosialidemokraatti 2. 3. 1955, *Knoellinger*, mt. ss. 89—91.

¹¹ *Åström*, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa, ss. 55—56.

¹² *Åström*, mt. ss. 46—47.

¹³ *Willgren*, Arbetareklassens ekonomiska framåtskridande i Finland under de senaste decennierna, s. 56 ss, *Jutikkala*, Turun kaupungin historia IV, s. 429.

¹⁴ *Gebhard*, Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano Suomen maalaiskunnissa v. 1901.

¹⁵ Ruokakunnalla *Gebhard* tarkoittaa »kaikkia niitä henkilöitä, jotka syövät yhteisen isännän ruokaa».

¹⁶ Maanviljelystyöväkeen luettiin ne ruokakunnat, joilla ei ollut viljeltyä maata 3 hehtaaria eikä karjaa yhtä hevosta ja kahta lehmää. Tosin näitä vaatimuksia sitten väljennettiin. *Gebhard*, Maanviljelysväestö ... ss. 86—87.

¹⁷ *Jutikkala*, Suomen talonpojan historia, s. 340.

¹⁸ *Jutikkala*, Suomen ... s. 380.

¹⁹ *Jutikkala*, Suomen ... s. 341.

²⁰ *Kuusanmäki*, mt. s. 82.

²¹ *Lilius*, Tilattoman väestön oloista Kuopion läänissä, s. 48.

²² *Warén*, Tutkimus taloudellisista oloista Kuortaneen kihlakunnassa, s. 62.

²³ Kuopion pappeinkokouksen 1896 ptk. ss. 27—28.

²⁴ *Valvoja* 1900, ss. 181—206.

²⁵ Esim. *Warén*, Tutkimus ... ss. 38—39, *Tavela*, Maalaisoloista Ruoveden ja Pirkkalan kihlakunnissa, s. 14.

²⁶ Aikaisemmin mainittujen lisäksi käsittelevät torpparien asemaa ja olosuh-

teita mm. *Gebhard*, Tutkimuksia ja ehdotuksia torpparikysymyksessä, *Forsman*, Mistä syystä sosialismi levisi Suomen maalaisväestön keskuuteen?, ss. 30—33, *Nummeli*, Talonosanvuokraoloista Uudenmaan läänin Nummen pitäjässä v. 1904, *Sunila*, Talonosavuokraolot Limingan kunnassa v. 1903, *Suolahti*, Tyrvännön torpparilaitos, *Vuolijoki*, Lampuotien, torpparien ja mäkitupalaiisten vuokraoloista Hauhon pitäjässä v. 1903.

²⁷ *Jutikkala*, Suomen . . . s. 372.

²⁸ *Warén*, Torpparioloista . . . s. 12, *Warén*, Tutkimus . . . s. 63.

²⁹ Suometar 21. 7. 1848, Porin suurlakkokomitean ptk. 4. 11. 1905, TA, Senatens hemställningar, i Finlanda politiska lifs-frågar I, ss. 32—37.

2. Henkinen maaperä

³⁰ *Juva*, Valtio Kirkosta kansankirkoksi, s. 235.

³¹ *Vilkuna*, Herännäisyys sosiaalisena tekijänä, ss. 136—137, 142—145.

³² *Työmies* 21. 7. 1904.

³³ *Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia II, ss. 235—241, 425—426.

³⁴ Maailmankatsomuksen murrosta on käsitelty mm. seuraavissa tutkimuksissa: *Juva*, Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848—1869, *Juva*, Rajuillan alla, *Juva*, Herännäisyys, kansallisuusliike ja vapaamielisyyden suomalaisen yhteiskunnan uudistajina, ss. 122—127, *Juva*, Kulttuuriliberalismi ja sen aiheuttama elämänsäksomuksen murros, ss. 198—205, *Nieminen*, Taistelu sukupuolimoraalista, ss. 5—31.

³⁵ *Ruutu*, Savo-karjalaisen osakunnan historia II, ss. 323—325.

³⁶ *Wiik*, Yrjö Sirola, työn raskaan raataja, s. 56.

³⁷ Käy eespäin, ss. 9—14.

³⁸ *Canth*, Kirjeitä, ss. 116—117.

³⁹ *Canth*, mt. ss. 184—185, 300—301.

⁴⁰ *Canth*, mt. ss. 169—170.

⁴¹ *Saarenheimo*, 1880-luvun suomalainen realismi, ss. 103—113, *Oinonen*, Kaunokirjallisuutemme ja yhteiskunta, ss. 42—60, Käy eespäin, ss. 21—25.

⁴² *Saarenheimo*, mt. ss. 102—103, 116—123, *Oinonen*, mt. ss. 60—78.

⁴³ Työväen Kalenteri 1893, s. 13, Helsingin ty:n toimintak. 1892, s. 27.

⁴⁴ Esim. Myllykosken ty:n huvit:n ptk. 3. 12. 1905, Myllykosken ty:n ark.

⁴⁵ Esim. *Valpas*, Mikä menettelytapa?, s. 56.

⁴⁶ *Renvall*, Piirteitä suomalaisen maaseudun heräämisestä, ss. 470—488, *Aaltonen*, Muutoksia maaseudun oloissa suuren murroksen ajoilta, ss. 9—38, *Schmidt*, Gammalluthersk kyrkoliv i Egentliga Finland, ss. 89—90, 194—195.

⁴⁷ *Jutikkala*, Suomen . . . , s. 343.

⁴⁸ *Warén*, Torpparioloista . . . s. 199, *Aaltonen*, mt. ss. 24—25, *Lilius*, mt. ss. 14—16.

⁴⁹ *Saloheimo*, Kirkko ja kansallinen herätysliike Rautalammilla 1880-luvulla, ss. 216—220, *Suvanto*, Tyrvännön työväenliikkeen alkua ajoilta, s. 342, *Schmidt*, mt. ss. 184—185.

⁵⁰ *Juva*, Herännäisyys . . . , ss. 122—127, *Forsman*, mt. ss. 28—33, *Nevanlinna*, Sosialismin leviäminen Suomen maalaisväestöön, s. 531.

⁵¹ *Saloheimo*, mt. ss. 216—220, *Tommila*, Nurmijärven pitäjän historia II, ss. 540—542.

⁵² *Lille*, Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse, erityisesti ss. 757—758.

⁵³ *Halila*, mt. I, ss. 348—361, 365—384.

- ⁵⁴ *Halila*, mt. II, ss. 54, 60.
⁵⁵ *Halila*, mt. II, s. 54.
⁵⁶ *Salinin* ja *Mäkelinin* papereita, Kansan ark.
⁵⁷ *Koskinen*, Viktor Julius von Wright kasvaa sosiaalipoliitikoksi, ss. 51—66, von Wright, Käsityöläisveteraanin muistelmia, ss. 25—32.
⁵⁸ Kirjallinen Kuukauslehti 1874, ss. 1—9. — Ks. s. 37.
⁵⁹ von Wright, Kertomus eräistä työväen harrastuksista Ruotsissa ja Norjassa, ss. 167—172, 173—175.
⁶⁰ von Schoultz, Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia I, ss. 38—40, Oittinen, Suomen työväenliikkeen synty, ss. 17—27.
⁶¹ *Jalava*, Wrightiläiset työväenyhdistykset työväen kasvattajina ja kehittäjinä, ss. 35—37.
⁶² Helsingin ty:n toimintakertomukset 1890 s. 77, 1891 ss. 95, 99.
⁶³ *Alanen*, Ilmajoki 1809 jälkeen, ss. 695—697.
⁶⁴ Vaasan ty:n ptk. 2. 12. 1883, TA.
⁶⁵ Oulun ty:n ptk. 17. 2., 7. 3. 1886, Oulun ty:n puhujaklubin ptk. 20. 11. 1887, TA.
⁶⁶ *Huhta*, Hämeenlinnan ty 1888—1913, ss. 14—15.
⁶⁷ *Paavilainen*, Mikkelin ty 1890—1925, ss. 3—8.
⁶⁸ *Juutilainen*, Lappeenrannan ty 1893—1943, ss. 5—6.
⁶⁹ *Syrjänen*, Forssan ty 1889—1929, ss. 3—5.
⁷⁰ von Schoultz, mt. s. 38, *Railo*, Helsingin ty 1884—1958, s. 37, *Jalava*, mt. s. 35.
⁷¹ Suupohjan Työmies mm. 13. 11, 27. 11. 1885, 27. 10. 1887.
⁷² *Rytönen*, Työmies-Arbetaren vuosina 1886—1889, ss. 30—36.
⁷³ Työmies-Arbetaren 15. 5. 1889.

II. SOSIALISMIN LEVIÄMINEN 1800-LUVUN LOPPUPUOLELLA (ss. 28—39)

1. Sosialismin sisältö

¹ Esitys pohjautuu: *Marx-Engels*, Kommunistinen manifesti, *Marx*, Pääoma, *Engels*, Sosialismin kehitys haaveesta tieteeksi, *Kautsky*, Erfurtin ohjelma, *Sombart*, Proletarische Sozialismus.

2. Väylät ulkomailta Suomeen

- ² *Paasivirta*, Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä I, ss. 91—118.
³ *Paasivirta*, mt. ss. 198—206.
⁴ Luettelot kielletyistä painotuotteista 1889—1904, Painoylihallituksen ark., VA.
⁵ *Lindgren*, Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881—1889, *Nordström*, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrotts-åren 1889—1894, *Tingsten*, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling I, ss. 139—148.
⁶ Kirjallinen Kuukauslehti 1874, s. 2.
⁷ *Blomstedt*, Suomen sanomalehdistö ja työväenkysymykset vv. 1870—1875, s. 21, Åbo Underrättelser 22. 6. 1871.

- ⁸ Esim. Työmies-Arbetaren 7. 9, 12. 10. 1889, Kansalainen 13. 12. 1889.
- ⁹ *Ljadow*, Venäjän sosialidemokraattisen työväenpuolueen historia II, ss. 12—22.
- ¹⁰ *Laine*, Suomen poliittisen työväenliikkeen historia I, s. 101, Työväen Kalenteri 1898, ss. 32—36, 47—50.
- ¹¹ *Kilpi*, Lenin ja suomalaiset, ss. 13—19.
- ¹² *Kollontaj*, Muistelmät, s. 103, *Halvorsen*, Vallankumouksen suurlähettiläs, ss. 44—45, 107—118, *Kollontaj*, Žizn finljandskih rabočih, (*Kollontaj*) *Matin* Die Arbeiterbewegung in Finnland und die russische Regierung, Die Neue Zeit 1904 I, ss. 749—757.
- ¹³ *Kilpi*, mt. ss. 21—28.
- ¹⁴ *Tokoi*, Maanpakolaisen muistelmia, ss. 48, 50, 124—125.
- ¹⁵ *Alanen*, mt. s. 727, *Vainio*, Kurkijoen historia IV, s. 286.
- ¹⁶ *Sulkanen*, Amerikan suomalaisen työväenliikkeen historia, ss. 54—62.
- ¹⁷ Uusi Suometar 15. 3. 1872.
- ¹⁸ *Blomstedt*, mt. ss. 21—22, Åbo Underrättelser 22. 6. 1871, 22. 8. 1872, 29. 4. 1874, Helsingfors Dagblad 14. 9, 17. 9. 1872.
- ¹⁹ Uusi Suometar 7. 8, 14. 8. 1871.
- ²⁰ Uusi Suometar 25. 10. 1871.
- ²¹ Morgonbladet 16. 8. 1873.
- ²² *Blomstedt*, mt. s. 30.
- ²³ Kirjallinen Kuukauslehti 1874, ss. 1—9, 91—97, 195—199, 219—227.
- ²⁴ Uusi Suometar 18. 7.—13. 8. 1879.
- ²⁵ Suupohjan Työmies 4. 8. 1885.
- ²⁶ Työmies-Arbetaren 4. 12. 1886, 10. 9. 1887, 25. 8. 1888.
- ²⁷ Kansalainen 21. 8, 15. 5, 29. 5. 1889, 29. 7. 1891.
- ²⁸ Työmies-Arbetaren 7. 5. 1887.
- ²⁹ Viipurin Sanomat 13. 1—18. 1. 1889, 8. 8—29. 11. 1890.
- ³⁰ Päivälehti 30. 1, 2. 10. 1890.
- ³¹ Vapaita Aatteita 1890, ss. 33—38, 119—124, 244—248, 257—270.
- ³² Työmies-Arbetaren 27. 7. 1889.

III. MURROS TYÖVÄENLIIKKEESSÄ (1889—1899) (ss. 40—71)

1. Luottamus wrightiläisiin johtajiin horjuu

¹ Helsingin kirjanpainaajien lehdessä esiintyi vuonna 1889 jatkuvasti tietoja ulkomailta puhjenneista kirjamainolakoista. Tällöin myös kerrottiin lakkolaisten sekä ko. maasta että ulkomailta saamista avustuksista. Kirjamainolehti 25. 2, 25. 3, 25. 4, 25. 7. 1889. Maininta lakkoavustuksen keräämisestä Kristianian (Oslo) lakossa oleville ammattitovereille 25. 6. 1889.

² *von Schoultz*, mt. s. 79, Hufvudstadsbladet 30. 4. 1890, Kirjamainolehti 25. 4, 31. 5. 1890, Suomen Kirjamainolehti 31. 5. 1892, Gutenberg 1893, ss. 56—58, 1894, s. 155, 15. 5. 1895, s. 35.

³ Turun ty:n vuosikertomus v. 1891, s. 9.

⁴ *Kari-Paasivuori*, Ammattiyhdistysliike V, ss. 143—162, 192—274.

⁵ *Knoellinger*, mt. ss. 76—78, *von Schoultz*, mt. ss. 44—47.

⁶ *Salomaa*, Rakentajat eilen ja tänään, ss. 44—46.

⁷ Läntisen tarkastuspiirin ammattientarkastajan kertomus v. 1890, s. 108.

2. Ensimmäiset sosialistit

⁸ von Schoultz, mt. s. 113. Työmies-Arbetaren-lehdessä viitattiin englantilaisen kirjeenvaihtajan tietoon, että kongressissa oli eräs suomalaisenkin edustaja. Samalla kuitenkin torjuttiin väite, että hänet olisi lähetetty sinne edustamaan Suomea. 27. 7. 1889.

⁹ Herlin, Das Rechtssystem der Sozialdemokratie, af Ursin, Proletaariaatteita, ss. 45—51.

¹⁰ Helsingin Sanomat 5. 8. 1906.

¹¹ Kertomus Viipurin ty:n 20 vuotisesta toiminnasta, ss. 7, 41.

¹² Vapaita Aatteita 1890, ss. 33—38, 119—124, 194—204, 231—242, 244—248, 257—270. On vaikea ratkaista, mikä lehdessä on af Ursinin, mikä A. B. Mäkelän ja mikä Minna Canthin osuutta.

¹³ Oittinen, N. R. af Ursin, ss. 14, 22—23, Työväen Kevätlehti 1899, ss. 1—4.

¹⁴ Ks. s. 38.

¹⁵ Kertomus Viipurin ty:n 20 vuotisesta toiminnasta, ss. 3—23.

¹⁶ Hautamäki, Matti Kurikka, s. 11.

¹⁷ Itä-Suomen Sanomat 22. 1, 24. 1. 1896.

¹⁸ Esim. Työmies 20. 4. 1895, Työmies 10:n vuotta 1895—1905, s. 55, Työmies 12. 12. 1901, selvitys Mäkelän elämänvaiheista.

3. Sosialismi saa jalansijaa Helsingin työväenyhdistyksessä

¹⁹ Koskinen, mt. ss. 157—158.

²⁰ Hän oli parissakin kirjoituksessa korostanut, että työväenyhdistykseen oli saatava enemmän työväestöä mukaan. Syyksi työväestön vähenemiseen hän esitti sen, että siellä oli etupäässä »herroja». Työmies-Arbetaren 5. 11. 1887, 29. 9. 1888.

²¹ Helsingin ty:n ptk. 15. 10. 1893, TA, Suomen Kirjapainolehti 30. 10. 1893, s. 74.

²² Helsingin ty:n ptk. 17. 4. 1893, 28. 1. 1894, TA.

²³ Työväenyhdistysten edustajakokouksen 1893 ptk. s. 48, Työväen valtuuskunnan ptk. 13. 2, 15. 3, 12. 4, 4. 5. 1894, 27. 1, 28. 3. 1895, Sos. dem. puol. ark.

²⁴ Kymmenen vuotta Suomen Työväenpuolueen muistoja ja ennätyksiä s. 55.

²⁵ Työväen Kalenteri 1898, ss. 32—36.

²⁶ Salinin papereita, Kansan ark., Kymmenen vuotta... s. 15, Työmies 24. 12. 1896.

²⁷ Työväen Kevätlehti 1900, ss. 19—20, Huhta, Eetu Salin, s. 96, Laine, mt. I, s. 101.

²⁸ Helsingin ty:n ptk. 3. 2. 1895, TA.

²⁹ Sosialistinen Aikakauslehti 1907, ss. 109—113.

³⁰ Helsingin ty:n ptk. 21. 1. 1895, TA.

4. »Työmiehen» perustaminen

³¹ Ks. ss. 32—33.

³² Työmies 10:n... ss. 50—54.

³³ Työmies 10:n... ss. 55—56.

³⁴ Työmies 2. 3, 13. 4. 1895.

³⁵ Työmies 20. 6. 1896.

³⁶ Työmies 9. 3. 1895.

³⁷ Työmies 7. 11, 24. 12. 1896, 31. 7. 1897.

³⁸ Sirola, Numeroita työväen sanomalehdistön vaiheista Suomessa, s. 97, Karjalainen, Tilastoa Työmies-lehden leviämisestä, ss. 125—128.

³⁹ Valppaan paperit, TA.

⁴⁰ Työmies 10:nen . . ., ss. 61—64, *Pohjanmaa*, Sanan säilä taistelun tiellä, ss. 22—29.

5. Nousu wrightiläisyyttä vastaan Turussa ja Tampereella

⁴¹ Tampereen kokouksen 1896 ptk. ss. 7—9.

⁴² Tampereen kokouksen 1896 ptk. ss. 15—16, 61, 64.

⁴³ *Varto*, Tampereen ty 1886—1906, s. 53, Tampereen ty 50-vuotias, ss. 89—91.

⁴⁴ Työväen kalenteri 1897, liite, tietoja maamme työväenyhdistyksistä, ss. 44—45, Turun ty 40-vuotias, ss. 51—54.

6. Radikaalisen ajattelutavan leviäminen

⁴⁵ Työmies 18. 4, 9. 5, 16. 5. 1896.

⁴⁶ Punanen Viesti 1910, ss. 58—60.

⁴⁷ Työmies 9. 5. 1896.

⁴⁸ *Salomaa*, mt. ss. 64—66, Helsingin muurarien ammattiosaston papereita, *Valppaan paperit*, TA.

⁴⁹ Helsingin ty:n ptk. 28. 6. 1896, TA.

⁵⁰ Helsingin ty:n ptk. 16. 9. 1896, TA.

⁵¹ Helsingin ty:n ptk. 25. 10, 30. 12. 1896, TA.

⁵² Esim. lakossa olevien rakennustyöläisten kokouksen ptk. 3. 5. 1896, *Valppaan paperit*, TA.

⁵³ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, s. 95.

⁵⁴ Työmies 31. 7, 7. 8, 21. 8. 1897.

7. Pyrkimys poliittiseen itsenäisyyteen

⁵⁵ *Koivisto*, Kunnalliset vaalitaistelut Turussa ennen suurlakkoa, ss. 159—160.

⁵⁶ *von Schoultz*, mt. s. 106.

⁵⁷ Työmies 6. 4. 1895.

⁵⁸ Työmies 28. 12. 1895, 4. 1, 29. 2. 1896.

⁵⁹ Työmies 28. 3, 4. 4, 11. 4, 18. 4. 1896.

⁶⁰ Työmies 5. 9. 1896.

⁶¹ *Koivisto*, mt. ss. 162—165, Työmies 17. 10, 24. 10. 1896, 8. 10. 1898.

⁶² *von Schoultz*, mt. s. 109, Työmies 31. 10. 1896.

⁶³ *von Schoultz*, mt. s. 123.

8. Sosialististen aatteiden leviäminen 1890-luvun lopulla

⁶⁴ Esim. Työmies 6. 3. 1897.

⁶⁵ Työmies 2. 7. 1898.

⁶⁶ Työmies 16. 7.—13. 8. 1898.

⁶⁷ Työmies 24. 9. 1898.

- ⁶⁸ Työmies 5. 2, 12. 2. 1898.
⁶⁹ Työmies 2. 1, 3. 1, 10. 1, 9. 2. 1899.
⁷⁰ Työmies 10. 1, 2. 5. 1899.
⁷¹ Työväen Kalenteri 1893, ss. 41—53, 1894, ss. 53—57, 1895, ss. 14—28, 1896, ss. 12—33.
⁷² Työväen Kalenteri 1897, s. 93.
⁷³ Työväen Kalenteri 1897, ss. 70—93.
⁷⁴ Turun kokouksen 1899 ptk. liite s. 101, Työmies 24. 7. 1897, 8. 1, 15. 1, 2. 7, 20. 8. 1898.

9. Työväenpuolue syntyy

- ⁷⁵ Työmies 25. 6. 1898.
⁷⁶ Työmies 8. 10. 1898.
⁷⁷ Työmies 15. 10. 1898.
⁷⁸ Työmies 8. 10. 1898.
⁷⁹ von Schoultz, mt. ss. 123—127.
⁸⁰ Työmies 24. 10. 1898.
⁸¹ Työmies 15. 10. 1898.
⁸² Työmies 3. 3. 1899.
⁸³ Vaasan ty:n ptk. 19. 3. 1899, TA.
⁸⁴ Viipurin ty ry 40-vuotias, ss. 24—25.
⁸⁵ Hämeenlinnan ty:n ptk. 14. 5. 1899, TA.
⁸⁶ Työmies 4. 4.—12. 4. 1899.
⁸⁷ Esim. *Sirolan* muistelmia Kansan Lehdessä 28. 2. 1914, *Huhta*, Monena mies eläessään, s. 11.
⁸⁸ Turun kokouksen ptk. ss. 30—31.
⁸⁹ Turun kokouksen ptk. ss. 3—4, 18—29, 48.
⁹⁰ Työmies 8. 4, 1. 5, 14. 7, 17. 7. 1899.
⁹¹ KL 9. 5, 22. 6. 1899.

IV. SUURLAKKOA KOHTI

1. Sosialismin edellytysten muuttuminen (ss. 72—82)

- ¹ Ainakin Nurmijärvellä torpparit olivat heikosti edustettuina kirjoittajien joukossa. Tosin he asuivat syrjässä, ja näin ollen heillä ei saattanut olla mahdollisuutta kirjoittamiseen. *Tommila*, mt. II, ss. 559—561.
² Tokoi, mt. s. 111.
³ Työmies 16.8, 30.8, 8.9, 20.9, 14.11. 1899. Sensuurin takia eivät suorat viitaukset poliittiseen tilanteeseen olleet mahdollisia.
⁴ *Parmanen*, Taistelujen kirja I, ss. 531—532, II, ss. 466—468.
⁵ *Roos*, Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni, ss. 9—68, *Tokoi*, mt. ss. 112—113, *Tommila*, mt. II, ss. 563—565.
⁶ Vapaus 31. 7. 1905 »Kuinka minusta tuli terroristi?»
⁷ Vapaus 16. 6. 1906 »Vallankumous», kirjoittaja oli nimimerkki Spartacus.
⁸ *Lauerma*, Aktivismi, ss. 141—148.
⁹ *Valpas*, Mikä . . . , s. 75.
¹⁰ *Tigerstedt*, Työnteisaukset tammik. 1 p:stä 1890 lähtien vuoden 1902 loppuun, ss. 1—39, Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, ss. 31—39, 96—99.

- ¹¹ Työmies mm. 15.1, 19.3, 18.6, 30.7, 1. 10. 1898.
- ¹² Työmies 6.9, 18.9, 25. 9. 1901, LS-Työmies 19. 9. 1901, Vaasan ty:n ptk. 23. 9. 1901, Hämeenlinnan ty:n puhujaseuran ptk. 18. 9. 1901, TA.
- ¹³ Tietoja Varkauden lakosta: Työmies 7. 12. 1903—8. 2. 1904, Kuusankosken ty:n ptk. 7. 2. 1904, Vaasan 14. 12. 1903, TA.
- ¹⁴ Viipurilaisen osak. ptk. 29. 11. 1904, Savo-karjalaisen osak. ptk. 14. 11. 1904, 20.2, 1. 10. 1905, HYK.
- ¹⁵ Kuusankosken ty:n ptk. 6.11, 13.11, 1904, Imatran 27. 11. 1904, 22. 1. 1905, TA.
- ¹⁶ Työmies 3. 12. 1904.
- ¹⁷ KL 24. 11. 1904.
- ¹⁸ LS-Työmies 28. 2. 1901.
- ¹⁹ Esim. Työmies 8. 6. 1899 kirje Muolaasta, KL 17. 12. 1901 kirje Tamme-last.
- ²⁰ Esim. Työmies 5. 4. 1899 kirje Iitistä, 2. 9. 1901 kirje Parikkalasta, 17.3. 1900 »Köyhät eivät saa kalastaa», 21. 3. 1900.
- ²¹ *Tigerstedt*, mt. s. 23, Työmies 17. 12. 1898.
- ²² Työmies 8. 6, 23. 6. 1902.
- ²³ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, ss. 29—31, *Sirén*, Torppariliikkeemme kehittymisen syitä, ss. 18—19, KL 16. 6. 1903.
- ²⁴ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, s. 36, Työmies 18. 7. 1905.
- ²⁵ *Kaukovalla*, Hämeen läänin historia II A, ss. 1288—1289.
- ²⁶ Savo-karjalaisen osakunnan ptk. syyslukukausi 1899, liite, 5. 3. 1900, HYK.
- ²⁷ *Tuominen*, Sirpin ja vasaran tie, s. 30. — Ks. s. 10.

2. *Kärki omaksuu marxilaisuuden* (ss. 82—97)

- ¹ Esim. Työmies 21. 3. 1899.
- ² Työmies 12. 1. 1899.
- ³ *Tainio*, Työmiehen katkismus, s. 27.
- ⁴ Esim. Työmies 21. 3, 17. 7. 1899, KL 15. 3. 1900.
- ⁵ Esim. KL 23. 4. 1901 »Minne päin kehitys kulkee?», Työmies 22. 3. 1901 »Kehitystä sosialismiin päin», Työväen Kevätlehti 1901 *Taavi Tainion* artikkeli »Edistyksen tie», ss. 2—6, KL 28. 2. 1903 *Eetu Salinin* artikkeli »Piirteitä luokkayhteiskunnan historiallisesta kehityksestä».
- ⁶ *Halme*, Vienti Suomen suhdannetekijänä vv. 1870—1939, ss. 125—129, KL 6. 9, 9. 9. 1902 »Porvarillisen yhteiskunnan häviö».
- ⁷ *Forsman*, Kurjistumisteoria, Työmiehen Illanvietto 1902, ss. 38—39.
- ⁸ *Kautsky*, Erfurtin ..., s. 120, Työmies 18. 6. 1900 »Luokkataistelu ja sosialismi», KL 16. 8. 1900 »Mikä on synnyttänyt luokkataistelun ja mitä se on?», KL 16. 8. 1900.
- ⁹ *Salin*, Miksi työväestö tahtoo valtaa, *Tainio*, Työmiehen ..., ss. 26—27.
- ¹⁰ Esim. *Blatchford*, Iloinen Englanti ..., *Tainio*, Työmiehen ..., ss. 26—30, Työmies 1. 7, 14. 7. 1899, KL 23. 11. 1899.
- ¹¹ Työmies 28. 4. 1900 »Kasvatus vai perisynti».
- ¹² Lainauksia *Kautskyn* kirjoituksista esiintyi usein. Esim. LS-Työmies 5.2. 1901 »Sosialismi ja itsekkäisyys».
- ¹³ KL 17. 10. 1901 »Ihanteita ja aatteita valko leipää?», 5. 9. 1900.
- ¹⁴ Viipurin kokouksen ptk. s. 154.
- ¹⁵ Viipurin kokouksen ptk. ss. 148—155.
- ¹⁶ Puoluehallinnon ptk. 6. 1. 1903, Sos. dem. puol. ark.

- ¹⁸ Forssan kokouksen ptk. liite s. 43.
¹⁹ Forssan kokouksen ptk. ss. 171—173.
²⁰ Forssan kokouksen ptk. s. 181.
²¹ Forssan ohjelma, julkaistu mm. Helsingin kokouksen 1904 pöytäkirjassa ss. 3—5.
²² Esim. *Taavi Tainio* piti *Koskisen* esitystä »tyypillisesti porvarillisena». Limingan edustaja *Leino* oli sitä mieltä, että »*Koskista* ei voi sanoa sosiaalidemokraatiksi, vaan puolueen vastustajaksi». Forssan kokouksen ptk. ss. 96, 105.
²³ Esim. KL 5. 11. 1903 »Työpalkoista Marxin mukaan».
²⁴ Työmiehen illanvietto 1904, s. 121.
²⁵ Työmiehen illanvietto 1904, ss. 361—362.
²⁶ Esim. KL 3. 5. 1904, Työmies 3. 5. 1905, *Kanerva* 1904, ss. 360—363.
²⁷ Työmiehen illanvietto 1904, ss. 329—330.
²⁸ Työmies 30. 8. 1899.
²⁹ Työmies 20. 9. 1899.
³⁰ Työmies 24. 8. 1903 »Luokkaoikeus», *Valppaan* artikkeli sen johdosta, että Työmies oli saanut sakkoja erään kunnianloukkausjutun yhteydessä. Työmies 12. 1. 1905 »Oikeuden käyntiä», Voikkaan lakon yhteydessä sattuneiden tapausten aiheuttaman oikeudenkäynnin johdosta.
³¹ Työmies 3. 12. 1904 »Luokkamoraali».
³² Työmies 1. 5. 1899 »Luokkaviha», KL 8. 4. 1905 »Kuka lietsoo luokkavihaa?»
³³ *Valpas*, Mikä . . ., s. 75. Tosin *Valppaan* hyökkäykseen »poliittisia murhia» vastaan saattoi sisältyä annos laskelmointia, takasihan se kirjan läpimenon sensuurissa. Toisaalta *Valppaan* väkivallan kammo tuli muissakin yhteyksissä esille. — Ks. s. 73.
³⁴ Työmies 17. 12. 1898 »Anarkismin taimilava», 4. 4. 1905.
³⁵ Esim. Työmies 15. 12. 1899 »Mitkä syyt johtavat köyhälistön siveettömyyteen?», 19. 6. 1902 »Varkaus, liikevoitto ja yhteisten varain jako?», 2. 1. 1905.
³⁶ KL 26. 7. 1904 »Mietteitä rikollisuudesta», *Srolan* artikkeli.
³⁷ *Nieminen*, Taistelu sukupuolimoraalista, ss. 124—126, *Kilpi*, Suomen työläisnaisliikkeen historia, ss. 106—113.

3. Erimielisyyksiä (ss. 97—112)

- ¹ *Kautsky*, Erfurtin . . ., ss. 233—234.
² Turun kokouksen ptk. ss. 26—33, 54—55, 141.
³ Puoluehallinnon ptk. 2. 9. 10. 9. 16. 10. 6. 11. 23. 11. 1899. Sos. dem. puol. ark. Esim. LS-Työmies 4. 11. 18. 11. 1899, KL 18. 11. 21. 11. 1899, Työmies 28. 12. 30. 12. 1899, 16. 1. 22. 1. 1900.
⁴ *Paasivuori-Kari*, mt. ss. 297—314.
⁵ Mäkelinin kirje af Ursinille 17. 11. 1899, Vuolukan kirje 26. 1. 1900 ja Oulun ty:n kirje 5. 2. 1900. Turkia ei kirjeessään asettanut aivan yhtä varauksittomasti kannattamaan af Ursinia. Turkian kirje 27. 1. 1900, af Ursinin koelma, TA.
⁶ *Kari-Paasivuori*, mt. ss. 315—328.
⁷ Puoluehallinnon ptk. 22. 1. 26. 1. 3. 2. 1900, Sos. dem. puol. ark.
⁸ *Tingsten*, mt. I, ss. 170—193.
⁹ Viipurin kokouksen ptk. s. 17.
¹⁰ Viipurin kokouksen ptk. ss. 16—17.

- ¹¹ Viipurin kokouksen ptk. s. 18.
- ¹² Viipurin kokouksen ptk. ss. 13—20.
- ¹³ Tietoja työväenliikkeen edustajien mukanaolosta passiivisessa vastarinassa: *Parmanen*, mt. I, s. 474, *Hultin*, Päiväkirjani kertoo I, s. 128, *Piisinen*, Piirteitä aktivistisen toiminnan ajoilta, Savon Miekka 1932 12, ss. 11—12.
- ¹⁴ Emil Saastamoisen kirje Adolf Törnngrenille 4. 7. 1903, Törnngrenin kokoelma, VA.
- ¹⁵ LS-Työmies 9. 11. 1901, KL 14. 11. 1901.
- ¹⁶ KL 16. 9, 18. 9. 1902.
- ¹⁷ Arbetaren 13. 9. 1902.
- ¹⁸ Arbetaren 10. 10. 1902.
- ¹⁹ KL 9. 9, 13. 9. 1902, 29. 1. 1903.
- ²⁰ KL 7. 10. 1902.
- ²¹ *Gummerus*, Aktiva kampår, ss. 32—33.
- ²² Työmies 7. 1. 1904.
- ²³ KL 12. 1, 14. 1, 16. 1. 1904.
- ²⁴ *Luhlakanta*, Suomen punakaarti, s. 22.
- ²⁵ Puoluehallinnon ptk. 18. 11. 1903, Sos. dem. puol. ark.
- ²⁶ Puoluehallinnon ptk. 3. 5. 1902, Sos. dem. puol. ark., Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toimintakertomus 1904, s. 4, Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Dresden vom 13. bis 20. September 1903, ss. 380—390, 419—420, *Valpas*, Mikä . . . , s. 2.
- ²⁷ Puoluehallinnon ptk. 11. 6. 1904, syysk. (päivämäärä puuttuu) 1904 Sos. dem. puol. ark.
- ²⁸ KL 13. 9, 15. 9, 22. 9. 1904, LS-Työmies 13. 9. 1904.
- ²⁹ Työmies 3. 9, 6. 9. 1904.
- ³⁰ Työmies 7. 9. 1904.
- ³¹ Vapaita Lehtisiä 30. 9. 1904.
- ³² Helsingin kokouksen 1904 ptk. ss. 115—117.
- ³³ Helsingin kokouksen 1904 ptk. ss. 133—136.
- ³⁴ Työmies 30. 9, 5. 10, 10. 10. 1904.
- ³⁵ *Schoultz*, mt. s. 256, Helsingin kokouksen ptk. ss. 83, 91—92, 104.
- ³⁶ Työmies 7. 10, 10. 10, 12. 10. 1904.
- ³⁷ Suomen Sosialidemokraatti 14. 1. 1920. Matti Paasivuoren vastine eräaseen Salinin kirjoitukseen.
- ³⁸ *Schoultz*, mt. ss. 263—266, Työmies 14. 10.—1. 11. 1904, KL 11. 10.—12. 11. 1904, LS-Työmies 11. 10.—18. 10. 1904.
- ³⁹ Työmies 20. 10. 1904. —Vrt. s. 102.
- ⁴⁰ Työmies 13. 10. 1904.
- ⁴¹ Työmies 10. 10—17. 10. 1904, KL 13. 10—17. 10. 1904.
- ⁴² LS-Työmies 18. 10. 1904.
- ⁴³ *Valpas*, Mikä . . . , s. 72.
- ⁴⁴ *Valpas*, Mikä . . . , s. 76. — Ks. ss. 75—76, 96.
- ⁴⁵ KL 24. 11. 1904— Ks. ss. 77—95.
- ⁴⁶ Savo-karjalaisen osakunnan ptk. 5. 2. 1905, HYK.
- ⁴⁷ *Parmanen*, mt. II, ss. 664—665.
- ⁴⁸ Työmies 15. 6, 17. 6. 1905.
- ⁴⁹ Arbetaren esim. 15. 10. 1904, 12. 1. 1905.
- ⁵⁰ KL 28. 10. 1905.

4. Sovellutus eri elämänaloille (ss. 112—160)

- ¹ *Kautsky*, Erfurtin . . . , s. 117.
- ² *Kautsky*, Erfurtin . . . , s. 121.
- ³ *Kautsky*, Erfurtin . . . , s. 123.
- ⁴ Tampereen kokouksen 1896 ptk. liite ss. 157—161.
- ⁵ Tampereen kokouksen 1896 ptk. ss. 61, 62, 64.
- ⁶ Turun kokouksen ptk. ss. 74—77.
- ⁷ A. Huotarin puheenvuoro, Forssan kokouksen ptk. ss. 81—84.
- ⁸ Mm. Enson ty:n edustajan H. Jalosen puheenvuoro, Sörnäisten ty:n edustajan J. Heiton puheenvuoro, Forssan kokouksen ptk. s. 85.
- ⁹ Forssan kokouksen ptk. ss. 86—88. Turun kokouksen ptk. ss. 76—82.
- ¹⁰ Turun kokouksen ptk. ss. 98—102.
- ¹¹ Forssan kokouksen ptk. ss. 48—71.
- ¹² Forssan kokouksen ptk. ss. 67—74.
- ¹³ Vrt. Salinin puheenvuoro, Forssan kokouksen ptk. ss. 68—69.
- ¹⁴ Forssan kokouksen ptk. liite ss. 10—15.
- ¹⁵ Forssan kokouksen ptk. ss. 76—78.
- ¹⁶ Forssan kokouksen ptk. ss. 143—148.
- ¹⁷ Työ 4. 3. 1905 »Valtiollinen ja ammatillinen työväenliike».
- ¹⁸ *Kautsky*, Erfurtin . . . , s. 247.
- ¹⁹ Tampereen kokouksen 1896 ptk. ss. 11—36.
- ²⁰ Turun kokouksen ptk. ss. 64—65.
- ²¹ Mm. Kössi Koskisen puheenvuoro, Turun kokouksen ptk. ss. 66—67.
- ²² Turun kokouksen ptk. ss. 72—73.
- ²³ Salinin puheenvuoro, Turun kokouksen ptk. s. 67.
- ²⁴ Viipurin kokouksen ptk. ss. 34—40, liite ss. 76—78.
- ²⁵ Forssan kokouksen ptk. s. 156.
- ²⁶ Forssan kokouksen ptk. ss. 161—162.
- ²⁷ Forssan kokouksen ptk. s. 161, liite ss. 80—83.
- ²⁸ *Kautsky*, Erfurtin . . . , s. 247.
- ²⁹ Työmies 6. 5. 1905 »Sanavapaus».
- ³⁰ *Kautsky*, Sosialidemokratia ja maatalouskysymys, ss. 3, 20, 26.
- ³¹ *Kautsky*, Sosialidemokratia ja . . . s. 183.
- ³² *Sombart*, Sosialismi . . . , ss. 150—151.
- ³³ Tampereen kokouksen 1896 ptk. s. 85.
- ³⁴ Työmies 29. 10. 1898, 13. 3. 1899.
- ³⁵ KL 16. 3. 1899.
- ³⁶ Turun kokouksen ptk. s. 105.
- ³⁷ Limingan ty:n edustajan leipuri Pitkäsen puheenvuoro, Turun kokouksen ptk. s. 105.
- ³⁸ Turun kokouksen ptk. s. 106.
- ³⁹ Esim. LS-Työmies 13. 4. 1901.
- ⁴⁰ Viipurin kokouksen ptk. s. 98.
- ⁴¹ Viipurin kokouksen ptk. ss. 98—102.
- ⁴² Viipurin kokouksen ptk. ss. 104—105.
- ⁴³ Viipurin kokouksen ptk. liite ss. 64—70.
- ⁴⁴ Viipurin kokouksen ptk. s. 95.
- ⁴⁵ Viipurin kokouksen ptk. s. 97.
- ⁴⁶ Viipurin kokouksen ptk. ss. 106—107.
- ⁴⁷ Esim. Työmies 29. 3. 1902 »Valkeita orjia».

- ⁴⁸ Esim. *Vuolukka*, Mitä olisi tehtävä? ss. 41—46.
⁴⁹ Työmies 5. 4. 1902, KL 31. 7, 2. 8. 1902, 21. 2. 1903.
⁵⁰ Forssan kokouksen ptk. liite ss. 58—67.
⁵¹ Forssan kokouksen ptk. ss. 96—103.
⁵² Mm. M. Vuolukan puheenvuoro, Forssan kokouksen ptk. s. 104.
⁵³ Limingan ty:n edustajan, seppä Leo Leinon ja Jyväskylän ty:n edustajan, suutari O. Lindemanin puheenvuorot. Forssan kokouksen ptk. s. 105.
⁵⁴ Vrt. Salinin puheenvuoro, Forssan kokouksen ptk. ss. 113—114.
⁵⁵ Forssan kokouksen ptk. ss. 112—115.
⁵⁶ Forssan kokouksen ptk. s. 116.
⁵⁷ Forssan kokouksen ptk. liite ss. 40, 77—79.
⁵⁸ Työväen Joululehti 1904, ss. 16—18.
⁵⁹ *Rantakari*, Valtio- ja yhteiskuntaelämää, s. 292.
⁶⁰ Työmies 23. 5. 1896.
⁶¹ Kenraalikuvernöörin kanslian ark. esim. 1900 erikoisjaosto, Fb 1: 20, 25. 30, 63, Fb 2: 76, Fb 7, Fb 39: 9, 31, Fb 44: 118, VA.
⁶² Työmies 9. 5. 1896.
⁶³ Työmies 27. 8. 1898.
⁶⁴ Työmies 12. 9. 1899.
⁶⁵ Gutenberg 1901 ss. 2—4.
⁶⁶ Työmies 13. 3. 1899.
⁶⁷ Työmies 23. 3. 1899.
⁶⁸ Työmies 4. 3. 1899 »Isänmaanrakkaus», 20. 3. 1899, 22. 3. 1899 »Se yksimielisyys», 20. 4, 26. 6. 1899 »Työväestö ja isänmaallisuus», Itä-Suomen Työmies 9. 9. 1900 »Kuka on isänmaallinen?», 12. 10. 1900, KL 25. 10. 1900 »Mikä on isänmaa?», 27. 10. 1900 »Mitä on isänmaallisuus?»
⁶⁹ *Sombart*, Sosialismi . . . s. 156—157.
⁷⁰ Turun kokouksen ptk. s. 146, Viipurin kokouksen ptk. s. 160.
⁷¹ KL 27. 9, 30. 9, 2. 10. 1902. Lisäksi aihetta käsiteltiin esim. LS-Työmies 28. 2. 1901, 25. 2. 1902 »Kansan vapaus ja sen voima», Työmiehen Illanvietto 1902 ss. 6—7 »Työväenliike ja isänmaallisuus».
⁷² Forssan kokouksen ptk. ss. 150.
⁷³ Kenraalikuvernöörin kanslian ark. 1903 Fb 98: 27.
⁷⁴ (*Kollontay*) *Malin*, Die Arbeiterbewegung . . . ss. 755—757, kenraalikuvernöörin kanslian ark. 1901, I os. Fb 5: 29.
⁷⁵ Helsingin kokouksen 1904 ptk. s. 104.
⁷⁶ Helsingin kokouksen 1904 ptk. ss. 104—105.
⁷⁷ Tähän viittaavia näkökohtia seuraavissa puheenvuoroissa: Oulun ty:n edustajan K. Ahmalan (ptk. ss. 76—77), Y. Mäkelinin (ptk. ss. 80—82), Turun edustajien J. A. Salmisen ja J. H. Jokisen (ptk. ss. 89—90), Viipurin ty:n edustajan A. Huotarin (ptk. ss. 90—91).
⁷⁸ Eetu Salinin (ptk. s. 36), Edvard Valppaan (ptk. ss. 77—80), Eero Haapalainen (ptk. ss. 87—88), Kaarlo Luodon (ptk. s. 92) puheenvuorot.
⁷⁹ Työmies 15. 6, 17. 6. 1905.
⁸⁰ Esim. Vapaus 16. 6, 23. 7, 31. 7. 1905, Vapaita Lehtisiä 19. 11. 1904 »Voikan lakko», *Hultin*, Päiväkirjani kertoo I, ss. 163—164.
⁸¹ *Hultin*, mt. ss. 134, 187, 228—229.
⁸² Esim. *Arbetaren* 12. 1. 1905.
⁸³ *Valpas*, Mikä . . . , ss. 114, KL 28. 10. 1905.
⁸⁴ Esim. Työmies 26. 3. 1903 »Taide ja puolueet», Valppaan artikkeli, 23. 8 1904, KL 19. 1. 1904, *Kuusinen*, Sananen sivistyskysymyksestä ja meidän sosialistisesta kirjallisuudestamme, Sosialistinen Aikakauslehti 1906 ss. 521—523.

- ⁸⁵ Työmies 11. 4. 1905.
- ⁸⁶ Esim. Työmies 1. 2. 1901 »Emil Zola sosialismista», Valppaan artikkeli, Työmiehen Illanvietto 1903 ss. 125—126, 1906 ss. 185—186.
- ⁸⁷ Työmies 30. 1. 2. 3. 1899, LS-Työmies 27. 1. 1899, KL 16. 3. 1899.
- ⁸⁸ Nokkala, mt. ss. 217—221, 229—234, esim. Työmies 12. 12. 1900, 10. 1. 1901, 21. 2.—8. 3. 1901 artikkelisarja Tolstoin ajatuksista. Ne oli koonnut Taavi Tainio.
- ⁸⁹ Nokkala, mt. ss. 234—238.
- ⁹⁰ Esim. KL 20. 8. 1903 »Jumala ja perkele», Büchnerin artikkeli 20. 10. 1903 vedotaan nimenomaan Häckeliin, 23. 7. 1904 »Uusi historiankäsitys» Sirolan artikkeli, jossa auktoriteetteina Marx ja Darwin, Työmiehen Illanvietto 1904 s. 354 Aatto Sirénin artikkeli Darwinista.
- ⁹¹ Esim. KL 8. 4. 1902, 23. 7. 1904; Työmies 3. 9. 1902 »Vanhat ihanteet suistuvat, Väinrikki Stool voitettu kanta».
- ⁹² Tampereen kokouksen 1896 ptk. ss. 40—41, 92, 145—151.
- ⁹³ Turun kokouksen ptk. s. 123, liite ss. 49—52.
- ⁹⁴ Turun kokouksen ptk. ss. 129—130.
- ⁹⁵ Forssan kokouksen ptk. s. 133.
- ⁹⁶ Esim. Työmies 11. 9. 1905. — Ks. ss. 156—157.
- ⁹⁷ Forssan kokouksen ptk. ss. 131—133.
- ⁹⁸ Useiden työväenyhdistysten paperit, TA.
- ⁹⁹ Työmies 13. 6. 1896.
- ¹⁰⁰ Porvoon pappeinkokouksen ptk. 8—11. 9. 1896, liite s. 16.
- ¹⁰¹ Juva, Valtio Kirkkosta . . . , s. 121.
- ¹⁰² Protokoll fördd vid prestmötet i Åbo den 10—17 september 1890 ss. 31—32.
- ¹⁰³ Porvoon pappeinkokouksen ptk. 11—14. 10. 1892, s. 6.
- ¹⁰⁴ Juva, Valtio Kirkkosta . . . s. 124.
- ¹⁰⁵ Reaktion voimakkuutta osoittaa, että aiheeseen palattiin jatkuvasti. Esim. Työmies 12. 9, 17. 10, 7. 11, 19. 12. 1896.
- ¹⁰⁶ Esim. Työmies 21. 12, 24. 12. 1896, 20. 3. 1897.
- ¹⁰⁷ Työmies 29. 5. 1897.
- ¹⁰⁸ Työmies 1. 2, 5. 6. 1896.
- ¹⁰⁹ Työmies 21.3, 28. 3, 23. 5. 1896.
- ¹¹⁰ Esim. Työmies 10. 12. 1898, Työväen kalenteri 1898, ss. 100—102.
- ¹¹¹ Työmies 2. 1, 7. 3, 25. 4. 1899, LS-Työmies 22. 4. 1899.
- ¹¹² Esim. nim. Torpparin kirje Tuusniemeltä, Työmies 20. 7. 1899. Siinä todettiin, että kristinusko ja sosialismi merkitsevät yleisen ihmisrakkauten ja veljeyden toteutumista. KL 23. 12. 1899, LS-Työmies 12. 5. 1900, Työmies 8. 8—14. 11. 1900 useita artikkeleita otsikolla »Uskovaisten puolesta».
- ¹¹³ Itä-Suomen Työmies 7. 7. 1899, 2. 5., 17. 8. 1900.
- ¹¹⁴ M. V(uolukka), Maassa rauha, Työväen Joululehti 1900, ss. 1—2, Onnellista ja rauhaisaa joulujuhlaa, sama 1902, s. 1, Huotari, Kristillistä rakkautta uhkuva sielu, sama 1903, ss. 15—16, Lindström, Jouluvirsi, sama 1904, s. 2.
- ¹¹⁵ Työmies 2. 3. 1901 »Työväenliike ja uskovaista».
- ¹¹⁶ KL 8. 10, 20. 10, 27. 10. 1903, 11. 7. 1905. Viimeksimainitussa numerossa ollut kirjoitus oli nimimerkki Kristityn kirjoittama. Siinä korostettiin, ettei kirjoittaja hyväksy Kansan Lehden kantaa uskonnollisiin kysymyksiin nähden.
- ¹¹⁷ Työmies 1. 2, 21. 10, 27. 10. 1905. Toinen kokous oli Riihimäellä. KL 17. 10. 1905.
- ¹¹⁸ Esim. Työ 27. 5. 1905.
- ¹¹⁹ Esim. Työmies 6. 4. 1899, KL 15. 2. 1900, LS-Työmies 4. 8. 1900.
- ¹²⁰ Forssan kokouksen ptk. s. 14.

- ¹²¹ Imatran ty:n ptk. 14. 1. 1903, Hämeenlinnan ty:n ptk. 23. 4. 1903, TA.
- ¹²² Esim. KL 19. 3., 24. 3. 1903.
- ¹²³ Gutenberg 1905, ss. 6—7.
- ¹²⁴ Porvoon pappeinkokouksen ptk. 8—11. 9. 1896, liite s. 16, Porvoon pappeinkokouksen ptk. 7. 10. 1898, s. 6, Porvoon pappeinkokouksen ptk. 14—17. 10. 1902.
- ¹²⁵ Protokoll fördd vid prestmötet i Nikolaistad den 16—22 september 1885, ss. 107—111.
- ¹²⁶ Kristillinen sosialismi Englannissa tämän vuosisadan keskivaiheilla, *Ruuth*, Valvoja 1894, ss. 261—279; *sama*, Evankeelis-sosiaalinen liike Saksassa, Valvoja 1896, ss. 460—477, 485—498, 581—607, *sama*, Kirkko ja yhteiskunnallinen kysymys. Kuvaus Saksan evankeelis-sosiaalisesta liikkeestä. Yhteiskunnallisia kysymyksiä 8. H:ki 1898.
- ¹²⁷ Esim. Ls-Työmies 10. 1, 25. 5, 5. 9. 1901, Työmies 20. 11. 1902, 24. 3. 1903, KL 20. 11. 1902.
- ¹²⁸ Työmies 1. 2. 1905.
- ¹²⁹ KL 17. 10. 1905, Työmies 21. 10, 27. 10. 1905.
- ¹³⁰ Ks. ss. 47—52.
- ¹³¹ Työväen Kalenteri 1904 (USA) ss. 115—116.
- ¹³² *Nokkala*, mt. ss. 217—224.
- ¹³³ Esim. Työmies 5. 6. 1897, 12. 2. 1898 »Hyväntekeväisyysnarripeliä», 19. 3. 1. 10. 1898.
- ¹³⁴ Työmies 20. 3. 1897.
- ¹³⁵ Työmies 28. 8. 1897.
- ¹³⁶ Työmies 1. 10. 1898.
- ¹³⁷ Työmies 27. 8. 1898.
- ¹³⁸ Työmies 7. 5. 1898.
- ¹³⁹ Työmies 12. 1. 1899.
- ¹⁴⁰ Mäkelinin puheen luonnos, Mäkelinin paperit, Kansan ark.
- ¹⁴¹ Työmies 3. 12, 10, 12. 1898; vrt. *Sirenus*, Elis Bergroth, ss. 470—482.
- ¹⁴² Työmies 24. 12. 1898.
- ¹⁴³ Työmies 2. 1, 7. 3. 1899 ...?
- ¹⁴⁴ *Forsman*, Mistä syystä ... ss. 39—40.
- ¹⁴⁵ Ls-Työmies 8. 4. 1899.
- ¹⁴⁶ Ls-Työmies 22. 4. 1899, Työmies 25. 4. 1899.
- ¹⁴⁷ Työmies 30. 3, 18. 4, 6. 5. 1899 »Työväenasia Marxin palkkakysymyksenä tahi Jeesuksen rakkauden oppina».
- ¹⁴⁸ Turun kokouksen ptk. ss. 52, 54, 56.
- ¹⁴⁹ Turun kokouksen ptk. ss. 123—130.
- ¹⁵⁰ *Tainio*, Työmiehen ..., ss. 29—30.
- ¹⁵¹ *Valpas*, Työläisnuoriso mukaan, ss. 8—9.
- ¹⁵² KL 21, 23. 10. 1902.
- ¹⁵³ KL 15. 11—25. 11. 1902.
- ¹⁵⁴ Työväen Kevätlehti 1900, ss. 26—27, KL 2. 8. 1900, Työmies 22. 10. 1900.
- ¹⁵⁵ Esim. Työmies 26. 10. 1899, KL 26. 7. 1900, Ls-Työmies 14. 12. 1901.
- ¹⁵⁵ Esim. KL. 16. 10. 1902.
- ¹⁵⁶ *Bebel*, Uskonnollista väittelyä, ss. 4—18.
- ¹⁵⁷ Imatran ty:n ptk. 1. 3. 1903, TA.
- ¹⁵⁸ *Raappana*, mt. s. 95.
- ¹⁵⁹ Forssan kokouksen ptk. liite, s. 44.
- ¹⁶⁰ *Meltti*, Kotkan ty 1888—1938, s. 18.
- ¹⁶¹ Forssan kokouksen ptk. s. 172. — Ks. s. 88.

- ¹⁶² Forssan kokouksen ptk. ss. 132—133, Santeri Saarikiven haastattelu.
¹⁶³ Esim. KL 19. 1—23. 2. 1905 »Kristillinen rakkaudentoiminta».
¹⁶⁴ Työmies 2. 5. 1904 »Siveellisyysasiasta», Työmiehen Illanvietto 1904 ss. 361—362.
¹⁶⁵ Euterpe 1903, ss. 379—381, Arbetaren 12. 9. 1903.
¹⁶⁶ Kuusankosken ty:n ptk. 17. 4. 1904, Hämeenlinnan ty:n ptk. 27. 11. 1904, Vaasan ty:n ptk. 16. 4. 1905, TA.
¹⁶⁷ KL 8. 5. 1902.
¹⁶⁸ Nokkala, mt. s. 221.
¹⁶⁹ Esim. Uusi Aika näyttenumero jouluk. 1900, 19. 1. 1901 »Totuus» Ervastian artikkeli, 2. 2. 1901 »Eräille työväenliikkeeseen liittyneille», 30. 3. 1901 »Nuorisomme ja työväenliike».
¹⁷⁰ Uusi Aika 23. 3., 30. 3. 1901.
¹⁷¹ Jokipii, Teosofian suhde työväenliikkeeseen Suomessa, ss. 124—140.
¹⁷² Työmiehen Illanvietto 1902, ss. 23—24 »Teosofia ja sosialismi», ss. 45—46 »Sosialismi ja materialismi». — Ks. ss. 170—171.
¹⁷³ Mm. KL 11. 1. 1902 »Mitä on teosofia ja mitä se opettaa?», 18. 1. 1902, Työmies 26. 7. 1902; KL 4. 2, 11. 2—20. 3. 1902.
¹⁷⁴ Työmies 21. 10. 1902.
¹⁷⁵ KL. 2. 12. 1902.
¹⁷⁶ Esim. Työmiehen Illanvietto 1903, s. 78 »Monta uskontoa» Ervastian artikkeli, 1903, ss. 213—216 »Aistimaailma ja kehityslaki» Palomaan artikkeli.
¹⁷⁷ Jokipii, mt. ss. 129—131, Työmiehen Illanvietto 1904, ss. 289—290.
¹⁷⁸ Santeri Saarikiven haastattelu.
¹⁷⁹ Viipurin Työväen Sanomalehti- ja Kirjapaino-osuuskunta r. l. 1905—1950, s. 17.

5. Sosialismin leviämiskanavat (ss. 161—182)

- ¹ Luettelo painoasiamiehille ja sanomalehden julkaisijoille annetuista varoituksista ja muistutuksista 1887—1905, Painoasiain yllähallituksen ark., VA, (*Kollontay*) Malin, Die Arbeiterbewegung . . . s. 755.
² Koko työväenlehdistöä ja Kansan Lehteä koskevat tiedot, *Sirola*, Numeroita työväen sanomalehdistön vaiheista Suomessa, ss. 98—101. Työmiehen levikistä on tietoja useassakin lähteessä, mutta tiedot vaihtelevat: *Sirola*, mt. s. 101, Kertomukset Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta 1901—1905, Työmies 24. 3. 1906, *Karjalainen*, Tilastoa Työmies-lehden leviämisestä, s. 125. Länsi-Suomen Työmiehen levikistä ei ole saatavissa tietoja.
³ Työmies-lehden tilaajat vuosina 1903, 1908, 1912 ja 1914. — Ks. s. 329.
⁴ Työmies 11. 6. 1902, 17. 1. 1904.
⁵ Kertomukset Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta 1901—1905.
⁶ Puoluehallinnon ptk. 6. 1, 3. 2. 1900, Sos. dem. puol. ark.
⁷ Kansan Lehti 1899—1924, ss. 12—14, 143.
⁸ KL 22. 9. 1904.
⁹ Kansan Lehti 1899—1924, ss. 12—18, 143, *Varto*, Tampereen ty 1886—1906, ss. 21—22.
¹⁰ Sosialisti 14. 1. 1929, 30-vuotisnumero.
¹¹ Itä-Suomen Työmies 9. 6. 1899, 11. 4, 2. 5—7. 11. 1900, *Mellti*, Kotkan ty 1888—1938, s. 47.
¹² Lahden Uutiset 17. 3. 1900.

- ¹³ *Sundqvist*, Femtio år svensk arbetarrörelse i Finland, s. 16, Arbetaren 12. 12. 1902.
- ¹⁴ Lehti vaati mm. »uussuomettarelaisia hännänkantajia» (Valpasta, Luotoa ja Haapalaista) erotettavaksi puolueesta. Arbetaren 15. 10. 1904.
- ¹⁵ Karjalan Työmies 1. 6. 1901, Viipurin Työvään Sanomalehti- ja Kirjapaino-Osuuskunta r. l. 1905—1930, ss. 100—101.
- ¹⁶ Pohjolan Työmies 11. 4. 1903.
- ¹⁷ KL 28. 1. 1904.
- ¹⁸ Työ 17. 12. 1904, 14. 1. 1905, Viipurin Työvään Sanomalehti . . . ss. 103—105.
- ¹⁹ Eteenpäin 25. 7. 1905.
- ²⁰ Työmiehen Illanvietto 1902—1906, erityisesti 1904 ss. 297—299, Kertomukset Työvään-Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta 1902—1906.
- ²¹ *Gutenberg* 1893—1905.
- ²² Jalkinelehti 1899, erityisesti ss. 4, 14, 21, 27—29.
- ²³ Vaatturi 1899—1905.
- ²⁴ Ilmarinen, 1900—1901, erityisesti 1900 ss. 1, 42, 73—75.
- ²⁵ *Raitio*, Työvään sanomalehdet ja sanomalehtimiehet, s. 50.
- ²⁶ Palvelijatar-lehti 1905.
- ²⁷ Esim. Uusimaa 28. 1. 1899 »Maata työväestölle», 7. 2. 1900, 3. 4. 1903 »Työväänkysymys».
- ²⁸ Kotkan Sanomat 7. 2, 7. 7, 20. 10, 5. 12. 1903.
- ²⁹ Kanerva jouluk. 1904, Sosialistinen Aikakauslehti 1955, ss. 11—12, 12—12, 77.
- ³⁰ Esim. Euterpe 1904 ss. 283—288, »En socialistisk statslära», Leo Ehnroothin artikkeli.
- ³¹ Raataja 1905, ss. 100—101.
- ³² Työmies 22. 7. 1905.
- ³³ LS-Työmies 9. 10. 1900, *Ampuja*, mt. s. 39, Santeri Saarikiven haastattelu, ks. ss. 62—63.
- ³⁴ Työvään Joululehti 1899, ss. 8—9.
- ³⁵ Kertomukset Työvään Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta 1902, 1903.
- ³⁶ Kertomus Työvään Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta 1904.
- ³⁷ Hämeenlinnan ty:n ptk. 4. 10. 1903, TA.
- ³⁸ Kertomukset Työvään Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta 1901—1904.
- ³⁹ *Käpälämäki*, Veli Vatanen, ss. 97—100.
- ⁴⁰ Turun kokouksen ptk. liite s. 47.
- ⁴¹ Esim. Työmies 19. 3. 25. 4. 1899.
- ⁴² Turun kokouksen ptk. liite, s. 101.
- ⁴³ Viipurin kokouksen ptk. liite, ss. 81—82.
- ⁴⁴ Forssan kokouksen ptk. liite, ss. 87—88.
- ⁴⁵ Forssan kokouksen ptk. liite, ss. 87—88.
- ⁴⁶ *Lehokas*, Puhuttu sana työväenliikkeen alkuaikoina. Alkutaipaleelta, s. 74, *Käpälämäki*, mt. ss. 97—100, Sosialisti 14. 1. 1929.
- ⁴⁷ Vaasan ty:n ptk. 16. 11, 8. 12. 1902, Oulun 16. 11. 1902, Kuusankosken 6. 3. 1904, TA. s. 46, *Varto*, mt, s. 23.
- ⁴⁸ Esim. *Tokoi*, mt. s. 116.
- ⁴⁹ Uuden ajan kynnyksellä 1900, s. 106, 1901, s. 96, Pohjakerroksista, s. 20.
- ⁵⁰ Työläisen Joulu 1909, s. 14, Sosialisti 14. 1. 1929, veteraanien muistelmia 30-vuotisnumerossa.

6. Alueellinen ja yhteiskunnallinen leviäminen (ss. 182—223)

¹ *Kari*, Tilastolliset taulut Suomen työväenyhdistyksistä vv. 1899—1900; *Kari*, Tilastolliset taulut Suomen työväenpuolueeseen ja sosialidemokraattiseen puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä, *Sirola*, Sosialidemokratinen puolue Suomessa, s. 38. Joka vuosi eräät yhdistykset jättivät jäsenmääränsä ilmoittamatta. Toisinaan puoluesihteeri näyttää jättäneen nämä kokonaan pois kokonaisjäsenmäärää laskiessaan, toisinaan hän taas on ottanut ilmoittamatta jättäneen yhdistyksen jäsenmäärän edelliseltä vuodelta. Ilmeisesti myös yhdistysten piirissä jäsenmäärän ilmoittaminen ja jäsenenä pitäminen on tapahtunut kovin häilyvien perusteiden mukaan.

² Esim. Kertomus Tampereen ty:n toiminnasta 1903, ss. 11—12.

³ *Kari*, Tilastolliset ... vv. 1899—1904, *Sirola*, Sosialidemokratinen ... s.38.

⁴ Helsingissä toimineiden sivuyhdistysten jäsenmäärät olivat seuraavat:

	Helsingin ulko- työväen- yhdistys	Sörnäis- ten	Hel- singin ruots.	Her- mannin	Töölön	Raittius- yhdistys Valo	Puu- seppien ammatti- osasto
1899	143	295	..	—	—	..	..
1900	143	295	..	—	—	..	..
1901	..	311	180	—	—	..	54
1902	..	258	..	—	—	..	151
1903	..	434	60	..	..	..	..
1904	224	458	64	186	88	50	..
1905	331	677	..	86	185	100	..

⁵ Tampereen sivuyhdistysten jäsenmäärät olivat seuraavat:

	Tampereen ulkotyöväen yhdistys	Pispalan	Messukylän
1899	70	—	—
1900	70	—	—
1901	108	—	—
1902	89	..	..
1903	65	100	203
1904	132	69	124
1905	430	229	110

Kari, Tilastolliset ..., *Sirola*, Sosialidemokratinen ...

⁶ *Kallio*, Kertomus Oulun ty:n 25-vuotisesta toiminnasta, ss. 24—27.

⁷ Ahmalan puheenvuoro Helsingin kokouksessa 1904, ptk. s. 77.

⁸ *Meltti*, Kotkan ty 1888—1938, ss. 49—50, 64, 280—282.

⁹ *Kanerva*, Hämeenlinnan ty:n 50-vuotistaipaleelta, ss. 19—20.

¹⁰ Haminan ty:n ptk. 30. 4, 27. 10. 1899, 31. 3, 30. 6. 1901, TA.

¹¹ *Halonen*, Kuopion ty 50-vuotias ss. 70—92.

¹² *Huotari*, Viipurilaista työväenliikettä vuosisatamme vaihteessa. Alkutai-paleelta ss. 119—121.

¹³ Puoluehallinnon ptk. 6. 11. 1899, 12. 12. 1900, 28. 1. 1901, Sos. dem. puol. ark.

¹⁴ Vaasan ty:n ptk. 10. 10, 29. 10. 1899, 8. 4, 6. 10. 1901, 6. 4, 4. 5. 1902, 15. 2. 1903, TA.

¹⁵ *Kontula*, mt. ss. 59—67.

¹⁶ *Oittinen*, Jyväskylän ty 50-vuotias 1888—1938, ss. 57—67.

¹⁷ Kemin työväenseuran 25-vuotisjulkaisu ss. 25—26, Punainen Pohjola 1909 ss. 24—26.

¹⁸ Punasten Joulu 1908 ss. 7—8.

¹⁹ Mikkelin ty vuosina 1890—1940, ss. 17—19.

²⁰ Kertomus Pietarsaaren ty:n 10-vuotisesta toiminnasta ss. 5—6, 25.

²¹ Niinpä Vaasassa oli ty:n kokouksessa läsnä 29 henkilöä silloin, kun päätettiin liittymisestä puolueeseen. Samana vuonna yhdistyksen koko jäsenmäärä 356. Vaasan ty:n ptk. 4. 5. 1902, TA. Hämeenlinnassa kokouksissa vuonna 1899 oli vähän toistakymmentä henkeä ja yhdistyksen jäsenmäärä oli tällöin 148. Hämeenlinnan ty:n ptk:t vuodelta 1899, TA.

²² Vaasan ty:n ptk. 8. 4. 1901, 1. 10, 22. 10, 12. 11. 1905, TA.

²³ Mukaan otettu ne yhdistykset, joista yhtenäisimmät sarjat saatavissa. *Kari*, Tilastolliset... *Sirola*, Sosialidemokratinen...

²⁴ Kaupunkiyhdistyksien paitsi Helsingin, Tampereen ja Turun osuus koko työväenliikkeen jäsenmäärästä:

Vuosi	Koko jäsenmäärä	Kaupunkiyhd.	Prosenttia
1899	9 446	3 041	32.2
1900	9 165	3 255	35.5
1901	5 841	2 248	38.4
1902	8 151	2 715	33.3
1903	13 513	5 499	40.6
1904	16 610	5 546	33.4
1905	45 298	13 500	29.8

Vuodesta 1901 vain puolueeseen kuuluneet. *Kari*, Tilastolliset..., *Sirola*, Sosialidemokratinen...

²⁵ Turun kokouksen ptk. ss. 20, 47, 132, 139.

²⁶ Turun kokouksen ptk. s. 18.

²⁷ *Ukkola*, Myllykosken työväenyhdistys ry 50-vuotias, s. 16;

²⁸ *Kivisalo*, Työväenliike Etelä-Hämeessä, s. 160, Suurlakko Forssassa.

²⁹ Tiutisten työväenyhdistys ry 40-vuotismuistojulkaisu 1898—1938, ss. 8—15.

³⁰ *Suvanto*, Wrightiläisyydestä sosialismiin Toijalassa, ss. 202—208.

³¹ *Kari* — *Paasivuori*, Ammattiyhdistysliike, ss. 341—342.

³² Taistelujen vuodet. Kuusankosken työväenjärjestöt 1903—1953, ss. 12—14.

³³ Lauritsalan sos. dem. ty. ry. 1902—1952, s. 11.

³⁴ Enson työväenyhdistys 50 vuotta 1900—1950, ss. 3—8.

³⁵ Helsingin kokouksen ptk. ss. 83—84.

³⁶ Esim. Hallan ty:n edustajan T. Hyvösen puheenvuoro (ptk. ss. 86—87), Enson ty:n edustajan M. Niskasen puheenvuoro (ptk. s. 73), Kymin ty:n edustajan O. Vääntisen puheenvuoro (ptk. s. 101), Voikkaan ty:n edustajan Fr. Tilan puheenvuoro (ptk. ss. 75—76).

³⁷ Esim. Forssan ty:n edustajan T. Åmarkin puheenvuoro (ptk. s. 182), Kuusankosken ty:n edustajan O. Rinteen puheenvuoro (ptk. s. 180).

³⁸ *Ukkola*, mt. s. 17.

³⁹ Lisäksi oli mainittu Leppäkosken (23) ja Jämsän (14) jäsenmäärät, *Kari*, Tilastollinen...

⁴⁰ *Kari*, Tilastolliset..., *Sirola*, Sosialidemokratinen...

⁴¹ *Suolahti*, Tyrvännön torpparilaitos, s. 158.

⁴² Kansan Lehti 1899—1924, s. 42.

⁴³ Kauhavan ty 50 vuotta 1894—1944, s. 5, *Alanen*, mt. s. 696.

- ⁴⁴ *Kontula*, Puoli vuosisataa työväenliikettä Eurassa, ss. 17—39.
- ⁴⁵ Kempeleen ty:n säännöt.
- ⁴⁶ Esim. Karkun ty:n säännöt, vahvistettu 28. 10. 1901.
- ⁴⁷ Alavuden ty 50 vuotta, s. 18.
- ⁴⁸ Tuuloksen ty Alku 25-vuotias, ss. 4—5.
- ⁴⁹ Katsaus sos. dem. työväenliikkeen vaiheisiin Vihdissä kymmenvuotiskautena 1902—1912, ss. 3—11.
- ⁵⁰ Kauhavan ty 50 vuotta 1894—1944, s. 23.
- ⁵¹ KL 7. 5. 1903.
- ⁵² Hämmäläisosakunnan ptk. 12. 3, 14. 11. 1893, HYK.
- ⁵³ Hämmäläisosakunnan ptk. 1. 2, 8. 2, 11. 10, 15. 11. 1898, HYK.
- ⁵⁴ Hämmäläisosakunnan ptk. 17. 10. 1899, HYK, Ko. yhdistyksen kirje af Ursinille 29. 11. 1899, af Ursinin kok. TA.
- ⁵⁵ Viipurilaisen osakunnan ptk. 3. 4. 1900, HYK.
- ⁵⁶ Viipurilaisen osakunnan ptk. 10. 4. 1900, 15. 10, 22. 10. 1901, 25. 2, 4. 11. 1902, HYK.
- ⁵⁷ Hämmäläisosakunnan ptk. 5. 11. 1901, HYK.
- ⁵⁸ Hämmäläisosakunnan ptk. 19. 2. 1903, HYK.
- ⁵⁹ Arbetaren 3. 5, 12. 12. 1902, *Barck*, Arvid Mörne och sekelskiftets Finland, s. 314, *Ehnrooth*, Från ett skiftesrikt liv, s. 164, *Gummerus*, Aktiva kamp-år 1899—1910, ss. 24—26, *Holmberg*, Mårten Holmberg, ss. 199—200.
- ⁶⁰ *Gummerus*, mt. ss. 28—33, *Holmberg*, mt. ss. 207—209.
- ⁶¹ Hämmäläisosakunnan ptk. 24. 11. 1903, HYK, Käy eespäin väki... ss. 338—342.
- ⁶² *Puntila*, Hämmäläis-Osakunnasta ja sen toiminnasta vv. 1868—1928, s. 244.
- ⁶³ Hämmäläisosakunnan ptk. 3. 11. 1903, 26. 1. 1904, HYK.
- ⁶⁴ *Puntila*, mt. ss. 227—243.
- ⁶⁵ Savo-karjalaisen osakunnan ptk. 14. 3., 10. 10. 1904, HYK.
- ⁶⁶ Savo-karjalaisen osakunnan ptk. 14. 11. 1904, Viipurilaisen osakunnan ptk. 29. 11. 1904, HYK.
- ⁶⁷ Viipurilaisen osakunnan ptk. 29. 11. 1904, HYK.
- ⁶⁸ Pohjalaisen osakunnan ptk. 27. 2. 1905, HYK.
- ⁶⁹ *Tanner*, Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa, ss. 68—70.
- ⁷⁰ Raataja 1905, ss. 177—178, »Kravattisocialistit», Raataja 1905, s. 3, runo »Tietäjän yö».
- ⁷¹ Työmies 22. 7. 1905.
- ⁷² *Sundqvist*, mt. s. 13, *Wiik*, Sosialidemokratia Suomen ruotsalaisten keskuudessa, ss. 261—262; *Kari*, Tilastolliset..., *Sirola*, Sosialidemokratinen...
- ⁷³ *Kilpi*, Suomen työläisnaisliikkeen historia, ss. 46—51.
- ⁷⁴ *Tainio*, mt. ss. 28—29.
- ⁷⁵ *Nieminen*, mt. ss. 197—216, 252—254, *Kilpi*, Suomen... ss. 112—113, 117—122.
- ⁷⁶ Työläisnaisten kolmannen edustajakokouksen pöytäkirja Tampereella 17, 18, 19 p. heinäkuuta 1905, ss. 58—51, Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen pöytäkirja Viipurissa 8, 9 ja 10 p. lokakuuta 1906, liite, *Turkia*, Sosialidemokratinen puolue Suomessa. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1906, s. 38. Vuosien 1899 ja 1900 osalta on taulukossa kaikki työväenyhdistyksiin kuuluvat naiset ja vuodesta 1901 vain sellaiset, jotka kuuluivat sosiaalidemokraattiseen puolueeseen liittyneisiin yhdistyksiin.
- ⁷⁷ Ensimmäinen yleinen työläisnaisten edustajain kokous Helsingissä heinäkuun 4, 5 ja 6 p:nä 1900, ss. 3—4,

⁷⁸ Toisen yleisen Suomen työläisnaisten edustajain kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17—19 p:nä 1902, ss. 6—7.

⁷⁹ Esim. Työmies 9. 9. 1903 »Nuorisoseurat ja työväenkysymys».

⁸⁰ Pöytäkirja Suomen sosialidemokratisten nuorisoseurojen edustajakokouksesta 1906.

⁸¹ *Huotari Anni*, Muistelmia ihanneliitoista, ss. 134—139.

⁸² Raittiusliike ja sosialismi, *Voionmaa—Seppälä*, Socialismia.

⁸³ Kirjallisuutta mm. *Kari—Paasivuori*, mt., *Alanen*, Suomen puutyöläisten järjestötoiminnan vaiheita, ss. 8—20, *Oksanen*, 50 vuotta paperityöntekijöiden järjestötoimintaa, ss. 13—52, *Salomaa*, mt., ss. 55—114.

⁸⁴ *Aaltonen*, Kuluttajat yhteistyössä, ss. 114—138, 167—176, Forssan kokouksen ptk. ss. 19—38, KL 21. 5. 1904 »Osuustoiminta ja työväenliikkeen porvarillistumisen vaara».

V. SOSIALISMIN LÄPIMURTO SUURLAKOSTA YKSIKAMARISEEN EDUSKUNTAAN

1. Työväenliikkeen johto (ss. 224—284)

¹ Turun kokouksen ptk. ss. 66—67, 73.

² Viipurin kokouksen ptk. 34—40.

³ Forssan kokouksen ptk. s. 161.

⁴ Mm. Leninin toimittamassa Iskra-lehdessä tuomittiin tsaarinvallan menettely Suomessa, *Kilpi*, Lenin... ss. 22—31, *Hyvönen*, Suomen vanhan työväenpuolueen historia, ss. 48—49.

⁵ Kansallislakon keskuskomitean ptk. 2. 11. 1905 4 §, TA, *Roos*, Nationalstrejken i Finland, ss. 75—77.

⁶ Punainen julistus, Handlingar rörande strostrejken, HYK.

⁷ *Leppänen*, Kaksikymmentä vuotta suurlakosta, ss. 67—68.

⁸ *Latinki*, Kansalliskaarti, ss. 57—58; *Kock*, Seitsemän päivää keskusasemalla, ss. 12—13, 19—22.

⁹ Kansallislakon keskuskomitean ptk. 5. 11. 1905, TA.

¹⁰ Kansallislakon keskuskomitean ptk. 5. 11. 1905 31 §, TA.

¹¹ Suomen Sosialidemokraatti 9. 11. 1930, Matti Paasivuoren muistelmia suurlakon ajalta, Suomen Sosialidemokraatti 1. 12. 1935 Sulo Vuolijoen muistelmia.

¹² KL 11. 11. 1905.

¹³ Tietoja tällaisesta väkijoukkojen aktiivisuudesta mm. Kansallislakon keskuskomitean ptk. 5. 11. 1905 (Lohjalta), Kuusankosken ty:n ptk. 6. 11. 1905 (Kuusankoskelta) TA. Työmies 13. 11. 1905. *Roos*, Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni, ss. 232, 237.

¹⁴ *Laine*, mt. I ss. 282—283, 287, 298, *Latinki*, mt. ss. 59—64.

¹⁵ Mm. nimimerkki *Latinki* kirjoitti välittömästi suurlakon jälkeen ilmestyneessä kirjassaan Kansalliskaarti: »Kansalliskaartin harjoitukset ovat olleet harjoituksia koko työväen tulevaisuutta varten, valmistava luokka työväenliikkeen korkeampia luokkia varten, sotakoulu josta kasvaa joukoittain kykeneviä sotureita, alupseereja, vääpeleitä ja kenraaleja Suomen sosialidemokraattisella puolueella.» *Latinki*, mt. s. 64, punakaartin synnystä ss. 19—64. Lisäksi mm. *Kock*, Seitsemän päivää keskusasemalla.

¹⁶ Tampereen kokouksen 1905 ptk. ss. 112—113.

¹⁷ *Kilpi*, Lenin... ss. 39—41, *Korpimaa*, Salaisilla poluilla, ss. 89—91, 103—

105. Revoljutsija 1905—1907 gg. v Rossii. Vyišij podjom revoljutsii 1905—1907 gg. II s. 1021, III ss. 500, IV ss. 363, 447, 559, 534.

¹⁸ Esim. O. V. Kuusisen arvostelu af Ursinin toimittamasta teoksesta Tulevaisuutta kohti, Sosialistinen Aikakauslehti 1906 ss. 71—72. Sosialistinen Aikakauslehti 1905, s. 2 ohjelmakirjoitus.

¹⁹ Sosialistinen Aikakauslehti 1905, s. 2, 1906, ss. 26—27, 505—508.

²⁰ Esim. suomentamansa Kautskyn teoksen »Yhteiskunnallinen vallankumous» esipuheessa Väinö Tanner totesi, että Kautsky oli meillä valitettavasti liian vähän tunnettu. *Kautsky*, mt. ss. 5—6. Arvostellessaan Ursinin kirjaa »Tulevaisuutta kohti» O. V. Kuusinen esitti nimenomaan Kautskyn käsitykset totuuksina. Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 71—72. Myös työväenlehdissä esiintyi runsaasti lainauksia Kautskyn kirjoituksista. Esim. Työmies 22. 9, 15. 10, 19. 10. 1906.

²¹ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, s. 25.

²² Sosialistinen Aikakauslehti 1906, s. 27.

²³ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, s. 331.

²⁴ Savon Työmies esim. 22. 1. 1907, 18. 5. 1907 »Vaatiiko veri verta», Työläinen esim. 23. 4. 1907 »Ne verityöt».

²⁵ Punainen Häme 1909, ss. 8—9, »Ovatko itsemurhat hyväksyttäviä?».

²⁶ Työmies 11. 11. 1905 »Toinen tai toinen tie».

²⁷ Työmies 23. 12. 1905.

²⁸ Työmies 17. 2. 1906.

²⁹ Työmies 9. 3. 1906.

³⁰ Esim. Työmies 14. 3, 16. 3. 1906.

³¹ *Kautsky*, Erfurtin... s. 120.

³² *Kautsky*, mt. ss. 1905, esim. KL 1. 4. 1906 »Luokkataistelu», 6. 4. 1906 »Työ ja pääoma taistelevat keskenään», Sosialisti 7. 4. 1906 »Luokkataistelu», Työmies 14. 6. 1906 »Taas kapitalismin rikoksia».

³³ *Krapotkin*, Taistelu leivästä ss. X, 28, 255.

³⁴ Puolustaessaan maanalaista väkivaltaista toimintaa kapteeni Johan Kock muistelmissaan viittasi Krapotkinin teoksesta Taistelu leivästä saamiinsa vaikutteisiin. *Kock*, Milloin paljastuu petos, s. 79.

³⁵ Esim. Työmies 27. 4. 1906 »Mitä on kirjoitettu laki?», Työmiehen Illanvietto 1906, ss. 202—203 »Rikos yhteiskunnallisena ilmiönä», sama 1906 ss. 197—198, 207—208—211—214 »Prostituutio sosiaalisena luokkailmiönä.»

³⁶ Näiden vaikutteiden ratkaisevaa osuutta Suomen työväenliikkeessä syntyneeseen väkivaltaisen toiminnan ihailuun korostaa Alex Halonen. *Halonen*, Suomen työväki ja väkivaltaiset menettelytavat, ss. 15—16.

³⁷ Vuonna 1905 bolševikkien ryhmä piti tärkeimpänä tehtävänään valmistumista aseelliseen kapinaan. *Smirnov*, Suomen vallankumouksellisesta historiasta vuosina 1905, 1917, 1918, s. 63.

³⁸ Tietoja kosketuksista venäläisiin vallankumouksellisiin mm.: *Haapalainen*, Suomen punakaartilaisen osanotosta Viaporin kapinaan, ss. 131—132, *Sokolev*, Viapori, ss. 225—227, *Smirnov*, mt. ss. 8, 24—25, *Korpimaa*, mt. ss. 89—105, *Parmanen*, IV. s. 804, Kenraalikuvernöörin kanslian ark. 1907, Fb 337 XVII: 2, 5, Fb 338 XXIV 2, Fb 340 XXV: 1, 2, VA.

³⁹ *Parmanen*, III, ss. 529—531, 636—637.

⁴⁰ *Kiiskinen*, Vuosikymmenien takaa, ss. 68—69, 76—77, 121—123.

⁴¹ Sosialistit ja salaiset järjestöt, ss. 11—13, *Hersalo*, Suojeluskuntien historia I, ss. 101—105.

⁴² Työ 21. 2. 1907.

- ⁴³ *Taimi*, Siivuja eletystä, ss. 118—119.
- ⁴⁴ *Tingsten*, mt. I, ss. 193—198.
- ⁴⁵ KL 29. 9, 30. 9. 1906.
- ⁴⁶ Työväen Joululehti 1907, ss. 15—17. Myös Eero Haapalainen ilmaisi kiinnostuksensa Hinke Bergegreniä ja hänen edustamiaan ajatuksia kohtaan. Näin ollen hänenkin vallankumousihailunsa oli saanut virikkeitä myös tältä taholta. Hän oli kesällä 1906 Ruotsissa käydessään tutustunut Bergegreniin. *Haapalainen*, Kapteeni Kockin pako Suomesta v. 1906, ss. 139—140.
- ⁴⁷ Ernst Lampén kirjoitti hänestä ihailevan artikkelin Nuoreen Suomeen. *Nuori Suomi* 1906, ss. 165—167.
- ⁴⁸ Tältä taholta tuleviin vallankumousherätteisiin viittasi mm. Kaarlo Luoto. *Luoto*, Totuuksia, ss. 50.
- ⁴⁹ KL 28. 2.—16. 3. 1906, Sirolan matkakertomus. Millään tavoin innostunut arvio ei ollut myöskään vaasalaisessa Vapaassa Sanassa. *Vapaa Sana* 4. 1. 1901.
- ⁵⁰ Suoranaista väkivallan ihailua, esim. *Vapaus* 28. 1. 1906.
- ⁵¹ Oulun kokouksen ptk. s. 320.
- ⁵² Esim. Työläinen 25. 1. 1907 »Kostakaa», *Kurikka* 15. 8. 1906.
- ⁵³ Oulun kokouksen ptk. ss. 254—255.
- ⁵⁴ Suomen Sos. dem. Nuorisoliiton II:n edustajakokouksen Vaasassa 1908 ptk., s. 27.
- ⁵⁵ *Mustonen*, mt. ss. 26—27.
- ⁵⁶ Kansallislakon keskuskomitean ptk. 8. 11. 1905, TA. Suurlakkoa valmistele-
van komitean ptk. 25. 2, 31. 7. 1906, Tuomisen kokoelma, Kansan ark., Kansa
valvo kalleintasi, ss. 10—16.
- ⁵⁷ Esim. Eteenpäin 21. 8. 1906 »Punanen kaarti».
- ⁵⁸ *Haapalainen*, Suomen... ss. 131—132.
- ⁵⁹ Esim. Työmies 7. 8, 13. 8. 1906, Hämeen Voima 8. 8, 11. 8. 1906, Eteenpäin
11. 8. 1906.
- ⁶⁰ Niinpä kansalaiskokouksissa yhdyttiin varsin halukkaasti puoluehallinnon
kehotukseen paheksua poliisivoimien lisäystä. Niinpä Hartolassa puhuttiin
»poliisiarmeijasta». Kansalaiskokouksien ptk. TA 342 (471) 1905—1906.
- ⁶¹ *Latinki*, mt. ss. 19—64.
- ⁶² Suurlakkopaperit 323 (471) 1905, 342 (471) 1905—1906 TA.
- ⁶³ Luetteloita Hämeenlinnan punakaartin jäsenistöstä v. 1906, Hämeenlinnan
ty:n paperit, TA. Vaasan punasen kaartin päällikkökunnan ptk., 323 (471)
1906 TA. Tietoja Viaporin kapinaan osallistuneista punakaartilaisista 323
(471) Viapori 1906—1907. Hakaniemen mellakkaa koskevat asiakirjat Helsingin
raastuvanoikeuden ark. Viaporin jutun pöytäkirjat.
- ⁶⁴ Punasen kaartin käsikirja, Tottijärven punakaartin säännöt, 323 (471)
1906 TA.
- ⁶⁵ Kansa valvo kalleintasi ss. 10—16.
- ⁶⁶ Suurlakkokomitean ptk. 25. 2, 22. 3. 1906 Tuomisen kok. Kansan ark.
- ⁶⁷ *Luoto*, mt. ss. 15—17.
- ⁶⁸ Esim. LS-Työmies 23. 1. 1906, Tainion artikkeli. Puoluehallinnon ja puna-
kaartin välillä oli esiintynyt kitkaa kohta suurlakon päättymisestä. 28. 12. 1905
puoluehallinto päätti varoittaa punakaartin johtokuntaa, ja 3. 1. 1906 se velvoi-
tettiin noudattamaan puoluehallinnon antamia ohjeita ja kaksi puoluehallinnon
edustajaa lähetettiin punakaartin johtokunnan kokouksiin. Maaliskuun lopulla
eivät puolueen edustajat enää olleet punakaartin johtokunnassa, joten se oli
paljolta irtaantunut puolueen valvonnasta. Puoluehallinnon ptk. 28. 12. 1905,
1. 3, 21. 3. 1906, Sos, dem. puol. ark.
- ⁶⁹ *Kock*, Milloin..., s. 79.

- ⁷⁰ Suurlakkokomitean ptk. 12. 4, 6. 6. 1906, Tuomisen kokoelma Kansan ark.
- ⁷¹ Kevätjulkaisu Punaisille Kaarteille, s. 4, Työmies 23. 4. 1906.
- ⁷² Työmies 23. 7. 1906 selostus kaartin edustajakokouksesta.
- ⁷³ Suhtautumisessa sosiaalidemokraattisen puolueen johtoon oli punakaartin kärkimiesten välillä suuria eroja. Kaarlo Luoto ja Johan Kock pyrkivät irrottamaan liikkeen puolueesta, kun taas kaartin sihtööri Jussi Tuominen edusti puolueelle uskollista kantaa ja korosti vähemmän järjestön sotilaallista luonnetta. Jussi Tuomisen haastattelu.
- ⁷⁴ Punakaartin piiristä oli hyvin läheiset yhteydet venäläisiin vallankumouksellisiin. Niinpä punakaartin sihtööri Jussi Tuominen ja toimittajat Mikko Uotinen sekä Toikka osallistuivat 5. 2. 1906 Terijoella pidettyyn kokoukseen, jossa yhdessä venäläisten vallankumouksellisten kanssa laadittiin kapinasuunnitelmia. *Tuominen*, Muistelmät, (käsi­kirjoitus) s. 70. Jussi Tuomisen haastattelu, *Luhtakanta*, mt. ss. 12—13.
- ⁷⁵ Suurlakkokomitean ptk. 26. 4. 1906, Tuomisen kokoelma Kansan ark.
- ⁷⁶ Puoluehallinnon ptk. 3. 12. 1905 Sos. dem. puol. ark.
- ⁷⁷ Puoluehallinnon ptk. 31. 7. 1906, Sos. dem. puol. ark.; Suurlakkokomitean ptk. 31.7—2. 8. 1906. Tuomisen kokoelma Kansan ark.
- ⁷⁸ Hakaniemen mellakkaa koskevan jutun asiakirjat, Helsingin raastuvanoikeuden ark.
- ⁷⁹ Suurlakkokomitean ptk. 4. 8. 1906, Tuomisen kokoelma Kansan ark.
- ⁸⁰ Suurlakkokomitean ptk. 2. 8, 4. 8. 1906, Tuomisen kokoelma Kansan ark., *Elämä* 26. 7, 9. 8. 1906.
- ⁸¹ KL 10. 8. 1906.
- ⁸² Esim. J. Tuomisen, A. Vesan ja A. Räsäsen puheenvuorot, Oulun kokouksen ptk. ss. 330—333.
- ⁸³ Oulun kokouksen ptk. ss. 327—328, 394—395.
- ⁸⁴ Rissasen puheenvuoro (Oulun kokouksen ptk. s. 333), Haapalaisen puheenvuoro (ptk. ss. 93—95), J. Tuomisen ja J. Vatasen puheenvuorot (ss. 96—97).
- ⁸⁵ Vrt. Paappasen ja Turusen puheenvuorot, ptk. ss. 331—334.
- ⁸⁶ Vaasan punasen kaartin ptk. 29. 8. 1906, 323 (471) 1906 TA.
- ⁸⁷ Suinulan ty:n ptk. 7. 8. 1906, Vapaus­sodan ark. 223 VA.
- ⁸⁸ *Kiiskinen*, mt. ss. 121—123, *Taimi*, mt. ss. 118—119.
- ⁸⁹ Maanalaisen punakaartin säännöissä sanottiin, että Kock oli järjestön ylipäällikkö ja hän »ilmestyy» tarvittaessa. Lisäksi jokainen petturi luvattiin palkita kuolemalla. »Pakkoluovutusta» ei pidetty siveellisesti rikoksena ottaen huomioon päämäärän suurenmoisuus. Muutenkin säännöissä korostettiin väkivaltaista ja kovaa toimintaa: »Miehistö kasvatetaan häikäilemättömään roh­keuteen ja varmaan itsetietoisuuteen, sillä ei voi löytyä mitään, johon punakaartilainen ei uskaltaisi iskeä kiinni.» Työmies 11. 10. 1907.
- ⁹⁰ *Sulkanen*, mt. ss. 137—139.
- ⁹¹ *Parmanen*, mt. II, ss. 664—667 (Parmasen tiedot perustuvat Turkian haastatteluun.), *Luhtakanta*, mt. s. 12, *Korpimaa*, mt., ss. 16, 25—41, *Mustonen*, mt. ss. 23—24.
- ⁹² Sosialistit ja salaiset järjestöt, ss. 10—15.
- ⁹³ *Riihinen*, Rautatieläisten liiton historia, (käsi­kirjoitus).
- ⁹⁴ Työ 21. 2. 1907.
- ⁹⁵ *Roos*, Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni, ss. 12, 39—42.
- ⁹⁶ *Mustonen*, mt. 28—58.
- ⁹⁷ Vrt. s. 240.
- ⁹⁸ *Sulkanen*, mt. s. 138.
- ⁹⁹ *Kock*, Milloin...? ss. 49, 67.

- ¹⁰⁰ Kenraalikuvernöörin kanslian ark. 1907 I jaos. Fb 337 XVII⁸ VA, Tunnus-sana 1, Työmies 5. 1. 1907, Sosialisti 12. 12. 1908, Työmies 5. 1. 1909, *Schoultz*, mt. 314, *Korpimaa*, mt. ss. 69—74, *Mustonen*, mt. ss. 13—15.
- ¹⁰¹ Työmies 23. 12. 1908, Matti Turkian vastine J. A. Mustosen paljastuskirjaan »Salat julki.» Sosialisti 12. 12, 15. 12. 22. 12. 1908, *Korpimaa*, mt. ss. 92—97.
- ¹⁰² Esim. Työmies 15. 12. 1908, *Jalander-Ackte*, Kenraali Bruno Jalanderin muistelmat s. 91.
- ¹⁰³ *Nokkala*, mt. ss. 207, 216, 217—246. — Ks. ss. 83—84.
- ¹⁰⁴ *af Ursin*, Pohjoseen ja etelään II ss. 11—13.
- ¹⁰⁵ Esim. KL 14. 1. 1906 »Arveluttavaa peliä».
- ¹⁰⁶ KL 22. 9, 2. 10, 4. 10, 6. 10 ja 11. 10. 1906.
- ¹⁰⁷ Oikeus 17. 11. 1906, 21. 12. 1906 »Enemmän rehellisyyttä arvosteluihin».
- ¹⁰⁸ Oulun kokouksen ptk. s. 19.
- ¹⁰⁹ Oulun kokouksen ptk. ss. 189—201.
- ¹¹⁰ Sosialidemokraatti 9. 10. 1906.
- ¹¹¹ Salinin papereita, Kansan ark.
- ¹¹² LS-Työmies 23. 1. 1906, Sosialisti 12. 10. 1906.
- ¹¹³ Eräässä lehdistölle annetussa haastattelussa. Helsingin Sanomat 25. 1. 1906.
- ¹¹⁴ Mm. Työmies 29. 9. 1906.
- ¹¹⁵ Oulun kokouksen ptk. ss. 253—254.
- ¹¹⁶ Helsingin Sanomat 25. 1. 1906.
- ¹¹⁷ Oulun kokouksen ptk. s. 212.
- ¹¹⁸ Kevätlehti Punaisille Kaarteille 1906, ss. 10—12, KL 7. 9, 14. 9. 1906, Oulun kokouksen ptk. s. 224.
- ¹¹⁹ Esim. Sosialisti 11. 9. 1906 »Sosialidemokratia ja vallankumouksellinen humbugi», A. Rissasen artikkeli, *Kuusinen*, Anarkia ja vallankumous, Sosialinen Aikakauslehti 1906, ss. 388—399, mm. Korpimaan, Kuusisen ja Uotisen puheenvuorot Oulun puoluekokouksessa, ptk. ss. 173, 227, 319—321.
- ¹²⁰ Esim. Työmies 8. 11. 1905, 27. 1. 1906 »Pitäkää kiinni puolueen periaatteista», 5. 3, 28. 9. 1906, Kevätlehti Punaisille Kaarteille 1906, s. 12.
- ¹²¹ *Bebel*, *Alas seisova sotaväki*, sijaan kansanpuolustus, *Kuusinen*, Sananen kansanmiliisiateesta, Kevätlehti Punaisille Kaarteille, 1906, s. 71.
- ¹²² Arbetaren 19. 5. 1906. Arbetaren tuomitsi jyrkästi Hakaniemen mellakan pitäen sitä tarpeettomana murhaamisena, Arbetaren 4. 8. 1906 »Blod».
- ¹²³ *af Ursin*, Pohjoseen ... II, ss. 11—13.
- ¹²⁴ Oikeus 17. 11, 21. 11, 21. 12. 1906. Drockila oli voimakkaasti korostanut parlamentaarista toimintaa ruotsalaisten työväenyhdistysten edustajakokouksessa ja ajatukset viittasivat tällöin revisionismista saatuihin vaikutuksiin. Protokoll fördr vid de arbetarnes representantmöte i Helsingfors 1906, s. 59.
- ¹²⁵ Arbetaren 9. 6. 1906, Protokoll fördr vid de arbetarnes representantmöte i Helsingfors 1906, ss. 15—16.
- ¹²⁶ Kansan Tahto 16. 11. 1906.
- ¹²⁷ Kansan Tahto 3. 11, 6. 11, 7. 11, 8. 11. 1906, Oulun puoluekokouksen ptk. ss. 183—186, 259.
- ¹²⁸ Esim. Eteenpäin 13. 11. 1906.
- ¹²⁹ Yhdistyksen piirissä vastustettiin tanssien järjestämistä yhdistyksen huoneistossa, koska nuoriso »näissä huveissa saisi väärän kuvan koko työväenliikkeestä». Luottamustoimiin ei valittu henkilöä, joka oli rikkonut sukupuolimoraalia vastaan. Oulun tyn huvit. ptk. 13. 3. 1906, suutarien ammatios. ptk. 14. 4. 1907, *Raappana*, mt. s. 122.
- ¹³⁰ Savon Työmies 12. 7, 14. 7, 19. 7, 26. 7, 2. 8. 1906.

¹³¹ Varsin jyrkin äänenpainoin puhuivat vaalilakon puolesta mm. Lauritsalan työväenyhdistyksen valtuutettu M. Sievänen (ptk. ss. 28—29), Pielisjärven edustaja A. Räsänen (ptk. s. 32), Pöläkkälän edustaja S. Lehén (ptk. s. 51), Jyväskylän pitäjän edustaja R. Huovelin (ptk. s. 54), Kymin edustaja A. Vesa (ptk. s. 55) ja Asikkalan työväenyhdistyksen edustaja K. Laine (ptk. s. 65).

¹³² Helsingiläisistä esiintyivät vaalilakon puolesta mm. P. Leppänen (ptk. s. 35), Haapalainen (ptk. s. 38—39), puoluehallinnossa oleva Helsingin edustaja Ida Ahlstedt, M. Hällberg (Paasivuori) (ptk. s. 56) ja Maria Laine (ptk. ss. 61—62).

¹³³ Tampereen kokouksen 1905 ptk. ss. 62—64.

¹³⁴ Tampereen kokouksen 1905 ptk. ss. 56—57.

¹³⁵ Väinö Vuolijoen radikaalisuus laimeni varsin nopeasti, sillä vuonna 1907 hänet jo leimattiin »revisionistiksi». Tulevaisuus, Savon Työväen Joulujulkaisu 1907, s. 69.

¹³⁶ Porin ty:n edustajan O. Leivon puheenvuoro (ptk. s. 52), Salinin puheenvuoro (ptk. s. 62).

¹³⁷ Terijoen ty:n edustajan Mikko Uotisen puheenvuoro, (ptk. ss. 41—42). Hän edellytti, että päätökseksi tulee vaalilakko.

¹³⁸ Vaaleihin osallistumisen puolesta esiintyivät turkulaiset J. A. Salminen, K. F. Hellstén ja M. Saarinen (ptk. ss. 30—31, 34, 38), tamperelaiset A. F. Fihlman (Ruissalo), E. Viljanen ja Yrjö Mäkelin (ptk. ss. 60, 65, 66—67) ja oululaiset H. Törmä ja A. Kesti-Heljä (ptk. ss. 37—38, 53).

¹³⁹ Tampereen kokouksen 1905 ptk. s. 62.

¹⁴⁰ Tampereen kokouksen 1905 ptk. s. 67.

¹⁴¹ Vaaleihin osallistumisen puolesta puhuivat Helsingin ty:n edustaja Matti Turkia (ptk. ss. 39—40), puoluehallinnossa ollut helsinkiläinen Eva Järvinen (ptk. s. 51) sekä Sörnäisten, Helsingin puuseppäin ammattiosaston ja raittiusyhdistys Valon edustajat. Tämä osoittaa, että »helsingiläisyys» oli keskittynyt lähinnä Helsingin työväenyhdistykseen. Osallistumisen puolesta esiintyivät edelleen mm. Eteenpäin-lehden edustaja K. F. Petterson (Kellostalmi) (ptk. ss. 32—33) ja Kuopion, Mikkelin ja Jyväskylän sekä maalaisyhdistyksistä Kymintehaan, Jämsänkosken, Otavan ja Äänekosken edustajat (ptk. ss. 39—60).

¹⁴² Tampereen kokouksen 1905 ptk. ss. 89—102.

¹⁴³ KL 14. 12. 1905 »Panttivankina porvariston leirissä».

¹⁴⁴ Puoluehallinnon ptk. 7. 11. 1905, Sos. dem. puol. ark.

¹⁴⁵ Tampereen kokouksen 1905 ptk. ss. 183—184.

¹⁴⁶ *Railo*, mt. s. 62.

¹⁴⁷ Tampereen kokouksen 1905 ptk. ss. 107, 111—112.

¹⁴⁸ *Arbetaren* 2. 12. 1905.

¹⁴⁹ Puoluehallinnon ptk. 3. 12. 1905, Sos. dem. puol. ark.

¹⁵⁰ Päinvastoin innokas Karin puolustaja K. Ahmala kesän 1917 puoluekokouksessa oli sitä mieltä, että puoluekokous oli antanut »epävirallisen myöntymyksensä». Yhdeksannen puoluekokouksen 1917 ptk. s. 46.

¹⁵¹ Karin puheenvuoro Oulun kokouksessa, ptk. ss. 156—161.

¹⁵² *Paasivirta*, mt. I ss. 240—253.

¹⁵³ Oulun kokouksen ptk. ss. 152—156.

¹⁵⁴ Oulun kokouksen ptk. ss. 161—166.

¹⁵⁵ Tainion, Karin, Ahmalan ja Salinin puheenvuorot Oulun kokouksessa, ptk. ss. 166, 167, 185, 190.

¹⁵⁶ Oulun kokouksen ptk. ss. 161—188.

¹⁵⁷ Oulun kokouksen ptk. ss. 175—179, 182—183, 188.

- ¹⁵⁸ Oulun kokouksen ptk. ss. 183—188.
- ¹⁵⁹ Oulun kokouksen ptk. ss. 468—470.
- ¹⁶⁰ Sosialisti 16. 9, 28. 10, 7. 11. 1906.
- ¹⁶¹ Framtid 31. 8. 1906.
- ¹⁶² Sosialisti 30. 8. 1906 P. Leppäsen artikkeli, Työmies 10. 9. 1906 Emil Elon artikkeli, 4. 2. 1907 Valppaan artikkeli. Lisäksi pilalehti Kurikassa oli hyökkäyk-
siä Karia vastaan, mm. Kurikka. 1. 11. 1905.
- ¹⁶³ Protokoll fördd vid de svenska arbetarnes representantmöte i Helsingfors
14, 15 och 16 juli 1906 ss. 43—46.
- ¹⁶⁴ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 117—118; Kuusinen oli arvostellut
juuri mainittua Webbin esittämää käsitystä ja korostanut olevansa »puhtaan
marxilaisuuden» kannalla; sellaiseksi hän katsoi lähinnä Kautskyn esittämät
ajatukset. Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 71—72.
- ¹⁶⁵ af Ursin, Pohjoseen . . . II, ss. 11—13, Työväen Joululehti 1906, ss. 3—5.
Marx-Engels, Kommunistinen manifesti (1906) s. 31.
- ¹⁶⁶ af Ursin, Pohjoseen . . . II, s. 62.
- ¹⁶⁷ Sosialisti 16. 4, 18. 4. 1907, af Ursinin artikkelit; Sosialisti 2. 11. 1906 Tai-
nion artikkeli ja Työmies 5. 4. 1907, A. Järvenpään artikkeli.
- ¹⁶⁸ Sosialistinen Aikakauslehti 1907, ss. 122—129, 143—156, Kuusisen artik-
keli, Työmies 6. 4. 1907 Valppaan artikkeli, Sosialisti 24. 4. 1907 Murroksen
artikkeli.
- ¹⁶⁹ Sosialisti 26. 4. 1907 »Hallituskauhu».
- ¹⁷⁰ Ainakin Valpas oli sitä mieltä Oulun kokouksessa, ptk. s. 175.
- ¹⁷¹ Salinin papereita, Kansan ark.
- ¹⁷² Esim. Oikeus 17. 11, 14. 12. 1906.
- ¹⁷³ Tulevaisuus, Savon Työväen Joulujulkaisu ss. 65—69. Näiden lisäksi Tai-
niolle annettiin myös mainittu määre.
- ¹⁷⁴ Työmies 23. 7. 1910.
- ¹⁷⁵ Esim. Sosialisti 2. 9. 1906.
- ¹⁷⁶ Esim. Framtid 20. 7. 1906 »Eduard Bernstein om klasskampen».
- ¹⁷⁷ Sosialistinen Aikakauslehti 1907, ss. 20—25, »Kautsky puolustaa marxi-
laisuuden taktiikkaa».
- ¹⁷⁸ Sulkanen, mt. ss. 68—72.
- ¹⁷⁹ KL 26. 9, 3. 10, 14. 10, 24. 10. 1905.
- ¹⁸⁰ Elämä 5. 1. 1906.
- ¹⁸¹ Esim. Tuusulan ty:n ptk. 15. 4. 1906, Hämeenlinnan ty:n ptk. 21. 4. 1906,
Imatran ty:n ptk. 22. 4. 1906, TA. Tosin Hämeenlinnassa Kurikalla oli jonkin
verran kannatustakin huolimatta puoluehallinnolta tulleesta ohjeesta.
- ¹⁸² Elämä 9. 8. 1906.
- ¹⁸³ Puoluehallinnon ptk. 6. 8. 1906, Sos, dem. puol. ark.
- ¹⁸⁴ Oulun kokouksen ptk. ss. 36—63.
- ¹⁸⁵ Vielä ennen kuolemaansa laatimassaan kirjoituksessa Eetu Salin toi esille
kaunansa »porvaripiireistä lähteneitä papinpoikia» ja »papinpoikia ja vävyjä»
vastaan. Suomen Sosialidemokraatti 9. 1. 1920.
- ¹⁸⁶ Puoluehallinnon kokouksessa kuitenkin nuorten edustajat Yrjö Sirola ja
Mikko Uotinen puolustivat Haapalaista ja kun asia jäi juuri heidän selvitet-
tävään, se ymmärrettävistä syistä hautautui. Puoluehallinnon ptk. 25. 2. 1906.
Sos. dem. puol. ark.
- ¹⁸⁷ KL 3. 10. 1906, Oulun kokouksen ptk. s. 190.
- ¹⁸⁸ Tulevaisuus, Savon Työväen Joulujulkaisu 1907, s. 67.
- ¹⁸⁹ Väinö Vuolijoen kirje Salinille 29. 12. 1906, Salinin pap. Kansan ark.

- ¹⁹⁰ Oulun kokouksen ptk. ss. 238—245, 319—321, 324—327.
- ¹⁹¹ Oulun kokouksen ptk. s. 190, 200—201, 253—254.
- ¹⁹² Mäkelin vaati erotettavaksi puolueesta kaikki sellaiset ainekset, jotka olivat sekaantuneet salaiseen toimintaan. KL 27. 9. 1906. Lisäksi asian merkeissä käytiin pitkällinen väittely lehden palstoilla. KL. 29. 9, 30. 9, 2. 10, 4. 10, 9. 10, 11. 10. 1906.
- ¹⁹³ KL 22. 9. 1906.
- ¹⁹⁴ Sosialisti 12. 10. 1906 »Puolueesta erottaminen».
- ¹⁹⁵ Sosialidemokraatti 9. 10. 1906.
- ¹⁹⁶ Kansan Tahto 18. 6. 1906 »Varoittava sana», 3. 11. 1906.
- ¹⁹⁷ Työmies 14. 9. 1906 »Syiden tutkimusko rikollisuuden hyväksymistä?» Yrjö Sirolan artikkeli.
- ¹⁹⁸ Sosialidemokraatti 9. 10. 1906, Kansan Tahto 3. 11, 16. 11. 1906.
- ¹⁹⁹ KL 3. 10. 1906, Sosialidemokraatti 24. 11, 29. 11. 1906.
- ²⁰⁰ Työ 11. 10. 1906, »Häpeällistä repimistä», Sorretun Voima 12. 10. 1906, Eteenpäin 16. 10. 1906, »Hajoittajia», 13. 11. 1906 »Oululaisten hommia», KL 26. 10. 1906 »Sosialidemokraattisen puolueen parjaamisesta. Välit selviksi».
- ²⁰¹ Työmies 15. 1. 1907.
- ²⁰² Sosialistinen Aikakauslehti 1907, ss. 122—129, 143—156.
- ²⁰³ Työmies 20. 7, 23. 7, 25. 7. 1910.
- ²⁰⁴ Oikeus 17. 11. 1906.
- ²⁰⁵ Oikeus 21. 12. 1906 »Enemmän rehellisyyttä arvosteluihin», R. Drockilan artikkeli.
- ²⁰⁶ Esim. Oikeus 28. 12. 1906, selostus ruotsalaisen puolueen kokouksesta Kirkkonummella.
- ²⁰⁷ Oikeus 19. 12. 1906.
- ²⁰⁸ Oikeus 14. 12. 1906.
- ²⁰⁹ *K(össi) K(aatra)*, Muistelmia päämiehestä (käsikirjoitus), Mäkelinin paperit, Kansan ark.
- ²¹⁰ Oulun kokouksen ptk. ss. 189—201.
- ²¹¹ Oulun kokouksen ptk. ss. 254—255, 318—319.
- ²¹² Mm. K. F. Hellsténin ja J. E. Lillnixin puheenvuorot ptk. ss. 213—215, 253—254.
- ²¹³ Mm. O. V. Kuusisen ja A. Rissasen puheenvuorot ptk. ss. 319—321, 324—327.
- ²¹⁴ Oulun kokouksen ptk. ss. 260—261.
- ²¹⁵ Oulun kokouksen ptk. s. 393.
- ²¹⁶ Pöytäkirja sosialidemokraattisten nuorisoseurojen edustajakokouksesta 1906, ss. 11—15, Pöytäkirja Sosialidemokraattisen Nuorisoliiton II:sta edustajakokouksesta 1908, ss. 25—26.
- ²¹⁷ Vrt. Kaapo Murroksen esitys Kotkan puoluekokoukselle. Kotkan kokouksen ptk. esityksiä puoluekokoukselle III ss. 1—2, K. H. Wiikin ja A. Lehdon puheenvuorot, ptk. ss. 85—87, 91.
- ²¹⁸ *Hyvänen*, mt. ss. 142—144.
- ²¹⁹ Toimittaja Eero Meriluodon haastattelu.
- ²²⁰ Vrt. Sirolan alustus Oulun kokouksessa. Hän nimittäin korosti sitä seikkaa, että uuden organisaation pohjalla johto pääsee paremmin kontrolloimaan jäsenyhdistyksiä. ptk. s. 110.
- ²²¹ Esim. kokouksessa käytettiin ilmaisia: »on tehnyt suuren periaatteellisen rikoksen puoluetta vastaan» (s. 174) ja yleensäkin käsitteitä, jotka viittasivat puolueen voimakkaaseen arvostukseen.

2. Vaikeita kysymyksiä (ss. 284—312)

¹ *Kautsky*, Sosialidemokratia . . . , ss. 3, 11—20, 26. 180—183, *Kautsky*, Yhteiskunnallinen . . . , s. 23.

² Niinpä Väinö Vuolijoki totesi alustaessaan kysymystä Oulun puoluekokouksessa: »Tällaisiin pienviljelystä puolustaviin näkökohtiin on nyt Suomen sosialidemokraattinen puoluekin nojautunut ottaessaan käytännölliseen ohjelmaansa sellaisia pikkuviljelystä suosivia toimenpiteitä kuten valtion omistamien maiden luovuttaminen tilattomien käytettäväksi sekä pikkuviljelyn edistäminen valtionavulla (§§ 5 ja 6 maatalousohjelmassa), vaikka ne ovatkin suorassa ristiriidassa ohjelmamme periaatteellisessa puolessa lausutun kehitysuunnan kanssa.» Ptk. ss. 307—308.

³ Sosialistinen Aikakauslehti 1905, ss. 14—17.

⁴ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 154—158, »Torppariolojen uudistamisen johdosta», ss. 399—405, »Viljelyspakko ja tilattomien väestön asema», 514—521, »Viljelyspakko ja tilattomien väestön asema». Edvard Gyllingin artikkeleita.

⁵ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 116—117, Haapamäen ty:n ptk. 4. 2, 11. 2. 1906, TA.

⁶ Puoluehallinnon ptk. 27. 2. 1906, Sos. dem. puol. ark.

⁷ Puoluehallinnon ptk. 28. 3. 1906, Sos. dem. puol. ark.

⁸ Torpparikokousedustajista olivat puolueen toimihenkilöitä mm. Jääsken edustaja H. Jalonen, Lohjan edustaja Anders Käcklund, Espoon Nuuskion A. Vatanen, Perniön Kössi Lindström (Kaatra), Lemun K. A. Pettersson (Kello-salmi) ja Multian Emil Lehen.

⁹ Heidän lisäksi vain Oriveden edustaja S. Lindgren oli selvästi yksityistä omistusoikeutta vastaan. Osoituksena mielipiteenmuokkauksen vaikutuksesta oli, että Janakkalan edustaja O. Marttila nimenomaan ilmoitti muuttaneensa kantaa kuulemansa perusteella. Tampereen torpparikokouksen 1906 ptk. s. 45.

¹⁰ Näitä mielipiteitä esittivät Kuortaneen edustaja J. Willberg, Multian edustaja A. Allén, Kuopion maalaiskunnan edustaja E. Kaikkonen, Kiikan edustaja K. Rantanen ja Oravaisten edustaja M. Bergman, Tampereen torpparikokouksen ptk. ss. 44—48.

¹¹ Vastalauseeseen yhtyivät Kurikan kaksi edustajaa, Oravaisten, Karstulan, Kauhajoen ja Kivijärven edustajat, Tampereen torpparikokouksen ptk. s. 49.

¹² Työmies 18. 4. 1906, KL 24. 4, 25. 4. 1906.

¹³ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 190—191.

¹⁴ Tampereen torpparikokouksen 1906, ptk. ss. 19—30, 32—34, 56—60, 63, 70—76.

¹⁵ Oulun kokouksen ptk. ss. 304—313.

¹⁶ Tätä linjaa vaativat Valkealan torppariosaston sekä Hiitolan, Kaukolan, Limingan, Mäntyharjun ja Ruoveden työväenyhdistysten edustajat. Oulun kokouksen ptk. s. 475.

¹⁷ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 87—91, »Valtion uudisasutuksesta», Martti Koveron artikkeli, KL 15. 3, 17. 3. 1906 »Maata tilattomille».

¹⁸ *Knoellinger*, mt. ss. 89—90.

¹⁹ Tämä seikka myönnettiin eräissä työväenlehdissä mm. Työläinen 12. 2. 1907, »Suojelusta pientiloille».

²⁰ Työväen Joululehti 1904, ss. 16—18, »Vapaa kilpailu ja pieni maanviljelijä», Vapaa Sana 3. 9. 1906, 7. 1. 1906, 18. 1. 1907.

²¹ Esim. Työmies 12. 1. 1907 »Maatalouskysymyksemme» Yrjö Sirolan artikkeli, jossa hän katsoi, että omistusoikeus olisi myönnettävä tavallisille talon-

pojille, ja osuustoiminnan avulla pyrittävä sosialististen ihanteiden toteuttamiseen. Rajavahti 28. 1. 1907 »Maata maattomille». Katsottiin, että maatalouskysymyksen ratkaisu löytyi juuri viljelyspakosta. Työmies 20. 11. 1906 »Pienviljelyn kehityskausi». Todisteltiin kuinka pienviljely tulisi häviämään. Työ »Pikkutilalliset ottakaa varma kanta». Lehti koetti osoittaa kuinka vaikeata tuli olemaan itsenäisen pienviljelijän asema.

²² Gebhard, Pienviljelijät kokoon, s. 13.

²³ Sosialisti 2. 11. 1906, Nuupala, Sosialismi ja maalaistyöväki ss. 4—13, Vapaa Sana 3. 9. 1906.

²⁴ Vapaa Sana 18. 1. 1907.

²⁵ Kuolajärven 25. 12. 1905, Putikon 26. 12, Rautalammin 27. 12, Hartolan 28. 12. kansalaiskokouksien ptk. TA 342 (471) 1905—1906.

²⁶ Esim. Itä-Hämeen Raivaaja 10. 5. 1906.

²⁷ Esim. Arbetaren 5. 5. 1906, 12. 5. »Socialdemokratie och nationalism».

²⁸ Arbetaren 19. 5. 1906.

²⁹ Arbetaren 26. 5, 9. 6, 16. 6. 1906.

³⁰ Arbetaren 2. 6. 1906.

³¹ Arbetaren 16. 6, 30. 6, 7. 7. 1906.

³² Esim. Sosialisti 23. 5. 1906 A. Rissasen artikkeli, 31. 5. »Pois kieliriita ja rotuviha työväestön keskuudesta» Taavi Tainion artikkeli.

³³ Työmies 20. 6. 1906 »Työväkikö kielitaisteluun?», 22. 6. 1906.

³⁴ Savon Työmies 5. 7. 1906.

³⁵ Protokoll fördt vid de svenska arbetarnes representantmöte i Helsingfors den 14, 15 och 16 juli 1906, ss. 7—17.

³⁶ Työmies 31. 7. 1906 »Kielikielholla petkutetaan».

³⁷ Esim. Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 385—387, 459—464.

³⁸ Oulun kokouksen ptk. ss. 35—36.

³⁹ Esim. Eteenpäin 18. 10. 1906 »Kielikysymys ja puolueemme», Hämeen Voima 12. 3. 1907 »Sosialidemokraattinen työväenpuolue ja kieli- ja kansallisuusasia».

⁴⁰ Arbetaren 8. 1. 1907.

⁴¹ Protokoll fördt vid andra svenska arbetarrepresentantmöte samt Finlands Svenska Arbetareförbunds extra möte i Åbo den 18—20 maj 1907, ss. 18—20, 31—32.

⁴² Työmies 20. 11. 1905.

⁴³ Kokouksen koollekutsuja oli Kansan Lehden taloudenhoitaja Vihtori Kosonen; puheenjohtaja asemamies A. J. Fihlman oli työväenyhdistyksen johtomiehiä. Sihteerinä oli työväenyhdistyksen sihteeri Tyko Varto. KL 23. 2. 1906.

⁴⁴ Työmies 26. 3, 30. 3. 1906, KL 4. 3, 22. 4. 1906.

⁴⁵ Ferri, mt. ss. 35—37.

⁴⁶ Työmiehen Illanvietto ss. 1—2, 9—10, 33—35, 81—83.

⁴⁷ Savon Työmies 31. 7. 1906.

⁴⁸ Esim. Jokinen, Miksi kirkko on erotettava valtiosta?

⁴⁹ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 330—332.

⁵⁰ Hämmäläisosakunnan ptk. 9. 10. 1906, HYK. Hämmäläisosakunnan nuoret sosialistit esiintyivät ylioppilasmaailmassa innokkaina kirkon ja uskonnon vastustajina. Aktiivisimmat olivat tässä suhteessa Väinö Hakkila ja Sulo Vuolijoki. Esim. Hämmäläisosakunnan ptk. 13. 2, 20. 2. 1906, HYK.

⁵¹ Kallinen, Hälinää ja hiljaisuutta, ss. 27—28, Louhikko, Teimme vallankumousta, ss. 84—85.

⁵² Noki-Nenä 8. 10. 1905, Herättäjä, kivimiesten ammattiosaston lehti 15. 11. 1905, TA.

⁵³ Herättäjä 24. 2. 1907. Tähän kirjoitukseen saattoi vaikuttaa vaalien läheisyys, ja tällöin taktillisessa mielessä korostettiin sosialismin ja kristinuskon samasisältöisyyttä.

⁵⁴ Noki-Nenä 3. 19. 1905, TA.

⁵⁵ Paukuttaja 1907, TA.

⁵⁶ Kansalaiskokouksien pöytäkirjoja, 342 (471) 1905—1906, TA.

⁵⁷ Korpilahden Saalahden kansalaiskokouksen ptk. 17. 12. 1905, Hiitolan Nehvolan kansalaiskokouksen ptk. 19. 12. 1905, 342 (471) 1905—1906, TA.

⁵⁸ Luhangan kansalaiskokouksen ptk. 16. 12. 1905, 342 (471) 1905—1906, TA.

⁵⁹ Keuruun kansalaiskokouksen ptk. 29. 11. 1905, 342 (471) 1905—1906, TA.

⁶⁰ Työmies 3. 1. 1906.

⁶¹ Sosialisti 1. 2. 1906.

⁶² Esim. Sosialisti 13. 1. 1906, KL 7. 12. 1906, Kansan Tahto 22. 1. 1907.

⁶³ Esim. Sorretun Voima 29. 10, 2. 12, 7. 12. 1906, Työ 22. 12. 1906, Itä-Hämeen Raivaaja 11. 1, 22. 2. 1907, Vapaus 19. 3. 1907, Savon Työmies 30. 4. 1907.

⁶⁴ Sorretun Voima 13. 3. 1907, muita samantyyppisiä: Sosialisti 7. 9. 1906, 13. 1. 1907, Rajavahti 10. 4. 1907, Juna 11. 4. 1907.

⁶⁵ Pohjakerroksista ... ss. 13, 28.

⁶⁶ Työmies 23. 2, 19. 3. 1906.

⁶⁷ Työläisnainen 1906 jouluk. näytenumero »Joulumuisto».

⁶⁸ Järnefelt, Maa kuuluu kaikille, s. 14.

⁶⁹ Esim. Sosialisti 2. 12. 1906 »Naisasiasta. Yksityisomistus ja uskonnollinen hullutus pitävä heitä leikkikalunaan».

⁷⁰ Sombart, Sosialismi ... s. 152.

⁷¹ Kringen, Mitä sosialisti sanoo kirkosta? ss. 7—15, 26—30.

⁷² Kringen, mt. ss. 18—22.

⁷³ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 22—23.

⁷⁴ Niinpä hämäläisosakunnassa helmikuussa 1906 käydessä kirkkokeskustelussa vedottiin juuri häneen. Hämäläisosakunnan ptk. 6. 2. 1906, HYK.

⁷⁵ Hedlam, Kristillinen sosialismi. Tulevaisuutta kohti, ss. 92—105, M. S(ep)pälä), Sosialidemokratia ja kristinuskko, Voionmaa-Seppälä, Sosialismia ss. 41—65. Esim. Työmies 19. 3. 1907 »Suomen kristityille sosiaalidemokraateille».

⁷⁶ Kansan Tahto 11. 6. 1906, »Herätysmatkoilla Pohjolassa».

⁷⁷ Vapaa Sana 28. 12. 1906, Työ 13. 2. 1906 »Työväenkyseymys, sen vastustajat ja uskonto», Työmies 21. 2. 1906 »Sosialismi ja kristinuskko».

⁷⁸ Puoluehallinnon ptk. 17. 4. 1906, Sos. dem. puol. ark.

⁷⁹ Puoluehallinnon ptk. 22. 5. 1906, Sos. dem. puol. ark.

⁸⁰ Oulun kokouksen ptk. ss. 34, 126, 452, 473.

⁸¹ Sosialisti 24. 4. 1906.

⁸² Sosialisti 24. 4. 1906 »Miksi sosialisti voisi vihata uskontoa?» Rajavahti 17. 10. 1906, Jokinen, Miksi kirkko ...?

⁸³ Tämä tapahtui osaksi eräistä jäsenosastoista tulneiden kehotusten pohjalta, mikä osoittaa, että kentällä oli mielialaa, josta tuntui vastenmieliseltä työväenliikkeen uskonnonvastainen leima. Satamatyömies syysk. 1906 näytenumero.

⁸⁴ Pöytäkirja Suomen sosialidemokraattisten nuorisoseurojen edustajakokouksesta 1906, s. 17, Pöytäkirja Suomen sosialidemokraattisten nuorisoliiton II:sta edustajakokouksesta 1908, ss. 50—53.

⁸⁵ Tähti 13. 1, 3. 3. 1906.

⁸⁶ Ks. ss. 147—148.

⁸⁷ Viipurin yksit. pappeinkokouksen ptk. 4—6 7. 1905, ss. 106—110.

⁸⁸ Helsingin yksit. pappeinkokouksen ptk. 4—6, 9. 1906, ss. 117—123.

⁸⁹ *Jutikkala*, Turun . . . , ss. 833—834.

⁹⁰ *Helenius-Seppälä*, Kristillinen sosialismi ja työväenliike, ss. 15—19, *Jutikkala*, mt. ss. 833—834, Tähti 20. 12. 1905 näyttenumero, Kristillinen Työkansa 4. 10 1906 näyttenumero, Veljeys 24. 11. 1906 näyttenumero.

⁹¹ Tähti 13. 1. 1906, *Karpio*, Kuinka Antti Kaarneesta tuli kristillisen työväen 4. 10. 1906.

⁹² Esim. Työkansa 4. 12, 2. 1, 7. 1, 25. 1. 1907.

⁹³ Tähti 11. 8. 1906 »Luokkaviha pois».

⁹⁴ Tähti 23. 6. 1906, *Karpio*, Kuinka Antti Kaarneesta tuli kristillisen työväen agitaattori, ss. 27—35.

⁹⁵ Esim. Eteenpäin 25. 1. 1906 »Porvarilliset hajoitushommissa», 1. 3. 1906 »Susia lammasten vaatteissa».

⁹⁶ Esim. KL 28. 12. 1905, 13. 9. 1906 Väinö Jokisen artikkeleita.

⁹⁷ Työmies 2. 3, 19. 3. 1906, Sosialisti 10. 2, 22. 2. 1906.

⁹⁸ SVT, vaalitulasto 1.

⁹⁹ Esim. KL. 14. 2. 1907 »Mitä uskonnolla on tekemistä vaalitaistelussa?»

¹⁰⁰ Työmies 29. 11. 1906 »Uskontokysymys vaaliagitatsionissa». Mainittua artikkeleita lainattiin sitten muihin työväenlehtiin mm. Kansan Tahto 5. 12. 1906, Työ 1. 1. 1907.

¹⁰¹ Esim. Uusi Suometar. 6. 1. 1907 »Sosialidemokraatit ja koulujen uskonnonopetus», Lauri Ingmanin artikkeli.

¹⁰² Esim. Työmies 4. 1. 1907 »Uskonto suomettarelaiten vaalisyytöksi», Sosialisti 12. 1. 1907 »Valhetta», Kansan Tahto 2. 2. 1907 »Uskonnollisuuden puolue-naamarit pois».

¹⁰³ Esim. Helsingin Sanomat. 5. 3. 1907.

¹⁰⁴ *Lampén*, Jeesus ja sosialismi, ss. 81—89. Kirjoituksessa korostettiin kristinuskon ja sosialismin vastakkaisuutta.

¹⁰⁵ Sosialisti 31. 1. 1907.

¹⁰⁶ Sosialisti 16. 5, 20. 5. 1906, Työmies 8. 1. 1907 »Sosialidemokraatit ja uskonnonopetus» Yrjö Sirolan artikkeli.

¹⁰⁷ *Ailio*, Sosialismin suhde kouluun, ss. 5—24, KL 28. 7. 1906 »Kouluhinko pilaantumaan?».

¹⁰⁸ Suodenniemen seurakuntakertomus piispanarkastusta varten v. 1907, Turun tuomiokapitulin ark., TMA, *Nokkala*, mt. ss. 373—374, KL 9. 3. 1905, 1. 3. 1904, *Alanen*, mt. s. 728.

¹⁰⁹ Kiikoisten ja Mietoisten seurakuntakertomukset piispanarkastusta varten vuosilta 1907, 1908, Turun tuomiokapitulin ark., TMA.

3. *Kenttä* (ss. 313—389)

¹ Pyhäjärven 17. 12, Lapuan 1. 11, Keuruun 29. 11, Joroisten 3. 12. 1905 ym. kansalaiskokousten ptk., 342 (471) 1905—1906, TA.

² Suurlakon aikana ja sen jälkeen pidettyjen kansalaiskokouksien pöytäkirjoja 342 (471) 1905—1906, TA.

³ *Roos*, Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni, ss. 232—237.

⁴ *Roos*, Sortovuodet ja suurlakko v. 1905 Oulun kaupungissa ja läänissä, ss. 363—366.

⁵ Sosialistit ja salaiset järjestöt, ss. 6—7.

⁶ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, ss. 96—99, 1908, s. 223—227.

⁷ Työtilastollinen Aikakauslehti 1908, ss. 228—229.

- ⁸ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, s. 36, KL 16. 11. 1905.
- ⁹ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, ss. 37—38, Työmies 15. 1. 1907.
- ¹⁰ Tähystäjä, Katsaus tukkityöläisten työlakkoihin Perä-Pohjolassa, *Lehén*, Pohjolan tukkityöläisten lakko, sen synty ja kehitys, Kansan Tahto 5. 3. 1906, *Jalander*, Muistelmät, ss. 121—129, Pohjolan veteraani Ville Kiviniemi kertoo . . . Käy eespäin väki voimakas, ss. 333—336.
- ¹¹ Työtilastollinen Aikakauslehti 1907, ss. 39—48, *Sirén*, Torppariliikkeemme . . ., s. 24.
- ¹² Työtilastollinen Aikakauslehti 1908, ss. 104—113.
- ¹³ Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 103—106.
- ¹⁴ Tampereen torpparikokouksen 13—17. 1. 1908 ptk. liite, s. 112.
- ¹⁵ Esim. Työmies 11. 6. 1906.
- ¹⁶ Puoluehallinnon ptk. 27. 2. 1906, Sos. dem. puol. ark.
- ¹⁷ Sirolan kirje af Ursinille 6. 1. 1906, af Ursinin kokoelma, TA.
- ¹⁸ Kansalaiskokousten pöytäkirjoja 342 (471) 1905—1906, TA, *Tommila*, mt. II, ss. 570.
- ¹⁹ Agitaattori P. J. Mömmön matkaselostus, suurlakkoa koskevia papereita, TA.
- ²⁰ Työmies 24. 3. 1906 . . .
- ²¹ *Kuusinen*, Tilastoa kansainvälisen työväenliikkeen nykyisestä voimasta. s. 51, *Sirola*, Numeroita ss. 97—101.
- ²² *Kuusinen*, Tilastoa . . . s. 51.
- ²³ *Turkia*, Piirteitä puolueemme kehityksestä vuodesta 1906 vuoteen 1916, s. 51. *Sirola*, Numeroita ss. 97—101.
- ²⁴ Punasten Joulu 1910, ss. 2—4.
- ²⁵ Työmies 20. 12, 27. 12. 1906 »Raittiusherrat ja työväenliike», 5. 1. 1907, *Ampuja*, mt. ss. 52—53.
- ²⁶ Kertomukset Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön toiminnasta vv. 1905—1907, *Ampuja*, mt. ss. 60—61, *Pohjanmaa*, Sanan säilä taistelun tiellä, ss. 68—69.
- ²⁷ *Korpimaa*, Maamme sosialidemokratia, ss. 16—17, 24, 31.
- ²⁸ Kansan Lehti 1899—1924, ss. 18—19, 81, 101—105, 143, *K(össi) K(aatra)*, Muistelmia päämiehestä, Mäkelinin paperit, Kansan ark., Työmies 27. 12. 1906, 15. 1. 1907.
- ²⁹ Kotkan kokouksen 1909 ptk. ss. 102—103, 105.
- ³⁰ Sosialisti 24. 4. 1907.
- ³¹ Työ 4. 9, 8. 9. 1906.
- ³² Kansan Tahto 3. 11, 6. 11, 16. 11. 1906.
- ³³ *Mustonen*, mt. ss. 28—58. — Ks. ss. 240, 250—251.
- ³⁴ Savon Työmies 3. 7. 1906.
- ³⁵ Työlläinen 7. 12. 1906, 4. 1, 15. 1, 25. 1. 1907.
- ³⁶ Oikeus 1906, Sosialistinen Aikakauslehti 1907, ss. 76—82 »Porvarillinen puoluemuodostus maassamme».
- ³⁷ *Suvanto*, Yhteiskunnallinen murros Tyrvännössä, ss. 101—102.
- ³⁸ Työmiehen tilaajat vuosina 1903, 1908, 1912 ja 1914.
- ³⁹ Työmiehen tilaajat vuosina 1903, 1908, 1912 ja 1914.
- ⁴⁰ Kansan Tahto 11. 4, 14. 6. 1906. — Vrt. ss. 388—389.
- ⁴¹ Vrt. s. 175.
- ⁴² Oulun kokouksen ptk. ss. 86—87.
- ⁴³ Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön vuosikertomukset vv. 1905—1907.
- ⁴⁴ Suurlakkopaperit 323 (471), TA.
- ⁴⁵ Kuusankosken ty:n ptk. 3. 12, 26. 12. 1905, TA.

- ⁴⁶ Suinulan ty:n ptk. 19. 11. 1905, 1. 4, 7. 4. 1906, Vapaussodan ark. 223, VA, kirje Sortavalasta sos. dem. puoluehallinnolle, Suurlakkopaperit 323.2 (471), TA.
- ⁴⁷ Suinulan ty:n ptk. 6. 1. 1906, Vapaussodan ark. 223, VA, KL 3. 1. 1906, Oulun kokouksen ptk. s. 81.
- ⁴⁸ Oulun kokouksen ptk. ss. 81—84.
- ⁴⁹ Maanvuokraajien toisen Tampereella 1908 pidetyn kokouksen ptk. s. 8.
- ⁵⁰ Oulun kokouksen ptk. ss. 342, 245—246, 355—358, Sosialisti 13. 12. 1906.
- ⁵¹ Sosialisti 13. 12. 1906, Puoluehallinnon ptk. 27. 2. 1906, Sos. dem. puol. ark.
- ⁵² Kotkan kokouksen 1909 ptk. liite, esityksiä puoluekokoukselle I, s. 6.
- ⁵³ *Simonen*, Antrea, ss. 199—200.
- ⁵⁴ P. J. Mömmön selostus agitaatiomatkoistaan, Suurlakkopaperit 323 (471), TA.
- ⁵⁵ *Turkia*, Suomen sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1910, ss. 48—49, Työmies 3. 1. 1911 »Puolueemme jäsenluku», Turkian artikkeli.
- ⁵⁶ Seurakuntakertomus piispantarkastusta varten Tyrvään ja Kiikoisten seurakunnista v. 1907. Turun tuomiokapitulin ark. TMA.
- ⁵⁷ *Turkia*, Suomen . . . ss. 48—49.
- ⁵⁸ *Turkia*, Suomen . . . ss. 44—45.
- ⁵⁹ *Kari*, Tilastolliset . . . , *Sirola*, Sosialidemokratinen . . . , *Turkia*, Suomen . . .
- ⁶⁰ *Sirola*, Sosialidemokratinen . . . , *Turkia*, Suomen . . . , Oulun kokouksen ptk. ss. 9—20.
- ⁶¹ Torpparien keskustoimikunnan toimintakertomus vv. 1906—1907. Maanvuokraajien toisen Tampereella 1908 pidetyn edustajakokouksen ptk. s. 8.
- ⁶² Sosialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 190—191.
- ⁶³ Viipurilaisen osakunnan ptk. 24. 11. 1905, HYK.
- ⁶⁴ Hämmäläisosakunnan ptk. 7. 11, 14. 11. 1905, HYK.
- ⁶⁵ Hämmäläisosakunnan ptk. 21. 11, 6. 2, 6. 3, 3. 4, 17. 5, 9. 10. 1906, HYK.
- ⁶⁶ Pohjalaisen osakunnan ptk. 15. 11. 1906, HYK.
- ⁶⁷ Viipurilaisen osakunnan ptk. 6. 11. 1905, 27. 11. 4. 12. 1906, HYK, — Vrt. s. 223.
- ⁶⁸ Pohjalaisen osakunnan ptk. 27. 11. 1905, Viipurilaisen osakunnan ptk. 28. 11. 1905, Hämmäläisosakunnan ptk. 28. 11. 1905, HYK.
- ⁶⁹ Raataja 1906, ss. 9—10.
- ⁷⁰ Raataja 1906, ss. 9, 151—152.
- ⁷¹ Raataja 1906, ss. 265—266.
- ⁷² Nuori Suomi 15. 12. 1905 (näyttenumero).
- ⁷³ Nuori Suomi 26. 10. 1906 »Eikö vieläkään mitään opita?», 5. 1, 19. 1. 1906 »Punaset kaartit».
- ⁷⁴ Nuori Suomi 31. 8, 7. 9. 1906 »Vieläkin kerran punanen kaartti».
- ⁷⁵ Nuori Suomi 7. 9. 1906 »Asuntokysymys ja sosiaalidemokratia», 21. 9. 1906 »Karl Marx». Täällä Ylioppilaiden sosiaalidemokraattisen yhdistyksen toimesta suurlakon jälkeen esitelmöimässä käyneen tohtori Adolf Lewensteinin artikkeleita. Hänellä oli selvästi revisionistisia käsityksiä, ja näin häntä ei juuri arvostettu työväenliikkeen piirissä.
- ⁷⁶ Nuori Suomi 16. 6. 1906, ss. 165—167.
- ⁷⁷ Framtid 15. 12. 1905.
- ⁷⁸ Framtid 9. 2. 1906 »Klasskampen i Finland».
- ⁷⁹ Raataja 1906, s. 67.
- ⁸⁰ Yhteiskuntataloudellinen Aikakauslehti 1906, ss. 90—92, 153—155, So-

sialistinen Aikakauslehti 1906, ss. 79—83 »Marxin teoria ja oikeuden aate» Forsmanin artikkeli, ss. 87—91 »Valtion uudisasutuksesta», Koveron artikkeli.

⁸¹ Esim. Työmies 11. 12. 1905 »Tervehdys Wienistä» Maila Talvion artikkeli. Nouseva kosto 1907, ss. 53—59 »Rikas mies ja joulu» Ilmari Kiannon artikkeli.

⁷² Sos. dem. puolueen puoluetilasto vv. 1905—1908.

⁸³ Esim. Sosialisti 6. 7. 1906 »Opettajat ja työväenliike», KL. 24. 10. 1906 »Sivistynyt köyhälistö».

⁸⁴ Puoluehallinnon ptk. 25. 4. 1906, Sos. dem. puol. ark.

⁸⁵ Framtid 24. 8. 1906, s. 33, »Vårt förhållande till socialdemokraterna».

⁸⁶ Esim. Arbetaren 25. 8. 1906, Työmies 5. 10. 1906 »Suomen vapaamielisen sanomalehdistön puolueettomuus».

⁸⁷ Nuori Suomi 14. 7, 31. 7, 31. 8. 1906 »Kansallisuusaate ja sosialistit».

⁸⁸ Raataja 1907, ss. 65—66.

⁸⁹ Esim. Framtid 16. 3, 24. 8. 1906.

⁹⁰ Protokoll förddt vid de svenska arbetarnes representantmöte i Helsingfors den 14, 15 och 16 juli 1906, ss. 4—5.

⁹¹ Sundqvist, mt. ss. 25—32, Protokoll förddt vid andra svenska arbetarrepresentantmötet samt Finlands Svenska Arbetareförbund extra möte i Åbo den 18—20 maj. 1907, ss. 3—12.

⁹² Protokoll förddt vid andra . . . ss. 23—33.

⁹³ Turkia, Suomen . . . v. 1910, ss. 48—49.

⁹⁴ Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen Viipurissa 1906 ptk. ss. 5—9.

⁹⁵ Esim. juuri Rajavahti 11. 3. 1907, Yhdenvertaisuus 15. 3. 1907.

⁹⁶ Työmies 6. 3. 1907.

⁹⁷ Työmies 12. 2. 1907 »Anastajaluokan ryhmäkalastus».

⁹⁸ Savon Työmies 28. 2. 1907 »Räikeimpiä valeita».

⁹⁹ Työmies 14. 3. 1907 »Mitä on suomettarelainen puolue».

¹⁰⁰ Savon Työmies 28. 2. 1907.

¹⁰¹ Työmies 13. 3. 1907.

¹⁰² Esim. Työmies 12. 2. 1907 »Anastajaluokan ryhmäkalastus».

¹⁰³ Esim. Työmies 12. 2. 1907 »Luokkarajat selviksi».

¹⁰⁴ Esim. Työmies 13. 3. 1907 »Herrat ja herrain kätyrit köyhiä vastaan».

¹⁰⁵ Työmies 19. 2. 1907.

¹⁰⁶ Vapaus 31. 1. 1907 »Maalaisliitto-vaalisyötti», 28. 2. 1907 »Porvarillisia tuulentupia».

¹⁰⁷ Työmies 13. 2. 1907 »Maan pakkoluovutuskysymys vääristelyjen esi-
neenä», 21. 2. 1907 »Porvarillisten tuulentupia».

¹⁰⁸ Hämeen Voima 2. 3. 1907 »Sosiaalidemokraattinen työväenpuolue sekä
kieli- ja kansallisuusasia».

¹⁰⁹ Savon Työmies 16. 3. 1907 »Kristillisyyts vaalisyöttinä».

¹¹⁰ Savon Työmies 7. 3. 1907.

¹¹¹ SVT XXIX vaalitulasto 1, s. 11.

¹¹² Gylling, Katsaus viime eduskuntavaaleihin.

¹¹³ Gylling, Katsaus . . . s. 75.

¹¹⁴ SVT, vaalitulasto 1.

¹¹⁵ Maanomistajaruokakuntien prosenttinen osuus on tilattoman väestön
alakomitean vuonna 1901 tekemästä tutkimuksesta. Tuskin olosuhteet vuoden
1907 maaliskuuhun ovat mitenkään ratkaisevasti muuttuneet. Laskelmasta on
jätetty pois ne kunnat, joissa »pääasiallisesti maanviljelyksestä elävän väestön»
osuus on ollut alle 60 prosentin. Näin on haluttu eliminoida pois teollisuustyö-
väestön ym. väestön vaikutus.

¹¹⁶ Vrt. *Allardt*, Socialstruktur och politisk aktivitet, ss. 15—16, 23—25, 33—36, 40—41.

¹¹⁷ Ks. ss. 181—182, 319.

¹¹⁸ *Nyyssölä*, Torpparilakot, eritoten Laukon rettelöt, *Järnefelt*, Maa . . . ss. 39—40.

¹¹⁹ Esim. Uusi Suometar 18. 1. 1907, Työmies 18. 1. 1907.

¹²⁰ Työmiehen tilaajat . . . s. 11.

¹²¹ *Gebhard*, Viljellyn maan ala ja sen jakautuminen Suomen maalaiskunnissa v. 1901.

LÄHDEVIITTEISSÄ KÄYTETTYJÄ LYHENNYKSIÄ

HYK	Helsingin Yliopiston Kirjasto
KL	Kansan Lehti
LS-Työmies	Länsi-Suomen Työmies
TA	Työväenarkisto
TMA	Turun Maakunta-arkisto
ty	työväenyhdistys
VA	Valtionarkisto

Lähteet

PAINAMATTOMAT

Valtionarkisto (VA)

Kenraalikuvernöörinkanslian arkisto

Asiakirjoja 1900—1907

Painoasiain yllhallituksen arkisto

Luettelo painoasiain miehille ja sanomalehtien julkaisijoille annetuista varoituksista 1887—1905

Luettelo painoasiain yllhallituksen nostamista kanteista 1905—1910

Luettelo kielletyistä painotuotteista 1889—1904

Vapaussodan arkisto 223 ja 186

Työväenyhdistysten papereita

Adolf Törngrenin kokoelma

Emil Saastamoisen kirje Adolf Törngrenille 4. 7. 1903

Helsingin Yliopiston Kirjasto (HYK)

Acta Nationum Studiosorum

Hämäläisosakunnan pöytäkirjat 1895—1907

Länsisuomalaisen osakunnan pöytäkirjat 1891—1895

Pohjalaisen osakunnan pöytäkirjat 1895—1907

Savo-karjalaisen osakunnan pöytäkirjat 1895—1905

Viipurilaisen osakunnan pöytäkirjat 1895—1907

Käsikirjoituskokoelma

Handlingar rörande storstrejken

Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön arkistoa

Turun Maakunta-arkisto (TMA)

Turun Tuomiokapitulin arkisto

Seurakuntakertomuksia pappeinkokouksia, piispan- ja rovastintarkastuksia varten 1897—1908

Helsingin Raastuvanoikeuden arkisto

Hakaniemen mellakkaa koskevat asiakirjat

Työväenarkisto (TA)

Asiakirjoja ryhmistä: 323 (471) Suurlakko, 1906; 373 (471) 1905—1906, Viapori

Suurlakon aikaisten ja jälkeisten kansalaiskokouksien pöytäkirjoja

Kansallislakon keskuskomitean pöytäkirja

Porin suurlakkokomitean pöytäkirja
 Turun suurlakkokomitean pöytäkirja
 Sirolan, Turkian, af Ursinin ja Valppaan papereita; Haapamäen, Hami-
 nan, Helsingin, Hämeenlinnan, Imatran, Kuusankosken—Voikkaan,
 Oulun, Tuusulan ja Vaasan työväenyhdistysten paperit.
 Helsingiläisten ammattiosastojen käsinkirjoitettuja lehtiä: Herättäjä
 1904—1907, Noki-Nenä 1906 ja Paukuttaja 1907

Kansanarkisto

Jussi Tuomisen kokoelma
 Yrjö Mäkelinin ja Eetu Salinin papereita

Sosiaalidemokraattisen puolueen arkisto (Sos.dem. puol. ark.)

Suomen työväen valtuuskunnan pöytäkirjat 1893—1899
 Suomen työväenpuolueen puoluehallinnon pöytäkirjat 1899—1903
 Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen puoluehallinnon pöytäkirjat
 1903—1906

Myllykosken työväenyhdistyksen arkisto

Yhdistyksen paperit 1897—1907

Varkauden työväenyhdistyksen arkisto

Yhdistyksen paperit 1905—1907

PAINETUT

Työväenyhdistysten edustajakokousten, Suomen työväenpuolueen ja Sosialidemokraattisen puolueen puoluekokousten pöytäkirjat:

Ensimmäistä v. 1891 pidettäväksi aiottua yleistä Suomen työväenkokousta koskevat asiakirjat.

Ensimmäisen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja. Kokous pidettiin Helsingissä 18, 19 ja 20 p:nä syyskuuta 1893.

Toisen yleisen Suomen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella 9, 10 ja 11 p. heinäk. 1896.

Kolmannen yleisen Suomen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17—20 p:nä 1899.

Ensimmäisen Suomen työväen puoluekokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Viipurissa heinäk. 17—20 p. 1901.

Toisen Suomen työväen puoluekokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Forssassa elok. 17—20 p. 1903.

Suomen sosialidemokratisen puolueen kolmannen (ylimääräisen) kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 25—28 p:nä v. 1904.

Suomen sosialidemokraattisen puolueen neljännen (ylimääräisen) kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella marrask. 20—22 p. 1905.

Suomen sosialidemokraattisen puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Oulussa 20—27 p:nä elokuuta 1906.

Suomen sosialidemokraattisen puolueen kuudennen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Kotkassa 8—13 p:nä syyskuuta 1909.

Suomen sosialidemokraattisen puolueen yhdeksännen puoluekokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä kesäkuun 15—18 p:nä 1917.

Protokoll fördt vid de svenska arbetarnes representantmöte i Helsingfors den 14, 15 och 16 juli 1906.

Protokoll fördt vid andra svenska arbetarrepresentantmöte samt Finlands Svenska Arbetareförbunds extra möte i Åbo den 18—20 maj 1907.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Dresden vom 13. bis 20. September 1903.

Torpparien, työläisnaisten ja työläisnuorison edustajien kokouksien pöytäkirjat:

Pöytäkirja tehty ensimmäisessä torpparien edustajakokouksessa Tampereella 9, 10, 11 ja 12 päivinä huhtikuuta 1906.

Maanvuokraajien toisen Tampereella tammikuun 13—17 p:nä 1908 pidetyn edustajakokouksen pöytäkirja.

Ensimmäinen yleinen työläisnaisten edustajien kokous Helsingissä heinäkuun 4, 5 ja 6 p:nä 1900.

Toisen yleisen Suomen työläisnaisten edustajain kokouksen pöytäkirja.

Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17—19 p:nä 1902.

Työläisnaisten kolmannen edustajakokouksen pöytäkirja Tampereella 17, 18, 19 p. heinäkuuta 1905.

Työläisnaisten ylimääräisen edustajakokouksen pöytäkirja Viipurissa 8, 9 ja 10 p. lokakuuta 1906.

Pöytäkirja Suomen sosialidemokratisten nuorisoseurojen edustajakokouksesta 9 ja 10 p:nä joulukuuta 1906.

Pöytäkirja Suomen sosialidemokratisen nuorisoliiton II:sta edustajakokouksesta Vaasassa 6—8 p. kesäkuuta 1908.

Pappeinkokouksien pöytäkirjoja:

Protokoll fördt vid prestmötet i Nikolaistad den 16—22 september 1885.

Protokoll fördt vid prestmötet i Åbo den 10—17 september 1890.

Mikkelin pappeinkokouksen pöytäkirja 18—21. 8. 1891.

Porvoon pappeinkokouksen pöytäkirja 11—14. 10. 1892.

Porvoon pappeinkokouksen pöytäkirja 8—11. 9. 1896.

Porvoon pappeinkokouksen pöytäkirja 7. 10. 1898.

Porvoon pappeinkokouksen pöytäkirja 14—17. 10. 1902.

Turun pappeinkokouksen pöytäkirja 13—17. 10. 1902.

Viipurin yksit. pappeinkokouksen pöytäkirja 4—6. 7. 1905.

Helsingin yksit. pappeinkokouksen pöytäkirja 4—6. 9. 1906.

Ammattitarkastajan vuosikertomus v. 1890 läntisessä tarkastuspiirissä.

Teollisuushallituksen tiedonantoja 16.

Karkun työväenyhdistyksen säännöt. Oulu 1901.

Kempeleen työväenyhdistyksen säännöt. Tampere 1906.

Kertomukset Helsingin työväenyhdistyksen toiminnasta vv. 1884—1907.

Kertomukset Tampereen työväenyhdistyksen toiminnasta vv. 1886—1907.

Kertomukset Turun työväenyhdistyksen toiminnasta vv. 1887—1907.

Kertomukset Vaasan työväenyhdistyksen toiminnasta vv. 1890—1907.

Kertomus Viipurin työväenyhdistyksen kaksikymmenvuotisesta toiminnasta 1888—1908.

Kertomukset Työväen Sanomalehti-Osakeyhtion toiminnasta vv. 1901—1907.

Työmies-lehden tilaajat vuosina 1903, 1908, 1912 ja 1914.

Viaporin jutun pöytäkirjat I—II. Helsinki 1907.

Revoljutsija 1905—1907 gg. v. Rossii, Moskva 1955 —.

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Arbetaren 1901—1907

Die Neue Zeit 1895—1907

Elämä 1905—1907

Eteenpäin 1905—1907

Eteenpäin. Kalenteri kansalle 1904—1907

Euterpe 1902—1905

Folket 1902—1905

Folktribunen 1907—1910

Forssan Sanomat 1905

Framtid 1906—1907

Fria Ord 1901—1905

Gutenberg 1893—1907

Helsingfors Dagblad 1870—1873

Helsingin Sanomat 1906—1907

Hufvudstadsbladet 1890

Hämeen Voima 1906—1907

Ilmarinen 1900—1901

Itä-Hämeen Raivaaja 1906

Itä-Suomen Työmies 1899—1900

Jalkinesepää 1899

Juna 1907

Kanerva 1901—1906

Kansalainen 1887—1893

Kansan Lehti 1899—1907, 1914

Kansan Tahto 1906—1907

Karjalan Työmies 1. 6. 1901

Kevätlehti Punasille Kaarteille 1906

Kirjapainolehti 1889—1890

Koitar. Työväen Kalenteri 1904—1905

Kotkan Sanomat 1903

Kristillinen Työkansa 4. 10. 1906

Kurikka 1904—1907

Lahden Uutiset 17. 3. 1900

Lastu 1906—1907

Länsi-Suomen Työmies 1899—1906

Morgonbladet 1873

Nuori Suomi 1906—1907

Oikeus 1906

Palvelijatar Lehti 1905—1906

Pohjolan Työmies 11. 4. 1903

Punanen Häme 1909

Punanen Pohjola 1910

- Punanen Viesti 1910
 Punasten Joulu 1908, 1910
 Päivälehti 1890, 1896, 1899
 Raataja 1905—1906
 Raivaaja (USA) 1904—1906
 Raivaaja 1907
 Rajavahti 1906—1907
 Sahateollisuustyöläinen 1907
 Satamatyömies 1907
 Savon Työmies 1906—1907
 Sorretun Voima 1906—1907
 Sosialidemokraatti 1906—1907
 Sosialistinen Aikakauslehti 1906—1908
 Sosialisti 1906—1908, 1928
 Suomen Ammattijärjestö 1908
 Suomen Kirjapainolehti 1891—1893
 Suomen Sosialidemokraatti 1920,
 1930, 1935, 1955.
 Suupohjan Työmies 1885—1887
 Tasa-arvoinen Työmies 1891
 Tulevaisuus. Savon Työväen Joulu-
 julkaisu 1907.
 Tunnussana 1907
 Työ 1904—1907
 Työkansa 1906—1907
 Työläinen 1907
 Työläisen Joulu 1909
 Työläisnainen 1906—1907
 Työmiehen Illanvietto 1902—1906
 Työmiehen Toveri 1883—1886
 Työmies 1895—1908
 Työmies-Arbetaren 1886—1889
 Työtilastollinen Aikakauslehti 1907—
 1908
 Työväen Joululehti 1900—1907
 Työväen Kalenteri 1893—1901
 Työväen Kalenteri (USA) 1904
 Työväen Kevätlehti 1899—1907
 Työväenlehti 1896
 Tähti 1905—1907
 Uuden ajan kynnyksellä. Suomen
 työväen alpumi 1898—1907
 Uusi Aika 1901
 Uusimaa 1899—1906,
 Uusi Suometar 1871—1879, 1901—
 1907
 Vaatturi 1899—1907
 Vapaa Sana 1906—1907
 Vapaita Aatteita 1889—1890
 Vapaita Lehtisiä 1901—1905
 Vapaus (Aktivistien äänenkannattaja)
 1905—1906
 Vapaus (Mikkeli) 1906—1907
 Vastaisuus 1906—1907
 Veljeys 1906—1907
 Viipuri 1906
 Viipurin Sanomat 1889—1894
 Åbo Underrättelser 1871
 Yhteiskuntataloudellinen Aikakaus-
 lehti 1906

KIRJALLISUUS

- Aaltonen Esko*, Kuluttajat yhteistyössä. Helsinki 1953.
 — Muutoksia maaseudun oloissa suuren murroksen ajoilta. Turun Historiallinen
 Arkisto XI.
Allio Julius, Sosialismin suhde kouluun. Helsinki 1906.
Alanen Aulis, Suomen puutyöläisten järjestötoiminnan vaiheita. Vaasa 1956.
 Alavuden työväenyhdistys 50 vuotta 1900—1950. Jyväskylä 1954.
Alho K. O. Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860—1914.
 Helsinki 1949.

- Allardt Erik*, Social struktur och politiskt aktivitet. Borgå 1956.
- Ampuja Mikko*, Pajasta parlamenttiin. Turku 1947.
- Aro Toivo*, J., Savonlinnan työväenyhdistys 1887—1937. Savonlinna 1937.
- Bang Gustaf*, Kristillinen kommunismi. Helsinki 1906.
- Sosialistinen tulevaisuusvaltio. Helsinki 1906.
- Barck P. O.*, Arvid Mörne och sekelskiftes Finland. Helsingfors 1953.
- Bebel August*, Ammattiyhdistysliike ja valtiolliset puolueet. Helsinki 1907.
- Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys. Kotka 1904.
- Pois seisova sotaväki, sijaan kansanpuolustus. Tampere 1906.
- Uskonnollista väittelyä. Turku 1903.
- Valtiolliset murhat ja sosialidemokratia. Helsinki 1907.
- Bellamy Edvard*, Vuonna 2000. Helsinki 1902.
- Yhdenvertaisuus. Tampere 1906.
- Bernstein Eduard*, Lakko. Helsinki 1907.
- Blatchford Robert*, Iloinen Englanti eli yhteiskunta sellaisena kuin se on ja sellaisena kuin sen tulisi olla. Tampere 1898.
- Blomstedt Benita*, Suomen sanomalehdistö ja työväenkysymykset vv. 1870—1875. Julkaisematon sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopisto, Valtiotieteellinen seminaarikirjasto 1950.
- Canth Minna*, Kirjeitä vuosilta 1860—1897. Helsinki 1944.
- Ehnrooth Leo*, Från ett skiftesrikt liv. Helsingfors 1947.
- E(loranta) Voitto*, Torpparit eli tilanomistajain parhaat maanviljelyskoneet. Hämeenlinna 1906.
- Engels Friedrich*, Sosialismin kehitys haaveesta tieteeksi. Turku 1907.
- Enson työväenyhdistys 50 vuotta 1900—1950. Lappeenranta 1950.
- Farrar F. W.*, Piplia, sen arvo ja uskottavuus. Helsinki 1900.
- Ferri Enrico*, Sosialismi ja uuden ajan tiede. Oulu 1905.
- Forsman Jaakko*, Mistä syystä sosialismi levisi Suomen maalaisväestön keskuuteen? Helsinki 1912.
- Freneckell-Thesleff Greta von*, Minna Canth. Helsinki 1944.
- Gebhard Hannes*, Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano v. 1901. Helsinki 1913.
- Pienviljelijät kokoon. Helsinki 1906.
- Tutkimuksia ja ehdotuksia torpparikysymyksessä. Helsinki 1899.
- Viljellyn maan ala ja sen jakautuminen Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Helsinki 1908.
- Gizycki Georg von*, Luentoja sosialistisesta siveysopista. Helsinki 1906.
- Gummerus Herman*, Aktiva kampår 1899—1910. Helsingfors 1926.
- Gylling Edvard*, Katsaus viime eduskuntavaaleihin. Työväen Kalenteri 1908.
- Haapalainen Eero*, Kapteeni Kockin pako Suomesta v. 1906. Proletaarisen vallankumouksen rintamilta. Petroskoi 1935.

- Haapalainen Eero*, Suomen punakaartilaisten osanotosta Viaporin kapinaan. Proletaarisen vallankumouksen rintamilta. Petroskoi 1935.
- Halila Aimo*, Suomen kansakoululaitoksen historia I—II. Turku 1949.
- Halme Veikko*, Vienti Suomen suhdannetekijänä vv. 1870—1935. Helsinki 1955.
- Halonen Edv.*, Kuopion työväenyhdistys 50 vuotias 1889—1939. Kuopio 1934.
- Halonen Alex*, Suomen työväki ja väkivaltaiset menettelytavat. Helsinki 1923.
- Halvorsen Carsten*, Vallankumouksen suurlähettiläs. Riihimäki 1946.
- Hautamäki Arvi*, Matti Kurikka. Suomalaisia sosialisteja II. Tampere 1944.
- Heikel Ivar A.*, Kielipuolueet ja työväenkysymys, Helsinki 1898.
- Heikel I. A.*, Sosialismi, mitä se on, mitä tahtoo ja mitä se ei voi. Porvoo 1907.
- Helenius-Seppälä Matti*, Kristillinen sosialismi ja työväenliike. Suomen kristillisen työväen kalenteri 1911.
- Herlin A. N.*, Das Rechtssystem der Sozialdemokratie. Nürnberg 1894.
- Hersalo N. V.* Suojeluskuntien historia I. Lahti 1955.
- Holmberg Håkan*, Mårten Holmberg, folkskolmannen och arbetarvännen. Helsingfors 1938.
- Hoving Viktor*, Vasa 1852—1952. Helsingfors 1956.
- Huhta Vihtori*, 25 vuotta taipaleella. Hämeenlinnan työväenyhdistys 1888—1913. Hämeenlinna 1913.
- Monena mies eläessään. Helsinki 1957.
- Eetu Salin. Suomalaisia sosialisteja I. Tampere 1943.
- Hultin Tekla*, Päiväkirjani kertoo I. Helsinki 1935.
- Huotari Anni*, Muistelmia ihanneliitoista. Alkutaipaleelta. Helsinki 1929.
- Huotari Anton*, Viipurilaista työväenliikettä vuosisatamme vaihteessa. Alkutaipaleelta. Helsinki 1929.
- Hämäläinen Kalle*, Tilaton väestö ja työväenliike, Helsinki 1906.
- Ingersoll R. G.*, Valitut teokset. Tampere 1906.
- Issaieff A. A.*, Sosialismi ja kristinusko. Helsinki 1906.
- Jalander-Aekte Aino*, Kenraali Bruno Jalanderin muistelmia Kaukaasiasta ja Suomen murroskaudelta. Helsinki 1932.
- Jalava Anja*, Wrightiläiset työväenyhdistykset työväen kasvattajina ja kehittäjinä. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopiston Historiallis-kielitieteellinen seminaarikirjasto. 1953.
- Jokinen Väinö*, Miksi kirkko on erotettava valtiosta? Tampere 1906.
- Jokipii A. E.*, Teosofian suhde työväenliikkeeseen Suomessa. Suomen Kirkko-historiallisen Seuran vuosikirja XXVI.
- Jutikkala Eino*, Itähämmäläinen kartanoyhteiskunta viime vuosisadalla. Hämeenmaa II.
- Ståndssamhällets upplösning i Finland. Turun Historiallinen Arkisto XII.
- Suomen talonpojan historia. Helsinki 1958.
- Suomen teollistuminen. Oma maa I. Porvoo 1958.
- Sääty-yhteiskunnan hajoaminen. Oma maa II. Porvoo 1958.

- Turun kaupungin historia IV 1856—1917. Turku 1957.
- Juva Mikko*, Herännäisyys, kansallisuusliike ja vapaamielisyys suomalaisen yhteiskunnan uudistajina. Valvoja 1950.
- Kulttuuriliberalismi ja sen aiheuttama elämäntavotuksen murros. Suomalainen Suomi 1951.
- Rajuilman alla. Porvoo 1956.
- Suomen sivistysteistä uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa. Forssa 1950.
- Valtio kirkosta kansankirkoksi. Porvoo 1960.
- Juutilainen Jere*, Lappeenrannan työväenyhdistys ry. 50 vuotiskertomus v. 1893—1943. Viipuri 1943.
- Järnefelt Arvid*, Maa kuuluu kaikille. Helsinki 1907.
- Kallinen Yrjö*, Hälinää ja hiljaisuutta. Helsinki 1958.
- Kallio Antti*, Kertomus Oulun työväenyhdistyksen 25-vuotisesta toiminnasta vuosina 1886—1911. Oulu 1911.
- Kanerva Akseli*, Hämeenlinnan työväenyhdistyksen 50-vuotistaipaleelta. Hämeenlinna 1938.
- Kansan Lehti* 1899—1924. Tampere 1924.
- Kari J. K.*, Tilastolliset taulut Suomen työväenyhdistyksistä vuosilta 1899—1900.
- Tilastolliset taulut Suomen työväenpuolueeseen kuuluvista yhdistyksistä vuosilta 1901—1903.
- Tilastollinen taulu Suomen sosialidemokraattiseen puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä vuodelta 1904.
- Kari J. K.* — *Paasivuori Matti*, Ammattiyhdistysliike V 3. Kotka 1917.
- Karjalainen E.*, Tilastoa Työmies-lehden leviämisestä. Työväen Joululämpö 1912.
- Karpio Vihtori*, Kuinka Antti Kaarneesta tuli kristillisen työväen agitaattori? Suomen kristillisen työväen kalenteri 1911.
- Katsaus sosialidemokraattisen työväenliikkeen vaiheisiin Vihdissä kymmenvuotiskautena 1902—1912. Porvoo 1913.
- Kauhavan työväenyhdistys 50 vuotta 1894—1944. Vaasa 1944.
- Kaukovalla K. V.*, Hämeen läänin historia II A. Hämeenlinna 1931.
- Kautsky Karl*, Erfurtin ohjelma. Tampere 1899.
- Marxin taloudelliset opit. Rauma 1906.
- Parlamentarismi, kansanlainsäädäntö ja sosialidemokratia, Helsinki 1907.
- Sosialidemokratia ja maatalouskysymys. Tampere 1906.
- Sosialismin historia I. Tampere 1900.
- Thomas More, ensimmäinen utopisti, Pori 1907.
- Yhteiskunnallinen vallankumous. Rauma 1906.
- Kemin työväenseuran 25-vuotiskertomus 1887—1912. Kemi 1912.
- Kertomus Pietarsaaren työväenyhdistyksen 10-vuotisesta toiminnasta. Vaasa 1911.

- Kevätjulkaisu Punasille Kaarteille. Helsinki 1906.
- Kiiskinen Aura*, Vuosikymmenien takaa. Petroskoi 1958.
- Kilpi Sylvi-Kyllikki*, Lenin ja suomalaiset. Helsinki 1957.
- Suomen työläisnaisliikkeen historia. Pori 1953.
- Kivisalo Väinö*, Työväenliike Etelä-Hämeessä. Hämeenlinna 1931.
- Knoellinger Carl Erik*, Järjestösuhteet Suomen työmarkkinoilla. Porvoo 1959.
- Kock Johan*, Milloinka paljastuu petos? Fitchburg Mass. 1916.
- Seitsemän päivää keskusasemalla. Helsinki 1906.
- Koivisto Olavi*, Kunnalliset vaalitaistelut Turussa ennen suurlakkoa. Turun Historiallinen Arkisto XIII.
- (*Kollontay A.*) Malin Elna, Die Arbeiterbewegung in Finnland und die russische Regierung, Die Neue Zeit 1904, I, ss. 749—757.
- Kollontay A.*, Finljandija i sotsializm. S. Peterburg 1906.
- Muistelmat. Helsinki 1946.
- Zemelnyi vopros i Finljandii. Nautšnoje obozrenije 1902, 2, ss. 46—54, 1902, 3, ss. 202—210.
- Žizn finljandskih rabotčih. S. Peterburg 1903.
- Kontula Arvi*, Puoli vuosisataa työväenliikettä Eurassa. Pori 1945.
- Koskinen Aineli*, Viktor Julius von Wright kasvaa sosiaalipoliitikoksi. Julkaisenmaton Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopiston Historiallis-kielitieteellinen seminaarikirjasto 1953.
- Koskinen Kööri*, Työväenyhdistysten ja ammattiyhdistysten tarkoitus. Käkisalmi 1898.
- K(oskinen)* — *Y(rjö)*, Työväen-seikka. Kirjallinen Kuukauslehti 1874.
- Krapotkin Peter*, Taistelu leivästä. Tampere 1906.
- Kringen Olav*, Mitä sosialisti sanoo kirkosta? Helsinki 1905.
- Kurikka Matti*, Elämän koulua I, Helsinki 1906.
- Raha, sen synty ja kehitys S. F. Nortontin mukaan. Helsinki 1906.
- Kuusamäki Lauri*, Elämänmenoa entisaikaan. Forssa 1954.
- Kuusi Eino*, Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytöimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa. Tampere 1914.
- Kuusinen O. V.*, Tilastoa kansainvälisen työväenliikkeen nykyisestä voimasta. Työväen Kalenteri 1908.
- Kymmenen vuotta Suomen työväenpuolueen muistoja ja ennätyksiä. 1899—1909. Helsinki 1909.
- Käpälämäki H. (Huhta Vihtori)*, Veli Vatanen. Työväen joulualbumi 1942.
- Käy eespäin. Valikoima suomalaista työväenrunoutta. Helsinki 1957.
- Käy eespäin, väki voimakas. Helsinki 1949.
- Lachmann J. J.*, Kristinusko ja sosialismi. Helsinki 1900.
- Lafargue Paul*, Jumalaan uskomisen syyt. Tampere 1907.
- Kristillinen rakkaus historiallisten tosiasioiden valossa. Helsinki 1907.
- Laine Y. K.*, Suomen poliittisen työväenliikkeen historia I. Helsinki 1945.

- Lammi E. M.*, Tampereen työväenyhdistys 35-vuotias. Tampere 1922.
- Lampén Ernst*, Jeesus ja sosialismi. Nouseva Kosto 1907.
- Lauerma*, Aktivismi. Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo 1960.
- Latinki (Wallin K. V.)*, Kansalliskaarti. Helsinki 1905.
- Lauritsalan sos. dem. työväenyhdistys r.y.* 1902—1952. Lappeenranta 1952.
- Lehén Emil*, Pohjolan tukkityöläisten lakko, sen synty ja kehitys. Kemi 1907.
- Lehokas Vilho*, Puhuttu sana työväenliikkeen alkuaikoina. Alkutaipaleelta. Helsinki 1929.
- Leppänen Paavo*, Kaksikymmentä vuotta suurlakosta. Työväen Kalenteri 1925.
- Liebknecht Wilhelm*, Hyökkäystä ja puolustusta. Turku 1903.
- Lilius Aksel*, Tilattoman väestön oloista Kuopion läänissä. Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla III. Helsinki 1888.
- Lille Axel*, Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse. Helsingfors 1921.
- Lindgren John*, Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881—1889. Stokholm 1927.
- Ljadow M.*, Venäjän sosialidemokraattisen työväenpuolueen historia II. Helsinki 1908.
- Louhikko E. K.*, Teimme vallankumousta. Helsinki 1943.
- Lubin Andrei*, Sosialidemokraattinen ilke Venäjällä. Turku 1906.
- Luhtakanta Arvid (Saärinen Emil)*, Suomen punakaarti. Tampere 1938.
- Luoto Kaarlo*, Totuuksia. Helsinki 1909.
- Marx Karl — Engels Friedrich*, Kommunistinen manifesti. Turku 1906.
- Marx Karl*, Palkkatyö ja pääoma. Helsinki 1907.
- Meltti Väinö*, Kotkan työväenyhdistys 1888—1938. Kotka 1938.
- Mikkelin työväenyhdistys vuosina 1890—1940*. Mikkeli 1940.
- Morris William*, Ihannemaa. Turku 1900.
- Murros Kaapo*, Suuret haaveilijat ja heidän oppinsa. Tampere 1906.
- Mustonen J. A.*, Salat julki. Hämeenlinna 1909.
- Nevanlinna E.*, Sosialismin leviäminen Suomen maalaisväestöön. Aika 1912.
- Nieminen Armas*, Taistelu sukupuolimoraalista. Turku 1951.
- Nieminen Matti*, Suomen sosialidemokraattisen puolueen kehitys vallankumouskannalle ennen kansalaissotaa. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopisto, Historiallis-kielitieteellinen seminaarikirjasto. 1953.
- Nokkala Armo*, Tolstoilaisuus Suomessa. Helsinki 1958.
- Nordau Max*, Taloudellinen valhe. Tampere 1906.
- Nordström Hilding G.*, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren 1889—1894. Stokholm 1934.
- Nummeli Kaarlo*, Talonosavuokraoloista Uudenmaan läänin Nummen pitäjässä v. 1904. Taloustieteellisiä tutkimuksia VI. Helsinki 1908.
- Nyysölä Eino*, Torpparilakot, eritoten Laukon rettelöt. Lahti 1906.

- Nuupala*, Sosialismi ja maalaistyöväki. Tampere 1906.
- Oinonen Yrjö*, Kirjallisuutemme ja yhteiskunta. Porvoo 1948.
- Oittinen R. H.*, Jyväskylän työväenyhdistys 50-vuotias 1888—1938. Jyväskylä 1938.
- N. R. af Ursin. Suomalaisia sosialisteja I. Tampere 1943.
- Suomen työväenliikkeen synty. Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899—1949. Helsinki 1949.
- Oksanen Jaakko*, 50 vuotta paperityöntekijöiden järjestötoimintaa. Helsinki 1957.
- Paasivirta Juhani*, Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä I. Turku 1953.
- P(aavilainen) V.*, Mikkelin työväenyhdistys vuosina 1890—1925. Mikkeli 1925.
- Parmanen Eino I.*, Taistelujen kirja I—IV, Porvoo 1936—1941.
- Perälä Tauno*, Turun esikaupungit ja niiden aiheuttamat probleemmat ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Turku 1951.
- Piisinen Otto*, Sirpaleita aktivistisen toiminnan ajoilta. Savon Miekka 1932, 12.
- Pohjakerroksista. Vaasan läänin itäisen vaalipiirin julkaisu 12. 2. 1906—31. 7. 1909. Jyväskylä 1909.
- Pohjanmaa Atte*, Sanan säilä taistelun tiellä. Helsinki 1948.
- Plechanov G.*, Anarkismi ja sosialismi. Tampere 1907.
- Punasen kaartin käsikirja. Kotka 1905.
- Puntila L. A.*, Härmäläis-Osakunnasta ja sen toiminnasta vv. 1868—1928. Kaikuja Hämeestä IX.
- Raappana Reino*, Työväenliike Oulussa ennen vuotta 1907. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopisto. Historiallis-kielitieteellinen laitos. 1955.
- Railo Pekka*, Helsingin työväenyhdistys 1884—1958. Helsinki 1959.
- Railio Jussi*, Työväen sanomalehdet ja sanomalehtimiehet. Lahti 1947.
- Rantakari K. N.*, Valtio- ja yhteiskuntaelämää. Suomen kulttuurihistoria IV. Jyväskylä 1936.
- R(ein) Th.*, Liberalismi ja socialismi. Kirjallinen Kuukauslehti 1878.
- Renvall Pentti*, Piirteitä suomalaisen maaseudun heräämisestä. Turun Historiallinen Arkisto XI.
- Richter Eugen*, Sosialidemokraattisia tulevaisuudenkuvia. Helsinki 1907.
- Riihinen Olavi*, Rautatieläisten Liiton historia. (Käsikirjoitus tekijän hallussa.)
- Roos Sigurd*, Kansallislakko Suomessa. Kuopion kaupunki ja lääni. Kuopio 1910.
- Nationalstrejken i Finland I—II. Helsingfors 1906.
- Sortovuodet ja suurlakko v. 1905 Oulun kaupungissa ja läänissä. Oulu 1909.
- Ruuth Martti*, Evankelis-sosiaalinen liike Saksassa. Valvoja 1896.
- Kirkko ja yhteiskunnallinen kysymys. Kuvaus Saksan evankelis-sosiaalisesta liikkeestä. Helsinki 1898.
- Kristillinen socialismi Englannissa tämän vuosisadan keskivaiheilla. Valvoja 1894.

- Ruutu Martti*, Savo-karjalaisen osakunnan historia II. Porvoo 1939.
- Rytkönen Alli*, Päivälehdien historia I, III. Helsinki 1940, 1949.
- Rytkönen Antti J.*, Työmies-Arbetaren vuosina 1886—1889. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin Yliopisto. Historiallis-kielitieteellinen seminaarikirjasto 1956.
- Saarenheimo Mikko*, 1880-luvun suomalainen realismi. Porvoo 1924.
- Saavalainen Lea*, Taistelu työväestön sielusta. Julkaisematon Suomen historian laudatur-tutkielma. Helsingin Yliopisto. Historiallis-kielitieteellinen seminaarikirjasto.
- Salin Eetu*, Miksi työväestö tahtoo valtaa? Helsinki 1899.
- Saloheimo Veijo*, Kirkko ja kansallinen herätysliike Rautalammillä 1880-luvulla. Historiallinen Aikakauskirja 1955.
- Salomaa Erkki*, Rakentajat eilen ja tänään. Helsinki 1959.
- Schmidt J. W.*, Gammalluthersk kyrkoliv i Egentliga Finland under 1800-talet. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja XLIII—XLIV.
- Schoultz Jarl von*, Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia I. Helsingfors 1924.
- Seppänen Paavo*, Tehdas ja ammattiyhdistys. Porvoo 1958.
- Simonen Seppo*, Antrea. Helsinki 1951.
- Sirén Aatto*, Torppariliikkeemme kehittymisen syitä. Helsinki 1909.
- Sirenus Sigfrid*, Elis Bergroth. Porvoo 1954.
- Sirola Yrjö*, Numeroita työväen sanomalehdistön vaiheista Suomessa. Työväen kalenteri 1908.
- Sosialidemokraattinen puolue Suomessa. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1905 ja luettelo tammi-toukokuulla v. 1906 puolueeseen liittyneistä työväenyhdistyksistä sekä tilastollisia tietoja ammatillisesta järjestäytymisestä Suomessa. Helsinki 1906.
- Smirnov V.*, Suomen vallankumouksellisesta historiasta vuosina 1905, 1917, 1918. Leningrad 1935.
- Sombart Werner*, Der proletarische Sozialismus I—II. Jena 1924.
- Köyhälistö. Pori 1907.
- Sosialismi ja sosiaalinen liike 19:nnessä vuosisadalla. Turku 1898.
- Sokolov V. N.*, Viapori. Sotilaskapina v. 1906. Proletaarisen vallankumouksen rintamilta. Petroskoi 1935.
- Sosialistit ja salaiset järjestöt. Helsinki 1908.
- Stern J.*, Tulevaisuuden valtio. Helsinki 1906.
- Sulkanen Elis*, Amerikan suomalaisen työväenliikkeen historia. Fitchburg Mass. 1951.
- Sundqvist Frithiof*, Femtio år svensk arbetarrörelse i Finland 1899—1949. Helsingfors 1949.
- Sunila J. E.*, Talonosanvuokraolot Limingan kunnassa v. 1903. Taloustieteellisiä tutkimuksia VI. Helsinki 1908.

- Suolahti Jaakko*, Tyrvännön torpparilaitos. Hämeenmaa VIII.
Suurlakko Forssassa. Hämeenlinna 1906.
- Suvanto Pekka*, Tyrvännön työväenliikkeen alkua ajoilta. Hämeenmaa VIII.
— Wrightiläisyydestä sosialismiin Toijalassa. Kaikuja Hämeestä XI.
— Yhteiskunnallinen murros Tyrvännössä. Hämeenmaa VII.
- Syrjänen K. V.*, Forssan työväenyhdistys vv. 1889—1929. Forssa 1929.
- Syrjästäkatsoja (Peltonen Vihtori)*, Kuinka uutta Suomea rakennetaan? Porvoo 1905.
- Taimi Adolf*, Sivuja eletystä. Petroskoi 1954.
- Tähystäjä (Andersson)*, Katsaus tukkityöläisten työlakkoihin Perä-Pohjolassa 1906. Kemi 1906.
- Tainio Taavi*, Työmiehen katkismus. Helsinki 1899.
- Taistelujen vuodet. Kuusankosken työväenjärjestöt 1903—1953. Mikkeli 1953.
- Tampereen työväenyhdistys 50-vuotias 1886—1936. Tampere 1936.
- Tanner Kaarlo O.*, Ryysyläisen vaakuna. Helsinki 1903.
— Tienraivaajat. Helsinki 1905.
- Tanner Väinö*, Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa. Helsinki 1948.
- Tavela Kaarle*, Maalaisoloista Ruoveden ja Pirkkalan kihlakunnissa. Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla II. Helsinki 1887.
- Tigerstedt A. F.*, Työnseisaukset tammik. 1 p:stä 1890 lähtien vuoden 1902 loppuun. Teollisuushallituksen tiedonantoja 38.
- Tingsten Herbert*, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling I—II. Stockholm 1941.
- Tiippa Otto*, Ensitaistelujen ajoilta. Helsinki 1905.
- Tiutisten työväenyhdistys ry. 40-vuotias muistojulkaisu 1898—1938. Kotka 1938.
- Tokoi Oskari*, Maanpakolaisen muistelmia 3 p. Helsinki 1959.
- Tolstoi Leo*, Aikamme orjuus. Tampere 1906.
- Tommila Päiviö*, Nurmijärven pitäjän historia II. Vammala 1959.
- Torpparikysymys torpparin silmällä katsottuna. Valvoja 1900.
- Tuominen Arvo*, Sirpin ja vasaran tie. Helsinki 1956.
- Tuominen Jussi*, Muistelmat. (Käsi kirjoitus tekijän hallussa).
- Turkia Matti*, Suomen sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä vv. 1906—1908. Helsinki 1907—1908.
— Suomen sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1910. Helsinki 1911.
— Piirteitä puolueemme kehityksestä vuodesta 1906 vuoteen 1916. Työväen Kalenteri 1917.
- Turun työväenyhdistys 40-vuotias. Helsinki 1927.
- Tuuloksen työväenyhdistys »Alku» 25 vuotias. Hämeenlinna 1931.
- Työmies 10:n vuotta 1895—1905. Helsinki 1905.
- Törne P. O.*, Adertonhundratalets herrgårdskultur, Sv. Litt. Sällsk. Hist. och litt. hist. studier 13. Helsingfors 1937.

- Ukkola Anton*, Myllykosken työväenyhdistys r.y. 50 vuotias 1897—1947. Kouvola 1947.
- Ursin N. R. af*, Matkoilta pohjoiseen ja etelään. I Vaasa 1904, II Kotka 1907.
- *Proletaariaatteita*. Fitchburg Mass. 1914.
- *Tulevaisuutta kohti*. Helsinki 1905.
- *Työväenkysymyksiä I—V*. Turku 1897, 1899, Tampere 1899, 1902, Vaasa 1905.
- Wadenstjerna O. W.* — *Jack Rudolf*, Kertomus maalaisoloista Laukaan voutikunnassa Vaasan läänliä. Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maa-seudulla IV. Helsinki 1889.
- Valpas Edvard*, Mikä menettelytapa? Helsinki 1904.
- *Työläisnuoriso* mukaan. Helsinki 1901.
- Vandervelde Emile*, Sosialistinen yhteiskuntajärjestelmä. Helsinki 1907.
- Warén Axel*, Torpparioloista Suomessa. Helsinki 1898.
- *Tutkimus taloudellisista oloista Kuortaneen kihlakunnassa*. Helsinki 1893.
- Waris Heikki*, Ammattiyhdistysliikkeen sosiaaliset edellytykset Suomessa. Työnjuhla 1947.
- Varlo Tyko*, Tampereen työväenyhdistys 1886—1906. Tampere 1906.
- Wiik Karl H.*, N. R. af Ursin. Työväen Kalenteri 1937.
- *Sosialidemokratia Suomen ruotsalaisten keskuudessa*. Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Helsinki 1924.
- *Yrjö Sirola, työn raskaan raataja*. Yrjö Sirola. Helsinki 1946.
- Viipurin Työväen Sanomalehti- ja Kirjapaino-osuuskunta r.l.* 1905—1930. Viipuri 1930.
- Willgren Karl*, Arbetareklassens ekonomiska framåtskridande i Finland under de senaste decennierna. Ekonomiska Samfundets i Finland föredrag och förhandlingar. V 3.
- Voionmaa Väinö*, Sosialidemokratian vuosisata. Porvoo 1906.
- Voionmaa Väinö* — *Seppälä Matti*, Sosialismia. Helsinki 1906.
- Wright Viktor Julius von*, Kertomus eräistä työväen harrastuksista Ruotsissa ja Norjassa. Teollisuushallituksen tiedonantoja 2.
- *Käsityöläisveteraanin muistelmia*. Helsinki 1931.
- Vuolijoki Sulo*, Lampuotien, torpparien ja mäkitupalaiisten vuokraoloista Hauhon pitäjässä v. 1903. Taloustieteellisiä tutkimuksia VI. Helsinki 1908.
- *Tilattomat ketä äänestätte?* Kuopio 1906.
- Vuolukka M. V.*, Mitä olisi tehtävä? »Kaikki mukaan» ja »Mihin suuntaan?» lentokirjasten johdosta. Tampere 1902.
- Åström Sven Erik*, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa, Helsingin kaupungin historia IV 2, Helsinki 1956.

HAASTATELLUT HENKILÖT

Rouva Iida Aalle-Teljo †
Opettaja Aug. Anto
Toimittaja Vihtori Huhta
Opetusneuvos Yrjö Kallinen
Toimittaja Eero Meriluoto
Toimittaja Santeri Saarikivi
Tohtori Väinö Tanner
Kauppias Jussi Tuominen

Henkilöhakemisto

- Aaltonen, J. 261
Aaltonen, V. 48
Aarnio, Erl(and) 212, 273, 324, 349
Ahlgren, L. 102
Ahlstedt, Ida 136, 179
Ahmala, K. 256, 265
Aho, Juhani 13, 14, 15
Aho, Kalle 14
Ailio, Julius 212, 273, 302, 350
Airola (Bruus), M(atti) 260, 324, 327
Airola (Andersin), V. 170
Alanne, Severi 173, 212, 251, 252, 265, 272, 276, 281—282
Alkio, Santeri 15, 130, 289, 290
Andersin (Airola), V. 170
Anttila (Tanner), Linda 212, 349
Argillander, V. 24
Arnberg, Alf. 353
Arvonen, Heikki 98, 172
Autio, Matti 273

Bang, Gustaf 255, 297
Bebel, August 92, 97, 110, 155, 176, 178, 218, 255, 256, 267, 268, 289, 296, 303, 332, 333
Bellamy, Edvard 175, 177, 334
Bellamy, Edvard 175, 177, 334
Bergegren, Hinke 238, 239, 351
Bergroth, Elis 151
Bernstein, Eduard 31, 101—103, 105, 136, 264, 266—267, 269, 289, 326
v. Bismarck, Otto 31
Blatchford, Robert 62, 174—175
Blomberg (Vuorimaa), A. O. 306
Bobrikov, N. I. 75, 131, 359
Boldt, Jean 65, 159, 216, 245—246
Boman Aug(ust) 173
Boman, Vilho 251
Branting, Hjalmar 70, 105
Briand, Aristide 264, 268
Bruus (Airola), M(atti) 260, 324, 327
Büchner, Ludwig 138, 154
Burjam, Aduli 350

Canth, Minna 13—15, 39, 45, 138, 240
Castrén, Gunnar 158, 209
Castrén, Ola 209, 352
Castrén, Zach(ris) 215

Danielson-Kalmari, J. R. 208—209
Darwin, Ch(arles) 138, 234
David, Eduard 289
Dietzgen, J. 333
Drockila, Reino 86—87, 102, 109—111, 169, 179, 216, 254, 256, 260, 275—278

Ehrnrooth, Leo 209—210
Eloranta, Voitto 323—324, 332
Engberg, Oskar 35
Engels, Friedrich 267—268, 333
Enqvist, K. 70, 153
Erkko, Eero 66
Erkko, J. H. 14
Ervast, Pekka 159—160
Eskelinen, D. 247

Farrar, F. W. 144, 152, 176
Ferri, Enrico 92, 176, 231, 255, 295, 331
Finn, Nikolaus 44
Forsman, Jaakko 37, 215, 352
Forsnäs (Koskenniemi) V. A. 214

Gebhard, Hannes 211, 215, 290
Geffert, Oscar 238
George, Henry 14, 208
v. Gizycki, Georg 332
Granfelt, A. F. 36—37
Groundstroem, O. 56, 64—66, 69
Gummerus, Herman 209
Gummerus, Johannes 352
Gylling, Edvard 213, 272, 285, 287—288, 291, 364—365

Haapalainen, Eero 111—112, 165, 211, 213, 251, 246, 261, 272—275, 324, 327

- Hahl, 249—250
 Haikarainen, Matti 55, 65
 Hakkiila, Väinö 273, 324, 349
 Halme, Aatu 245, 274
 Hammar, Hj. 65
 Hamström, O. 102
 Hautala, Janne 290
 Hedlam engl. sosialisti 302
 Heikel, Ivar A. 60—61, 208, 354
 Heikkilä, Seth 62, 180, 274
 Heitto, Juho 129
 Helenius (Seppälä), Matti 215, 303, 310, 325, 331
 Helenius (Korpimaa), Timo 93, 239, 249, 265, 272—273, 276, 324—326
 Helin, A. 205
 Helin, W. 35, 69, 125, 130
 Hellberg, J. V. 35, 50, 53, 66, 69, 86, 99, 166
 Hellman, Hj. 87
 Hellstén, K. F. 54, 102, 121, 167, 179—180, 254, 262, 274
 Hellstén, Salomon 55, 265
 Herkner, Heinrich 174—175, 208
 Herlin, Axel Niklas 44—45
 af Heurlin, Lauri 273
 Hohenthal, Lennart 75, 292
 Hoikka, M. 133
 Holmberg, Einar 209
 Holmberg, M(arten) 109, 256—257, 267
 Huotari, Anton 173, 326
 Hurmerinta, K. V. 306
 Hyvönen, Emil 222
 Häckel, Ernst 92, 138, 154, 234
 Hälleberg (Paasivuori), Matti 55, 117, 127, 160, 259, 277
 Hämäläinen, Kalle 332
 Hätinén, M. 247
 Hörhammer, Ivar 265, 292, 324
 Ibsen, Henrik 13, 138
 Ingersoll, Robert G. 296—297, 303
 Ingman (Ivalo), S. 59, 120
 Issaieff, A. A. 295—296, 303
 Itkonen, P. 272
 Jalava, Oskar 221
 Jalonen, Heikki 246, 249, 260, 265, 287, 336
 Jansson, Einar 209
 Jansson, Ture 211, 273, 324
 Jaurès, Jean 101, 103, 136, 209, 264, 267
 Johansson, G. 56
 Johansson, Georg V. 293, 324
 Johansson, Gustaf 147, 158
 Johansson, Oskar W. 273
 Jokela, K. 50
 Jokinen, J. H. 87, 274
 Jokinen, Väinö 157, 173, 273, 304, 324—325
 Joutsenlahti, Vilho 250
 Juselius, Fritz 35
 Jutikkala, Eino 9
 Juusonen, J. 86
 Järnefelt, Arvid 15, 138, 301
 Järvenpää, A. 22—23, 26, 47—50, 55, 64—65, 149, 261, 265—266, 268—269, 274, 277, 282
 Järvi, K. A. 14
 Järvinen, Juosua 212
 Jääskeläinen, Kaapro (A. B. Mäkelän käyttämä nimimerkki) 46, 50
 Kaarne, Antti 308
 Kaatra (Lindström), Kössi 254, 256, 277—279, 288
 Kalke, K. 247
 Kallioinen, A. 265
 Kankkunen, A. 261
 Kares, K. R. 306
 Kari, J. K. 35, 53—54, 58, 69, 87, 97—98, 108, 167, 174, 179, 187, 254, 256, 260—266, 268—269, 274, 278, 284, 326, 351, 353
 Karmolyk, venäl. sosialisti 233, 296
 Karvonen, A. H. 48—52, 64—66, 69
 Kautsky, Karl 28, 35, 63, 83, 85, 91, 93, 97, 101—102, 105—106, 112, 120, 123, 125, 160, 166, 174—175, 231—232, 236, 255, 264, 267, 269, 285, 288, 331—333, 390
 Kellosalmi (Petterson), F. E. 261, 265
 Kempainen, Jaakko 105, 249
 Keto, J. W. 324, 350
 Kianto, Ilmari 352
 Kielland, Aleksander 13
 Kierkegaard, Søren 138
 Kirjarinta, J. 244, 336
 Kock, Johan 159, 241, 243—247, 251, 271
 Kohonen, Jalo 350
 Kokko, Juhani 15
 Kokkonen, H. 251, 281
 Kolistaja (A. Järvenpään käyttämä nimimerkki) 50

- Kollontay (Malin), Aleksandra 35
 Komonen, Antti 350
 Korpimaa (Helenius), Timo 93, 239,
 249, 265, 272—273, 276, 324, 325—
 326
 Koskenniemi (Forsnäs), V. A. 214
 Koskinen, H. 262
 Koskinen, Kössi 25, 48—49, 51, 55,
 61, 63, 87, 91, 121, 127—129, 132,
 135, 166, 174
 Kotka, A. 265
 Kosonen, Vihtori 159, 254, 256, 269,
 277—278, 335—336
 Kovero, Martti 352
 Kramarenko, santarmieveri 75, 237
 Kramsu, Kaarlo 13
 Krapotkin, Peter 236, 334
 Kringen, Olav 301—303
 Kurikka, Matti 14, 45—47, 52, 60—61,
 63—64, 67—68, 70, 82—84, 132,
 138, 149—150, 152—153, 158—159,
 161, 164, 166, 172, 174, 188—189,
 191—192, 196—197, 205, 207—208,
 221, 226, 246, 248, 270—272, 284,
 334, 351, 353
 Kuusinen, O. W. 91, 157, 165, 212,
 235, 239, 264—265, 267—268, 272—
 275, 277, 282, 291, 322, 324—326,
 328, 337, 348—349, 251
 Käcklund, Anders 169, 198, 211, 216,
 292, 294, 336, 354
 Käärme kangas, A. 69, 114

 Lachman, J. J. 144, 176, 303
 Lafargue, Paul 297
 Lagerborg, Rolf 210
 Laitinen, S. 87, 102
 Lampén, Ernst 311, 351
 Landgren, E. 213
 Landtman, Gunnar 169
 Lassalle, Ferdinand 61, 211
 Latukka, Juhana 350
 Laukki (Lindqvist), Leo 239, 324
 Lehén, Emil 170, 327
 Lehokas (Löfqvist), Vilho 180, 336
 Leino, E. 274
 Leino, Kasimir 14
 Leino, Leo 180
 Leiwo, Yrjö 349
 Lenin, V. I. 14
 Leppänen, Paavo 55, 63, 244, 261, 219
 Lewenstein, Adolf 350
 Lie, Jonas 13
 Liebknecht, Karl 44
 Liebknecht, Wilhelm 44, 110, 175,
 260, 267—268, 302
 Lilius, Aksel 9
 Lillnix, J. E. 69, 70, 190, 254, 265—
 266, 275
 Lindqvist (Laukki), Leo 239, 324
 Lindroos, Heikki 53, 108, 135, 274
 Lindroth, E. 65
 Lindström, J. 87
 Lindström (Kaatra), Kössi 254, 256,
 277—278, 279, 288
 Linnankoski (Peltonen), Vihtori 173
 Linnavuori, L. 281
 Ljadov, M. 333
 Lubin, Andrei 333
 Luoto, K(aarlo) 110—112, 243, 246,
 261
 Lyly, J. A. 69, 189
 Lönnrot, Elias 139
 Löfqvist (Lehokas), Vilho 180, 336

 Malander, Alma 136, 180
 Malin, R. 125
 Manner, Kullervo 173, 214, 239, 273,
 291, 324, 326, 328
 Mannerstam J. 239, 245
 Mantere, Atte 192, 303
 Markkanen, A. 69, 70, 188
 Marx, Karl 28, 31, 37, 44, 83, 85, 91,
 93, 112, 124, 136, 211, 231, 266—
 268, 288, 333
 Mattsson, Guss. 210
 Merinen, J. 336
 Mikkola, J. J. 215, 255, 352
 Mikkola (Talvio), Maila 15, 215, 352
 Millerand, Alexandre 109, 263, 268
 Minkkinen, Abel 200
 Murén, A. V. 148
 Murros, Kaapo 236, 268, 327, 334
 Mustonen, J. A. 250—251, 327
 Mäkelin, A. 148, 327
 Mäkelin, Yrjö 20, 69, 89, 99, 102—104,
 106, 108—110, 112, 122, 133—134,
 136—137, 151, 156—157, 166—167,
 179, 190—191, 225—226, 228, 238,
 243, 249, 251, 253—254, 256, 260,
 269, 274—279, 325—326
 Mäkelä, A. B. 39, 45—46, 50, 63, 94,
 98, 120, 144, 149, 164, 170, 174, 207
 Mömmö, Pekka 102, 250, 321, 337
 Mörne, Arvid 169, 210

- Nieminen, A. 69, 87, 101
 Nordau, Max 334
 Numberg (Nummivuori), F. 66
 Nuorteva, Santeri 173, 265, 269, 273, 324
 Nuupala, Frans 290
 Nyman, K. G. 169, 210—211, 273, 324
 Nyman, Severi 158
 Nyström, L. 179

 Orraeus, G. 24
 Orrela, F. M. 64—65
 Ostroumov, Vera 326

 Paasivuori (Hälleberg), Matti 55, 277
 Pakkala, Teuvo 13—14
 Paksula, T. 208
 Palomaa, Veikko 159—160, 165, 170
 Partanen, J. A. 251
 Partti, A. 87
 Pekkala, Eino 350
 Peltonen, Frithiof 266
 Peltonen, (Linnankoski) Vihtori 173
 Perttilä, Emil 225, 261
 Pettersson (Kellosalmi), F. E. 261, 265
 Piisinen, Otto 102, 336
 Plechanow, G. V. 333
 Pontán, Einar 210
 Procopé, Kalle 75, 237
 Proschowsky, Axel 46
 Pulkkinen, A. 69
 Puntila, L(auri) A. 212
 Putkonen, Aino 179
 Pylkkö, Vilho 122, 168
 Pylvänen, Vilho 168
 Pylväs, H.
 Päivärinta, Pietari 15
 Pärssinen, Hilja 214, 220

 Rahja, Jukka 240
 Rainio, Juho 328
 Raittinen, Paavo 273
 Ramsay, August 116
 Ramstedt, Maria 159
 Rantakari, K. N. 108, 188
 Rantanen, S. 260
 Rehnström (Riukuniemi), K. 50, 188
 Reijovaara (Relander), K. 187
 Reinholdsson, Sandra 102, 260
 Reinikka, Matti 237
 Renvall, Heikki 111
 Renvall, T. T. 142
 Richter, Eugen 354

 Riipinen, Alfred 180
 Rinne, A. 65
 Rissanen, August 214, 239, 260, 265—266, 272—275, 282
 Roine, Reeni 169
 Roos, Daniel 204
 Rosenqvist, F. R. 53, 114
 Rosenqvist, Oskar 210
 Rousseau, Jean Jacques 138
 Runeberg, J. L. 139
 Ruskin, John 138
 Ruuth, Martti 147
 Ryömä, Hannes 273
 Råbergh, Herman 141—142, 146—147
 Rönkkö, S. 114

 Saarinen, Emil 249
 Saarinen, M. 87, 274
 Saaristo, J. H. 249
 Saastamoinen, Emil 103
 Salin, Eetu 20, 48—49, 51, 57, 63—65, 68—70, 78, 83, 85—86, 98—99, 102, 115—117, 120—121, 126, 129, 149, 151, 153, 156—157, 171, 174, 178—179, 191, 227, 246, 253—254, 258—260, 262, 269—271, 274—278, 280—281, 320
 Salmela (Sandelin), Kaarlo 127
 Salminen, J. A. 54, 58, 108, 260, 274
 Sandelin (Salmela), Kaarlo 127
 Sarkanen, Vilho 273
 Sarlin, A. B. 159—160, 165, 170—171
 Sauramo (Soini), Lauri 221
 Savander, N. 86—87, 127
 Schauman, Eugen 75
 Schauman, Georg 210
 Schwartzberg, J. 148
 Seppälä (Helenius), Matti 215, 303, 310, 325, 331
 Serlachius, Allan 212, 236
 Sihvonen, D. 50
 Sillanpää, Miina 136, 172
 Sippola, Matti 23
 Sirén, Aatto 63, 288
 Sirola, Yrjö 91, 157, 162, 167, 173, 208, 213, 239, 255, 261, 269—270, 272—274, 303—304, 320, 324—325, 333, 337
 Sjöblom, Kusti 196
 Snellman, J. V. 139
 Sohlman, Kaarlo 51
 Sohlman, V. 50
 Soini (Sauramo), Lauri 221

- Soisalon-Soininen, J. M. E. 75, 111
 Sombart, Werner 62, 125, 132, 174—
 175, 212, 301, 333, 351
 Sormunen, Rob. 265
 Standerskiöld, Hugo Robert 198
 Stern, J. 332
 Suolahti, Gunnar 349—351
 Suomalainen, Juho 266
 Supinen, Pekka 273, 324
 Suuronen, Philip 207

 Tainio, Taavi 48—49, 55, 61, 63—65,
 68—69, 78, 83, 85—86, 102, 120,
 127—128, 132, 144, 149, 151—153,
 167, 174—175, 179, 219, 246, 253—
 254, 256, 264—266, 268—271, 274,
 276—277, 282, 287, 311, 320, 326,
 337
 Takolander, Gunnar 210
 Talas, Onni 208
 Talvio (Mikkola), Maila 15, 215
 Tanner, A. F. 149
 Tanner, K. O. 86—87, 168, 177, 334
 Tanner (Anttila), Linda, 212, 349
 Tanner, Väinö 173, 214, 273
 Theslöf, Carl Gustaf 242, 349
 Thulé (Tulenheimo), Antti 209
 Tiderman, Fil. 210—211, 256, 266,
 291, 324
 Tila, Fr. 79, 265
 Tiuppa, Otto 48, 63, 65, 249, 334
 Tokoi, Oskari 36
 Tolstoi, Leo 138, 334
 Torvelainen, J(uho) 196, 214, 223
 Torvinen, H. 199
 Tuominen, J(ussi) 247, 265, 282
 Tuomola, J. 262
 Turkia, Matti 110, 112, 136, 188, 248
 —249, 260—261, 273—274, 277, 320
 Törmä, H. 256, 265
 Törngren, Adolf 103

 Uotila, Pertti 273
 Uotinen, Mikko 235—236, 260, 265,
 272—274, 282, 333
 af Ursin, N. R. 35, 39, 45, 50, 52—53,
 57—58, 61, 63, 68—70, 94, 97—100,
 153, 167, 174—175, 177—178, 184,
 207—208, 253, 255—256, 267—268,
 277, 302, 320, 331

 Wallenius (Valavaara), N. 170, 180,
 337
 Wallin, Juho Walfrid 151
 Wallin (Voionmaa), Väinö 215, 303,
 325, 331—332
 Valpas, Edvard 51, 55, 63, 75, 88—89,
 92, 95—96, 99, 104—112, 121—123,
 127, 134—137, 153, 164—165, 174—
 175, 187, 223, 228, 230, 235, 243,
 248, 254—255, 257—258, 265, 268—
 269, 273—274, 278—279, 283, 291—
 193, 322, 324—326, 337, 358—359
 Vandervelde, Emile 333
 Warén, Aksel 9, 17
 Vatanen, A(ugust) 70, 115, 178—180,
 198, 288, 318, 336
 Vatanen, J. 247
 Webb, Sidney 255, 267
 Westermarck, Edward 97
 Weüdel, Axel 115, 169, 216
 Vihantola, O. 307
 Wiik, K(arl) H. 169, 210—211, 256—
 257, 267, 273, 292—294, 324
 Viitanen, Vihtori 62, 170
 Wilkuna, Kyösti 214
 Willman, Elvira 97, 214, 222
 Virta, Vilho 23, 47—50, 58, 62
 Virtanen, J. 199
 Wistbacka, Gustaf 169, 216
 Viviani, Rene 264, 268
 v. Vollmar, Georg 289
 Volontis, Josef 210
 Voltaire, F. M. A. 138
 v. Wright, Viktor Julius 21—22, 24,
 26, 41, 47, 56—58, 66, 114
 Vuolijoki, Sulo 91, 111, 157, 165, 211
 —212, 239, 259, 272, 274—276, 285,
 291, 296, 325, 332—333, 337, 348—
 349, 351
 Vuolijoki, Väinö 211—212, 258, 260,
 269, 273, 288—289, 348
 Vuolukka, M(atti) 69, 99—100, 102,
 134, 166, 177, 274, 334—335
 Vuorimaa (Blomberg), A. O. 306
 Vuorinen, ylioppilas 349

 Ylén, J. A. 48
 Yrjö-Koskinen, E. S. 308
 Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 22, 34, 37

 Zola, Emile 13—14, 138

 Ågren, Robert 292, 336

 Öhman C. A. 349
 Öhman, Runar C. 210, 292,